

BAUDŽIAMASIS PROCESAS: NUO TEORIJOS IKI ĮRODINĖJIMO

(prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)

VIDMANTAS EGIDIJUS KURAPKA, SNIEGUOLĖ MATULIENĖ,
ARTŪRAS PANOMARIOVAS, RAIMUNDAS JURKA,
ALVYDAS BARKAUSKAS, RIMA AŽUBALYTĖ, PETRAS ANCELIS,
EGIDIJUS LOSIS, LINAS BELEVIČIUS, MARINA GUŠAUSKIENĖ,
EGLĖ LATAUSKIENĖ, JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

VIDMANTAS EGIDIJUS KURAPKA, SNIEGUOLĖ MATULIENĖ,
ARTŪRAS PANOMARIOVAS, RAIMUNDAS JURKA,
ALVYDAS BARKAUSKAS, RIMA AŽUBALYTĖ, PETRAS ANCELIS,
EGIDIJUS LOSIS, LINAS BELEVIČIUS, MARINA GUŠAUSKIENĖ,
EGLĖ LATAUSKIENĖ, JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

**Baudžiamasis procesas:
nuo teorijos iki įrodinėjimo**
(prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)

Mokslo studija

Vilnius
2011

UDK 343.1
Ba581

RECENZAVO:

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kriminologijos katedros vedėjas *doc. dr. Aurelijus Gutauskas*

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros *doc. dr. Armanas Abramavičius*

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Administracinės ir baudžiamosios justicijos departamento direktorė *dr. Simona Mesonienė*

Teisės instituto direktorius *dr. Algimantas Čepas*

AUTORIŲ INDĒLIS:

Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė – 11–50 p. (2,35 autorinių lankų)

Artūras Panomariovas – 51–88 p. (2,15 autorinių lankų)

Raimundas Jurka – 89–128 p. (2,39 autorinių lankų)

Alvydas Barkauskas – 129–158 p. (1,58 autorinių lankų)

Rima Ažubalytė – 159–204 p. (2,86 autorinių lankų)

Petras Ancelis – 205–270 p. (3,35 autorinių lankų)

Egidijus Losis – 271–324 p. (3,08 autorinių lankų)

Linus Belevičius – 325–360 p. (2,12 autorinių lankų)

Marina Gušauskienė – 361–382 p. (1,27 autorinių lankų)

Eglė Latauskienė – 383–422 p. (2,32 autorinių lankų)

Jolanta Zajančauskienė – 423–457 p. (2,05 autorinių lankų)

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2011 m. gegužės 26 d. posėdyje (protokolas Nr. 2T-16) nutarta mokslo studiją spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros 2011 m. gegužės 19 d. posėdyje (protokolas Nr. 1BPK-4) mokslo studiją rekomenduota spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2011 m. birželio 21 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-15) mokslo studiją pavirtino spausdinti.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Įžangos žodis	/	5
Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė <i>Profesoriaus Eugenijaus Palskio teorinio palikimo įžvalgos ir jų realizacija Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse</i>	/	11
Artūras Panomariovas <i>Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu</i>	/	51
Raimundas Jurka <i>Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje</i>	/	89
Alvydas Barkauskas <i>Nusikaltimo tyrimo versijų loginiai ir psichologiniai kėlimo pagrindai</i>	/	129
Rima Ažubalytė <i>Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese</i>	/	159
Petras Ancelis <i>Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir priemonės</i>	/	205
Egidijus Losis <i>Įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemones</i>	/	271
Linas Belevičius <i>Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumo probleminiai aspektai</i>	/	325
Marina Gušauskienė <i>Gynybos šalies teisė dalyvauti įrodinėjimo procese</i>	/	361
Eglė Latauskienė <i>Specialių žinių panaudojimo teisiniame procese teisinis vertinimas ir diskusiniai aspektai</i>	/	383
Jolanta Zajančkauskienė <i>Svarbesni įrodinėjimo priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese klausimai teorijoje ir teismų praktikoje</i>	/	423

Ižangos žodis

Baudžiamojo proceso teisės problematikos aktualijos, nuolat kel-
damos diskusijas ir ieškojimus, lėmė ir šios mokslo studijos autorių
susibūrimą, kurio ištakos – tai viena iš bene esminių baudžiamojo
proceso temų, apie kurią kalbant neišvengiamai susiduriama su nuo-
monių, įžvalgų ir netgi kritikų įvairove. Tema, kuriai niekuomet nebus
galima priskirti monotoniškumo savybės – tai teoriniai ir praktiniai
įrodymų ir įrodinėjimo proceso baudžiamojo proceso teisėje aspektai.
Nesvarbu, kurioje proceso stadijoje – ikiteisminiame tyrime ar teis-
miniame nagrinėjime, nesvarbu, kokia nusikalstama veika būtų tiri-
ama ir nagrinėjama, kokios priemonės būtų pasitelkiamos procesinės
veiklos metu – nacionalinės, tarptautinės, bendrosios ar supaprastin-
tos – viena aišku – be įrodymų teisės elementų, t. y. teorinės įrodymų
sampratos, įrodinėjimo proceso, įrodymams keliamų reikalavimų ir
kt. analizės baudžiamasis procesas taptų vargu ar įmanomas.

Ieškojimai, paskatinę šios studijos autorius susitelkti prie įrodymų
ir įrodinėjimo proceso klausimų, nėra atsitiktinis dalykas. Šių ieškoji-
mų metodologinę pradžią davė žymus Lietuvos baudžiamojo proceso
teisės mokslininkas profesorius Eugenijus Palskys, kurio mokslinis ir
dalykinis palikimas, teorinis potencialas ir mąstymas išugdė daugelį
mūsų, šio straipsnio autorių, ir leido mums suprasti, kokia yra svar-
bi šioje mokslo studijoje analizuojamos tematikos vieta baudžiamojo
proceso teisės moksle ir praktikoje. Tai suvokdami, šią studiją autoriai
dedikuoja profesoriui Eugenijui Palskiui atminti, nes būtent šio pro-
fesorius mokslinės veiklos palikimu galima įvardyti ne vieną dešimtį
įvairių mokslo publikacijų, pranešimų, vadovėlių ar tezių įrodymų ir
įrodinėjimo proceso baudžiamajame procese tema. Ir čia svarbiausia
yra tai, jog šis profesoriaus palikimas lėmė tolesnių mokslinių, anali-
tinių tyrinėjimų bei studijų pagreitį, generavusį ne tik naujas, bet ir
vaisingas paieškas baudžiamojo proceso moksle.

Šios mokslo studijos skaitytojams gali pasirodyti, kad knygoje
esantys straipsniai neapima visų su įrodymų samprata, įrodinėjimo

procesu susijusių klausimų. Tai tiesa, tačiau šalia to pažymėtina, kad autorių tikslas buvo iširti ir aptarti nūdienoje bene aktualiausias įrodinėjimo proceso problemas ir klausimus, kuriems baudžiamojo proceso teisės moksle buvo skiriama nepakankamai dėmesio. Tiesa, kaip ir kiekviename mokslo darbe, taip ir šiame, klausimų esti visuomet daugiau nei atsakymų, todėl šioje studijoje neaptarti ir neišanalizuoti įrodymų teisės bei įrodinėjimo proceso klausimai išlieka būsimų mokslo ir analitinių darbų tyrinėjimo taikiniai ir siekiais.

Šioje mokslo studijoje, kaip minėta, autoriai pasirinko, jų manymu, labiausiai problemines su įrodymais bei įrodinėjimo procesu susijusias temas. Todėl šiame ižangos žodyje trumpai derėtų kiekvieną jų apibūdinti.

Prof. dr. Vidmanto Egidijaus Kurapkos bei doc. dr. Snieguolės Matulienės straipsnyje kalbama apie profesoriaus Eugenijaus Palskio mokslinio palikimo esmę, atsakant į klausimus, kokios įtakos profesoriaus mokslo darbai ir dalykinės įžvalgos turėjo Lietuvos baudžiamojo proceso teisės raidai. Straipsnio autoriai daugiausia analizavo šiuos aspektus, būtent, pirma, baudžiamojo proceso ir kriminalistikos sąsajas šiuolaikinių aktualijų aspektu. Rašoma, kad vystydamas šią mintį, E. Palskys pradėjo įdomią diskusiją apie kriminalistinių rekomendacijų reikšmę, jų peraugimo į teisės normas būtinumą. Antra, parodoma, kaip aktyviai ir nuosekliai E. Palskys tyrinėjo Lietuvos baudžiamojo proceso mokslo istorinį vystymąsi, galiausiai koks buvo šio profesoriaus žvilgsnis į ateities pasiūlymus teisėkūrai, o ypač šio žmogaus vaidmuo atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos baudžiamosios justicijos reformos procese.

Kalbėdamas apie tiesos paieškas baudžiamajame procese, doc. dr. Artūras Panomariovas straipsnyje rašo, kad baudžiamajame procese, kaip ir bet kur kitur, bendrojo objektyvios tiesos nustatymo kriterijaus nėra. Anot autoriaus, čia esama kažko panašaus į žengimo tiesos kryptimi kriterijų, kuris suteikia ar bent jau turi suteikti tiesos pojūtį. Tačiau neretai ydinga procesinė forma, trykštanti įvairiausiomis „fikcijomis“, neleidžia nei pareigūnams, tyrusiems konkrečią nusikalstamą veiką, nei vėliau teismui patirti absoliučios tiesos pažinimo džiaugsmo, priartėti prie jos. Taigi straipsnis skirtas aptarti teisei fikcijai, kaip tam tikrai melo išraiškos formai teisėje, ypatingam mąstymo būdai, teisei priemonei, kurią pasitelkus įveikiamas įstatymo griežtumas. Fikcija, anot autoriaus, subalansuodama skirtingų asme-

nų norus: vienu – tobulinti egzistuojančią teisę taip, kad ji atitiktų tų dienų realijas ir, kitų, kurie yra priešiška nusiteikę prieš teisės kaitą, tarnauja nustatant ir pagrindžiant teisingą rezultatą.

Tarptautiškumo aspektą baudžiamajame procese nagrinėjantis autorius doc. dr. Raimundas Jurka straipsnyje tyrinėja įrodymus ir jų priimtinumą Europos Sąjungos valstybėse narėse joms tarpusavyje bendradarbiaujant baudžiamosiose bylose. Autoriaus nuomone, ši tematika nūdienoje ir toliau yra aktuali, mat didžiausias rūpestis, su kuriuo susiduria valstybės narės bendradarbiaudamos tarptautiniu lygiu – tai vienoje valstybėje surinktų įrodymų vertinimas ir priimtumas kitoje valstybėje. Straipsnyje rašoma, kad tai atrodytų tarsi labiau formalizuotas „rūpestis“, tačiau iš esmės tai gana svarus postūmis ieškoti naujų teisinių įrankių Europos Sąjungoje, galinčių ne tik užtikrinti įrodymų, kurie buvo surinkti užsienio valstybėje laikantis atitinkamos procesinės formos, priimtumą (leistinumą) šiuos įrodymus gavusios valstybės teisme, bet ir pačios valstybės suverenumą, nacionalinės teisės ir pagarbos šios valstybės teisei kultūrai bei tradicijoms autentiškumą.

Doc. dr. Alvydo Barkausko straipsnio įžvalgos ir analizė tiesiogiai siejamos su straipsnyje tyrinėjama versijos, kaip mąstymo formos tiriant nusikaltimus, samprata, jos struktūra. Keliami klausimai, koks yra versijos kėlimo pagrindas, kokiomis žiniomis yra grindžiamas tyrėjo darbas versijų pagrindu, galiausiai ieškoma atsakymo į klausimą, koks yra versijos turinys, nuo ko jis priklauso. Straipsnyje teigiama, kad versijų klausimas yra ypač aktualus įrodinėjimo procese, mat tai susiję su tyrėjo intuicija. Sutinkama, kad versija gali būti intuityviai iškeliamą, performuluojama ir išvelgiamą sprendimas. Tačiau pažinimo procesas, anot autoriaus, ne visada vyksta logiška ir faktiškai įrodoma forma. Versijos, grindžiamos intuityviomis prielaidomis, gali būti ne tik realios ir tikroviškos, bet tuo pat metu pavojingos. Atiduodant intuityviai versijai pirmenybę ir neatsižvelgiant į kitas versijas, tyrimas gali būti vienpusiškas.

Įrodinėjimo procese svarbią vietą užima proceso veiksmai, atliekami su tam tikrais baudžiamojo proceso dalyviais, ypač nepilnamečiais. Būtent tai ir nagrinėja doc. dr. Rima Ažubalytė, kuri straipsnyje daugiausia dėmesio skiria vaikų apklausoms, mat vaikų parodymų davimas – iš esmės vienintelė teisė, kurią vaikas gali arba privalo įgyvendinti pats, o ne per asmenį, atstovaujantį jo in-

teresams ar ginantį juos. Todėl remdamasi moksline literatūra bei teismų praktika, autorė aptaria ir kai kuriuos procesinius apklausos aspektus. Straipsnyje autorės dėmesys neaplenkia ir nukentėjusiojo bei liudytojo apklausos procedūrų ikiteisminio tyrimo metu, nes vėliau tinkamai gauti parodymai gali būti perskaitomi teisme ir vaikas gali būti nekviečiamas į teismą, taip pat specialisto dalyvavimo apklausose bei atliekant psichologinį parodymų vertinimą.

Prof. dr. Petro Ancelio straipsnyje žvelgiama į įrodinėjimo tikslą, dalyką ir įrodinėjimo proceso nesenos praeities ir dabarties teisinio reguliavimo pokyčius, jų pagrindimą. Kreipiamas dėmesys į tokio reglamentavimo baudžiamajame procese pokyčiais sukeltus kai kuriuos neigiamus praktinės veiklos rezultatus. Autorius, neapsiribodamas tuo, taip pat apžvelgia ir kai kurias įrodymų bei įrodinėjimo proceso tendencijas ateityje. Pasinaudodamas kaimyninių ir kitų valstybių naujausia patirtimi reglamentuojant įrodymus ir įrodinėjimo procesą, autorius darbe siūlo veiksmingesnį įrodymų ir įrodinėjimo priemonių reglamentavimo modelį.

Su procesinės prievartos naudojimu ir taikymu susijusią problematiką įrodinėjimo kontekste nagrinėja ir dr. Egidijus Losis. Straipsnyje autorius tiria prievartos priemonių taikymo procese baudžiamąjo proceso metu įrodinėjimo dalyką sudarančius proporcingumo principo kriterijus, prievartos priemonių taikymo pagrindus. Įrodinėtini proporcingumo principo kriterijai prievartos priemonių taikymo procese nustatomi šiame straipsnyje nagrinėjant nacionalinės teisės aktus ir teisminę praktiką, tarptautinius teisės aktus, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją.

Doc. dr. Linas Belevičius straipsnyje gilinasi į teismų praktikai ir baudžiamąjo proceso mokslui aktualių tyrimo veiksmų su procesinės prievartos elementais teisėtumo ir šių veiksmų metu gautų duomenų (įrodymų) leistinumą aspektus. Straipsnyje plačiai nagrinėjamas neviešo pobūdžio tyrimo veiksmas – savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai. Anot autoriaus, daugiausia abejonių dėl šio veiksmo atlikimo teisėtumo ir gautų duomenų leistinumą kelia jo įstatymų nustatytas reguliavimas, mat įstatymas neapibrėžia, kokius konkrečius prievartinis proceso veiksmus leidžiama atlikti, o įstatymo norma plečiamai aiškinama įstatymo įgyvendinamuoju teisės aktu – Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis. Au-

torius straipsnyje siūlo galiojantį reglamentavimą keisti ir įstatyme aiškiai apibrėžti konkrečias procesines prievartos priemones, kurios yra leistinos baudžiamajame procese, jų taikymo pagrindus, apimtį, ribas ir tvarką.

Doc. dr. Marina Gušauskienė apžvelgia gynybos šalies teisės dalyvauti įrodinėjimo procese probleminius aspektus. Straipsnyje tyrinėjama, kaip veikia gynybos institutas, atsižvelgiant į tai, kaip įstatyme yra įtvirtinama šios vienos iš procesinių garantijų mechanizmų, su kokiais sunkumais ir trukdžiais dažniausiai susiduriama ikiteisminio tyrimo, baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme metu, kaip bandoma spręsti iškilusias problemas. Straipsnyje pažymima, jog procesinis įstatymas suteikia pakankamai daug teisių gynybos šaliai, tačiau jų įgyvendinimo mechanizmas, deja, nėra veiksmingas. Taip pat pastebimas įtariamojo ir jo gynėjo teisių disbalansas, kuris smarkiai riboja įtariamojo galimybes įrodinėjimo procese, jei jis pasirenka gintis pats.

Doc. dr. Eglės Latauskienės straipsnyje kalbama apie specialiąsias žinias, jų sampratą, formas ir panaudojimo svarbą tiek kriminalistikoje, tiek baudžiamajame procese. Straipsnyje siekiama apibendrinti nacionalinę teismų praktiką, aptarti specialių žinių panaudojimo įtaką tiek proceso dalyvių teisių apsaugos, tiek baudžiamąjo proceso principų užtikrinimo aspektu, tiek ir nusikalstamos veikos įrodinėjimo teisme dėsningumus bei diskusinius klausimus, kartu įvertinant ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją.

Galiausiai aktualius įrodinėjimo procesui klausimus atskleidžia doc. dr. Jolanta Zajančkauskienė, kuri savo straipsnyje analizuoja įrodinėjimo klausimus, susijusius su pakaltinamumu, kalte, asmens psichikos būklės nustatymu, proceso duomenų gavimu atliekant apklausą su asmeniu, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, bei žalos atlyginimu. Siekiama apžvelgti, kaip minėti klausimai sprendžiami Lietuvos teismų praktikoje, straipsnyje pagrindžiami šie pagrindiniai teiginiai: kaltės ir jos formos klausimai nesprenžiami, kai asmuo yra nepakaltinamas; asmens, kurio psichika sutriko padarius nusikalstamą veiką, dėl to asmuo nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti, kaltės klausimas bus svarstomas atnaujinus procesą asmeniui, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė; asmuo, būdamas riboto pakaltinamumo būsenos, atsako už padarytą nusikalstamą veiką

pagal baudžiamąjį įstatymą; asmens, kurio atžvilgiu vykdomas pri-
verčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, psichikos būklė
patikrinama, nustatoma ir įvertinama tik paskyrus teismo psichia-
trijos ekspertizę, gavus ekspertizės aktą ir išklausus eksperto išvados
teisiamajame posėdyje ir kt.

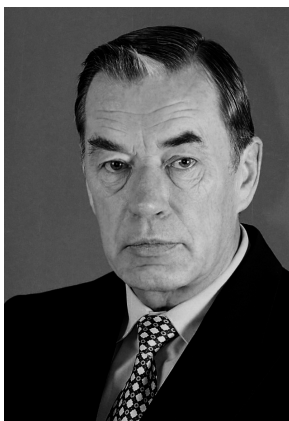
Autorių vardu dėkoju šios mokslo studijos recenzentams Myko-
lo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kri-
minologijos katedros vedėjui doc. dr. Aurelijui Gutauskui, Vilniaus
universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros doc.
dr. Armanui Abramavičiui, Lietuvos Respublikos teisingumo minist-
terijos Administracinės ir baudžiamosios justicijos departamento
direktorei dr. Simonai Mesonienei bei Teisės instituto direktoriui
dr. Algimantui Čepui, kurių patarimai, pastabos bei siūlymai padėjo
tobulinti šią studiją.

Ši mokslo studija bus pravarti ir prasminga Lietuvos akademi-
nei visuomenei, studentijai, taip pat duos akstiną ir tiems, kurie da-
lyvauja teisėkūros procese, praktinėje teisės taikymo veikloje.

Mokslo studijos autorių vardu
doc. dr. Raimundas Jurka
Vilnius, 2011

PROFESORIAUS EUGENIJAUS PALSCKIO TEORINIO PALIKIMO ĮŽVALGOS IR JŲ REALIZACIJA LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSE

Vidmantas Egidijus Kurapka*
Snieguolė Matulienė*

Įvadas

Eugenijus Palskys¹ gimė 1940 metų birželio 6 d. Naujamiestyje (Panevėžio apskrityje), mirė 2001 metų birželio 20 d. Vilniuje. E. Palskys – teisininkas, socialinių mokslų daktaras (teisės mokslų kandidatas, 1971). 1963 metais baigė Vilniaus universiteto Teisės fakulte-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros profesorius.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

¹ Parengta pagal: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 17 [tomas]. [mokslinė redakcinė taryba: Vaitekūnas, S. [et al.]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 342–343.

tą. 1968–1971 metais studijavo Maskvos universitete aspirantūroje. 1963–1968 ir 1971–1983 metais dėstė Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso katedroje, 1977–1983 metais vadovavo Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedrai. Nuo 1983 metų dėstė Lietuvos teisės universitete (iki 1990 – SSRS vidaus reikalų ministerijos Minsko aukštosios mokyklos Vilniaus fakultetas, 1990–1997 metų – Lietuvos policijos, 1997–2000 metais – Lietuvos teisės akademija, nuo 2004 m. Mykolo Romerio universitetas), 1990–1992 metais prorektorius, 1998–2001 metais Baudžiamojo proceso katedros vedėjas, 2000–2001 metais Senato pirmininkas; nuo 1994 metų profesorius. Tyrė Lietuvos teisėsaugos sistemos reformą, nusikalstamumą, kriminalinę justiciją. Paskelbė daugiau kaip 90 mokslo, mokomųjų, metodinių ir kt. darbų. Svarbiausi veikalai: *Kriminalistinis dokumentų tyrimas* (su kt.) (1978), *Nusikaltimai ir kriminalistika* (1978), *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940)* (1995). Mokomoji priemonė *Teismo fotografija* (1969), vadovėliai: *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas* (su P. Danisevičiumi ir M. Kazlausku, 1978), *Kriminalistika* (su P. Danisevičiumi ir M. Kazlausku, 1985), *Kriminalistikos technikos pagrindai* (su kt., 1998).

Profesoriaus E. Palskio mokslinių pažiūrų formavimasis, prasidėjęs baudžiamojo proceso ir kriminalistikos sąlyčio tyrinėjimu, visą laiką turtino abi šias mokslo šakas, nebijant teorinių ginčų, atsižvelgiant į praktikos poreikius ir aktualijas, darant įtaką teisėkūrai, suteikiant žinių studentams, nusikaltimų tyrėjams ir patiems mokslininkams.

Šiame straipsnyje atsižvelgdami į minėtą bilateralią E. Palskio mokslinio palikimo esmę, apsistosime prie šių profesoriaus įtakos baudžiamojo proceso raidai Lietuvoje klausimų:

- baudžiamojo proceso ir kriminalistikos sąsajos šiuolaikinių aktualijų aspektu;
- baudžiamojo proceso mokslo istorijos Lietuvoje tyrinėjimo;
- teorinių baudžiamojo proceso teisės klausimų: profesoriaus žvilgsnio į ateitį arba priesakų tyrėjams, pasiūlymų teisėkūrai.

Kiekvieno mokslininko kūrybinio palikimo tyrinėjimas – sunkus, atsakingas, bet kartu ir įdomus bei reikalingas darbas, dažnai atskleidžiantis dar amžininkų nesuvoktus autoriaus minčių klodus, sukeliantis naujo mąstymo ar naujo problemos suvokimo poreikį bei norą (ir pareigą) jį įgyvendinti. Kalbėdami apie šviesaus atminimo profesoriaus Eugenijaus Palskio asmenybę, viename iš savo straips-

nių², mes rašėme, jog turtingą ir brandų mokslinį profesoriaus Eugenijaus Palskio palikimą galima tyrinėti įvairiais pjūviais:

- įdomus jau pats E. Palskio mokslinių pažiūrų formavimosi procesas, padėjęs tvirtus pamatus tolesnei mokslinei kūrybai;
- svarus indėlis į kriminalistikos mokslo plėtrą Lietuvoje, pradedant netyrinėtais jos istorijos klodais, baigiant kriminalistiniu prognozavimu;
- visą laiką profesorių viliojusių sąsajų tarp baudžiamojo proceso ir kriminalistikos ir jų sąveikos nagrinėjimas;
- dėl to atsiradęs baudžiamojo proceso problematikos analitinis tyrimas, padaręs, o ir dabar darantis, įtaką teisėkūrai;
- pedagoginis darbas ir mokomosios metodinės literatūros rengimas: mokymo priemonės, trys vadovėliai, studijų programos ir pan.;
- šviečiamoji ir mokslo populiarinimo kūryba, atvedusi daugelį iš kriminalistikos klystkelių į tyrėjo kelią, o ir apskritai davusi tautai daug mokslinės šviesos;
- pati E. Palskio asmenybė, siejanti mokslą, meną, sportą, pilietiškumą, žmogiškumą, principingumą ir geranoriškumą, ambicingumą ir kuklumą – aukštųjų vertybių skalės bruožai.

Mums didelį įspūdį savo minčių gilumu ir mokėjimu išvelgti mokslinę problemą, kurios aktualumas neišblėso iki šiol, padarė prof. E. Palskio (kartu su P. Danisevičiumi) straipsnis³, parašytas dar kaip jauno mokslininko karjeros apyaušryje, siekiant mokslinio laipsnio, „Kai kurie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso įstatymo normų teoriniai klausimai ir jų sprendimas Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekse“. Ši problematika raudona gija pažymėjo visą profesoriaus E. Palskio mokslinį palikimą, rado atgarsį tiek mokslinėse publikacijose, tiek rengiamuose įstatymų, tarp jų Baudžiamojo proceso kodekso, projektuose. Autoriai rašė, kad „kriminalistikos ir baudžiamojo proceso pagrindinis tikslas yra bendras – kovoti su nusikalstamumu. Tačiau to bendro tikslo

² Kurapka, V. E.; Matulienė, S. Eugenijus Palskys ir kriminalistikos mokslas: nuo istorijos iki strategijos. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Mokslinių straipsnių rinkinys. I dalis. Vilnius, 2011, p. 13–26.

³ Danisevičius, P.; Palskys, E. Kai kurie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso įstatymo normų teoriniai klausimai ir jų sprendimas Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekse. *Teisė*. 1966, VI: 165–173.

siekiami skirtingai. Baudžiamojo proceso įstatymai nustato nusikaltimų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką. Kriminalistika nurodo, kaip toji tvarka turi būti įgyvendinama, kokie ir kaip turi būti naudojami taktiniai būdai bei techninės priemonės. Vadinasi, tarp baudžiamojo proceso ir kriminalistikos yra labai glaudūs ryšiai. Kriminalistika remiasi baudžiamojo proceso įstatymų normomis, o šios normos sudaro teisinį kriminalistikos pagrindą.⁴

Plėtodamas šią mintį, profesorius pradėjo įdomią diskusiją apie kriminalistinių rekomendacijų reikšmę, jų peraugimo į teisės normas būtinumą (tendencija turi tapti dėsningumu).

Tai pagrįsime originaliomis mintimis iš minėto straipsnio.

„Kriminalistinė rekomendacija yra tam tikras pasiūlymas, patarimas, kuris tardytojui ar kitam tyrimą darančiam asmeniui nėra privalomas, kaip įstatymo norma; atsižvelgiant į jo tikslingumą, pagrįstumo laipsnį ir kitas aplinkybes, jis yra arba priimamas, panaudojamas, atliekant tam tikrus procesinius veiksmus, arba nepriimamas, nepanaudojamas. <...> tačiau tai nereiškia, kad šios kriminalistinės rekomendacijos dirbtinai išspraudžiamos į baudžiamojo proceso įstatymo normų rėmus ir kad jos yra pastovaus, stabilaus, nekintamo pobūdžio. Priešingai, joms būdingas paslankumas ir lankstumas. Turtėjant ir gausėjant tyrimo organų praktikai ir vystantis kriminalistikos mokslui, jos nuolat keičiasi ir tobulėja.“⁵

„Vystantis kriminalistikos mokslui, gausėjant praktiniam tyrimo organų patyrimui, vystosi ir tobulėja kriminalistikos paruošiamos rekomendacijos, įvairėja ir plečiasi jų turinys. Ilgametėje kvotos ir tardymo organų praktikoje išbandytos ir pasitvirtinusios kriminalistinės rekomendacijos, labiausiai atitinkančios kovos su nusikaltamumu uždavinius ir nustatančios naujus, efektyvesnius, moksliskai pagrįstus nusikaltimų tyrimo metodus ir būdus, yra įtvirtinamos baudžiamojo proceso įstatyme ir tuo būdu tampa baudžiamosios procesinės teisės normomis. Ši kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į teisės normas tendencija ateityje turi tapti dėsningumu.“⁶

„Kova su nusikaltamumu reikalauja toliau gerinti nusikaltimų tyrimo techninių, taktinių ir metodinių būdų bei priemonių kokybę,

⁴ *Ibid.*, p.165.

⁵ *Ibid.*, p.166–167.

⁶ *Ibid.*, p.168–169.

reikalauja, kad tardymo ir kvotos organai nuolat tobulintų tuos būdus bei metodus, paruoštų naujus, efektyvesnius tyrimo metodus, labiau atitinkančius šiuolaikinius technikos ir gamtos mokslų pasiekimus, užtikrinančius greitą, pilnutinį ir visišką nusikaltimų išaiškinimą bei užkertančius kelią naujiems nusikaltimams kilti. Reikia pripažinti, kad šie klausimai ne visada laiku išsprendžiami įstatymų leidybos būdu“.⁷

Taigi profesorius labai teisingai vystė mintį, jog, net ir tapusios teisės norma, kriminalistinės rekomendacijos lieka kriminalistikos mokslo turinio sudėtine dalimi, nors iškyla būtinumas nustatyti ribą tarp kriminalistikos ir baudžiamojo proceso, tačiau vystantis mokslui ir technikai, baudžiamojo proceso kriminalizacija įgaus platesnį mastą⁸.

Tai profesorius išplėtojo ir pagrindė paskesniuose savo darbuose. Šios mintys atskleistos E. Palskio disertacijoje „Daiktinių įrodymų fiksavimas (metodologinės, procesinės ir kriminalistinės problemos)“⁹, kuri buvo apginta 1971 m. Maskvoje, Valstybiniame Lomonosovo universitete, bei šiai problematikai skirtuose moksliniuose straipsniuose.

Taip, profesorius E. Palskys, savo disertacijoje nagrinėdamas daiktinių įrodymų sampratą ir jų gnoseologinę prigimtį, pateikė ne tik originalų daiktinių įrodymų apibrėžimą (daiktiniai įrodymai baudžiamajame procese yra bet kokie materialūs objektai, savo išoriniuose pasikeitimuose ir būklėje atspindintys procesui vykstant atsiradusį žmonių ir objektų išorinį poveikį į juos, susiję su tiriamosiomis juridiskai reikšmingomis baudžiamosios bylos aplinkybėmis, kurie paimti ir prijungti prie bylos vadovaujantis nustatytais įstatymų normomis¹⁰), bet ir atskleidė jų gnoseologinę prigimtį – tai yra materialūs daiktai, atspindintys įvairius elementarius pasikeitimus, atsirandančius aplinkoje, susijusioje su tiriamuoju praeities įvykiu (nusikaltimu). Informacijos, gautos stebint ir tiriant daiktinius įrodymus ir įgavusios reikiamą procesinę formą, pagrindu tyrėjas ir teismas daro išvadas, turinčias baudžiamąją – teisinę reikšmę. Profesorius pabrėžė, kad vis didėjanti daiktinių įrodymų reikšmė, besi-

⁷ *Ibid.*, p.169.

⁸ *Ibid.*, p.171.

⁹ Палскис, Е. Фиксация вещественных доказательств (методологические, процессуальные и криминалистические проблемы): дисс. кандидата юридических наук. Университет им. М. В. Ломоносова. Москва, 1971.

¹⁰ *Ibid.*, p. 9.

plečianti jų praktinio panaudojimo sritis ne tik reikalinga tolesnių mokslinių-techninių (kriminalistinių) ir baudžiamųjų – procesinių problemų, susijusių su daiktinių įrodymų panaudojimu baudžiamajame procese, kompleksinio tyrimo, bet ir filosofinio jų vertinimo, loginės-gnoseologinės analizės. Savo disertacijoje E. Palskys pabrėžė būtent daiktinių įrodymų filosofinio įvertinimo ir gnoseologinės-loginės analizės svarbą ir išreiškė viltį, kad proceso specialistai ir kriminalistai atkreips dėmesį į šią daugialypę problemą.

Dar savo pirmuosiuose straipsniuose profesorius teisingai pastebėjo, kad „įrodymų, atskirai paėmus ir daiktinių įrodymų, įrodomoji reikšmė tiesiogiai priklauso nuo to, kaip teisingai ir pilnutinai (procesine prasme), objektyviai ir tiksliai (mokslinė-technine prasme) tie įrodymai įtvirtinti, t. y. užfiksuoti. Ryšium su tuo daiktinių įrodymų fiksavimo klausimas įgauna didelę teorinę ir ypač praktinę reikšmę. Tačiau iki šiol teisinėje mūsų literatūroje tam klausimui nebuvo skiriama reikiamo dėmesio. Tiesa, apie daiktinių įrodymų fiksavimą tiesiogiai ar netiesiogiai užsimenama daugelyje specialiai daiktiniams įrodymams skirtų ar tik kai kuriuos daiktinių įrodymų klausimus liečiančių mokslinių darbų; literatūroje gana plačiai aprašyti ir moksliniai – techniniai daiktinių įrodymų (daugiausia pėdsakų) fiksavimo būdai. Bet kai kurie teoriniai daiktinių įrodymų instituto klausimai, atskiri jų aspektai visiškai nėra nušviesti, ir visa daiktinių įrodymų problema dar nėra reikiamai išspręsta. Iki šiol dar nėra duota daiktinių įrodymų fiksavimo sąvokos definicijos, nepakankamai išaiškinta ir nepilnai atskleista procesinė tų įrodymų fiksavimo reikšmė bei juridinė prigimtis. Ir nors kai kurie bandymai šioje srityje buvo daromi, jie nebuvo planingi, buvo epizodiški, fragmentiški. Šiems klausimams nušviesti reikalingi specialūs bendri kriminalistų ir procesualistų tyrinėjimai.“¹¹

Spręsdamas šią problemą, E. Palskys pasisakė, kad „procesinis daiktinių įrodymų fiksavimas neapėmia visos daiktinių įrodymų fiksavimo sąvokos. Tai tik viena, nepaprastai svarbi, bet ne vienintelė jos pusė. Daiktinių įrodymų fiksavimas turi ir kitą pusę – kriminalistinę. Procesinis ir kriminalistinis daiktinių įrodymų fiksavimas nėra kažkokios atskiros, izoliuotos fiksavimo rūšys. Jos yra organišk-

¹¹ Palskys, E. Daiktinių įrodymų fiksavimo sąvokos ir prielaidų klausimu. *Teisė*. 1968, VII: 145–146.

kai tarpusavyje susijusios ir viena antrą sąlygojančios fiksavimo kaip tikslingos ir kryptingos tardytojo procesinės veiklos pusės. Kriminalistinis daiktinių įrodymų fiksavimas yra tarsi pirmasis, paruošiamasis fiksavimo etapas, ir jo rezultatai neturėtų įrodomosios reikšmės be paskesnio procesinio įforminimo. Labai dažnai ir procesinis daiktinių įrodymų fiksavimas neįmanomas be kriminalistinio, kuriuo įtvirtinami ir išsaugomi turintys reikšmės, nustatant tam tikras bylos aplinkybes, daiktų požymiai tokioje padėtyje, kokioje tardytojas tuos daiktus surado, t. y. *in status quo ante*.¹²

Mes pritariame profesoriaus išvadoms apie tai, kad „bet kurios sąvokos apibrėžimas negali būti pripažintas logiškai teisingu, precizišku ir pilnu, jei jis neapima visos sąvokos. Įrodymų ir atskirai imant, daiktinių įrodymų fiksavimas, kaip matėme, turi dvi organiškai susijusias ir viena kitą sąlygojančias puses – procesinę ir kriminalistinę. Procesinis daiktinių įrodymų fiksavimas privalomas įstatymine tvarka. Daiktai, BPK nustatyta tvarka procesiškai neįforminti atitinkamuose procesiniuose dokumentuose, neturi daiktinių įrodymų reikšmės. Kriminalistinio daiktinių įrodymų fiksavimo esmė yra, naudojant atitinkamas mokslines-technines priemones ir būdus, įtvirtinti materialius daiktų požymius pirmykštėje būklėje (t. y. tokioje padėtyje, kokioje jie tardytojo buvo betarpiškai suvokti) ir užtikrinti jų išlikimą. Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima pateikti maždaug tokį daiktinių įrodymų fiksavimo sąvokos apibrėžimą: daiktinių įrodymų fiksavimas – tai procesinis ir kriminalistinis (mokslinis-techninis) daiktų materialių požymių, susijusių su nusikaltimu ar kaltininku, įtvirtinimas pirmykštėje būklėje, užtikrinantis viso arba didžiausio informacijos kiekio, esančio tuose daiktuose, išlikimą ir darantis jį prieinamą betarpiškam jutimui suvokimui.“¹³

Dar viename šio „ciklo“ straipsnių profesorius E. Palskis išvystė diskusiją apie dokumentų – daiktinių įrodymų atribojimo kriterijus baudžiamajame procese. Šiai problemai (sąvokai, klasifikacijai, reikšmei) dėmesio skyrė tiek kriminalistai, tiek procesualistai. Tačiau kai kurios aktualios teorinės problemos, susijusios su dokumentų panaudojimu baudžiamajame procese, dar nėra iki galo išspręstos.

¹² *Ibid.*, p.148.

¹³ *Ibid.*, p.154.

„Šių problemų tyrinėjimą žymiu mastu apsunkina tai, kad įrodinėjimo procese dokumentai gali būti panaudojami dvejopai: kaip savarankiškų įrodymų šaltiniai (vadinamieji rašytiniai bei kitokie dokumentai) ir kaip daiktiniai įrodymai. Nuo to, kuriai įrodymų rūšiai bus priskirtas konkretus dokumentas, priklauso ne tik procesinė to dokumento įforminimo tvarka, bet ir jo, kaip įrodymų šaltinio, įvertinimo ypatybės. Todėl skirti šias dvi dokumentų rūšis labai svarbu praktiniu ir teoriniu – procesiniu požiūriu.“¹⁴

Profesorius pasiūlė: „daiktinių įrodymų ir dokumentų atribojimo kriterijų reikia ieškoti įrodomosios informacijos įtvirtinimo, saugojimo ir perdavimo formose. Tais atvejais, kad ši informacija yra išreikšta materialiais objekto požymiais, kurie atspindi tiriamąjį įvykio aplinkybes ir kuriuos apžiūros ar ekspertizės metu galima betarpiškai stebėti, turime daiktinį įrodymą. Jeigu tiriamąjį įvykio aplinkybės arba veiksmai aprašomi (įtvirtinami, fiksuojami) grafiniais, garsiniais, šviesiniais arba kitokiais ženklais, toks objektas yra dokumentas. Tais atvejais, kai bylai svarbi informacija išreikšta ne tik betarpiškai materialiais objekto požymiais, bet ir ženklų forma, viename objekte susilieja daiktinis įrodymas ir dokumentas.“¹⁵

Prie mokslinių-techninių priemonių panaudojimo ir įrodymų fiksavimo metodų –procesinių teisinių principų – profesorius vis sugrįždavo, kiekvieną kartą iškeldamas originalią mokslinę idėją, kartu pasiūlydamas tikslingus jos įgyvendinimo būdus. Mums itin įstrigo dar prieš daugiau kaip tris dešimtmečius išsakyta toliaregiška profesoriaus E. Palskio mintis apie vieną iš baudžiamojo proceso vystymosi tendencijų, tai pasitvirtino tarptautinėje praktikoje (deja, Lietuva čia nebuvo pirmaujanti) ir teisėkūroje, rengiant ir priimant naujus procesinius įstatymus. Profesorius rašė¹⁶: „vykstant baudžiamojo proceso kriminalizacijos procesui, vystantis kriminalistikai ir esant moksliniam-techniniam progresui atsiranda ir nuolatos atsiras naujos techninės priemonės ir būdai, kurių pagalba bus surandami, užfiksuojami ir ištiriami įrodymai. Todėl baudžiamojo proceso įsta-

¹⁴ Palskys, E. Apie dokumentų – rašytinių įrodymų ir dokumentų – daiktinių įrodymų atribojimo kriterijus baudžiamajame procese. *Teisė*. 1973, XII: 133.

¹⁵ *Ibid.*, p.137.

¹⁶ Палскис, Е. Процессуально-правовые принципы использования научно-технических средств и методов фиксации судебных доказательств. *Teisė*. 1980, XV, 2 sąsiuvinis: 84–85.

tyme neturėtų būti konkretaus, reglamentuoto techninių priemonių ir metodų, kurie naudojami nusikaltimų tyrime, sąrašo. Įstatyme turi būti numatyta principinė galimybė ir pačios bendriausios įvairių techninių priemonių, naudojamų kriminalistikos tikslams pasiekti, sąlygos bei tvarka. Tokiu būdu, išvengsime būtinybės periodiškai pildyti ir keisti įstatymo normas, reglamentuojančias naujų techninių priemonių panaudojimo sąlygas, kaip tai buvo padaryta dėl kino filmų ir garso įrašų, o greitai laiku turėtų būti padaryti pakeitimai dėl video įrašo, holografijos ir kitų techninių metodų ir priemonių dokumentinio fiksavimo.“

E. Palskys vienas pirmųjų, jau atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, aktyviai išitraukęs į Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reformos vykdymą (o ir jos strateginių kryptių nustatymą)¹⁷, pasiūlė žengti pirmuosius žingsnius legalizuojant operatyvinę informaciją ir sprendžiant jos įrodomosios reikšmės problemą. Taip vienoje iš pirmųjų mokslinių konferencijų, skirtų baudžiamųjų įstatymų reformai aptarti, profesorius E. Palskys pasiūlė: „tiksliai laikantis nurodytų operatyvinės informacijos dokumentavimo, patvirtinimo sąlygų, būtų visiškai aišku, kas ir kokiomis aplinkybėmis ją gavo, kaip ji atsirado byloje, taigi nebūtų jokių kliūčių panaudoti tokią informaciją įrodinėjimo procese, nes ji atitiktų įrodymų liečiamumo ir leistinumą reikalavimus. O ar ta informacija tikra, teisinga, patikima, sprendžia tardytojas ir teismas, ją patikrindami ir vertindami drauge su visais kitais byloje surinktais įrodymais pagal bendruosius įrodymų įvertinimo principus baudžiamajame procese. Taigi, keisti, papildyti galiojančių įstatymų, nustatančių įrodymų sąvoką, jų šaltinius bei reglamentuojančių įrodymų gavimo ir pateikimo tvarką, mūsų nuomone, nėra reikalo. Aptariamuoju atveju visiškai pakaktų Aukščiausiojo teismo atitinkamo išaiškinimo.“

Tapęs naujo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso rengimo darbo grupės pirmininko pavaduotoju, profesorius ir ėmėsi rengti vieną svarbiausių jo skyrių „Įrodymai“.

Pacituosime profesoriaus komentarus iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto rengimo metmenų, deja, iki

¹⁷ Palskys, E. Operatyvinės informacijos legalizavimas ir jos įrodomosios reikšmės problema. *Respublikinės mokslinės konferencijos „Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma“, vykusios 1990 m. spalio 30–31 d. Vilniuje, pranešimų tezės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990, p. 37

šiول netapusius publikacija, tačiau tokius toliaregiškus, jog nesupažindinti su jais mokslinės bendruomenės paprasčiausiai negalėjome.

„2 skirsnis. Įrodymų samprata.

Įrodymų sąvoka apibrėžiama tik pačia plačiausia prasme – kaip bet kuri informacija, galinti turėti reikšmės bylai. Pateikiamas tik pavyzdinis, atviras įrodymų rūšių sąrašas, neužkertantis kelio panaudoti kaip įrodymą tokią informaciją, kurios formos įstatymo leidėjas negalėjo iš anksto numatyti.

Formuojant įrodymų sampratą svorio centras turi persikelti į jų liečiamumo ir leistinumą kriterijus. Neturi būti skirtumo tarp „tardymo“ ir „operatyviniu“ keliu gautos informacijos. Abi šios informacijos rinkimo formos susilieja ir yra vienodai teisėtos, jeigu nebuvo pažeista Konstitucijos ir baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka. Sprendimą dėl gautos informacijos priėmimo kaip įrodymo priima tik teismas.

Įstatyme fiksuojami du įrodymų rinkimo lygiai: a) parengtinis, kai įrodymus renka šalis ir jos sukuria tik prielaidas teisminiams įrodymams, nes pačios nėra įgaliotos gautos informacijos pripažinti įrodymais; b) teisminis, kai įrodomąją informaciją tiesiogiai iš jos šaltinių arba iš šalių priima teismas (arba tyrimo teisėjas) ir suteikia jai teismo įrodymo statusą.

3 skirsnis. Įrodymų rinkimo ir patikrinimo būdai.

Įrodymų rūšys šiame skirsnyje įvardijamos kartu su normomis, reglamentuojančiomis atitinkamos informacijos gavimo būdus.

Kaltinamojo parodymai, duoti kvotėjui arba prokurorui, laikomi įrodymais tik juos priėmus teismui. Privaloma įvertinti kaip įrodymą kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui arba užfiksuotus teismo tardymo metu.

Liudytojų parodymai gaunami juos apklausiant pavieniui, taip pat akistatoje. Kvotėjas ir prokuroras apklausia liudytojus juos išpėjęs apie baudžiamąją atsakomybę už žinomai melagingų parodymų davimą.

Gynėjas ir atstovas neturi teisės procesine tvarka pats apklausti liudytojų, bet jiems leidžiama gauti iš šių asmenų laisvanoriškus raštinis pareiškimus, kuriuos galima pateikti teismui. Teisėjui duodamus parodymus liudytojas patvirtina priesaika. Teismas gali remtis neprišiekusio liudytojo parodymais tik tuo atveju, jeigu jis neturi galimybės pats jo išstardyti, priimdamas jo priesaiką.

Nukentėjusiojo parodymai nesudaro atskiros įrodymų rūšies, nes privalo duoti parodymus taip pat kaip ir liudytojas.

Apklaustų asmenų parodymai patikrinami darant akistatą, parodymų patikrinimą vietoje, eksperimentą ir parodant atpažinti tam tikrus materialinius objektus. Šių veiksmų protokolai pateikiami teismui ir vertinami kaip įrodymai, patvirtinantys arba paneigiantys atitinkamus parodymus.

Apžiūra. Daryti apžiūrą įgalioti kvotėjai ir prokurorai, jų surašyti apžiūros protokolai yra oficialūs dokumentai, pateikiami teismui kaip įrodymai. Kartu pateikiami rasti ir paimti objektai, techninių priemonių panaudojimo rezultatai. Apžiūrą gali daryti ir teisėjas. Advokatai gali taip pat savarankiškai apžiūrėti vietovę ar kitą objektą, sudaryti jos planą, fotografuoti ir pan., ir tai pateikti teismui, bet jie nesurašo oficialaus protokolo.

Krata ir poėmis – procesine prievarta grindžiami įrodymų rinkimo veiksmai, kuriuos atlieka tik kvotėjas arba prokuroras, įstatymo numatyta tvarka gavę teisėjo sutikimą. BPK turi smulkiai reglamentuoti šių veiksmų darymo tvarką ir jų rezultatų panaudojimą. Jeigu nėra būtinumo remtis procesine prievarta, kvotėjas, prokuroras ir teisėjas turi naudotis reikalavimu pateikti bylai reikalingus daiktus ar dokumentus. Advokatas materialius įrodymus gali rinkti tik nesinaudodamas prievartos priemonėmis.

Prasiskverbiančio pobūdžio techninių priemonių naudojimas įrodomajai informacijai rinkti yra artimas kratai, todėl telefoninių pokalbių klausymas, slaptas sekimas ir panašūs veiksmai reikalauja specialaus procesinio reglamentavimo.

Darant kratą, poėmį naudojant prasiskverbiančias technines priemones gaunami daiktiniai įrodymai ir dokumentai, kurie atitinkamai reglamentuoti kodekse, o kokia nors nauja įrodymų rūšis nesukuriama.

Ekspertizė apima plačią specialių žinių panaudojimo sritį. Čia skirtingą režimą reikia taikyti ikiteisminei ir teisminei stadijoms.

Kvotėjas ir prokuroras, atstovauja baudžiamąjį persekiojimą vykdančią valdžią, todėl nebegali būti tuo universaliu ir bešališku subjektu, kuris iki teismo skiria visas ekspertizes. Žinoma, kad kaltinimas ir gynyba gali kreiptis į ekspertus ir gauti jų išvadas, tačiau jos atspindės tik vienos pusės užsakymą. Todėl sudėtingesniais atvejais, kai negalima tikėtis vienareikšmiško klausimų išsprendimo, ekspertizę turėtų skirti tyrimo teisėjas, atsižvelgdamas į abiejų šalių pageidavimus.“

Logiška, jog BPK projekto skyrių „Įrodymai ir įrodinėjimas“ prof. E. Palskys rengė pats. Palyginkime šio projekto pirmųjų trijų 7 skyriaus straipsnių formuluotes, tokias kaip:

„1 straipsnis. Įrodymai.

Įrodymas baudžiamajame procese yra bet kuri informacija, gauta įstatymo nustatyta tvarka ir reikalinga bylai teisingai išspręsti. Ar gauta informacija laikytina įrodymu, kiekvienu atveju sprendžia kvotėjas, prokuroras, teisėjas arba teismas, kurio žinioje yra baudžiamoji byla.

2 straipsnis. Įrodymų liečiamumas

Įrodymais gali būti tik tokia informacija, kuri patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai teisingai išspręsti. Informacija, neturinti ryšio su byla, neturi būti renkama ir priimama kaip įrodymai. Vienai proceso instancijai nepriėmus liečiamumo požiūriu kurios nors informacijos, proceso dalyviai gali ją vėl pateikti nagrinėjant bylą aukštesnėje instancijoje ir prašyti pripažinti įrodymu, liečiančiu bylą.

3 straipsnis. Įrodymų leistinumas

Įrodymais gali būti tik tokia informacija, kuri yra gauta teisėtais būdais ir gali būti patikrinta šiame kodekse numatytais procesiniais veiksmais. <...>“

Palyginkime su dabar galiojančio LR BPK 20 straipsnio nuostatomis, kur sakoma „įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. Įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmais. Teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu.“¹⁸

Galime daryti išvadą, kad profesoriaus pasiūlytos mintys gyvos ir gyvybingos. Ir tokių pavyzdžių galima rasti gana daug, tačiau būna ir priešingai, mūsų nuomone, ne galiojančio LR BPK naudai.

Kalbėdami apie kriminalistikos ir baudžiamojo proceso ryšį bei profesoriaus įžvalgas, negalime nepaminėti dar vienos disku-

¹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas [interaktyvus] [žiūrėta 2011-03-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=163482>.

tuotinos problemos, aktualios ir šiandien, nors apie jos sprendimo kryptis profesorius E. Palskys rašė daugiau kaip prieš keturis dešimtmečius. Taigi nagrinėsime specialių žinių tiriant nusikaltimus optimalaus panaudojimo problematiką, kuriai profesorius paskyrė nemažai darbų.

Viename savo pirmųjų mokslinių straipsnių¹⁹ jis pastebėjo, kad „specialisto sąvoka <...> bus nepilnai atskleista, jei nebus bent trumpai nusakyta, kuo specialistas skiriasi nuo eksperto. Lyginant specialisto ir eksperto sąvokas, nesunku pastebėti, kad jos yra labai panašios. Ir specialistas, ir ekspertas yra asmenys, turintieji tam tikros srities specialių žinių. Tačiau jau tas faktas, kad specialistas Lietuvos TSR BPK minimas greta liudytojo, eksperto, rodo, jog specialistas nėra nei liudytojas, nei ekspertas. Kiekvienas ekspertas yra, be abejo, specialistas bendra gyvenimiška prasme, ekspertas gali būti specialistas ir BPK 25 str.7 „a“ p. prasme, bet ne kiekvienu atveju prireikia specialistą kviesti dalyvauti byloje ekspertu. Specialistas nuo eksperto skiriasi veiklos tikslais, jos turiniu, procesinių teisių ir pareigų pobūdžiu, jų apimtimi ir kt. Ekspertizės darymo tikslas, kaip žinoma, yra objektyvios išvados, pagrįstos specialiais tyrimais, gavimas <...>. Panaudodamas savo specialias žinias, ekspertas daro išvadas, nustato naujus faktus, turinčius įrodymų reikšmę. Taigi eksperto išvada yra savarankiškas įrodymų šaltinis <...> ir sukelia tam tikras procesines pasekmes. Specialisto veika baudžiamajame procese yra kitokio pobūdžio. Dalyvaujdamas tardymo veiksmu, specialistas, remdamasis savo specialiomis žiniomis ir įgūdžiais, suteikia tardytojui būtiną techninę, konsultacinę ar kitokią pagalbą. Specialistas savo veikla nesukuria įrodymų, o tik padeda juos surasti, įvertinti bei paimiti <...>. Taigi specialisto nuomonė įrodomosios reikšmės neturi ir jokių procesinių pasekmių nesukelia. Ekspertas, kaip žinoma, žymia dalimi veikia savarankiškai. Tuo tarpu specialisto veikla sudaro tikro tardymo veiksmo sudėtinę dalį ir specialistas neturi eksperto autonomijos, savarankiškumo. Tai nulemia eksperto ir specialisto procesinių teisių ir pareigų pobūdį bei apimtį. Eksperto teisės ir pareigos įstatyme <...> sureglamentuotos gana smulkiai. Specialisto teisių ir pareigų apimtis yra siauresnė, o jų procesinė reglamentacija – bendresnio pobūdžio. Neminint kitų specialisto

¹⁹ Palskys, E. Procesinė specialisto padėtis parengtiniame tardyme. *Socialistinė teisė*. 1968, 3: 21–28.

ir eksperto skirtumą, galima pasakyti, kad specialistas nuo eksperto skiriasi savo žinių apimtimi, ne jų taikymo būdais, bet tais procesiniais rėmais, kuriuose veikia ekspertas ir specialistas, taip pat ir įrodomąją jų veiklos rezultatų reikšmę. Taigi skirtumo tarp eksperto ir specialisto reikia ieškoti ne mokslinėje – techninėje, bet teisinėje – procesinėje sferoje.“

Reikia paminėti, kad apie ekspertizės reikšmę profesorius rašė ir retrospektyviu aspektu savo žymioje monografijoje tyrinėdamas tarpukario Lietuvos baudžiamojo proceso ir kriminalistikos istoriją, sakydamas „mokslinė teismo ekspertizė, padėdama nustatyti tiesą baudžiamosiose bylose, neretai apsaugodavo policiją ir teismus nuo lemtingų klaidų. Todėl literatūroje teisingai nurodyta, jog kvotas atliekantys policijos tarnautojai turi būti gerai susipažinę su ekspertizės skyrimo tvarka, turi žinoti, kokios įstaigos tas ekspertizes atlieka ir kur siųsti nusikaltimo vietoje surinktą medžiagą, kad gautų „tvirtą, nesugriaunamą ekspertizos išvadą... Jie turi atsiminti, kad kartais padaryta ekspertyza yra susijusi su žmogaus likimu“. Apskritai ekspertizė, „kaip mokslinis faktų konstatavimo ir vertinimo metodas, randa vis didesnio pritaikymo baudžiamajame procese ir pasidaro labai svarbi pagalbinė... teismo darbo priemonė“. Šiais žodžiais gerai apibūdinta prieškarinio Lietuvos teismo ekspertizės paskirtis ir reikšmė.“²⁰

Aptardamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raidą atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, jis vėl grįžta prie šio klausimo, teigdamas „į įrodymų sąrašą įrašyta ir specialisto išvada, taigi faktinių duomenų, kurie gali būti įrodymais byloje, labai padaugėjo. Tai padidino kvotėto, tardytojo ir teismo pažintines galimybes, jų rankose radosi daugiau veiksmingų įrodinėjimo priemonių, įrodinėjimas tapo labiau patikimas. Baudžiamosiose bylose atsirado galimybė kaupti ne vienos ar tik kelių rūšių įrodymus, o daug daugiau ir įvairesnių jų šaltinių. Kokybiškai naujų procesinių veiksmų ir įrodymų rūšių panaudojimas garantuoja labai svarbų kompleksinio įrodomosios informacijos kaupimo baudžiamojoje byloje principą, sudaro patikimesnes procesines prielaidas tiesai byloje nustatyti.“²¹

²⁰ Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940)*. Monografinė studija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 203.

²¹ Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990–1994 metais. *Kriminalinė justicija*. 1995, IV: 99.

Vertinant nūdienos situaciją specialių žinių panaudojimo nusi-kaltimų tyrime procesinio reglamentavimo požiūriu, deja, negalime pasakyti, kad į mokslininkų rekomendacijas, net ir tokių autorite-tinių kaip profesorius E. Palskys, buvo visiškai atsižvelgta. Į ką mes norėjome atkreipti dėmesį?

Visų pirma, nepakankamai diferencijuota ir praktiškai nive-liuota pati eksperto ir specialisto samprata. Tiek ekspertu, tiek spe-cialistu gali būti asmuo, turintis specialių žinių, tačiau specialistui dar keliamas ir reikalavimas turėti specialių įgūdžių (LR BPK 84 str. ir 89 str.), tarytumei ekspertui šių įgūdžių nereikia.

Antra, supainiotos eksperto ir specialisto funkcijos. Abu atlieka tyrimus, teikia išvadas tiek ikiteisminiame tyrime, tiek ir teisme.

Trečia, LR BPK 205 str. numatyta objektų tyrimo tvarka: „sie-kiant surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turin-čius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas bylai aplinkybes, atliekamas įvykio vietos, žmogaus kūno, lavono, vietovės, patalpų, dokumentų ir kitokių objektų tyrimas. Daiktai, dokumentai ir kitokie objektai tiriami jų radimo vietoje. Daiktai, dokumentai ar kitokie objektai, kuriems iširti reikia daug laiko arba kuriuos būtina tirti techninėmis priemonėmis, gali būti tiriami labo-ratorijoje arba kitoje vietoje, kur yra tam reikalingos sąlygos. Objek-tų tyrimą atlieka specialistai. Specialistui, kuris nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, užduotis atlikti objektų tyrimą duodama raštu.“²² Iš to išplaukia, kad objektų tyrimus atlieka specialistas, nors objektų tyrimas – būtina kiekvieno ekspertinio tyrimo stadija. Beje, objektų tyrimą ekspertas gali atlikti ir ikiteisminio tyrimo metu.

Ketvirta, taip „atskyrus“ arba „išskyrus“ objektų tyrimą, įve-dama nereikalinga painiava, vertinant specialisto išvadą ir eksperto išvadą (ekspertizės aktą) įrodomosios informacijos reikšmingumo požiūriu. Praktikoje pasitaiko atvejų, kad atlikus objektų tyrimą, tiems patiems objektams tirti yra skiriama atlikti ekspertizę, nors realaus pagrindo tam nėra, specialisto išvada neabejojama, bet sie-kiami „apsidrausti“.

Penkta, pastaruoju metu atsirado, mūsų požiūriu, nekorek-tiška baudžiamojo proceso normų žinybinė teisėkūra. Pavyzdžiui,

²² Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, *supra* note 18.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo²³ pasireiškia specialisto atliekamo tyrimo ir ekspertizės niveliavimo tendencija, ne tik atkartojant, bet ir sustiprinant BPK paliktą šių sąvokų adekvatumą, o ne mėginant šias sąvokas, kurios užfiksuotos BPK, paaiškinti ir pakomentuoti, taip mėginant padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams teisingai jas vartoti, o tai ir būtų rekomendacijų prasmė. Kelia abejonių pats tokio akto pavadinimas (statusas). Rekomendacijas tvirtinant generalinio prokuroro įsakymu, jų rekomendacinis pobūdis, bent jau prokuratūros sistemai, kelia abejonių, nekalbant apie semantinę šio termino prasmę. Tai iliustruoja minimų rekomendacijų 8 punktas „Skiriant užduotį būtina vadovautis metodinėmis rekomendacijomis dėl atskirų rūšių užduočių ir ekspertizų skyrimo, o jei tokių rekomendacijų nėra, tikslinga konsultuotis su atitinkamos srities specialistais.“ Kita vertus, rekomendacijose, parengtose nepasirėmus moksliniais tyrimais ir nusikaltimų tyrimo praktikos analize, nepakankamai suvokiant rekomendacijų kaip metodinio patarimo prasmę, o gal ir dėl neapsižiūrėjimo ar patirties stokos (nors rekomendacijos suderintos su Policijos departamentu prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Lietuvos teismo ekspertizės centru, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centru, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba prie LR VRM, Valstybine teismo medicinos tarnyba prie LR TM, Valstybine teismo psichiatrijos tarnyba prie LR SAM) yra ir aiškių įstatymo neatitikimų. Pavyzdžiui, rekomendacijų 16 punktą „rekomenduoja“, kad „prokuroras, organizuojantis ikiteisminį tyrimą, aukštesnysis prokuroras, taip pat ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovas, suderinęs su prokuroru, turi teisę atšaukti visą užduotį, atskirus užduočių klausimus, sumažinti tiriamų objektų skaičių, papildyti užduotį ar pakeisti tyrimo pobūdį (papildomas, pakartotinis ar kitas tyrimas). Užduotis atšaukiama arba jos apimtis keičiama raštu“, o rekomendacijų 42 punkte jau kategoriškai nustatoma „ypatingos skubos tvarka tyrimai (ekspertizės) atliekami generalinio prokuroro, jo pavaduotojo, Generalinės prokuratūros departamento, skyriaus vyriausiojo prokuroro, jo

²³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ 2011 m. sausio 18 d. Nr. I-14. *Valstybės žinios*. 2011. Nr. 8-379.

pavadootojo rašytiniu prašymu ikiteisminiuose tyrimuose, sukėlu-
 siuose didelį atgarsį visuomenėje. Ekspertinių įstaigų teritoriniuose
 padaliniuose tyrimai (ekspertizės) ypatingos skubos tvarka gali būti
 atliekami ir apygardos vyriausiojo prokuroro ar jo pavadootojo ra-
 šytiniu pavedimu.“

Šiose rekomendacijose jau pats sąvokų pateikimo faktas, neži-
 nant, iš kokių šaltinių tai paimta, nėra korektiškas, ir tai, ko gero, ne
 rekomendacijų dalykas. Mes pritariame idėjai, kad tokios sąvokos
 kaip „specialistų (ekspertų) komisijos tyrimai“, „kompleksinis tyri-
 mas (ekspertizė)“, „papildomas tyrimas (ekspertizė)“, „pakartotinis
 tyrimas (ekspertizė)“ yra būtinos, tačiau jos turi būti pačiame BPK
 arba bent jau Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme, be
 to, turi būti vienodai suprantamos ir privalomai vykdomos visų pro-
 ceso dalyvių.

Vis dėlto reikėtų nepamiršti, kad ekspertizės skyrimo pagrindai
 ir tvarka jau numatyti LR BPK 208 ir 209 straipsniuose, kuriuose
 aiškiai pasakyta, kad ekspertizė skiriama tais atvejais, kai ikiteismini-
 o tyrimo teisėjas ar teismas nusprendžia, jog nusikalstamos veikos
 aplinkybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reika-
 lingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialios žinios; kad pro-
 kuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša
 įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems ekspertizės rezultatais suintere-
 suotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asme-
 nys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, dėl konkretaus
 eksperto skyrimo ir pateikti papildomą medžiagą ekspertizei. Paskui
 prokuroras su pareiškimu dėl ekspertizės kreipiasi į ikiteisminio ty-
 rimo teisėją. Prie pareiškimo pridedami proceso dalyvių prašymai
 arba jame nurodoma, kad prašymų negauta. Ikteisminio tyrimo tei-
 sėjas, nusprendęs, kad būtina skirti ekspertizę, priima nutartį skirti
 ekspertizę, o nusprendęs, jog ekspertizės skirti nebūtina, – nutartį
 atsisakyti skirti ekspertizę.

Todėl atlikti ekspertizes prokuroro pavedimu ar keisti tyri-
 mų apimtį nėra pakankamo pagrindo (tai, beje, kertasi su įstatymo
 (BPK) nuostatomis), juo labiau bandyti formuoti tokią praktiką.

Atsižvelgiant į tai, kad ekspertizę skiria ikiteisminio tyrimo tei-
 sėjas ar teismas, kai jis nusprendžia „kad nusikalstamos veikos aplin-
 kybėms nustatyti būtina atlikti specialų tyrimą, kuriam reikalingos
 mokslo, technikos, meno ar kitos specialios žinios“, rekomenduoti

vadovautis rekomendacijomis vargu ar galima, o sukelti painiavą pavyksta²⁴.

Tenka apgailestauti, kad į šių rekomendacijų svarstymą, o gal į bendro sutarimo pasiekimą nebuvo įtraukta Lietuvos advokatūra, kuri vadovaudamasi rekomendacijų logika, turėtų priimti „savas“ rekomendacijas. Prisiminkime, kaip korektiškai ir moksliai argumentuotai prof. E. Palskys kalbėjo apie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso normas tendencijas ir apskritai apie patį baudžiamąjį procesą, kai 1995 metais jis rašė: „atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, iškilo uždavinys reformuoti galiojančią sovietinę teisės sistemą, parengti naujus Lietuvos Respublikos įstatymus, tarp jų ir baudžiamojo proceso, kurie atitiktų demokratinės teisinės valstybės poreikius, pasikeitusias krašto politines, ekonomines, socialines bei visuomenines sąlygas ir naują šalies valstybingumo lygį. Pradėtas didžiulis organizacinis, kūrybinis ir techninis metodinis teisėkūros darbas. Iš aukščiausios kvalifikacijos teisininkų – mokslininkų bei praktikų – sudarytos darbo grupės naujiems pagrindinių teisės šakų kodeksams (BK, BPK, CK, CPK ir kt.) sukurti. Darbo grupė naujam Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui parengti sudaryta tuometinės Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo nutarimu 1990 metais. Grupei vadovavo vienas žymiausių baudžiamojo proceso specialistų Lietuvoje, Vilniaus universiteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros vedėjas doc. M. Kazlauskas. Jau 1990 m. spalio mėn. grupė parengė naujo LR BPK metmenis. Juose atsižvelgta į Lietuvos politines ir socialines sąlygas, nusikalstamumo būklę bei kaitą, galiojančių baudžiamojo proceso normų taikymo praktiką, užsienio šalių patirtį, baudžiamojo proceso mokslo teiginius bei rekomendacijas ir Lietuvos teises tradicijas. Metmenys orientuoti į Europos kontinentinių šalių baudžiamąjį procesą. Naujajį kodeksą planuota sukurti per 2–3 metus. Ir iš tikrųjų 1993 m. viduryje jau buvo parengtas pirmasis rankrašti-

²⁴ Apie įstatymo normų „pakitimą“ žinybiniais aktais teisingai rašė ir P. Ancelis, kuris teigė: „kelia nerimą tai, kad einama ne tiesiai, o aplinkiniais keliais, tai yra iš esmės nekoreguojant BPK normų toliau kaitaliojamos rekomendacijos, įsakymai, instrukcijos ir kt. Šie norminiai aktai sukelia dar didesnę painiavą, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų suvokiami ir taikomi nevienodai“. Plačiau žr.: Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso normų įtaka užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą. Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 339.

nis beveik viso kodekso variantas. Tačiau realiai ir plačiu mastu teisės sistema, taip pat ir baudžiamasis procesas galėjo būti reformuoti tiksliai priėmus naują Lietuvos Respublikos Konstituciją (1992) ir po metų Seimui patvirtinus Teisinės sistemos reformos metmenis. Taigi naujų kodeksų ir kitų didesnių Lietuvos Respublikos įstatymų parengti nustatytu laiku dėl objektyvių priežasčių nepavyko – juos jau reikėjo derinti su Konstitucija ir Teisinės sistemos reformos metmenų nuostatomis, tikslinti teisėsaugos institucijų funkcijas bei vietą valstybės teisės mechanizme. Nemažai to, kas jau buvo padaryta, nebetiko, tad daug ką teko kurti iš naujo. Todėl daugelyje teisės sričių, tarp jų ir baudžiamajame procese, naujų kodeksų rengimas praktiškai sustojo. Užuot sutelkus geriausias krašto intelektualines ir mokslo jėgas kuo sparčiau baigti parengti naujus kodeksus, pasirinktas kitas ir, sakytume, ne pats geriausias kelias: dar sovietmečiu priimtus pagrindinių teisės šalių kodeksus imta be atodairos nuolat keisti ir pildyti, stengiantis bent minimaliai juos pritaikyti naujiems visuomeniniams santykiams reguliuoti. Todėl ir dabartinis LR BPK atrodo kaip blogai sudėliota mozaika: šalia atgyvenusių, pasenusių teisės normų jame nemažai ir visiškai naujų, pažangių, tarsi iš kitos civilizacijos perkeltų normų. Natūralu, kad tos normos prieštarauja kitoms, todėl kodeksas nėra vieninga loginiais vidiniais ryšiais susieta sistema, konceptualus norminis aktas.“

Ir profesorius E. Palskys ėmėsi šio darbo iš visų jėgų. Pateiksime tik keletą pavyzdžių, tačiau kurie gana aiškiai parodo, kokios buvo profesoriaus nuostatos, kokį didelį darbą jis atliko ir kokį dar galėjo atlikti.

Aktyviai išitraukęs į naujų baudžiamąjo proceso įstatymų rengimą, profesorius iš karto, numatydamas tendencijas ir vertindamas praktikos realijas, pabrėžė svarbiausią uždavinį – kad baudžiamąjo proceso įstatymai atitiktų demokratinės teisės valstybės poreikius.

Jis nedviprasmiškai pasisakė už supaprastinto baudžiamųjų bylų tyrimo nagrinėjimo teisme instituto išplėtimą, naujų procesinių veiksnių reglamentavimo ir faktinių duomenų, galinčių būti įrodymais byloje, išplėtimą, procesinių procedūrų supaprastinimą, kovos su organizuotu nusikalstamumu procesinių priemonių stiprinimą, baudžiamąjo proceso kodekso normų derinimą su Lietuvos Respublikos Konstitucija, akcentuojant nekaltumo prezumpcijos principą ir įrašant jį į BPK, duodant konkrečią jo redakciją: „Nekal-

tumo prezumpcija. Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas nebus įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusius teismo nuosprendžiu. Įrodinėti asmens, prieš kurį vykdomas baudžiamasis persekiojimas, kaltumą privalo kaltinimo šalis. Draudžiama perkelti įrodinėjimo pareigą įtariamajam, kaltinamajam ir teisiamajam. Jie neprivalo įrodinėti savo nekaltumo. Visos abejonės dėl asmens kaltumo, jeigu visomis priemonėmis, kurių buvo imtasi, jų nebuvo galima pašalinti, aiškinamos to asmens naudai. Neįrodžius asmens kaltumo, baudžiamoji byla turi būti nutraukiama arba priimamas išteisinamasis nuosprendis.²⁵

Šiuo metu tai pripažintas baudžiamojo proceso principas, įtvirtintas JTO Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str., Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 2 d., JTO Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 14 str. 2 d. ir kituose tarptautiniuose aktuose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 1 d. yra numatyta: „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu.“ Ši konstitucinė norma reiškia, kad „asmuo laikomas nepažeidusiu Konstitucijos, įstatymų, kitų teisės aktų tol, kol įstatymo nustatyta tvarka neįrodoma priešingai“²⁶. BPK 44 str. 6 d. numato, kad „kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas šio kodekso nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“.

Norėtume taip pat pažymėti profesoriaus pasiūlymą dėl būtinų procesinių prielaidų ir garantijų sudarymo nuo 1995 m. sausio 1 d. Lietuvoje pradėjus funkcionuoti naujai teismų sistemai ir ypač svarbaus demokratinės valstybės teisingumo įgyvendinimo principo – rungtyniavimo, kuris reiškia, „kad, pirma, nagrinėjant bylas, kaltinimo, gynybos ir bylos išsprendimo funkcijos yra atskirtos ir jų vykdyti tas pats organas arba pareigūnas negali; antra, kaltinimo ir gynybos šalys nagrinėjant bylą turi lygias teises teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pareikšti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jai teisingai išspręsti. <...>

²⁵ Palskys, E., *supra* note 21, p. 105.

²⁶ *Konstitucijos komentaras*, 1 dalis (atsak. red. K. Jovaišas). Vilnius, 2000, p. 236.

Apskritai rungimosi principas – tai kaltinimo ir gynybos šalių rungynės, argumentų, faktų, įrodymų kova. Teismas įvertina kiekvienos šalies argumentus, nustato, kurie patikimesni, svaresni ir priima atitinkamą sprendimą. Realus rungimosi principo įgyvendinimas yra labai svarbi tiesos nustatymo baudžiamojoje byloje garantija.²⁷

Praktika rodo, kad tai dar tiktai siekiamybė, kaip siekiamybė yra ir profesoriaus viltis dėl baudžiamojo proceso kodekso stabilumo. Labai išgyvendamas dėl to, kad „po nepriklausomybės atkūrimo 1990–1994 m. galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse padaryta daugiau kaip 320 pakeitimų ir papildymų“^{28, 29}, jis išreiškė viltį, jog „didžiulių, globalinių baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimų ir papildymų laikas jau praėjo. Tad metas atsidėti rimtam kūrybiniam darbui – baigti rengti naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą, kurio jau seniai laukia šalies teisinė visuomenė ir teisėsaugos įstaigų darbuotojai praktikai.“³⁰

Profesorius ne tik išreiškė tokią viltį, bet ir negailėdamas laiko, jėgų ir sveikatos to siekė, tiek dalyvaudamas baudžiamojo proceso įstatymų rengimo darbo grupėse, tiek rengdamas atsiliepimus apie tokių įstatymų projektus įstatymų leidėjui. Koks tai kruopštus darbas, parodysime pateikdami vieną paskutinių, Lietuvos Respublikos Seimui skirtų profesoriaus pasiūlymų, kuris nebuvo niekur skelbtas, bet turi įgyti išliekamąją vertę.

„Baudžiamasis procesas yra svarbi valstybinės veiklos sfera, kurioje susiduria viešasis ir privatus piliečių, skirtingų proceso dalyvių ir kitų bylininkų interesai. Kad procesas būtų efektyvus, optimalus, jis turi būti greitas, ekonomiškasis, racionalus, subalansuotas. Kai kurių šių savybių Lietuvos baudžiamasis procesas, skirtingai nuo daugelio Europos Sąjungos šalių, dar neturi. Priešingai, kai kuriose Baudžiamojo proceso kodekso normose užprogramuotos bylų tyrimo ir teismo nagrinėjimo vilkinimo, proceso nereikalingo atidėliojimo, nepateisinamo bylų sustabdymo prielaidos. Mūsų baudžiamajame

²⁷ Palskys, E. *supra* note 25, p. 10, 113.

²⁸ *Ibid.*, p. 95.

²⁹ Nuo 2003 metų gegužės 1 d. įsigaliojus Baudžiamojo proceso kodeksui, iki 2010 m. gruodžio 31 d. yra priimti 25 šio įstatymo normų pakeitimo dokumentai, kuriuose įtvirtinti 286 sprendimai, kai BPK straipsniai (jų dalys, punktai) buvo pakeisti, papildyti arba pripažinti netekusiais galios.

³⁰ *Ibid.*, p. 113.

procesė dar daug formalumo, nereikalingų procesinių procedūrų, yra normų, neatitinkančių LR Konstitucijos ir tarptautinių teisės aktų. Todėl labai reikšmingi ir svarbi Lietuvos Respublikos Prezidento pateikti Seimui svarstyti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektai IXP-420 ir IXP-426, numatantys daugiau galimybių greitai ir išsamiai išaiškinti nusikaltimus, supaprastinti ir pagreitinti akivaizdžių nusikaltimų tyrimą ir bylų nagrinėjimą, teisingai nubausti kaltuosius asmenis.

Lietuvos teisės universiteto specialistai iš esmės pritaria Lietuvos Respublikos Prezidento siūlomoms Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimams bei papildymams ir mano, kad jie padės efektyviau kovoti su nusikaltimais, greičiau ir geriau realizuoti baudmės neišvengiamumo principą, padarys procesą ekonomiškėsnį ir racionalesnį, tobulins baudžiamojo persekiojimo mechanizmą. Tačiau kai kurios projektų nuostatos dar iki galo nesubalansuotos, nesuderintos tarpusavyje, todėl yra diskutuotinos, papildytinos ir taisytinos.

Antai Projekto IXP-420 siūlomo keturiolikto skyriaus „Bylų supaprastintas procesas“ straipsniuose nenumatytos kaltinamojo teisės pareikšti nušalinimus, apskųsti nutartį paskirti jam kardomąją priemonę – suėmimą ir pan., neregamentuota nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo ir jų atstovų susipažinimo su bylos medžiaga tvarka. Procesas turi būti greitas, bet to siekti reikia ne proceso dalyvių teisių ribojimo sąskaita.

Siūlant panaikinti galiojančio Kodekso aštuntąjį skyrių „bylų summarinis procesas“, netenka loginės prasmės šio Projekto 478 straipsnio pirmasis sakiny s „dėl 477 straipsnyje nurodytų nusikaltimų kvota daroma šio kodekso aštuntajame (turi būti keturioliktajame) skyriuje numatyta tvarka“ ir 483 straipsnio 1 d. 2 p. „grąžinti bylą kvotos organui, kad ši byla būtų tiriama summarinio proceso tvarka“. Vertėtų pagalvoti dėl tikslesnės 486 str. 1 d. 1 p. formuluotės, nes kai teisėjas nustato, kad nėra nusikaltimo, nurodyto kodekso 477 straipsnyje, požymių, remiantis bendrosiomis baudžiamojo proceso nuostatomis, bylą reikėtų nutraukti arba ją perduoti tirti kita procesine forma. Siūlytinas toks minėto punkto formulavimo variantas: „1) kai nustato, kad padarytas sunkesnis nei numato kodekso 477 straipsnis arba neakivaizdus nusikaltimas“. Tai geriau atitiktų 486 straipsnio antrosios dalies prasmę.

Projekte IXP – 426 siūlomas leidimas atlikti tardymo veiksmus iki baudžiamosios bylos iškėlimo (128 str. 2 d.) – ypač reikšmingas

praktikai. Tai svarbi nusikaltimų išaiškinimo ir proceso ekonomijos garantija, ryški kai kurių nusikaltimų tyrėjų ir mokslininkų sustabarėjusių nuostatų kaitos prielaida. Tuo bus pašalintas teiseną vilkinantis daugelio procesinių veikslių ir sprendimų dubliavimas įvairiose baudžiamojo proceso stadijose. Praktikai svarbu ir kvotėjo proceso statuso stiprinimas, bet lieka neaišku, ar keičiama (arba panaikinama) galiojančio kodekso 50 straipsnio 3 dalis, ribojanti kvotėjo procesinį savarankiškumą. Kai kurios Projekto nuostatos nevisiškai atitinka Teisinės sistemos reformos metmenyse įtvirtintus teiginius, pavyzdžiui, dėl kvotos kaip vienintelės ikiteisminio tyrimo formos.

Ginčytinas yra siūlymas (266 str. 2 d. 2 p.) leisti nagrinėti bylą teisme nedalyvaujant teisiamajam, kai jo buvimo vieta nežinoma, ir tokia lieka net ir paskelbus paiešką ir ją atlikus nustatytu terminu. Ar bus įgyvendintas teisingumas, nuteisus asmenį, jam nedalyvaujant teisiamaime posėdyje (nes jis, pavyzdžiui, slapstosi ir jo buvimo vieta nežinoma) ir negalint realiai užtikrinti teismo jam paskirtos bausmės atlikimo? Manding, ne. Suprantamas noras sumažinti neišnagrinėtų arba sustabdytų bylų skaičių, bet vargu ar toks būdas yra geriausias. Neaiškus motyvas, kodėl skundus dėl neteisėtų ir nepagrįstų tardytojo, kvotėjo veiksmų prokuroras turi išspręsti ne per tris, kaip buvo, o ne vėliau kaip per penkio-lika dienų (243 str. 1 d.). Šio straipsnio antroje ir trečiojoje dalyse, o žodžių „iš tardytojo“. Tardytojui“ įrašytini žodžiai „kvotėjo“, „kvotėjui“. Siūlau naują baudžiamojo proceso kodekso 128 straipsnio antrosios dalies redakciją, reikėtų pripažinti netekusiais galios 84/2 ir 206/2 straipsnių penktąsias dalis bei 207 straipsnio trečiąją dalį. 204 straipsnio pirmojoje dalyje po žodžio „turi“ būtina įrašyti žodį „teisę“, o 242 straipsnio pavadinime po žodžio „tardytojo“, įrašyti „kvotėjo“.

Vadovaujantis siūlomo baudžiamojo proceso kodekso 225 str. papildyti šeštąją, o 226 str. aštuntąją dalimis, logiška, derėtų pakeisti ir 229 straipsnio trečiąją dalį ir dėstyti taip: „jeigu prašoma išaiškinti aplinkybes, turinčias reikšmės bylai ir pirmiau neištirtas, tardytojas privalo papildyti parengtinį tardymą. Atlikęs papildomus tardymo veiksmus, tardytojas privalo supažindinti nukentėjusįjį ir jo atstovą, civilinį ieškovą, civilinį atsakovą arba jų atstovus, taip pat kaltinamąjį ir jo gynėją tik su atliktų papildomų tardymo veiksmų rezultatais.“

Tokios yra pastabos dėl Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projektų IXP-420 ir IXP-426. Lietuvos teisės universitetas remia Respublikos Prezidento iniciatyvą ir siūlo Lietu-

vos Respublikos Seimui priimti minėtus, įstatymo projektus, juos atinkamai pataisius.“

Norime pabrėžti dar vieną profesoriaus E. Palskio savybę, kuri atsiskleidė tiek visame profesoriaus gyvenime, tiek ir jo darbe, rengiant, tobulinant baudžiamojo proceso įstatymus: kiekvieną darbą dirbti gerai, užduotis atlikti kvalifikuotai iki galo, gerai apmąščius ir, kas ypač susiję su įstatymų leidyba, tai daryti pasiremiant nuodugniais moksliniais tyrimais. Tai rodo visas profesoriaus kūrybinis kelias, mes šiame straipsnyje parodysime tik dar vieną gerai iliustruojantį epizodą: profesoriaus E. Palskio dalyvavimą vykdant mokslo programas.

Taip, vykdant mokslo programą (1997–1997) „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ jos baigiamojoje ataskaitoje pažymėtas profesoriaus E. Palskio indėlis tyrinėjant baudžiamojo proceso aktualijas, pateikiant pasiūlymus naujam Lietuvos Respublikos BPK projektui, parengti keli jo skirsniai. Pagrindinis šių pasiūlymų ir parašytų straipsnių akcentas – galiojančių įstatymų suderinimas su Lietuvos Respublikos Konstitucija bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija³¹.

Toliau smulkiai nenagrinėdami didžiulio profesoriaus E. Palskio indėlio į šių programų vykdymą, mes norėtume pristatyti vėlesnius profesoriaus kūrybinius planus, kurie atsispindėjo lemtingais jam ir skaudžios netekties visai universiteto bei šalies teisės mokslo bendruomenei 2001 metais rengiant paraišką dalyvauti mokslo programoje „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“. Pristatydamas kriminalistinės-procesinės krypties programą, kurią profesorius E. Palskys, kaip jau mes ne kartą šiame straipsnyje pažymėjome, vertino kaip vientisą ir neatsiejamą, rašė, kad šios programos metu yra būtina:

- „ištirti kriminalistinę nusikaltimų tyrimo būklę Lietuvoje, apibendrinti gautus rezultatus ir parengti to tyrimo pagrindu prognostinį, organizacinį modelį 2004 metams;
- rengti kriminalistikos mokslo plėtros Lietuvoje programą, užtikrinti jos teorijos ir taikomųjų uždavinių suderinamumą atsižvelgiant į Europos šalių standartus bei Lietuvos teisėsaukos institucijų poreikius;

³¹ *Mokslo programos „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ baigiamoji ataskaita*. IV knyga. Vilnius, 1997, p. 642.

- rengti siūlymus dėl nusikaltimų prevencijos kontrolės priemonių teisinės sistemos reformos ir teisėtvarkos srityje;
- atsižvelgiant į atskirų nusikaltimų rūšių vystymosi perspektyvas, iširti jų tyrimo praktiką į šios veiklos optimizavimo modelį;
- toliau tirti nusikaltimų aiškinimo procesines ir kriminalistines problemas, ypač naujų nusikaltimų rūšių (ekonominių, ūkinių, finansinių ir kt.), padaromų pereinant iš vienos sanklodos į kitą, laikmečiu;
- tobulinti ir kurti naujas nusikaltimų tyrimo metodikas, taktinius būdus bei technines priemones kriminalistikos mokslo fundamentaliųjų ir taikomųjų tyrimų pagrindu;
- pagal tyrimo rezultatus nuolat teikti siūlymus LR Seimui, Vyriausybei, teisėsaugoms institucijoms dėl teisinės sistemos reformos įgyvendinimo spartinimo ir nusikaltimų techninių, taktinių ir metodinių rekomendacijų rezultatyvumo didinimo;
- tyrinėti baudžiamojo proceso įstatymo normų efektyvinimo, optimizavimo ir kai kurių procesinių procedūrų, procesinių formų supaprastinamo galimybes;
- optimizuoti specialių žinių panaudojimo baudžiamajame procese tvarką ir jos formas;
- rezultatyvumo didinimo procesines teises bei praktines rekomendacijas³².

Deja, pačiam profesoriui įgyvendinti šių planų jau nebuvo lemta, tačiau tai darė, o ir toliau darys jo mokiniai, profesoriaus iškeltas idėjas suprasdami kaip priesakus būti tikraisiais mokslininkais.

Mokslininkų kolektyvas, kurį sukūrė prof. E. Palskys vykdyti mokslo programos „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“, sėkmingai vykdė tas mokslines užduotis, kurias profesorius iškėlė tikslu tobulinant Lietuvos baudžiamojo proceso teisę ir parengė pasiūlymus naujam BPK, kuris jau vykdant programą ir buvo priimtas. Taip baigiamajoje šios mokslo programos ataskaitoje autorių kolektyvas pateikė 52 pasiūlymus ir pastabas dėl naujojo BPK projekto,

³² *Mokslo programa „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“*. Partneriai: Lietuvos teisės universitetas, Vilniaus universitetas, Teisės institutas, Matematikos ir informatikos institutas, Lietuvos teismo ekspertizės centras. Vilnius, 2001, p. 5.

kuriuos apibendrinus padaryta išvada, jog projektas koreguotinas, be kita ko, būtina patikslinti sąvokas (pvz., „pats terminas „ikiteisminio tyrimo pareigūnas“ gremėzdiškas ir nepatogus, „specialisto“ samprata suformuluota neaiškiai ir pan.), būtina detaliau apibrėžti ikiteisminių tyrimo institucijų funkcijas, peržiūrėti atskirų procesinių terminų tikslingumą bei trukmę ir kt.³³

Į ne visus mokslininkų grupės pasiūlymus buvo atsižvelgta, nors daugelį iš jų galima sėkmingai įgyvendinti ir dabar. Tai, mūsų nuomone, padėtų išsipildyti ir profesoriaus E. Palskio mokslininko svajonei apie tikrai šiuolaikinį BPK, kuris turi atitikti ne tik principines Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijas kriminalinės justicijos ir baudžiamojo proceso klausimais, bet svarbiausia, kad Baudžiamojo proceso kodeksas padėtų realiai įgyvendinti žmogaus teises ir užtikrintų jų interesų apsaugą.

„Būtent, Baudžiamojo proceso ir demokratinės valstybės santykis, tai naujas ir dar nenagrinėtas požiūris į patį baudžiamąjį procesą, ne kaip į inkvizicinę valstybės prievartos priemonę, o kaip į būdą apginti (apsaugoti) pažeistas asmenų teises ir teisėtus interesus. Yra du skirtingi dalykai: kalbėti apie žmogaus teises apskritai ir imtis priemonių ginti jau pažeistas teises ir teisėtus interesus. Todėl Lietuvoje turi būti priimtos tokios teisės normos, kurios užtikrintų ne tik žmogaus teises apskritai, bet ir jų įgyvendinimo mechanizmą, kadangi dalyvaujančių baudžiamajame procese asmenų teisinė padėtis visapusiškai atspindi ne tik pagal jam suteiktų teisių turinį, apimtį, numatytas pareigas, bet ir pagal galimybę tinkamai realizuoti jam suteiktas teises ir pareigas. Ir svarbiausia, kad kiekvienas įtrauktas į procesinę veiklą asmuo, galėtų naudotis pakankamomis priemonėmis apsaugoti savo teises bei teisėtus interesus, nevaržydamas kitų asmenų teisių, kaip tai numatyta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnyje „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.“³⁴

³³ *Mokslo programos „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“ baigiamoji ataskaita*. 2 knyga. Vilnius, 2004, p. 631–634.

³⁴ *Ibid.*, p. 716.

Reikia pasakyti, kad vykdant šią mokslo programą, profesoriaus E. Palskio suburtas mokslininkų kolektyvas ne tik pateikė pasiūlymus naujam BPK projektui, bet ir atliko pirmąjį priimto ir įsigaliojusio LR BK vertinimą. Mokslo programos baigiamosios ataskaitos dalyje „Baudžiamojo proceso atitikimas šiuolaikinės demokratinės valstybės poreikiams“, pavyzdžiui, sakoma: „iš tikrųjų baudžiamojo proceso dalyvių teisių realizavimą mažins techninės atskirų baudžiamojo proceso kodekso nuostatų įgyvendinimo problemos, kadangi jas patobulinti nesudėtinga, bet informacijos apie ikiteisminio tyrimo, teismo nagrinėjimo eigą ir rezultatus stoka. Nukentėjusysis privalo gauti informaciją, kuri tiesiogiai siejasi su jo teisių ir teisėtų interesų apsauga. Pvz., nukentėjusysis informuojamas, jei kaltinamajam pakeičiama ar panaikinama kardomoji priemonė (pvz., iš griežtesnės į lengvesnę), o tai tiesiogiai susiję su nukentėjusiojo interesais, ypač jeigu padarytas nusikaltimas smurtinis ir tikėtina, kad kaltinamasis bandys paveikti nukentėjusįjį. Tai, kad nukentėjusįjį būtina informuoti, pvz., apie kardamosios priemonės pakeitimą ar panaikinimą, suponuoja tas, kad vienas iš pagrindų, suimti įtariamąjį yra faktinių duomenų, rodančių, kad įtariamasis pats ar per kitus asmenis gali bandyti paveikti nukentėjusiuosius (BPK 122 str.). Arba nukentėjusysis turės galimybę prašyti atlikti BPK numatytus veiksmus, jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas tinkamai įvykdys savo pareigą, supažindinti su teisėmis (BPK 45 str.). Tačiau nėra numatyta atsakomybė ar kitokios pasekmės, jeigu pareigūnas netinkamai įvykdys savo pareigą, išskyrus tik tai, kad tokį veiksma galės nukentėjusysis apskųsti. Pareigūno nesuinteresuotumą tenkinti nukentėjusiojo prašymus gali lemti BPK 220 str. 2 d. numatyta nuostata, jog prokuroras teismui perduoda tik tą bylos medžiagą, kuri, jo nuomone, gali būti reikalinga nagrinėjant bylą, ir prokuroras neturi teisės neperduoti teismui tos bylos medžiagos, kuri buvo surinkta įtariamojo, jo gynėjo ar nukentėjusiojo prašymu. Taigi, nagrinėjant įtariamojo (kaltinamojo) ar nukentėjusiojo teises BPK, galima būtų išskirti teigiamą ir neigiamą aspektus. Teigiama tas, BPK numatyta nemažai procesinių teisių, o neigiama yra tas, kad matosi numatytų procesinių teisių turinio ir apimties prieštaravimai, kurie apriboja tinkamą teisių įgyvendinimą, pvz., ikiteisminio tyrimo pradėjimas, kad pagal BPK numatyta bylą iškelti privataus kaltinimo tvarka, tačiau nukentėjęs asmuo nežino asmens, padariusio nusikalstamą veiką asmens duomenų, nes nenurodžius minėtų duomenų skundas neatitiks jam keliamų reikalavimų

ir bus atmestas. BPK nėra numatyta, nuo kada atstovas gali pradėti atstovauti nukentėjusiajam, bei leidžia daryti išvadą, kad nukentėjusysis atstovą gali turėti nuo pripažinimo nukentėjusiuoju momento. BPK reikia numatyti, kad atstovas turi pateikti dokumentą, įrodantį, kad jam suteikti įgaliojimai atstovauti nukentėjusiajam. Atstovas turi teisę dalyvauti procese nuo prašymo pateikimo momento. Atstovavimo atvejais turi būti surašomas ne nutarimas asmenį pripažinti atstovu, o protokolas apie nukentėjusiojo atstovo teisių išaiškinimą. Nutarimas pripažinti asmenį įstatyminiu nukentėjusiojo atstovu, turi būti siejamas su ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, teismo iniciatyva apsaugoti nukentėjusiojo interesus nuo netinkamo atstovavimo. BPK reiktų atsisakyti formalaus veiksmo, t. y. nutarimo priėmimas pripažinti civiliniu ieškovu. Asmuo (fizinis arba juridinis), pareiškęs civilinį ieškinį dėl nusikalstama veika padarytos žalos, turi būti laikomas civiliniu ieškovu. Pareiškus civilinį ieškinį, turi būti surašomas protokolas apie civilinio ieškovo teisių išaiškinimą.

Yra ir daugiau praktinių baudžiamojo proceso įgyvendinimo problemų. Lietuvoje baudžiamojo proceso kodeksas realiai naudojamas nepilnus metus, todėl dar negalima daryti kategoriškų išvadų. Realizuojant baudžiamąjį procesą reikia ieškoti teisių ir pareigų balanso tarp baudžiamojo proceso dalyvių: įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo, o taip pat ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ir teismo, nes baudžiamojo proceso atitikimas demokratiškos valstybės poreikiams bus konstatuotas tik tada, kai bus numatytos baudžiamojo proceso dalyvių teisės, jos realiai saugomos ir įgyvendinamos, bei tos teisės bus subalansuotos taip, kad visiškas teisių suvaržymas nesukeltų protestų ar kitokių neigiamų pasekmių, o visiškas demokratiškumas nesukeltų totalaus prievartos priemonių panaudojimo ar kitokių teisių suvaržymų.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Lietuvos baudžiamasis procesas teoriškai atitinka demokratinės valstybės poreikius, tačiau praktiškai jo įgyvendinimą realiame gyvenime reikėtų tobulinti. Reikalinga išsami baudžiamojo proceso taikymo praktinė analizė, taip pat turi susiformuoti teismų praktika.³⁵

Su pasitenkinimu galime tvirtinti, kad profesoriaus E. Palskio pasėta mokslinių tyrimų ir idėjų perimamumo, ambicingo vystymo,

³⁵ *Ibid.*, p. 646–647.

atsižvelgiant į praktikos poreikius, nesitaikymo su konjunkture ar minties sustabarėjimu, mobilumo, veržlumo ir principingumo sėkla, sėkmingai sudygo ir naujais daigais suvešėjo jaunųjų Lietuvos mokslininkų – procesualistų ir kriminalistų moksliniuose darbuose, kuriuose su didele pagarba ir dėkingumu prisimenamas profesorius E. Palskys, tęsiami jo darbai, o tai mes vertiname kaip geriausią paminklą šiam nusipelnusiam žmogui. Yra atlikti monografinio lygmens tyrimai baudžiamojo proceso problematika, kuriuos tyrinėjo ir tyrinėja Mykolo Romerio universiteto Baudžiamojo proceso katedros mokslininkai³⁶.

³⁶ Barkauskas, A. *Nusikaltimo tyrimo versijų šiuolaikinė koncepcija ir jos plėtros kryptys*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2000; Danišauskas, G. *Teisinė paslauga policijos veikloje: probleminė lyginamoji analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2001; Panomariovas, A. *Viešai neskelbiama informacija (paslaptis) baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002; Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002; Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002; Ryngėvič, R. *Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002; Jurgaitis, R. *Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004; Kanapeckaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veiklų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004; Latauskienė, E. *Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004; Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004; Belevičius, L. *Techninių priemonių naudojimo baudžiamajame procese teoriniai pagrindai ir reglamentavimas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005; Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006; Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2007; Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2008; Randakevičienė, I. *Baudžiamosios bylos atnaujinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2008; Šatienė, G. *Korupcijos socialinės ir teisinės apibrėžties įtaka korupcinių veiklų tyrimo metodikų koncepcijos pokyčiams*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009; Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010; Jurka, R., et al. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009; *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai* / [Petras Ancelis ... [et. al.]]. Vilnius: Industrias, 2009; Jurka, R., et al. *Baudžiamojo proceso dalyviai: metodinė mokomoji priemonė*. Vilnius: Industrias, 2009.

Mes norime pabrėžti dar vieną mokslinių tyrimų organizavimo MRU organizacinį- vadybinį aspektą, kurį anuomet ne tik puoselėjo profesorius E. Palskys (beje, būdamas Lietuvos policijos akademijos mokslo prorektoriumi, vėliau Baudžiamojo proceso katedros vedėju), bet ir pats aktyviai dalyvavo jį įgyvendinant. Būdamas mūsų minėtos programos „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“ Tarybos nariu, jis aktyviai palaikė nuomonę, jog vienu iš pagrindinių Lietuvos visuomenės saugumo institucijų veiklos prognozavimo ir programavimo trūkumų pripažintas dirbtinis jos stratifikavimas į atskiras institucines sistemas, lemiančias jų uždaramą, funkcijų dubliavimą ir todėl nepakankamą efektyvumą. Reguliarūs organizacijų ir funkcijų sistemos auditas bei ekspertizės dėl šios priežasties neapima visos visuomenės saugumą užtikrinančios institucinės sistemos. Pagrįstai keltina hipotezė, kad atskirų sistemos dalių nesieja bendra veiklos vizija, savo misijai pateisinti remiamasi skirtingais pagrindais, todėl valstybinio valdymo pastangos teisėtškai palaikyti išskaidomos ir į tas sritis, kuriose valstybės įtaka bei lėšos turėtų būti mažinamos, skatinant veikti nevalstybines arba nebiudžetines institucijas, iš jų ir įvairias piliečių bendruomenes. Būtent mokslo programos, kurio- mis siekiama integruoti įvairių socialinių mokslų žinias kompleksiš- kai tiriant nusikalstamumo problematiką, turi daug privalumų ir yra pasiteisinusi mokslo tiriamojo darbo organizavimo forma.

MRU Baudžiamojo proceso katedros mokslininkai savo atlik- tais tyrimais patvirtino šią mintį: geriausias to pavyzdys – dalyvavi- mas (koordinavimas) naujai tarpžinybinei mokslo programai „Nu- sikalstamumo grėsmės ir šiuolaikinės žmogaus saugumo vadybos technologijos“ (2008–2010)³⁷.

Sėkmingai įvykdžius šią mokslo programą, galima konstatuoti, kad nemaža problematikos dalis siejasi su prof. E. Palskio keltomis idėjomis.

Visų pirma tai pasakytina apie baudžiamojo proceso normų įtaką užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą. 2002 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas nustatė visiškai naują nei buvęs iki tol baudžiamojo persekiojimo modelį (ypač ikiteismi-

³⁷ *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.

nio proceso modelį, kuris įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d. ir su tam tikrais pakeitimais veikia iki šiol). P. Ancelis įvardijo pagrindinius institutus, kurie kliudo efektyvesnei baudžiamajai procesinei veiklai³⁸. Jie sietini su ikiteisminio tyrimo pradėjimo (arba nepradėjimo) etapu, įrodymų ir įrodinėjimo proceso reglamentavimu, procesinės veiklos subjektų veiksmų suderinamumu ir kitais svarbiais institutais. Ikiteisminis tyrimas Lietuvoje pradedamas: gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą (taip pat ir iš nukentėjusiojo asmens) apie nusikalstamą veiką. P. Ancelis nesutinka su kai kurių autorių nuomone, kad „ikiteisminio tyrimo pradėjimas niekieno teisių nesuvaržo, nesukelia jokių kitų neigiamų padarinių, todėl ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas net ir tuo atveju, kai pakankamai tikėtina, jog procesas, atlikus vos keletą tyrimo veiksmų, turės būti nutrauktas“³⁹. Žinomas ne vienas atvejis, kai informacinių laikmenų ar verslo arba kitų subjektų tam tikros techninės įrangos poėmis arba vien tik paskelbimas žiniasklaidoje apie ikiteisminio tyrimo pradėjimą, tai siejant su atitinkamų asmenų įvardijimu, sužlugdė verslą, nepagrįstai pažemino asmens orumą, užkirto kelią perspektyviai karjerai, nors ikiteisminiai tyrimai netrukus buvo nutraukti asmenis reabilituojančiais pagrindais. Taigi ikiteisminis tyrimas dabar pradedamas dažnai vos ne remiantis gandai, atliekamas išsamus ir daug išteklių reikalingas darbas, sulaikoma daug menamų įtariamųjų, tačiau po kurio laiko dauguma tyrimų vis tiek nutraukiami. P. Ancelis nagrinėjo dar vieną problemą, sietiną su įtvirtintu BPK baudžiamosios bylos skaidymu į ikiteisminį etapą ir teisminį procesą. „BPK teisės normomis dirbtinai atskyrus teisminį procesą nuo ikiteisminio etapo, dabar ikiteisminis tyrimas sumenkinamas tiek, kad šis tarsi nėra visavertis baudžiamasis procesas, nes baudžiamosios bylos šioje stadijoje tarsi dar nėra, taigi suprask, kad tyrimo ir kiti procesiniai veiksmai bei dokumentai apie šių atlikimą gali būti griežtai nefiksuojami ir nekaupiami, todėl ir sukontroliuoti, patikrinti atliktų veiksmų (tarp jų ir siejamų su procesine prievarta) pagrįstumą ir teisėtumą galimybių beveik nėra, nes dėl tokio regu-

³⁸ Ancelis, P. Baudžiamojo proceso normų įtaka užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas. Monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 336.

³⁹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius, 2005, p. 310.

liavimo visas galimų veiksmų arsenalas priklauso tik nuo atitinkamų pareigūnų valios ir sąžinės, o kitokių procesinių garantijų nebeliko. Taigi iš karto kyla klausimas: kokią prasmę turėjo į ikiteisminį etapą įvedimas ikiteisminio tyrimo teisėjo figūros su didžiuliu jo arsenalu procesinių veiksmų leidimo ar sankcionavimo, kai tokių veiksmų rezultatai gali būti iš viso nepateikiami ir nepanaudojami? Apskritai ikiteisminio tyrimo teisėjo veikla ikiteisminiame etape dažniausiai sukelia tik iliuziją dėl tariamo asmens teisių apsaugos garantavimo, nes jis paprastai pakviečiamas, kai reikia įtvirtinti jau anksčiau duotus parodymus, kurie gali būti išgauti ir panaudojant neteisėtus būdus, taikyti griežčiausias kardomąsias priemones ir kt.⁴⁰

„Neseniai atsiradę neįprasti akcentai formuluojant Lietuvos BPK įrodymų sąvoką, įrodinėjimo procesą ir reikiamų sąsajų nebuvimas tarp įrodymų (nei šaltiniais, nei tiesiog įrodymais jie dabar BPK neįvardijami) išdėstymo kodekso pirmosios dalies V ir VI skyriuose nebeatitinka įrodymų teorijoje vienodai suprantamų postulatų. Dabartinio Lietuvos BPK normos nedviprasmiškai nurodo, kad įrodymai sietini tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme procesu, pvz., teismo nagrinėjimo metu galima pavišinti tik ikiteisminio tyrimo teisėjui arba anksčiau teisme duotus nukentėjusiojo, liudytojo, kaltinamojo parodymus (Lietuvos BPK 276 str.). Tačiau šitokia nuostata atrodo kaip formalių įrodymų epochoje vyravusi praktika, kai iš anksto buvo apibrėžiamas įrodymų „svarumas, jėga“.

Tokia įrodymų traktuotė iškelia ir kitus klausimus, pvz., kas gi tie kiti byloje esantys įrodymai. Juk, be minimo įtariamojo apklausos protokolo, ir kiti įrodymai tikriausiai buvo aptikti ir įtvirtinti taip pat ikiteisminiame etape ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro. Jau minėtos pasitaikančios ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos ar kiti pagal jo kompetenciją gauti duomenys yra greičiau išimtis nei taisyklė. Taigi neišvengiamai kyla klausimas, kokiais duomenimis yra operuojama ikiteisminiame etape. Vadovaujantis Lietuvos BPK normomis išeitų, jog ikiteisminiame tyrime įrodinėjimo tarsi nėra, o yra, galima sakyti, tik buitinis pažinimas. Tačiau negalime paneigti, kad įrodomosios informacijos rinkimas procesiniais būdais bei priemonėmis taip pat yra ne kas kita, kaip įrodinėjimas, nes antraip reikštų, kad tyrėjas, aptikdamas, rinkda-

⁴⁰ Ancelis, P., *supra* note 38, p. 338.

mas (fiksudamas), tikrindamas faktinius bylos duomenis, jų neanalizuoja, nelygina, netikrina, nevertina, taigi visiškai nedalyvauja įrodinėjimo procese. Tarsi ikiteisminiame etape atliekamas abejotinos vertės darbas, kurio metu surinkti įrodymai a priori teisme turės menkesnę reikšmę, nes atitinkami procesinio veiksmo protokoliai negali būti paviešinami.⁴¹ P. Ancelio nuomone, įrodymų paieška, suradimas, fiksavimas, rinkimas, disponavimas jais ir yra įrodinėjimas, ir jis negali priklausyti nuo įrodinėjimo pareigą turinčio subjekto užimamos vietos baudžiamojo persekiojimo pareigūnų hierarchijoje. Negalima sumenkinti faktinių duomenų rinkimo, patikrinimo ir įvertinimo reikšmingumo ikiteisminiame etape, pernelyg sureikšminant daugiausia loginę įrodymų pažinimo pusę (gautų žinių ar nustatytų faktų visumos įvertinimą) tik teisme vien jau dėl to, kad tik mažiau nei trečdalis pradėtų ikiteisminių tyrimų pasiekia teismus. Teisės normose įvardijami įrodymai (šaltiniai) įrodinėjimo procesą daro tik skaidresnį ir suprantamesnį, nes abiejuose baudžiamojo proceso etapuose dalyvaujantys subjektai, kaip jau minėta, privalo veikti ir priimti sprendimus vadovaudamiesi vienodais ir visuotinai pripažįstamais kriterijais. Ir atvirkščiai, menkiausias ignoravimas įrodymų teorijoje pripažįstamų ir laiko išbandymus atlaikiusių pagrindų reglamentuojant baudžiamąjį procesą sukuria prielaidas atsirasti neigiamoms baudžiamojo persekiojimo pasekmėms⁴².

Antra šios mokslo programos baudžiamojo proceso tyrimo kryptis susijusi su nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinėmis garantijomis. Šį klausimą savo moksliniuose tyrinėjimuose gvildeno R. Ažubalytė⁴³. Atlikusi mokslinę analizę, savo darbe ji padarė kelias išvadas: „1) laiku atliktas vaiko, kuris nukentėjo nuo nusikalstamos veikos, pripažinimas nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu, suponuoja atitinkamo statuso įgijimą. Statuso suteikimo vilkinimas arba pripažinimas nukentėjusiuoju ne tiesiogiai nukentėjusio vaiko, o kito asmens (tėvų, įtėvių ir pan.)

⁴¹ *Ibid.*, p. 340.

⁴² Plačiau apie baudžiamojo įstatymo taikymą ir žmogaus bei visuomenės saugumą žr.: Ancelis, P., *supra* note 38, p. 335–362.

⁴³ Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 363–392.

gali lemti nepilnamečio nukentėjusiojo teisių pažeidimą; 2) nevisiškas nepilnamečio nukentėjusiojo procesinis veiksnumas lemia, kad nukentėjusiojo teises jis gali įgyvendinti tik padedamas atstovo ir prokuroro. Tinkamo nepilnamečio nukentėjusiojo atstovo pagal įstatymą paskyrimas ir realus teisių bei pareigų jam išaiškinimas sudaro prielaidas baudžiamajame procese atstovauti nepilnamečio nukentėjusiojo teisėtiems interesams. Jei kyla abejonė dėl atstovo pagal įstatymą gebėjimo ar norėjimo tinkamai atlikti savo funkcijas, baudžiamąjį procesą subjektai privalo jį pakeisti tinkamu atstovu; 3) nepilnamečių nukentėjusiųjų parodymai yra svarbūs, o kartais vieninteliai tiesioginiai įrodymai baudžiamosiose bylose, todėl procesinė parodymų gavimo ir fiksavimo forma – apklausa – turi būti organizuota atsižvelgiant į psichologų, kriminalistų rekomendacijas ir užtikrinti įtariamojo teises į gynybą ir vaiko saugumą. Siekiant apsaugoti nukentėjusįjį ir jo parodymus, nepilnamečių apklausų organizavimas turi būti užtikrintas techniniais (vaikų apklausos kambariai su atitinkama įranga), organizaciniais ir žmogiškaisiais (pareigūnai, kurie specializuojasi tokio pobūdžio bylose bei kompetentingi specialistai, ypač sunkiais atvejais – paprastai psichologai) ištekliais.⁴⁴

Trečia mokslinių tyrimų kryptis, kuri visuomet sukosi profesoriaus E. Palskio akiratyje, – nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas. Dabartinis nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas nėra tiksliai ir aiškiai reglamentuotas. Įvairios nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo sampratos leidžia interpretuoti organizavimo turinį. Tad nėra tiksliai apibrėžtas nusikalstamų veikų tyrimo modelis ir jį sudarantys elementai, būtini, norint veiksmingai organizuoti veiklą. Šiuo klausimu mokslinius tyrimus disertaciniu lygiu dabar gvildena Ž. Navickienė, kuri teigia, kad geriausio nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo modelio svarbiausios jungiamosios grandys turėtų būti aiškus ikiteisminio tyrimo subjektų įgaliojimų reglamentavimas; ikiteisminio tyrimo subjektų veiklos suderinamumas (bendradarbiavimas) nusikalstamų veikų tyrimo procese (bendradarbiavimo formų, subjektų atsakomybės šiame procese nustatymas ir pan.); ikiteisminio tyrimo pareigūnų kvalifikacijos ir kompetencijos reglamentavimas užtikrinant efektyvų nusikalstamų veikų tyrimą:

⁴⁴ *Ibid.*, p. 388.

ikiteisminio tyrimo pareigūnų kvalifikacijos ir kompetencijos turinio nustatymas sukuriant kompetencijų portfelį⁴⁵.

Dar viena tyrimų kryptis, kuri nuolatos sulaukė E. Palskio dėmesio – ekspertinių įstaigų Lietuvoje pertvarkymas. Šiandien teismo ekspertizė yra ne amatininko, o mokslininko veikla. Tą aiškiai matome Vakarų Europoje, o ypač JAV, kur teisėjas ne tik priima ir vertina pateiktus įrodymus, o ir privalo elgtis taip, kad įrodymai, kuriais bus grindžiamas nuosprendis, būtų ne tik leistini, susieti su tiriamuoju įvykiu, bet ir patikimi, ypač tai pasakytina apie mokslinius įrodymus (teismo ekspertizes). Teismo įrodymų mokslinis patikimumas turi būti paremtas moksliniais dėsningumais. Tam reikia įvertinimo, ar metodika ir metodologija, kuriomis grindžiama išvada, yra teisinga iš mokslo pozicijų ir ar jos buvo teisingai pritaikytos⁴⁶. Baudžiamajame procese esant rungimosi stadijai, ikiteisminio tyrimo funkcijas atliekančio teisėjo arba bylą nagrinėjančio teismo skiriamas ekspertizes atlieka kriminalistikos ir teismo ekspertizių įstaigos, kurios įstatymų nustatyta tvarka steigiamos Lietuvos Respublikos Vyriausybės, ministerijų ir yra finansuojamos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto. Pastaraisiais metais buvo įsteigtos atskiros privačios ekspertinės institucijos. Dar 2005–2008 metais Mykolo Romerio universiteto mokslininkai atliko tyrimą dėl kriminalistikos bei teismo ekspertizės žinių ir jų taikymo lygio Lietuvoje⁴⁷. Mokslininkai pasiūlė, kad susiklosčius padėčiai būtina parengti kriminalistikos mokslinės institucinės plėtros koncepciją ir jos įgyvendinimo tvarką. Tam buvo pritarta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. lapkričio 16 d. pasitarime dėl būtinumo optimizuoti visų Lietuvos ekspertinių institucijų veiklą ir 2010 m. sausio 28 d. Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko potvarkiu Nr. 33 sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta išanalizuoti Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstaigų sujungimo į vieną teismo ekspertizės įstaigą galimybes, šių įstaigų veiklos problemas ir plėtros perspekty-

⁴⁵ Navickienė, Ž. Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas: būklė ir problemos. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 427–459.

⁴⁶ Houc, M.; Siegel, J. *Fundamentals of forensic science*. 2006, p. 18.

⁴⁷ Kurapka, E. V.; Malevski, H.; Kažemikaitienė, E. Kriminalistikos ir teismo ekspertizės žinių poreikio ir jų taikymo praktikos Lietuvoje vertinimas. *Jurisprudencija*. 2007, 12 (102): 22–31.

vas. Kadangi atlikti tyrimai Lietuvoje parodė, kad ekspertinių įstaigų sistema jau yra pribrendusi pokyčiams, pritariant Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasitarimo nuostatoms dėl ekspertinės veiklos tobulinimo bei Teisingumo ministerijos darbo grupės pastangoms, mūsų nuomone, Lietuvoje turėtų būti įkurta mokslinė įstaiga, kuri užtikrintų strateginę, kompleksinę įvairių lygių teismo ekspertizės problemų nagrinėjimą, racionalų esamo potencialo ir materialinės bazės panaudojimą sprendžiant ne tik įvairius teismo ekspertizės ir kriminalistikos klausimus, bet ir nusikaltimų tyrimo aiškinimo ir užkardymo mokslinius, metodinius, didaktinius ir organizacinius klausimus⁴⁸.

Tai tik trumpa baudžiamojo proceso aktualijų apžvalga, tačiau vykdant šią programą buvo dar kartą ne žodžiais, o darbais prisimintas PROFESORIUS EUGENIJUS PALSKYS.

Savo pastebėjimus norime pabaigti labai paprasta ir lakoniška išvada, kurią, beje, padarė profesoriaus Eugenijaus Palskio kūrybinį palikimą savo magistro baigiamajame darbe tyrinėjusi studentė V. Sakalauskienė: „reziumuojant galima pasakyti, kad savo moksliniais darbais, tyrimais profesorius Eugenijus Palskys svariai prisidėjo ne tik prie kriminalistikos ir baudžiamojo proceso mokslų raidos bei plėtros, bet apskritai prie teisinės reformos Lietuvoje“⁴⁹.

Literatūra

1. Ancelis, P. Baudžiamojo proceso normų įtaka užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
2. Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso įgyvendinimo procesinės garantijos. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.

⁴⁸ Kurapka V. E., et al. Ekspertinių įstaigų Lietuvoje pertvarkymo gairės. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 470.

⁴⁹ Sakalauskienė. V. *Profesorius Eugenijus Palskys ir jo įtaka kriminalistikos ir baudžiamojo proceso plėtrai Lietuvoje*. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 53.

3. Danisevičius, P.; Palskys, E. Kai kurie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso įstatymo normų teoriniai klausimai ir jų sprendimas Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekse. *Teisė*. 1966, VI.
4. Houc, M.; Siegel, J. *Fundamentals of forensic science*. 2006.
5. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, išgaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas [interaktyvus] [žiūrėta 2011-03-29]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=163482>.
6. *Konstitucijos komentaras*, 1 dalis (atsak. red. K. Jovaišas). Vilnius, 2000.
7. Kurapka, V. E.; Bilevičiūtė, E.; Matulienė, S. Ekspertinių įstaigų Lietuvoje pertvarkymo gairės. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
8. Kurapka, V. E.; Matulienė, S. Eugenijus Palskys ir kriminalistikos mokslas: nuo istorijos iki strategijos. *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2011.
9. Kurapka, E. V.; Malevski, H.; Kažemikaitienė, E. Kriminalistikos ir teismo ekspertizės žinių poreikio ir jų taikymo praktikos Lietuvoje vertinimas. *Jurisprudencija*. 2007, 12 (102)
10. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ 2011 m. sausio 18 d. Nr. I-14. *Valstybės žinios*, 2011. Nr. 8-379.
11. Mokslo programos „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ baigiamoji ataskaita. IV knyga. Vilnius, 1997.
12. Mokslo programos „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“ baigiamoji ataskaita. 2 knyga. Vilnius, 2004.
13. Navickienė, Ž. Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas: būklė ir problemos. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
14. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
15. Palskys, E. Apie dokumentų – rašytinių įrodymų ir dokumentų – daiktinių įrodymų atribojimo kriterijus baudžiamajame procese. *Teisė*. 1973, XII.
16. Palskys, E. Daiktinių įrodymų fiksavimo sąvokos ir prielaidų klausimu. *Teisė*. 1968, VII.
17. Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990–1994 metais. *Kriminalinė justicija*. 1995, IV.
18. Palskys, E. Operatyvinės informacijos legalizavimas ir jos įrodomosios reikšmės problema. *Respublikinės mokslinės konferencijos „Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma“, vykusios 1990 m. spalio 30–31 d. Vilniuje, pranešimų tezės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1990.
19. Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940)*. Monografinė studija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995.

20. Palskys, E. Procesinė specialisto padėtis parengtiniame tardyme. *Socialistinė teisė*. 1968, 3.
21. Sakalauskienė, V. *Profesorius Eugenijus Palskys ir jo įtaka kriminalistikos ir baudžiamojo proceso plėtrai Lietuvoje*. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
22. Visuotinė lietuvių enciklopedija. 17 [tomas] [mokslinė redakcinė taryba: Vaitekūnas, S. [et al.]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.
23. Палскис, Е. Процессуально-правовые принципы использования научно-технических средств и методов фиксации судебных доказательств. *Teisė*. 1980, XV, 2 sąsiuvinis.
24. Палскис, Е. *Фиксация вещественных доказательств (методологические, процессуальные и криминалистические проблемы)*: дисс. кандидата юридических наук. Университет им. М. В. Ломоносова. Москва, 1971.

Santrauka

Straipsnio autorių nuomone, profesoriaus E. Palskio mokslinių pažiūrų formavimasis, prasidėjęs baudžiamojo proceso ir kriminalistikos sąlyčio tyrinėjimu, visą laiką turtino abi šias mokslo šakas, nebijant teorinių ginčų, atsižvelgiant į praktikos poreikius ir aktualijas, darant įtaką teisėkūrai, suteikiant žinių studentams, nusikaltimų tyrėjams ir patiems mokslininkams.

Autoriai, atsižvelgdami į minėtą bilateralią E. Palskio mokslinio palikimo esmę, daugiausia analizavo šiuos profesoriaus įtakos baudžiamojo proceso raidai Lietuvoje klausimus:

- baudžiamojo proceso ir kriminalistikos sąsajas šiuolaikinių aktualijų aspektu. Vystydamas šią mintį, E. Palskys pradėjo įdomią diskusiją apie kriminalistinių rekomendacijų reikšmę, jų peraugimo į teisės normas būtinumą (tendencija turi tapti dėsningumu);
- baudžiamojo proceso mokslo istorijos Lietuvoje tyrinėjimą;
- teorinius baudžiamojo proceso teisės klausimus: profesoriaus E. Palskio žvilgsnį į ateitį, teikiant pasiūlymus teisėkūrai, ypač jo vaidmenį atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, vykdant Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reformą (ir nustatant jos strategines kryptis).

Aktyviai įsitraukęs į naujų baudžiamojo proceso įstatymų rengimą, E. Palskis iš karto, numatydamas tendencijas ir vertindamas

praktikos realijas, pabrėžė svarbiausią uždavinį – kad baudžiamojo proceso įstatymai atitiktų demokratinės teisinės valstybės poreikius. Jis ne tik išreiškė tokią viltį, bet ir negailėdamas laiko, jėgų ir sveikatos to siekė, tiek dalyvaudamas baudžiamojo proceso įstatymų rengimo darbo grupėse, tiek rengdamas atsiliepimus apie tokių įstatymų projektus įstatymų leidėjui.

Vykdomos mokslo programos (1997–1997) „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ baigiamojoje ataskaitoje pažymėtas profesoriaus E. Palskio indėlis tyrinėjant baudžiamojo proceso aktualijas, pateikiant pasiūlymus naujam Lietuvos Respublikos BPK projektui, parengti keli jo skirsniai. Pagrindinis šių pasiūlymų ir parašytų straipsnių akcentas – galiojančių įstatymų suderinimas su Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.

Autoriai pristato ir profesoriaus E. Palskio tolesnius kūrybinius planus, kurie atsispindėjo lemtingais jam ir skaudžios netekties višai universiteto bei šalies teisės mokslo bendruomenei 2001 metais rengiant paraišką dalyvauti mokslo programoje „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“. Deja, pačiam profesoriui įgyvendinti šių planų jau nebuvo lemta, tačiau tai tęsė, o ir toliau tęs jo mokiniai, profesoriaus iškeltas idėjas suprasdami kaip priesakus būti tikrais mokslininkais.

TIESOS PAIEŠKOS PRIEMONĖ – FIKCIJA, BAUDŽIAMOJO PROCESO PAVYZDŽIU

*„Tu, tiesos mėgėjau, nepavydėk tiems,
kurie primygtinai reikalauja atsakymo!
Dar niekada tiesa nebuvo susikibusi
rankomis su besąlygiškumu.“*

F. Nietzsche

Artūras Panomariovas*

Įvadas

Pastaruojų metu Lietuvoje pastebima tendencija, kai siekiant vienių ar kitų tikslų, nesamas faktas (reiškinys) visuomenei ar atskiriems jos individams yra pateikiamas kaip tikras, realiai egzistuojantis, nors realiaame gyvenime jis (faktas, reiškinys), paprasčiausiai neegzistuoja. Su tokia tendencija mes susiduriame beveik kiekvieną dieną, pavyzdžiui, keičiantis vasaros ar žiemos laikui, nesusimąstydami tai į priekį, tai atgal persukame laikrodžio rodyklę, ir taip tarsi „bandome daryti įtaką“ gamtos dėsniams, nors iš tikrųjų astronominis laikas, jo atskaita, išlieka nepakitusi; aukodami pinigų piliai, kurios jau seniai nėra žemės paviršiuje, atstatyti, bandome sukurti iliuziją, jog šią pilį ne naujai statome, o tik ją atkuriamo (atstatome); paversdami nekilnojamąjį daiktą kilnojamuoju ar *vice versa* ir t. t. Tačiau tik nedaugelis šiems ir panašioms faktams ar reiškiniams suteikia „fikcijos“ (lot. *fictio* – (su)kūrimas, prasimanymas)¹ prasmę.

Su „fikcijomis“ ar bent jau jas primenančiais faktais (reiškiniiais) susiduriame ir taikydami bei studijuodami teisės aktus, tik čia šiam

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas.

¹ Kuzavinis, K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas = Dictionarium Latino – Lituanicum*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1996, p. 329.

reiškiniui apibūdinti yra vartojamas ne faktinės „fikcijos“ bet „teisinės fikcijos“ (lot. *fictio legis*) terminas. Klasikinis teisinės fikcijos pavyzdys yra „*nascitur*“ taisyklė civilinėje teisėje, t. y. *nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* (pradėtas vaikas laikomas gimusiu, kai kalbama apie jo naudą), pagal kurią vaikas, kuris buvo pradėtas fiziniam asmeniui esant gyvam ir gimė po jo mirties, yra laikytinas įpėdiniu ir turi teisę paveldėti mirusio fizinio asmens turtines, taip pat ir kai kurias asmenines neturtines teises bei pareigas. Tokia teisinė fikcija yra perkelta ir į Lietuvos civilinį kodeksą².

Nors „fikcija“ yra neatskiriama socialinio gyvenimo palydovė, tačiau kyla klausimas: ar jos naudojimas ir ypač naudojimas teisėje bendrai ir baudžiamajame procese atskirai nereiškia teisės normų kūrėjo ar jų taikytojo sąmoningo sukčiavimo, apgaulės, kuri yra skirta tų normų adresato atžvilgiu? Juk dar J. Benthamas (Jeremy Bentham, 1748–1832) anuomet teisinę fikciją prilygino sukčiavimui prekyboje³ arba sifiliui, kuris, tekėdamas kiekviena organizmo vena, perneša puvėsio principą į visą organizmo sistemą⁴. J. Benthamo nuomone, bet kokios teisinės fikcijos naudojimas tik patvirtina moralinę niekšybę tų, kas ją išrado ir pirmasis pritaikė⁵. O gal vis dėlto teisinė fikcija yra objektyviai sąlygota būtinybė, nes, pasak R. Jheringo (R. von Jhering, 1818–1892), jurisprudencija nėra pakankamai išsivysčiusi, kad atsisakytų fikcijos⁶, o be jos teisės apskritai ir kartu baudžiamojo proceso teisės atskirai funkcionavimas yra neįmanomas ir neišvaiduojamas. Atsakymus į šiuos ir panašius klausimus, naudodamiesi indukcijos, dedukcijos bei dokumentų analizės metodais, pabandysime rasti, nagrinėdami, kaip teisinė fikcija daro įtaką baudžiamajam procesui. Kartu bandysime patikrinti hipotezę, kad

² Žr.: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 5.5 straipsnį.

³ Ogden, C. K. *Bentham's Theory of Fictions*. London: Paul, Trench, Trubner, 1932, p. 141.

⁴ Bentham, J. *The Works of Jeremy Bentham*. Published under the Superintendence of his Executor, John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1838–1843). 11 (5). Chapter: *CHAPTER VI.: Purposes To Which Influence On Juries May Be Made Subsर्वient*. [žiūrėta 2011-03-06].< <http://oll.libertyfund.org/title/1996/130262/2571048>>.

⁵ Moglen, E. Legal Fictions and Common Law Legal Theory: Some Historical Reflections. *10 Tel Aviv U. Stud.* 1990, 33:35.

⁶ Кулаков, В. В. *Обязательство и осложнения его структуры в гражданском праве России: монография*. Москва: РАП; Волтерс Клувер, 2010, p. 86.

teisinė fikcija yra tam tikras anachronizmas, kurio liekanos nors ir yra sėkmingai naudojamos baudžiamojo proceso teisėje, tačiau jų naudojimas nėra suderinamas su absoliučios, galbūt ir objektyvios tiesos paieška baudžiamajame procese.

Tiesa, jos paieška baudžiamajame procese

Baudžiamasis procesas yra specifine teisine forma vykdoma nusikalstamų veikų tyrimo bei nagrinėjimo veikla ir ši veikla turi būti vykdoma ne bet kaip, o taip, kad ją vykdytys asmenys siektų ir galėtų nustatyti tiesą (lot. *veritas*).

Lotyniškas žodis *veritas* – tiesa, teisybė⁷ laikomas ritualiniu žodžiu, kurį, kaip manoma, per tarpininką dievai dovanavo žmonėms tam, kad šie laikytųsi Dievo tvarkos, todėl „*veritas*“ laikoma tuo, kas *convenientia* (atitinka) pasaulio kūrėjo valią ir norą⁸. Toks žodžio *veritas* aiškinimas yra ne kas kita, kaip teologinis bandymas paaiškinti *veritas* (tiesos) esmę. Lotynų kalbos tyrinėtojai yra pastebėję, jog vėlyvojoje lotynų kalboje žodis *veritas* ir jo atmainos (*veridicus* – tiesą sakantis, teisingas, tikras; *verax* – tiesus, tiesą sakantis, tiesiakalbis; *veratrix* – kerėtoja, žiniuonė) virto grynai teisiniais terminais, kurių pagalba tiesa yra priartinama prie įstatymo, todėl ir paties termino „*veritas*“ reikšmė bei turinys pakito ir įgavo visuotinės tvarkos, kurios yra siekiama, pasitelkiant teisingus įstatymus, idėjos pavidalą⁹.

Sieki sukurti „tobulą“ teisinį įrankį (įstatymą), kuriuo būtų įmanoma įgyvendinti „visuotinės tvarkos“ idėją, o tiksliau, kurį būtų galima veiksmingai panaudoti tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas, demonstruoja ir Lietuvos įstatymų leidėjas. Antai, konstruodamas baudžiamąjį procesą, įstatymų leidėjas jau pirmame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso¹⁰ straipsnyje, apibrėždamas šio proceso paskirtį, nurodo, jog baudžiamojo proceso paskirtis yra „[...] greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas [...]“. BPK vartojami terminai „greitai“ ir „išsamiai“ parodo tikruosius įsta-

⁷ Kuzavinis, K., *supra* note 1, p. 913.

⁸ Хайдеггер, М. О сущности истины [žiūrėta 2011-03-02]. <<http://www.philosophy.ru/library/heideg/verit.html>>.

⁹ Хайдеггер, М., *supra* note 8.

¹⁰ Toliau – BPK.

tymų leidėjo ketinimus, siekį, kad praktinėje veikloje baudžiamąjį procesą įgyvendinančios valstybės institucijos, pareigūnai stengtųsi ne tik operatyviai atskleisti nusikalstamas veikas, bet ir taip, kad šis operatyvumas būtų derinamas su išsamumu, t. y. tiesos, tačiau ne bet kokios, o būtent absoliučios, objektyvios tiesos nustatymo reikalavimu. Tiesa, šis reikalavimas išplaukia iš Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintų ir oficialioje Lietuvos konstitucinėje doktrinoje išplėtotų teisinės valstybės, teisingumo principų, todėl įstatymų leidėjas, konstruodamas BPK normų turinį, iš esmės neturėjo jokio kito pasirinkimo, kaip tik atkartoti tiesos paieškos idėją.

Kadangi tiesos paieškos baudžiamajame procese idėja yra užprogramuota pačioje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, neatitiktinai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nuosekliai plėtodamas oficialią konstitucinę doktriną, dalyje savo nutarimų yra pasisakęs ir dėl tiesos paieškos procese idėjos. Taip, pavyzdžiui:

- „[...] Teismo priedermė – išnaudoti visas galimybes, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta tiesa [...]“¹¹;

- „[...] Garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu [...]“¹²;

- „[...] prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri inter alia sudarytų teisinės prielaidas teismui baudžiamajoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo [...]“. „[...] Teismui baudžiamajame procese kyla pareiga išnaudoti visas galimybes nustatyti objektyvią tiesą baudžiamojoje byloje ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kal-

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl LR baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl LR Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.

tumo. [...] Teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamąjoje byloje būtų nustatyta objektyvioji tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas [...]“¹³.

Kita vertus, nepaisant, to, jog įstatymų leidėjas bei oficialioji konstitucinė doktrina objektyvios tiesos nustatymą baudžiamajame procese laiko vienu iš šio proceso pagrindinių tikslų ir iš šio tikslo kylančia pareiga, tiesa, tiek absoliuti, objektyvi, tiek ir ne, yra filosofinė kategorija, ir dėl šios priežasties ji, absoliuti, objektyvi tiesa, baudžiamajame procese yra tik siekiamybė, prie kurios klasikiniam baudžiamajame procese tiriant, o vėliau ir nagrinėjant nusikalstamas veikas galima tik priartėti¹⁴, o ne ją atskleisti ar nustatyti¹⁵. Nes, pasak S. Kierkegaardo (S. Kierkegaard, 1813–1855), žmogus objektyvios tiesos negali pasiekti, daugiausia, ką jis gali pasiekti, tai subjektyvų jos pojūtį¹⁶. Ar bus priartėta prie tiesos baudžiamajame procese, ar ji ir toliau bus siekiamybė, tam tikras subjektyvus vaizduotės padarinys, priklauso tik nuo žmogaus (įstatymo leidėjo, procesinę veiklą vykdančių ar į ją įtrauktų asmenų) norų, žinių, valios ir pastangų, nes, kalbant I. Kanto (I. Kant, 1724–1804) bei J. G. Fichtės (J. G. Fichte, 1762–1814) žodžiais, ne kas kitas, o žmogus (subjektas)

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl LR baudžiamąjo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties LR Konstitucijai, dėl LR baudžiamąjo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties LR Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar LR baudžiamąjo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

¹⁴ Merkevičius, R. Baudžiamąjo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Ancelis, P.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Indrustarus, 2009, p. 154.

¹⁵ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 51.

¹⁶ Tatarkiewicz, W. *Filosofijos istorija*. III tomas: XIX ir XX amžių filosofija. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 78–79.

kuria arba bent jau lemia tiesą¹⁷. Tiesa, tai pojūtis, kurį gali patirti prie jos prisilietęs ar prisitartinęs žmogus, nes ji nepasiduoda fiziniam lytėjimui ar kitokiai materializacijai. Šiuolaikiniame pasaulyje neegzistuoja metodų, kuriuos pritaikę, galėtume tvirtinti, jog esame pasiekę absoliučią, objektyvią tiesą ar bent priartėję prie jos, nei kad buvome anksčiau¹⁸.

Kadangi baudžiamajame procese absoliuti, objektyvi tiesa yra tik siekiamybė, pasitelkę šį procesą mes ieškome tokios tiesos, bet galime nežinoti, kada ją surandame, nes čia taip pat neegzistuoja bendrojo tiesos nustatymo kriterijaus. Ir nors baudžiamajame procese nėra bendrojo objektyvios tiesos nustatymo kriterijaus, tačiau čia esama kažko panašaus į žengimo tiesos kryptimi kriterijų¹⁹, kuris suteikia ar bent jau turi suteikti tiesos pojūtį.

Tiesos objektyviąja prasme baudžiamajame procese statusas, jos paieška gali būti palyginamas su kalno viršūne, kuri nuolat arba beveik visada panirusi debesyse. Alpinistui ne tik sunku ten patekti, jis net gali nežinoti, kad ten jau pateko, nes dėl debesų gali neatskirti pagrindinės viršūnės nuo kurios kitos keteros. Tačiau nuo to nepriklauso objektyvus viršukalnės egzistavimas²⁰. Lygiai taip pat yra ir baudžiamajame procese, kuriame labai dažnai net nėra įmanoma pasakyti, kad objektyvi, absoliuti tiesa yra arba buvo surasta. Ir priešingai, baudžiamajame procese gana nesunku suprasti tai, jog objektyvioji tiesa šiame procese nebuvo pasiekta ar prie jos net nebuvo priartėta. Ir vėl, kad geriau įsivaizduotume, galime pasitelkti alpinistą, kuris kopina į kalno viršūnę, pavyzdį. Nors alpinistui kartais neįmanoma būti tikram tuo, kad jis pasiekė viršūnę, jam dažnai bus nesunku suprasti, kad jis jos nepasiekė (ar dar nepasiekė) – pavyzdžiui, jei jis buvo priverstas sugrižti dėl viršuje kabančios uolos²¹.

Vienas iš žengimo tiesos kryptimi kriterijų baudžiamajame procese yra procesinė forma, o vėliau ir jos pagrindu vykdoma pati procesinė veikla, kuri turi būti orientuota į absoliučios, objek-

¹⁷ Tatarkiewicz, W., *supra* note 16, p. 79.

¹⁸ Rorty, R. Pragmatism, Relativism, and Rationalism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*. 1980, 53 (6): 726.

¹⁹ Popper, K. R. *Rinktinė*. Popper Karl Raimund; sudarytojas D. Miller. Vilnius: Pradai, 2001, p. 243.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

tyvios tiesos nustatymą. Čia galima daryti prielaidą, jog klasikinio baudžiamojo proceso skaidymas į atskirus formaliai savarankiškus etapus, dalis (stadijas), iš kurių nė vienas baudžiamojo proceso etapas (stadija) negali egzistuoti ir neegzistuoja savitiksliai, izoliuotai, t. y., kitais žodžiais tariant, organiškai atsietai vienas nuo kito, nėra vien teorinė abstrakcija, palengvinanti baudžiamojo proceso pažinimą, jo praktinį taikymą, o yra objektyvių aplinkybių padiktuota būtinybė. Šio proceso atskiri etapai (stadijos) taip pat negali būti ir nagrinėjami atsietai vieni nuo kitų, nes juos jungia bendras tikslas – atskleisti nusikalstamą veiką ir ją atskleisti ne bet kaip, o taip, kad, atskleidžiant padarytą ar daromą nusikalstamą veiką, kuo įmanoma labiau būtų priartėta prie absoliučios, objektyvios tiesos. Nors tiesa baudžiamajame procese yra nustatinėjama teisme, tačiau visas baudžiamasis procesas ir jo atskirybės (stadijos) turėtų būti skirtos bendram tikslui siekti.

Objektyvi, absoliuti tiesa yra ne tik baudžiamojo proceso siekiamybė, bet kartu ir išvestinis, reguliavimo principas²², idėja kuri, kaip minėta, veikia tik klasikiniame baudžiamajame procese. Kvaziprocesuose, t. y. tose baudžiamojo proceso formose, kurios yra organiškai atsiskyrusios nuo klasikinio proceso formos, pavyzdžiui, kuriose yra trumpinami atskiri baudžiamojo proceso etapai (stadijos) arba jų visai atsisakoma (teismo baudžiamojo įsakymo, privataus kaltinimo bylų procesuose ir pan.), šis principas neveikia²³. Tiesa yra už šių procesų pažinimo ir siekiamybės ribų. Tokių procesų idėja nėra suderinama su tiesos paieškos baudžiamajame procese idėja.

Pavyzdžiui, privataus kaltinimo bylų procese niekas nesiekia nustatyti ir įrodyti absoliučią, objektyvią tiesą, dažniausiai tokio pobūdžio baudžiamosiose bylose pasitenkinama santykinės (formalios arba subjektyvios) tiesos nustatymu, o pats individas, kaltinantis kitą asmenį padarius jo atžvilgiu tam tikrą nusikalstamą veiką, stengiasi apginti savo „ego“, reabilituoti save prieš kitus visuomenės narius ir gana dažnai stengiasi parodyti, koks yra blogas tas asmuo, kuris jo atžvilgiu įvykdė nederamą, t. y. nusikalstamą, veiką. Paprastai laikoma, kad privataus kaltinimo bylų proceso priimtas sprendimas

²² Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права*. Москва: Юристъ, 2004, p. 99.

²³ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R., *supra* note 15, p. 54.

yra formaliai teisingas tada, kai juo patenkintos abi šio proceso šalys, o tam, kad būtų patenkintos šalys, tiesiog nėra būtina ieškoti ar nustatinėti tam tikrą absoliučią, objektyvią tiesą, užtenka nustatyti santykinę (formalią) teisinę tiesą ir priimti atitinkamą sprendimą. Privataus kaltinimo procese vietoj reikalavimo, kad faktai turi būti nustatomi tokie, kokie jie yra, galioja kaltinimo įrodytinumo principas²⁴. Jei detaliau panagrinėtume privataus kaltinimo procesą, galime pastebėti, jog šis procesas, skirtingai nuo valstybinio kaltinimo arba pusiau valstybinio kaltinimo proceso, yra sukonstruotas taip, kad jame atsiranda vietos įvairioms „fikcijoms“ (pavyzdžiui, įvairaus pobūdžio prezumpcijoms, susitarimams, įvairioms išlygoms ir pan.). Teisėje yra kartais vartojamas toks lotyniškas posakis: *Fictio est contra veritatem, sed pro veritate habetur* – nors fikcija yra priešpriešinama tiesai, tačiau fikcija pripažįstama tiesa²⁵.

Tačiau kalbant apie klasikinį (valstybinio kaltinimo) procesą, reikia pažymėti, jog čia jau veikia kitas principas *fictio cedit veritati* – fikcija užleidžia vietą teisei, arba kitais žodžiais tariant, fikcija netenka teisinės galios, kai jai yra priešpriešinama tiesa²⁶.

Teisingumo vykdymo viešumas, kuris suprantamas kaip proceso atvirumas, turi būti paremtas ne santykinės (formalios) teisinės tiesos nustatymu, jos paieška, bet absoliučia, objektyvia tiesa. Tikslus faktų nustatymas, tikrasis, o ne tariamas jų pažinimas, leidžia tinkamai sureguliuoti visuomeninius santykius, išvengiant nereikalingų sąnaudų ir pačios teisingumo sistemos kompromitavimo.

Kitas klausimas – kas yra tiesa, o kas ne? Kaip jau buvo minėta, tiesa visų pirma yra filosofinė kategorija arba problema, kurios nagrinėjimui ypatingą dėmesį skyrė jau antikos filosofai, pradedant Platonu (428 (427) m. pr. Kr.–348 (347) m. pr. Kr.) bei Aristotelium (384 (383) m. pr. Kr.–322 m. pr. Kr.) ir kuri, deja, nėra išspręsta iki šiol. Tiesos, jos kriterijaus problema panaši į sofistų „noro žinoti“ problemą: taip neišmanėlis nenori žinoti, nes mano išmanęs, o mokslininkas nenori žinoti, nes jis ir taip žino²⁷. Be to, tiesa, kaip filosofinė kategori-

²⁴ Смирнов, А. В.; Калиновский, К. Б. *Уголовный процесс*. СПб.: Питер, 2004, p. 76.

²⁵ *Ibid.*, p. 75.

²⁶ *Ibid.*, p. 76.

²⁷ Caratini, R. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Kronta, 2007, p. 110.

ja, pirmiausia yra siejama ne su objektyvia tiesa, į kurią, vadovaujantis oficialia konstitucine doktrina, turėtų būti orientuojamas visas klasikinis baudžiamasis procesas, bet su absoliučia tiesa. „Objektyvumas“ yra tik tiesos savybė, kuri nepriklauso nuo žmogaus, jo norų ar valios. Tik absoliuti tiesa gali suteikti ir suteikia nuodugnų, visapusišką žinojimą apie vieną ar kitą dalyką (objektą). Santykinė tiesa, skirtingai nuo absoliučios, nesuteikia išsamaus, visapusiško žinojimo apie norimą pažinti dalyką ar objektą. Kad ir kokia būtų tiesa, turinio atžvilgiu ji visada turėtų būti objektyvi, nes priešingu atveju tektų kalbėti ne apie tiesą, o apie „klaidingumą“, „melagingumą“ ir „netiesą“. Tuo metu formos atžvilgiu tiesa gali būti „absoliuti“ arba „santykinė“, o patys terminai „absoliutus“ arba „santykinis“ tiesos atveju parodo tik skirtingą tiriamo reiškinių, t. y. tiesos, pažinimo lygį. Nors teisės literatūroje dažnai minimos ir kitos tiesos formos, (pavyzdžiui „materiali“, „formali“ ar „subjektyvi“ ir pan.), tačiau visos jos yra ne kas kita, kaip „absoliučios“ ar „santykinės“ tiesos išraiška.

Klasikinis baudžiamasis procesas turėtų būti orientuotas į absoliučios tiesos nustatymą, o ne į jos turinį sudarančią atskirą savybę – objektyvumą.

Filosofijos moksle yra žinomos kelios tiesos sampratos pagrindinės teorijos (t. y. korespondentinė (arba klasikinė), akivaizdumo, koherencijos (arba loginės darnos), pragmatinės tiesos, susitarimo (arba konsensuso)), kurių atstovai vienaip ar kitaip bando išspręsti tiesos pažinimo, jos sampratos problemą. Taip, pavyzdžiui:

- korespondentinės (klasikinės) tiesos sampratos atstovai (Platonas, Aristotelis, G. W. F. Hegelis (G. W. F. Hegel, 1770–1831), L. A. Fojerbachas (L. A. Feuerbach, 1804–1872) – ankstyvasis kūrybos periodas, ir kt.) tiesą apibūdindavo kaip daiktišką, objektyvią, kuri egzistuoja nepriklausomai nuo subjekto. Ji gali būti stebima, gali būti atskleidžiama jos reiškinių esmė, bet ji visada priešinama ją pažįstančiam žmogui. Klasikiniu požiūriu tiesa yra „objekto ir minties atitikimas“²⁸, arba, kitais žodžiais tariant, „daikto ir minties atitikimas“ (lot. *Veritas est adaequatio rei et intellectus*)²⁹, arba, tiesa, tai – atitikimas faktui;

²⁸ Алексеев, П. В.; Панин, А. В. *Философия*. М.: Проспект, 2008, p. 199–200.

²⁹ Nekrašas, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 121.

- akivaizdumo tiesos sampratos atstovai (pavyzdžiui, R. Descartesas (R. Descartes (arba Des Cartes, 1596–1650), P. Gassendi (1592–1655), F. Brentano (1838–1917), T. Hobbeso (1588–1679), ir kt.) tiesą tapatina su žinių akivaizdumu arba su jų neprieštarin-gumu, loginiu darnumu. Teisingos yra tos žinios, kurios dėl savo elementarumo yra savaime aiškios, todėl ir yra akivaizdžios, arba žinios, kurios gali būti dedukcijos būdu išvedamos iš tokių elemen-tarių, akivaizdžių tiesų. Taigi pagal šią teoriją teisinga yra būtent tai, kas neprieštarauja protavimo dėsniams³⁰. Tiesa, tai akivaizdumas;

- koherencijos (lot. *cohaerentia* – sąryšis, sąsaja) arba loginės dar-nos tiesos sampratos atstovai (pavyzdžiui, G. Leibnizas (1646–1716), O. Neurathas (1882–1945), R. Carnapas (1891–1970) ir kt.) tiesą sieja su neprieštarin-gumu, t. y. žinios, teiginiai, faktai yra teisingi, jei tik jie dera (siejasi) su kitomis žiniomis, teiginiais ar faktais arba jų sistema, kuri yra pateikiama tam, kad būtų pripažinta tiesa³¹. Tiesa – tai ne-prieštarin-gumas;

- pragmatinės (gr. *pragma* – veiksmas, praktika) tiesos sam-pratos atstovai (pavyzdžiui, C. S. Peirce's (1839–1914), W. Jamesas (1842–1910), J. Dewey (1859–1952), R. Rorty (1931) ir kt.) tapatina tiesą su praktiniu naudingumu ir efektyvumu, t. y. tiesa yra tai, kas lemia sėkmę³² arba, trumpai tariant, tiesa, tai – naudingumas;

- sutartinės (lot. *conventio* – sutartis, susitarimas) tiesos sampra-tos atstovai (pavyzdžiui, Anri Poincare (Henri Poincare (1854–1912), R. Carnap (1891–1970), K. R. Popper (1902– 1994) ir kt.) tiesą įvardija kaip tam tikrą susitarimo rezultatą³³, t. y. tiesa – tai susitarimas.

Šios teorijos vienokiu ar kitokiu būdu paaiškina tiesos sampra-tą, atskleidžia jos turinį, tačiau į visas šias tiesos teorijas reikėtų žiū-rėti ne izoliuotai, bet kompleksiskai, nes jos iš principo nepaneigia viena kitos, o, priešingai – papildo. Per šias teorijas yra išryškunami gnoseologiniai, semantiniai, epistemologiniai bei socialiniai-kultū-

³⁰ Caratini, R., *supra* note 27, p. 260–261.

³¹ Motore, B. N., Bruder, K. *Philosophy: the power of ideas*. US/Mountain View: Mayfield Publishing Company, 1999, p. 564.

³² *Ibid.*

³³ Лимонов, И. Б.; Мартынычев, И. В.; Синюк, А. И. *Проблема истины в философии и науке. Истина и субъективность*. Альметьевск: Академия наук социальных технологий и местного самоуправления, 2004, p. 51.

riniai požiūrio į vieną ir tą patį dalyką, t. y. tiesą, aspektai³⁴. Todėl sprendžiant ar nagrinėjant konkrečioje srityje, šiuo atveju baudžiamajame procese, atskirus, su tiesa susijusius, aspektus, iš esmės būtų galima vadovautis kompleksine tiesos samprata. Laikantis tokio požiūrio, kompleksine prasme teisingomis turėtų būti laikomos žinios, kurios:

- a) atitinka korespondentinį tiesos požymį;
- b) rodo jų koherentiškumą;
- c) praktiniu aspektu yra naudingos ir kurias praktika patvirtina.

Taigi, jei tiesą suprasime kaip mūsų turimų žinių, faktų atitiktį realiai tikrovei (klasikinė tiesos samprata), tai apie šį atitikimą baudžiamajame procese galime spręsti tik dėl vidinio įsitikinimo. Čia reikėtų atkreipti dėmesį, kad faktinis tikrumas objektyviai neegzistuoja, jis yra tik konkretaus žmogaus įsitikinimo, paremto tam tikrais duomenimis ir pagrįsto žiniomis išraiška. Pagrįstas, motyvuotas įsitikinimas savo tiesa šią tiesą daro tikra, o ne tariama. Antagonistai galėtų teigti, jog konkretaus individo, taip pat ir to, kuris yra įgaliotas vykdyti, ar kuris yra įtrauktas į baudžiamąją procesinę veiklą, vidinis įsitikinimas leidžia jam daryti išvadą apie tam tikros subjektyvios tiesos buvimą arba ne. Tačiau, kaip jau minėjome, tiesa pagal savo formą gali būti tik absoliuti arba santykinė. Subjektyvi tiesa, jeigu tokia ir egzistuoja, visada turės santykinį pobūdį. Kitas klausimas būtų: ar vieno individo, asmens pagrįstas, motyvuotas įsitikinimas jau leidžia kalbėti apie absoliučią tiesą? Vargu, nes absoliuti tiesa, susideda ne iš ko kito, bet iš santykinių tiesų, jų visumos³⁵.

Tai, kas formuoja žmogaus vidinį įsitikinimą, drauge formuoja ir asmens gebėjimą atskirti tiesą nuo netiesos. Prie žmogaus įsitikinimą formuojančių veiksnių yra priskiriama asmens gyvenimo patirtis, jo veiklos praktika. Kadangi skirtingų žmonių gyvenimo patirtis ir veiklos praktika nėra vienoda, tai gyvenime neretai susiklosto tokia situacija, kad tai, kas vienam žmogui yra tikra ir akivaizdu, kitam kelia pagrįstų abejonių. Būtent todėl baudžiamajame procese reikšmės turi ne atskiro individo, asmens individuali patirtis, bet visuomeninė patirtis, pasireiškianti tuo, jog procesą vykdo skirtingi asmenys, turintys skirtingą individualią patirtį, kurie skirtinguose proceso eta-

³⁴ Алексеев, П. В.; Панин, А. В., *supra* note 28, p. 214.

³⁵ *Ibid.*, p. 211.

puose, stadijose susipažįsta su tam tikrais duomenimis, faktais, vertina tuos duomenis, faktus ir galų gale ta jų individuali patirtis, žiūrint iš baudžiamojo proceso pozicijų, virsta bendra (visuomenine) patirtimi, dėl kurios šiame procese priartėjama prie tam tikros tiesos. Kuo pažinimo lygis yra aukštesnis, tuo labiau priartėjama prie absoliučios tiesos, ir priešingai – kuo pažinimo lygis mažesnis, tuo labiau tolsta absoliuti tiesa ir tenka tenkintis jos santykinumu.

Visa tai leidžia paaiškinti baudžiamojo proceso stadijų praktinę reikšmę. Todėl, grįždami prie baudžiamojo proceso stadijų, jau galime tvirtai pasakyti, jog baudžiamojo proceso skirstymas į stadijas nėra vien teorinė abstrakcija, palengvinanti baudžiamojo proceso pažinimą, o yra objektyviai nulemta tiesos pažinimo būtinybė. Tik pakopomis vykdant procesą galima tikėtis priartėti prie absoliučios tiesos. Baudžiamojo proceso skaidymas į stadijas yra būtinas procesinės formos elementas, kuris turi lemti tiesos paieškos idėjos praktinį įgyvendinimą.

Kita vertus, baudžiamojo proceso skaidymas į atskirus etapus (stadijas) yra tik vienas iš pavyzdžių, kaip procesinė forma gali daryti įtaką tiesos paieškai šiame procese ar kaip tą įtaką daro. Procesinė forma yra tik viena iš sąlygų, galinčių lemti sėkmingą absoliučios tiesos paiešką baudžiamajame procese. Be jos, yra ir kitos sąlygos, nuo kurių priklauso tiesos paieška šiame procese, t. y.:

1) subjektas, kuris gali konstatuoti, kad tiesa yra nustatyta. Tokiu subjektu baudžiamajame procese pripažįstamas teismas;

2) tiesos paieška gali būti vykdoma tik konkrečiu atveju, tiriant ir nagrinėjant aiškiai apibrėžtą, konkrečią nusikalstamą veiką. Kadangi tik tiriant ir nagrinėjant konkrečią nusikalstamą veiką yra supaprastinamas su šia veika susijęs „pasaulis“, t. y. duomenys, įvykiai, faktai „išimami“ iš bendros aplinkos arba, kitais žodžiais tariant, iš supančio „pasaulio“ visumos, ir operuojant jais bandoma priartėti prie ieškomos tiesos. Kuo daugiau įvykių, faktų, tuo sunkiau priartėti prie absoliučios tiesos baudžiamajame procese. Čia kaip matematikoje, kuo daugiau požymių arba kuo didesnė yra skaičių imtis, tuo labiau tolstama nuo pažinimo. Absoliučios tiesos pažinimo džiaugsmas gali neaplinkyti ir tuomet, kai duomenų, faktų ar kitokių požymių yra per mažai, nes kuo mažiau požymių arba kuo mažesnė yra skaičių imtis, tuo didesnė yra paklaidos galimybė. Tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas, faktų, duomenų, apibūdinančių veiką

ar susijusių su ja, negali būti nei per daug, nei per mažai. Ne veltui baudžiamojo proceso teorijoje yra vartojamas „įrodinėjimo ribų“ terminas³⁶;

3) tiesos paieška, šios paieškos „kelias“, turi atsispindėti tam tikros formos ir turinio procesiniame akte, kuris, beje, turi būti įgijęs *res judicata* galią. Baudžiamajame procese tokiu procesiniu aktu paprastai yra laikomas įsiteisėjęs teismo nuosprendis³⁷.

Nors klasikiniame baudžiamajame procese, kuriame kaltinimą palaiko visų pirma valstybinis kaltintojas – prokuroras, fikcija užleidžia vietą teisei, tačiau realiame gyvenime, neretai ir klasikiniame baudžiamajame procese, tam tikra duoklė yra atiduodama fikcijoms. Dėl jų neretai absoliučios tiesos paieška baudžiamajame procese paverčiama tam tikra imitacine veikla, kurios metu deklaruojamas siekis nustatyti tiesą tampa „viešųjų ryšių“ priemone (akcija), skirta sukurti iliuziją, jog kad ir kokios būtų normos, sudarančios baudžiamosios procesinės formos turinį, visos jos turi padėti procesinę veiklą vykdantiems asmenims veikti taip, kad būtų kuo įmanoma labiau priartėjama prie absoliučios tiesos. Kitaip ir negalima būtų aiškinti pareigūnų, teismo vykdomos baudžiamosios procesinės veiklos.

Visuomenė, asmenys, kurie vienaip ar kitaip yra įtraukiami į baudžiamosios justicijos veikimo mechanizmą, tikisi teisingumo ir mano, jog teismas, nagrinėjantis konkrečią bylą, pasitelkus pareigūnus (ikiteisminio tyrimo, prokurorus), visais atvejais pajėgus priartėti prie absoliučios tiesos ir privalo tai padaryti. Tačiau, kaip jau minėjome, dėl tam tikrų objektyvių priežasčių, t. y. įtvirtintų įvairaus pobūdžio procesinių garantijų, draudimų (pavyzdžiui, draudimai: apklausti liudytoju asmenį, jei jis nesutinka duoti parodymų, apie jo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką; pavesti tirti tą nusikalstamą veiką prokurorui, kuris atsitiktinai buvo tapęs tiesioginiu nusikalstamo elgesio liudininku³⁸; naudoti duomenis, kurių šaltinis nėra žinomas ir t. t.), absoliučios tiesos paieška baudžiamajame procese apsunkinama, o tam tikrais atvejais virsta neįmanomu, nepasiekiamu tikslu, nors ir buvo imtasi visų būtinų procesinių priemonių jai nustatyti.

³⁶ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 186.

³⁷ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R., *supra* note 15, p. 51.

³⁸ Merkevičius, R., *supra* note 14, p. 154.

Neretai ydinga procesinė forma, pilna įvairiausių „fikcijų“, neleidžia nei pareigūnams, tyrusiems konkrečią nusikalstamą veiką, nei vėliau teismui, nagrinėjusiam tą bylą, priartėti prie absoliučios tiesos. Ir kaltė tokiu atveju dėl neįgyvendintų tam tikrų visuomenės narių ar pačios visuomenės lūkesčių, sugniuždyto teisingumo jausmo visų pirma gula ne ant teismo ar procesinę veiklą vykdančių pareigūnų pečių, bet ant ydingos procesinės formos, kuri proceso ekonomijos labai leido ant teisingumo aukuro paaukoti tiesą. Ne paskutinį vaidmenį aukojant tiesą dėl proceso ekonomijos atlieka ir teisinė fikcija, kurios baudžiamojo proceso teisės teorijoje yra įgavusios formaliųjų įrodinėjimo priemonių terminą³⁹.

Teisinė fikcija – *grosso modo* ir *seorsum* baudžiamojo proceso pavyzdžiu

Vos tik pradėdama kalbėti apie tiesą, kaipmat iškyla melo, klaidingumo problema⁴⁰. Melas, klaidingumas yra tiesos antipodas. Teisinė fikcija irgi yra tam tikras melas, tiksliau, melo išraiškos forma, teisėje. Tai – savotiškas teisinio samprotavimo arba mąstysenos rezultatas⁴¹.

Terminas „fikcija“ yra išvedamas iš lotyniško žodžio *fingere* (*fingo*), kuris pirmiausia reiškia „lipdymą“⁴², „lipdymą iš molio“⁴³, „sukūrimą“, „darymą“. Iš šios pirminės žodžio *fingere* (*fingo*) reikšmės kilo ir kitos šio žodžio reikšmės, t. y., „išsigalvojimas“, „prasimanymas“, „išradimas“, „apsimetimas“ ir pan. Teisinė fikcija yra visada suprantama kaip „išradimas“, dirbtinis kažko sukūrimas⁴⁴.

Neatsitiktinai anuomet R. Jhering'as jas, teises fikcijas, yra pavadinęs „baltuoju melu“ arba „nekaltu melu“ (angl. „*white lies*“)⁴⁵, nes tai rafinuotas melas teisėje, kuris yra pasitelkiamas tam, kad pra-

³⁹ Смирнов, А. В.; Калиновский, К. Б, *supra* note 24, p. 223.

⁴⁰ Caratini, R., *supra* note 27, p. 492.

⁴¹ Knauer, N. J. Legal Fictions and Juristic Truth. *Saint Thomas Law Review*. 2010, 23 (1): 3.

⁴² Kuzavinis, K., *supra* note 1, p. 331.

⁴³ Гарсия, Г. М. Х. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. Перевод с испанского; Отв. ред. Кофанов, Л.Л. М.: Статут, 2005, p. 116.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Fuller L. L. *Legal Fictions*. Stanford, California: Stanford University Press, 1967, p. 5.

manytas faktas būtų pripažintas tiesa. R. Jhering'o teisinės fikcijos įvardijimas „baltuoju (nekalto)“ melu, pasak L. Fullerio (1902–1978) yra daugiau protingas nei tikslus, nes jei neinterpretuotume „baltojo (nekalto) melo“, tai iš esmės reikštų, jog yra ir tokia melo atmaina, kuri nėra skirta, kad juo kas nors tikėtų⁴⁶. Mąstant standartinėmis kategorijomis, toks R. Jheringo požiūris iš tiesų yra labiau „protingas“ nei „tikslus“. Kadangi standartiniu požiūriu melas – tai sąmoningas tikrovės iškreipimas, tyčia pateikta neteisybė, netiesa, kuria siekiama tam tikro rezultato: suklaidinti, apgauti kitą⁴⁷. Toks standartinis melo apibrėžimas gali būti priimtinas, žinant, jog archaizmiame senovės Romos imperijos civilizacijos periode „fikcija“ turėjo religinį kontekstą ir ja buvo vadinamas religinis ritualas, kurio metu, siekiant apgauti dievus, jiems buvo aukojami netikri gyvūnai⁴⁸ ir tik vėliau „fikcija“ iš religinio konteksto peraugo į teisinį.

Teisinės fikcijos, kaip ir apskritai „fikcijos“, ištakos siekia ankstyvąjį Romos imperijos vystymosi periodą, t. y. apie II a. pr. Kr.⁴⁹. Tuomet išleistas *lex Aebutia* suteikė pretoriui teisę netenkinti tokių pretenzijų, kurios, nors ir pagrįstos įstatymu, bet jas tenkinti naujomis sąlygomis būtų neteisinga, ir tenkinti tokias pretenzijas, kurios, nors ir nepagrįstos įstatymu, buvo kilusios iš gyvenimo⁵⁰. Tokios taisyklės atsiradimas yra paaiškinamas senovės romėnų teisės konservatyvizmu⁵¹.

Dėl savo konservatyvumo, nelankstumo senovės romėnų teisė nesugebėdavo skubiai, lanksčiai reaguoti į pasikeitusius visuomeninius santykius, o tai savo ruožtu stabdė ir varžė šių santykių tolesnę vystymąsi bei plėtrą. Reikėjo rasti būdą pritaikyti egzistuojančią teisę prie keliamų naujų gyvenimo reikalavimų, jo realijų. Tam į pagalbą buvo pasitelkti pretoriai. Pretoriui suteikus teisę tenkinti pretenzijas, kurios, nors ir nepagrįstos įstatymu, tačiau buvo kilusios iš gyvenimo (*actio praetoria ficta*), atsirado teisinė fikcija. Pretoriai, leisdami ediktus, pradėjo taip taikyti teisę, kad, žiūrint iš formalių-

⁴⁶ Fuller L. L., *supra* note 45, p. 5

⁴⁷ Palskys, E. Melo problema teisėje. *Socialistinė teisė*. 1981, (1): 42.

⁴⁸ Vermeer-Künzli, A. As If: The Legal Fiction in Diplomatic Protection. *The European Journal of International Law*. 2007, 18 (1): 42.

⁴⁹ Nekrošius I.; Nekrošius V.; Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 26.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Knauer, N. J., *supra* note 41, p. 4.

jų teisės pozicijų, toks teisės taikymas buvo neteisingas, prieštaraujantis galiojančiam įstatymui, tačiau, atsižvelgiant į realų gyvenimą, buvo pateisinamas. Pavyzdžiui:

- pagal galiojančią teisę apvogtasis galėjo reikalauti iš vagies baudos, tik jeigu šie abu buvo Romos piliečiai, tačiau pretorius suteikė nukentėjusiam romėnui teisę pareikšti ieškinį, įsakydamas teisėjui piliečiais laikyti abu⁵², nors asmuo, kuris buvo įtariamas vagyste, nebuvo Romos pilietis;

- tam, kad būtų galima iš svetimšalio priteisti skolą Romos piliečiui, buvo būtina formaliai pripažinti abu šio teisinio santykio dalyvius Romos piliečiais;

- Romos pilietis, pakliuvęs į svetimšalių nelaisvę (lot. *captivitas*), negalėjo būti laikomas laisvu Romos piliečiu, nes jis tapdavo vergu. Taigi toks asmuo negalėjo turėti ir nuosavybės bei kitų teisių, kurias turėdavo Romos piliečiai. Tačiau apie 81 m. pr. Kr. buvo išleistas *lex Cornelia*, kuris nustatė, kad, jei karo belaisvis mirdavo svetimšalių nelaisvėje, tai jo turtas pagal testamentą yra paveldimas taip, tarytum jis niekadoms nebuvo patekęs į nelaisvę. Naudojantis šia taisykle, buvo taikoma *fictio legis Cornelia*, laikant, kad Romos pilietis mirė prieš jam patenkant į svetimšalių nelaisvę⁵³, taigi laisvas Romos pilietis, niekada nepraradęs turėtų teisių. Vėliau ši teisinė fikcija buvo taikoma sprendžiant ir kitus paveldėjimo klausimus⁵⁴. Jeigu Romos piliečiui pavykdavo ištrūkti iš nelaisvės svetimijoje valstybėje, tokio romėno, kaip laisvo Romos piliečio, statusas būdavo grąžinamas, taip pat būdavo atkuriamos ir visos šio asmens teisės, laikant, jog iš nelaisvės grįžęs romėnas niekada nebuvo praradęs savo turėtų teisių⁵⁵.

Čia reikėtų atkreipti dėmesį, jog Romos teisininkai, siekdami pakoreguoti vieną ar kitą faktinę situaciją, patys nekurdavo fikcijų, nes tokia teisė jiems nebuvo suteikta. Jie, išlaikydami galiojančio įstatymo logiką, jo esmę, galėjo plečiamai ar siaurinamai aiškinti įstatymo tekstą, taikyti analogiją ir tik tokiu būdu stengtis užpildyti tam tikras įstatymo spragas. Fikciją, kaip tam tikrą priemonę, kuri sukelia loginius ir teisinius netikslumus, kurti turėjo teisė įsta-

⁵² Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *supra* note 49, p. 26.

⁵³ Гарсия Г. М. X., *supra* note 43, p. 250.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. *op. cit.*, p. 74.

tymų leidėjai arba pretoriai. Fikcija į romėnų teisinę sistemą buvo įvedama valiniu valdžios aktu, ir ji senovės Romoje buvo suprantama kaip teisinė techninė priemonė, taikoma tam, kad būtų galima įveikti ir pašalinti tam tikras teisinės kliūtis, ir kurią buvo įgalioti taikyti pretoriai ar įstatymų leidėjas⁵⁶.

XIX a. anglų teisininkas ir istorikas H. Maine (1822–1888), teigė, jog sunku yra paaiškinti, kodėl tokios inovacijos, kaip fikcijos, atsiranda⁵⁷. Fikcijų atsiradimą senovės Romoje H. Maine siejo su jausmais ir ypatingu mąstymo būdu, kurio neįmanoma paaiškinti iš šių dienų pozicijų.

Fikcija iš esmės užmaskuoja, paslepia faktą, kad įstatymo galia, pasitelkus fikciją, buvo įveikta, o pati teisinė nuostata iš esmės pakito⁵⁸.

Ankstyvosiose žmonijos civilizacijos stadijose fikcija pasireiškia kaip neįkainojama (būtina, vertinga bei tikslinga) priemonė, padedanti įveikti įstatymo griežtumą⁵⁹ ir kartu padedanti subalansuoti vienu asmenų norą patobulinti egzistuojančią teisę taip, kad ji atitiktų tų dienų realijas ir norą, kitų asmenų, kurie yra linkę bet kokiomis priemonėmis išlaikyti teisę nepakitusią, nes jie yra nusistatę prieš bet kokią teisės kaitą. Ir jei ankstyvajame žmonijos civilizacijos etape pasitelkus fikciją sukurta iliuzija, kad įstatymas nėra pakeistas, tad ir suvereno, įgalio to keisti įstatymą, galios nebuvo uzurpuotos ar kaip nors kitaip suvaržytos, tenkino abi puses, tai ateityje, pasak H. Maine, fikcija turėtų tapti praeitimi⁶⁰, šios praeities reliktu ir jos derėtų atsakyti⁶¹, nes, ji, fikcija, kalbant J. Benthamo žodžiais, uzurpuoja įstatymo leidėjo galias⁶², iškreipia jo valią.

Vis dėlto šiandien, nepaisant H. Maine prognozės, teisinė fikcija tapo savotiška teisinės kultūros dalimi, kuri ne kaip menka skiautė, o,

⁵⁶ Гарсия, Г. М. X., *supra* note 43, p. 116.

⁵⁷ Maine, H. *Ancient Law, 1861* [interaktyvus], [žiūrėta 2011-03-04]. <http://avalon.law.yale.edu/19th_century/mainea02.asp>

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Bentham, J. *The Works of Jeremy Bentham*, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1838–1843). 11 (1). Chapter: *Historical Preface, Intended For The Second Edition*. [žiūrėta 2011-03-06]. <<http://oll.libertyfund.org/title/2009/139607/2640130>>.

kaip apdaras apgaubia visą teisinę sistemą⁶³. Šiuolaikinėje teisės sistemoje fikcija iškraipo teisinius santykius, trukdo objektyviai matyti, suvokti ir vertinti tuos reiškinius, kuriais yra persmelkta mūsų teisinė kultūra⁶⁴. Teisinėmis fikcijomis yra imituojama realybė⁶⁵, kurios nėra, ją tik nustato arba sankcionuoja teisės aktai⁶⁶ arba, pavyzdžiui, teismas, konkrečiu atveju taikydamas teisės normas. Kitaip tariant, teisinė fikcija – tai dirbtiniai teisiniai faktai⁶⁷. Fikcijas visų pirma kuria įstatymo leidėjas, o teisės taikytojas, taikydamas tam tikras normas ir negalėdamas įveikti jų galios, normų aiškinimo būdu pasitelkia fikciją tam, kad galėtų išspręsti konkretų teisinį klausimą ar bylą. Pavyzdžiui:

- Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse įstatymų leidėjas, siekdamas įveikti įstatymų nustatytą imperatyvą, kad „prokuroras, įsitikinęs, jog ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, **paskelbia įtariamajam**, o gynėjui [...] praneša, kad ikiteisminis tyrimas pabaigtas ir jie turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą“⁶⁸. Pasitelkia fikciją, kuri nereikalauja tiesiogiai pačiam įtariamajam paskelbti apie ikiteisminio tyrimo pabaigą ir supažindinti jį su jo įgyjamomis teisėmis, baigiant ikiteisminį tyrimą.

Tai yra įstatymų leidėjas nustato, kad „jeigu įtariamasis – užsienio valstybės pilietis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, prokuroras **siunčia pranešimą** apie ikiteisminio tyrimo dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos tarptautinių sutarčių ir Baudžiamojo kodekso 7 straipsnio pagrindais, pabaigą Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatytooms centrinėms **susižinojimo įstaigoms** užsienio valstybėje“⁶⁹.

⁶³ Soifer, A. Reviewing Legal Fiction. *Georgia Law Review*. 1986, 20: 876.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Baublys, L.; Beinoravičius, D.; Kaluina, A., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Mes, 2010, p. 291.

⁶⁶ Baublys, L.; Beinoravičius, D. Kaluina A., et al. *supra* note 55, p. 291.

⁶⁷ Поляков, А. В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода*. СПб.: Издательский дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2004, p. 787.

⁶⁸ Žr. BPK 218 straipsnio 1 dalį.

⁶⁹ Žr. BPK 218 straipsnio 7 dalį.

Taigi šia norma neegzistuojantis faktas paverčiamas realiu, tikru. Akivaizdu, jog faktas, kad apie ikiteisminio tyrimo pabaigą buvo informuota užsienio valstybės centrinė susižinojimo įstaiga, nėra tolygus (tapatus) faktui, kad apie ikiteisminio tyrimo pabaigą buvo informuotas pats įtariamasis.

- Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksas kaip vieną iš ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindų numato atvejį (BPK 212 straipsnio 5 punktą), kai įtariamasis ir nukentėjusysis (nukentėjęs asmuo⁷⁰), laikantis tam tikrų sąlygų, kurios yra numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁷¹ 38 straipsnio 1 dalyje, susitaiko. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas kasacines bylas, kai žuvo nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo (nukentėjusysis), yra pastebėjęs, „[...] jog pagal BK 38 straipsnio prasmę, įstatymas leidžia atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, reiškia **šiuo atveju turimas minty pats nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo**, kas pabrėžta ir pačio šio straipsnio pavadinime. Kolegijos nuomone, sąvokos nukentėjęs asmuo ir nukentėjusysis (pagal BPK 28 straipsnio apibrėžimą) yra netapačios⁷²“. Taigi tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo yra miręs, susitaikymas baudžiamajame procese tampa neįmanomas.

Tačiau vėliau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, siekdamas įveikti teisinės nuostatos, pasitelkia fikciją ir konstatuoja, kad:

„[...] BK 38 straipsnio pavadinime pavartota sąvoka nukentėjęs asmuo. Iš šio straipsnio 1 dalies 3 punkto matyti, kad nukentėjęs asmuo gali būti nukentėjusysis arba juridinio asmens ar valstybės institucijos atstovas. Baudžiamajame kodekse nukentėjusiojo sąvoka neišaiškinta. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnį nukentėjusiuoju pripažįstamas tik fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos.

Kai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo miršta, nukentėjusiuoju pripažįstami šeimos nariai (BPK 38 straipsnis) ar (ir) artimieji giminaičiai (BK 248 straipsnio 1 dalis). Nukentėjusiajam mirus nuo nusikalstamos veikos, šiems asmenims padaroma mora-

⁷⁰ Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnį. Iki 2007-07-21 BK 38 straipsnio 1 dalies 3 punkte buvo vartojamas terminas „nukentėjusysis“.

⁷¹ Toliau – BK

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K- 372/2004).

linė (dvasiniai išgyvenimai) ir turtinė (gydymo, laidojimo išlaidos) žala. Jie turi visas nukentėjusiojo teises, tarp jų – BPK 44 straipsnyje numatytą teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą. **Šie asmenys nėra atstovai pagal įstatymą ar įgaliojėji atstovai, kurių statusas ir teisės nustatytos BPK 53–56 straipsniuose.**⁷³

„[...] nukentėjusiu asmeniu BK 38 straipsnio prasme pripažįstamas tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, o jam mirus – šeimos nariai (BPK 38 straipsnis) ar (ir) artimieji giminaičiai (BK 248 straipsnio 1 dalis). Tokiais atvejais šių asmenų susitaikymas su kaltininku iš esmės galimas, tačiau teismas, be kitų BK 38 straipsnyje numatytų aplinkybių, turi įvertinti, ar susitaikymas nėra formalus, ar atlyginta visa žala (susitarta dėl jos atlyginimo) ir pan.“⁷⁴

Pateiktas pavyzdys leidžia stebėti, kaip neegzistuojantis faktas teisės normų aiškinimo būdu teismo yra paverčiamas į realų, tikrą.

Akivaizdu, jog jei nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo miršta, tai susitaikymo su juo faktas tampa neįmanomas (negalimas). Tuo metu dėl teismo pasitelktos fikcijos susitaikymo su nukentėjusio asmens šeimos nariais faktas yra prilyginamas susitaikymo su pačiu nukentėjusiu asmeniu, kuris, beje, yra miręs, faktui. Be to, teismo daromos nuorodos į BPK 38 straipsnį bei BK 248 straipsnio 1 dalį teorijos bei teisės taikymo požiūriu yra bevertės, nes straipsniuose yra įtvirtintos normos definicijos, paaiškinančios sąvokas (terminus) „šeimos nariai“ ir „artimi giminaičiai“, tačiau nėra įtvirtinta jokių nuostatų dėl teisių perėjimo, perleidimo ar pan.

Vis dėlto reikia pripažinti, jog minimu atveju, nepaisant tam tikrų teisinių niuansų, teismas fikciją pritaikė apdairiai ir elegantiškai, naudodamas tuos pačius terminus, jis stengėsi išlaikyti nepakitusias pačios taisyklės formą ir šios taisyklės pagrindinę idėją.

Tai tik keli pavyzdžiai iš daugelio kitų įmanomų baudžiamajame procese pavyzdžių, kai išgalvotas faktas yra pateikiamas kaip

⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-P-464/2005)..

⁷⁴ Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (baudžiamojo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, Nr. 30.

tikras. Todėl nereikia stebėtis, kai yra teigiama, jog fikcija iškraipo teisės esmę, paversdama nesamus dalykus tikrais, paliekant tą pačią įstatymo raidę, tačiau pakeičiant jo turinį (prasmę, idėją)⁷⁵. Visa tai leidžia vienaip ar kitaip paaiškinti, kodėl yra piktinamasi teisine fikcija, bet nepaaiškina, kodėl ją bandoma teisinti. Pavyzdžiui:

- vokiečių filosofas H. Vaihinger'is (1852–1933) teigė, jog fikcija yra priemonė, naudojama siekiant sustiprinti mūsų išmanymą ir žinias apie tikrovę⁷⁶,

- anglų teisininkas W. Blackstone'as (1723–1780) rašė, kad teismai buvo priversti imtis teisinės fikcijos tam, kad galėtų įveikti įstatymo statiškumą⁷⁷, o

- L. Fulleri fikcijas pavadino metaforomis ir kartu žmogaus psichikos liekanomis. Fikcijų amžius nesibaigė, rašė L. Fulleri, tam, kad būtų galima suprasti teisinių fikcijų veikimą, reikia apskritai tirti žmogaus mąstymo procesus⁷⁸.

Visi mato, supranta ir pripažįsta fikcijos klaidingumą, melagingumą, tačiau dėl nesuprantamų priežasčių neatsisako jos. Tarkim, įstatymų leidėjas turi visas galias pats nenaudoti fikcijų ir imtis priemonių, kad jų nenaudotų kiti⁷⁹, tačiau jis ne tik kad nieko nedaro, bet dar, priešingai, pats kuria fikcijas ir taip pateisina, o kartu ir įteisingina jų naudojimą.

Kad galėtume suprasti, kodėl neatsisakoma teisinės fikcijos, jos naudojimo, reikėtų grįžti prie fikcijos sampratos.

Pradžioje užsiminėme, jog R. Jheringas teisines fikcijas buvo pavadinęs „baltuoju (nekaltu) melu“, kuris yra pasitelkiamas, kad pramanytas faktas būtų pripažintas tiesa arba, kitais žodžiais tariant, fikcija – tai melas, kuris yra pateikiamas tam, kad būtų pripažintas tiesa ar bent jau ja galėtų tapti. Taigi, nagrinėdami fikcijos sampratą, susiduriame su paradokso (gr. *paradoxos* – netikėtas, keistas) reiškiniu, kai konstruojant fikcijos sąvoką bandoma suderinti tai, kas yra nesuderinama, t. y. šiuo atveju „tiesą“ suderinti su „melu“, tiksliau –

⁷⁵ Мурадян, Э. М., *supra* note 22, p. 239.

⁷⁶ Vermeer-Künzli, A., *supra* note 48, p. 45.

⁷⁷ Knauer, N. J., *supra* note 41, p. 14.

⁷⁸ Fuller, L. L., *supra* note 45, p. 94.

⁷⁹ Klerman, D. Legal Fictions as Strategic Instruments. *Conference on Positive Political Theory of Law, January 15*. USC-Caltech Center for the Study of Law & Politics, 2009.

„melą“ su „tiesa“, ir pateikti išvadą, jog melas sukelia arba bent jau turi sukelti tiesą. Iš pirmo žvilgsnio tai skamba absurdiškai, tačiau čia yra panašiai kaip su „smėlio kalno“ paradoksu, tik priešingai. Pavyzdžiui, viena smėlio smiltelė nesuformuoja ir negali suformuoti smėlio kalno, tad jei smėlio smiltelė negali suformuoti smėlio kalno, tai prie vienos smėlio smiltelės pridėjus dar vieną, jos smėlio kalno nesuformuos. Todėl loginė išvada turėtų būti tokia: kiek prie vienos smėlio smiltelės bepridėtumėme smiltelių, jos smėlio kalno nesuformuos. Bet mūsų patirtis rodo ką kita.

Lygiai taip pat ir kalbant apie melą, mūsų patirtis rodo, jog melas negali tapti tiesa, nes melu iškraipoma tikrovė. Žmogus, kuris meluoja, klaidina kitus, yra smerkiamas, baudžiamas. Štai, pavyzdžiui, baudžiamajame procese viena iš pagrindinių liudytojo pareigų yra teisingų parodymų davimas (BPK 83 straipsnio 1 dalis), už melagingų parodymų davimą šis proceso dalyvis paprastai atsako baudžiamąja tvarka (BPK 83 straipsnio 4 dalis) ir proceso metu, prieš apklausą, yra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės (BPK 183 straipsnio 1 dalis).

Logikos prasme melas ir tiesa yra du tarpusavyje nesuderinami dalykai. Tačiau čia vėl tenka prisiminti paradoksą arba antinomiją (gr. *antinomia* – įstatymo prieštaravimas), kai vienas kitam prieštaraujantys teiginiai vienu ir tuo pačiu metu yra ne tik teisingi (nors tai prieštarauja logikos dėsniams), bet dar ir išplaukia vienas iš kito, vienas kitą pagrindžia. Fikcijos samprata primena „melagio“ paradoksą arba antinomiją⁸⁰, kai, nagrinėjant paprastą teiginį „aš esu melagis“, prieinama neįtikėtinų išvadų. Pavyzdžiui, teiginys „aš esu melagis“, kaip ir bet koks teiginys, gali būti ir teisingas, ir melagingas. Išnagrinėkime abu atvejus:

(a) jei teiginys „aš esu melagis“ yra teisingas – vadinasi, žmogus, ištaręs šį teiginį, **sako tiesą**. Išvada – žmogus yra tikrai melagis, nes jis ištarė teisingą teiginį savo paties atžvilgiu, na, o jei jis yra melagis, vadinasi, viskas ką jis sako, negali būti laikoma tiesa, tad išeitų, jog žmogus, ištaręs šį teiginį, **melavo**;

(b) jei teiginys „aš esu melagis“ yra melagingas, vadinasi, žmogus, ištaręs šį teiginį, **meluoja**. Išvada – žmogus nėra melagis, na, o

⁸⁰ Plačiau, žr. Tarski, A. The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1944, 4 (3):341–375.

jei jis nėra melagis, vadinasi, viskas, ką jis sako, yra tiesa, tad išeitų, jog žmogus, ištaręs šį teiginį, **sakė tiesą**⁸¹.

Formaliai neutralaus teiginio „*aš esu melagis*“ analizė, leidžia daryti išvadas, kurių neįmanoma buvo prognozuoti ar nuspėti, t. y. jeigu žmogus sakė tiesą, tai jis – melavo, na, o jeigu jis melavo, tai – sakė tiesą.

Šis paprasčiausias pavyzdys parodo, kad yra didelė tikimybė pasirodyti neteisiam, jei nagrinėtume tik vieną fikcijos savybę – melagingumą, o kitas jos savybes ignoruotume ir visas išvadas formuluotume, atsižvelgę vien į jos melagingumą. Juk neatsitiktinai graikų filosofas Eubulidas (IV a. pr. Kr.), suformulavęs „melagio“ paradoksa, įrodė, jog tas, kas melaginga, gali būti tiesa, ir, priešingai, tai, ką mes įpratę laikyti tiesa, gali tapti melu. Kita vertus, žmonės negali žinoti visko, kas vyksta aplink juos, tad nuolat kuria vienas ar kitas sampratas ir apsimeta, jog tai yra tiesa⁸².

Taigi, grįžtant prie fikcijos ir jos sampratos. Tiek senovės Romoje, tiek šiuolaikinėje teisės literatūroje⁸³, fikcija tapatinama su faktu. Išties bet kokia fikcija yra susijusi su fakto klausimu, tačiau teisinė fikcija visada yra išvedama iš teisės normų turinio, kuriose dažnai fakto bei teisės klausimai yra tarpusavyje glaudžiai susiję. Pati teisės norma, kurioje yra suformuoti teisiniai klausimai, nėra ir negali būti melaginga, t. y. ji neturi melagingumo vertės.

Pavyzdžiui, BPK 199¹ straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, „*kai yra [...] duomenų, kad tam tikrų liudytojo ar nukentėjusiojo duomenų atskleidimas gali turėti neigiamų padarinių jų, jų šeimos narių ar artimų giminaičių teisėms ir teisėtiems interesams ir šių tiesių ir interesų apsaugai užtikrinti pakanka dalies duomenų apie liudytoją ar nukentėjusįjį slaptumo, gali būti taikomas dalinis anonimiškumas*“, neturi melagingumo vertės.

Kruopščiai ir atsakingai parengtame įstatyme niekad nėra vietos fikcijai⁸⁴. Bet kartais įstatymo tekste išdėstytų normų, reglamentuojančių fakto klausimus, turinys būna neadekvatyvus, klaidi-

⁸¹ Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. М.: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-09]. <http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm>.

⁸² Vermeer-Künzli, A., *supra* note 48, p. 45.

⁸³ Pavyzdžiui, žr., Поляков, А. В., *supra* note 57, p. 787.

⁸⁴ Fuller, L. L., *supra* note 45, p. 33.

nantis, o kartais net ir prasilenkiantis su tikrove. Tuomet, siekiant suprasti, ar tos normos yra grynoji fikcija, kuria siekiama „atakuoti“ (paveikti) pagrindinę (principinę) teisės normą, ar ne, reikėtų ieškoti pagrindinės arba, kitaip tariant, principinės normos, į kurią fikcija yra nukreipiama.

Teisinė fikcija visada parazituoja, veikia kitos teisinės taisyklės sąskaita⁸⁵, nes tik tada ji gali pasiekti tikruosius savo tikslus, t. y. įveikti konkrečios normos galią, ir sukelti tam tikrus teisinius padarinius arba padėti jų išvengti.

BPK 199¹ straipsnyje suformuluotą taisyklę galime laikyti būtent ta „parazituojančia“ taisykle, kuri skirta pagrindinei taisyklei, išdėstyta BPK 198 straipsnyje, įveikti.

Vadovaudamasis BPK 198 straipsnio 2 dalimi „*prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas [...] taiko nukentėjusiajam ar liudytojui anonimiškumą, taip pat imasi [...] priemonių nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, asmens tapatybę nurodančių duomenų slaptumui užtikrinti*“.

Pagal BPK 198 straipsnyje suformuluotos taisyklės idėją, tikslą, jeigu yra nusprendžiama nukentėjusiajam ar liudytojui taikyti anonimiškumą, tuomet privalo būti išslaptinami visi tie duomenys, kurie tiesiogiai arba ne suteikia galimybę neįgaliotiems asmenims loginiu būdu išvesti (išmąstyti), kuriam nukentėjusiajam ar liudytojui yra taikomos procesinės apsaugos priemonės.

Akivaizdu, jog pirmiausia asmens duomenys yra siejami su tais duomenimis, kurie leidžia vienareikšmiškai nustatyti patį nukentėjusįjį ar liudytoją, t. y. vardą ir pavardę, asmens kodą bei pan. Neįslaptinus šių duomenų, kitų duomenų (pavyzdžiui, nukentėjusiojo ar liudytojo profesijos, darbo vietos ir pan.) slėpimas netenka prasmės. Tuo labiau tokių duomenų slėpimas netenka prasmės, žinant, jog duomenys apie liudytojo ar nukentėjusiojo santykius su pačiu įtariamuoju negali būti slepiami, taigi ir išslaptinami (BPK 199¹ straipsnio 2 dalis). Situaciją, kuri susiklostė šalia BPK 198 straipsnyje egzistavusios taisyklės įvedus kitą taisyklę, galima apibūdinti H. Maine žodžiais: raidė ta pati, – taikymas pakito⁸⁶.

⁸⁵ Cambell, K. Fuller on Legal Fictions. *Law and Philosophy*, Vol. 2. 1983: 366.

⁸⁶ Maine, H., *supra* note 57.

BPK 198 straipsnyje išdėstyta taisyklė ir taisyklė, išdėstyta 199¹ straipsnyje, negali būti vertinamos kaip įprasta bendrosios bei specialiosios elgesio taisyklių konkurencija, nors šių taisyklių tarpusavio santykis panašus į teisės normų konkurenciją.

Elgesio taisyklių konkurencija iš esmės yra įmanoma tuomet, kai tarpusavyje susiduria „lygiavertės“ taisyklės, t. y. taisyklės, kuriose yra išdėstyti grynai teisiniai klausimai, arba taisyklės, kurių turinyje teisiniai klausimai yra derinami su tapačiais arba bent jau panašiais fakto klausimais. Įprastai teisės normų konkurencija pasireškia tada, kai neprieštaraujančios viena kitai dvi, trys ar daugiau normų reguliuoja tapačius ar artimus visuomeninius santykius, tik toks reguliavimas yra vykdomas skirtingu detalumu, mastu ir t. t.⁸⁷ Konkurencijos tarp tokių taisyklių, kur vienos turinyje yra įtvirtintas melagingas (klaidingas) faktas, o kitos – teisingas (tikras), nėra. Teisės taikytojas čia turi dvi galimas pasirinkimo galimybes, t. y. taikyti teisingą neklaidinančią taisyklę arba taikyti melagingą, klaidinančią, jei, jo nuomone, yra būtina įveikti teisingos taisyklės nuostatas.

Įdomiausia yra tai, jog pritaikius taisyklę, kurios turinyje yra įtvirtintas melagingas (klaidinantis) faktas, ir kuri, kaip minėjome, „atakuoja“ pagrindinę, teisingą faktą įtvirtinančią taisyklę, toje pačioje baudžiamojoje byloje paneigti fikciją bus neįmanoma. Asmuo, pritaikęs konkrečią fikciją, teisine prasme visada bus teisingas. Tuo metu asmuo, kuris dėl taikytos fikcijos patirs neigiamų padarinių, pavyzdžiui, bus sužalota jo sveikata, suvaržyta laisvė, sunaikintas turtas ir t. t., procesine tvarka to paties proceso metu nieko negalės padaryti. Fikcija, jei ji buvo pritaikyta konkrečiu atveju, toje pačioje baudžiamojoje byloje yra neįveikiama.

Bet ar tikrai? Atsakymas į šį klausimą turėtų būti teigiamas, t. y. taip, jei fikcija buvo pritaikyta, jos neįmanoma toje pačioje baudžiamojoje byloje įveikti. Kita vertus, logikos (matematinė) prasme teisinė fikcija turėtų būti įveikiama, jei jai priešpriešina kita fikcija. Čia kaip matematikoje du minusai turi duoti pliusą arba logikoje du neiginiai, einantys vienas po kito, duoda teiginį. Tačiau tam, kad būtų galima vienai egzistuojančiai fikcijai priešpriešinti kitą, naują fikciją, būtina įstatymo leidėjo valia. Šiuo atveju tik jis

⁸⁷ Водленко, Н. Н.; Гревцов, Ю. И.; Исаков, В. Б. *et al.* *Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах* / отв. ред. Марченко. Том 2: Право. М.: Норма, 2007, p. 750.

gali įstatymo tekste įtvirtinti naują fikciją, kuri iš esmės būtų skirta senajai fikcijai neutralizuoti, bet tada pradėtų galioti senoji taisyklė, kurios turinyje jokios fikcijos nėra, taisyklė, kuri ir taip galioja, nes jos niekas nenaikino. Vadinasi, jokios prasmės įvesti naują fikciją tam, kad ji savo galia „atakuotų“ senąją, nėra. Jei reiktų „atakuoti“ pritaikytą fikciją, reikštų, jog konkrečiu atveju fikcija buvo taikyta nepagrįstai.

Melagingas (klaidingas) faktas yra pateikiamas visada tam, kad jį pasitelkus būtų įveikta ta taisyklė, kurios turinyje yra įtvirtintas teisingas (tikras) faktas. Kai viskas gerai, sukurtos taisyklės nuosekliai reguliuoja visuomeninius santykius ir gyvenimas teka savo įprasta vaga, teisinės fikcijos nėra reikalingos. Bet vos tik įvyksta ypatingas įvykis, kuris sutrikdo įprastą, nusistovėjusį gyvenimo ritmą, karštligiškai imamasi šalia senų, jau nusistovėjusių taisyklių įvedinėti naujas, papildomas taisykles, tikintis, kad jos esant nestandartinei situacijai suveiks. Dažnai tos naujos, papildomos taisyklės yra gryniausios teisinės fikcijos, parazituojančios ant senųjų taisyklių.

Apie 1930 m. L. Fulleris kiek neįprasta, skirstomąja forma suformulavo fikcijos apibrėžimą. Anot jo, fikcija – tai: (1) teiginys, kuris pateikiamas svarstyti, suvokiant visą ar dalinį jo melagingumą, ar (2) melagingas teiginys, kuris yra naudingas⁸⁸ ir kuris pateikiamas tam, kad būtų galima suderinti konkretų teisinį rezultatą su tam tikru teiginiu⁸⁹, o dar tiksliau kalbant, tam kad ji, fikcija, padėtų įveikti arba išvengti įstatymo sukeltų teisinių padarinių⁹⁰.

Ši fikcijos samprata yra reikšminga ir įdomi, nes joje L. Fulleris atspindėjo du pagrindinius fikcijos požymius (savybes), t. y., (a) melagingumą ir (b) naudingumą. Tiesa, yra dar ir trečias fikcijos požymis (savybė), kuris L. Fullerio suformuluotame apibrėžime nėra atspindėtas, bet kuris gali būti išvedamas iš L. Fullerio pateiktos fikcijos teorijos, t. y. (c) pavojingumas.

(a) Melagingumas. Fikcija – atgrasi tiesai ir tuo pat metu ji yra pateikiama kaip tiesa⁹¹. Fikcija visada yra melaginga, tai būtina fikci-

⁸⁸ Fuller, L. L., *supra* note 45, p. 9.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 51.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 53.

⁹¹ Мурадыян, Э. М., *supra* note 22 p. 239.

jos savybė ir ši savybė skiria ją ne tik nuo kitos formalios įrodinėjimo priemonės – prezumpcijos⁹², bet ir nuo klaidos.

Melagingumas – fikcijos savybė, kuria nesiekama nieko apgauti⁹³, o greičiau – priešingai, kuri yra pasitelkiama tam, kad padėtų nustatyti ir pagrįsti teisingą rezultatą⁹⁴. Melagingumo svarba fikcijos atveju pasireiškia ne tuo, jog ji nesamus, neegzistuojančius faktus pateikia kaip tikrus, realiai egzistuojančius ar iškraipo tų faktų turinį taip, kad pats faktas atrodo akivaizdžiai klaidinantis, o išvadoje, kuri daroma melagingo (klaidingo) fakto pagrindu, siekiant įveikti vieną ar kitą taisyklę, ir kurios teisinėmis priemonėmis nėra įmanoma paneigti.

(b) Naudingumas. Fikcija gali tapti nepamainoma teisine technine priemone, kai nėra kitų galimybių įveikti egzistuojančių teisės normų formalizmą, jų teisinę galią. Tada į pagalbą gali būti pasitelkiama teisinė fikcija. Fikcija – tai ypatingas mąstymo būdas, kai idealizuojant sukuriamas, sukonstruojamas fiktyvus objektas, kuris vėliau yra įkeliamas į teisinę realybę ir atlieka teisinio fakto funkciją tam, kad pasitelkus ją, fikciją, galėtų būti sukuriami, keičiami ir naikinami teisiniai santykiai. Fikcija padeda suderinti konkretų teisinį rezultatą su nustatyta teisės norma⁹⁵ ir taip ji patenkina egzistuojančių normų tobulinimo troškimą.

Čia galima pateikti pavyzdį, kaip gali pasireikšti praktinė fikcijų nauda ir kaip teismas fikcija sugeba „patobulinti“ egzistuojančią taisyklę, kuri atrodytų yra neįveikiama.

Vadovaujantis BPK 20 straipsnio 4 dalies taisykle, kuri reglamentuoja įrodymų leistinumą: „**įrodymais gali būti tik teisėtai būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmais**“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, formuodamas bendrą teismų praktiką, pateikė rekomendacinį aiškinimą, kaip reikėtų suprasti įrodymų leistinumą taisyklę ir kaip ją reikėtų taikyti teismų praktinėje veikloje.

„[...] *Sprendžiant, ar duomenys yra gauti teisėtai būdais, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kas – proceso dalyvis ar valstybės insti-*

⁹² Мурадьян, Э. М., *supra* note 22, p. 239.

⁹³ Fuller, L. L., *supra* note 45, p 6.

⁹⁴ Klerman, D., *supra* note 79.

⁹⁵ Kerr, I. R., Pre-Natal Fictions And Post-Partum Actions. *Dalhousie Law Review* Vol. 20:240.

tucija (pareigūnas) – šiuos duomenis surinko ir pateikė į bylą, nes skirtingų subjektų elgesiui taikomi skirtingi principai. Tais atvejais, kai reikšmingus bylai duomenis pateikia proceso dalyviai (įtariamasis, kaltinamasis, gynėjas, nukentėjusysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, taip pat įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovas) arba bet koks fizinis ar juridinis asmuo, teismas turi patikrinti, ar šie duomenys gauti įstatymo neuždraustu būdu (principas „galima tai, kas neuždrausta įstatymo“). [...] Privačių asmenų pateikti duomenys įrodymais nepripažįstami tik tais atvejais, kai jie gauti įstatyme tiesiogiai draudžiamu būdu [...].

Tais atvejais, kai duomenis surenka valstybės institucijos ar pareigūnai (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas), būtina patikrinti, ar jie gauti įstatyme numatytu būdu (principas „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“) ir ar nebuvo pažeista įstatyme nustatyta duomenų gavimo tvarka. [...]. Duomenys, kuriuos valstybės institucijos ar pareigūnai gavo įstatyme nenumatytu būdu, įrodymais nepripažįstami, nesvarbu, kiek jie reikšmingi nustatant bylos aplinkybes.⁹⁶

Taigi tuo aiškinimas lyg ir turėtų pasibaigti, nes Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pateikė gana detalų įrodymų leistinumą taisyklės išaiškinimą. Plečiamasis aiškinimas čia nelabai galėtų būti taikomas, nes baudžiamajame procese, kaip ir bet kurioje kitoje viešojoje teisės šakoje, plečiamasis teisės normų aiškinimas gali būti taikomas ribotai, pavyzdžiui, kai toks aiškinimas nesuvaržo, nepažeidžia proceso dalyvių teisių ar jų teisėtų interesų. Tačiau teismas teisės normos aiškinimo būdu įveda fikciją, t. y.:

„Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika rodo, kad nustatytos **duomenų gavimo (rinkimo) tvarkos pažeidimai savaimė dar nereiškia, kad tokie duomenys jau negali būti įrodymais**. Nustačius, kad, renkant duomenis buvo pažeista jų gavimo tvarka, būtina įvertinti: 1) ar nustatytos tvarkos pažeidimai turėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir 2) ar dėl šių pažeidimų buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės [...]“⁹⁷.

⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 1 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga Nr. 27-1. *Teismų praktika*, 2007, Nr. 27.

⁹⁷ *Ibid.*

Melagingumas, kaip fikcijos savybė, šiuo atveju pasireiškia tuo, jog teismas tarytum pasisako, kad egzistuoja dar ir „teisėtų pažeidimų“ kategorija, nors, kaip žinome iš teisės teorijos, pažeidimas visada yra „*priešinga teisei*“ (t. y. *neteisėta*)⁹⁸, kalta asmenų veika, kuria padaroma žala⁹⁹.

Ši fikcija sukuria iliuziją, jog pareigūnai, rinkdami (gaudami) duomenis, kurie pretenduoja tapti įrodymais, atskirais, pavieniais atvejais gali nesilaikyti procesinės formos reikalavimų. Nors, kaip žinia, baudžiamajame procese būtent pareigūnams tenka įrodinėjimo našta, todėl vienas iš jiems keliamų reikalavimų – išmanyti procesinį įstatymą, suprasti jo normų turinį ir nepriekaištingai taikyti praktinėje veikloje. Dėl šios priežasties pareigūnų procesinės formos reikalavimų nesilaikymas arba netinkamas jos laikymasis reiškia, kad buvo padarytas procesinis pažeidimas ir turi būti taikomos procesinės sankcijos. Šiuo atveju – naikinančios (negaliojimo) sankcijos, kurių veikimas pasireiškia nepripažinimu veiksmų, atliktų pažeidžiant teisės normų reikalavimus, turinčius teisinę galią, kitaip tariant, šio pobūdžio sankcijos išraiškos forma – tam tikrų rezultatų, pavyzdžiui, duomenų, gautų nesilaikant procesinės formos reikalavimų, anuliavimas.

Kita vertus, įvedus ir aprobavus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo fikciją, Lietuvos teismai gali lanksčiau taikyti egzistuojančias teisės normas ir nešalinti iš bylos tų duomenų, kurie buvo gauti padarius formalius, neesminius baudžiamojo proceso pažeidimus, t. y. tokius pažeidimus, dėl kurių nebuvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės ir (ar) kurie nekliudo, teismo nuomone, išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą. Įvesta fikcija Lietuvos teismai sėkmingai naudojami, pavyzdžiui:

- „[...] Nors policijos pareigūnas J. D. neįspėjo traukiamo administracinės atsakomybės asmens R. P., jog rašant ATP protokolą yra daromas vaizdo įrašas, taip nesilaikydamas Lietuvos generalinio policijos komisaro 2002 m. gruodžio 24 d. įsakymu Nr. 660 patvirtintos Policijos patrulių veiklos instrukcijos 74 punkto reikalavimų, tačiau kolegija konstatuoja, jog šis duomenų rinkimo tvarkos pažeidimas

⁹⁸ Vansevičius, S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 220–222.

⁹⁹ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 343.

neturėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir dėl šių pažeidimų nebuvo suvaržytos įstatymų garantuotos R. P. teisės [...]“¹⁰⁰

- „[...] Kolegija konstatuoja, kad įrodymai, kuriais rėmėsi teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, atitinka leistinumą ir patikimumo kriterijus. Nors įrodymų rinkimo metu neišvengta kai kurių BPK pažeidimų, kolegija sutinka su apkaltinamajame nuosprendyje padaryta išvada, kad šie pažeidimai nėra esminiai ir jų negalima absoliutizuoti sprendžiant dėl surinktų įrodymų leistinumą ir patikimumą. [...]“¹⁰¹

- „[...] Be to, teismas pagal liudytojos I. Š. parodymus konstatavo procesinį pažeidimą, kad buto šeimininkė kratos metu nematė, iš kur daiktiniai įrodymai (tabletės) buvo paimti. Kolegijos nuomone tokį pažeidimą buvo galima traktuoti tik apklausiant ir įvertinant kratoje dalyvavusių visų asmenų parodymus, taip pat liudytojos I. Š. ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus, kurie teisiamajame posėdyje BPK 276 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka buvo paskelbti [...].

Teismų sprendimuose teisingai nurodyta, kad kratos metu paimti ir turintys reikšmės bylai daiktai (tabletės, „milteliai“) nenufotografuoti, kaip tuo metu buvo reikalaujama 1961 m. BPK 91, 192 straipsniuose, ir poėmio bei daiktinių įrodymų apžiūros protokoluose nepažymėta apie jų supakavimą, užantspaudavimą. Poėmio protokolo tekste tarp eilučių įterpti žodžiai „užantspauduoti anspaudu pažymoms Nr. 1“, bet šis akivaizdus teksto papildymas procesinį dokumentą surašiusio asmens neaptartas (T. 7, b. l. 33). Vis dėlto šiuo atveju teismas padarė skubotą išvadą, kad ekspertiniam tyrimui pateiktų medžiagų autentiškumas kelia abejonių, o specialistų išvada apie narkotines medžiagas nepakankama kaltinamojo kaltei nustatyti. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika rodo, kad nustatytas duomenų rinkimo (gavimo) tvarkos pažeidimas savaime dar nereiškia, kad tokie duomenys jau negali būti įrodymais. Tuo atveju, kai nustatoma, kad duomenų rinkimo (gavimo) tvarkos pažeidimas neturėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir kad juos renkant nebuvo atimtos ar iš esmės suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės, duomenys pripažįstami įrodymais. Įrodymais nepripažįstami tik tokie duomenys, kai esant jų gavimo tvarkos pažeid-

¹⁰⁰ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-343-557-2010).

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-48/2009).

dimui abejonių dėl patikimumo negalima pašalinti atliekant kitus BPK nustatytus veiksmus (kasacinės nutartys Nr. 2K-2/2005, 2K-512/2005 ir kt.). Kolegijos nuomone, informacija apie ekspertizei pateiktų medžiagų autentiškumą bei įrodymų patikimumą papildomai turėjo būti tikrinama [...] ¹⁰² ir t. t.

Taip fikcija yra užtikrinamas teisinės praktikos optimizavimas, t. y. palengvinamas tam tikrų teisės normų taikymas praktikoje. Be to, fikcija padeda panaikinti teisinį neapibrėžtumą teisėje ¹⁰³, tam tikrais atvejais užpildyti teisinį vakuumą joje.

Tiesa, fikcija, kaip tam tikras teisinis techninis įrankis, yra naudingas bei reikšmingas tik tuomet, kai teisės kūrėjas ar taikytojas aiškiai suvokia sukurtos, taikomos taisyklės melagingumą ir tai suvokdamas jis sąmoningai, atvirai bei skaidriai pasinaudoja šia taisykle, siekdamas atitinkamo teisinio rezultato. Pavyzdžiui, siekdamas įveikti arba išvengti tų teisinių padarinių, kurie galėtų kilti, jei konkrečiu atveju būtų naudojama tik teisinga taisyklė. Būtent tada sąmoningas melas gali padėti priartėti prie tiesos. Fikcija tampa teisine priemone, kuri sustiprina mūsų žinojimą apie tikrovę ¹⁰⁴.

Tačiau tuomet, kai teisės taikytojas susitapatina su teisės normų kūrėju ir nesuvokia, jog, siekdamas tam tikro rezultato, jis pasitelkia fikciją, o ne teisingą teisės normą, kaip jis klaidingai mano, fikcija tampa pavojingu teisės įrankiu ir praranda savo naudingumą.

(c) Pavojingumas. Fikcijos pavojingumas pasireiškia tada, kai, viena vertus, teisės normų taikytojas, įsijautęs į įstatymų leidėjo vaidmenį (susitapatina su juo), taikydamas iš esmės melagingą taisyklę tam, kad galėtų įveikti egzistuojančios teisės formalizmą, nesuvokia, kad jo pasirinkta taisyklė nėra teisinga ir kad ši taisyklė yra tik teisinė priemonė tam tikrais, pavieniais atvejais tikslui pasiekti.

Įtikėjimas savo tiesa, klaidingas manymas, jog teisės taikytojas gali bet kokio aiškinimo būdu paveikti ar įveikti bet kurią teisės normą, nes [...] „*teismas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo institucijos privalo vadovautis įstatymu, tačiau tai nereiškia, kad reikia vadovautis tik įstatymo raide, privaloma remtis tikrąja įstatymo prasme bei jo tikslais ir aiškinti*

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. sausio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-32/2010).

¹⁰³ Кудряшова, Е. В. *Правовые аспекты косвенного налогообложения: теория и практика*. М.: Волтерс Клувер, 2006, p. 130.

¹⁰⁴ Vermeer-Künzli, A., *supra* note 48, p. 45.

teisės normas atsižvelgiant į visą įstatymo, kuriame yra teisės norma, turinį, teisės normos vietą šiame įstatyme ir visoje teisės sistemoje. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. įpareigoja teismą, vienintelę teisėgumą vykdančią instituciją, vadovautis įstatymo dvasia, t. y. tikrąja jo prasme, o ne akiai vadovautis jo raide [...] ¹⁰⁵, kompromituoja teisinę sistemą, iškraipo jos esmę, pakerta žmonių pasitikėjimą net tik teisės taikytojais (pavyzdžiui, teismais, prokuratūra, ikiteisminio tyrimo įstai-gomis ir t. t.), bet ir pačia valstybe. Paaiškėjus melui, visada kyla nepa-sitenkinimas, pyktis, o kartais net ir agresijos proveržis.

Kita vertus, tokius pat padarinius gali sukelti ir įstatymų leidėjas, šalia egzistuojančių normų įvesdamas papildomas fiktyvias teises normas, kurios, jo manymu, yra ne fiktyvios, o teisingos bei būtinos. Žmonės negali žinoti visko, kas vyksta aplink juos, jie nuolat kuria koncepcijas apie tikrovę, norėdami suprasti realybę¹⁰⁶, tad kartais jie klysta, o kartais, jie yra priversti apsimesti, jog jų įsivaizduojama tikrovė ir yra tikroji, absoliučioji tiesa.

Pabaigoje tenka sugrįžti prie klausimo, kas yra ar buvo tei-sus – J. Bethamas, prilyginęs teises fikcijas sukčiavimui, ar vis dėl-to R. Jheringas, laikęs teises fikcijas būtinomis priemonėmis? Kaip rodo mūsų atlikta analizė, tiek J. Bethamas, tiek R. Jheringas yra ir buvo savotiškai teisūs.

Teisinė fikcija, jei ji yra suvokiama kaip tokia ir yra sąmoningai, atsargiai taikoma, gali tapti naudinga, nepakeičiama priemone tiesai nustatyti, t. y. paradokso būdu melas bus kryptingai panaudojamas tam, kad būtų priartėta prie tiesos. Ir priešingai, jei yra nesuvokia-mas fikcijos melagingumas (klaidingumas), fiktyvios normos yra priimamos kaip tikros, teisingos, o vėliau, susivokus, jog, taikytos normos, priešingai nei buvo manyta ar teigta, yra melagingos (klai-dingos), tai gali sukelti nepasitenkinimą, pyktį ir pan.

Išvados

1. Absoliuti tiesa baudžiamajame procese yra tik siekiamybė. Tose baudžiamojo proceso formose, kurios yra organiškai atsiskyru-

¹⁰⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1N-14/2010).

¹⁰⁶ Vermeer-Künzli, A., *supra* note 48, p. 45.

sios nuo klasikinio proceso formos (teismo baudžiamojo įsakymo, privataus kaltinimo bylų procesuose ir pan.), absoliuti tiesa yra nepasiekiamą. Objektyvumas yra ne atskira tiesos forma, o jos savybė, kuri nepriklauso nuo žmogaus norų ar valios.

2. Baudžiamajame procese reikšmės turi ne atskiro individo, asmens individuali patirtis, bet visuomeninė patirtis. Kompleksine prasme baudžiamajame procese teisingomis turėtų būti laikomos žinios, kurios: (a) atitinka korespondentinę tiesos požymį; (b) rodo jų koherentiškumą; (c) yra naudingos praktiniu aspektu, t. y. kurias patvirtina praktika.

3. Fikcija – atgrasi tiesai ir tuo pat metu ji yra pateikiama kaip tiesa. Fikcija – tai ypatingas mąstymo būdas, kai idealizuojant yra sukuriamas, sukonstruojamas fiktyvus (melagingas) objektas, kuris vėliau yra įkeliamas į teisinę tikrovę ir atlieka teisinio fakto funkciją tam, kad, pasitelkus ją, fikciją, galėtų būti sukuriama, keičiami ir naikinami teisiniai santykiai. Fikcija padeda suderinti konkretų teisinį rezultatą su nustatyta teisės norma ir taip ji patenkina egzistuojančių normų tobulinimo troškimą. Fikcijos neįmanoma paneigti, todėl baudžiamajame procese ir ypač įrodinėjimo procese ji turi būti taikoma tik išimtiniais, pavieniais atvejais, kai užsibrėžto tikslo neįmanoma pasiekti taikant kitas teises priemones.

4. Fikcija, kaip tam tikras teisinis techninis įrankis, teisėje bendrai ir baudžiamajame procese atskirai gali būti naudingas tik tuomet, kai teisės taikytojas ar įstatymų leidėjas aiškiai suvokia taikomos taisyklės melagingumą ir tai suvokdamas jis sąmoningai, atvirai bei skaidriai panaudoja šią taisyklę, siekdamas atitinkamo teisinio rezultato. Priešingu atveju fikcijos turinyje sukonstruotas melas padeda ne nustatyti tiesą, bet sąmoningai klaidina.

Literatūra

1. Baublys, L.; Beinoravičius, D.; Kaluina, A., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Mes, 2010.
2. Bentham, J. *The Works of Jeremy Bentham*, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1838-1843). 11 (1). Chapter: *Historical Preface, Intended For The Second Editon*. [žiūrėta 2011-03-06]. <<http://oll.libertyfund.org/title/2009/139607/2640130>>.

3. Bentham, J. *The Works of Jeremy Bentham*. Published under the Superintendence of his Executor, John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1838–1843). 11 (5). Chapter: *CHAPTER VI.: Purposes To Which Influence On Juries May Be Made Subservient*. [žiūrėta 2011-03-06]. < <http://oll.libertyfund.org/title/1996/130262/2571048> >.
4. Cambell, K. Fuller on Legal Fictions. *Law and Philosophy*, Vol. 2, 1983.
5. Caratini, R. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Kronta, 2007.
6. Fuller, L. L. *Legal Fictions*. Stanford, California: Stanford University Press, 1967.
7. Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
8. Kerr, I. R. Pre-Natal Fictions And Post-Partum Actions. *Dalhousie Law Review*. Vol. 20.
9. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-343-557-2010).
10. Klerman, D. Legal Fictions as Strategic Instruments. *Conference on Positive Political Theory of Law, January 15*. USC-Caltech Center for the Study of Law & Politics, 2009.
11. Knauer, N. J. Legal Fictions and Juristic Truth. *Saint Thomas Law Review*. 2010, 23 (1).
12. Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „13. Dėl LR Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.
14. Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „15. Dėl LR baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15-402.
16. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „17. Dėl LR baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties LR Konstitucijai, dėl LR baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties LR Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar LR baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja LR Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
18. Kuzavinis, K. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas = Dictionarium Latino – Lituanicum*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kl., 1996.

19. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 24 d. nutartis, priimta baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1N-14/2010).
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-372/2004).
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-P-464/2005).
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio mėn. 1 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga Nr. 27-1. *Teismų praktika*, 2007.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-48/2009).
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. sausio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-32/2010).
25. Maine, H. *Ancient Law, 1861* [interaktyvus], [žiūrėta 2011-03-04]. <http://avalon.law.yale.edu/19th_century/mainea02.asp>.
26. Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teisimą? Ancelis, P.; Ažubalytė R.; Gušauskienė M. *et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009.
27. Moglen, E. Legal Fictions and Common Law Legal Theory: Some Historical Reflections. *10 Tel Aviv U. Stud.* 1990, 33.
28. Motore, B. N.; Bruder, K. *Philosophy: the power of ideas*. US/Mountain View: Mayfield Publishing Company, 1999.
29. Nekrašas, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
30. Nekrošius I.; Nekrošius V., Vėlyvis S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, 1999.
31. Ogden, C. K. *Bentham's Theory of Fictions*. London: Paul, Trench, Trubner, 1932.
32. Palskys, E. Melo problema teisėje. *Socialistinė teisė*. 1981, (1).
33. Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67).
34. Popper, K. R. *Rinktinė*. Popper Karl Raimund; sudarytojas D. Miller. Vilnius: Pradai, 2001.
35. Rorty, R. Pragmatism, Relativism, and Rationalism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*. 1980, 53 (6).
36. Soifer, A. Reviewing Legal Fiction. *Georgia Law Review*. 1986, 20.
37. Tarski, A. The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1944, 4(3).

38. Tatarckiewicz, W. *Filosofijos istorija*. III tomas: XIX ir XX amžių filosofija. Vilnius: Alma littera, 2003.
39. Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (Baudžiamojo kodekso 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. 2009, Nr. 30.
40. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
41. Vansevičius, S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
42. Vermeer-Künzli, A. As If: The Legal Fiction in Diplomatic Protection. *The European Journal of International Law*. 2007, 18(1).
43. Алексеев, П. В.; Панин, А. В. *Философия*. М.: Проспект, 2008.
44. Вопленко, Н. Н.; Гревцов, Ю. И.; Исаков, В. Б. *et al. Общая теория государственного права. Академический курс в трех томах / отв. ред. Марченко*. Том 2: Право. М.: Норма, 2007.
45. Гарсиа, Г. М. Х. *Римское частное право: Казусы, иски, институты*. Перевод с испанского; Отв. ред. Кофанов, Л. Л. М.: Статут, 2005.
46. Гусев, Д. А. *Логика: учебный курс*. М.: Московский институт экономики, менеджмента и права, 2010 [interaktyvus] [žiūrėta 2011-03-09]. <http://e-college.ru/xbooks/xbook005/book/index/index.html?go=part-010*page.htm>.
47. Кудряшова, Е. В. *Правовые аспекты косвенного налогообложения: теория и практика*. М.: Волтерс Клувер, 2006.
48. Кулаков, В. В. *Обязательство и осложнения его структуры в гражданском праве России: монография*. Москва: РАП; Волтерс Клувер, 2010.
49. Лимонов, И. Б.; Мартынычев, И. В.; Синюк, А. И. *Проблема истины в философии и науке. Истина и субъективность*. Альметьевск: Академия наук социальных технологий и местного самоуправления, 2004.
50. Мурадян, Э. М. *Истина как проблема судебного права*. Москва: Юристъ, 2004.
51. Поляков, А. В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода*. СПб.: Издательский дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2004.
52. Смирнов, А. В.; Калиновский, К. Б. *Уголовный процесс*. СПб.: Питер, 2004.
53. Хайдеггер, М. О сущности истины [žiūrėta 2011-03-02]. <<http://www.philosophy.ru/library/heideg/verit.html>>.

Santrauka

Baudžiamajame procese, kaip ir bet kur kitur, bendrojo objektyvios tiesos nustatymo kriterijaus nėra. Čia esama kažko panašaus

į žengimo tiesos kryptimi kriterijų, kuris suteikia ar bent jau turi suteikti tiesos pojūtį. Tačiau neretai ydinga procesinė forma, pilna įvairiausių „fikcijų“, neleidžia nei pareigūnams, tyrusiems konkrečią nusikalstamą veiką, nei vėliau teismui patirti absoliučios tiesos pažinimo džiaugsmo, priartėti prie jos.

Teisinė fikcija – tai tam tikra melo išraiškos forma teisėje, ypatingas mąstymo būdas, teisinė priemonė, kuria yra įveikiamas įstatymo griežtumas. Fikcija, subalansuodama skirtingų asmenų norus: vienu – patobulinti egzistuojančią teisę taip, kad ji atitiktų tų dienų realijas, ir kitų, kurie yra priešiški nusistatę prieš teisės kaitą, padeda nustatant ir pagrindžiant teisingą rezultatą. Fikcija, kaip tam tikras teisinis techninis įrankis, gali būti naudinga tik tuomet, kai teisės taikytojas ar įstatymų leidėjas, aiškiai suprasdamas taikomos taisyklės melagingumą, ją naudoja ne bet kaip, o sąmoningai bei skaidriai, t. y. nesistengdamas pridengti, paslėpti jos melagingumo. Bet tuomet, kai teisės taikytojas ar įstatymų leidėjas nesuvokia, jog, siekdamas tam tikro rezultato, jis pasitelkia fikciją, o ne teisingą teisės normą, kaip klaidingai mano, fikcija tampa pavojingu teisės įrankiu, tada melas padeda ne nustatyti tiesą, bet sukelia nepasitenkinimą, pyktį, o kartais ir agresiją.

TARPTAUTINIS BENDRADARBIAVIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESU: ĮRODYMAI IR JŲ PRIIMTINUMAS EUROPOS SĄJUNGOJE

Raimundas Jurka*

Įvadas

Tarptautinį elementą turinčiose baudžiamosiose bylose neišvengiamai susiduriama su vienos valstybės teikiamais įvairiais teisinės pagalbos prašymais kitai užsienio valstybei, kad vykdomas baudžiamasis procesas nepatektų į akligatvį, kuriame nei proceso operatyvumas, nei juo labiau priartėjimas prie objektyvios tiesos yra neįmanomas. Dėl šios priežasties jau bene nuo XX amžiaus vidurio nuosekliai vystomas ir puoselėjamas tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose. Tai iš tiesų aktuali tarptautinei bendrijai sritis, kovojant su nusikalstamumu, mat bėgant metams baudžiamoji justicija vis labiau ir labiau tampa tarpvalstybinio pobūdžio. Tam įtaką daro socialinių santykių kaita, lemianti ir negatyvaus pobūdžio veiksmų kaitą, nes nusikalstamumo banga neretai peržengia kurios nors vienos valstybės teritoriją. Dėl to tampa aktualus ne tiek teisinių įrankių tarptautiniame bendradarbiavime buvimas, o jų veiksmingas panaudojimas. Ypač daug dėmesio tam skiriama Europos Sąjungoje (toliau – ES).

Viena iš tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamuosiuose procesuose sričių, kuriai nūdienoje nors ir skiriamas deramas dėmesys, tačiau vis dėlto klausimų esama daugiau nei atsakymų – tai įrodymų priimtino problema ES valstybėse narėse. Tai, jog šiam klausimui spręsti pasitelkiamos ne tik valstybių narių, bet ir ES

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas.

subsidiarios¹ pastangos, rodo, kad ši teisės taikymo sritis susiduria su nemenkais, paprastai nuo konkrečios valstybės požiūrio į tarptautinio bendradarbiavimo solidarumo ir pasitikėjimo lygį priklausančiais sunkumais. Būtent tai ir galima laikyti esmine priežastimi, kodėl jau bene daugiau kaip dešimtmetis vyksta nuolatinės atsakymo į klausimą paieškos – kaip pasielgti, kad valstybių narių tarpusavio santykiai dėl įrodymų rinkimo, gavimo ir perdavimo iš vienos valstybės į kitą procesai atitiktų abiejų bendradarbiaujančių valstybių nacionalinės teisės vertybes ir tradicijas. Todėl tokios paieškos prospektais galima laikyti du tarptautinio bendradarbiavimo segmentus – *pirma*, savitarpio teisinės pagalbos ir abipusio pripažinimo principų santykį ir kaitą bei, *antra*, siekį, jog vienoje valstybėje surinkti ir perduoti kitai šaliai įrodymai čia būtų vertinami lygiai taip pat, tarsi jie būtų surinkti pagal tokius įrodymus gavusios valstybės nacionalinės teisės nuostatas.

Šiame straipsnyje nagrinėjant atitinkamus ES teisės aktus, teisinę praktiką bei įvairių mokslininkų teorines išvagas įrodymų ir jų priimtimumo ES klausimu tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose kontekste, siekiama nustatyti, koks turėtų būti optimalus ES valstybių narių teisinio bendradarbiavimo mechanizmas renkant ir perduodant viena kitai įrodymus, kad pastarieji atitiktų įrodymams keliamus reikalavimus, nustatytus tokius įrodymus gavusios valstybės nacionalinėje teisėje. Pagaliau šiuo straipsniu taip pat siekiama parodyti, kokia yra įrodymų teisės Europoje evoliucija, pradedant nuo savitarpio teisinės pagalbos procedūrų iki pasiekiant abipusio pripažinimo lygmenį. Tiesa, jau dabar verta pastebėti, kad minėta evoliucija šiame straipsnyje matoma ne kaip pasiektas tikslas, o kaip besitęsiantis procesas. Visa tai galima pasiekti tik naudojant sisteminės, dokumentinės analizės, apžvalgos, kritikos bei dedukcijos metodus. Jie ir leido pribrešti autoriaus minčiai, ją išdėstyti ir galiausiai daryti atitinkamas išvadas.

Europos įrodymų teisė: nuo idėjos iki santykių

ES valstybių narių bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose aktualijos visuomet siejamos su atsakymų paieškomis į klausimus –

¹ Pagal šį principą nustatoma, kokių lygiu ir mastu turi būti imtasi veiksmų ir sprendimų, susijusių su kiekviena konkrečia priemone, kad jie būtų veiksmingiausi Europos Sąjungoje.

kokie teisės aktai reglamentuoja šiuos santykius, kokių mastu jie gali būti taikomi, kur yra valstybių vidaus teisės kompetencijos ribos, o kur vis dėlto valstybės yra išipareigojusios pripažinti ir vykdyti, tarkime, teisinius sprendimus, kuriuos priėmė užsienio valstybės teismas, kokia apimtimi, kokie privalomo ir neprivalomo atsisakymo pripažinti ir vykdyti tokius sprendimus pagrindai ir t. t. Visa tai kelia daug diskusijų, t. y. kas tai lemia, kokia visa to prigimtis, kokia buvo pradžia, kas yra daroma ir pasiekta. Dėl to šio straipsnio aktualijų analizė ir pradėdama atsakant į klausimus, kokios yra įrodymų teisės Europoje formavimosi prielaidos, kaip vėliau jos tapo vis apčiuopiamesnės ir apskritai – kokios yra šios teisės srities vystymosi perspektyvos.

Teisinėje literatūroje galima rasti nuomonių, jog apskritai vadinamosios Europos įrodymų teisės pradmenų derėtų ieškoti dar Europos Tarybos 1959 m. balandžio 20 d. priimtoje Europos konvencijoje dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose, būtent, jos 3 ir 17 straipsniuose, šios konvencijos papildomuose protokoluose, priimtuose 1978 ir 2001 metais, kuriuose nurodoma, kokiais atvejais įrodymams nereikia patvirtinimo, kaip jais keičiamasi tarp sutarties dalyvių ir pan. Tuo tarpu ES lygmeniu šios teisės užuomazgos prasideda dar 1990 m. birželio 19 d., kai Belgija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Prancūzija ir Vokietija patvirtino Šengeno konvenciją². Iš tiesų istoriškai reikšmingų Europos teisės atitinkamų segmentų pirmtakų galima rasti daugelyje teisės šaltinių, kuriuose mažiau ar daugiau kalbama apie įrodymų sampratą, įrodinėjimo baudžiamuosiuose procesuose ypatumus ir t. t. Tačiau vis dėlto atkreiptinas skaitytojo dėmesys, jog priešingas fragmentiškam, būtent – sisteminiis požiūris į įrodymų teisės tarpvalstybiniame bendradarbiavime aspektus Europoje pradėdama jausti tik XXI amžiaus išvakarėse, kai Bendrijos narių pastangomis galiausiai padedami pamatai, ilgainiui išlaikysiantys vis sunkesnes, nuolatines paieškas Europos įrodymų teisėje.

Taigi, šio straipsnio autoriaus nuomone, Europos įrodymų teisės idėjinės užuomazgos, kitaip – šio teisinio įrankyno atsiradimo prielaidos, tiesiogiai siejamos su Europos Vadovų Tarybos veikla

² Murphy, C. C. The European Evidence Warrant: Mutual Recognition and Mutual (Dis)Trust? *Social Science Research Network*. 2010, Vol. 3: 6–7.

1999 metais Suomijos mieste Tamperėje. Tiesa, dar nuo 1999 m. gegužės 1 d., kai įsigaliojo Amsterdamo sutartis, įvairiuose dokumentuose buvo aiškiai išdėstyta būtinybė palengvinti įrodymų tarpvalstybinio pobūdžio bylose rinkimą ir skatinti šių įrodymų priimtinumą teismuose. Taigi 1999 m. spalio 15–16 d. Europos Vadovų Taryba surengė specialų susitikimą Tamperėje teisingumo ir vidaus reikalų klausimams aptarti. ES vadovai susitarė dėl labai aiškios ir ambicingos veiksmų programos – iki 2004 metų privalomų įgyvendinti 60 priemonių, siekiant paversti Sąjungą „laisvės, saugumo ir teisingumo erdve“. Vienas esminių siekių, sutartų šioje Taryboje – siekti ir užtikrinti, kad tarp ES valstybių narių tarptautinis bendradarbiavimas kovojant su nusikalstamumu būtų grindžiamas abipusio pripažinimo principu, kuris būtų lyg „kertinis akmuo“³, „Europos integracijos baudžiamosiose bylose variklis“⁴ įgyvendinant Bendrijos ir valstybių narių interesus. Europos Vadovų Tarybos išvadose nurodoma, kad abipusis pripažinimas yra teismo bendradarbiavimo pagrindas ir kad pagerintas teismo sprendimų ir nutarčių abipusis pripažinimas bei reikiamas teisės aktų derinimas palengvintų institucijų bendradarbiavimą ir teisminę asmens teisių apsaugą. Jose taip pat teigiama, kad abipusio pripažinimo principas turėtų būti taikomas ikiteisminėms nutartims, ypač toms, kurios kompetentingoms institucijoms leistų skubiai užtikrinti įrodymus ir konfiskuoti lengvai kilnojamą turtą, ir kad vienos valstybės narės institucijų teisėtai surinkti įrodymai būtų priimtini kitų valstybių narių teismuose, atsižvelgiant į jose taikomus reikalavimus. Pabrėžta, jog ypač turi būti siekiama bendrų veiksmų, kuriais vienoje valstybėje narėje surinkti, užfiksuoti, patikrinti duomenys (įrodymai) kaip leistini ir priimtini būtų kitoje valstybėje narėje taikant pastarosios nacionalinės teisės nuostatas.

Įgyvendindama minėtas Europos Vadovų Tarybos išvadas 2001 metais Taryba priėmė Priemonių abipusio pripažinimo prin-

³ Beje, teisinėje literatūroje nurodoma, kad apskritai abipusio pripažinimo principo autorė yra Jungtinė Karalystė, kuri jos pirmininkavimo Bendrijoje laikotarpiu, t. y. 1998 metais, pirmoji pasiūlė šiuo principu grįsti ištiesą bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose Europos Sąjungoje procesą. Murphy, C. C. The European Evidence Warrant: Mutual Recognition and Mutual (Dis)Trust? *Social Science Research Network*. 2010, Vol. 3:2.

⁴ Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009, p. 115.

cipui įgyvendinti baudžiamosiose bylose programą⁵, kurios esminis siekis – sutelkti visas ES valstybes nares, kad šios pavieniui ir kartu imtųsi pakankamų priemonių, idant abipusio pripažinimo principas kuo greičiau žengtų žingsnius, praktinėje teisėsaugos institucijų veikloje pripažįstant ir vykdant sprendimus, priimtus baudžiamuosiuose procesuose. Pastebėtina, jog minėtos programos vienas iš įgyvendinimo prioritetinių uždavinių buvo tai, kad turi būti kuo skubiau sukurtas mechanizmas, padedantis ES erdvėje baudžiamuosiuose procesuose sparčiau ir veiksmingiau vykdyti asmenų išdavimo/perdavimo procedūras ir tokiu būdu sukurti vieningą teisinę erdvę, supaprastinančią asmenų ekstradicijos procedūras tarp valstybių narių. Kitas, ne ką mažiau svarbus prioritetinis uždavinys – siekti, kad savitarpio pripažinimo principas turėtų būti taikomas ikiteisminėms nutartims, ypač toms, kurios kompetentingoms teisminėms institucijoms leistų skubiai užtikrinti įrodymus ir konfiskuoti turtą. Taigi minėtoje programoje teigiama, jog įrodymų gavimo orderių tikslas – užtikrinti įrodymų priimtumą, vengti jų dingimo ir palengvinti kratos ir poėmio orderių vykdymą, kad baudžiamosiose bylose būtų galima skubiai užtikrinti įrodymus.

Pirmasis dokumentas, įgyvendinantis minėtos programos uždavinius, t. y. kuriame abipusio pripažinimo principui suteikiami realūs gyvybingumo požymiai – tai 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos, kuri lydėjo antrąjį prioritetą įgyvendinantis teisės aktas – 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje, skirtas skubiai užtikrinti įrodymus ir konfiskuoti lengvai kilnojamą turtą, taip pat perduoti įrodymus kitoms valstybėms narėms. Šių dviejų teisės aktų pagrindu tais pačiais – 2003 metais, Taryba pateikė pirmąjį pasiūlymą dėl Pagrindų sprendimo dėl Europos įrodymų orderio, skirto gauti daiktus, dokumentus ir duomenis, siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose. Taip siekta, kad ir toliau būtų plėtojamas, vystomas teisminis bendradarbiavimas Europos įrodymų teisės srityje. Ir štai tik po kelerių metų, t. y. 2008 m. gruodžio 18 d., galiausiai priimtas Tary-

⁵ Tarybos 2000 m. lapkričio 30 d. priemonių programa, skirta baudžiamųjų sprendimų abipusio pripažinimo principui, numatytam Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvadų 37 punkte, įgyvendinti. [2001] OL C 12 E, 2001 1 15, p. 10.

bos pagrindų sprendimas dėl Europos įrodymų orderio, skirto gauti daiktus, dokumentus ir duomenis, siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose⁶. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad minėti Pagrindų sprendimai 2002/584/TVR ir 2003/577/TVR yra laikytini Europos įrodymų orderio (toliau – EĮO) protėviais arba, kitaip tariant, *consideranda*, kas reiškia, jog minėtų sprendimų nuostatos, kad ir mišrios, atsispindi EĮO, kaip teisinio įrankio, mechanizme⁷.

Pabrėžtina, jog pastangos plėtoti Europos įrodymų teisę, kad valstybės narės tarpusavyje galėtų veiksmingiau ir greičiau spręsti baudžiamosios justicijos klausimus, neapsiriboja prieš tai minėtais teisės aktais ar teisėkūros idėjomis. Kaip bus matyti vėliau, Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvados tik suteikė pagreitį šiam Europos teisinių įrankių lokomotyvui, galinčiam padėti skintis kelią kitoms teisėkūros iniciatyvoms, sudarančioms prielaidas vis aiškiau ir nuosekliau plėtoti abipusio pripažinimo principo galias tarptautiniame bendradarbiavime baudžiamosiose bylose. Taigi vėlesniuose ES dokumentuose, būtent, 2005 metų Hagos programoje⁸, nurodoma, kad būtina toliau tobulinti teisminių bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, siekiant užtikrinti tinkamą valstybių narių teisėsaugos institucijų ir Europolo tolesnę tyrimų veiklą. Taip pat turi būti užbaigta išsami priemonių, skirtų teisminių sprendimų baudžiamosiose bylose abipusio pripažinimo principui įgyvendinti, programa, kuri apimtų teismo sprendimus visuose baudžiamojo proceso etapuose, susijusiuose su įrodymų rinkimu ir priimtinumu, ir kad turi būti toliau kreipiamas dėmesys į papildomus šios srities pasiūlymus. Hagos programą įgyvendinančiame veiksmų plane⁹ taip pat buvo numatomas pasiūlymas dėl įrodymų rinkimo minimalių reikalavimų, siekiant įrodymų priimtumo. Štai 2009 metų Komisijos komunika-

⁶ Tarybos pagrindų 2008 m. gruodžio 18 d. sprendimas 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio, skirto gauti daiktus, dokumentus ir duomenis siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose. [2008] OL L 350, 2008 12 30, p. 72.

⁷ Belfiore, R. Movement of Evidence in the EU: The Present Scenario and Possible Future Developments. *European Journal of Crime, Criminal Law nad Criminal Justice*. 2009: 2, 3.

⁸ Hagos programa: laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimas Europos Sąjungoje. [2005] OL C 53, 2005 03 03.

⁹ Tarybos ir Komisijos veiksmų planas, įgyvendinantis Hagos programą dėl laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimo Europos Sąjungoje. [2005] OL C 198, 2005 08 12, p. 1.

te¹⁰ „Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė piliečių labui“, be kita ko, nurodoma sukurti išsamią įrodymų gavimo tarpvalstybinėse bylose sistemą. Remiantis šiuo komunikatu numatoma keisti esamas šios srities teisinės priemonės viena nauja priemone, kuri būtų savaime pripažįstama ir taikoma visoje ES ir prisidėtų prie lankstaus bei greitai valstybių narių bendradarbiavimo. Joje taip pat būtų nurodytas įvykdymo terminas ir kuo labiau apriboti vykdymo atsisakymo motyvai. Į priemonę, anot komunikato, galėtų būti įtrauktos elektroninių įrodymų taisyklės ir, atsižvelgiant į vaizdo konferencijų teikiamas galimybes, Europos šaukimo į teismą sistema. Be to, galėtų būti numatyti minimalūs principai, siekiant palengvinti valstybių narių įrodymų (taip pat ir mokslinių) abipusį pripažinimą. Svarbu pastebėti ir tai, jog Ispanijos, Belgijos bei Vengrijos pirmininkaujančio *Trio* prioritetuose (16771/09; 5008/10)¹¹ nurodoma, kad teismo bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose srityje svarbiausias išlieka abipusio pripažinimo principas. Taip pat siekiama gerinti abipusio pripažinimo principo taikymą keičiantis informacija iš ECRIS¹² ir įrodymų baudžiamosiose bylose pripažinimo srityje, nagrinėjant galimybę susitarti dėl bendros priemonės, pakeičiančios EĪO.

Matyti, kad Europos įrodymų teisės vystymasis, įgaudamas vis didesnę pagreitį, kartu neatsilieka ir nuo apskritai ES teisei būdingos kaitos dimensijos, reiškiančios, jog savaime suprantami ir egzistuojantys socialinių santykių pokyčiai, poreikis vis labiau ir labiau derinti ir tobulinti ES teisės bei valstybių narių nacionalinės teisės sanglaudą, yra nukreipti į šių teisės sistemų konvergenciją. Tai siejama su nuolatinio pobūdžio diskusija apie tai, kokiu būdu ir kokiomis formomis ES valstybės narės, siekdamos bendrų ES tikslų, turi ir gali bendradarbiauti baudžiamosios justicijos srityje. Tiesa, teisinėje literatūroje pastebima, kad praktiškai yra neįmanoma konstruoti Europos įrodymų teisės pamatus dėl skirtingų ir įvairiapusių pro-

¹⁰ Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai „Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė piliečių labui“. [2009] COM (2009) 262/4.

¹¹ Ispanijos, Belgijos ir Vengrijos pirmininkaujančio *Trio* prioritetai [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-24] <www.policija.lt/get.php?f.5441>.

¹² Europos nuosprendžių registrų informacinė sistema (angl. – *European Criminal Records Information System*).

cedūrų, taikomų valstybių narių baudžiamuosiuose procesuose¹³. Taigi minėta, kad esminis bendradarbiavimo principas – abipusis pripažinimas, sudarantis sąlygas valstybėms narėms pasitikėti kitos valstybės vidaus teisės įrankynais, jos teisine kultūra, „užsimerkti“ ir nebetaikyti vadinamosios „dvigubo baudžiamumo tikrinimo“ taisyklės, t. y. tokiu būdu dalį savo suverenumo „aukoti“ bendrijos interesų siekiamis įgyvendinti. Tiesa, reikia pastebėti, jog nors šiuo metu ES pozityviojoje teisėje priimta manyti, kad abipusio pripažinimo principas yra kertinis ir jokių abejonių jo atžvilgiu būti negali, tačiau, kaip bus rašoma vėliau, šio principo turinys vis dėlto yra itin individualus, atsižvelgiant į tai, kokius teisės aktus įgyvendinant jis taikomas. Ir tai yra ypač svarbu kalbant apie įrodymų ir jų priimtimumo ES teisėje klausimus, mat minėto principo skvarba į valstybių narių santykius baudžiamosios justicijos srityje lemia ir požiūrio į įrodymų teisės Europoje perspektyvą.

Principų kaita: nuo savitarpio pagalbos iki abipusio pripažinimo

Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose įrodymų ir jų priimtimumo ES valstybėse narėse srityje, kaip jau buvo minėta – tai daugialypis ir nuolat į diskusijų objektą patenkantis klausimas. Ir to priežastis, atrodytų, gana aiški – teisiniai įrankiai, kuriais grindžiama įrodinėjimo baudžiamosiose bylose palengvinimo, paspartinimo procedūra, yra sukonstruoti taip, kad valstybių narių tarpusavio santykiai būtų kiek įmanoma supaprastinti, pragmatiški ir be didesnių biurokratinių reikalavimų. Deja, šiems siekiams, atsižvelgiant į pasirinktą bendradarbiavimo procesinę formą, o tai ypač būdinga seniau priimtiems ES teisės aktams, nėra lemta pasiekti savo apogėjaus, mat kai kuriuose teisiniuose įrankiuose, nors ir apstu įvairiausių nuostatų, tačiau jų realiam įgyvendinimui trūksta valstybių narių savitarpio pasitikėjimo, t. y. suderinto požiūrio į skirtingų valstybių teises tradicijas. Taigi kiekviena valstybė, būdama suvereni, siekia išlaikyti savąjį *ego*, todėl ir teisinis bendra-

¹³ Hetzer, W. National Criminal Prosecution and European Tendering of Evidence. Perspectives of the European Anti-Fraud Office (OLAF). *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2004, 12/2: 167.

darbiavimas neretai stebimas tarsi pro rūką. Dėl šios priežasties ES lygmeniu nenutyla kalbos kaip racionalizuoti ES valstybių narių „šeimyniška“ požiūrį į tarptautinį bendradarbiavimą baudžiamojame justicijoje – kitaip tariant, kodėl ir kaip būtina pereiti nuo vieno principo – savitarpio pagalbos, prie kito – abipusio pripažinimo.

Atsakant į šį klausimą, apskritai reikėtų pažymėti, jog šiuo metu esamas ES įrodymų baudžiamosiose bylose gavimo taisyklės sudaro dviejų rūšių priemonės, t. y. teisminės institucijos įrodymams rinkti ES viduje turi taikyti dvi atskiras sistemas: vieną – dėl *savitarpio teisinės pagalbos*, kitą – dėl *abipusio pripažinimo*. Neretai praktikoje šių dviejų priemonių konglomeratas kelia nemažų sunkumų, mat abiejų sistemų taikymas kenkia teisinio bendradarbiavimo spartumui, nuoseklumui. Šis nenuoseklumas atsiranda todėl, kad tiek 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2003/577/TVR dėl arešto aktų, tiek 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio taikymo sritys yra ribotos. Nors šiuose teisės aktuose abipusio pripažinimo principas įrodymų rinkimo srityje yra nustatytas, jie susilaukia nemažai kritikos, nes dėl ribotų galimybių juos taikyti tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamojame justicijoje ne tik kad nesupaprastinamas, bet ir faktiškai be reikalo yra apsunkinamas. Be to, Pagrindų sprendime dėl EĮO yra nustatomi atitinkami atsisakymo pagrindai, pavyzdžiui, teritorialumo principas, kurie buvo priskiriami prie ekstradicijos sistemos ir pagal įrodymų rinkimo srityje galiojančią savitarpio pagalbos sistemą nebuvo taikomi. Taigi sutiktina, jog dėl daugybės dokumentų iš esmės yra sukuriamas fragmentuotas požiūris, dėl ko teisminių institucijų užduotis tampa dar sudėtingesnė, nors vadovaujantis abipusio pripažinimo principo reikalavimais turėtų būti atvirkščiai – procesas turi būti ne tik veiksmingesnis, bet ir spartesnis.

Taigi esamų tarptautinio bendradarbiavimo mechanizmų įrodymams kitoje valstybėje rinkti yra daug ir įvairių. Pirmiausia tokį bendradarbiavimą reglamentuoja Europos Tarybos dokumentai dėl savitarpio teisinės pagalbos, būtent, jau minėtoji 1959 metų Europos konvencija dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose ir jos protokolai. Šioje konvencijoje nustatoma pagrindinė bendradarbiavimo renkanti įrodymus sistema, kurioje numatyta, kad savitarpio pagalbos prašymus privaloma vykdyti laikantis prašymą gavusios šalies teisės. Taigi, nepaisant pažangos, kuri buvo pasiekta taikant

ši dokumentą, nustatytiems įrodymų rinkimo, gavimo mechaniz-
mams ir toliau buvo būdingas nacionalinio suverenumo principas,
dėl to savitarpio pagalbos prašymai buvo nagrinėjami ir vykdomi
toli gražu ne taip greitai ir veiksmingai¹⁴. Be to, ES yra priėmusi do-
kumentų, kuriais valstybių narių bendradarbiavimas buvo dar la-
biau supaprastintas, t. y. minėtoji 2000 metų Konvencija dėl Šenge-
no susitarimo įgyvendinimo, 2000 m. ES konvencija dėl savitarpio
pagalbos baudžiamosiose bylose ir jos protokolas. Vertinant visus
šiuos teisės aktus savitarpio pagalbos, o ne abipusio pripažinimo
principo, aspektu, akivaizdu, jog tokio bendradarbiavimo mecha-
nizmo, kuris turėtų būti spartus ir veiksmingas, trūkumų gali būti
įvairių, pavyzdžiui, savitarpio pagalbos prašymų vykdymo terminų
stoka ar nepakankamai aiškus jų nustatymas, valstybėms narėms su-
teikiama galimybė daryti išlygas ir pareiškimus (paprastai pasirašant
ar prisijungiant prie tarptautinio dokumento), atsisakymo pripažinti
ir (ar) vykdyti gautus prašymus pagrindai, faktų, kuriais remiantis
siekiama bendradarbiauti, vertinimo daugialypiškumas, savitarpio
pagalbos prašymų perdavimo kanalų unifikuotos sistemos stoka ir
kt. Tiesa, kalbant apie žingsnius, kuriais vis dėlto buvo bandoma
pagerinti savitarpio teisinės pagalbos ES mechanizmą, atkreiptinas
dėmesys, kad nuo 1970 metų buvo stengiamasi nuosekliai supras-
tinti savitarpio pagalbos sistemą. Ir štai minėtoje 1990 metų Šen-
geno konvencijoje¹⁵ esamos nuostatos yra tokio pagerinimo dalis.
Konvencijos 51 straipsniu ribojama valstybių narių galimybė taikyti
1959 metų Europos konvencijoje dėl savitarpio pagalbos baudžia-
mosiose bylose nustatytas išlygas. Nuo šiol valstybės narės teismo
pavedimams kratai ar poėmiui atlikti gali kelti tik tam tikras sąly-
gas, pavyzdžiui, už teismo pavedimuose nurodytą veiką pagal abiejų
valstybių narių įstatymus baudžiama panašiomis bausmėmis, kurių
dydis ir pobūdis yra daugiau ar mažiau vienodas, teismo pavedimų

¹⁴ Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Kara-
lystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės inicia-
tyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio
baudžiamosiose bylose. Išsamus pareiškimas. [2010]. Briuselis, 2010 m. birželio
23 d. Tarpinstitucinė byla: 2010/0817 (COD), COPEN 117, EUROJUST 49, EJN
13, PARLNAT 13, CODEC 384.

¹⁵ Konvencija dėl 1985 m. birželio 14 d. Šengeno susitarimo dėl laipsniško bendrų
sienų kontrolės panaikinimo įgyvendinimo [2000] OL L 239, 2000 09 22, p. 19.

vykdymas neprieštarauja prašymą gavusios valstybės narės įstatymams ir kt.¹⁶

Ilgainiui 2000 m. gegužės 29 d. ES konvencija dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose¹⁷ taip pat pagerino padėtį valstybių narių savitarpio teisinės pagalbos srityje. Taigi, nors minėtasis teisės aktas nekeičia galiojančių kitų teisės aktų ir juo nėra naikinami pagrindiniai atsisakymo pripažinti ar vykdyti pagrindai, pavyzdžiui, valstybių narių suverenumas, tačiau šiuo aktu vis dėlto sustiprinamas savitarpio teisinės pagalbos mechanizmas, būtent, valstybių teisminės institucijos prašymus viena kitai perduoda tiesiogiai, išskyrus ypatingus atvejus, prašymą teikianti valstybė narė gali nurodyti formalumus ar procedūras, kurių bus būtina laikytis renkant ir teikiant įrodymus, be to, konvencija nustato, jog prašymą gaunančioji valstybė turi vykdyti gautą prašymą per kuo trumpiausius terminus. Pastebėtina, jog minėtoji ES konvencija 2001 metais buvo papildyta protokolu¹⁸, kuriame numatyta galimybė teikti teisinę pagalbą baudžiamuosiuose procesuose ir bankų sektorių veikloje, t. y. teikti informaciją apie banko sąskaitas ir banko sandorius. Kalbant apie tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamuosiuose procesuose teisinius įrankius, kuriuos reglamentuoja Europos Tarybos ir ES konvencijos, teisinėje literatūroje pastebima, jog šiems įrankiams būdingi tam tikri principai, kurie iš tolo neprilygsta abipusio pripažinimo baudžiamosiose bylose sistemos privalumams. Taigi Europos Tarybos dokumentams, įgaliojantiems valstybes nares bendradarbiauti baudžiamuosiuose procesuose, būdingas *locus regit actum* reikalavimas, pagal kurį tarptautinės teisinės pagalbos prašymai baudžiamosiose bylose įgyvendinami pagal tokius prašymus gavusios valstybės nacionalinius teisės aktus. Tuo tarpu ES konvencijoms, įgaliojančioms valstybes nares bendradarbiauti, būdingas *forum regit actum* reikalavimas, pagal kurį tarptautinės teisinės pagalbos prašymai įgyvendinami pagal valstybės, kuri

¹⁶ Inicijtyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. *Op. cit.*

¹⁷ Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose. [2000] OL C 197, 2000 07 12, p. 1.

¹⁸ Tarybos 2001 m. spalio 16 d. aktas, pagal Europos Sąjungos sutarties 34 straipsnį patvirtinantis 2000 m. gegužės 29 d. Konvencijos dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose protokolą [2001] OL C 326, 2001 11 02, p. 1.

tokį prašymą pateikė, procesinės teisės nuostatas (angl. – *according to the wish (procedural law) of the requesting Member State*)¹⁹.

Visi šie pavyzdžiai dar kartą patvirtina, jog pastaruoju metu ES pastebima principų nuo savitarpio pagalbos iki abipusio pripažinimo kaita. Šie pasikeitimai nėra savitiksliai – priešingai, jais siekiama sukurti tokį bendradarbiavimo mechanizmą, kuriuo bet kuri ES valstybė narė, gavusi įrodymus iš kitos valstybės, neabejotinai galėtų pripažinti juos kaip priimtinus, tarsi pastarieji būtų teisėtai surinkti, užfiksuoti, patikrinti ir *a priori* įvertinti pagal juos gavusios valstybės baudžiamojo proceso įstatymus. Žinoma, norint pasiekti tokį pasitikėjimo lygį, neišvengiamai būtina suvokti, kuo kvepia ir koks yra abipusio pripažinimo principo skonis.

Minėta, jog 1999 metais Tamperėje susirinkusi Europos Vadovų Taryba patvirtino abipusio pripažinimo principą, kuris gali būti vertinamas ne kaip kitaip kaip Europos Bendrijai tipiškas bruožas ir pripažintas kaip teismo bendradarbiavimo kertinis akmuo. Ilgainiui šis principas buvo plėtojamas įvairiose ES darbo programose, pavyzdžiui, jau minėtoje 2000 metų Priemonių, skirtų įgyvendinti sprendimų baudžiamosiose bylose abipusio pripažinimo principą, programoje, 2004 metų Hagos programoje, 2009 metų Stokholmo programoje, galiausiai šis principas dabar yra įtvirtintas Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 81 straipsnio 1 dalies a punkte. Tiesa, kai kurie autoriai (K. Karsai) teigia, jog abipusio pripažinimo baudžiamojoje justicijos principo kilmė tiesiogiai sietina su bendrijos vidaus rinkos vystymusi, o ypač Europos Bendrijų Teisingumo Teismo sprendimu *Cassis de Dijon* byloje *dėl laisvo prekių judėjimo* bendrijoje, kuriame abipusio pripažinimo principas įvardytas kaip vienas iš pagrindinių reguliacinių principų Bendrijos teisėje užtikrinant pagrindinių laisvių įsitvirtinimą. Autorė, remdamasi minėtu precedentu, netgi formuoja *laisvo baudžiamųjų sprendimų judėjimo teoriją*²⁰, anot kurios, visi klausimai tarpvalstybinio pobūdžio baudžiamuosiuose procesuose turi būti sprendžiami būtent šios teorijos pagrindu, kad tokie baudžiamieji procesai netaptų kliūtimi pačioms valstybėms narėms, visai Bendrijai, o būtų kiek įmanoma labiau iš-

¹⁹ Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2008, 1-2:945.

²⁰ Karsai, K., *supra* note 19, p. 949.

naudojami kaip ekonomiškai, veiksmingi ir spartūs santykiai. Taigi abipusio pripažinimo principui skiriant vis daugiau ir daugiau dėmesio, natūralu, jog diskusijos apie tai neišvengia ir mokslinio požiūrio akiračių. Dėl šios priežasties būtų svarbu bent trumpai apžvelgti, kaip šio principo esmė, turinys ir paskirtis vertinami įvairių teisės sričių teisės teorijos kuluaruose, neišvengiamai apimančiuose ir įrodymų teisės Europoje vystymosi aspektus.

Vienas pirmųjų ši principą nagrinėjusių autorių A. Čepas, diskutuodamas apie Pagrindų sprendime dėl Europos arešto orderio, bene pirmą kartą praktinius žingsnius žengiantį abipusio pripažinimo principą, nurodo, jog supaprastintas požiūris į tarptautinį bendradarbiavimą remiasi vienu iš svarbiausių ES teisėje – abipusio pripažinimo – principu, reikalaujančiu vienoje ES valstybėje priimto teismo sprendimo teisinę galią pripažinti visose kitose ES valstybėse. Anot A. Čepo, minėtasis Pagrindų sprendimas laikytinas pirmu norminiu teisės aktu, apeliuojančiu į abipusį pripažinimą baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės srityje. Šią teisės sritį tarpusavio pripažinimo principas pasiekė ne itin ryškiais, bet esminiais pokyčiais. Šis principas ES teisėje buvo suformuluotas kaip draudžiantis valstybėms varžyti asmens teises, pripažįstamas kitose ES valstybėse: vienos ES valstybės pripažįstamą asmens teisę elgtis tam tikru būdu turi pripažinti ir visos kitos ES valstybės. Tuo tarpu perkėlus šį principą į baudžiamosios teisės sritį, pasak A. Čepo, esmė kardinaliai kinta – jis virsta nuostata, kad vienai valstybei galint varžyti asmens teises, šitai privalo daryti visos ES valstybės: asmuo, galintis būti sulaikytas Europos arešto orderį išdavusioje valstybėje, turi būti sulaikytas ir bet kurioje kitoje ES valstybėje. Argumentai, pagrindžiantys tokio principo įtvirtinimą, galimi. Tačiau, anot autoriaus, reikia pabrėžti kitką: teiginys, jog ES teisėje įsitvirtinęs „abipusio pripažinimo“ principas reikalauja pripažinti vienoje ES valstybėje išduoto arešto orderio teisinę galią kitoje valstybėje, bent jau nėra visiškai tikslus. Principas, į kurį apeliuojama įrodinėjant ES valstybių tarpusavio ekstradicijos atsisakymo galimybes, turinio atžvilgiu nėra tapatus kitoms ES teisės sritims galiojančiam abipusio pripažinimo principui²¹. Tiesa, teisinėje literatūroje pastebima, jog ilgainiui

²¹ Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (4): 104, 105.

šis principas yra ir išliks fragmentišką atspalvį turinčia gaire, mat šis principas ES teisėje įgyvendinamas atskirais teisės aktais²². Vadinasi, nors šis principas pretenduoja tapti visuotiniu, universaliu, tačiau kol kas prie to yra tik artėjama, tačiau tuo dar netampama.

Autorius M. Jimeno-Bulnesas, aptardamas tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose aktualijas, pažymi, jog abipusio pripažinimo ES lygmeniu principui būdinga tai, jog, *pirma*, šio principo pagrindu visoje ES teritorijoje galutiniai teismų sprendimai baudžiamosiose bylose yra vykdomi tiesiogiai. Anot autoriaus, tikint šiuo principu nėra jokio reikalo vienos valstybės nacionalinio teismo baigiamąjį teisingumo aktą baudžiamojame byloje, siekiant jį įvykdyti kitose valstybėje, pirmiausia konvertuoti, t. y. adaptuoti pagal valstybės, kurioje jis bus pripažįstamas ir vykdytinas, nacionalinės teisės aktus. Toks reikalavimas įprastai būdingas taikant teisinius įrankius, kuriuos galima įgyvendinti tik taikant savitarpio pagalbos principą. *Antra*, minėtu principu įtvirtinamas saugiklis *ne bis in idem*, reiškiantis, jog valstybė narė gali atsisakyti pripažinti ir vykdyti kitos valstybės teisminės institucijos priimtą sprendimą asmens, kuris jau buvo, pavyzdžiui, nuteistas už tą pačią nusikalstamą veiką prašomojoje valstybėje, atžvilgiu. *Trečia*, abipusio pripažinimo principu yra sudaromos prielaidos valstybėms narėms keistis informacija apie asmenų, kurių atžvilgiu vyksta baudžiamieji procesai, ankstesnius teistumo faktus (esant neišnykusiam teistumui), ir juos pripažinti kaip *res judicata*. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, teismas, individualizuodamas kaltinamajam siūlomą skirti bausmę, galėtų atsižvelgti į ankstesnius jo turimus teistumus, nesvarbu, kurioje ES valstybėje jis buvo teistas²³. Tiesa, derėtų pastebėti, jog ši sistema kol kas dar tik kuriama, tačiau akivaizdu, jog netolimoje ateityje neabejotinai ji veiks.

Anot C. C. Murphy'io, vis garsiau kalbančio apie įrodymų teisės vystymosi Europoje privalumus ir trūkumus, abipusio pripažinimo principo reikšmingumas Europos teisėje, tampančioje vis labiau tarptautinio pobūdžio, yra neabejotinas, mat ES valstybės narės, bendradarbiaudamos baudžiamosios justicijos srityje, turi pasitikėti viena

²² Karsai, K., *supra* note 19, p. 944.

²³ Jimeno-Bulnes, M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters. *European Law Journal*. 2003, 9:623.

kita, vengdamos nereikalingų susirašinėjimų ar reikalavimų. Jos turi stengtis, kad šis principas padėtų siekti Bendrijai ir atskiroms valstybėms reikšmingų tikslų kuo labiau supaprastintomis procedūromis ir formalumais (angl. – *with a minimum of procedure and formality*)²⁴. Tiesa, šio principo negalima būtų vertinti kaip nekontroversiško. Autorius pabrėžia, jog esama dviejų principinių pozicijų, kurių viena šį principą palaiko kaip svarbų tarptautinio bendradarbiavimo pamatą, o kita, priešingai – mano, jog abipusio pripažinimo principo įtaka ES teisėje sumenkina valstybių narių vidaus teisės autentiškumą, suverenumą ir nepriklausomumą. Taigi, pradedant nuo pastarosios, įvardijamos kaip „kokybinių skirtumų argumentacijos“ (angl. – *qualitative difference argument*), pastebėtina, jog jos šalininkai mano, kad tarptautinio bendradarbiavimo ašimi laikytinas abipusio pripažinimo principas, nors ir yra tokio bendradarbiavimo veiksmingumo rodiklis, tačiau, kita vertus – jis pernelyg suabsoliutina žmogaus teisių apsaugos įrankius, juos paversdamas vienodus visiems ir visais atvejais. Šios teorijos šalininkai, be to, aiškina, jog būtų naivu manyti, kad valstybių narių tarpusavio pasitikėjimas gali būti pateisinamas teiginiu, jog visos šios valstybės narės yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos²⁵ dalyvės. Primenama, jog ne vienos valstybės narės, kalbama apie, pavyzdžiui, Vokietiją, Čekiją, Konstitucinis Teismas, yra konstatavęs, jog šių šalių nacionaliniai įstatymai, kuriais buvo įgyvendinti ES teisės aktai, grindžiami abipusiu pripažinimu, viena ar kita forma prieštarauja šių valstybių pagrindiniams įstatymams, ypač kiek tai susiję su Europos arešto orderio įgyvendinimo mechanizmais²⁶. Taigi daroma išvada, kad žmogaus teisių apsaugos kontekste, kalbant apie atskirų valstybių taikomas teisines procedūras, įskaitant ir įrodymų rinkimą, jų vertinimą, abipusio pripažinimo principas „nepripažįsta“ atskirų valstybių teisinių procedūrų ypatumų, kuriems neretai būdingas individualumas, išskirtinumas. Priešinga šiai pozicijai šalininkų stovykla, atstovaujanti „derinimo argumento“ (angl. – *harmonisation argument*) teorijai, įsitikinusi, kad abipusio pripažinimo principo, nors jis ir laikytinas viršnacionaliniu elemen-

²⁴ Murphy, C. C., *supra* note 2, p. 2.

²⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995. Nr. 40-987.

²⁶ Murphy, C. C., *supra* note 2, p. 14.

tu, misija neprasilenkia su atskirų valstybių narių nacionalinės teisės „ypatumais“, o net priešingai – šiuo principu siekiama nuosekliai suvienodinti (suderinti) netapačias teises procedūras iki mažiausių procesinių garantijų baudžiamojo proceso dalyviams. Šitaip, anot šios teorijos šalininkų, derinimo procesas ateityje leis tikėtis kiek įmanoma suvienodintų procedūrų, pavyzdžiui, įtariamųjų, kaltinamųjų atžvilgiu, siekiant, kad tarpvalstybinio pobūdžio baudžiamuosiuose procesuose skirtingose ES valstybėse narėse šiems dalyviams būtų taikomi daugmaž vienodi procesiniai garantai. Tiesa, autorius C. C. Murphy nurodo, kad jeigu ir kultų sunkumų ES ir valstybių narių nacionalinės teisės derinimo procese, visuomet galima „priartinti“ (angl. – *approximate*) nacionalinę teisėkūrą prie ES keliamų reikalavimų²⁷.

Taigi stebint savitarpio teisinės pagalbos ir abipusio pripažinimo principų kaitą matyti, jog ateityje vis didesni ir lemiamą vaidmenį užims abipusio pripažinimo principas, sudarantis sąlygas spartesniam, veiksmingesniam bei tikslingesniam tarptautiniam bendradarbiavimui baudžiamuosiuose procesuose. Įrodymų teisės Europoje vystymosi klausimu šis principas taip pat įgyja pamatinį atspalvį, nes tarptautinį elementą turinčiuose baudžiamuosiuose procesuose itin svarbu ne tik greitai užtikrinti, kad įrodymai būtų gaunami, perduodami, bet ir tai, kad būtų surinkti, tinkamai fiksuojami patys įrodymai, galintys būti reikšmingi, siekiant nustatyti tiesą byloje, be to, kad vienos ES valstybės narės perduoti įrodymai būtų priimtini kitoje valstybėje narėje vykstančiame baudžiamajame procese. Tai, autoriaus manymu, galima pasiekti tik pasitelkus aukštą tarpusavio pasitikėjimu grindžiamą valstybių bendradarbiavimą, nes taikant abipusio pripažinimo principą, *pirma*, prašymus palaikydamos tiesioginius ryšius viena kitai perduoda ES valstybių narių teisminės institucijos, *antra*, visos procedūros yra visiškai perkeltos į teisminių institucijų lygmenį, *trečia*, yra nustatyta standartinė viena bendra prašymų forma, *ketvirta*, nustatyta daugiau faktų, kuriais remiantis bendradarbiaujama, *penkta*, nustatyta mažiau pateiktų prašymų vykdymo atsisakymo pagrindų, palyginti su savitarpio teisinės pagalbos principu, *šešta*, yra nustatyti prašymų vykdymo pagrindai²⁸.

²⁷ Murphy, C. C., *supra* note 2, p. 17.

²⁸ Inicijatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. *Supra* note 14.

Įrodymų priimtino uztikrinimas valstybėse narėse. Ieškojimai ir atradimai Europos Sąjungos teisėje

Abipusio pripažinimo principo įsitvirtinimas ES teisėje lemia nuolatinės paieškas, skirtas optimizuoti ir tobulinti vienus ar kitus tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose elementus. Pastebėta, jog iš tiesų įrodymų ir jų priimtino ES valstybėse narėse srityje padaryta išties nemažai. Tačiau ar pakankamai? Į šį klausimą bus galima atsakyti tik tuomet, kai bus aišku, kokie naujausi teisiniai įrankiai šiuo metu galioja ES teisėje įrodymų priimtino tarpvalstybiniuose santykiuose plotmėje, ar šie įrankiai yra pakankami, ar jų veikimo išdavose turimi rezultatai tenkina valstybių narių nacionalines teismines institucijas, o vis dėlto jeigu ne – kodėl? Be to, neišvengiamai būtina kalbėti ir apie ieškojimus ES teisėje bei atrastas idėjas, sudarančias prielaidas užtikrinti/garantuoti įrodymų priimtinumą vadovaujantis „nacionalinio teisėjo“ vidiniu įsitikinimu. Dėl šios priežasties žemiau bus kalbama apie esamus ir, tikėtina, būsimus teisinius įrankius, besiskinančius kelių europietizacijos procese.

Minėta, kad vienas iš paskutiniųjų teismo bendradarbiavimo Europos įrodymų teisės srityje mechanizmų – tai Pagrindų sprendimas dėl EĮO, nestokojantis nei apologetų, nei kritikų dėmesio. Tiesa, šis ES teisės aktas, autoriaus turimais duomenimis, kol kas dar nėra perkeltas į Lietuvos nacionalinę teisę²⁹. Ir nors jau laikas tai būtų padaryti, tačiau, kita vertus, vertėtų bent valandėlę stabtelti ir pasidomėti – kokių perspektyvų ir iniciatyvų laukiama šiuo klausimu.

Taigi, Pagrindų sprendimo dėl EĮO 1 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad EĮO – tai valstybės narės kompetentingos institucijos išduotas teismo sprendimas, skirtas gauti daiktus, dokumentus ir duomenis iš kitos valstybės narės, siekiant juos naudoti baudžiamajame procese. Šio sprendimo 4 straipsnis apibrėžia EĮO taikymo sritis, pagal kurias EĮO gali būti išduodamas, siekiant vykdančiojoje valstybėje (gavusioje išduotą orderį) gauti daiktus, dokumentus

²⁹ Vadovaujantis Pagrindų sprendimo dėl EĮO 23 straipsnio 1 dalimi, valstybės narės yra įpareigos imtis visų būtinų priemonių, kuriomis nuo 2011 m. sausio 19 d. būtų įgyvendintos šio Pagrindų sprendimo nuostatos. Tiesa, autoriaus turimais duomenimis, Lietuvos Respublika kol kas nesiėmė jokių teisėkūros priemonių, siekdama įgyvendinti minėto teisės akto nuostatas nacionalinėje teisėje.

ar duomenis, kurių reikia išduodančiojoje valstybėje vykstančiame baudžiamajame procese. Taigi EĮO apima jame nurodytus daiktus, dokumentus ir duomenis, o tai reiškia, jog šiame teismo sprendime jau bene iš anksto yra apibūdinama, kokių duomenų yra prašoma. Tiesa, atkreiptinas dėmesys, kad EĮO negali būti išduodamas, siekiant pareikalauti vykdančiosios valstybės institucijos, kad ši, *pirma*, atliktų apklausas, gautų pareiškimus ar inicijuotų kitokius posėdžius, kuriuose dalyvautų įtariamieji, liudytojai, ekspertai ar kuri kita šalis, *antra*, atliktų kūno patikrinimus ar tiesiogiai gautų biologinę medžiagą ar biometrinius duomenis iš bet kurio asmens kūno, įskaitant DNR pavyzdžius ar pirštų atspaudus, *trečia*, gautų realiuoju laiku renkamą informaciją, pavyzdžiui, perimant pranešimus, slapta stebint ar stebint banko sąskaitas, *ketvirta*, atliktų egzistuojančių daiktų, dokumentų ar duomenų analizę ir, *penkta*, gautų ryšių duomenis, kuriuos saugo viešai prieinamų elektroninių ryšių paslaugų ar viešųjų ryšių tinklų paslaugų teikėjai. Vadinas, dėl gana ribotos taikymo apimties EĮO negali būti išduotas, siekiant, pavyzdžiui, įtariamiesiems ar liudytojams apklausti ar kitai informacijai gauti realiuoju laiku, nes, nors šių rūšių įrodymus galima tiesiogiai gauti, tačiau jų dar nėra arba nors tam tikrų rūšių įrodymai jau yra, pavyzdžiui, DNR pavyzdžiai, pirštų atspaudai, tačiau jų be tolesnio tyrimo ar patikrinimo tiesiogiai gauti neįmanoma³⁰. Taigi EĮO paprastai išduodamas, siekiant gauti tik jau iš anksto esamus surinktus įrodymus, kurie yra vykdančiojoje valstybėje. Šiuo orderiu negali būti siekiama surinkti naujus įrodymus, kurių kol kas nėra vykdančiojoje valstybėje. Tai įtvirtinta ir Pagrindų sprendimo dėl EĮO 4 straipsnio 4 dalyje, nustatančioje, kad EĮO gali būti išduodamas, siekiant gauti daiktus, dokumentus ar duomenis, kai vykdančioji institucija jau turi ieškomus daiktus, dokumentus ar duomenis dar neišdavus EĮO.

Kalbant apie procedūrinius minėto teismo sprendimo perdavimo kitai valstybei aspektus, pažymėtina, kad EĮO gali būti perduoda-

³⁰ Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 2009, KOM(2009)624 galutinis. Žalioji knyga. Dėl vienos valstybės narės įrodymų baudžiamosiose bylose perdavimo kitai valstybei narei ir jų priimtino užtikrinimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-22]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0624:FIN:LT:HTML>>.

mas valstybės narės kompetentingai institucijai, jei išduodančiosios valstybės kompetentinga institucija turi pagrįstų priežasčių manyti, kad toje valstybėje narėje yra atitinkami daiktai, dokumentai ar duomenys arba elektroninių duomenų atveju jie yra tiesiogiai prieinami pagal vykdančiosios valstybės teisę. Tad išduodančioji institucija nedelsiant jį perduoda vykdančiajai institucijai bet kuriuo būdu, leidžiančiu pateikti rašytinį dokumentą, laikantis sąlygų, kurioms esant vykdančioji valstybė gali nustatyti autentiškumą. Visas tolesnis išduodančiosios ir vykdančiosios institucijų oficialus bendravimas vyksta tiesiogiai (Pagrindų sprendimo dėl EĮO 8 straipsnis). Abipusio pripažinimo principo kontekste pripažįstant ir vykdančią EĮO, vykdančioji institucija pripažįsta perduotą EĮO nereikalau-dama jokių papildomų formalumų ir nedelsdama imasi reikiamų priemonių, kad jis būtų vykdomas tokiu pačiu būdu ir tuos daiktus, dokumentus ar duomenis gautų vykdančiosios valstybės institucija, išskyrus atvejus, kai ta institucija nusprendžia taikyti vieną iš nustatytų nepripažinimo ar nevykdymo pagrindų arba vieną iš nustatytų atidėjimo pagrindų. Beje, vykdančioji valstybė priemonių, kurių reikia EĮO vykdyti, imasi pagal jos nacionalinėje teisėje nustatytas procesines taisykles. Tiesa, kad ši teisinė pagalba būtų grindžiama abipusiu pasitikėjimu, vykdančioji institucija laikosi išduodančiosios institucijos aiškiai nurodytų formalumų ir procedūrų, išskyrus atvejus, kai tokie formalumai ir procedūros neprieštarauja vykdančiosios valstybės pagrindiniams teisės principams.

Itin svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokiais atvejais EĮO negali būti pripažįstamas ir vykdomas vykdančiojoje valstybėje. Taigi EĮO nepripažįstamas ir nevykdomas, jeigu, *pirma*, jo vykdymas pažeistų *ne bis in idem* principą, *antra*, jeigu EĮO susijęs su veikomis, kurios nėra nusikalstamos veikos pagal vykdančiosios valstybės teisę, *trečia*, jeigu tam tikru atveju EĮO neįmanoma įvykdyti jokiais vykdančiajai institucijai prieinamomis priemonėmis, *ketvirta*, jeigu pagal vykdančiosios valstybės teisę esama imunitetų ar privilegijų, neleidžiančių vykdyti EĮO, *penkta*, jeigu išduodančioji valstybė EĮO nustatyta tvarka nepatvirtino, *šešta*, jeigu EĮO susijęs su nusikaltimais, kurie pagal vykdančiosios valstybės teisę laikomi visiškai arba didžiąja ar esmine dalimi įvykdytais jos teritorijoje ar lygiavertėje jos teritorijai vietoje, arba buvo įvykdyti už išduodančiosios valstybės teritorijos ribų ir vykdančiosios valstybės teisė draudžia imtis teisinių veiks-

mų dėl tokių nusikalstamų veikų, jei jos įvykdytos už tos valstybės teritorijos ribų, *septinta*, jeigu tam tikru atveju EĮO vykdymas paženktų esminiams nacionalinio saugumo interesams, keltų pavojų informacijos šaltiniui ar jo vykdymui reikėtų naudoti įslaptintą informaciją, susijusią su tam tikra žvalgybos veikla, *aštunta*, jeigu EĮO forma yra nevisiškai ar akivaizdžiai neteisingai užpildyta ir ji nebuvo visiškai užpildyta ar ištaisyta iki vykdančiosios institucijos nustatyto pagrįsto termino pabaigos. Tiesa, EĮO vykdymui netaikomas dvigubo baudžiamumo patikrinimas, jei nereikia vykdyti kratos ar pėmimo arba jei už nusikalstamą veiką baudžiama ne trumpesniu nei trejų metų laisvės atėmimu ir ji nurodyta Pagrindų sprendimo dėl EĮO nusikalstamų veikų sąrašė. Siekiant užtikrinti gautų įrodymų priimtinumą, vykdančiosios valstybės institucijos privalo laikytis išduodančiosios valstybės institucijų nurodytų formalumų ir procedūrų su sąlyga, kad jie neprieštarauja pagrindiniams vykdančiosios valstybės teisės principams.

Žaliojoje knygoje „Dėl vienos valstybės narės įrodymų baudžiamosiose bylose perdavimo kitai valstybei narei ir jų priimtumo užtikrinimo“ numatyta, kad esamose įrodymų gavimo baudžiamosiose bylose priemonėse, būtent Pagrindų sprendime dėl EĮO, nustatytos tam tikros taisyklės, kuriomis siekiama užtikrinti įrodymų, gautų kitoje valstybėje narėje, priimtinumą, siekiant išvengti padėties, kai įrodymai baudžiamosiose bylose vienoje valstybėje narėje laikomi nepriimtinais ar mažesnės įrodomosios vertės dėl jų surinkimo būdo kitoje valstybėje narėje. Vis dėlto šiomis taisyklėmis įrodymų nepriimtumo klausimą bandoma spręsti tik netiesiogiai, nes jose nenustatoma jokių bendrų įrodymų surinkimo reikalavimų. Todėl kyla rizika, kad esamos įrodymų gavimo baudžiamosiose bylose taisyklės veiksmingai veiks tik tose valstybėse narėse, kuriose nacionaliniai įrodymų surinkimo reikalavimai panašūs³¹. Šiuos nuogaštavimus patvirtina ir autorių J. González-Herrero bei M. M. Butincu samprotavimai, pagal kuriuos įrodymų perdavimas iš vienos valstybės į kitą tarsi pateisins tarptautinio bendradarbiavimo reikšmingumą tarptautiniu mastu, tačiau, kita vertus, nacionaliniu mastu konkrečioje valstybėje tai sukels nemenkų problemų nacionaliniams teis-

³¹ Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 2009, KOM(2009)624 galutinis. Žalioji knyga, *supra* note 30.

mams sprendžiant tokių įrodymų priimtinumą klausimą³². Tai taip pat, anot S. Gless, verčia susimąstyti dėl įrodymų kategorijos baudžiamosiose bylose, kaip teisinio konstrukto, kuris neatsiejamas nuo būtinumo užtikrinti sąžiningą procesą. Laisvas įrodymų judėjimas ES, kaip siekiamybė, svarbus tuo, jog toks „judėjimas“ turi užtikrinti specifinį balansą tarp netapačių nacionalinių teisinių sistemų³³.

Kaip matyti iš to, kas pateikta, esminis diskusijų dėl Pagrindų sprendimo dėl EJO pakankamumo vystantis įrodymų teisei ES rodiklis – įrodymų priimtumas, kai vienoje valstybėje surinkti įrodymai, juos perdavus kitai valstybei, ši turinti vertinti, ar tokie įrodymai jos nacionalinėje teisėje atitinka vieną iš įrodymams keliamų reikalavimų – leistinumą. Šių abejonių pagrindinė ir bene esminė priežastis yra ta, kaip ir minėta, jog EJO išduodamas, siekiant gauti tik jau iš anksto esamus surinktus įrodymus. Šiuo orderiu negali būti siekiama surinkti naujų įrodymų, kurių kol kas nėra vykdančiojoje valstybėje.

Tai, kad šios abejonės yra pagrįstos, patvirtina ir teisinėje literatūroje išdėstytos pozicijos. Antai autorė M. Hildebrandt, nuogaštaudama dėl ES teisės įrankių, atitinkamai tarp jų ir dėl EJO mechanizmo, įgyvendinimo valstybių narių nacionalinėse teisės sistemose, apskritai abejoja dėl Europos baudžiamosios justicijos ir Europos identiteto suvokimo. Autorė, kalbėdama apie ES kompetencijos lygį ir apimtis valstybėms narėms įgyvendinant baudžiamąją politiką, klausia – ar baudžiamajoje procesinėje veikloje mes norime / galime pasitikėti kitos valstybės priimtais sprendimais, kuriuos turime pripažinti savo nacionalinėje teisėje, turint omenyje tai, kad užsienio valstybės kompetentingos institucijos tokius sprendimus priėmė išimtinai vadovaudamosi vietine teise, kurią lemia vietinė teisinė tradicija, papročiai, socialiniai ir kitokie veiksniai³⁴. Taigi autorė, skeptiškai vertindama abipusio pripažinimo principo kaip

³² González-Herrero, J., Butincu, M. M. The Collection of Evidence by OLAF and Its Transmission to the National Judicial Authorities. *The European Criminal Law Association's Forum (EUCRIM)*. 2009, 3:91.

³³ Gless, S. Free Movement of Evidence in Europe // *El derecho procesal penal en la Unión Europea: tendencias actuales y perspectivas de futuro*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-23]. <http://ius.unibas.ch/uploads/publics/5868/20100913144618_4c8e1d1af2837.pdf>.

³⁴ Hildebrandt, M. European Criminal Law and European Identity. *Criminal Law and Philosophy*. 2007, 1:65–67, 75.

„kertinio akmens“³⁵ įgyvendinimą ES teisėje tarp valstybių narių, tarsi leidžia suprasti, jog ir EĮO įgyvendinimo mechanizmas verčia valstybes „prarasti“ savo tapatumą, atsisakyti visiško suverenumo baudžiamosios justicijos srityje. Tvirtindama, jog baudžiamoji justicija turi būti išimtinai laikoma „lokalinės, t. y. nacionalinės justicijos sudedamąja dalimi“ (angl. – *criminal justice should be local justice*), autorė taip pat klausia, ar mes norime savo baudžiamajame procese kaip įrodymus priimti ir pripažinti tokius duomenis, kurie buvo gauti kitoje valstybėje galiojant kitokiai jurisdikcijai, taikant skirtingus tyrimo metodus ir procesines formas, o tai reiškia, jog neatmetama tikimybė, kad pas mus tokia duomenų rinkimo ir tikrinimo (ar net fiksavimo) procesinė forma yra neleistina, nepriimtina, todėl lemianti tokių duomenų juridinį nepriimtinumą³⁶. Tai skatina svarstyti – nejaugi abipusio pripažinimo principas ES valstybių narių santykiuose baudžiamosiose bylose šias abejones tiesiog paprasčiausiai „apipudroja“ tarsi jų nebūtų? Šiai pozicijai neprieštarauja ir autorius A. H. Klipas, tačiau, anot jo, tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose problemos esmė – tai naujų pokyčių ir iššūkių psichologinio priimtimumo stoka, ES ir valstybių narių kompetencijų nesuvokimas bei daugiakultūriai skirtumai. Be jų, pasak autoriaus, baudžiamosios justicijos derinimo procesas Europoje taptų nepalyginti paprastesnis³⁷. Taigi galima teigti, jog minėti autoriai, ypač M. Hildebrandt, EĮO mechanizmo nepriimtinumą sieja su Europos ir atskirų valstybių narių tapatybės painiava, valstybių suverenumo baudžiamosios justicijos kontekste praradimo grėsme.

Tyrinėdamas žmogaus teisių apsaugos klausimus, susijusius su baudžiamosios teisės plėtros ES perspektyvomis ir baudžiamosios justicijos europietizacija, autorius M. Tomášekas tarsi leidžia suprasti, kad baudžiamųjų įstatymų unifikavimas Europos valstybėse nėra sa-

³⁵ Abipusio pripažinimo principas ES valstybių narių teisinio bendradarbiavimo procese vertinamas kaip „kertinis akmuo“, padedantis užtikrinti veiksmingą ir spartų valstybių narių bendradarbiavimą, priimtų sprendimų pripažinimą ir vykdymą. „Kertinio akmens“ sąvoka bene pirmą kartą buvo pavartota Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvadose, priimtose 2000 m. lapkričio 30 d. Plačiau žr.: Programme of measures to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters. [2001] OL C 12 E, 2001 01 15, p. 10.

³⁶ Hildebrandt, M. *op. cit.* 34.

³⁷ Klip, A. H. *Criminal Law in the European Union*. Deventer, 2004, p. 61–62.

vaine blogas reiškinys, o priešingai – tuo sudaromos prielaidos suvienodinti žmogaus teisių apsaugos minimalius procesinius saugiklius. Tiesa, autorius primena, jog visame šiame procese tarptautinė teisinė pagalba (bendradarbiavimas) Europos bendrijos lygmeniu yra tokia bendradarbiavimo forma, kurioje tarpininkauja valstybės narės, o ne jų teisminės ar kitos kompetentingos institucijos (pavyzdžiui, vykdomosios valdžios). Dėl to, kaip pastebima autoriaus straipsnyje, peršasi gana keista situacija, kai konkrečios valstybės baudžiamosios justicijos sistema, kuri yra išimtinė tos valstybės kompetencija ir kurią lemia šalies suverenumo kriterijai, bandoma suvienodinti su kitų valstybių baudžiamosios justicijos tradicijomis, taip atiduodant dalį savęs ir paįmiant dalį kitų. Tad čia, autorius sutikdamas su kitų autorių, tokių kaip – G. Conso, V. Grevi, pozicijomis, klausia, ar valstybės išimtinė kompetencija *ius puniendi* gali būti „ribojama“ dėl žmogaus teisių apsaugos plėtros bendrijoje?³⁸ Iš esmės taip, tačiau primintina, jog neretai žmogaus teisių apsaugos procesas yra susijęs su kitų žmonių teisių suvaržymu (išlaikant teisėtų interesų apsaugos pusiausvyrą), ribojimu. Taigi M. Tomášekas pastebi, kad tarptautinė teisinė pagalba ES įgyvendinama ir baudžiamosiomis procesinėmis priemonėmis, kurių dalis yra besikurianti Europos įrodymų teisė. Tarpautinis bendradarbiavimas tarp ES valstybių narių vienai valstybei prašant kitos valstybės, kad pastaroji turimus įrodymus perduotų kitai, grindžiamas abipusio pripažinimo principu, reiškiančiu, jog valstybės narės turi pasitikėti kitos valstybės naudojamomis priemonėmis ir būdais (metodais), kurie taikomi renkant, fiksuojant ir tikrinant įrodymus. Šis pasitikėjimas – tai kertinis pamatas, leidžiantis sparčiai ir veiksmingai kovoti su nusikaltimais. Deja, bet šiuo *pasitikėjimu* autorius ne itin pasitiki. To pagrindas yra tai, kaip rašoma minėtame jo straipsnyje, skirtingi procesiniai teisiniai standartai bei formos, taikomi metodai ir netgi procesinės prievartos priemonės, tik kuriais galima ieškoti, rinkti, fiksuoti ir tikrinti atitinkamus įrodymus. Ir nors čia turėtų galioti abipusio pripažinimo principas, vis dėlto autorius tame išvelgia fikcijos požymių turinčius reiškinius, paliekančius pėdsakus realioje baudžiamojoje byloje. Autorius abejoja, ar valstybė, gavusi iš kitos valstybės jos surinktus įrodymus, gali juos pripažinti ir laikyti

³⁸ Tomášek, M. Human Rights as Means of Europeanisation of Criminal Law. *Czech Yearbook of International Law*. 2010, 1:175, 177, 178.

kaip atitinkančius leistinumą ir patikimumą reikalavimus, mat gali nutikti taip, jog gauti įrodymai buvo, pavyzdžiui, renkami tokiais metodais, kurių šioje valstybėje naudoti nėra leidžiama. Tad čia susidaro paradoksali situacija, kelianti klausimą – ar abipusio pripažinimo reikalavimas legitimuoja skirtingose valstybėse naudojamus skirtingus ar netgi teisinei tvarkai prieštaraujančius metodus³⁹. Manytina, kad M. Tomášeko nuogaštavimai iš tiesų gali būti vertinami kaip pagrįsti, jeigu kalbėtume apie baudžiamosios justicijos „nacionalumą“, arba nepagrįsti, jeigu kalbėtume apie žmogaus teisių apsaugos mechanizmo „tarptautiškumą“.

Autorė K. Karsai, kalbėdama apie įrodymų leistinumą problemą ES valstybių narių nacionalinėje teisėje, netgi siūlo „laisvo įrodymų judėjimo“ teoriją, kuria pati vėliau ir suabejoja. Anot autorės, abipusio pripažinimo principo kontekste ši teorija iš tiesų yra perspektyvi ir daug žadanti. Tiesa, šią teoriją išmėginus taikyti praktikoje, teko nusivilti šia „daug žadančia“ savybe. Autorė svarsto, ar iš tiesų šiuo metu yra pakankama ir priimtina valstybės narės nacionalinėje teisėje, kai ši iš kitos valstybės gauna jos pačios prašytus pateikti įrodymus, reikalingus konkrečiam baudžiamajam procesui sparčiai ir išsamiai atlikti. Pasirodo, įrodymų sampratos klausimai susiję ne tik su faktais, bet ir su teise. Akivaizdu, jog tokie objektai, kaip, pavyzdžiui, kraujas ar parašas, yra faktiniai duomenys, kuriais galima įrodyti vienas ar kitas aplinkybes. Šie duomenys gali būti tikri, atitinkantys sąsajumo, pakankamumo reikalavimus. Tačiau ar jie leistini konkrečioje valstybėje narėje, ar jie priimtini teisiniu požiūriu, klausimas lieka atviras. Taigi norint į tai atsakyti, svarbu rasti kitą atsakymą į klausimą – kaip tokie duomenys kitoje valstybėje narėje buvo renkami, t. y. ieškomi, fiksuojami, kokia teisine forma tai buvo daroma, ar ji atitinka tuos pačius, bent minimalius teisinius reikalavimus, kurie keliami valstybėje narėje, kurioje tokie duomenys teismo bus vertinami⁴⁰. Taigi į visus šiuos klausimus laisvo įrodymų judėjimo teorijoje yra kol kas neatsakyta.

Tam tikras abejonės dėl EĮO mechanizmo pakankamumo ir jo įgyvendinamumo valstybės vidaus teisėje, pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamąjo proceso teisėje, išsakė ir šios šalies Bundestagas, šiuo

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Karsai, K., *supra* note 19, p. 951.

klausimu 2010 m. spalio 6 d. priimdamas rekomendaciją⁴¹. Taigi, pasak Žemųjų parlamento rūmų, nors EĮO pagrindu įgyvendinamas minėtasis abipusio pripažinimo principas, užtikrinantis lankstų valstybių narių bendradarbiavimą, vis dėlto įrodymų rinkimo, jų perdavimo ir pripažinimo procedūros tarptautiniame baudžiamajame procese ES lygmeniu kelia tam tikrą abejonių. Pagrindinė jų yra tai, kad iš esmės EĮO yra taikomas tik tų įrodymų (duomenų) atžvilgiu, kurie jau yra surinkti. Įrodymų orderis negali būti išduodamas, siekiant ieškoti, fiksuoti ir atitinkamai rinkti bylai reikšmingus duomenis. To esmė atsispindi ir Pagrindų sprendimo 1 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustatyta, jog EĮO yra valstybės narės kompetentingos institucijos išduotas teismo sprendimas, skirtas gauti daiktus, dokumentus ir duomenis iš kitos valstybės narės, siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose (taip pat ir kituose) procesuose. Be to, Vokietijos parlamentas svarstyti klausimų vykdant EĮO procedūras išvelgia ir dėl dvigubo baudžiamumo tikrinimo bei netikrinimo atvejų. Antai Pagrindų sprendimo 14 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad EĮO pripažinimo ar vykdymo atveju nereikia tikrinti dvigubo baudžiamumo, išskyrus atvejus, kai reikia atlikti kratą ar poėmį. Be kitų nuostatų, papildančių pastarąją, galiausiai lieka neaišku, kaip galima toliau kalbėti apie abipusio pripažinimo principo įgyvendinimą, kai EĮO vykdymo klausimas priklauso ir nuo to, kokius procesinius tyrimo veiksmus būtina atlikti, norint surinkti vienus ar kitus įrodymus (duomenis). Taigi matyti, kad visi šie nuogaštavimai iš tiesų kelia diskusijas dėl EĮO mechanizmo optimalumo.

Konstatuotina, kad EĮO mechanizmo esminis trūkumas yra tai, jog įrodymų orderio įgyvendinimo apimtis yra gana ribota. Kaip ir minėta, EĮO paprastai galima prašyti pateikti tik jau esamus surinktus įrodymus, o naujų įrodymų paieška šio orderio pagrindu iš principo negalima. Tačiau niekas negali paneigti, jog vykdant teisingumą baudžiamosiose bylose neretai yra būtina gauti įrodymus tiek valstybės viduje, tiek ir iš užsienio šalių. Todėl pritariama autoriaus A. Lacho

⁴¹ German Bundestag, 17th electoral term. Recommendation for a decision and report of the Committee on Legal Affairs (6th Committee) on the communication of the Federal Government – Printed Paper 17/2071, No. A.7 – Initiative for a Directive of the European Parliament and the Council regarding a European Investigation Order in criminal matters. Council Document 9145/10. Printed Paper 17/3234.

pozicijai, jog EĮO mechanizmu tėra sukuriama netiesioginio įrodymų rinkimo forma, leidžianti gauti iš užsienio valstybės tik jau esamus surinktus įrodymus. Dėl šios priežasties minėtas autorius, iš esmės neneigdamas EĮO mechanizmo reikalingumo, vis dėlto pripažįsta, kad neišvengiamai būtinas toks įrodymų teisės Europoje segmentas, kuris leistų užtikrinti tiesioginio įrodymų rinkimo galimybę ir užsienio valstybėse⁴². Autorius, motyvuodamas savo samprotavimus, kaip pavyzdžiu remiasi civilinėje justicijoje gana veiksmingai veikiančiu 2001 m. gegužės 28 d. Tarybos reglamentu (EB) Nr. 1206/2001 „Dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose“⁴³. Anot autoriaus, teisiniai įrankiai, galintys leisti vienai ES valstybei narei tiesiogiai rinkti įrodymus kitoje ES valstybėje narėje, nors ir netiesiogiai, o prašant vykdančiosios valstybės, kad ši atliktų atitinkamus tyrimo veiksmus, kurių metu gauti įrodymai būtų perduodami prašančiajai valstybei, užtikrintų ne tik proceso per įmanomai trumpiausią laiką garantiją, bet ir užkirstų gautų duomenų įrodomosios reikšmės (vertės) sumenkinimo galimybę, šiuos įrodymus vertinant prašančiosios valstybės nacionaliniame teisme. Taigi, sprendžiant iš šio autoriaus samprotavimų, akivaizdu, jog būtina nauja teisėkūros iniciatyva, leidžianti ne tik užtikrinti baudžiamojo proceso ekonomiškumą laiko ir finansinėmis sąnaudomis, bet tuo pat metu ir garantuoti, jog įrodymai, surinkti ir gauti iš užsienio valstybės, lyginant juos su tais, kurie buvo rinkti valstybėje, kurioje ir vyksta baudžiamasis procesas, nebūtų kaip nors diskriminuojami ar vertinami atsietai. Galiausiai verta perteikti ir W. Hetzerio mintis, kuriomis šiame darbe veikiausiai pavyks apibendrinti suformuluotus teiginius apie tai, jog šiuo metu ES esami įrodymų teisės teisiniai įrankiai nėra pakankami. Anot minėto autoriaus, esamus šių teisinių instrumentų trūkumus išryškina tai, jog, *pirma*, nacionalinės teisės nuostatos baudžiamojo proceso srityje įgyvendinamos taikant skirtingas valstybės prievartos formas. *Antra*, skiriasi valstybių narių teisės nuostatos dėl įrodymų, kurie buvo renkami neteisėtomis prie-

⁴² Lach, A. Transnational Gathering of Evidence in Criminal Cases in the EU *de lege lata* and *de lege ferenda*. *The European Criminal Law Association's Forum (EUCRIM)*. 2009, 3:108–109.

⁴³ Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 „Dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose“. [2001] OL L 174, 2001 06 27, p. 1.

monėmis ir būdais, vertinimo. Ir galiausiai *trečia* – didžiausią rūpestį kelia tai, jog vis dar dominuoja netapati įrodymų rinkimo procesinė forma skirtingose valstybėse narėse – įrodymai, kurie buvo renkami taikant atitinkamas taisykles, juos perdavus kitai valstybei, negalės būti vertinami pastarojoje kaip leistini, mat jų rinkimo taisyklės neatitinka nacionalinės teisės reikalavimų. Vertindamas šią situaciją autorius siūlo, jog norint išvengti aukščiau minėtų sunkumų, būtina ne vienodinti valstybių narių nacionalinės teisės nuostatas įrodinėjimo proceso srityje, ne supaprastinti nacionalinės teisės reikalavimus šioje srityje, o siekti stiprinti abipusį įrodymų pripažinimą tarpvalstybiniuose santykiuose. Tiesa, W. Hetzeris mano, su kuo iš tiesų yra sutiktina, jog toks įrodymų abipusis pripažinimas tarp valstybių narių yra ir bus vertinamas kaip fikcijos pagrindu veikianti taisyklė, leidžianti pasiekti norimą rezultatą – įrodymų leistinumą bet kurioje ES valstybės narės baudžiamajame procese, jeigu tai neįmanoma padaryti kitomis teisės normomis⁴⁴. Tuo remiantis galima teigti, kad šiai taisyklei būdingas subsidiarus pobūdis.

Taigi toliau kalbant apie įrodymų priimtimumo užtikrinimą ES valstybėse narėse, vykstančius nuolatinius ieškojimus bei atradimus, verta pastebėti, kad aukščiau įvardyti nerimą keliantys EĮO mechanizmo nepakankamumo signalai verčia ieškoti naujų teisėkūros perspektyvų ir jų surasti. Viena jų bus aptariama žemiau, mat pastaroji tiek teoriniu, tiek ir praktiniu lygmeniu susilaukė nemažai pragmatiškumo atspalvių turinčių palaikymų. Tai yra iniciatyva dėl Europos tyrimo orderio.

Bene pirmasis žingsnis, žengtas, siekiant optimizuoti įrodymų priimtimumą ES valstybėse narėse vykstančiuose baudžiamuosiuose procesuose – tai 2009 m. gruodžio 11 d. priimta Stokholmo programa, kurioje Europos Vadovų Taryba priėmė sprendimą, kad būtina tęsti išsamios sistemos, skirtos įrodymams, rinkti tarpvalstybinio pobūdžio bylose ir grindžiamos abipusio pripažinimo principu, kūrimą. Vadovų Taryba paragino sukurti visa apimančią sistemą, kuri pakeistų šiuo metu galiojančius teisės aktus, tarp jų ir Pagrindų sprendimą dėl Europos įrodymų orderio. Ši sistema būtų taikoma bene visų rūšių įrodymams ir pagal ją būtų nustatyti įvykdymo terminai ir kiek įmanoma apriboti atsakymo vykdyti orderį

⁴⁴ Hetzer, W., *supra note* 13, p. 170, 173, 175.

pagrindai⁴⁵. Taigi 2010 m. gegužės 21 d. ES valstybių narių grupė (Belgija, Bulgarija, Estija, Ispanija, Austrija, Slovėnija ir Švedija) Europos Tarybai pateikė iniciatyvą dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose (toliau – Direktyvos projektas). Šios iniciatyvos tikslas – pagerinti tiesos paieškas tarptautinį elementą turinčiuose baudžiamosiose bylose ir drauge plėtoti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę. Iniciatyva, skirtingai nei EĮO – skirta ne tik kitose valstybėje narėse esantiems jau iš anksto surinktiems įrodymams gauti, o atlikti veiksmus, kuriais būtų ieškomi, renkami ir gaunami įrodymai. Taigi, skirtingai nei numatyta minėtoje iniciatyvoje, EĮO yra susijęs su įrodymais, o ne su priemone, taikytina įrodymams surinkti. Anot Ch. Murray, įrodymai, kurių atžvilgiu EĮO išduodamas, yra „istoriškai apibrėžti“, nes jie jau yra, jų ieškoti nebereikia „realiuoju laiku“⁴⁶. Kalbant apie EĮO darytina prielaida, kad ES valstybės narės orderį išduodančioji teisminė institucija jau žino, kokių įrodymų ji ieško. Tuo tarpu sprendimą, kokius procesinius tyrimo veiksmus pasirinkti, sprendžia orderį gavusios valstybės narės vykdančioji institucija. Todėl manytina, kad toks įrodymų paieškos, fiksavimo, rinkimo ir galiausiai perdavimo kitai valstybei metodas yra problemiškas, nes jis ne visai atitinka abipusio pripažinimo principą, mat nacionalinis teisminis sprendimas (valstybės, kuri yra gavusi vykdyti EĮO), kurį reikia vykdyti, yra susijęs su procesiniais tyrimo veiksmais, o ne su tam tikrais įrodymais. Kitaip tariant – Direktyvos projekto tikslas – ne tik surinkti jau iš anksto žinomus esamus įrodymus, bet prašyti, jog kita ES valstybė narė imtųsi procesinių teisinių veiksmų, kad būtų surinkti atitinkami tokį prašymą išdavusią valstybę narę dominantys įrodymai. Tokiu būdu valstybė, kuri prašo kitos valstybės ieškoti ir surinkti reikiamus įrodymus, nurodo, kokiais tyrimo veiksmais tai turėtų būti daroma, siekiant, kad vėliau, surinkus ir gavus tokius įrodymus, nekiltų tokių įrodymų leistinumą užtikrinimo problemų, nes įrodymų leistinumą ir rinkimo procesiniai reikalavimai (procesinės

⁴⁵ Iniciatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. *Supra* note 14.

⁴⁶ Murray, Ch. The Impact of the Proposed European Evidence Warrant on the Rights of Suspects, Defendants and Innocent third Parties // *Cross-Border Crime. Defence Rights in a New Era of International Judicial Co-operation*. Ed. M. Leaf. London, 2006, p. 50.

formos) prašančiojoje valstybėje ir vykdančiojoje valstybėje neretai skiriasi. Tai yra esminiai esamo teisinio įrankio – EĮO ir dar projekto statusą turinčios direktyvos bruožai ir skirtumai, leidžiantys aiškiai suprasti, kodėl Europos Vadovų Tarybos išvadose grindžiama būtinybė ieškoti kitų efektyvesnių įrodymų teisės Europoje vystymosi perspektyvų, kodėl esami teisiniai įrankiai nėra pakankami ir priimtini. Dėl šios priežasties tikslinga apžvelgti Direktyvos projekto bendrąsias nuostatas, Europos tyrimo orderio (toliau – ETO) veikimo pagrindus ir sąlygas, numatytas projekte. Tiesa, sutiktina, jog nors šios nuostatos tėra tik projektinio lygmens, tačiau svarbiausia yra atskleisti, kokia pagrindinė idėja užprogramuota minėtame projekte ir kuo ji yra pranašesnė už esamus teisinius įrankius.

Direktyvos projekto 1, 3 ir 4 straipsniai numato, jog Europos tyrimo orderis – tai valstybės narės (išduodančiosios valstybės) kompetentingos institucijos priimtas teisminis sprendimas, kad kitoje valstybėje narėje (vykdančiojoje valstybėje) būtų vykdoma viena ar kelios konkrečios tyrimo priemonės (procesiniai tyrimo veiksmai), siekiant surinkti atitinkamus įrodymus, reikalingus išduodančiojoje valstybėje vykstančiam teisiniam procesui. Projekte numatyta, kad toks įrodymų rinkimas galimas tik dėl tų veikų, už kurių padarymą orderį išduodančiojoje valstybėje numatyta baudžiamoji atsakomybė. Tiesa, ETO mechanizmas galėtų būti taikomas ir kai kuriuose administraciniuose procesuose, turinčiuose baudžiamojo proceso aspektą, ir atitinkančiuose tikslus kriterijus.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ETO nurodoma, kokius konkrečiai procesinius tyrimo veiksmus (procesinę tyrimo formą) būti na ar reikalinga naudoti, siekiant surinkti vienus ar kitus duomenis, galinčius būti reikšmingus tiriant ar nagrinėjant nusikalstamą veiką išduodančiojoje valstybėje. Taigi laikomasi principinės nuostatos, kad ETO taikomas bet kokioms tyrimo priemonėms (procesiniams tyrimo veiksmams), išskyrus, *pirma*, jungtinei tyrimo grupei sudaryti ir įrodymams rinkti tokioje grupėje, kaip tai numatyta Konvencijos dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose⁴⁷, 13 straipsnyje ir 2002 m. birželio 13 d. Tarybos

⁴⁷ Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio teisinės pagalbos baudžiamosiose bylose. *Supra* note 17.

pagrindų sprendime 2002/465/TVR dėl jungtinių tyrimo grupių⁴⁸ ir, *antra*, telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos perėmimui, kaip tai numatyta pirmiau minėtos ES konvencijos nuostatose. Šios išimtys grindžiamos tuo, kad, pavyzdžiui, siekiant tarp ES valstybių narių kompetentingų teisėsaugos institucijų sudaryti jungtines tyrimo grupes, rinkti įrodymus tokioje jungtinėje tyrimo grupėje, būtina pasirašyti aukštus reikalavimus turintį atitiktį susitarimą, ką detaliam reglamentuoja Tarybos pagrindų sprendimas 2002/465/TVR⁴⁹. Kitaip galima teigti, jog Direktyvos projektu nėra siekiama keisti šiuo metu galiojančius teisinius įrankius, padedančius užtikrinti veiksmingesnį tarpvalstybinio pobūdžio baudžiamųjų bylų tyrimą, jeigu šie įrankiai iš esmės atitinka abipusio pripažinimo principo reikalavimus, ir jeigu tokiais įrankiais užtikrinami ES interesai teisingumo srityje.

Kalbant apie ETO formą ir turinį, pastebėtina, kad ETO atžvilgiu pasirinktas sprendimas toks pat, kuris taikomas ir Europos arešto orderio bei Europos įrodymų orderio atžvilgiu – išduodančioji institucija vykdančiajai institucijai turi perduoti tik vieną dokumentą. Šis dokumentas, t. y. patvirtintos formos ETO, perduodamas ETO vykdančiajai institucijai bet kuriuo būdu, leidžiančiu pateikti rašytinį dokumentą, tokiomis sąlygomis, kuriomis vykdančioji valstybė gali nustatyti tokio dokumento autentiškumą. Be to, atkreiptinas dėmesys, jog Direktyvos projekto 6 straipsnyje numatyta, kad visas tolesnis išduodančiosios ir vykdančiosios institucijų oficialus bendravimas vyksta tiesiogiai išvengiant nereikalingų biurokratinių kliūčių. Jei išduodančioji institucija to pageidauja, perdavimas gali būti vykdomas naudojant saugią Europos teisminio tinklo telekomunikacijų sistemą. Jei vykdančioji institucija nežinoma, išduodančioji institucija pateikia visus reikiamus paklausimus, taip pat ir per Europos teisminio tinklo kontaktinius punktus, kad gautų šią informaciją iš vykdančiosios valstybės. Tuomet, kai vykdančiosios valstybės institucija, kuri gauna ETO, neturi jurisdikcijos jį pripažinti ir imtis jam vykdyti būtinų priemonių, ji *ex officio* perduoda ETO vykdančiajai institucijai ir apie tai praneša išduodančiajai institucijai. Visus neaiškumus, tiesiogiai susijusius su bet kuriems

⁴⁸ Tarybos pagrindų sprendimas 2002/465/TVR dėl jungtinių tyrimo grupių. [2002] OL L 162, 2002 06 20, p. 1.

⁴⁹ Inicijatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. *Supra* note 14.

ETO vykdyti reikalingų dokumentų perdavimu ar autentiškumu, tiesiogiai sprendžia dalyvaujančios išduodančioji ir vykdančioji institucijos arba tam tikrais atvejais tai daroma dalyvaujant valstybių narių centrinėms institucijoms. Taigi galima teigti, jog visa ši ETO perdavimo procedūra – tai iš esmės standartinė teisės aktų abipusio pripažinimo srityje formuluotė, taikoma tiek Europos arešto, tiek ir EJO perdavimo procedūrose. Projekte taip pat numatoma galimybė išduoti ETO, kuriuo būtų papildomas anksčiau perduotas ETO. Papildomame ETO gali būti patikslinama, kad tuo atveju, jeigu išduodančioji institucija dalyvauja vykdam atitinkamus procesinius tyrimo veiksmus, skirtus ieškoti, fiksuoti, surinkti ir perduoti įrodymus, ji to procesinio veiksmo atlikimo metu gali vykdančiajai institucijai tiesiogiai pateikti ETO, kuriuo papildomas ankstesnis ETO⁵⁰.

Ypač svarbu pastebėti, jog vykdančioji institucija, gavusi išduodančiosios institucijos ETO, gerbdama pastarosios sprendimo autentiškumą, savarankiškumą ir, be abejo, valstybės suverenumą, pripažįsta perduotą ETO nereikalaujama jokių papildomų formalumų ir nedelsdama imasi jam vykdyti būtinų priemonių (procesinių tyrimo veiksmų) tokiu pačiu būdu ir ta pačia tvarka kaip ir tuo atveju, jei atitinkamą tyrimo priemonę (procesinį tyrimo veiksmą) būtų nurodžiusi vykdyti vykdančiosios valstybės institucija, išskyrus atvejus, kai esama ETO nepripažinimo ar nevykdymo pagrindų, taip pat ir kitais Direktyvos projekte nurodytais atvejais. Pažymėtina, kad vykdančioji institucija laikosi išduodančiosios institucijos aiškiai nurodytų formalumų ir procedūrų, išskyrus atvejus, jei tokie formalumai ir procedūros prieštarauja vykdančiosios valstybės pagrindiniams teisės principams. Pavyzdžiui, jeigu ETO išduotas, siekiant atlikti kratą name, tuomet išduodančioji institucija yra kompetentinga nuspręsti, ar krata name yra būtina konkrečiu atveju. Tačiau, pastebėtina, kad pačios kratos sąlygas reglamentuoja vykdančiosios valstybės teisė. Tarkime, jeigu kratą naktį galima atlikti išduodančiojoje valstybėje, bet ne vykdančiojoje valstybėje, tuomet vykdančioji institucija gali atlikti procesinį tyrimo veiksmą dienos metu laikydamosi savo šalies nacionalinės teisės aktų. Beje, kaip galima spręsti iš Direktyvos projekto 8 straipsnio esmės, dėl to, kad procesinio tyrimo veiksmo sąlygas reglamentuoja vykdančiosios valstybės teisė, gali kilti teisinių problemų dėl įrodymų

⁵⁰ Inicijatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. *Supra* note 14.

priimtino (leistino) išduodančiojoje valstybėje. Todėl numatyta galimybė išduodančiajai institucijai ETO nurodyti, kokių formalumų laikytis, kad būtų užtikrintas įrodymų leistinus. Taigi vykdančioji institucija įpareigojama laikytis šių formalumų, jeigu tik tai neprieštarauja vykdančiosios institucijos valstybės pagrindiniams teisės principams. Tad šiuo praktiniu aspektu užtikrinama būtinybė garantuoti įrodymų leistinumą ir taisyklės dėl taikytinos teisės suderinamumo įgyvendinamumą⁵¹.

Tiesa, minėtoje iniciatyvoje numatyta galimybė vykdančiosios valstybės institucijai atlikti kitus procesinius tyrimo veiksmus, siekiant tinkamai vykdyti gautą ETO. Vykdančioji institucija gali nuspręsti panaudoti kitokią nei ETO nurodytą tyrimo priemonę, jei, *pirma*, ETO nurodyta tyrimo priemonė nenumatyta vykdančiosios valstybės teisėje, *antra*, ETO nurodyta tyrimo priemonė numatyta vykdančiosios valstybės teisėje, tačiau ji taikoma tik nusikaltimų sąrašui ar kategorijai, į kurią (kurią) nepatenka ETO nurodytas pažeidimas, *trečia*, vykdančiosios institucijos pasirinkta tyrimo priemonė panaudojus mažesnę prievartą bus pasiektas toks pats rezultatas, kaip ir ETO nurodyta priemonė.

Ypač svarbus išduodančiosios valstybės institucijos ETO nepripažinimo ir nevykdymo vykdančiosios valstybės institucijoje klausimas. Pažymėtina, jog Direktyvos projekto 10 straipsnis numato, kad vykdančioji valstybė gali atsisakyti pripažinti, ar vykdyti ETO, jeigu, *pirma*, pagal vykdančiosios valstybės teisę esama imuniteto ar privilegijos, dėl kurių neįmanoma vykdyti ETO, *antra*, tam tikru atveju ETO vykdymas pakenktų esminiams nacionalinio saugumo interesams, keltų pavojų informacijos šaltiniui ar jo vykdymui reikėtų naudoti įslaptintą informaciją, susijusią su tam tikra žvalgybos veikla, *trečia*, nėra kitokios tyrimo priemonės, kuria būtų galima pasiekti panašų rezultatą, *ketvirta*, atsisakymo pagrindas siejamas ir su faktu, kad ETO gali būti naudojamas, siekiant surinkti įrodymus ne tik baudžiamajame procese, bet ir kai kuriuose administraciniuose procesuose, turinčiuose baudžiamojo proceso aspektą. Tad būtų nepagrįsta ši taikymą administracinio proceso atveju sieti su visais įmanomais procesiniais tyrimo veiksmais, kurie, siekiant rinkti įrodymus, paprastai taikomi tik baudžiamuosiuose procesuose. Tiesa, derėtų pastebėti, kad esant

⁵¹ *Ibid.*

pagrindui pripažinti ir vykdyti ETO, gali būti sprendžiamas klausimas dėl pripažinimo ir vykdymo atidėjimo, jeigu vykdam ETO būtų pakenkta vykstančiam baudžiamajam procesui arba kai atitinkami įrodymai jau yra naudojami kitame baudžiamajame procese.

Nesant aukščiau minėtų ETO nepripažinimo ir nevykdymo pagrindų, t. y. tuo atveju, kai vykdančiosios valstybės institucija, atlikusi atitinkamus tyrimo veiksmus, suranda, užfiksuoja ir tinkamai surenka atitinkamus įrodymus, pastarieji per kuo įmanoma trumpesnę laiką turi būti perduoti išduodančiosios valstybės institucijai, o vykdančioji institucija tokiu atveju gali prašyti įrodymus grąžinti jai, kai šie nebebus reikalingi vykdančiosios valstybės institucijai (Direktyvos projekto 12 straipsnis). Visa tai ir ne tik tai, būtent, procesinių tyrimo veiksmų atlikimo aplinkybės bei kita svarbi informacija, susijusi su tuo, turi būti konfidenciali, kad tarpautinis teisinis bendradarbiavimas baudžiamuosiuose procesuose būtų ne tik spartus bei veiksmingas, bet ir saugus.

Galiausiai būtina pastebėti, jog Direktyvos projektu nustatoma viena bendra įrodymų gavimo sistema. Tačiau kai kurių rūšių procesiniams tyrimo veiksmams, kurie gali būti įtraukti į ETO, atlikti numatomos papildomos taisyklės. Specialios tokių tyrimo veiksmų atlikimo sąlygos, t. y. terminai, laikas, sąnaudos, formalūs procesiniai reikalavimai, papildomos teisinės apsaugos nuo išviešinimo, privatumo apsaugos garantijos ir kita taikomos laikinai perduodant asmenis, kuriems taikomas kardomasis kalinimas išduodančiajai valstybei arba vykdančiajai valstybei tyrimo tikslais, atliekant apklausą, kurios metu naudojama vaizdo konferencija ir (arba) telefoninė konferencija, teikiant informaciją apie banko sąskaitas, bankuose sudaromus sandorius, vykdam bankų sudaromų sandorių stebėseną, kontroliuojant nelegalių siuntų pristatymą ir pan.

Apžvelgus Direktyvos projekto dėl ETO nuostatas, atspindinčias šios iniciatyvos pagrindinę mintį bei reglamentavimo pagrindus, matyti, kad šis projektas apima dvi kryptis, *pirma* – tai praskinti keilų nusikalstamas veikas tiriančioms ES valstybių narių teisėsaugos institucijoms, siekiant sparčiai, veiksmingai bei saugiai bendradarbiauti baudžiamuosiuose procesuose, kad įvairūs teisinės pagalbos prašymai, kurie iš esmės įforminami tyrimo orderio pavidalu, būtų pripažįstami ir vykdomi be jokio nereikalingo delsimo, formalumų ar tikrinimų, išskyrus atvejus, kai tai gali pakenkti ar prieštarauti vienos

iš bendradarbiaujančių valstybių nacionalinės teisės pagrindiniams principams. Tai bendroji kryptis, kuri skirta tarptautiniam bendradarbiavimui baudžiamuosiuose procesuose apskritai, neišskiriant kurios nors konkrečios bendradarbiavimo srities, šakos. Tuo tarpu įrodymų priimtimumo, kitaip – leistinumą klausimo išsprendimas – tai *antroji*, konkretizuota projekto kryptis, kuria sudaromos prielaidos pašalinti bet kokias abejones dėl įrodymų, kurie buvo surinkti vykdančiojoje valstybėje, vertinimo ir pripažinimo kaip leistinių juos gavusioje, t. y. išduodančiojoje valstybėje. Tuo akivaizdu, kad valstybių narių tarpusavio santykiai baudžiamuosiuose procesuose, grindžiami abipusiu pripažinimu, tampa amortizuojančiais šių valstybių galimus netapačius nacionalinės teisės ypatumus, ieškant, renkant, fiksuojant ir perduodant kitai valstybei jos prašomus įrodymus, galiausiai juos vertinant pagal vidaus teisę. Taigi, autoriaus įsitikinimu, šios projekto kryptys parodo įrodymų teisės vystymosi bendradarbiaujant baudžiamuosiuose procesuose ES optimizavimo perspektyvas.

Tiesa, nors minėtas Direktyvos projektas šiuo metu tebėra svarstomas Europos Tarybos darbo grupėse, kartu dalyvaujant ES valstybių narių vyriausybės deleguotiems atstovams, taip pat išklausanč nacionalinių parlamentų vertinimus, tačiau jau dabar galima išgirsti kai kurių nuogaštavimų dėl projekto atitikties žmogaus teisėms bei valstybių narių suvereniteto esmei. Antai, autoriaus S. Peerso teigimu, nors šiuo teisės akto projektu siekiama išties visai Bendrijai svarbių tikslų, pati iniciatyva yra sveikintina dėl ja puoselėjamo ES valstybių narių aukšto pasitikėjimo baudžiamuosiuose procesuose, tačiau kartu šiuo projektu žengiami ir nebūtį, kurioje akivaizdžiai ištirpsta žmogaus teisių apsaugos saugikliai, veiksmingi tegalintys būti tik nacionalinės teisės priemonėmis. Autorius leidžia suprasti, kad Direktyvos projekte nenumatant tradicinių ETO pripažinimo ir vykdymo atsisakymo pagrindų, tokių, kokie yra įtvirtinti kituose abipusio pripažinimo principu grindžiamuose teisiniuose įrankiuose (pavyzdžiui, Europos arešto orderis, Europos įrodymų orderis ir kt.), vargu ar bus įmanoma kalbėti apie nacionalinės teisės suverenumo gyvavimą⁵². Štai projekte, pasak autoriaus, nėra nė minties apie

⁵² Peers, S. *Statewatch analysis. The proposed European Investigation Order: Assault on human rights and national sovereignty. Statewatch* [interaktyvus]. ISSN 1756-851X [žiūrėta 2011-03-19]. <<http://www.statewatch.org/analyses/no-96-european-investigation-order.pdf>>.

šiuos tyrimo orderio pripažinimo ir vykdymo atsisakymo pagrindus – dvigubo baudžiamumo tikrinimo taisyklės netaikymą, *ne bis in idem*, teritorialumo principų galiojimą ir pan. S. Peersas klausia: kaip asmens teisių apsaugos kontekste reikėtų vertinti galimą situaciją, kai valstybėje X (ETO vykdančiojoje valstybėje) yra atliekama krata ar poėmis asmens, kuris nusikalstamą veiką padarė valstybėje Y (ETO išduodančioji valstybė), namuose ir jo akivaizdoje, kai ši veika minėtoje X valstybėje nėra laikoma nusikalstama?⁵³

Iš tiesų komentarų bei pastabų minėto Direktyvos projekto atžvilgiu gali būti ne vienas ir ne du. Tačiau vertinant apskritai įrodymų teisės vystymosi tendencijas Europoje, kas vis labiau tampa aktualu sprendžiant tarpvalstybinio pobūdžio baudžiamąsias bylas, belieka sutikti, jog viso to paieškos turi vykti, o tiesa, kad ir kokios batalijos dėl jos kiltų, turi būti pasiekta.

Apibendrinant galima teigti, kad diena iš dienos plėtojantis tarptautiniam bendradarbiavimui baudžiamuosiuose procesuose tarp ES valstybių narių, žingsnis po žingsnio vystosi ir šio bendradarbiavimo procesinė forma – ji ne tik paprastėja, bet ir sudaro prielaidas tarpvalstybinius santykius paversti kiek įmanoma labiau suderintus, grindžiamus tarpusavio pasitikėjimo santykiais ir pripažinimu. Tai aktualu bei būdinga ir įrodinėjimo procedūroms, peržengiančioms valstybių sienas. ES valstybių narių tarptautinis bendradarbiavimas įrodymų teisės srityje vis toliau linksta į įrodymų priimtumą, tiesioginį įrodymų rinkimą ir šių procedūrų abipusį pripažinimą.

Išvados

1. Plėtojantis tarptautiniam bendradarbiavimui baudžiamuosiuose procesuose neišvengiamai susiduriama su iššūkiais, lemiančiais naujus ieškojimus, skirtus veiksmingam, operatyviam ir tinkamam bendradarbiavimui užtikrinti. Šis siekis apima ir tokias tarptautinės teisinės pagalbos sritis, kurios dar visai neseniai atrodė tolimomis ir tarsi neaktualios tarptautinei bendruomenei kovojant su nusikalstamumu. Tačiau tarptautinį elementą turinčiose baudžiamosiose bylose neretai susiduriama su užduotimis – kaip užtikrinti įrodymų, esančių kitoje užsienio valstybėje, suradimą, jų gavimą ir perdavimą baudžia-

⁵³ *Ibid.*

mąjį procesą vykdančiai valstybei, kad tokie įrodymai atitiktų šios valstybės nacionalinėje teisėje keliamus reikalavimus. Dėl to jau daugiau kaip dešimtmetis Europos mastu diskutuojama ir ieškoma naujų būdų bei galimybių, galinčių padėti vystyti įrodymų teisę europietizacijos procese, užtikrinti įrodymų gavimą ir perdavimą, o galiausiai ir jų priimtinumą juos vertinant nacionaliniuose teismuose.

2. Įrodymų teisės Europoje vystymasis ir plėtra neišsivaizduojama be atitinkamų teisinių įrankių, grindžiamų tiek savitarpio teisinės pagalbos, tiek ir abipusio pripažinimo principais. Šių principų turinys ir reikšmė parodo, jog pirmasis jų – būtent savitarpio teisinė pagalba nūdienoje nebetenkina tarptautinės bendrijos poreikių, siekiant veiksmingo ir spartaus tarptautinio bendradarbiavimo užtikrinant įrodymų gavimą ir perdavimą tarp valstybių bei netrukdomą įrodymų priimtinumą konkrečioje byloje. Dėl to nuosekliai pereinama prie antruoju principu – abipusiu pripažinimu grindžiamų valstybių kompetentingų institucijų tarpusavio santykių, leidžiančių sudaryti prielaidas siekti aukšto pasitikėjimo viena kita įrodymų teisės srityje. Tiesa, nors šiuo metu esama daugiau nei vienas teisinių įrankių, tarsi padedančių sudaryti minėtas prielaidas, tačiau vis dėlto pastebima, kad to nepakanka. Todėl būtina ieškoti naujų būdų, kaip užtikrinti ne tik tiesioginį įrodymų rinkimą kitoje užsienio valstybėje, bet ir šioje valstybėje surinktų bei kitai valstybei perduotų įrodymų leistinumą nacionalinėje teisėje.

3. Europos įrodymų orderio mechanizmas, kuriuo nūdienoje iš esmės yra vadovaujama bendradarbiaujant įrodymų teisės srityje tarp valstybių, padeda siekti baudžiamojo proceso tikslų. Tiesa, tik fragmentiškai. Vis dėlto šis mechanizmas neleidžia tiesioginiai rinkti įrodymus kitoje valstybėje pagal valstybės, kuri išdavė įrodymų orderį, reikalaujamas procedūras, dėl ko atitinkamai kyla ir nuogąstavimų, ar vienos valstybės „rankomis“ surinkti ir perduoti kitai valstybei įrodymai pastarojoje galės būti vertinami taip, tarsi jie buvo gauti laikantis pastarosios valstybės nacionalinės teisės nuostatų. Dėl to tai skatina ir naujas diskusijas bei ieškojimus, kad įrodinėjimo proceso atskiri segmentai tarp valstybių narių būtų pripažįstami kaip abipusiai pripažintini ir nesvetimi konkrečios valstybės nacionalinėje teisėje.

Literatūra

1. Belgijos Karalystės, Bulgarijos Respublikos, Estijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Austrijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Švedijos Karalystės iniciatyva dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose. Išsamus pareiškimas. [2010]. Briuselis, 2010 m. birželio 23 d. Tarpinstitucinė byla: 2010/0817 (COD), COPEN 117, EUROJUST 49, EJM 13, PARLNAT 13, CODEC 384.
2. Belfiore, R. Movement of Evidence in the EU: The Present Scenario and Possible Future Developments. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2009, 17.
3. Čepas, A. Europos arešto orderis: pirmieji Europos Sąjungos baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisės žingsniai Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2003, 3 (4).
4. Europos Bendrijų Komisija. Briuselis, 2009, KOM(2009)624 galutinis. Žalioji knyga. Dėl vienos valstybės narės įrodymų baudžiamosiose bylose perdavimo kitai valstybei narei ir jų priimtimumo užtikrinimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-22]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0624:FIN:LT:HTML>>.
5. Gless, S. Free Movement of Evidence in Europe // El derecho procesal penal en la Unión Europea: tendencias actuales y perspectivas de futuro [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-23]. <http://ius.unibas.ch/uploads/publics/5868/20100913144618_4c8e1d1af2837.pdf>.
6. German Bundestag, 17th electoral term. Recommendation for a decision and report of the Committee on Legal Affairs (6th Committee) on the communication of the Federal Government – Printed Paper 17/2071, No. A.7 – Initiative for a Directive of the European Parliament and the Council regarding a European Investigation Order in criminal matters. Council Document 9145/10. Printed Paper 17/3234.
7. González-Herrero, J., Butincu, M. M. The Collection of Evidence by OLAF and Its Transmission to the National Judicial Authorities. *The European Criminal Law Association's Forum (EUCRIM)*. 2009, 3:91.
8. Hagos programa: laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimas Europos Sąjungoje. [2005] OL C 53, 2005 03 03.
9. Hildebrandt, M. European Criminal Law and European Identity. *Criminal Law and Philosophy*. 2007, 1.
10. Hetzer, W. National Criminal Prosecution and European Tendering of Evidence. Perspectives of the European Anti-Fraud Office (OLAF). *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2004, 12/2.
11. Ispanijos, Belgijos ir Vengrijos pirmininkaujančio Trio prioritetai [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-24] <www.policija.lt/get.php?f.5441>.
12. Jimeno-Bulnes, M. European Judicial Cooperation in Criminal Matters. *European Law Journal*. 2003, 9.

13. Karsai, K. The Principle of Mutual Recognition in the International Cooperation in Criminal Matters. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 2008, 1-2.
14. Klip, A. H. *Criminal Law in the European Union*. Deventer, 2004.
15. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai „Laisvės, saugumo ir teisingumo erdvė piliečių labui“. [2009] COM (2009) 262/4.
16. Konvencija dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose. [2000] OL C 197, 2000 07 12.
17. Konvencija dėl 1985 m. birželio 14 d. Šengeno susitarimo dėl laipsniško bendrų sienų kontrolės panaikinimo įgyvendinimo. [2000] OL L 239, 2000 09 22.
18. Lach, A. Transnational Gathering of Evidence in Criminal Cases in the EU *de lege lata and de lege ferenda*. *The European Criminal Law Association's Forum (EUCRIM)*. 2009, 3.
19. Mitsilegas, V. *EU Criminal Law*. Oxford: Oxford Hart Publishing, 2009.
20. Murphy, C.C. The European Evidence Warrant: Mutual Recognition and Mutual (Dis)Trust? *Social Science Research Network*. 2010, 3.
21. Murray, Ch. The Impact of the Proposed European Evidence Warrant on the Rights of Suspects, Defendants and Innocent third Parties. *Cross-Border Crime. Defence Rights in a New Era of International Judicial Cooperation*. Ed. M. Leaf. London, 2006.
22. Peers, S. Statewatch analysis. The proposed European Investigation Order: Assault on human rights and national sovereignty. Statewatch [interaktyvus]. ISSN 1756-851X [žiūrėta 2011-03-19]. <<http://www.statewatch.org/analyses/no-96-european-investigation-order.pdf>>.
23. Programme of measures to implement the principle of mutual recognition of decisions in criminal matters. [2001] OL C 12 E, 2001 01 15.
24. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1206/2001 „Dėl valstybių narių teismų tarpusavio bendradarbiavimo renkant įrodymus civilinėse ar komercinėse bylose“. [2001] OL L 174, 2001 06 27.
25. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/465/TVR dėl jungtinių tyrimo grupių. [2002] OL L 162, 2002 06 20.
26. Tarybos 2001 m. spalio 16 d. aktas, pagal Europos Sąjungos sutarties 34 straipsnį patvirtinantis 2000 m. gegužės 29 d. Konvencijos dėl Europos Sąjungos valstybių narių savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose protokolą. [2001] OL C 326, 2001 11 02.
27. Tarybos 2000 m. lapkričio 30 d. priemonių programa, skirta baudžiamųjų sprendimų abipusio pripažinimo principui, numatytam Tamperės Europos Vadovų Tarybos išvadų 37 punkte, įgyvendinti. [2001] OL C 12 E, 2001 01 15.
28. Tarybos ir Komisijos veiksmų planas, įgyvendinantis Hagos programą dėl laisvės, saugumo ir teisingumo stiprinimo Europos Sąjungoje. [2005] OL C 198, 2005 08 12.

29. Tarybos 2008 m. gruodžio 18 d. pagrindų sprendimas 2008/978/TVR dėl Europos įrodymų orderio, skirto gauti daiktus, dokumentus ir duomenis siekiant juos naudoti baudžiamuosiuose procesuose. [2008] OL L 350, 2008 12 30.
30. Tomášek, M. Human Rights as Means of Europeanisation of Criminal Law. *Czech Yearbook of International Law*. 2010, 1.
31. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995. Nr. 40-987.

Santrauka

Tarptautinio bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose klausimas jau ne vieną dešimtmetį domina teisės teoretikus ir praktikus. Šioje teisės srityje, skirtingai nei valstybių nacionalinėje teisėje, esama tam tikrų iššūkių, kuriuos galima spręsti tik bendromis valstybių pastangomis. Dėl šios priežasties tarptautiniam bendradarbiavimui yra būdingi tam tikri teisės principai, kuriais remdamosi valstybės viena kitai teikia teisinės pagalbos prašymus, kitaip sudaro prielaidas užtikrinti veiksmingą ir netrukdomą baudžiamąjį procesą. Tiesa, savitarpio teisinės pagalbos bei abipusio pripažinimo principai, jų kaitos įtaka nėra tapati visiems tarptautinio bendradarbiavimo segmentams, tarp jų ir įrodymų teisės vystymuisi Europos Sąjungoje. Kalbant apie įrodymus ir jų priimtumą Europos Sąjungos valstybėse narėse pastebėtina, kad šis klausimas iki šiol tebeaktualus, mat didžiausias rūpestis, su kuriuo susiduria kai kurios valstybės – tai vienoje valstybėje surinktų įrodymų vertinimas kitoje valstybėje. Tai, atrodytų, tarsi labiau formalizuotas „rūpestis“, tačiau iš esmės tai gana svarus postūmis ieškoti naujų teisinių įrankių, Europos Sąjungoje, galinčių ne tik užtikrinti įrodymų, kurie buvo surinkti užsienio valstybėje laikantis atitinkamos procesinės formos, priimtumą (leistinumą) šiuos įrodymus gavusios valstybės teisme, bet ir pačios valstybės suverenumą, nacionalinės teisės ir pagarbos šios valstybės teisei kultūrai bei tradicijoms autentiškumą.

NUSIKALTIMO TYRIMO VERSIJŲ LOGINIAI IR PSICHOLOGINIAI KĖLIMO PAGRINDAI

Alvydas Barkauskas*

Įvadas

Tam, kad įrodinėjimo procesas vyktų išsamiai ir nešališkai, įvykio aplinkybės būtų ištirtos per kuo trumpiausią laiką, naudojant kuo mažiausias laiko ir materiales sąnaudas, šis procesas turi vykti kryptingai ir organizuotai. Vidinis įrodinėjimo proceso organizavimas yra užtikrinamas keliant versijas ir tuo pagrindu planuojant versijų patikrinimą. Įrodymų teorijoje ir kriminalistikoje versijos laikomos vienos iš pagrindinių bylos aplinkybių tyrimo loginiu metodu. Taip pat reikėtų pažymėti, kad versijos daugelyje šalių yra kriminalistikos ir įrodymų teorijos tyrimo dalykas.

Kriminalistinių versijų koncepcijos pradžia reikėtų laikyti XIX a. vidurį ir XX a. pradžią, kai Vakaruose sparčiai vystėsi įvairios mokslo sritys, tarp jų kriminalistikos ir teisės mokslai. Versijas, kaip loginį įrodinėjimo metodą, vieni pirmųjų pradėjo moksliai tyrinėti vokiečių ir austrų kriminalistai ir procesualistai: L. Jagemannas¹, A. Baueris², K. Pfyfferis bei J. Gilgenas³, H. Grossas⁴, o XX a. pra-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas.

¹ Ludwig, Hugo Franz von Jagemann. *Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde*. Frankfurt, 1837. 1. Band.

² Bauer, A. *Anleitung zur Criminalpraxis*. Göttingen, 1837.

³ Pfyffer, K.; Jon Bapt., zur Gilgen. *Anleitung zur Führung von Untersuchungen über Strafsachen*. 1 Teil. Zürich, 1843.

⁴ Gross, H. *Die Erforschung des Sachverhalts strafbarer Handlungen*. München, 1893.

džioje: E. Anuschatas⁵, E. Locardas⁶, L. Philippas⁷, H. Schneickertas⁸, ir tai visų pirma siejama su kriminalistinio mąstymo (vok. *kriminalistische Denklehre*) koncepcija įrodinėjime.

Šiuo istoriniu laikotarpiu, nagrinėjant kriminalistinio mąstymo ypatumus, ypač daug dėmesio buvo skiriama logikos mokslui, silogistikai, deducinių samprotavimų panaudojimui tiriant nusikaltimo hipotezes. Be to, kriminalistų mąstymo rekomendacijos turėjo padėti nusikaltimo tyrėjams (detektyvams) ištirti nusikaltimus, teisėjams priimti teisingus teismo sprendimus, o kaltinamųjų gynėjams – praturtinti ginamųjų kalbų retoriką.

H. Grossas (Gross H.) savo fundamentaliame veikale „Teismo tardytojo vadovas“ (vok. *Handbuch für Untersuchungsrichter*) plačiau neapsistojo prie teorinių versijų problemų, o apsiribojo tik tam tikromis nuorodomis (rekomendacijomis). Jo nuomone, kriminalistas turi turėti ne tik sveiką protą, bet ir mokėti nuosekliai mąstyti, ir daryti prielaidas⁹.

Minėtame darbe H. Grossas teigia, kad nusikaltimo tyrėjui, pradedančiam tirti bylą, nederėtų skubėti susidaryti išankstinės nuomonės. Šiame etape būtina surinkti visus įrodymus ir juos įvertinti. Be to, šioje stadijoje labai svarbu žinoti ir atkreipti dėmesį į tai, kad dalykai, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo neįtikėtini, vėliau neretai pasirodo buvę iš tikrųjų. Pagal tai, kaip bus atliekamas darbas, pamažu iškils ir įsitvirtins tam tikros nuomonės bei spėjimai¹⁰.

Panašios nuomonės laikėsi ir vokiečių kriminalistas A. Weingartas (A. Weingart), leidinio „Baudžiamoji taktika“ įvade teigdamas, kad „skubiai (operatyviai) pradedant nusikaltimo tyrimą, dar visiškai nereiškia, jog reikia veikti neapgalvotai ir aklai. Kiekvieno nusikaltimo tyrimas, ypač svarbiais atvejais – turi būti atliekamas

⁵ Anushat, E. *Die Gedankenarbeit des Kriminalisten. Kriminalistische Schlußfolgerungskunst und ihre Grenzen*. Berlin, 1921.

⁶ Locard, E. *Die Kriminaluntersuchung und ihre wissenschaftlichen Methoden*. Berlin, 1930.

⁷ Philipp, L. *Einführung in die kriminalistische Denklehre*. Berlin, 1927.

⁸ Schneickert, H. *Kriminaltaktik: mit besonderer Berücksichtigung der Kriminalpsychologie*. 5. Aufl. Berlin, 1940.

⁹ Gross, H.; Höppler, E. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Monachium, Berlin, Lipsk. VII, 1922, p. 19.

¹⁰ Гросс, Г. Руководство для судебных следователей. СПб, 1908, p. 18.

metodiškai, sistemiškai ir pagal tam tikrą planą. Pradedant tardymą ar kvotą, pirmiausia derėtų sau išsiaiškinti, kokius klausimus būtina išspręsti, kokios gali pasitaikyti kliūtys¹¹.

E. Locardas (E. Locard) leidinyje „Moksliniai nusikaltimų tyrimo metodai“¹² taip pat nevartoja termino „versija“, tačiau kalbėdamas apie įrodymų rinkimą rašo apie hipotezę, kylančią iš asmens vaizduotės.

E. Anuschatas (E. Anuschat) leidinyje „Nusikaltimų tyrimo menas ir logikos dėsniai“ (vok. *Die Gedankenarbeit des Kriminalisten. Kriminalistische Schlußfolgerungskunst und ihre Grenzen*)¹³ apibendrina nusikaltimo tyrėjo mąstymo psichologinius ypatumus, nusikaltimo tyrimo hipotezių iškėlimą, tam naudojamus loginius metodus bei faktinius duomenis.

Jis laikėsi nuomonės, kad tiriant nusikalstamą veiką negali būti rutininio, formalaus požiūrio, kuriam esant bylos tyrimo rezultatas dažniausiai tampa atsitiktinis. Jo nuomone, tyrėjas, kriminalistas turi būti susidomėjęs bylos tyrimu, netingintis ištirti ir patikrinti visas tiriamo įvykio akivaizdžias bei „atsitiktines“ aplinkybes ir ieškoti galimo jų loginio ryšio.

Prieškario Lietuvoje nebuvo specialiai skiriama dėmesio versijų bei nusikaltimo tyrimo planavimui. Prof. E. Palskio pastebėjimu, „daugiau dėmesio buvo skiriama kriminalistinei technikai plėtoti, moksliniam daiktinių įrodymų tyrimui bei teismo ekspertizių technikai ir metodikai tobulinti. To meto teisinėje literatūroje ir praktiniuose leidiniuose buvo gvildenami labiausiai paplitusių kvotos veiksų – apžiūros, kratos, apklausos – atlikimo teoriniai bei praktiniai organizaciniai klausimai...“¹⁴. Tačiau žvelgiant į prieškarinio Lietuvos kriminalistų parengtas minėtas kvotos veiksų rekomendacijas, visų pirma įvykio vietos apžiūros, galima pastebėti, jog netiesiogiai yra nagrinėjami klausimai, susiję su versijų kėlimu bei patikrinimu. Antai A. Survila teigia, kad „policijos atstovas turi jau iš anksto sudaryti pavesto reikalo vaizdą ir tikslingą būsimą darbo

¹¹ Weingart, A. *Kriminaltaktik*. Leipzig, 1904.

¹² Locard, E. *Dochodzenie przestępstw wedlug metod naukowych*. Łódź, 1937, p. 210–212.

¹³ Anuschat, E. *Die Gedankenarbeit des Kriminalisten*. Berlin, 1921, p. 46–55.

¹⁴ Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos*. Vilnius, 1995, p. 204.

planą. Gaunamų žinių jis neturi labai lengvai niekinti, bet taip pat negali iš jų ir labai drąsių išvadų daryti¹⁵.

K. Budrevičius, apie įvykio vietos apžiūrą rašė, kad „...vadovaujantis apžiūrėjimui turi ir sugebėti griežtai atsisakyti nuo minties, iš kalno susidariusios arba primestos apie tiriamą įvykį, kiekvienu kartu turėti tiek drąsos, kad kilus įtarimui, tuojau atmetus ir nelaikytų jos lyg kokio vyriausio neklaidingo įsakymo. Turi atminti policijos devizą: „tikėk visais ir visu kuo abejok. Vedąs apžiūrėjimą turi mokėti pažvelgti kritiškai tiek į save, tiek ir į savo bei jam pavestų bendradarbių veiksmus“¹⁶.

Be to, tuometinėje kriminalistinėje literatūroje galima rasti ir tokių rekomendacijų: „Policijos tarnautojui, aiškinančiam nusikaltimą, nereikia vadovautis vien intuicija (nors nujautimas ir labai padeda išaiškinti nusikaltimą), bet, suprantama, naudotis rastais įvykio vietoje piktadario paliktais pėdsakais, kuriuos vienodu rūpestingumu reikia apžiūrėti, neatsižvelgiant į jų rūšies ir gaunamo išpūdzio apie jų reikšmę nusikaltimui išaiškinti... Policijos tarnautojui turi rūpėti visi rastieji, nors ir mažiausi pėdsakai, ir jis neprivalo galvoti, kad menkesnės vertės pėdsakai nusikaltimui išaiškinti nėra svarbūs, nes kol nusikaltimas neišaiškintas, niekada negalima spręsti, kokie būtent iš rastųjų pėdsakų yra svarbesni“¹⁷.

Kriminalistinių versijų teorijos pradininkais reiktų laikyti rusų kriminalistus V. I. Gromovą, S. A. Golunskį, B. M. Šaverį, A. I. Vinbergą.

V. I. Gromovas leidinyje „Квота и parenгtinis tardymas“ (rus. *Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследование преступлений)*)¹⁸ pirmą kartą sovietinėje kriminalistinėje literatūroje parengė nusikaltimo tyrimo planavimo bei prielaidų kėlimo renkant įrodymus rekomendacijas. V. I. Gromovas teigė: „...tikrinant iškeltas prielaidas, ypač nukreiptas išaiškinti įtariamąjį, tardytojas neturėtų užmerkti akių į faktus ar momentus, kurie jau

¹⁵ Survila, A. Nusikaltimų tyrimas. *Policija*. 1930, 4: 72.

¹⁶ Budrevičius, K. Apžiūrėjimas. *Policija*. 1927, 11: 22.

¹⁷ Kai kurie galimūmai susekti nusikaltėlius. *Policija*. 1935, 2: 26, 27.

¹⁸ Громов, В. И. *Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследование преступлений)*. Москва, 1925.

tiksliai kvotos ar tardymo nustatyti ir kurie nėra paneigti naujais faktais ir jiems neprieštarauja¹⁹.

Lietuvoje vienaip ar kitaip versijų klausimais rašė: P. Danisevičius²⁰, M. Kazlauskas²¹, S. Kuklianskis²², E. Palskys²³, R. Plečkaitis²⁴, J. Rinkevičius²⁵ ir kiti. Daugiausia dėmesio minėti Lietuvos teisininkai skyrė tardymo versijoms.

P. Danisevičius – vienas iš pirmųjų Lietuvos teisininkų 1971 m. pateikė tardymo versijos sąvoką – ją apibūdino kaip „prielaidą, liečiančią atskirą faktą arba turinčių reikšmės bylai faktų grupę, aiškinančią šių faktų atsiradimą, jų tarpusavio ryšį, turinį ir reikšmę įrodinėjimui“²⁶. Panašios nuomonės laikėsi ir J. Rinkevičius, kuris 1990 m. suformulavo versijos sąvoką²⁷. Vėliau lietuviškoje teisės literatūroje tardymo versijų sąvokas pateikė S. Kuklianskis bei E. Palskys.

S. Kuklianskis, pateikdamas pirmąją versijos sampratą, apibūdino ją kaip „tardytojo mąstymo proceso išdavą, jo tikėtiną prielaidą, kuria aiškinamas tiriamas įvykis ir atskiros jo aplinkybės, taip pat nusikaltimą padarę asmenys“²⁸. Pateikdamas kiek kitokią, antrąją versijos sampratą, S. Kuklianskis apibūdino ją kaip „tardytojo nuomonę (spėjimą, prielaidą) apie bendrą nusikaltimo modelį, jo mechanizmą, asmenis, padariusius nusikaltimą, apie jo atskiras detales, lemiančias kokius tardymo ir operatyvinius veiksmus reikia atlikti siekiant iširti nusikaltimą“²⁹.

¹⁹ Громов, В. И., *supra* note 18, p. 55.

²⁰ Danisevičius, P.; Liakas, A. *Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniam baudžiamajame procese*. Vilnius, 1971.

²¹ Kazlauskas, M. *Parengtinis tardymas tarybiniam baudžiamajame procese*. Vilnius, 1976.

²² Kuklianskis, S. *Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys*. Vilnius, 1995.

²³ Palskys, E.; Kazlauskas, M.; Danisevičius, P. *Kriminalistika*. Vilnius, 1985.

²⁴ Plečkaitis, R. *Logikos įvadas*. Vilnius, 1968, p. 165.

²⁵ Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamajoje byloje pagrindai*. Vilnius, 1990.

²⁶ Danisevičius, P.; Liakas, A. *op. cit.*, p. 46.

²⁷ Rinkevičius, J. *op. cit.*, p. 35.

²⁸ Куклянскис, С.С. *Расследование и предупреждение хищений денежных средств*. Вильнюс, 1974, p. 37.

²⁹ Kuklianskis, S. *op. cit.*, p. 21.

E. Palskio manymu „tardymo versija yra faktiniais duomenimis pagrįsta tardytojo prielaida apie tiriamąjį įvykį bei jo aplinkybes (įvykio priežastį, kaltuosius asmenis, jų kaltės pobūdį, motyvus ir t. t.)“³⁰.

Apibendrinant Lietuvos teisininkų versijų sąvokos apibrėžimus, galima daryti išvadą, kad vieni ir kiti akcentuoja hipotetinę versijos pobūdį tiriamojo įvykio atžvilgiu, nurodo, kad versijos keliamos reikšmingoms bylos aplinkybėms paaiškinti. E. Palskio apibrėžime akcentuojamas versijų pagrįstumas. S. Kuklianskis savo pirmajame apibrėžime labiau akcentuoja psichologinį versijų aspektą, o antrajame – versijų gnoseologinę bei funkcinę reikšmę planuojant nusikaltimų tyrimą; P. Danisevičius ir J. Rinkevičius labiau akcentuoja versijų reikšmę įrodinėjimo procese.

Tačiau plačiau kriminalistinių versijų lietuviškoje teisės literatūroje nenagrinėta, tik epizodiškai prie jų apsisota, apžvelgiant įrodinėjimo³¹, nusikaltimo tyrimo planavimo problemas. Straipsnio autorius į šią sritį įnešė tam tikrą indėlį 2000 metais sukurta disertacija „Nusikaltimų tyrimo praktika ir jos vystymosi kryptys“, prie kurios daug prisidėjo profesoriai a. a. Eugenijus Palskys bei a. a. Samuelis Kuklianskis.

Taigi šio straipsnio tikslas plačiau apžvelgti versijų kėlimo loginius ir psichologinius aspektus įrodinėjimo procese.

Loginiai ir psichologiniai versijų kėlimo metodai

Kriminalistikoje ir baudžiamojo proceso teorijoje analizuojant versiją gnoseologiniu požiūriu, sutinkama, kad versija yra tiesos pažinimo metodas (priemonė) įrodinėjimo procese. Kai kurie autoriai, sureikšmindami versijos vaidmenį nusikaltimų tyrime, teigia, kad versija kaip pažinimo metodas užtikrina faktų nustatymą³². Manytume, kad toks požiūris būtų teisingas tik tuo atveju, jei versiją

³⁰ Palskys, E.; Kazlauskas, M.; Danisevičius, P. *op. cit.*, p. 186.

³¹ Rinkevičius, J., *supra* note 28.

³² Ackermann, R. *Kriminalistische Untersuchungsplanung: Zum Begriff der kriminalistischen Version*. Berlin, 1985, p. 56; Clages, H. *Methodik der kriminalistischen Untersuchungsplanung. Kriminalistik*. 2000, 5: 351–352; Лузгин, И. М. *Методологические проблемы расследования*. Москва, 1973, p. 141.

analizuotume loginiu aspektu. Tačiau versija pati savaime neatlieka pažinimo funkcijos. Tokį vaidmenį atlieka versijų kėlimo ir patikrinimo procesai.

Kalbant apie versiją gnoseologiniu požiūriu, neišvengiamai paminimi psichologijos ir logikos aspektai, pvz., A. Ratinovas į versiją žvelgia kaip į idealų informacinį-loginį modelį³³. S. Šeiferiui versija – tai hipotetinis įvykio vaizdinys tyrėjo sąmonėje³⁴. A. Larinui versija – integrali idėja, vaizdinys, kilęs iš vaizduotės (fantazijos), atliekantis tiriamo įvykio modelio funkciją³⁵.

Jei abstrahuotai būtų žiūrima į nusikaltimo tyrimo versijas kaip į procesą, atsiribojant nuo įvairių mąstymo loginių formų ir intuicijos ryšių, emocinių ir kitų veiksnių poveikio, versijų kėlimas, remiantis formaliąja ir dialektine logika, turėtų atitikti hipotezės struktūrą, nes versija yra hipotezės atmaina.

Manytume, kad versija, kaip tam tikra žmogaus mąstymo forma, gali būti tiriama psichologiniu, gnoseologiniu, loginiu ir kitais požiūriais. Taip pat reikėtų sutikti, kad „neteisinga mąstymo procesą, keičiant versijas, skirstyti į atskiras dalis – psichologines, gnoseologines bei logines – ir jas analizuoti atribojant vieną nuo kitos; nes tos dalys yra vienalyčio proceso elementai, kurie vienas kitą papildo“³⁶.

Versijos struktūra teisės ir logikos literatūroje pateikiama skirtingai, nors sutinkama, kad ji turi būti adekvati hipotezių struktūrai³⁷. Formaliojoje logikoje versijų kėlimas skirstomas į du etapus – faktų analizę ir faktų sintezę (šiame procese sujungiamos indukcija, dedukcija ir analogija)³⁸. Toks skirstymas yra pagrįstas loginiu metodologiniu požiūriu. Logikai šiuo atveju nėra svarbu faktinių duomenų teisinis, kriminalistinis, psichologinis aspektai, jos tikslas – mąstymo teisingumas arba klaidingumas.

³³ Ратинов, А. Р. *Судебная психология для следователей*. Москва, 1967, р. 128–133.

³⁴ Шейфер, С. А. *Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе*. Москва, 1972, р. 32.

³⁵ Ларин, А. М. *От следственной версии к истине*. Москва, 1976, р. 29.

³⁶ Савинов, А. В. *Логические законы мышления*. Ленинград, 1958, р. 43.

³⁷ Clages, H., *supra* note 32, р. 351–354.

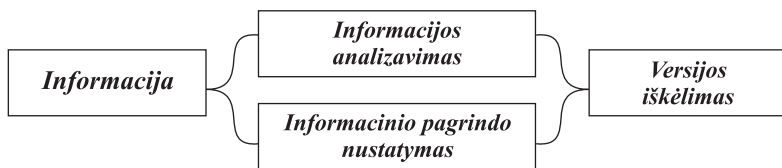
³⁸ Plečkaitis, R., *supra* note 24, р. 166–168; Кирилов, В. И.; Старченко, А. А. *Логика*. Москва, 1987, р. 225–227.

Teisės literatūroje pateikiamos labai įvairios versijų struktūros. Vieni autoriai jas skirsto į penkis elementus (etapus): 1) faktinių duomenų (informacijos šaltinių) rinkimą, versijos faktinio pagrindo nustatymą; 2) versijos kėlimą (faktų analizę ir įvertinimas); 3) sekmenų iš versijos išvedimą; 4) sekmenų patikrinimą praktiniais veiksmais; 5) išvados apie versijos teisingumą arba klaidingumą suformulavimą³⁹. Kiti į šešis elementus: 1) faktų tyrimą įvairiais logikos ir kitais metodais; 2) nežinomų aplinkybių, kurias reikės ištirti, nustatymą; 3) probleminės situacijos išryškinimą; 4) faktinio versijos kėlimo pagrindo formavimą; 5) teorinio versijos pagrindo formavimą; 6) faktiniu ir teoriniu pagrindu prielaidos formulavimą⁴⁰. Ši struktūra yra per daug detalizuota, neturi aiškių atribojimo kriterijų. Pavyzdžiui, pirmi du elementai, mūsų požiūriu, yra beveik tapatūs ir atlieka tą pačią funkciją.

Atsižvelgiant į tai, apibendrinant praktiniu požiūriu, pagrįsta būtų versijos kėlimo procesą skirstyti į šiuos tris pagrindinius elementus :

- versijos kėlimo informacinį pagrindą, tai yra duomenis, pagal kuriuos ji keliama;
- prielaida, kuria aiškinama faktų kilmė, esmė ir tarpusavio ryšiai (versijos turinys);
- mokslo apibendrinti duomenys arba apibendrinta praktinė veikla (apibendrinta nusikaltimų tyrimo praktika), asmeninės tyrėjo patirties ir mokslo žinios, naudojami keliant versijas.

Tokiu atveju versijų kėlimo etapas apimtų dvi pagrindines stadijas: a) informacijos apie tiriamą įvykį analizavimą ir b) versijos kėlimo informacinio pagrindo nustatymą. Versijos kėlimo schema atrodytų taip:

³⁹ Специализированный курс криминалистики. Под. ред. Салтевского, М. В. Киев, 1987, р. 217.

⁴⁰ Криминалистика. Под. ред. Герасимова, И. Ф.; Драпкина, Л. Я. Москва, 1994, р. 56–57.

Tokią versijos kėlimo struktūrą lemia loginė bei praktinė įrodinėjimo reikšmė – pirma, pažinimo poreikio ir nežinomojo paaiškinimo ir, antra, tam atvejui esamų tam tikrų būtinų ir pakankamų duomenų. Dar galima pagrįsti tokią struktūrą taip, kad pirmiausia yra gaunama informacija apie įvykį, paskui ji apdorojama įvairiomis loginėmis mąstymo formomis, nustatant tiesioginius ir netiesioginius tiriamo įvykio aplinkybių priežastinius ryšius, ir tada iškeliami prielaidai.

Čia problema ne tik ta, kad yra įvairios nuomonės dėl versijų struktūros, apie tai jau minėjome, bet tiek teorijoje, tiek ir praktikoje nėra vienos nuomonės dėl nusikaltimo tyrimo versijų kėlimo pagrindo, pagal kokią informaciją jos gali būti keliamos ir kokios žinios, savybės reikalingos tyrėjui keliant versijas. Sprendžiant nusikaltimo tyrimo versijų kėlimo pagrindą, reikia atsižvelgti į tai, kad tokių versijų kėlimas yra ne savitikslių veikla, o pagrindas atlikti tam tikrus veiksmus, proceso dalyvių apklausas, kratas, suėmimą ir pan.

Loginiai metodai, naudojami keliant nusikaltimo tyrimo versijas

Kuriant versiją yra svarbus esamų faktinių duomenų loginis tyrimas, kurio metu atrenkami ir susistemunami duomenys, pagal kuriuos bus keliamos juos paaiškinančios prielaidos. Vienas pirmųjų 1921 m. vokiečių kriminalistų E. Anuschatas savo leidinyje „Die Gedankenarbeit des Kriminalisten“ (kriminalistų mąstymas) pabrėžė logikos mokslo reikšmę nusikaltimų tyrimui, apibūdindamas jį kaip vieną svarbiausių mokslų, padedančių išvengti klaidų⁴¹. Iki šiol beveik visuose kriminalistikos leidiniuose ir logikos vadovėliuose teisininkams akcentuojamas loginės versijos kėlimas.

Apibendrinus teisės ir logikos literatūrą, dažniausiai nusikaltimo tyrimo medžiagos analizavimas skirstomas į du etapus – faktų analizę ir sintezę⁴². *Analizė* apibūdinama kaip – mąstymo objekto suskaidymas mintyse į sudėtinę dalis, jo ypatybių, požymių ir santykių išskirstymas; *sintezė* – mintinis išskirtų objekto dalių, ypatybių

⁴¹ Anuschat, E., *supra* note 13.

⁴² Plečkaitis, R., *supra* note 24, p. 166–168; Кирилов, В. И.; Старченко, А. А., *supra* note 38, p. 225–227; *Криминалистика*. Под. ред. Белкина, Р. С.; Лузгина, И. М. Москва, 1980, t. 2, p. 41; Clages, H., *supra* note 32, p. 636.

bei santykių jungimas į visumą⁴³. Analizė ir sintezė yra bendriausios mąstymo operacijos.

Analizės tikslas – atrinkti iš daugumos esamų faktinių duomenų $f_1, f_2, f_3, \dots, f_n$ tokius, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai akivaizdžiai ar neakivaizdžiai artimai ar kitaip susiję su nusikalstamu įvykiu. Šio proceso metu svarbu iš daugelio faktinių duomenų atrinkti, kas jiems yra bendra, kas juos sieja su tiriamu įvykiu. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad bendras daugeliui faktų požymis ar tarpusavio ryšys su tiriamu įvykiu, kiekvienu atveju gali pasireikšti skirtingai, pagal tiriamo įvykio specifiką.

Versijos kėlimo proceso metu, kad būtų išsiaiškintas esamo įvykio pobūdis, būtina analitiškai ištirti turimus duomenis. Dėl to nusikaltimų tyrėjui būtinas išlavintas analitinis-sintetinis mąstymas, mokėjimas teisingai susieti faktus, išskirti iš jų tai, kas yra ypatinga ir specifiška.

Analizė ir sintezė, būdamos viena kitai priešingos mąstymo operacijos, kartu yra glaudžiai susijusios, viena kitą papildančios ir praktiškai viena nuo kitos neatsiejamos⁴⁴. Pvz., įvykio vietos apžiūros metu, mintyse fiksuodamas dėmesį į vieną ar į kitą daiktą, išskirdamas kurį nors vieną iš jų (analizė) ir spręsdamas klausimą, ar vėliau konkretus daiktas gali turėti reikšmės bylai, ar ne, tyrėjas šį daiktą sulygina su kitais jį supančiais daiktais (sintezė) ir tuo remdamasis kelia prielaidą arba duoda tikslią išvadą apie šio daikto ryšį su tiriamu įvykiu, priimdamas tam tikrą procesinį sprendimą, pvz., užfiksuoti rastą daiktą arba paimti iš įvykio vietos.

Dėl to galima daryti išvadą, kad negali būti nusikaltimo tyrėjo sąmonėje „grynos“ analizės arba sintezės. Kiekviena iš jų turi loginio ir psichologinio atspalvio, į „grynąją“ analizę ir sintezę galime žvelgti nebent abstrahuotai, tik teorine prasme. Pavyzdžiui, A. Jacikevičius teigia, kad „analizės ir sintezės procese galima skirti tris pakopas: pirminę sintezę, analizę ir antrinę sintezę. Pirminė sintezė nesiremia analize: mąstymo objektas neskaidomas į dalis, neišskiriamai jo požymiai, neieškoma ryšio tarp jų; tačiau šis dar gana neaiškus visumos įspūdis duoda kryptį objekto analizei ir padeda išlaikyti šią

⁴³ Leonhardt, R.; Roll, H.; Schurich, F. R. *Kriminalistische Tatortarbeit*. Heidelberg, 1995, p. 74–75; Weihman, R. *Kriminalistik*. Verlag Deutsche Polizeiliteratur GmbH Buchvertrieb, 1999, p. 27.

⁴⁴ Лузгин, И. М. *Расследование как процесс познания*. Москва, 1969, p. 87–90.

kryptį, kol objektas analizuojamas. Antroje analizės pakopoje objektas mintyse tarsi pasukamas čia viena, čia kita puse, išryškinant ir išaiškinant tai vienus, tai kitus bruožus. Pagaliau antrinės sintezės pakopoje išskirtosios dalys, ypatybės ir požymiai susiejami į sudėtingesnės struktūros visumą – aukštesnio lygio sąvoką⁴⁵.

Kriminalistinėje literatūroje nėra prieštaravimų dėl to, kad analizės ir sintezės metodais yra kaupiama informacija, kuri reikalinga keliant versijas, vertinami, sisteminami ir klasifikuojami surinkti faktiniai duomenys. Šiomis mąstymo operacijomis yra garantuojamas nepertraukiamas žinių rinkimas apie tiriamą objektą, nustatomi ryšiai tarp surinktų duomenų, paaiškinama jų kilmė. Kad būtų iškeltos pagrįstos versijos, reikia išnaudoti visas analizės logines galimybes, visapusiškai ištirti kiekvieną faktą.

Praktiniu požiūriu reikšmingas analizės konkretinimo klausimas, susisteminant atskirus faktus, nustatant jų priežastinius ryšius ir rinkimo ribas. Viena iš konkretizavimo priemonių, mūsų nuomone, yra klausimų kėlimas. Šiuo atveju būtų galima remtis dar senovės Romos juristų sukurta septynių narių formule: *quis, quid, qua, quando, quomodo, auxiliis* (kas, ką, kur, kada, kaip, kam padedant), kuri padėdavo susidaryti apytikslį tiriamo įvykio vaizdą⁴⁶. Klausimų formulavimas mobilizuoja žinias ir patirtį ieškant teisingo sprendimo, padeda aptikti tuos požymius, kuriais galima padaryti išvadą apie faktą, įsigilinti į jo esmę.

Apibendrinant faktų tyrimą loginiu požiūriu, kaip vieną pagrindinių versijos iškėlimo etapų, galima teigti, kad pagrindinė analizės funkcija – susieti aptiktus atskirus faktus. Dėl to analizė ir sintezė yra bendriausi, pradiniai faktų tyrimo būdai (metodai), nes vien analizės ir sintezės nepakanka keliant versijas, kadangi dėl minėtų faktų gausos ir pobūdžio jie turi būti tiriami pasitelkiant kitus samprotavimo būdus – indukciją, dedukciją bei analogiją (tradukciją), būtent juos galime priskirti prie versijų kėlimo metodų.

Kriminalistinėje literatūroje esama skirtingų nuomonių dėl versijų kėlimo metodų, tiek Rytų, tiek Vakarų Europos kriminalistika pateikia skirtingas kriminalistinio mąstymo bei versijų kėlimo

⁴⁵ Jacikevičius, A. *Bendroji psichologija*. Vilnius, 1986, p. 192.

⁴⁶ Panašios nuomonės yra ir kai kurie vokiečių kriminalistai, pvz.: Leonhardt, R.; Roll, H.; Schurich, F. R., *supra* note 43, p. 78.

metodų sistemas. Be to, daugelis mokslininkų, analizavusių versijų kėlimo procesą, nepateikia versijų kėlimo metodo sampratos, kuri svarbi metodologiniu požiūriu. Versijų kėlimo metodo sampratos nėra nei rusų, nei lietuvių teisės literatūroje.

Pavyzdžiui, Vokietijos (germanų) kriminalistikoje, nagrinėjant kriminalistinio mąstymo problemas, iki šiol nėra aiškiai apibrėžta pati kriminalistinio mąstymo sąvoka, taip pat nėra ir aiškaus kriminalistinio mąstymo metodo apibūdinimo. Pavyzdžiui, H. Walderis logiką ir matematiką apibūdina terminu „*Mittel*“ – (priemonė, būdas), tai yra kaip mąstymo priemonės ar būdus. Panašiai ir Būringas, vartodamas tą patį terminą „*Mittel*“ skirsto kriminalistinio mąstymo priemonės (būdus) į bendrąsias ir specialiąsias, o bendrosios dar skirstomos į objektyviasias – logika ir matematika, nusikaltimo tyrimo moksliskai apibendrinta praktika; ir subjektyviasias – intuicija, fantazijos ir pan.⁴⁷ Tačiau pagrindinis dėmesys, kaip pažymi A. Būringas, turėtų būti telkiamas į kriminalistinio mąstymo metodų galimybes, renkant informaciją ir teisingai primant sprendimus⁴⁸.

H. Walderis pabrėžia dėmesio į „silogistinę kriminalistiką“ ir „euristinę kriminalistiką“ svarbą. Anot jo, silogistika ir euristika yra tie metodai, kurie padeda logiškai rinkti įrodymus ir surasti įvykio „nežinomąjį“⁴⁹. H. Walderio monografijos „*Kriminalistisches Denken*“ antroje dalyje, kurioje pateikiami kriminalistinio mąstymo metodai, teigiama, kad „kriminalistinis mąstymas prasideda nuo įtarimo (*Verdacht*)“⁵⁰. Autorius nepateikia nei kriminalistinio mąstymo metodų sampratos, nei jų sistemos, o beveik visą dėmesį sutelkia į duomenų apie įvykį analizavimą tipinėse situacijose bei naujų duomenų paieškos galimybes.

Jau pirmajame skyriuje minėjome, kad Vokietijos (germanų) kriminalistikoje versijos (hipotezės) yra tik vienas iš kriminalistinio mąstymo elementų. Dėl to daugelis vokiečių autorių plačiau neapsistoja prie versijų (hipotezių) kėlimo bei tikrinimo metodų (išskyrus buvusios Rytų Vokietijos kriminalistus), o dažniausiai tik nurodo,

⁴⁷ Walder, H. *Kriminalistisches Denken*. Heidelberg, 1996, p. 46; Būring, A. *Die geistige und praktische Tatrekonstruktion im lichte der kriminalistischen Denklehre*. Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimer, 1992, p. 22–46.

⁴⁸ Būring, A. *op. cit.*, p. 28.

⁴⁹ Walder, H. *op. cit.*, p. 16.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 54.

kad logika ir matematika turi didelę įtaką teisingam ir laiku atliktam versijų išskėlimui, taip pat teisingam kriminalistiniam mąstymui⁵¹.

Versijų kėlimo metodo problema plačiau diskutuota lenkų mokslininkų⁵². K. Juszka, išnagrinėjusi lenkų kriminalistų nuomones šia tema, pateikė versijos kėlimo metodo apibrėžimą, pagal kurį minėtas metodas apibūdinamas kaip: „tam tikra naudojamų rekomendacijų visuma, kuri sietina su duomenų pasirinkimu ir jų naudojimu kuriant ir tikrinant prielaidas“⁵³. Šis apibrėžimas yra pagrįstas kriminalistikos metodo apibūdinimu, kuris suprantamas kaip „veiksmų, kuriuos rekomenduojama atlikti tam tikru nuoseklumu ir tvarka, sistema“⁵⁴.

Iš esmės pritardami K. Juszkos apibrėžimui, vis dėlto manome, kad versijų kėlimo metodo definicija nepabrėžia faktų tyrimo proceso. Be to, dabartinės lietuvių kalbos žodyne žodis „metodas“ apibūdinamas dviem prasmėmis : a) pažinimo, tyrinėjimo būdas ir b) veikimo būdas⁵⁵.

Jei metodą suprantame ir kaip tam tikrų pažinimo būdų sistemą, definicijoje būtina panaudoti kategoriją „būdas“. Tokiu atveju versijų kėlimo metodai gali būti suprantami kaip *moksliskai pagrįsta būdų ir rekomendacijų sistema, naudojama keliant versijas*. Šią sistemą sudaro loginiai, psichologiniai mąstymo būdai ir juos intensyvinantieji – modeliavimo, kibernetikos, statistikos ir kiti metodai. Pastarieji – intensyvinantieji metodai mokslui ir technikai vystantis turėtų plėstis.

Lietuviškoje, rusiškoje ir iš dalies lenkiškoje bei vokiškoje teisės literatūroje, nagrinėjant versijų kėlimo procesą, tradiciškai pabrėžiamas dėmesys į formaliosios logikos metodus – indukciją, dedukciją ir analogiją – bei į kriminalistines versijų kėlimo rekomendacijas⁵⁶.

⁵¹ Büring, A. *op. cit.*, p. 35–36., Pfister, W. *Von der Intuition bis zur Logik. Zum kriminalistischen Denkprozeß*. Teil.2. Kriminalistik, 1980, p. 437.

⁵² Adamczak, S.; Hanausek, T.; Jarosz, J. *Kryminalistyka*, cz.I, Wyd. UJ.Krakow, 1971, p. 17; Juszka, K. *Wersja kryminalistyczna*. Krakow, 1997, p. 141–144.

⁵³ Juszka, K. *op. cit.*, p. 143.

⁵⁴ Kurapka, E.; Malevski, H.; Palskys, E.; Kuklianskis, S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius, 1998, p. 12–13.

⁵⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1993, p. 395.

⁵⁶ Clages, H., *supra* note 32, p. 351–354; Juszka, K., *supra* note 52, p. 151, 154; Palskys, E.; Kazlauskas, M.; Danisevičius, P., *supra* note 23, p. 187; Криминалистика., *supra* note 42, p. 40–43.

Įvykis gali būti ištirtas objektyviai ir visapusiškai tik tuomet, jei keliant nusikaltimo tyrimo versijas bus laikomasi tam tikrų logikos ir kriminalistikos suformuluotų rekomendacijų arba taisyklių.

Jei teigiame, kad nusikaltimo tyrimo versija yra hipotezės atmaina, tai ji visų pirma turėtų atitikti hipotezėms keliamus reikalavimus. Logikos literatūroje nurodomi šie:

- Hipotezė neturi prieštarauti anksčiau nustatytiems mokslo teiginiams;
- Hipotezė turi būti tokia, kad ją būtų galima patikrinti;
- Hipotezė turi būti kiek galint paprasta;
- Hipotezė turi būti produktyvi⁵⁷.

Kriminalistikos taktika šiuos reikalavimus pritaikė tiriant nusikaltimus ir juos papildė. Apibendrinami įvairių autorių kriminalistines versijų kėlimo taktines rekomendacijas⁵⁸, išskyrėme tokias, dažniausiai literatūroje minimas rekomendacijas:

- Versija turi būti pagrįsta bylos duomenimis. Nepagrįstos versijos negali atlikti pažinimo funkcijos tiriant nusikaltimus.
- Versija turi būti konkreti, aiškiai suformuluota, neprieštaringa savo turiniu. Neaiškių ir nekonkrečių versijų patikrinimas gali būti sudėtingas. Be to, dėl tokių versijų per daug „apkraunamas“ nusikaltimo tyrimo planas, dėl to didelė tikimybė, kad nusikaltimo tyrimas nebus veiksmingas, gali užsistėti, nuvesti į aklavietę, laiku neužfiksuoti įrodymai ir pan.
- Versija turi būti tikroviška, susijusi su konkretaus įvykio laiko ir vietos sąlygomis bei tiriamos bylos duomenimis.
- Turi būti iškeltos visos, realiai galimos pagal konkrečią situaciją versijos.

Šių reikalavimų laikymasis užtikrina visapusišką bylos aplinkybių ištyrimą, padeda išvengti subjektyvumo ir klaidų.

Minėtos rekomendacijos yra organiškai susijusios su loginiais versijų kėlimo metodais. Nesilaikant minėtų rekomendacijų, neįmanoma iškelti logiškai teisingų versijų. Iškelus nelogiškas versijas, nepavyks objektyviai ir visapusiškai ištirti įvykio.

⁵⁷ Plečkaitis, R., *supra* note 24, p. 164; Кирилов, В. И.; Старченко, А.А., *supra* note 38, p. 221–222.

⁵⁸ Clages, H., *op. cit.*, p. 351–354; Juszka, K., *supra* note 52, p. 110–116; Konieczny, J. *Wersja śledcza I analiza kryminalna*. Kryminalistyka. Pod red. Widackiego, J. Warszawa, 1999, p. 56–57.

Daugelyje kriminalistikos vadovėlių bei monografijų indukcijos metodas keliant versijas laikomas vyraujančiu. Versijos sukūrimas remiantis indukciniu faktinių duomenų apibendrinimu pagal formaliosios logikos taisykles atrodytų taip :

Jei tarp atskirų duomenų *a, b, c, d, e, f, g, h* ir t. t. nustatomas konkretus ryšys, tai galima teigti, kad tie faktai sudaro tam tikrą sistemą, pagal kurios ypatybes galima daryti išvadą, jog ji yra tam tikros bendros priežasties *A* pasekmė.

Keliant versijas indukcijos metodu, negalima daryti kategoriškos, tikslios išvados, nes apibendrinami tik kai kurie žinomi duomenys, dėl to gautos išvados yra tik tikėtinos. Šias aplinkybes dar reikia patikrinti dedukcijos metodu.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, V. Konovalova, dar patikslina, kad šis metodas taikytinas, kai yra minimalus įrodymų skaičius, o kai jų nėra, taikomas dedukcijos arba analogijos metodas⁵⁹. Pastaroji nuomonė turi prieštaravimų. Gavę minimalius duomenis apie įvykį, galime kelti versijas, nagrinėdami duomenis nuo atskirų prie bendrų, net prieš tardymo veiksmo atlikimą, pavyzdžiui, vykdami į įvykio vietą. Be to, atliekant tardymo veiksmą dar sunku spręsti, ar tai bus įrodymas, ar ne.

Neneigdami indukcijos metodo vyravimo iškeliant versijas, vis dėlto manome, kad ne mažiau svarbūs šiame procese yra dedukcijos ir analogijos metodai.

Dedukcijos metodas taikomas tais atvejais, kai remiamasi apibendrintomis žiniomis apie: nusikaltimo padarymo būdus, nusikaltimo padarymo sąlygas, tipiškus, įvykio vietose susidariusius pėdsakus ir pan.⁶⁰ Šios žinios kriminalistikos mokslo yra apibendrinamos ir sudaro jos turinį. Išvada daroma nuo didesnės bendrybės (taisyklių, apibendrinimų) prie mažesnės žinių bendrybės (versijos) ir dėl to yra dedukcinio pobūdžio. Šis metodas turi nemažai reikšmės pradinei nusikaltimo tyrimo stadijai, jis padeda kelti tipines nusikaltimo tyrimo versijas – einama nuo mokslinių apibendrinimų prie konkretaus atvejo.

⁵⁹ Коновалова, В. Е. *Логико-психологические аспекты построения версий. Версии и планирование исследования. Межвузовский сборник научных трудов.* Свердловск, 1985, p. 3.

⁶⁰ Weihman, R., *supra* note 43, p. 27.

Nagrinėjant Vokietijos (germanų) kriminalistų darbus, galima pastebėti tam tikrą E. Anuschat'o ir L. Pchilipo⁶¹ kriminalistinio mąstymo koncepcijos mokyklos tęstinumą. Daugiau dėmesio teikiama dedukciniams, silogistikos metodams. Toks požiūris, mūsų nuomone, nevisiškai pagrįstas, nes tirdamas įvykį tyrėjas vadovaujasi ne tik dedukcija, bet ir kitais samprotavimo būdais. Be to, silogizmas apibūdinamas kaip dedukcinis samprotavimas, kurio išvada gaunama iš dviejų prielaidų, turinčių bendrą narį. Toks atvejis labiau galimas būtų nagrinėjant teisme, tikrinant kaltinamąją bei ginamąją versijas (pavyzdžiui, prokuroro ir advokato), arba versiją ir kontroversiją. Tuo tarpu ikiteisminiame tyrime versijų skaičius neribotas, paprastai jų yra ne dvi, o daugiau.

Keliant versijas dažnai naudojama ir analogija, tai yra toks samprotavimas, kai du objektai panašūs vienais požymiais, tad daroma išvada, kad tie objektai yra panašūs ir kitais požymiais⁶². Analogijos ir dedukcijos metodus tiriant nusikaltimus ir keliant versijas ypač vertino E. Locardas⁶³. Iš tikrųjų analogija ir šiuo metu yra vienas iš dažniausiai taikomų metodų keliant versijas. Analogijos samprotavimo būdu dažniausiai nustatomas nusikaltimo padarymo „braižas“. Logiškai analogijos samprotavimas turėtų būti toks: jei, tiriant du objektus arba reiškinius, pastebima, kad :

A turi *a, b, c, d* požymių ir t. t.,

B turi taip pat *a, b, c, d* požymių ir dar, be to, *e* požymį, tai daroma išvada, kad *A* taip pat turi turėti *e* požymį.

Išvados, padarytos analogijos būdu, yra tikėtino pobūdžio, nes šiuo samprotavimo būdu daromos išvados, kai tiriama įvykio požymių kilmė bei tarpusavio ryšių dėsningumai yra nežinomi. Analogijos būdu padarytų išvadų tikimybė yra gana nemaža, jei anksčiau tirtu įvykio ir tiriamojo įvykio požymių panašumas sutampa ne vienu iš dviejų, o daugeliu požymių, ir jei tie požymiai yra esminiai, o ne atsitiktiniai. Logikoje analogijos tikėtumas priklauso nuo trijų sąlygų: a) nuo lyginamųjų požymių kokybės, b) nuo požymių skaičiaus ir c) nuo požymių skirtingumo arba panašumo⁶⁴.

⁶¹ Anuschat, E., *supra* note 13.

⁶² Ovicinskij, S. Die Bedeutung der Analogie bei der Aufstellung von Versionen. *Forum der Kriminalistik*. 1966, nr. 8: 19–20.

⁶³ Locard, E., *supra* note 12, p. 226–227.

⁶⁴ Hanausek, T. *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania*. Warszawa, 1987, t. 2, p. 59.

Kalbant apie kokybiškumo sąlygą, esant konkrečioms sąlygoms, pirmiausia reikėtų atsižvelgti į lyginamųjų požymių pobūdį, jų reikšmingumą, atsiradimo priežastis. Samprotaujant pagal analogiją, bendri lyginamųjų objektų požymiai turi būti esminiai, tipiškai tiriamam įvykiui. Pavyzdžiui, vagystės byloje, nagrinėjant atskirus faktus, iš skirtingų butų, buvo nustatyta, kad į minėtus butus buvo patekta atrakinant duris visrakčiais, pagrobtos tik meno vertybės – paveikslai. Šiuo pagrindu galima kelti versiją, kad vagystę galėjo padaryti tas pats asmuo arba asmenų grupė. Nes esminiai požymiai – patekimo į patalpą būdai bei kėsinosi objektai – sutampa.

Antroji sąlyga reikštų, kad kuo daugiau *A* ir *B* turės esminių bendrų lyginamųjų požymių, tuo analogijos išvada bus labiau tikėtina. Kuo daugiau lyginamųjų požymių sutampa tiriant padarytus analogiškus nusikaltimus, tuo didesnė tikimybė, kad tų požymių atsiradimą galėjo lemti konkreti priežastis. Pavyzdžiui, atlikus įvykio vietų apžiūras skirtingose akcinėse bendrovėse, iš kurių seifų buvo pagrobti pinigai, nustatyta, kad seifai atidaryti juos išlaužiant. Rasta metalo nuolaužų, primenančių metalinio strypo nuolaužas. Jas apžiūrėjęs ir ištyrus buvo nustatyta daug sutampančių požymių, apibūdinančių metalo sudėtį, pagaminimo bei užgrūdinimo būdą. Be to, dar buvo nustatyta, kad įsilaužimo būdai bei palikti pėdsakai panašūs. Pagal tai galima kelti versiją, kad įsilaužiant į minėtų bendrovių seifus panaudotas tas pats įrankis.

Trečioji sąlyga reikštų, kad keliant versijas reikia atsižvelgti į lyginamųjų požymių skirtingumo pobūdį ir į faktų tarpusavio ryšius, atsižvelgiant į jų kokybinius rodiklius.

Analogijos metodu gali būti iškeliamos versijos taip, kaip analogijos šaltinius aiškina V. Konovalova:

- operatyviniai ir tardymo nustatyti duomenys apie panašius nusikaltimų padarymo metodus ir būdus;
- operatyviniai ir tardymo duomenys apie tapačius neištirtus nusikaltimus, kurių duomenis galima klasifikuoti pagal analogiją;
- analogiškų nusikaltimų nusikaltimo padarymo būdų analizė (iš jų padarymo vietos, laiko, naudotų priemonių, būdų, kėsinosi objektų ir pan.), kitaip dar vadinamų serijinių nusikaltimų analizė;
- konkrečios kategorijos bylų tyrimo apibendrinta praktika;

- teorinės žinios ir asmeninė tyrėjo patirtis, kuri padeda pagal panašią tyrimo situaciją analogijos būdu iškelti tyrimo versijas⁶⁵.

Minėti samprotavimo būdai, keliant versijas, gali būti išskirti tik sąlyginai, teoriniu požiūriu. Tačiau praktinė nusikaltimų tyrimo veikla rodo, kad jie yra taip tarpusavyje susiję, jog sudėtinga vienus nuo kitų atriboti – kur prasideda ir baigiasi analizė bei sintezė, indukcija ir dedukcija, analogija. Jie nuolat vienas kitą papildo. Be to, pavyzdžiui, samprotavimai analogijos forma yra priskiriami prie indukcinio samprotavimų, dar kitaip vadinamų išvestine indukcija.

Pavyzdžiui: *Vilniaus rajone, užsidedę vienos sodybos ūkinis pastatas. Gaisrą gesinti padėjo kaimynai ir kiti netoliese gyvenantys gyventojai. Po gaisro gesinimo darbų, grįžę į namą, nukentėjusieji pasigedo pinigų, auksinių dirbinių. Gaisro metu namo durys buvo užrakintos.*

Įvykio vietos apžiūros metu ant stalo staltiesės buvo aptiktas nedidelio dydžio – vaikiškos arba moteriškos avalynės, bato pėdsakas. Minėtas stalas buvo prie lango, nukentėjusieji teigė, kad grįžę rado pravertą lango orlaidę.

Buvo iškeltos kelios įvykio versijos, pagal vieną iš jų minėtą vaagystę galėjo padaryti paauglys arba moteris, nes bato pėdsakas buvo nedidelio dydžio, be to, kad pralįstų pro orlaidę nusikaltėlis turėjo būti nedidelio ūgio ir lieso kūno sudėjimo, turėjo būti pažįstamas su nukentėjusiais, žinoti apie pinigų ir brangenybių laikymo vietą ir t. t. (indukcijos metodas).

Po įvykio vietos apžiūros, nukentėjusiųjų apklausos ir kitų tyrimo veiksmų buvo iškelta viena tikėtiniausių versijų, kad minėtą vaagystę galėjo padaryti to paties kaimo gyventojas V. Artiševskis. Pirma, rastas įvykio vietoje sportinio batelio pėdsakas buvo nedidelio dydžio, dėl to buvo galima spręsti, kad tai buvo greičiausiai paauglio pėdsakas. Antra, žinant, kad įtariamasis yra nedidelio ūgio, smulkaus kūno sudėjimo, buvo galima spėti, kad galėjo būti jo bato pėdsakas (indukcija). Tačiau, tai dar neesminis požymis. V. Artiševskis augo asocialioje šeimoje, jau nuo pat vaikystės tėvas kartu jį imdavo eidamas vogti. Sūnus buvo ypač naudingas, kai reikėdavo pralįsti pro mažas, siauras angas (analogija). Be to, mokslškai pagrįsta,

⁶⁵ Коновалова, В. Е., *supra* note 59.

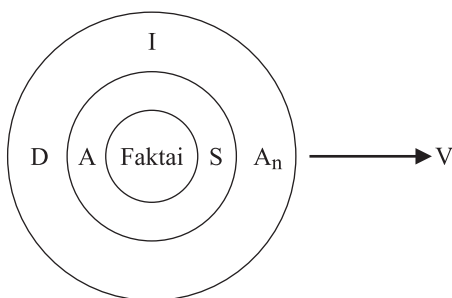
kad esminiai nusikaltėlių padarymo būdo požymiai (braižas) retai iš esmės keičiasi, tuo labiau nepilnamečių psichologija (dedukcija). Šiuo atveju, tiriant pastarąją vagystę, kaip tik patekimo būdas į namą buvo analogiškas – pro namo orlaidę. Vėliau ši versija pasitvirtino.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad logiškai versijų iškėlimo mechanizmas turėtų būti toks: faktiniai duomenys $f_1, f_2, f_3, \dots, f_n$ analizuojami atsižvelgiant į mokslinius bei praktinius apibendrinimus, atribojami reikšmingi faktai nuo nereikšmingų ir sintezės būdu reikšmingi bylai faktai sujungiami į tam tikrą sistemą $\langle f_1, f_2, f_3, \dots, f_n \rangle$. Ji sudaro empirinę bazę, kuri su kitais faktinių duomenų apibendrinimais (H) yra prielaida padaryti tikėtiną išvadą apie galimą priežastį h , paaiškinančią šių faktų kilmę. Tikėtinus išvados, iškeliant versiją, formulė būtų tokia :

$$\frac{H, \langle f_1, f_2, f_3, \dots, f_n \rangle}{h}$$

t. y. esant sąlygoms (1) H ir (2) $\langle f_1, f_2, f_3, \dots, f_n \rangle$, galima daryti išvadą, kad galėjo būti h ⁶⁶.

Šioje schemoje pavaizduota: faktiniai duomenys pirmiausia išnagrinėjami analizės ir sintezės metodais, paskui panaudojant indukciją, dedukciją arba analogiją iškeliamą versija.

A – analizė ir S – sintezė,

I – indukcija, D – dedukcija ir A_n – analogija.

Norint iškelti pagrįstas ir realias versijas, svarbu laikytis tyrimo objektyvumo. Šis principas gali būti paaiškinamas trejopai: psichologine, logine-metodologine ir kriminalistine prasme.

⁶⁶ Кирилов, В. И.; Старченко, А. А., *supra* note 38, p. 227.

Psichologine prasme objektyvumas reiškia šališkumo nebuvimą, kai tyrėjas siekia nustatyti tiesą, atmesdamas savo subjektyvų požiūrį. Logine-metodologine prasme objektyvumas reiškia tyrimo visapusiškumą. Pirma, iškeliant versijas turi būti atsižvelgiama į visą surinktą empirinę medžiagą. Antra, visapusiškumas reiškia, kad turi būti iškeltos visos galimos versijos pagal surinktus konkrečius faktus.

Kriminalistinė prasme, remiantis BPK 2 straipsnio reikalavimais – išsamiai, nešališkai ir per kiek įmanoma trumpesnę laiką atlikti bylos aplinkybių ištyrimą. Dėl to nusikaltimo tyrėjas turi iškelti visas realiai įmanomas versijas, aiškinančias įvairias tiriamo įvykio aplinkybes, atkreipdamas dėmesį ir į mažiau tikėtinas versijas, nes jos vėlesniame tyrimo etape gali virsti labiau tikėtinomis.

Apibendrinant versijų kėlimo loginį aspektą galima teigti, kad literatūroje nevisiškai tiksliai atskleidžiamas versijų kėlimo mechanizmas. Jis dažniausiai susiejamas į tam tikras versijų kėlimo stadijas. Nurodoma, kad pirmą sukuriama loginis įvykio modelis, o vėliau taikomi kiti versijų kūrimo metodai, pavyzdžiui, psichologinis arba pirmiau naudojama analizė ir sintezė, o vėliau naudojama indukcija arba dedukcija. Be logikos metodų, taikomi ir įvairūs psichologijos metodai: stebėjimas, palyginimas, abstrahavimas ir t. t. Jau minėjome, kad į versijų iškėlimą reikėtų žvelgti kaip į vientisą mąstymo procesą, kur logika ir psichologija yra viena kitą lemiančios atskiros šio proceso pusės.

Metodologiniu versijų kūrimo požiūriu tai galėtų būti pateisinama. Tačiau mąstymas praktinėje tyrėjo veikloje yra daug dinamiškesnis (nuolat keičiasi pagal nuo nusikaltimo tyrimo situacijas) ir kompleksiškesnis (vienu metu panaudojami įvairūs mąstymo būdai ir formos). Nusikaltimo tyrimo procese mąstymo ir praktinė veikla yra organiškai tarpusavyje susijusios, viena kitą lemiančios. Indukcijos ir dedukcijos metodais nustatant faktinius duomenis, svarbią reikšmę turi palyginimo ir analogijos metodai. Tyrėjui nuolat reikia remtis asmenine arba praktine nusikaltimų tyrimo praktika, kriminalistikos ir kitų mokslų rekomendacijomis. Naudodamasis palyginimo ir analogijos metodais, tyrėjas minėtą apibendrintą informaciją apie tiriamos rūšies nusikaltimus tarsi „pririša“ prie konkrečios bylos. Pasak J. Rinkevičiaus: „Klaidinga būtų manyti, kad kvotėjas, tardytojas, prokuroras ir teisėjai šiame procese (įrodinėjimo procese – A. B.) iš pradžių tik kaupia informacinę medžiagą, o paskui

ją nagrinėja mąstymo veiklos formomis. Ir priešingai, įrodinėjimas baudžiamajame procese negali apsiriboti loginiu mąstymu, jis visada susijęs su praktiniu įrodymu suradimu, paėmimu ir procesiniu jų įvertinimu⁶⁷.

Versijų kėlimo psichologiniai aspektai – santykis su intuicija

Įrodinėjimo procesas, ypač tyrėjo mąstymas tiriant nusikaltimus, dažnai ir neatsitiktinai siejamas su intuicija. Psichologine prasme intuicija (nuojauta), „euristinis procesas – užduoties sprendimo radimas, remiantis logiškai nesusijusiais orientyrais, t. y. tokiais orientyrais, kuriais remiantis negalima padaryti loginės išvados. Intuicijos būdu staiga, netikėtai daromi sprendimai, neįsisąmoninant jų loginių pagrindų, neatlikus loginių operacijų⁶⁸.

Versijos iškėlimas, performulavimas ir sprendimo išvelgimas gali įvykti intuityviai. Intuiciją teisiniu požiūriu būtų galima apibrėžti kaip sugebėjimą pažinti tiesą, tiesiogiai ją suvokiant ir to neargumentuojant, neparemiant įrodymais. Skirtingai nei diskursyvinis mąstymas*, čia esant intuicijai, dominuoja tiesioginis, iracionalumo momentas, kūrybinei vaizduotei artimas pažintinis aktas, kuriame vyksta nesąmoninga jutimiškumo ir loginio mąstymo sintezė.

Pažinimo procesas ne visada vyksta logiška ir faktiškai įrodoma forma. Neretai tyrėjas intuityviai ar mintimis tarsi „pagauna“, įprasmina sudėtingą situaciją, kurios loginiais būdais jam nepavyksta įveikti. Intuicijos reikšmė itin didelė todėl, kad būtina išvada daroma nesiremiant žinomais pažinimo būdais.

Dėl intuicijos reikšmės keliant versijas kriminalistikoje nėra vienareikšmės nuomonės. Teisininkai, neigiantys intuicijos vaidmenį tiriant nusikaltimus, mano, kad intuityvūs spėjimai negali būti pagrindas darant kokias nors išvadas ar keliant versijas. Intuicija, jų nuomone, tai nesąmoningai suvoktas spėjimas, neturintis loginio

⁶⁷ Rinkevičius, J., *supra* note 25, p. 22.

⁶⁸ *Psichologijos žodynas*. Vilnius, 1993, p. 124

* Diskursyvinis mąstymas – aiškus samprotavimo procesas, kuriame kiekviena tolesnė mintis išplaukia iš pirminės, priklauso nuo pirminės minties ir lemia tolesnę.

pagrindo, nepatikimas, į kurį neturi būti atsižvelgiama tiriant nusikaltimą, nes toks spėjimas gali būti klaidinantis, keičiantis loginius argumentus tiesiog fantazijomis⁶⁹.

Yra ir kita nuomonė, pavyzdžiui, E. Anuschatas⁷⁰ dar šio amžiaus pradžioje pastebėjo, kad tyrėjas, tirdamas nusikaltimus, kai kurias išvadas gali daryti intuityviai. Panašios nuomonės yra ir kiti vokiečių teisininkai A. Būringas, R. Magulskis⁷¹, lenkų teisininkai T. Hanausekas, H. Mąka ir Z. Pastorczakas⁷², lietuvių E. Palskys⁷³, rusų teisininkai ir psichologai R. Belkinas, A. Ratinovas, ir kiti⁷⁴. Tačiau iš jų daugelis nurodo, kad intuityvias išvadas reikia išsamiai patikrinti⁷⁵.

Manome, kad intuitycija negali būti aiškinama kaip logikos dalis, tačiau ji turi ryšių su ja, kaip realus mąstymo procesas sujungia į vieną visumą logikos elementus ir vaizduotę. Tačiau čia vaizdinys užima pirmaujančią padėtį.

Intuitycijos problemas nagrinėja psichologija, o filosofai atkreipė dėmesį į tai, kad „žmogaus intelektualioje veikloje yra tiesos, kurias protas aptinka ne loginiais įrodymais, samprotavimais, o tam tikrais tiesioginiais regėjimais, numatymais“⁷⁶.

Daug didelių mokslinių atradimų apibūdinama kaip neįtikėtini, neišsąmoninti, kilę netikėtai, neparemti ilgais apmąstymais ir t. t. Tačiau manome, kad tai nevisiškai taip. Šiuo atveju derėtų pateikti žymaus psichologo S. Rubinšteino nuomonę, kurią cituoja A. Lari-

⁶⁹ Строгович, М.С. *Курс советского уголовного процесса*. Москва, I tomas, 1968, p. 345–346.

⁷⁰ Anuschat, E., *supra* note 13, p. 64.

⁷¹ Būring, A., *supra* note 47, p. 35–36; Magulski, R. *Fallbeurteilung, Fallbearbeitung und kriminalistisches Denken*. Heildelberg, 1982, p. 10.

⁷² Hanausek, T. *Kilka uwag o metodyce budowy wersji sledczej*. Warszawa, 1969, p. 190.

⁷³ Palskys, E. *Intuitycija ir euristika nusikaltimų tyrėjo darbe*. Policijos pareigūnų ugdymo aktualijos ir patirtis. Vilnius, 1999, p. 32–38.

⁷⁴ Рагинов, А. Р. *Судебная психология для следователей*. Москва, 1967, p. 137; Котов, Д. Б.; Шиханцев, Г. Г. *Психология следователя*. Воронеж, 1976, p. 71–72; Белкин, Р. С. *Курс советской криминалистики*. Москва, 1977, t. 2, p. 97–102.

⁷⁵ Magulski, R., *supra* note 71, p. 10–11.

⁷⁶ *Хрестоматия по психологии*. Под. ред. Петровского, А.В. Москва, 1977, p. 273–274.

nas. S. Rubiņšteinas akivaizdžiai atskleidžia vieną iš intuicijos aspektų, svarbių ne tik mokslinėje veikloje, bet ir tiriant nusikaltimus. Jo teigimu, „uždavinio išsprendimo momentas, kai be pastangų, staiga topteli laiminga mintis, paprastai įvyksta nudirbus „didelį darbą“, be kurio šis momentas, būtų negalimas.

Atliekant šį parengtinį darbą, problema turi būti apžvelgta iš visų pusių, visi sunkumai turi būti įsisąmoninti. Be to, būtina... taip suvokti problemą, kad neberekėtų jokių užrašų, jokios papildomos medžiagos. Mąstymas, sprendžiant užduotį, turi būti toks, kad galimi problemos sprendimo sunkumai ir variantai galėtų lengvai, laisvai „prabėgti mintimis“. Kai tai pasiekama, dažnai pradeda slėgti nuovargis, dėl to esame priversti darbą nutraukti. Taip atgavę fizinės ir dvasinės jėgas, netrukus surandame užduoties sprendimo būdą.

Tokią padriką, „šiuoliuojantį“ procesą lemia tai, kad dėl įtempto darbo atsiradęs nuovargis kurį laiką trukdo rasti sprendimą, ir jis surandamas atlikus tą darbą⁷⁷.

Intuicija tyrėjas gali konkretinti iškeltas versijas. Tokių intuicijų versijų skirtumas nuo kitų versijų yra ne gnoseologinis, ne loginis, o psichologinis ir į tai reikia atkreipti dėmesį. Intuityvi prielaida gali būti gana reali ir tikroviška. Tačiau čia ir slypi pavojus, jei atiduodama tokiai versijai pirmenybė ir neatsižvelgiama į kitas versijas, nes tuomet tyrimas bus vienpusiškas. Kad to būtų išvengta, intuicija iškeltas versijas turi įvertinti loginė kontrolė ir savikontrolė. Reikia atsižvelgti, kiek tokia versija gali atitikti susiklosčiusias nusikaltimo tyrimo aplinkybes, koks jos ryšys su surinktais duomenimis ir įrodymais.

Intuityvus mąstymas įgyjamas ne iš karto, o patiriant įvairius reiškinius, įvykius, suvokiant jų savybes. Intuicijai būtina pakankama patirtis, tos srities žinios ir tikslingas protinis darbas. Dėl to ji bus labiau išlavinta to tyrėjo, kuris turi daugiau patirties tirdamas nusikaltimus. Teisės psichologijoje nusikaltimo tyrėjo veikla dažnai siejama su kūrybine veikla, kurios metu sprendžiami kūrybiniai, nestandartiniai uždaviniai⁷⁸. Dabartinėje psichologijoje kūrybinėmis

⁷⁷ Ларин, А. М., *supra* note 35. Рубинштейн, С. Л. *Основы общей психологии*. Москва, 1940, p. 483.

⁷⁸ Еникеев, М. И. *Основы общей и юридической психологии*. Москва, 1996, p. 120.

problemomis yra vadinamos problemos, kurių išsprendimas sprendžiančiajam yra nežinomas, o esamos sąlygos atrodo prieštaringos viena kitai. Tokios problemos sveiko proto atžvilgiu iš principo atrodo neišsprendžiamos⁷⁹.

Vienas iš skiriamųjų mąstymo bruožų tiriant nusikaltimus, esant informacijos trūkumui apie tiriamą įvykį, yra jo euristinis pobūdis. Dažnai sprendami problemas, taikome praktiškas strategijas, kurios vadinamos euristikomis (atsakymų ieškoma remiantis patirtimi ir praktiniais veiksmais)⁸⁰.

Mokslas, tiriantis žmogaus kūrybinės veiklos dėsningumus – euristika (gr. *heuristo-randu*). Euristikos srities specialistai intuitycijos panaudojimu tiriant nusikaltimus neabejoja. Dar daugiau, iš nusikaltimų tyrimo praktikos jie išvelgia tipiškus intuityvaus mąstymo būdus⁸¹. Euristika tiria mąstymo procesus, vykstančius žmogui sprendžiant kūrybinius uždavinius, ieškant išeities iš sunkios padėties, kuria naujų duomenų ir žinių ieškojimo proceso įgyvendinimo modelius, kūrybinio arba produktyvaus mąstymo procesų valdymo metodus.

Euristikos metodų panaudojimas sutrumpina uždavinio sprendimo laiką, palyginti su visų galimų alternatyvų (versijų) nuoseklios peržiūros metodu. Gauti rezultatai paprastai tebūna vienas iš galimų sprendimų ir nebūtinai geriausias. Kai žmogus sprendžia kūrybinį uždavinį, šiuo atveju tiria nusikaltimą, jo galvoje vyksta sudėtingi psichologiniai procesai. Juos ir tiria euristika. Tačiau aprėpti, suvokti ir susigaudyti, kas tuo metu ir vėliau vyksta žmogaus sąmonėje, ji vargu ar pajėgi, kaip, beje, ir psichologija, psichofiziologija, neuropsichologija ir kiti mokslai.

Žmogus turi išspręsti kokį nors uždavinį, atlikti kokius nors veiksmus, tačiau turimos sąlygos neduoda jam būdo šiam uždaviniui išspręsti, visa ankstesnė patirtis taip pat neduoda schemos, kuri padėtų tai padaryti. Norėdamas rasti išeitį – sprendimą, žmogus turi sukurti naują veiklos strategiją, kurios anksčiau neturėjo, t. y. turi įgyvendinti kūrybinį produktyvų aktą.

⁷⁹ Пятрулис, В. *Психология творчества*. Вильнюс, 1991, p. 6.

⁸⁰ Myers, D. G. *Psichologija*. Vilnius, 2000, p. 325.

⁸¹ Пушкин, В. Н. *Эвристика – наука о творческом мышлении*. Москва, 1967, p. 3–4.

Tokios situacijos paprastai vadinamos probleminėmis, o psichinis procesas, leidžiantis išspręsti uždavinį, parengti naują produktyvaus mąstymo strategiją, dar nuo Archimedo laikų vadinamas *euristine veikla*⁸².

Šiuo metu vis daugiau kalbama apie euristikos, modeliavimo ir kibernetikos santykį, apie intelekto automatizavimo galimybes, apie intelektualės kūrybinės veiklos vadybą. Tačiau kūrybiniai procesai, euristinė veikla dar iki galo nepažinta ir sunkiai pasiduoda tiksliam, kryptingam reguliavimui. Pastaruoju metu įvairių sričių mokslininkai, pasitelkę kompiuterį, bando imituoti žmogaus mąstymą, sukurti dirbtinį intelektą. Kaip teigia D. G. Myersas, „bandymai imituoti žmogaus mąstymą kompiuteryje yra savotiška duoklė žmogaus pažinimui“⁸³. Dirbtinis intelektas – tai „mokslas apie kompiuterių sistemas, atliekančias žmogaus mąstymą imituojančius ir kitus „protinus“ veiksmus. Tokios sistemos esmė – didžiuliai laikomos informacijos kiekiai ir aiškios jos atkūrimo taisyklės“⁸⁴.

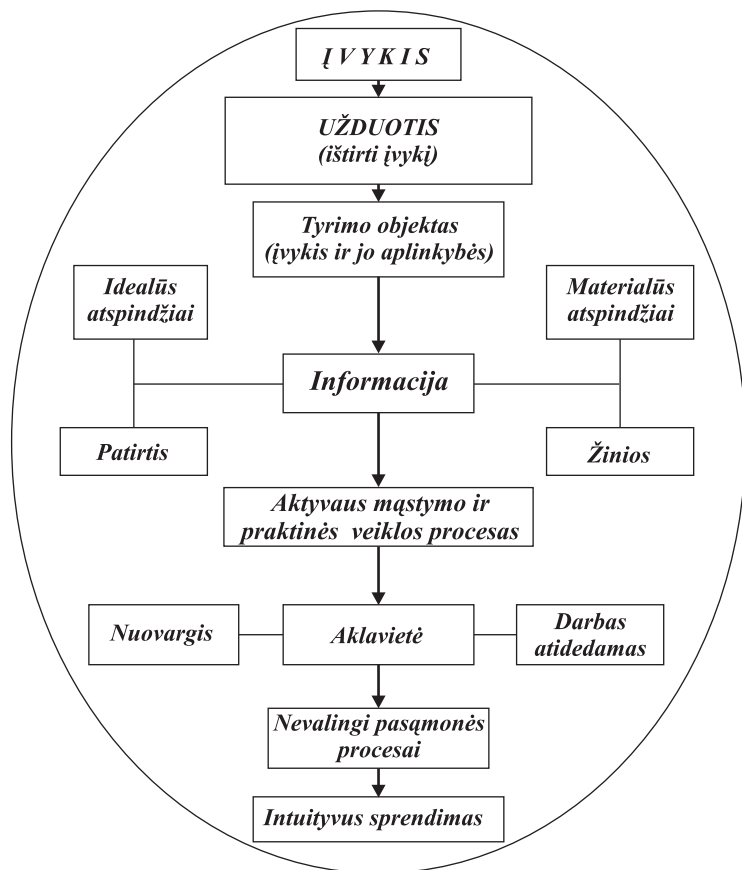
Tačiau iš mąstymo psichologijos apibendrintų duomenų nustatyta, kad vienus uždavinius gerai sprendžia kompiuteris ir blogai žmogus. Ir atvirkščiai, yra tokių uždavinių, kuriuos geriau ir veiksmingiau sugeba išspręsti žmogus, tačiau jų nesugeba išspręsti kompiuteris. Kiekvienas nusikaltimas yra individualus, ir šiuo atveju netinka kokia nors šabloniška programa. Euristinei nusikaltimo tyrėjo veiklai padėti, pagyvinti šiuo metu gali įvairios automatizuotos kriminalinės registracijos ir operatyvios paieškos sistemos.

⁸² Пушкин, В. Н., *supra* note 81, p. 3–4.

⁸³ Myers, D. G., *supra* note 80, p. 341.

⁸⁴ *Ibid.*

Intuityvaus sprendimo schema:

Išvados

1. Versijos, kaip mąstymo formos tiriant nusikaltimus, struktūra apima šiuos pagrindinius elementus: a) versijos kėlimo informacinį pagrindą, tai yra duomenis, pagal kuriuos ji keliama (faktiniai duomenys apie tiriamą įvykį); b) tyrėjo žinias, tai yra kriminalistikos ir kitų mokslų žinias arba apibendrintą asmeninę patirtį tiriant nusikaltimus; c) prielaidą, kuria aiškinama faktų kilmė, esmė ir tarpusavio ryšiai (versijos turinys).

2. Versijų kėlimo etapas apima tris pagrindines stadijas: a) informacijos apie tiriamą įvykį analizavimą; b) versijos kėlimo informacinio pagrindo nustatymą; c) versijos iškėlimą.

3. Įrodinėjimo procesas, ypač tyrėjo mąstymas tiriant nusikaltimus, dažnai ir neatsitiktinai siejamas su intuicija. Versijos iškėlimas, performulavimas ir sprendimo įžvelgimas gali įvykti intuityviai. Intuiciją teisiniu požiūriu būtų galima apibrėžti kaip sugebėjimą pažinti tiesą tiesiogiai ją suvokiant ir to neargumentuojant, neparemiant įrodymais.

4. Pažinimo procesas ne visada vyksta logiška ir faktiškai įrodoma forma. Neretai tyrėjas intuityviai ar mintimis tarsi „pagauna“, įprasmina sudėtingą situaciją, kurios loginiais būdais jam nepavyksta įveikti. Intuicijos reikšmė itin didelė todėl, kad būtina išvada daroma nesiremiant žinomais pažinimo metodais.

5. Intuicija negali būti aiškinama kaip logikos dalis, tačiau ji turi su ja ryšių, o kaip realus mąstymo procesas sujungia į vieną visumą logikos elementus ir vaizduotę. Tačiau čia vaizdinys užima pirmaujančią padėtį. Pasitelkdamas intuiciją tyrėjas gali konkretinti iškeltas versijas. Tokių intuityvių versijų skirtumas nuo kitų versijų yra ne gnoseologinis ar loginis, o psichologinis, ir į tai reikia atkreipti dėmesį. Intuityvi prielaida gali būti gana reali ir tikroviška. Tačiau čia slypi pavojus, atiduodant tokiai versijai pirmenybę ir neatsižvelgiant į kitas versijas, nes tuo atveju galimas tyrimo vienpusiškumas. Kad to būtų išvengta, remiantis intuicija iškeltoms versijoms reikalinga loginė kontrolė ir savikontrolė.

6. Teisės psichologijoje nusikaltimo tyrimas dažnai siejamas su kūrybine veikla, kurios metu sprendžiami kūrybiniai, nestandartiniai uždaviniai. Euristikos metodų taikymas sutrumpina uždavinio sprendimo laiką, palyginti su visų galimų alternatyvų (versijų) nuoseklios peržiūros metodu. Tačiau pastebima, kad kūrybiniai procesai ir euristinė veikla – dar iki galo nepažinta ir sunkiai pasiduoda tiksliai, kryptingai reguliuojama.

Literatūra

1. Ackermann, R. *Kriminalistische Untersuchungsplanung: Zum Begriff der kriminalistischen Version*. Berlin, 1985.
2. Adamczak, S.; Hanausek, T.; Jarosz, J. *Kryminalistyka, cz.I*, Wyd. UJ.Krakow, 1971.
3. Anuschat, E. *Die Gedankenarbeit des Kriminalisten*. Berlin, 1921.
4. Bauer, A. *Anleitung zur Criminalpraxis*. Göttingen, 1837.
5. Budrevičius, K. Apžiūrėjimas. *Policija*. 1927, Nr. 11.
6. Büring, A. *Die geistige und praktische Tatrekonstruktion im lichte der kriminalistischen Denklehre*. Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimer, 1992.
7. Clages, H. *Methodik der kriminalistischen Untersuchungsplanung, Kriminalistik*. 2000, 5.
8. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1993.
9. Danisevičius, P.; Liakas, A. *Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniame baudžiamajame procese*. Vilnius, 1971.
10. Gross, H. *Die Erforschung des Sachverhalts strafbarer Handlungen*. München, 1893.
11. Gross, H.; Höpler, E. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Monachium, Berlin, Lipsk. VII, 1922.
12. Hanausek, T. *Kilka uwag o metodyce budowy wersji sledczej*. Warszawa, 1969.
13. Hanausek, T. *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania*. Warszawa, 1987, t. 2.
14. Jacikevičius, A. *Bendroji psichologija*. Vilnius, 1986.
15. Juszka, K. *Wersja kryminalistyczna*. Krakow, 1997.
16. Kai kurie galimumai susekti nusikaltėlius. *Policija*. 1935, 2.
17. Kazlauskas, M. *Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese*. Vilnius, 1976.
18. Konieczny, J. *Wersja sledcza I analiza kryminalna*. Kryminalistyka. Pod red. Widackiego, J. Warszawa, 1999.
19. Kuklianskis, S. *Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys*. Vilnius, 1995.
20. Kurapka, E.; Malevski, H.; Palskys, E.; Kuklianskis, S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius, 1998.
21. Leonhardt, R.; Roll, H.; Schurich, F. R. *Kriminalistische Tatortarbeit*. Heidelberg, 1995.
22. Locard, E. *Die Kriminaluntersuchung und ihre wissenschaftlichen Methoden*. Berlin, 1930.
23. Locard, E. *Dochodzenie przestępcstw według metod naukowych*. Łódź, 1937.
24. Ludwig, Hugo Franz von Jagemann. *Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde*. Frankfurt, 1837. 1. Band.

25. Magulski, R. *Fallbeurteilung, Fallbearbeitung und kriminalistisches Denken*. Heidelberg, 1982.
26. Myers, D.G. *Psichologija*. Vilnius, 2000.
27. Ovicinskij, S. Die Bedeutung der Analogie bei der Aufstellung von Versionen. *Forum der Kriminalistik*. 1966, nr. 8.
28. Palskys, E. *Intuicija ir euristika nusikaltimų tyrėjo darbe*. Policijos pareigūnų ugdymo aktualijos ir patirtis. Vilnius, 1999.
29. Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos*. Vilnius, 1995.
30. Palskys, E.; Kazlauskas, M.; Danisevičius, P. *Kriminalistika*. Vilnius, 1985.
31. Pfister, W. *Von der Intuition bis zur Logik. Zum kriminalistischen Denkprozeß*. Teil.2. *Kriminalistik*, 1980.
32. Pfyffer, K.; Jon Bapt., zur Gilgen. *Anleitung zur Führung von Untersuchungen über Strafsachen*. 1 Teil. Zürich, 1843.
33. Philipp, L. *Einführung in die kriminalistische Denklehre*. Berlin, 1927.
34. Plečkaitis, R. *Logikos įvadas*. Vilnius, 1968.
35. *Psichologijos žodynas*. Vilnius, 1993.
36. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Vilnius, 1990.
37. Schneickert, H. *Kriminaltaktik: mit besonderer Berücksichtigung der Kriminalpsychologie*. 5, Aufl. Berlin, 1940.
38. Survila, A. Nusikaltimų tyrimas. *Policija*. 1930, 4.
39. Walder, H. *Kriminalistisches Denken*. Heidelberg, 1996.
40. Weihman, R. *Kriminalistik*. Verlag Deutsche Polizeiliteratur GMBH Buchvertrieb, 1999.
41. Weingart, A. *Kriminaltaktik*. Leipzig, 1904.
42. Белкин, Р. С. *Курс советской криминалистики*. Москва, 1977, II tomas.
43. Громов, В. И. *Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследование преступлений)*. Москва, 1925.
44. Гросс, Г. *Руководство для судебных следователей*. СПб, 1908.
45. Еникеев, М. И. *Основы общей и юридической психологии*. Москва, 1996.
46. Кирилов, В. И.; Старченко, А. А. *Логика*. Москва, 1987.
47. Коновалова, В. Е. *Логико-психологические аспекты построения версий*. Версии и планирование исследования. Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1985.
48. Котов, Д. Б.; Шиханцев, Г. Г. *Психология следователя*. Воронеж, 1976.
49. *Криминалистика*. Под. ред. Белкина, Р. С.; Лузгина, И. М. Москва, 1980, II tomas.
50. *Криминалистика*. Под. ред. Герасимова, И. Ф.; Драпкина, Л. Я. Москва, 1994.
51. Куклянскис, С. С. *Расследование и предупреждение хищений денежных средств*. Вильнюс, 1974.
52. Ларин, А. М. *От следственной версии к истине*. Москва, 1976.

53. Лузгин, И. М. *Методологические проблемы расследования*. Москва, 1973.
54. Лузгин, И. М. *Расследование как процесс познания*. Москва, 1969.
55. Пушкин, В. Н. *Эвристика – наука о творческом мышлении*. Москва, 1967.
56. Пятрулис, В. *Психология творчества*. Вильнюс, 1991.
57. Ратинов, А. Р. *Судебная психология для следователей*. Москва, 1967.
58. Рубинштейн, С. Л. *Основы общей психологии*. Москва, 1940.
59. Савинов, А. В. *Логические законы мышления*. Ленинград, 1958.
60. *Специализированный курс криминалистики*. Под. ред. Салтевского, М. В. Киев, 1987.
61. Строгович, М. С. *Курс советского уголовного процесса*. Москва, 1968.
62. *Хрестоматия по психологии*. Под. ред. Петровского, А. В. Москва, 1977.
63. Шейфер, С. А. *Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе*. Москва, 1972.

Santrauka

Straipsnyje tyrinėjama versijos, kaip mąstymo formos tiriant nusikaltimus, samprata, jos struktūra. Atitinkamai keliami klausimai, koks yra versijos kėlimo pagrindas, kokiomis žiniomis yra grindžiamas tyrėjo darbas versijų pagrindu, galiausiai atsakoma į klausimą, koks yra versijos turinys, nuo ko jis priklauso. Versijų klausimas yra ypač aktualus įrodinėjimo procese, mat tai susiję su tyrėjo intuicija. Taigi sutinkama, kad versijos iškėlimas, performulavimas ir sprendimo įžvelgimas gali įvykti intuityviai. Tačiau pažinimo procesas ne visada vyksta logiška ir faktiškai įrodoma forma. Neretai tyrėjas intuityviai įprasmina sudėtingą situaciją, kurios loginiais būdais jam nepavyksta įveikti. Intuicijos reikšmė itin didelė todėl, kad būtina išvada daroma nesiremiant žinomais pažinimo metodais. Kita vertus, versijos, grindžiamos intuityviomis prielaidomis, gali būti ne tik realios ir tikroviškos, bet tuo pat metu pavojingos. Atiduodant intuityviai versijai pirmenybę, neatsižvelgiant į kitas versijas, galimas tyrimo vienpusiškumas.

Taigi šie ir kiti su įrodinėjimo procesu ir tiesos paieškomis būdamajame procese susiję klausimai nagrinėjami šiame straipsnyje.

NEPILNAMEČIO APKLAUSA BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

Rima Ažubalytė*

Įvadas

Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse¹ (toliau – ir BPK), įvertinus nevisišką nepilnamečio proceso dalyvio procesinį veiksnumą, yra numatytos papildomos nepilnamečių proceso dalyvių teisių įgyvendinimo garantijos, taip pat tam tikri bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, tyrimo ar nagrinėjimo ypatumai. Jų paskirtis yra užtikrinti, kad dėl nepilnametystės nevisiškai procesiškai veiksnus proceso dalyvis galėtų pasinaudoti jam suteiktu procesiniu statusu. Vis dėlto ypatingas dėmesys turėtų būti skirtas vaikų apklausai, nes parodymų davimas – iš esmės vienintelė teisė, kurią vaikas gali arba privalo įgyvendinti pats, o ne per asmenį, atstovaujantį jo interesams ar juos ginantį. Procesinė apklausos tvarka yra parodymų davimo / gavimo bei fiksavimo forma, kuri lemia ne tik įrodymų leistinumą, tačiau tam tikrais aspektais gali lemti ir parodymų turinį – ypač atvejais, kai apklausiami „pažeidžiami“ asmenys, tarp jų ir vaikai.

Nepilnamečių (vaikų) apklausų baudžiamajame procese problematika Lietuvoje susidomėta neseniai: sąlyginai aktyviau apklausų ir vaikų parodymų klausimus nagrinėja ne teisininkai, o psicho-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

logai² bei kriminalistai³. Baudžiamieji procesiniai nepilnamečių apklausų aspektai Lietuvoje epizodiškai nagrinėti G. Godos, A. Jatkevičiaus, R. Ažubalytės straipsniuose⁴, taip pat mokomuosiuose ir metodiniuose šaltiniuose: tarptautinių aktų apžvalgoje⁵, tyrime, skirtame specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje galimybėms⁶, teisinėse rekomendacijose pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais⁷. Pastaruoju metu ryškėja ir praktikos byloje, kuriose nukentėjo nepilnamečiai, apiben-

² Grigutytė, N. Vaiko apklausa. *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Metodinis leidinys. Ats. redaktorė Česnaitytė, I. Vilnius. 2007. <<http://www.nplc.lt/nj/projektas/index.htm>> [žiūrėta 2008-11-12]; Grigutytė, N., Česnienė, I., Karmaza, E., Valiukevičiūtė, J. *Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2006.; Česnienė, I., Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59); Česnienė, I. Pranešimas apie prievartą patyrusį vaiką: esamos padėties Lietuvoje analizė. *Socialinis darbas*. 2007, 6 (2): 37–42.

³ Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Vilnius, 2007.

⁴ Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. *Nepilnamečių kriminalinė justicija*. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001, p. 195–217. <<http://www.nplc.lt/nj>>; Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, 41; Ažubalytė R. Baudžiamąjį procesą, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos. In Ancelis, P. ir kt. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias. 2009, p. 61–104; Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso realizavimo procesinės garantijos. In *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Ats. red. E. V. Kurapka, V. Justickis. Mykolo Romerio universitetas. 2010.

⁵ *Tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamąjį procesą ypatumus, apžvalga*. Darbo vadovas Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas G. Sakalauskas. Parengė Teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo skyriaus specialistas M. Girdauskas. Teisės institutas, 2001. <<http://www.nplc.lt/lit/lit14.doc>> [žiūrėta 2008-12-12].

⁶ *Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės*. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. Vilnius, 2002. <<http://www.nplc.lt/nj>>.

⁷ Ažubalytė, R.; Ancelis P.; Burda, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. <<http://www.vrm.lt/index.php?id=612>> (2006).

drinimo poreikis⁸, parengtos generalinio prokuroro rekomendacijos dėl nepilnamečių nukentėjusiųjų (liudytojų) apklausos⁹.

Pripažįstant, kad pats dalyvavimas baudžiamajame procese yra sudėtingas išbandymas vaikui, ypač nukentėjusiajam ar liudytojui, įstatymų leidėjai dažnai nustato specifines vaikų apklausos taisykles, kurių paskirtis užtikrinti ne tik parodymų leistinumą ir tikrumą, bet ir apklausiamojo visapusišią saugumą. BPK 186 str., 188 str. 5 d.; 272 str. 4 d.; 275 str. 5 d.; 278 str. 1 d. 1 p.; 280 str.; 283 str. 3 d. numato specifinę nepilnamečių apklausos procesinę formą¹⁰. Nepilnamečiai liudytojai, nukentėjusieji ir įtariamieji gali būti apklausiami ikiteisminio tyrimo metu (ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro bei ikiteisminio tyrimo teisėjo), taip pat teisme. Dėl skirtingos nepilnamečių proceso dalyvių teisinės padėties nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausos ir įtariamųjų (kaltinamųjų) apklausos reglamentavimo principai skiriasi: daugelyje kontinentinės teisės valstybių yra numatyta procesinė galimybė tinkamai apklausus nukentėjusįjį vaiką ar vaiką – liudytoją ikiteisminio tyrimo metu, į teismą jo nebekviesti. Tuo tarpu nepilnamečio įtariamojo dalyvavimas teisme yra viena pagrindinių jo teisių, susijusių su teise į teisingą procesą. Šiame straipsnyje bus pateikta kai kurių nepilnamečių apklausos procesinių aspektų analizė.

⁸ Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Teritorinių prokuratūrų gerosios praktikos nepilnamečių justicijos srityje apibendrinimas. 2010-03-31 Nr. 17.3.-107-50; Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Prokurorų darbo 2008–2009 metais užtikrinant nuo nusikalstamų veikų nukentėjusiųjų nepilnamečių interesus geriausios praktikos apžvalga 2010-03-22 Nr. 17.3-46; Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Apibendrinimas dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, kai nukentėjusysis yra nepilnametis, ikiteisminio tyrimo praktikos 2009 metais. 2010-02-02 Nr.17.3.-31. <<http://www.prokuraturos.lt/nbspnbsplkiteisminiotyrimokontrolė/tabid/178/Default.aspx>> [žiūrėta 2011-03-07].

⁹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4806.

¹⁰ Procesiniai reikalavimai, taikomi nepilnamečių apklausoms, taikytini ir kitiems tyrimo veiksams, kuriuose dalyvauja nepilnamečiai.

Nepilnamečio (vaiko) proceso dalyvio amžius

Specialios BPK normos taikomos apklausiant nepilnamečius. Vaiku (nepilnamečiu asmeniu)¹¹ laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18¹² metų, jei pagal įstatymus jo pilnametystė nepripažinta anksčiau¹³. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse teisiškai svarbi taip pat yra pilnametystės riba: jaunesniems nei 18 m. asmenims, dalyvaujantiems baudžiamajame procese, taikomos specifinės proceso taisyklės (taip pat nukentėjusiesiems ir liudytojams nuo 16 m. gresia atsakomybė už melagingų parodymų davimą, teisme jie privalo prisiekti). Tačiau vaikai baudžiamajame procese gali tapti įtariamaisiais (kaltinamaisiais), nukentėjusiais bei liudytojais. Taigi amžius ir branda tampa ne tik specifinių taisyklių taikymo pagrindu, bet ir atitinkamo proceso dalyvio teisinio statuso įgijimo prielaida. Tai svarbu, nes asmenį baudžiamojo proceso metu galima apklausti kaip liudytoją, nukentėjusįjį arba įtariamąjį (kaltinamąjį)¹⁴.

¹¹ Tarptautiniuose ir nacionaliniuose aktuose, skirtuose vaiko teisių apsaugai, paprastai yra vartojamas terminas „vaikas“. Netgi teigiama, kad terminas „nepilnametis“ yra netinkamas vadinti asmenis iki 18 m. dėl neigiamo atspalvio (žr. Baudžiamojo kodekso XI skyriaus pavadinimo ir 42, 67, 72, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 149, 150, 151, 261, 264, 307, 308 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279296&p_query=&p_tr2=> [žiūrėta 2008-11-12]. Tačiau atsižvelgus į tai, kad Lietuvos baudžiamuosiuose ir baudžiamojo proceso įstatymuose yra vartojamas terminas „nepilnamečiai“, šiame straipsnyje šie du terminai vartojami kaip sinonimai. Apie bendrą vaiko sampratą žr. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius, 2006, p. 20–39; nepilnamečio kaip nusikalstamos veikos subjekto ir nusikalstamos veikos pasikėsinimo objekto sampratą žr. Drakšienė, A.; Drakšas, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius, 2008, p. 35–42.

¹² Pilnamečiu asmuo pripažįstamas sukakus 18 metų ne savo gimimo dieną, o kitą dieną po gimimo dienos. Nesant dokumentų, asmens amžiui nustatyti skirtina teismo medicinos ekspertizė. Jeigu nepilnamečio amžius nustatomas teismo medicinos ekspertizės, nustatčius tik jo gimimo metus, gimimo diena laikytina paskutinė einamųjų metų diena. Amžių nustatčius minimaliu ir maksimaliu metų skaičiumi, vadovaujamosi ekspertizės spėjamu minimaliu amžiumi.

¹³ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501; Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

¹⁴ Šiame straipsnyje nagrinėjamos tik apklausos, atliekamos pagal BPK reikalavimus.

Toliau kalbant apie vaikų amžių, kaip prielaidą įgyti atitinkamo proceso dalyvio statusą, būtina atskirai kalbėti apie amžių, kurio sulaukęs vaikas gali tapti įtariamuoju (kaltinamuoju), nukentėjusiuoju arba liudytoju.

Baudžiamąja tvarka Lietuvoje gali atsakyti asmuo, taigi ir tapti įtariamuoju (kaltinamuoju), sulaukęs 16 m. (BK 13 str. 1 d.), už atskirų veikų padarymą – asmuo sulaukęs 14 m. (BK 13 str. 2 d.)¹⁵. Jaunesniems nei 18 m. asmenims, taip pat vyresniems nei 18 m., bet dar nesulaukusiems 21 m. asmenims, jei jie socialine branda prilygsta nepilnamečiams, taikomi tam tikri baudžiamosios atsakomybės ypatumai (BK XI skyrius). Nors mokslinėje literatūroje pasirinktos įstatymo leidėjo amžiaus, nuo kurio asmuo gali atsakyti pagal baudžiamąjį kodeksą, ribos yra diskutuojamos¹⁶. Įtariamojo statuso įgijimo faktiniai ir juridiniai pagrindai nėra diferencijuojami pagal amžių – tiek asmuo iki 18 m., tiek asmuo, vyresnis nei 18 m., įtariamuoju (kaltinamuoju) tampa analogiškais pagrindais (BPK 21, 22 str.)¹⁷.

Sisteminė BPK 28 str., skirta nukentėjusiojo procesinio statuso pagrindams, analizė nekelia abejonių – asmens pripažinimas nukentėjusiuoju nėra apribotas kokiomis nors sąlygomis, taigi nukentėjusiuoju, o vėliau ir civiliniu ieškovu, fizinis asmuo turi būti pripažįstamas neatsižvelgiant į jo veiksnumą, amžių, psichinės ar fizinės sveikatos būklę ar kitas aplinkybes. Teismai dažniausiai tinkamai aiškina tokį įstatymo leidėjo ketinimą: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija konstatavo, kad „*Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažįstamas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos.* <..> *Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas*

¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741 (aktuali redakcija).

¹⁶ Pakštaitis, L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98): 15. Drakšienė, A.; Drakšas, R., p. 42–49.

¹⁷ Plačiau apie įtariamojo (kaltinamojo) statusą žr. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2008. p. 932.

*nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnumo, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių.*¹⁸

Tad, jeigu nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo yra nepilnametis, jis turi būti pripažintas baudžiamajame procese nukentėjusiuoju. Kaip jau minėta, baudžiamajame procese teisiškai svarbi yra tik pilnametystės riba, nors Baudžiamajame kodekse yra skiriamos atskiros nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų amžiaus kategorijos: naujagimis, mažametis, nepilnametis. Analizuojant nukentėjusiojo baudžiamąjį procesinį statusą šie požymiai neturi jokios teisinės reikšmės (išskyrus jau minėtą nukentėjusiojo, kuriam suėjo 16 m., pareigą duoti teisingus parodymus). Svarbiausia, kad nepilnametis nukentėjęs yra laikomas nevisiškai procesiškai veiksniumi, todėl procese turi būti numatytos procesinės priemonės, užtikrinančios nepilnamečio nukentėjusiojo teisių ir pareigų įgyvendinimą, taip pat ir duodant parodymus.

Tačiau, be amžiaus, kaip pagrindinio nepilnamečio (vaiko) statuso asmeniui suteikimo kriterijaus, teisėje yra žinomi ir kiti kriterijai, kuriuos nustatyti leidžiama įstatymais¹⁹ – vienas iš jų Civiliniame kodekse (toliau ir CK)²⁰ numatyta emancipacija. Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų nurodo, kad „*Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos, numatytos BK 159 str. – vaiko – sąvokos baudžiamasis įstatymas neapibrėžia, todėl siekiant ją atskleisti turi būti remiamasi kitais norminiais teisės aktais. 1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos 1989 m. lapkričio 20 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtos Vaikų teisių konvencijos 1 str. numatyta, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą pilnametystė nepripažinta anksčiau. Analogiška nuostata yra ir Vaiko teisių konvencija remiantis 1996 m. kovo 14 d. priimtame Vaiko teisių apsaugos įstatyme: „vaikas yra žmogus, ne-*

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2007).

¹⁹ Kaip jau buvo minėta, tarptautiniai ir nacionaliniai aktai nustato, kad „Vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, *jei pagal įstatymus jo pilnametystė nepripažinta anksčiau*“. Žr.: Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501; Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.

²⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

turintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. Tai gi tiek tarptautiniu, tiek ir nacionaliniu lygmeniu vaiko sąvoka yra unifikauta, vadinasi, nukentėjusiuoju nuo BK numatytų atitinkamų veikų, yra asmuo, nesulaukęs 18 metų, nebent jam pritaikytas Civiliniame kodekse reglamentuotas emancipacijos institutas.²¹ Vis dėlto diskutuotina, ar civiliniams santykiams reglamentuoti skirtas institutas – emancipacija – gali lemti atitinkamus sprendimus baudžiamajame procese: konstatuoti visišką nepilnamečio nukentėjusiojo procesinį veiksnumą ir netaikyti papildomų procesinių garantijų. Nevisiškas procesinis veiksnumas paprastai yra nulemtas amžiaus ir kartu nevisiškos fizinės, psichologinės ir socialinės brandos. Civilinių ir baudžiamųjų procesinių santykių skirtumas, mūsų nuomone, neleidžia sprendžiant, ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, kuris civilinio proceso metu yra pripažintas emancipuotu, yra visiškai veiksnus, vadovautis įstatymo analogija. Kita vertus, šis klausimas vertas diskusijų, ir pripažinus, kad asmens civilinis veiksnumas (įgytas emancipacijos būdu ar sudarius santuoką) reiškia jo visišką baudžiamąjį procesinį veiksnumą, t. y. galėjimą pasinaudoti visomis nukentėjusiajam suteiktomis teisėmis ir vykdyti visas pareigas, reikėtų šią nuostatą įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatymuose²².

Potencialaus liudytojo baudžiamajoje byloje amžius įstatyme nenurodytas: nei minimalus, nei maksimalus. Kaip teigiama literatūroje, liudyti gali būti kviečiamas ir mažas vaikas, ir gilios senatvės sulaukęs asmuo²³. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat tinkamai interpretuoja BPK 78 str., nurodydamas kad „kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kurios asmuo gali būti šaukiamas kaip

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-532/2006).

²² Kita vertus, tarptautinės vaikų teisių gynimo organizacijos rekomenduoja laikytis kitos nepilnametystės traktavimo tendencijos: Vaiko teisių komitetas ragina valstybes peržiūrėti pilnametystės amžių, jeigu jis prasideda iki 18 metų, ir konkrečiai nustatyti aukštesnes apsaugines amžiaus ribas, užtikrinti specialią apsaugą kiekvienam vaikui, dar nesulaukusiam tokio amžiaus. Žr. Hodgkin, R.; Newell, P. *Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas*. Jungtinių Tautų vaikų fondas UNICEF, 2002, p. 1, 3, 7, 8.

²³ *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. (I–IV dalys). Mokslinis redaktorius G. Goda, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 206.

liudytojas.²⁴ Kitoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad: „BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kada asmuo gali ar nebegali būti šaukiamas kaip liudytojas. Prireikus, liudytoju gali būti ir mažamečiai vaikai, <...> jeigu jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir duoti apie juos teisingus parodymus.“²⁵

Liudytojo dalyvavimas baudžiamajame procese siejamas su reikšmingos informacijos, reikalingos bylai išspręsti gavimu, taigi galėjimas būti liudytoju siejamas su gebėjimu adekvačiai suvokti ir perteikti atitinkamą informaciją. BPK nurodoma, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“ (BPK 79 str.). Taigi praktiškai mažamečio parodymai gali būti ginčijami būtent tuo pagrindu, kad jis negeba suvokti ir perteikti informacijos. Tačiau moksliniai tyrimai leidžia teigti, jog asmens amžius automatiškai neleidžia daryti išvados, kad jis nesuvokia informacijos ir negali jos perteikti²⁶, nors kai kuriose šalyse tik prieš kelis dešimtmečius buvo pakeistas teisinis reguliavimas, pagal kurį vaikai buvo pripažįstami iš prigimties nepatikimais liudytojais, o jų duoti parodymai turėjo būti patvirtinti naudojant specialią procedūrą²⁷. Aukščiausiasis Teismas palaiko tokią poziciją, teigdamas, kad vien tik asmens mažametystės požymis negali būti pagrindas suabejoti liudytojo parodymu patikimumu: „*Nepagrįstas V. M. kasacinio skundo argumentas, kad mažametis liudytojas buvo suinteresuotas duoti palankius parodymus žuvusiojo atžvilgiu, todėl, kad žuvusysis yra jo tėvas. Nusikaltimo ir apklausos metu liudytojui A. K. buvo tik 7 metai. Kaip žinoma iš psichologijos mokslo ir teismų praktikos, tokių asmenų mąstymas yra primityvesnis vertimo apiben-*

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-121/2008).

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-110/2006).

²⁶ Žr.: Grigutytė, N., *supra* note 2; Grigutytė, N.; Čėsniėnė, I.; Karmaza, E.; Valiukevičiūtė, J., *supra* note 2; Čėsniėnė, I.; Diržytė, A., *supra* note 2.

²⁷ Wade A., New measures and new challenges: children's experiences of the court process. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002, p. 219–220.

drinimų prasme, tačiau, įsimenant įvykių eigą ir fiksuojant detales, yra pakankamai tikslus ir nuoseklus. Tokių asmenų mąstymo sugebėjimai ir galimybės apklausos metu sąmoningai iškreipti ar neteisingai pateikti įvykius yra mažesnės nei suaugusiųjų. Gebėjimas būti liudytoju įstatymiškai nėra saistomas su atitinkamu asmens amžiumi, dėl ko liudytojais gali būti ir vaikai.²⁸ Teismai taip pat vertina galimus fiziologinius ar psichologinius aspektus, galinčius turėti reikšmės gebėjimui duoti parodymus: „Nepilnamečės K. P. ir D. M. galėjo būti apklausiamos liudytojomis, kadangi byloje nėra jokių duomenų apie tai, kad jos turėtų kokių nors psichinių ar fizinių trūkumų, neleidžiančių joms teisingai suvokti reikšmingų bylos aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus. Vien tik asmens amžius įstatyme nėra laikomas aplinkybe, dėl kurios asmuo negali būti liudytoju. Be to, iš byloje esančių duomenų nesimato, kad liudytojoms būtų būdingos kokios nors išskirtinės individualios psichologinės ypatybės, ar kad jos įvykio metu būtų buvusios kokios nors ypatingos emocinės būsenos, kuri trukdytų teisingai suvokti bylai reikšmingas aplinkybes. Taip pat byloje nėra duomenų, kad liudytojų amžius būtų ta aplinkybė, dėl kurios jos nesugebėtų teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus, kadangi abiejų liudytojų parodymai iš esmės yra nuoseklūs, neprieštaraujantys kitiems įrodymams ir faktinėms aplinkybėms.“²⁹

Kita vertus, jei kyla abejonių dėl asmens, taip pat ir nepilnamečio, gebėjimo teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus, jos turi būti patikrintos: „Iš A. P. charakteristikos, išduotos (duomenys neskelbtini) vidurinės mokyklos, matyti, kad Vilniaus pedagoginio-psichologinio centro specialistai nustatė, jog A. P. turi mokymosi negalę dėl lingvistinių procesų ir girdimojo suvokimo sutrikimų, jam buvo rekomenduojama mokytis pagal modifikuotą (palengvintą, bet iš esmės nepakeistą) programą [...]. Tačiau šie duomenys negali būti pagrindas abejoti A. P. sugebėjimu teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus. A. P. mokėsi vidurinėje mokykloje, nors jis, kaip nurodyta charakteristikoje, ir nerodė didelio noro mokytis, dirbo lėtai, namų darbus atlikdavo nesis-

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-570/2006).

²⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-106-2007).

temingai. Kaip asmenybė jis apibūdinamas kaip labai uždaras, lėtas, pasyvus, santūrus, nelinkęs į kraštutinumus, nekonfliktiškas. Tyrimo metu A. P. davė išsamius, nuoseklius, kategoriškus parodymus, kuriuos jis patvirtino parodymų patikrinimo vietoje ir teisiama jame posėdyje. Nei [...] pareigūnams, nei teismui nekilo jokių abejonų dėl A. P. sugebėjimų teisingai suvokti jam žinomas reikšmingas bylos aplinkybes, todėl jo parodymai yra leistinas įrodymų šaltinis.³⁰

Atsižvelgus į baudžiamojo proceso įstatymų galiojimo laike nuostatas (BPK 4 str. 1 d.), teigtina, kad proceso dalyviui (įtariamajam, nukentėjusiajam, liudytojui), tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu sulaukusiam 18 m., jau nebegali būti taikomos nepilnamečiams skirtos papildomos garantijos ar specifinės proceso veiksmo atlikimo taisyklės. Ši nuostata nedera nei su tarptautinių aktų nuostatomis, kuriose teigiama, kad pats nepilnamečio dalyvavimas baudžiamajame procese daro didelę žalą, ir rekomenduojama nepilnamečių baudžiamajam procesui būdingus principus taikyti ir „jauniems suaugusiesiems“³¹, nei su mokslininkų palankia nuomone dėl procesinių garantijų veikimo „pratęsimo“³².

Manytina, kad, atsižvelgus į išdėstytus tarptautinių aktų reikalavimus bei mokslinius tyrimus, taip pat nepaneigiant baudžiamojo proceso įstatymo normų galiojimo laike nuostatų, galiojančiame BPK būtina įtvirtinti nuostatą, kad, atsižvelgus į įtariamųjų (kaltinamųjų), nukentėjusiųjų, liudytojų, kuriems baudžiamojo proceso metu suėjo 18 m., socialinę brandą³³, jie baudžiamojo proceso metu gali būti laikomi nepilnamečiais. Šį klausimą, atsižvelgiant į baudžiamosios bylos proceso stadiją, išklause specialisto ar gavę jo

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-389/2006).

³¹ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės). P. 3.3.; 11.1 ir 11.2. <http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Pekinotaisykles%20red.htm> [žiūrėta 2008-11-12]; Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003)20 valstybėms narėms „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“ (priimta 2003.09.24). <[http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK\(2003\)20.doc](http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK(2003)20.doc)> [žiūrėta 2009-03-31]

³² Jatkevičius, A., *supra* note 4, p. 69.

³³ Apie socialinę brandą baudžiamojoje teisėje žr. Ušėlė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18–20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*. 2011, 78: 182–196.

išvadą, taip pat atsižvelgę į visas reikšmingas nusikalstamos veikos atsakomybei reikšmės turinčias aplinkybes, taip pat į vykstančio baudžiamojo proceso eigą, spręstų ikiteisminio tyrimo teisėjas arba teismas³⁴.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad kaip įtariamasis (kaltinamasis) asmuo gali būti apklausiamas nuo 14 arba 16 metų (nes tik nuo šio amžiaus kyla baudžiamoji atsakomybė už atitinkamą nusikalstamą veiką), o nukentėjusiojo ir liudytojo apklausos galimybė yra siejama ne su tam tikru amžiumi, bet su gebėjimu suvokti ir perteikti reikšmingą bylai informaciją.

Nepilnamečio apklausos procesiniai ypatumai

Apklausa yra vienas dažniausiai atliekamų ikiteisminio tyrimo ir teismo veiksmų, kurio metu gaunami asmenų parodymai. Atsižvelgiant į BPK nustatytas apklausų taisykles, galima teigti, kad apklausos yra kelių rūšių: pagal apklausiamojo asmens amžių skiriamos pilnamečių asmenų apklausos ir nepilnamečių asmenų apklausos; pagal tai, kuris nepilnametis proceso dalyvis apklausiamas, galima skirti liudytojo³⁵ ir nukentėjusiojo apklausą bei įtariamąjo apklausą; pagal tai, kas atlieka nepilnamečio asmens apklausą, išskirtinos apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar

³⁴ Ažubalytė, R., *supra* note 4, p. 369–370.

³⁵ Atskirai paminėtina apklausa mažamečių, kurie apklausiami kaip liudytojai, nors, kaip rodo bylos duomenys, jie yra dalyvavę nusikalstamoje veikoje, dėl kurios apklausiami. Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad nuosprendis „*pagrįstas ir liudytojo A. L. parodymais. Šis asmuo, kaip matyti iš nuosprendžio, buvo nusikaltimo dalyvis, tačiau dėl savo amžiaus negalėjo atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Nusikaltimo padarymo metu jam suėjo 12 metų 1 mėnuo 17 dienų, todėl pagal BK 13 straipsnį jis neatsako pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau tai nereiškia, kad jis negalėjo būti apklaustas kaip liudytojas baudžiamojoje byloje. BPK 78 straipsnyje nurodyta, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. <...> jaunesnis kaip aštuoniolikos metų liudytojas A. L. buvo apklaustas BPK 186 straipsnyje nustatyta tvarka. <...> Nenustatyta, kad liudytojo A. L. parodymai buvo gauti neteisėtais būdais. Jis buvo apklaustas pirmosios instancijos teismo posėdyje ir visi proceso dalyviai galėjo užduoti jam klausimus. Tuo pasinaudojo ir kaltinamasis M. D.“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-121/2008).*

prokuroras³⁶; apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas; apklausos, atliekamos teismo.

Pagal tai, kokia apklausa vyksta, pareigūnas, be bendrų apklausos taisyklių, turi taikyti ir kai kurias specifines nuostatas, būdingas konkrečiai apklausos rūšiai.

Bendra taisyklė, kalbant apie vaikų apklausas – jos turi būti atliktos kuo greičiau nuo nusikalstamos veikos padarymo ir jų turėtų būti kuo mažiau. Tačiau baudžiamosiose bylose sunkiai pasiekama įstatymo leidėjo nuostata, kad vaikas paprastai apklausiamas vieną kartą: nors teismuose pasitaiko neteisingo BPK 186 str. vertinimo, konstatuojant, „kad ikiteisminio tyrimo metu apklausiant nepilnametės liudytojas R. R. ir S. G. daugiau kaip vieną kartą buvo pažeista BPK 186 straipsnio nuostata ir tai turėjo įtakos šiam teismui vertinant jų parodymus“³⁷, tačiau dažnesnė situacija yra priešinga – vaikai apklausiami ne vieną kartą: „Pagal bylos medžiagą nepilnametis nukentėjęsysis R. B. pirmą kartą buvo apklaustas tyrėjo 2006 m. lapkričio 15 d., antrą kartą – ikiteisminio tyrimo teisėjo 2006 m. lapkričio 22 d. Taigi nepilnametis nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu buvo apklaustas du kartus. Taip pat pažymėtina, kad jis du kartus dalyvavo asmens parodymo atpažinti pagal jo nuotrauką tyrimo veiksmuose, <...> BPK 186 straipsnio 2 dalis imperatyviai nenurodo, kad nepilnametis nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu gali būti apklaustas tik vieną kartą. Ši įstatymo nuostata yra tik rekomendacinė. Dėl to ko-

³⁶ Tiek literatūroje, tiek teisinėje praktikoje kartais neteisingai nurodoma, kad nepilnametis ikiteisminio tyrimo metu gali būti apklaustas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ir tik vieną kartą. Tokia pozicija gali būti paaiškinama BPK 186 straipsnio, kurio redakcijoje buvo numatyta, kad nepilnametį nukentėjusįjį ir liudytoją gali apklausti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, paprastai vieną kartą. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*, p. 491–492. Tačiau ši procesinė nuostata buvo pakeista tik įsigaliojus naujam Baudžiamojo proceso kodeksui (žr. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003-07-09, Nr. 68-3070), nors ir buvo abejonų, ar leidimas atlikti vaikų apklausas ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams bei prokurorams, nesumažins vaikų teisių apsaugos ta prasme, kad jie ir toliau bus kviečiami į teismą. *Teisės departamento išvada Baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276 ir 407 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektui*. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=212316> [žiūrėta 2011-04-29].

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-72/2010).

*legija atmeta nuteistojo teiginius dėl BPK 186 straipsnio 2 dalies pa-
žeidimo.*³⁸

Antras aspektas, skiriantis nepilnamečių apklausų procesinę formą nuo pilnamečių, yra tas, kad neatsižvelgiant į tai, kas atlieka apklausą – tyrėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, nepilnamečių apklausose turi teisę arba privalo dalyvauti atstovas pagal įstatymą, įgaliotasis atstovas (nukentėjusiojo ir liudytojo apklausoje) arba gynėjas³⁹ (įtariamąjo apklausoje) bei specialistas.

BPK 51 str. 1 d. 1 p., kuriame teigiama, kad gynėjo dalyvavimas būtinas nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamasis ar kaltinamas nepilnamečis, ir BPK 52 str. 2 d., kurioje nurodyta, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio pareikštas atsakymas gynėjo, leidžia daryti išvadą, kad teisė turėti gynėją, nepilnamečių bylose transformuojasi į „pareigą“ turėti gynėją⁴⁰.

Kiti asmenys, turi teisę dalyvauti nepilnamečio apklausoje ir atlikti joje jam priskirtas funkcijas: ginti atstovaujamo proceso dalyvių interesus (atstovas pagal įstatymą), teikti teisinę pagalbą (įgaliotasis atstovas) ir padėti apklausti vaiką, atsižvelgiant į jo brandą (specialistas).

Taigi apklausus nepilnamečį be tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą ir nedalyvaujant specialistui formaliai, nėra pažeidžiami jokie BPK reikalavimai. Kaip konstatavo Aukščiausiasis Teismas, „*nors nepilnamečis liudytojas E. R. ikiteisminio tyrimo metu buvo apklaustas ne ikiteisminio tyrimo teisėjo, o jo apklausos metu nedalyvavo jo atstovas, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ar psichologas,*

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-431/2010).

³⁹ Šią teisę pabrėžia ir EŽTT. Žr.: *Case of Salduz v. Turkey*. <<http://www.humanrights.is/the-human-rights-project/humanrightscasesandmaterials/cases/regionalcases/europeancourtofhumanrights/nr/2649>> [žiūrėta 2011-03-11].

⁴⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas patvirtino valstybės teisę paskirti gynėją, kai teikiama nemokama teisinė pagalba ir kai tai reikalinga teisingumo interesams, nepaisant kaltinamojo valios ir jo tiesioginio prašymo gintis pačiam. Teismas nustatė, kad nuostata „kai tai reikalinga teisingumo interesams“ turi būti aiškinaama išplėstai, ir pripažino teisinga paskirti gynėją, siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą atsižvelgus į bylos aplinkybių sudėtingumą bei paties įtariamąjo (kaltinamojo) asmenybę. Sprendimo byloje Croissant prieš Vokietiją santrauka. *Teismų praktika*. 2005, 23: 397–399.

*BKP 186 straipsnyje nustatyti nepilnamečio liudytojo apklausos reikalavimai nebuvo pažeisti, kadangi jie nėra imperatyvūs*⁴¹.

Atkreiptinas dėmesys į skirtingą įstatymo leidėjo požiūrį, reglamentuojant atstovo pagal įstatymą dalyvavimą apklausose ikiteisminio tyrimo metu ir teisme: jei ikiteisminio tyrimo metu apklausiant nepilnametį liudytoją ar nukentėjusįjį, atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti apklausoje (BPK 186 str. 5 d.), tai, teisme apklausiant nepilnametį nukentėjusįjį, atstovo pagal įstatymą dalyvavimas yra būtinas (BPK 283 str. 3 d.). Tuo tarpu nepilnamečio liudytojo apklausoje teisme atstovo pagal įstatymo dalyvavimas lieka neprivalomas (BPK 280 str. 1 d.), o dėl kaltinamojo atstovo pagal įstatymą dalyvavimo teisme kiekvienu atveju sprendžia teismas (BPK 249 str.). Galima konstatuoti, kad Lietuvoje išlaikytas minimalus standartas: teismui skirta pareiga nuspręsti dėl kaltinamojo atstovų pagal įstatymą dalyvavimo teisme, nes istoriškai susiklostė, jog tarptautiniuose aktuose pabrėžiant, kad teismas ar kita atitinkama kompetentinga institucija, siekdama apginti vaiko interesus, gali pareikalauti, kad jo tėvai ar globėjai atvyktų dalyvauti, iš esmės kalbama apie kaltinamuosius⁴². Pastaraisiais metais tarptautiniu lygiu vis daugiau dėmesio skiriant ir nusikaltimų aukų bei liudytojų teisėms baudžiamajame procese, rekomenduojama baudžiamąjį proceso metu užtikrinti būtiną nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų globėjų dalyvavimą⁴³.

BPK 186 str., 188 str. 5 d, 280 str. 1 d., reglamentuodami nepilnamečių apklausas, nurodo vaikų teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, kaip specialistus, galinčius dalyvauti jose. Tačiau nors dėl kompetentingų psichologų pagalbos apklausų metu būtinybės neabejojama ir valstybiniu lygiu, psichologų etatams prie teisėsau-

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamajame byloje (bylos Nr. 2K - 483/2007).

⁴² Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. 40 str. 2 d. b punkto ii ir iii papunktis. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501; Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino gairės). Punktas 15.2. <<http://www.nplc.lt/nj/dokumentai.htm>> [žiūrėta 2007-11-21].

⁴³ United Nation Economic and Social Council Resolution Nr. E/CN.15/2005/14/ „Guidelines on justice involving child victims and witnesses of crime“. Para. 25. <www.unescap.org/stat/apex/2/APEX2_S.7_ECOSOC_Resolution_2010WP.pdf> [žiūrėta 2009-04-01].

gos institucijų lėšų kol kas nenumatyta⁴⁴, dėl lėšų stygiaus tampa vis sunkiau pasinaudoti nevyriausybinių organizacijų paslaugomis⁴⁵.

Atsižvelgus į skirtingą situaciją, kuri gali lemti ir kitokių specialistų dalyvavimo apklausoje poreikį, manytina, kad reikia remtis bendra BPK nuostata, leidžiančia pasitelkti specialistą (BPK 180 str.) ir kvieštis profesionalą, turintį reikiamų žinių ir įgūdžių, pvz., nepilnamečio mokytoją: štai „*Nepilnamečių liudytojų akistatoje dalyvavo pedagogė, todėl šis procesinis veiksmas atitinka BPK 280 straipsnio nuostatas. <...> liudytojai A. K., V. V. ir V. Š. po apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją savo parodymus patvirtino ir parodymų patikrinimo vietoje metu (dalyvaujant Vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovei T. N.)*“⁴⁶ Pasikeitus nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos reglamentavimui, specialistą tapo beveik „privaloma“ kviesti į apklausą, atliekamą ikiteisminio tyrimo metu (BPK 186 str. 5 d.)⁴⁷, ir į atliekamą teisme (BPK 280 str.). Tačiau teismų praktika dėl specialisto dalyvavimo patvirtina anksčiau minėtą bendrą tendenciją, kad nei atstovo, nei specialisto dalyvavimas nepilnamečio apklausose yra neprivalomas. Aukščiausiasis Teismas pabrėžia, kad specialistas gali dalyvauti apklausoje, kai to prašo proceso dalyviai ar nusprendžia pareigūnai, atliekantys apklausą: „*vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ar psichologo dalyvavimas nepilnamečio apklausoje nėra privalomas. Nepilnamečio apklausoje šie asmenys dalyvauja proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo*

⁴⁴ *Vaiko teisių apsaugos kontrolierė: Lietuvoje trūksta psichologų, kurie galėtų dalyvauti nukentėjusių vaikų apklausose* <http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.vaikai?sakid=5335&dokid=101606&kalbid=1> [žiūrėta 2010 09 13]

⁴⁵ Pasak vaiko teisių apsaugos kontrolierės, iki šiol buvo remtasi beveik vien tik nevyriausybinių organizacijų specialistų pagalba, kuri savo ruožtu buvo finansuojama iš projektų. Žiobienė, E.: *Vaikų psichologų etatai galėtų būti įsteigti teismuose*. <<http://www.delfi.lt/news/economy/law/eziobiene-vaiku-psichologu-etatai-galetu-buti-isteigti-teismuose.d?id=36235993>> [žiūrėta 2010-09-14].

⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-592//2010).

⁴⁷ BPK norma suformuluota gana dviprasmiškai „Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“ Tai reiškia, kad specialistą kviesti „privaloma“, jei to prašo proceso dalyviai arba savo iniciatyva nusprendžia pareigūnas.

teisėjo iniciatyva. Tačiau jokių prašymų ar iniciatyvos dėl to minėti proceso dalyviai nepareiškė.⁴⁸ Nepilnamečio įtariamąjį apklauskos atveju laikomasi tos pačios nuoseklios pozicijos: „specialistas <...> tik gali būti kviečiamas, o tai paprastai daroma esant duomenų apie teisingų parodymų davimui įtakos turinčią nepilnamečio ypatingą fizinę ar psichinę būseną, tačiau tokių duomenų byloje nėra, todėl konstatuotina, kad nepilnamečio apklauskos vykdymo tvarka nebuvo pažeista“⁴⁹.

Nors reglamentuodamas specialisto dalyvavimą apklausiant nepilnamečių teisme, įstatymų leidėjas vartoja ne terminą „turi teisę dalyvauti“, o „šaukiamas“, teismai specialisto dalyvavimą taip pat laiko neprivalomu: „Pagal BPK 280 straipsnio 1 dalį apklausiant jaunesnį kaip aštuoniolikos metų liudytoją, šaukiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Patikrinusi bylos medžiagą, kolegija daro išvadą, kad teisiamejame posėdyje apklausiant nepilnamečių nukentėjusįjį R. B. baudžiamąjį proceso įstatymo reikalavimai, nustatyti BPK 280 straipsnio 1 dalyje, nebuvo pažeisti. Minėta BPK 280 straipsnio 1 dalies nuostata yra rekomendacinio pobūdžio ir taikoma įvertinus nepilnamečio asmens socialinę ir psichologinę brandą. Kadangi dėl nukentėjusiojo socialinės ir psichologinės brandos nei teismui, nei proceso dalyviams jokių abejonių nekilo, todėl valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo ir psichologo dalyvavimas jo apklausoje nebuvo būtinas.“⁵⁰

Kita specialių žinių panaudojimo forma baudžiamajame procese, susijusi su vaiko parodymais ir jų vertinimu – specialisto išvados pateikimas arba ekspertizės atlikimas. Nepilnamečio parodymų psichologinis vertinimas tampa labai svarbus byloje, kuriose pagrindinis arba vienintelis informacijos apie nusikalstamą veiką yra vaikas⁵¹: „teismo psichiatrijos ekspertizės metu nustatyta, kad V. Ž. galėjo ir gali

⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K-212/2007).

⁴⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 1A-47/2008).

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K-767/2007).

⁵¹ Valickas, G.; Justickis, V.; Čėsniėnė, I. Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinės padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. *Psichologija*. 2006, 33: 96; Čėsniėnė, I.; Diržytė, A., *supra* note 2, p. 40.

teisingai suprasti konkrečias faktines reikšmingas bylai aplinkybes, jas įsiminti, vėliau atgaminti ir duoti parodymus, jai nenustatytas nei padidintas polinkis fantazuoti, nei padidintas polinkis į įtaigumą, nei kitos tokios individualios psichologinės ypatybės, kurios būtų paveikusias jos elgesį byloje nagrinėjamo įvykio metu⁵². Šis vertinimas, atliekamas pagal patikimas metodikas⁵³, gali tapti svariu įrodymu, kad vaikas perteikia adekvačią, o ne „įteigtą“ informaciją („<...> maža to, mažametės nukentėjusiosios parodymų patikimumą patvirtina ir teismo psichiatrijos – psichologijos ekspertizės aktas Nr. 103MS-82, kuriame nurodyta, jog I. R. negalėjo suprasti su ja atliekamų veiksmų esmės ir adekvačiai jiems priešintis“⁵⁴), taip pat padėti įvertinti patirtą vaiko žalą: „ekspertizė Nr. 103MS-72 buvo paskirta siekiant nustatyti ir įvertinti nukentėjusiosios psichinę ir psichologinę būseną po patirtos seksualinės prievartos, taip pat siekiant įvertinti padarytos žalos laipsnį“⁵⁵.

Apibendrinant papildomų procesinių garantijų – atstovo pagal įstatymą ir specialisto dalyvavimo – suteikimo apklausiamam nepilnamečiui praktiką, pabrėžtina, kad toks formalus požiūris gali lemti ne tik apklausiamų nukentėjusiųjų ir liudytojų vaikų teisių pažeidimą, tačiau ir duomenų nepripažinimą įrodymais: „Iš bylos medžiagos matyti, kad 2008-09-18 atliekant šį procesinį veiksma (parodymą atpažinti – aut. past.) ir surašant protokolą buvo padaryti šie pažeidimai: atliekant šį procesinį veiksma ir surašant protokolą dėl asmens parodymo atpažinti pagal jo nuotrauką, pateikiant A. G. atpažinti nukentėjusiajam nepilnamečiui V. B. nedalyvavo jo atstovas pagal įstatymą, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kaip to reikalauja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 5 d. Nukentėjusiojo nepilnamečio mama A. B. 2008-12-09 teisiavimo posėdžio metu patvirtino, kad policijos pareigūnai nuotraukas į namus atvežė, kai jos namie nebuvo. Protokole

⁵² Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-112/2011).

⁵³ Čėsniėnė I.; Diržytė, A., *supra* note 2, p. 39–44.

⁵⁴ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-109/2011); Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-49/2011).

⁵⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-112/2011).

pasirašė vėliau, kaip pareigūnai protokolą atvežė jai į darbą. Be to, 2008-09-18 asmens parodymo atpažinti pagal jo nuotrauką protokole yra tik policijos pareigūno E. Peleckio parašas, nors šiame procesiniame veiksme dalyvavo ir policijos pareigūnas M. Stanslovas. Dėl šių neteisėtų, viršijančius įgaliojimus, proceso veiksmų priimta apeliacinės instancijos teismo nutartis, kuria nutarta pranešti prokurorui apie policijos pareigūnų E. Peleckio ir M. Stanslovo padarytus esminius baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimus.⁵⁶ Kalbant apie nepilnamečių liudytojų apklausą, kurioje nedalyvauja specialistas, gali kilti abejonių dėl parodymų savarankiškumo: „Pagal BPK 276 str. 4 d. ir 301 str. 1 d. prasmę prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui duoti įtariamojo parodymai įrodomosios reikšmės teismui priimant nuosprendį neturi, tačiau jie gali būti reikšmingi tikrinant ar vertinant kitus byloje esančius įrodymus. <...> Nustatyta, kad visų šių apklausų metu G. B. buvo tik sulaukęs 15-os metų, todėl šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnams reikėjo į šias apklausas kviešti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, nors to imperatyviai ir nereikalauja BPK 188 str. 5 d. nuostatos. Šių asmenų dalyvavimas apklausose ar nepilnamečio įtariamojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją būtų padėjusi pašalinti bet kokias abejones dėl paminėto įtariamojo parodymų patikimumo ir savarankiškumo. To ikiteisminio tyrimo pareigūnai nepadarė ir paminėtų abejonių nepašalino.<...> Be to, net be specialisto pagalbos matyti, kad atskiruose įtariamojo G. B. apklausų protokoluose esantys įrašai apie gynėjo dalyvavimą (b. l. 91, 305 t. 4) yra visai kito intensyvumo. Kitame protokole (b. l. 99 t. 4) advokato dalyvavimas visai nenurodytas (b. l. 99 t. 4). Tai kolegijai kelia pagrįstų abejonių dėl paminėtų apklausų teisėtumo.⁵⁷

Trečias aspektas, siejamas su vaiko apklausos specifika, yra tas, kad nors vaiko apklausa, atliekama ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, vyksta pagal bendras procesines taisykles (BPK 183 str.; 188 str.), tačiau apklausos taktika yra specifinė, atsižvelgiant į apklausiamą amžių, brandą, procesinį statusą ir kitas aplinkybes.

BPK reglamentuoja tik formaliąją apklausos pradžią: prieš pradėdamas liudytojo apklausą, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigū-

⁵⁶ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-278-462/2009).

⁵⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-267/2005).

nas įsitikina liudytojo asmens tapatybe, išsiaiškina reikiamus duomenis apie liudytojo asmenybę ir jo santykius su įtariamuoju, suprantamai išsiaiškina BPK numatytas nukentėjusiojo ar liudytojo teises ir pareigas; įspėja dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą, jei apklausiamajam yra sukakę 16 metų. Asmeniui iki 16 metų gali būti tik paaiškinta parodymų svarba, skirtingai nuo bendrosios teisės tradicijos šalių, kur paprastai parodymai gali būti duodami tik teisme ir tik prisiekus. Vaikų atveju teismai taiko įvairias procedūras, siekdami išsiaiškinti, ar vaikas suvokia priesaikos esmę ir kartu geba duoti teisingus parodymus⁵⁸. Tuo tarpu kriminalistai ir psichologai nurodo pasirengimo apklausai, palankios aplinkos sudarymo, kontakto su nepilnamečiu apklausiamuoju užmezgimo svarbą, nes būtent parengiamasis darbas leidžia gauti patikimus vaikų parodymus⁵⁹. 2009 m. pagrindinės pasirengimo nepilnamečio apklausai taktinės rekomendacijos įgijo norminį statusą ir tai leidžia tikėtis geresnio apklausų rezultato⁶⁰.

Apklauskos sudėtinės dalys – laisvas pasakojimas ir klausimų uždavimas (BPK 183 str. 2 d.) yra pagrindinė parodymų davimo / gavimo dalis. Pripažįstama, kad apklausiant vaikus, ypač nukentėjusius nuo seksualinių ir smurtinių nusikaltimų (beje, bendrosios teisės tradicijos baudžiamosios justicijos sistemos buvo pradėtos reformuoti, suteikiant papildomas procesines garantijas apklausiamiems nepilnamečiams nukentėjusiesiems ir liudytojams, būtent tada, kai paaiškėjo seksualinių nusikaltimų prieš vaikus mastai⁶¹) tinkamas apklausiančiojo elgesys – klausant, nukreipiant pasakojimą, užduodant klausimus – yra svarbiausia teisingų parodymų ga-

⁵⁸ Lyon, T. D. Child witnesses and the oath. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. John Wiley&Sons LTD, 2002, p. 245–260.

⁵⁹ Grigutytė, N., *supra* note 2, p. 159–164; Burda, R.; Kuklianskis, S., *supra* note 3, p. 205; Čėsniėnė, I.; Grigutytė, N. Child investigative interviews in Lithuania: problems and perspectives. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1): 60.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4806. 10–14 punktai.

⁶¹ Wade A., New measures and new challenges: children's experiences of the court process. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002, p. 220.

vimo prielaida. Literatūroje nurodytos pagrindinės taisyklės, kurių privalu laikytis pareigūnams apklausiant vaiką⁶², jei nėra galimybių pasinaudoti profesionalaus psichologo, gebančio taikyti specialias apklausos metodikas, pritaikytas įvairioms vaikų grupėms. Nors procesinis draudimas yra iš esmės vienas – draudžiama užduoti atsakymą menančius klausimus (BPK 183, 275 str.): „Skunde taip pat nurodoma, kad pažeistas BPK nustatytas draudimas užduoti nukentėjusiajam atsakymą menančius klausimus. <...> menančius klausimus. Toks draudimas taip pat galioja apklausiant šiuos proceso dalyvius teisme. Bylos duomenys nepatvirtina nuteistojo A. S. teiginių pažeidus BPK nustatytą draudimą užduoti nukentėjusiajam atsakymą menančius klausimus. Nors nukentėjusiajam pateikti klausimai nebuvo užfiksuoti procesiniuose bylos dokumentuose, tačiau iš nukentėjusiojo apklausų, atliktų ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjo ir pirmosios instancijos teisme, turinio negalima daryti išvados, kad jam buvo užduodami atsakymą menantys klausimai. Konkretūs klausimai dėl bylos aplinkybių nukentėjusiajam R. B. buvo užduoti tik pirmosios instancijos teisme, klausimus uždavė tik teisėjas, prokuroras klausimų nukentėjusiajam iš viso nepateikė.“⁶³

Apklausančiojo kompetencijos šioje srityje problema gali būti sprendžiama keliais būdais: pareigūnų (teisininkų) specializacija arba kompetentingų specialistų (ne teisininkų) dalyvavimu apklausoje ir (arba) atliekant vaiko parodymų patikimumo vertinimą⁶⁴. Ikiteisminio tyrimo ir teisminė praktika Lietuvoje iš esmės yra dvejopa: viena vertus, formuojama gana vienoda teismų praktika, kad specialisto dalyvavimas vaiko apklausoje yra neprivalomas⁶⁵, kita vertus, ma-

⁶² Grigutytė, N., *supra* note 2, p. 164–170.

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-767/2007).

⁶⁴ Plačiau apie parodymų psichologinį vertinimą žr. Valickas, G.; Justickis, V.; Čėsnienė, I. Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinės padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. *Psichologija*. 2006, 33; Čėsnienė, I.; Diržytė, A., *supra* note 2; Köhnken, G. A german perspective on Children's testimony. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002, p. 239–240.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-212/2007); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-483/2007).

žamečius, nukentėjusius nuo smurtinių, seksualinio pobūdžio nusi-kaltimų, siekiama apklausti specialiose patalpose faktiškai apklausos vykdomą pavedant specialistui (psichologui)⁶⁶. Šiais atvejais procesinė parodymų gavimo ir fiksavimo forma „konkuruoja“ su vaiko, duodančio parodymus, saugumu plačiaja prasme ir tokia transformacija kelia nemažai diskusijų, ypač bendrosios teisės tradicijos šalyse, nors tikslas yra vienas – apie reikšmingas bylai aplinkybes gauti patikimų duomenų, kuriuos teismas pripažintų įrodymais.

Kitas svarbus aspektas – parodymų fiksavimas. Jis tampa ypač svarbus, įvertinus ketvirtą ypatumą, susijusį su nepilnamečių apklausų reglamentavimu – esant įstatymo numatytoms sąlygoms, vaikas, tinkama forma davęs parodymus ikiteisminio tyrimo metu, siekiant išvengti jo psichinio traumavimo, gali būti nekviečiamas į teismą. Jo parodymai gali būti perskaitomi teisme ir jais galima remtis priimant nuosprendį (BPK 186 str.; 276 str. 2 d.; 280 str. 3 d.; 283 str. 3 d.). Tai siejama su apklausa, atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo: *„BPK normos, saugodamos nepilnamečius liudytojus ir nukentėjusiuosius nuo psichinių traumų ar kitokių sunkių padarinių, kuriuos gali sukelti jų apklausa, nustato specialias jų apklausos taisykles. Ikiteisminio tyrimo metu paprastai jie apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą, ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo užtikrinti, kad jiems nebūtų daromas neleistinas poveikis, į teisiamąjį posėdį jie kviečiami tik išimtiniais atvejais (BPK 186 straipsnio 2 dalis).“⁶⁷*

Dabartinis proceso veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimas nevisiškai atitinka poreikius – BPK 179 straipsnyje numatyta, kad pagrindinė tyrimo veiksmų fiksavimo priemonė – tai protokolas, surašomas pagal atitinkamus reikalavimus. Vaikų apklausos dėl procesinių (įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo, vėlesnio parodymų panaudojimo teisme) ir neprocesinių (vaiko kalbos specifikos, vaiko saugumo) priežasčių gali būti fiksuojamos ne tik protokoluojant, bet ir darant vaizdo ir garso įrašą (BPK 186 str. 2 d.): *„Nors nuteis-*

⁶⁶ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 112-4806. 21, 25 punktai; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-49/2011).

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-431/2010).

tasis apeliaciniame skunde ginčija mažametės nukentėjusiosios I. R. parodymų patikimumą tvirtindamas, kad ji psychologės apklausta netinkamai, užduodant menamus klausimus, bei kad jos parodymus įtakoją motina, tačiau, kolegijos manymu vertinant pirmosios instancijos teismo posėdžio protokole užfiksuotas aplinkybes bei ikiteisminio tyrimo metu duotus nukentėjusiosios parodymus byloje surinktų ir ištirtų įrodymų visumoje, nėra pagrindo daryti išvadą dėl šių parodymų nepatikimumo. Visų pirma, pirmosios instancijos teismo posėdyje buvo perklaustytas mažametės I. R. apklausos vaizdo ir garso įrašas bei perskaitytas apklausos protokolas, tačiau nei dėl apklausos vykdymo tvarkos, nei dėl jos parodymų turinio, nuteistasis bei jo gynėja nepateikė jokių klausimų, prieštaravimų ar pastabų (t. 2, b. l. 115). Antra, atliekant šią apklausą kartu su mažamete buvo tik psychologė V. S., jokių kitų proceso dalyvių vykdant apklausą patalpoje nebuvo, todėl nėra pagrindo spręsti, kad jie kažkoku būdu galėjo įtakoti mažametės parodymus (t. 1, b. l. 17–18).“⁶⁸

Toks vaikų parodymų fiksavimas rekomenduotinas, kai apklausiami mažamečiai, taip pat seksualinių ar smurtinių nusikaltimų aukos (liudytojai) ir kitais atvejais, kai informacija yra perduodama ne tik verbaliniu būdu, bet ir naudojant papildomas priemones (pvz., anatomines lėles), piešiant, taip pat siekiant užfiksuoti kūno kalbą. Vis dėlto protokolas ir tokiu atveju yra pagrindinė veiksmo ir jo rezultatų fiksavimo priemonė. Nepaisant to, kad asmens parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kuo tiksliau, pritarant mokslinėje literatūroje teiktiems siūlymams reglamentuoti ir alternatyvias tyrimo veiksmų fiksavimo galimybes, įtvirtinant nuostatą, jog veiksmui fiksuoti naudojant atitinkamas technines priemones, pagrindinis informacinis krūvis būtų ne protokole, o kitose laikmenose⁶⁹. Tai galėtų padidinti teismų pasitikėjimą apklausomis, atliktomis ikiteisminio tyrimo metu, sumažinti pakartotinių apklausų teisme skaičių ir išvengti „interpretacinio išskraipymo“, atsirandančio vienam pareigūnui rašant protokolą, kitiems proceso subjektams jį skaitant ir interpretuojant užfiksuotus duomenis⁷⁰.

⁶⁸ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-109/2011).

⁶⁹ Belevičius, L., Techninių priemonių panaudojimas baudžiamojo proceso veiksmams fiksuoti. *Jurisprudencija*, 2004, 59 (51): 88–89.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 82–84.

Nepilnamečio nukentėjusiojo (liudytojo) apklausos procedūros

Ypatingas dėmesys baudžiamojo proceso teorijoje ir praktikoje yra skiriamas nukentėjusiųjų vaikų apklausos reglamentavimui ir vykdymui. Europos Sąjungos pamatinis sprendimo 2 straipsnis bei 8 straipsnio 4 dalis⁷¹, kurias Pupino byloje interpretavo Europos Teisingumo Teismas, įpareigoja kiekvieną valstybę narę stengtis užtikrinti, jog „<...> nukentėjusieji, kurie yra ypač pažeidžiami, galėtų naudotis konkrečiai nustatyta tvarka, geriausiai atitinkančia jų padėtį ir užtikrinti, kad tais atvejais, kai nukentėjusiuosius, ypač labiausiai pažeidžiamus, reikia apsaugoti nuo parodymų davimo viename teismo posėdyje padarinių, nukentėjusieji teismo sprendimu gali turėti teisę duoti parodymus tokiu būdu, kuris leis šį tikslą pasiekti bet kuriomis tinkamomis priemonėmis, suderinamomis su pagrindiniais teisiniais principais.“⁷²

Nors, kaip jau minėta, vaikai gali būti ir yra apklausiami ikiteisminio tyrimo pareigūno ir (ar) prokuroro, siekiant užtikrinti, kad jaunesni kaip 18 metų liudytojai ir nukentėjusieji į teisiamąjį posėdį būtų kviečiami tik išimtiniais atvejais, BPK leidžia juos apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir vėliau jų parodymus perskaityti teisme (BPK 276 str. 2 d.). Taip siekiama išvengti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo psichinės traumos ar kitokių sunkių padarinių, kuriuo jis galėtų patirti pakartotinai apklausiamas teisme (BPK 186 str.; 280 str. 3 d.; 283 str. 3 d.): „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas <...> pažymėjo: Asmenų (kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo) parodymai įrodymais yra tuo atveju, kai šie parodymai nepažeidžiant įstatyme nustatytos tvarkos yra duoti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo posėdyje arba ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tai gi tokie kaltinamojo parodymai yra leistini ir teisėti įrodymai, todėl žemesnės instancijos teismai pagrįstai rėmėsi

⁷¹ 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. OL 2004 m. specialus leidimas, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72–75.

⁷² Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) sprendimas. 2005 m. birželio 16 d. (*). Byloje C-105/03 dėl *Tribunale di Firenze* (Italija) ikiteisminio tyrimo teisėjo 2003 m. vasario 3 d. sprendimu, kurį Teisingumo Teismas gavo 2003 m. kovo 5 d., pagal ES 35 straipsnį pateikto prašymo priimti prejudicinį sprendimą baudžiamojoje byloje prieš Maria Pupino.

kaltinamųjų A. D., R. Š. parodymais. BPK 276 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kokiais atvejais gali būti perskaitomi kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui arba pirmiau teisme, vienas iš tokių atvejų – jei toks asmuo nedalyvauja teisiama-jame posėdyje dėl svarbių priežasčių. Liudytojas A. B. bylos nagrinė-jimo pirmosios instancijos teisme metu buvo nepilnametis ir jis buvo apklaustas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, todėl teismas, remdamasis BPK 186 straipsnio 2 dalimi, turėjo teisę šio liudytojo nekviesti į posėdį ir perskaityti jo duotus parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui.⁷³

Aukščiausiojo Teismo pozicija vertinant apklausos, atliktos ikiteisminio tyrimo teisėjo, metu gautų duomenų patikimumą yra teigiama, nurodant, kad : „galimybių apklausti liudytoją pas ikiteis-minio tyrimo teisėją įtvirtinimas BPK nukreiptas parodymų patiki-mumui užtikrinti, taigi apsaugo įtariamąjį ir kaltinamąjį nuo galimų teisėsaugos pareigūnų piktnaudžiavimų ikiteisminio tyrimo metu. Todėl faktas, kad liudytojas buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo tei-sėjo, sustiprina, bet ne sumažina duotų parodymų patikimumą.“⁷⁴

Tačiau, siekiant užtikrinti įtariamąjo teisę į gynybą, numatyta, kad tokioje apklausoje turi teisę dalyvauti ir užduoti klausimus apklausiamajam įtariamasis ir jo gynėjas. Iki 2009 m. sausio 1 d. BPK buvo nurodytas tik nekonkretizuotas įpareigojimas ikiteisminio tyrimo tei-sėjui užtikrinti, kad įtariamasis nepilnamečiui apklausos metu neda-rytų neleistino poveikio (BPK 186 str. 2 d.), kuris vargu ar galėjo būti efektyviai įgyvendintas. Vaikų psichologai jau seniai įrodinėjo, kad nukentėję vaikai, taip pat vaikai liudytojai privalo būti apklausinėja-mi pagal specifines proceso taisykles⁷⁵, kriminalistai taip pat nurodo ir aptaria vaikų apklausos taktiką ir metodiką⁷⁶, tačiau tik 2007 m. vasarą pagaliau buvo nustatytos vaikų liudytojų ar nukentėjusiųjų apklausos taisyklės⁷⁷, leidžiančios vaikus apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisė-

⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-83/2011).

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-48/2009).

⁷⁵ Grigutytė, N.; Čėsniienė, I.; Karmaza, E., *supra* note 2; Grigutytė, N., *supra* note 2, p. 158–169.

⁷⁶ Burda, R.; Kuklianskis, S., *supra* note 3, p. 203–223.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

ją, nedalyvaujant įtariamajam. Jos taip pat numatė, kaip įtariamajam tokiu atveju suteikti galimybę stebėti apklausą ir užduoti klausimus. BPK pakeitimo įstatyme, kuris įsigaliojo 2009 m. sausio 1 d., (įstatymo leidėjas buvo įsitikinęs, kad per kelis metus teismai bus įrengę specialias patalpas tokioms apklausoms), numatyta, kad „jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apsaugos interesais ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, gali būti neleista dalyvauti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Jei neįmanoma įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sudaryti sąlygų stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos, apklausa atliekama įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nedalyvaujant. Tokios apklausos metu padarytas garso ir vaizdo įrašas tuoj po apklausos parodomas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, kurie per ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimus“ (BPK 186 str. 4 d.).

Tokios procesinės nuostatos iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) formuojamus 6 straipsnio garantijų apribojimo kriterijus bylose, kuriose pagrindiniai liudytojai ar nukentėjusieji yra vaikai, bei Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijas⁷⁸. Europos Žmogaus Teisių Teismas ne vienoje byloje yra konstatavęs, kad nacionalinių įstatymų nustatyta vaikų liudytojų apklausos tvarka, taip pat nacionalinių teismų sprendimai neleisti įtariamajam dalyvauti nukentėjusių vaikų (liudytojų) apklausose, nepažeidžia įtariamojo teisės į gynybą, jei gynybai ir įtariamajam suteikiama „pakankama bei tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus ir pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese“⁷⁹. Europos

⁷⁸ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 13 valstybėms narėms „Dėl liudytojų bauginimo ir gynybos teisių“. Jurka R.; Melničenko S.; Randakevičienė I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas. 2006, p. 135, 137, 139–140.

⁷⁹ Bocos – Cuesta v. the Netherlands. <http://ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2005/11/CASE_OF_BOCOS-CUESTA_v._THE_NETHERLANDS_10_11_2005.html> [žiūrėta 2007-11-15].

Sąjungos Teisingumo Teismas (didžioji kolegija) *Pupino* byloje taip pat nusprendė, kad „2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2, 3 straipsniai ir 8 straipsnio 4 dalis privalo būti aiškinami taip, kad nacionalinis teismas privalo turėti galimybę leisti mažamečiams vaikams, kurie kaip pagrindinėje byloje tvirtina nukentėję dėl žiaurais elgesio, duoti parodymus pagal taisykles, užtikrinančias šiems vaikams tinkamą apsaugą, pavyzdžiui, neviešame posėdyje ir prieš jam įvykstant. Nacionalinis teismas privalo atsižvelgti į visas nacionalinės teisės normas ir jas aiškinti kiek įmanoma labiau remdamasis pamatinio sprendimo nuostatomis bei tikslais.“⁸⁰

Taigi teismai, vertindami vaiko apklausos teisėtumą ir gautų rezultatų panaudojimą vėliau teisme, turėtų aiškinti nuostatas dėl vaiko apklausos organizavimo, remdamiesi tarptautinių teismų praktika. Teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams tinkamo įgyvendinimo kriterijai EŽTT bylose formuojami atsižvelgiant ne į formalias nacionalinėje teisėje galiojančias procedūras, bet vertinant dviejų svarbių interesų – nukentėjusiojo (liudytojo) vaiko interesą būti saugiam bei įtariamojo (kaltinamojo) interesą pasinaudoti teise žinoti ir ginčyti kaltinimo liudytojų duodamus parodymus – suderinimo būdą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas netiesiogiai buvo pritaręs tokiai praktikai, nurodydamas, jog, esant pagrįstam įtarimui, kad apklausos metu apklausiamajam gali būti daromas neleistinas poveikis, motyvuota ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi gali būti uždrausta įtariamajam ir jo gynėjui būti patalpoje, kurioje atliekama apklausa, nors tokios galimybės tuo metu galiojančios BPK normos tiesiogiai nenumatė⁸¹. Tačiau tokiu atveju būtina užtikrinti įtariamajam galimybę stebėti apklausą ir užduoti klausimus. Nes situacija, kai įtariamasis negali stebėti apklausos ar neturi galimybės užduoti

⁸⁰ Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) sprendimas. 2005 m. birželio 16 d. (*). Byloje C-105/03 dėl *Tribunale di Firenze* (Italija) ikiteisminio tyrimo teisėjo 2003 m. vasario 3 d. sprendimu, kurį Teisingumo Teismas gavo 2003 m. kovo 5 d., pagal ES 35 straipsnį pateikto prašymo priimti prejudicinį sprendimą baudžiamajame byloje prieš Maria Pupino.

⁸¹ Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2008, 26. <http://www.lat.lt/4_tp-biuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=32307> [žiūrėta 2009-04-01].

apklausiamiesiems vaikams klausimų⁸² ir kai nuosprendis iš esmės grindžiamas nukentėjusiojo vaiko (ar vaiko liudytojo) duotais parodymais⁸³, yra pripažįstama teisės į gynybą pažeidimu. *Bocos – Cuesta* byloje EŽTT konstatavo ŽTK 6 str. pažeidimą, nes „pareiškėjui nebuvo suteikta nei galimybės stebėti vaikų apklausą policijoje, pavyzdžiui, stebint tai iš kito kambario techninėmis priemonėmis, nei galimybės, kad tuo metu arba vėliau vaikams būtų pateikta klausimų. Kadangi vaikų parodymai, duodami policijos pareigūnams, nebuvo įrašyti į vaizdajuostę, tai tiek pareiškėjas, tiek bylą nagrinėję teisėjai negalėjo stebėti vaikų elgesio apklausos metu ir taip susidaryti įspūdį dėl jų patikimumo (žr. a contrario *Accardi and Others v. Italy (dec.)*, no. 30598/02, ECHR 2005-...). Nors nacionaliniai teismai kruopščiai išnagrinėjo vaikų parodymus ir suteikė pareiškėjui galimybę juos ginčyti, vargu ar tai gali pakeisti tiesioginį parodymus duodančio liudytojo stebėjimą.“⁸⁴ P. S. byloje prieš Vokietiją EŽTT pabrėžė negalimumą lemiama apimtimi remtis vaiko, kuriam nebuvo galimybės užduoti įtariamojo klausimų, parodymais: „Pagaliau mergaitės suteikta informacija buvo vienintelis tiesioginis nagrinėtos veikos įrodymas, ir nacionaliniai teismai lemiama apimtimi grindė savo išvadas dėl pareiškėjo kaltės S. Parodymais.“⁸⁵ Tokiais atvejais, kai įtariamasis neturi galimybės užduoti klausimų liudytojui, kaltė turi būti pagrįsta ir kitais įrodymais, kaip nurodo EŽTT: „Teismas įsitikino, kad baudžiamieji procesai dėl lytinių nusikalstamų veikų, vertinant procesą kaip visumą, buvo teisingi, nes apkaltinamasis nuosprendis buvo arba visas pagrįstas kitokiais įrodymais negu nukentėjusiojo parodymai (no. 36686/97, Dec. 12 January 1999), arba nebuvo grindžiamas vien tik nukentėjusiųjų parodymais (no. 35253/97,

⁸² *Bocos – Cuesta v. the Netherlands*. <http://ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumentu/2005/11/CASE_OF_BOCOS-CUESTA_v._THE_NETHERLANDS_10_11_2005.html> [žiūrėta 2007-11-15].

⁸³ *Case of P.S. v. Germany*. <<http://cmiskp.echr.coe.int////tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=2576&sessionId=17140584&skin=hudoc-en&attachment=true>> [žiūrėta 2008-12-12]

⁸⁴ *Bocos – Cuesta v. the Netherlands*. <http://ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumentu/2005/11/CASE_OF_BOCOS-CUESTA_v._THE_NETHERLANDS_10_11_2005.html> [žiūrėta 2007-11-15].

⁸⁵ *Case of P.S. v. Germany*. <<http://cmiskp.echr.coe.int////tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=2576&sessionId=17140584&skin=hudoc-en&attachment=true>> [žiūrėta 2008-12-12].

Dec. 31 August 1999).⁸⁶ Lietuvos teismų praktikoje ši taisyklė taip pat pripažįstama: „Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nukentėjusiojo parodymai byloje nėra vienintelis įrodymų šaltinis. Teisiamajame posėdyje buvo apklausta mažametė liudytoja K. D., kuri drauge su nukentėjusiuoju važinėjosi dviračiais turgavietės teritorijoje ir matė nuteistojo K. Š. veiksmus prieš nukentėjusįjį, kiti liudytojai, ištirti bylos dokumentai, teismo medicinos specialistų išvados, išklausti specialisto paaiškinimai teisme. Pateikti duomenys leidžia spręsti, kad, apklausiant mažametį nukentėjusįjį I. B. ir perskaitant jo parodymus teisiamajame posėdyje, įstatymų garantuotos kaltinamojo K. Š. teisės nebuvo suvaržytos.“⁸⁷

Lietuvos teismai taip pat pažymi būtinumą grįsti nuosprendžius leistiniais įrodymais: „Apkaltinamasis nuosprendis iš esmės pagrįstas liudytojų parodymais. Liudytojo parodymai įrodymais yra tuo atveju, kai šie parodymai nepažeidžiant įstatyme nustatytos tvarkos yra duoti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo posėdyje arba ikiteisminio tyrimo teisėjui. Nepilnamečiai liudytojai E. L. ir V. D. ikiteisminio tyrimo metu buvo apklausti ikiteisminio tyrimo teisėjo. Apklausos atliktos nepažeidžiant BPK 186 ir 184 straipsniuose nustatytų reikalavimų. Liudytojai parodymus davė dalyvaujant įtariamiesiems ir jų gynėjams, teisė užduoti jiems klausimus buvo realizuota. Bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme V. D. ir E. L. taip pat davė parodymus, teisė užduoti jiems klausimus nebuvo atimta ar suvaržyta (BPK 275 straipsnis), jų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, buvo perskaityti. Esminių prieštaravimų jų parodymuose teismas nenustatė.“⁸⁸

Teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams įgyvendinimo taip pat nereikėtų absoliutinti. Pažymėtina, kad tinkamai informavus įtariamąjį apie jo teises apklausiant liudytoją (nukentėjusįjį) pas ikiteisminio tyrimo teisėją (ar kitą pareigūną), tačiau jam atsisakius dalyvauti apklausoje (ar neatvykus į ją ir neprašius apklausos atidėti),

⁸⁶ Case of P.S. v. Germany. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tdtkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=2576&sessionId=17140584&skin=hudoc-en&attachment=true>> [žiūrėta 2008-12-12].

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-431/2010).

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-192/2008).

taip pat atsisakius pateikti klausimus apklausiamajam arba nepareiškus noro užduoti klausimų, vėlesni jo reikalavimai kviešti liudytoją į teismą gali būti nepatenkinami, tuo nepažeidžiant teisės į gynybą. Tokiu atveju laikoma, kad pats įtariamasis (kaltinamasis) atsisakė savo teisių⁸⁹. EŽTT byloje yra nurodyta, jog „Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad vaikai buvo apklausti 1998 m. spalio 16 d. ikiteisminio tyrimo teisėjo surengtame posėdyje. Pareiškėjai ir jų advokatai galėjo stebėti apklausą iš kito kambario per dvipusį veidrodį. Taigi jie galėjo girdėti klausimus ir atsakymus bei stebėti vaikų elgesį. Pareiškėjai teigė, kad jie negalėjo prašyti, jog vaikai patikslintų tam tikras detales, tačiau tai paneigia 2000 m. rugsėjo 28 d. apeliacinio teismo sprendimas, kuriame nurodyta, kad pareiškėjų advokatai turėjo galimybę per ikiteisminio tyrimo teisėją pateikti vaikams visus gynybai būtinus klausimus. Teismas pabrėžė, kad pareiškėjai ir jų advokatai nebandė šia galimybe pasinaudoti. 1998 m. spalio 16 d. posėdyje jie nepareiškė jokių prieštaravimų dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo taikytos apklausos procedūros ir nenurodė klausimų, kuriuos norėtų pateikti vaikams. Teismo nuomone, toks elgesys gali būti aiškinamas kaip „nebylusis pritarimas“ apklausos procedūrai.“⁹⁰

Nacionalinė teismų praktika taip pat patvirtina šią nuostatą: „Kasatorius M. M. nepagrįstai tvirtina, kad neturėjo galimybės dalyvauti liudytojo A. B. apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Bylos duomenys patvirtina, kad įtariamasis M. M. buvo informuotas apie šio liudytojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tačiau atsisakė joje dalyvauti. Toks atsisakymas įvertintas kaip M. M. pasirinkta gynyba ikiteisminio tyrimo metu. <...> Vadovaujantis BPK 186 straipsnio 2 dalimi, jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojas ir nukentėjęsysis į teisiamąjį posėdį kviečiami tik išimtiniais atvejais. Asmenų (kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo) parodymai įrodymais yra tuo atveju, kai šie parodymai nepažeidžiant įstatyme nustatytos tvarkos yra duoti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo posėdyje arba ikiteisminio

⁸⁹ Accardi and others v. Italy. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=44&portal=hbkm&action=html&highlight=A.M.%20%7C%20v.%20%7C%20Ital y&sessionid=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08]; Case of S.N. v. Sweden. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=S.N.%20%7C%20v.%20%7C%20Sweden&sessionid=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08].

⁹⁰ *Ibid.*

tyrimo teisėjui. Kadangi liudytojas A. B. bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu buvo nepilnametis ir buvo apklaustas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, teismas turėjo teisę šio liudytojo nekviesti į posėdį ir perskaityti jo duotus parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui. <...> Beje, liudytojo A. B. parodymai nebuvo vieninteliai ir lemiantys M. M. ir S. G. kaltę dėl V. Č. nužudymo.⁹¹

Nepilnamečiui liudytojui paprašius jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, perskaityti teisme ir gynybai nepareiškus dėl to prieštaravimo, vėliau nuteistojo ir gynėjo skundai dėl to, kad kaltinamasis neturėjo galimybės užduoti klausimų liudytojui (nei ikiteisminio tyrimo metu, nei teisme), buvo atmesti: „Teisėjų kolegija pažymėjo, jog nuteistasis ir jo gynėjas užduoti klausimus nukentėjusiajam turėjo galimybę ne tik jo apklauskos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu. Teisiamojo posėdžio protokolo turinys patvirtina, kad nukentėjusysis dalyvavo posėdyje, jis nebuvo apklaustas, bet jo prašymu, vadovaujantis BPK 283 straipsnio 3 dalies ir 276 straipsnio nuostatomis, buvo perskaityti ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti jo parodymai, o proceso dalyviams buvo leista nukentėjusiajam užduoti klausimus. Vis dėlto, kaip matyti iš protokolo turinio, perskaičius nukentėjusiojo parodymus proceso dalyviai, tarp jų ir nuteistojo gynėjas, nurodė klausimų T. Ž. neturintys. Galimybė įgyvendinti teisę užduoti klausimus nukentėjusiajam nuteistajam buvo suteikta ir apeliacinės instancijos teismo posėdyje. Šios aplinkybės rodo, kad skundo argumentai apie neva suvaržytas kaltinamojo gynybos teises nėra pagrįsti.“⁹² Taip pat klausimas sprendžiamas teismui darant pertrauką arba atidedant posėdį: „Tame pačiame teismo posėdyje dalyvavo ir nukentėjusiosios R. K. bei E. B., po 2006 m. rugpjūčio 28 d. posėdžio vyko dar šeši teismo posėdžiai, tačiau nei viename iš jų, netgi ir šioms dalyvaujant, pakartotinai jas apklausti nebuvo prašoma, teisė užduoti joms klausimus nebuvo varžoma. Sprendžiant klausimą, ar galima būtų pradėti nagrinėti iš esmės, prašymų nenagrinėti ar nebaigti jos nagrinėjimo nedalyvaujant S. K. ar kitoms nukentėjusiosioms taip

⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-83/2011).

⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-182/2010); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-372/2007).

pat nebuvo pareikšta. BPK 276 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teisiamaajame posėdyje gali būti balsu perskaityti asmenų, apklaustų teisme atidėjus bylos nagrinėjimą ar padarius pertrauką šio Kodekso 243 ir 244 straipsniuose nustatyta tvarka, parodymai. Nukentėjusiųjų parodymai, duoti 2006 m. rugpjūčio 21 d. posėdyje, buvo paskelbti baigus įrodymų tyrimą, prašymų jį papildyti dar kartą apklausiant nukentėjusiąsias, ir vėl nebuvo pareikšta (BPK 292 straipsnis). Kasatorius teiginys, kad pagal BPK 292 straipsnio 1 dalį prašymai papildyti įrodymų tyrimą gali būti pareikšti tik ištyrus byloje esančius įrodymus, todėl jo gynėjas prašyti apklausti nukentėjusiųjų negalėjo, nes žinojo, kad S. K. į posėdį neatvyks, atmestinas.⁹³

Kita situacija susiklosto, kai vaikas yra apklausiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo tokiu bylos tyrimo momentu, kai įtariamojo byloje nėra. Nors formalūs apklausos per ikiteisminį tyrimą reikalavimai tokiu atveju nėra pažeisti, teismas, nagrinėjantis bylą ir nekviesdamas nepilnamečio liudyti, taip pat formaliai nepažeidžia normų, reglamentuojančių nepilnamečių parodymų perskaitymą teisme⁹⁴, tačiau kaltinamajam yra apribota teisė užduoti klausimus liudytojui (BPK 7 str., BPK 44 str. 7 d.): „Nukentėjusioji R. R. ir liudytoja V. O. buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo teisėjo pagal rašytinį prokuroro prašymą. Jos tuo metu buvo nepilnametės. <...> N. K. įtariamojo statusą įgijo 2003 m. spalio 14 d., o R. R. ir V. O. ikiteisminio tyrimo teisėjo buvo apklaustos 2003 m. gegužės 13 d., todėl BPK 184 straipsnio 4 dalies reikalavimai dėl įtariamojo ir gynėjo kvietimo į apklausą negalėjo būti įvykdyti.<...> Šia prasme Baudžiamojo proceso kodekso reikalavimai nebuvo pažeisti.<...> Tačiau jos nebuvo šauktos į pirmosios instancijos teismo posėdį. N. K., kitų kaltinamųjų ir jų gynėjų prašymas apklausti R. R. ir V. O. teisiamaajame posėdyje buvo atmestas. Teismo nuosprendis motyvuotas tuo, kad jos buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo metu ir jų parodymai buvo perskaityti teisiamaajame posėdyje.<...> Kasatorius N. K. pagrįstai nurodo, kad jam nebuvo suteikta teisės ginčyti nukentėjusiosios ir liudytojos V. O. parodymų, nes jos nedalyvavo nagrinėjant bylą nei pirmosios, nei apeliacinės instancijos teismuose. <...> Teisėjų kolegija kons-

⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-154/2008).

⁹⁴ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-49/2011).

tatavo, kad BPK 7 straipsnio ir 44 straipsnio 7 dalies reikalavimų pažeidimais buvo suvaržytos įstatymo garantuotos kaltinamojo teisės ir tai sukliudė pirmosios instancijos teismui išsamiai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį.⁹⁵

Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka vaiką leidžiama apklausti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui bei prokurorui. Tokioje apklausoje, viena vertus, nedalyvauja įtariamasis ir jo gynėjas, taigi psichologiškai ji gali būti palankesnė vaikui (liudytojui ar nukentėjusiajam): „Pagal BPK A. R., kaip įtariamasis, neturėjo teisės dalyvauti ikiteisminio tyrimo pareigūno atliekamuose liudytojų E. N., V. R. apklausose, taip pat užduoti joms klausimų, po apklausos susipažinti su jų apklausos protokolais, teikti dėl jų pastabas ir pan. Tokias procesines teises jis būtų galėjęs įgyvendinti tik BPK 184 straipsnio nustatyta tvarka ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje, tačiau šios liudytojos nebuvo apklausiamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, todėl BPK 184 straipsnio 4 dalis nebuvo pažeista.“⁹⁶

Kita vertus, apklausos, kurią atlieka ne ikiteisminio tyrimo teisėjas, metu gauti duomenys teisme gali būti panaudoti tik kitiems įrodymams patikrinti (BPK 276 str. 4 d.), ir vaikas gali būti kviečiamas į teismą, jei jo parodymai yra svarbūs byloje. Kaip nurodo Aukščiausiasis Teismas, pripažindamas proceso pažeidimą: „Pagal BPK 276 straipsnio 4 dalį, byloje esantiems įrodymams patikrinti gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai. Tuo tarpu apeliacinės instancijos teismas minėtų asmenų parodymais ikiteisminio tyrimo pareigūnui T. L. kaltumą grindė tiesiogiai, o ne tikrindamas byloje esančius įrodymus. Taigi teismas ikiteisminio tyrimo pareigūnui duotiems parodymams faktiškai taikė BPK 276 straipsnio 1 dalį, pagal kurią šioje normoje numatytais atvejais gali būti paskelbti ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai, nors tai neatitinka BPK 20 straipsnio 1 dalies nuostatos. Be to, teismas netgi neteisingai cituoja nuteistųjų M. V. (nepilnamečio – aut.past.) ir T. O. parodymus.“⁹⁷

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-4/2007).

⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-212/2007).

⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-257/2010).

Atsižvelgdami į šias aplinkybes, baudžiamąjį procesą vykdančios pareigūnai turi modeliuoti vaikų apklausų atlikimą⁹⁸. Nes, apklausiant vaiką teisme, daromas poveikis ne tik jam kaip asmeniui, tačiau jis gali ir keisti parodymus arba neatsiminti įvykio aplinkybių⁹⁹, taip pat išlieka tikimybė, kad nepilnamečiui gali būti daromas neleistinas poveikis dėl būsimo liudijimo teisme. Deja, nėra patikimų duomenų, kiek šia procesine galimybe (pagrįsta tarptautine praktika ir psichologų rekomendacijomis) yra naudojama: vienuose šaltiniuose nurodoma, jog prokurorai siekia atlikti nepilnamečių apklausas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, kad vėliau jie nebūtų kviečiami į teismą¹⁰⁰, kitur teigiama, kad praktiškai šiuo institutu naudojama retai¹⁰¹; kai kada priekaištaujama teismams, jog jie, nepaisydami to, kad nukentėjęs vaikas buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo, ne visada įvertina galimas neigiamas pakartotinės apklausos pasekmes vaiko psichikai ir siekia tiesiogiai išgirsti į teismą pakviesto nepilnamečio parodymus¹⁰². Kita vertus, kaip rodo kai kurie empiriniai tyrimai, pakartotinės apklausos (neatsižvelgiant į apklausiamojo amžių) ir ikiteisminio tyrimo metu yra daugiau taisyklė nei išimtis, beje, tik ketvirtadalyje papildomų apklausų nesikartojo pirminėje apklausoje

⁹⁸ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4806.

⁹⁹ Grigutytė, N., *supra* note 2, p. 158–159. Pabrėžtina, kad vaiko informacijos suvokimo bei perteikimo ypatumai, kuriuos nulemia amžius, neturi būti kliūtis dalyvauti jam baudžiamajame procese. Kiekvienas vaikas turi teisę į tinkamą elgesį su juo kaip su gebančiu tinkamai suvokti aplinkybes liudininku, kurio parodymai turi būti tinkamai įvertinami, be to, negali būti iš anksto preziumuojama, kad vaiko parodymai yra menkaverčiai dėl jo amžiaus ar brandos lygio. United Nation Economic and Social Council Resolution Nr. E/CN.15/2005/14/ „Guidelines on justice involving child victims and witnesses of crime“. www.unescap.org/stat/apex/2/APEX2_S.7_ECOSOC_Resolution_2010WP.pdf - [žiūrėta 2009-04-01].

¹⁰⁰ Ramanauskienė, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*. 2007 m. gegužės mėn. 11 d., Vilnius, p. 3.

¹⁰¹ Mickevičius, D. Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*. 2007 m. gegužės mėn. 11 d. Vilnius.

¹⁰² Ramanauskienė, V., *supra* note 100, p. 3.

užduodami klausimai¹⁰³, juose taip pat išryškėjo ikiteisminio tyrimo pareigūnų požiūris, kad nepilnamečių apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, kaip tyrimo veiksmai, reikalingi daug organizacinių ir techninių išteklių, yra formalaus pobūdžio¹⁰⁴. Įvertinus dar ir tai, kad valstybė, privalanti užtikrinti (taip pat ir organizaciškai bei techniškai) savo funkcijų vykdymą, to negali padaryti, padėtis tampa dar problematiškesnė. Nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojusi BPK 186 str. redakcija įpareigojo visas nukentėjusiųjų vaikų apklausas, kuriose neleidžiama tiesiogiai dalyvauti įtariamajam ir jo gynėjui, vykdyti tam techniškai pritaikytose patalpose. Per 30 įrengtų nepilnamečių apklausos kambarių įvairiuose teismuose ir prie apskričių vyriausiųjų policijos komisariatų vargu ar tenkina šiandienos poreikius, kai kasmet registruojama per 60 vaikų, nukentėjusių nuo išžaginimo ir pasikėsinimų, 50–70 vaikų, nukentėjusių nuo seksualinių prievartavimų, 40–50 mažamečių nukentėjusių nuo tvirkavimo¹⁰⁵.

Nepilnamečio apklausa teisme

Jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojai ir nukentėjusieji į teisiamąjį posėdį kviečiami tik išimtiniais atvejais ir apklausiami taikant specialias taisykles. Teismų praktikos analizė rodo, kad teismai sistemiškai aiškina specialias normas ir derina vaikų apklausas teisme su parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymu.

Kartais kaltinamieji skunduose nurodo, kad ikiteisminio tyrimo metu apklausus vaikus jiems nedalyvaujant, buvo pažeista jų teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams, nors jie dalyvavo teisme. Kaip jau minėta anksčiau, tiek EŽTT jurisprudencija, tiek Lietuvos teismų praktika yra panaši – teisė užduoti klausimus liudytojams nėra pažeidžiama, jei kaltinamajam tokia galimybė suteikta parodymų davimo metu arba vėliau procese, pvz., kaltinamieji ir jų gynėjai pasinaudojo šia galimybe nagrinėjant bylą pirmosios ir apeliacinės

¹⁰³ *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumo vadybos technologijos*. Projekto vadovas prof. dr. V. E. Kurapka. Metinė ataskaita. Vilnius. 2009, p. 39.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 44–45.

¹⁰⁵ Babachinaitė, G. Smurtinių nusikalstamų veikų samprata ir raiška. In *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Ats. red. E. V. Kurapka, V. Justickis, Mykolo Romerio universitetas. 2010, p. 67.

instancijos teismuose¹⁰⁶. Kita vertus, teismo sprendimas byloje gali būti grindžiamas tik teisiamajame posėdyje išnagrinėtais įrodymais, taigi teismas neprivalo perskaityti ir vertinti parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui. Kaip pažymi Aukščiausiasis Teismas, atmesdamas kasacinio skundo argumentus, kad nebuvo lyginami ikiteisminio tyrimo teisėjui ir teisme duoti nepilnamečių parodymai, „*apklausiant liudytoją teismas esminių skirtumų tarp jos parodymų neįžvelgė ir ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai pagal BPK 276 straipsnio 1 dalies nuostatas nebuvo skelbiami ir lyginami su teisme duodamais parodymais, to neprašė ir proceso dalyviai*“¹⁰⁷.

Neretai teismai, siekdami optimizuoti procesą, taiko BPK straipsnius, leidžiančius atidedant bylos nagrinėjimą, apklausti atvykusius liudytojus, tarp jų ir nepilnamečius: „*Pirmosios instancijos teismas 2009 m. gegužės 29 d. posėdyje nutarė bylos nagrinėjimą atidėti ir apklausti atvykusius liudytojus. Prokuroras ir mažametį nukentėjusįjį I. B., gimusį (duomenys neskelbtini), atstovaujanti advokatė, palaikoma atstovė pagal įstatymą, prašė į kitą posėdį nukentėjusiojo nekviesti, nes buvo pateikti medicininiai duomenys, kad dalyvavimas teisme gali pabloginti nukentėjusiojo psichoemocinę būklę. Apklauses liudytojus, teismas priėmė protokolinę nutartį į kitą posėdį kviesti ir nukentėjusįjį. Į 2009 m. liepos 9 d. posėdį nukentėjusysis atvyko drauge su atstovais pagal įstatymą, tačiau nebuvo apklaustas, nes atstovė pagal įstatymą pateikė prašymą dėl kaltinimo pakeitimo, kurį teismas priėmė ir padarė pertrauką iki 2009 m. rugsėjo 28 d. Tos dienos posėdis dėl kaltinamojo gynėjos ligos buvo atidėtas; pagal pakartotinį nukentėjusiojo atstovų pagal įstatymą ir atstovės advokatės prašymą, kurį palaikė prokuroras, nutarta nepilnamečio nukentėjusiojo I. B. nebekviesti, manant, kad jam gali būti padaryta psichologinė trauma. 2009 m. lapkričio 25 d. posėdyje buvo perskaityti nukentėjusiojo I. B. parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui 2008 m. rugsėjo 11 d.*“¹⁰⁸ Vėlesni kaltinamojo skundai dėl teisės apklausti nepilname-

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-48/2009).

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-431/2010).

¹⁰⁸ *Ibid.*

tį vėlesniuose posėdžiuose ribojimo atmestini, jei jis turėjo galimybę užduoti klausimus minėtoje apklausoje¹⁰⁹.

Iškylus būtinumui nepilnametį nukentėjusįjį apklausti teismo nagrinėjimo metu teismo posėdžio salėje, įstatymas numato keletą nukentėjusiųjų vaikų apsaugos nuo neigiamo poveikio priemonių, dėl kurių taikymo nusprendžia bylą nagrinėjantis teisėjas. Būtent dėl galimos vaikų traumos tėvai susiduria su dilema – leisti ar ne apklausti jų vaiką, nukentėjusį nuo nusikalstamos veikos, ypač nuo seksualinių nusikaltimų, teisme. Byloje *P. S. prieš Vokietiją* pareiškėjas buvo nuteistas, remiantis nukentėjusios motinos parodymais. EŽTT konstatavo, jog „*apeliacinis teismas buvo tos nuomonės, kad S. parodymų teisme nebuvimas yra rimtas įrodymų rinkimo trūkumas, tačiau nurodė, kad mergaitės tėvai atsisakė atvesti dukterį į teismą, atsižvelgdami į jos sveikatos būklės pablogėjimo pavojų. Apeliacinis teismas manė, kad tėvų atsisakymas yra suprantamas; šiuo aspektu jis atsižvelgė ir į medicinos pažymą, patvirtinančią tėvų teiginius, bei psichologo išvadą. Tokiomis aplinkybėmis [S] parodymų panaudojimas buvo susijęs su tokiais gynybos teisių apribojimais, kad pareiškėjo bylos nagrinėjimas nelaikytinas teisingu. Dėl to Konvencijos 6 str. 3 d. d punktas, taikomas kartu su 6 str. 1 d., buvo pažeistas.*“¹¹⁰

Tyrimai rodo, kad didžiausias vaikų, kviečiamų į teismą liudyti, nerimas ir baimė, yra susijęs su tuo, kad jam teks duoti parodymus kaltinamojo akivaizdoje¹¹¹. Taigi BPK numatyta, kad vaikai gali dalyvauti teisme ne visą bylos nagrinėjimo laiką, jie gali duoti parodymus laikinai pašalinus kaltinamąjį iš posėdžio salės, nepilnamečiams nukentėjusiesiems klausimai užduodami tik per teisėją, o prirėikus – per nukentėjusiojo atstovą (BPK 274, 280, 283 str.). Tačiau užsienio šalių patirtis rodo, kad ne visos galimybės, skirtos užtikrinti apklausiamų vaikų saugumą, yra išnaudotos. Literatūroje jau prieš keletą metų buvo pagrįstai kritikuojama bendra nuostata, kad liudytojas, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-372/2007).

¹¹⁰ Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). *Teismų praktika*. Nr. 26. <http://www.lat.lt/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=32307>.

¹¹¹ Čėsnienė, I.; Grigutytė, N., *supra* note 59, p. 60; Köhnken, G., *supra* note 64, p. 234.

nuo nusikalstamo poveikio priemonės, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis (BPK 183 str. 4 d.), kaip ribojanti galimybes plačiau taikyti garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemones. Pritartina autorių pozicijai, kad nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausose tai būtų veiksminga priemonė: tiek apklausiant vaiką ikiteisminio tyrimo metu, tiek teismo metu, jei teismas vis dėlto nusprendžia kviesti nepilnamečių į teismą, taip pat atliekant akistatas, parodymą atpažinti ir kitus veiksmus, kurie, atliekant juos „tradiciškai“, yra neatsiejami nuo kontakto su įtariamuoju (kaltinamuoju)¹¹². Techniniai klausimai ir su apklausiamąjo teisių apklausos metu užtikrinimu (protokolo perskaitymu, jo pasirašymu ir kitomis) klausimai yra išsprendžiami¹¹³. BPK, kaip jau minėta, šiuo metu numato privalomą vaizdo ir garso įrašą, kai įtariamajam nėra galimybių stebėti vaiko apklausą, kurioje jam buvo neleista dalyvauti (BPK 186 str. 4 d.). Nepilnamečių apklausų reguliavimas ir atlikimas užsienio šalyse taip pat yra susijęs su plačiomis techninių priemonių panaudojimo galimybėmis, tarp jų ir apklausa nuotoliniu būdu (angl. *live link*).¹¹⁴ Tačiau, viena vertus, jų naudojimo veiksmingumas (vaiko parodymų kokybės prasme) yra mokslininkų tyrimų objektas, siekiant gauti patikimų rezultatų, kuris parodymų davimo būdas – ar nuotolinis, ar tiesiogiai teisme, yra veiksmingesnis¹¹⁵. Kita vertus, jų naudojimas vertinamas teismuose kiekvienu individualiu atveju tikrinant, ar vaiko apklausa, naudojant norminiuose aktuose numatytas technines priemones, nepažeidžia

¹¹² Belevičius, L.; Jurka, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*. 2007, 10 (100): 77–78, 81–82.

¹¹³ *Ibid.*, p. 80–81.

¹¹⁴ Cooper, D., Special measures for child witnesses: a socio-legal study of criminal procedure reform. Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2010. <<http://etheses.nottingham.ac.uk/1319>> [žiūrėta 2011-04-28], p. 78-87; 125–152; 241–256; Wade, A. E. (1997) *The child witness and the criminal justice process: a case study in law reform*. PhD thesis, University of Leeds. <<http://etheses.whiterose.ac.uk/422>> [žiūrėta 2011-04-28]; Cashmore, J., Innovative procedures for child witnesses. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002, p. 204–209; Köhnken, G., p. 235– 236.

¹¹⁵ Cashmore, J., *supra* note 114, p. 203–215; Wade, A. E., *supra* note 114, p. 220–231.

įtariamojo (kaltinamojo) teisės užduoti klausimus. Didžiosios Britanijos Lordų rūmai nurodė, jog ŽTK 6 straipsnyje numatyta teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams nereiškia, kad jie turi būti užduoti esant vienoje patalpoje (angl. *face-to-face*)¹¹⁶, todėl normos, reglamentuojančios techninių priemonių, leidžiančių atlikti apklausą nuotoliniu būdu, naudojimą neprieštarauja ŽTK.

Nors iki šiol daugiausia kalbėta apie vaikų nukentėjusiųjų ir liudytojų, duodančių svarbius parodymus byloje, neigiamų psichinių pasekmių neutralizavimo procesines priemones, tačiau nepilnametis kaltinamasis taip pat gali duoti parodymus, pašalinus kitą kaltinamąjį iš teismo salės. Nepilnamečio įtariamojo parodymai taip pat gali būti perskaitomi teisme ir jais remiamasi atvejais, kai jo parodymai, duodami teisme, yra keičiami¹¹⁷, arba gali būti perskaitomi nepilnamečių kaltinamųjų parodymai duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, tačiau tik BPK 276 straipsnio 4 dalyje nustatytu tikslu: „*ikiteisminio tyrimo metu M. Š. ir L. R., duodami parodymus dalyvaujant gynėjams, buvo prisipažinę padarę nusikaltimą, jų parodymai teismo posėdžio metu buvo perskaityti. Kaip matyti iš pirmosios instancijos teismo nuosprendžio, jie buvo panaudoti vertinant M. Š. bei L. R. parodymus, duotus teisme, bei visų ištirtų įrodymų visumą.*“¹¹⁸

Apibendrinimas

Pripažįstant, kad pats dalyvavimas baudžiamajame procese yra sudėtingas išbandymas vaikui, ypač nukentėjusiajam ar liudytojui, įstatymų leidėjai dažnai nustato specifines vaikų apklausos taisykles, kurių paskirtis užtikrinti ne tik parodymų leistinumą ir tikrumą, bet ir apklausiamojo visapusišią saugumą. Procesinių reikalavimų, apklausiant nepilnametį, laikymasis laikytinas forma, kuri leidžia pasiekti įstatymo leidėjo tikslą – užtikrinti vaiko, patekusio į baudžiamojo proceso sritį, teisių apsaugą.

¹¹⁶ Cooper, D., *supra* note 114, p. 68–69.

¹¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-642/2010).

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-192/2008).

Nepilnamečio apklausoje, siekiant kompensuoti nevisišką jo procesinį veiksnumą, leidžiama dalyvauti atstovams, gynėjui, specialistui. Tačiau galutinį sprendimą dėl minėtų proceso dalyvių galimybės dalyvauti apklausoje (išskyrus gynėją) priima apklausą atliekantis pareigūnas, remdamasis vertinamaisiais kriterijais, kurie susiję tiek su apklausiamojo fiziologinėmis ir psichologinėmis sąvybėmis, tiek su numanoma atstovo pagal įstatymą įtaka apklausai. Siekiant, kad šia diskrecija nebūtų piktnaudžiaujama ribojant ar pažeidžiant nepilnamečio teises, būtinas tiek nuolatinis baudžiamojo proceso pareigūnų kvalifikacijos kėlimas (specializacija), tiek procesinė kontrolė.

Lietuvos baudžiamajame procese būtina ieškoti naujų nepilnamečių, duodančių parodymus, procesinio saugumo užtikrinimo formų: nuo vaikų parengimo dalyvauti apklausoje sistemos diegimo iki technologinių sprendimų, užtikrinančių liudijančio saugumą ir kaltinamojo teisę į teisingą procesą.

Literatūra

1. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. OL 2004 m. specialus leidimas, 19 skyrius, 4 tomas.
2. Accardi and others v. Italy. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=44&portal=hbk&action=html&highlight=A.M.%20%7C%20v.%20%7C%20Italy&sessionId=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08].
3. Ažubalytė, R. Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos. In Ancelis, P. ir kt. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009.
4. Ažubalytė, R. Nepilnamečių nukentėjusiųjų teisinio statuso realizavimo procesinės garantijos. In *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Ats. red. E. V. Kurapka; V. Justickis. Mykolo Romerio universitetas, 2010.
5. Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. *Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. <<http://www.vrm.lt/index.php?id=612>> (2006).
6. Babachinaitė, G. Smurtinių nusikalstamų veikų samprata ir raiška. In *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*. Ats. red. E. V. Kurapka; V. Justickis, Mykolo Romerio universitetas, 2010.

7. Baudžiamojo kodekso XI skyriaus pavadinimo ir 42, 67, 72, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 149, 150, 151, 261, 264, 307, 308 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279296&p_query=&p_tr2> [žiūrėta 2008-11-12].
8. Belevičius, L.; Jurka, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*. 2007, 10 (100).
9. Belevičius, L., Techninių priemonių panaudojimas baudžiamojo proceso veiksmams fiksuoti. *Jurisprudencija*. 2004: 59 (51).
10. Bocos – Cuesta v. the Netherlands. <http://ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumentai/2005/11/CASE_OF_BOCOS-CUESTA_v._THE_NETHERLANDS_10_11_2005.html> [žiūrėta 2007-11-15].
11. Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Vilnius, 2007.
12. Case of P.S. v. Germany. <<http://cmiskp.echr.coe.int////tkp197/viewhbk.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=2576&sessionId=17140584&skin=hudoc-en&attachment=true>> [žiūrėta 2008-12-12].
13. Case of S.N. v. Sweden. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=S.N.%20%7C%20v.%20%7C%20Sweden&sessionId=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08].
14. *Case of Salduz v. Turkey*. <<http://www.humanrights.is/the-human-rights-project/humanrightscasesandmaterials/cases/regionalcases/europeancourtofhumanrights/nr/2649>> [žiūrėta 2011 03 11].
15. Cashmore, J. Innovative procedures for child witnesses. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002.
16. Cooper, D. Special measures for child witnesses: a socio-legal study of criminal procedure reform. Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2010. <<http://etheses.nottingham.ac.uk/1319>> [žiūrėta 2011 04 28].
17. Čėsniėnė, I.; Grigutytė, N. Child investigative interviews in Lithuania: problems and perspectives. *Socialinis darbas*. 2006, 5 (1).
18. Čėsniėnė, I. Pranešimas apie prievartą patyrusį vaiką: esamos padėties Lietuvoje analizė. *Socialinis darbas*. 2007, 6 (2).
19. Čėsniėnė, I.; Diržytė, A. Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. *Jurisprudencija*. 2005, 67 (59).
20. Drakšienė, A.; Drakšas, R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Vadovėlis. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius, 2008.
21. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 13 valstybėms narėms „Dėl liudytojų bauginimo ir gynybos teisių“; Jurka, R.;

- Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
22. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2003)20 valstybėms narėms „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“ (priimta 2003-09-24). <[http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK\(2003\)20.doc](http://www.etib.lt/site_files/Ministru%20Komiteto%20dokumentai/MK(2003)20.doc)> [žiūrėta 2009-03-31].
 23. Goda, G. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. *Nepilnamečių kriminalinė justicija*. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001. <<http://www.nplc.lt/nj>>.
 24. Grigutytė, N. Vaiko apklausa. *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Metodinis leidinys. Ats. redaktorė Česnaitytė, I. Vilnius. 2007. <<http://www.nplc.lt/nj/projektas/index.htm>> [žiūrėta 2008-11-12].
 25. Grigutytė, N.; Čėsnienė, I.; Karmaza, E.; Valiukevičiūtė, J. *Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais*. Vilnius, 2006.
 26. Hodgkin, R., Newell, P. *Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimo vadovas*. Jungtinių Tautų vaikų fondas UNICEF, 2002.
 27. Jatkevičius, A. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimas baudžiamajame procese. *Teisė*. 2001, 41.
 28. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės). <http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Pekinotaisykles%20red.htm> [žiūrėta 2008-11-12].
 29. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr.1A-278-462/2009).
 30. Köhnken, G. A german perspective on children's testimony. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. John Wiley&Sons LTD, 2002.
 31. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-267/2005).
 32. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr.1A-106-2007).
 33. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-47/2008).
 34. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-109/2011).

35. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-49/2011).
36. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-112/2011).
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-110/2006).
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-532/2006).
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-570/2006).
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-372/2007).
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-767/2007).
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-212/2007).
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-483/2007).
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-154/2008).
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-192/2008).
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-121/2008).
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-257/2010).
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-182/2010).

49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-592//2010).
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gruodžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-642/2010).
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-431/2010).
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-72/2010).
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-83/2011).
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėtinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-48/2009).
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K - 483/2007).
56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2007).
57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-372/2007).
58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-4/2007).
59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K -121/2008).
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-389/2006).
61. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-274
62. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
63. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276, 407, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 68-3070.
64. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. (I–IV dalys). Mokslinis redaktorius G. Goda. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.

65. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.
66. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
67. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2009 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. I-126 „Dėl rekomendacijų dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 112-4806.
68. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
69. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.
70. Lyon, T.D. Child witnesses and the oath. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. John Wiley&Sons LTD, 2002.
71. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Monografija. Vilnius: Registrų centras, 2008.
72. Mickevičius, D. Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*. 2007 m. gegužės mėn. 11 d. Vilnius.
73. *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumo vadybos technologijos*. Projekto vadovas prof. dr. V. E. Kurapka. Metinė ataskaita. Vilnius 2009.
74. Pakštaitis, L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, 8 (98).
75. Ramanauskienė, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*. 2007 m. gegužės 11 d., Vilnius.
76. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius, 2006.
77. *Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės*. Mokslo taikomasis tyrimas. Teisės institutas. Vilnius, 2002. <<http://www.nplc.lt/nj/>>.
78. Sprendimo byloje Croissant prieš Vokietiją santrauka. *Teismų praktika*. 2005, 23.
79. *Tarptautinių teisės akty, reglamentuojančių nepilnamečių baudžiamojo proceso ypatumus, apžvalga*. Darbo vadovas Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vedėjas G. Sakalauskas. Parengė Teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo skyriaus specialistas M. Girdauskas. Teisės institutas, 2001. <<http://www.nplc.lt/lit/lit14.doc>> [žiūrėta 2008-12-12].
80. *Teisės departamento išvada Baudžiamojo proceso kodekso 151, 168, 186, 276 ir 407 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektui*. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=212316> [žiūrėta 2011 04 29].

81. Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2008, 26. <http://www.lat.lt/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=32307> [žiūrėta 2009-04-01].
82. Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) sprendimas. 2005 m. birželio 16 d.(*). Byloje C-105/03 dėl *Tribunale di Firenze* (Italija) ikiteisminio tyrimo teisėjo 2003 m. vasario 3 d. sprendimu, kurį Teisingumo Teismas gavo 2003 m. kovo 5 d., pagal ES 35 straipsnį pateikto prašymo priimti prejudicinį sprendimą baudžiamojoje byloje prieš Maria Pupino.
83. United Nation Economic and Social Council Resolution Nr. E/CN.15/2005/14/ „Guidelines on justice involving child victims and witnesses of crime“. <www.unescap.org/stat/apex/2/APEX2_S.7_ECOSOC_Resolution_2010WP.pdf> [žiūrėta 2009-04-01].
84. Ūselė, L. Socialinės brandos sampratos ir turinio problema sprendžiant jaunų pilnamečių (18–20 metų) baudžiamosios atsakomybės klausimą. *Teisė*. 2011, 78.
85. *Vaiko teisių apsaugos kontrolierė: Lietuvoje trūksta psichologų, kurie galėtų dalyvauti nukentėjusių vaikų apklausoje* <http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.vaikai?sakid=5335&dokid=101606&kalbld=1> [žiūrėta 2010-09-13].
86. Valickas, G.; Justickis, V.; Čėsnienė, I. Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinės padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. *Psichologija*. 2006, 33.
87. Wade A., New measures and new challenges: children's experiences of the court process. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H. L., Davies, G. M., Bull, R. H. C. John Wiley&Sons LTD, 2002.
88. Wade, A. E. (1997) *The child witness and the criminal justice process: a case study in law reform*. PhD thesis, University of Leeds. <<http://etheses.whiterose.ac.uk/422>> [žiūrėta 2011-04-28].
89. Žiobienė E.: *Vaikų psichologų etatai galėtų būti įsteigti teismuose*. <<http://www.delfi.lt/news/economy/law/eziobiene-vaiku-psichologu-etatai-galetu-buti-isteigti-teismuose.d?id=36235993>> [žiūrėta 2010-09-14].

Santrauka

Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, įvertinus nevisišką nepilnamečio proceso dalyvio procesinį veiksnumą, yra numatytos papildomos nepilnamečių proceso dalyvių teisių įgyvendinimo garantijos, taip pat tam tikri bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai, tyrimo ar nagrinėjimo ypatumai. Jų paskirtis yra užtikrinti, kad dėl nepilnametystės nevisiškai procesiškai veiksnus proceso dalyvis galėtų pasinaudoti jam suteiktu procesiniu statusu. Šiame straipsnyje nagrinėjamas vienas iš svarbesnių institutų – vaikų apklausa, nes parodymų davimas – iš esmės vienintelė teisė, kurią vaikas gali arba privalo įgyvendinti pats, o ne per asmenį, atstovaujantį jo interesams ar ginantį juos. Remiantis moksline literatūra bei teismų praktika, nagrinėjami kai kurie procesiniai apklausos aspektai.

Procesinė apklausos tvarka yra parodymų davimo / gavimo bei fiksavimo forma, kuri lemia ne tik įrodymų leistinumą vertinimą, bet tam tikrais aspektais gali lemti ir parodymų turinį – ypač atvejais, kai apklausiami „pažeidžiami“ asmenys, tarp jų ir vaikai. Dėl skirtingos nepilnamečių proceso dalyvių teisinės padėties nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausos ir įtariamųjų (kaltinamųjų) apklausos reglamentavimo principai skiriasi: daugelyje kontinentinės teisės valstybių yra numatyta procesinė galimybė tinkamai apklausus nukentėjusiųjų vaiką ar vaiką – liudytoją ikiteisminio tyrimo metu, į teismą jo nebekviesti. Tuo tarpu nepilnamečio įtariamąjo dalyvavimas teisme yra viena pagrindinių jo teisių, susijusių su teise į teisingą procesą – be abejo, duoti parodymus taip pat yra jo teisė.

Taigi daugiausia dėmesio skiriama nukentėjusiojo ir liudytojo apklausai ikiteisminio tyrimo metu, nes vėliau tinkamai gauti parodymai gali būti perskaitomi teisme ir vaikas gali būti nekviečiamas į teismą, taip pat specialisto dalyvavimui apklausose ir atliekant psichologinį parodymų vertinimą.

ĮRODINĖJIMO TIKSLAS, DALYKAS IR PRIEMONĖS

Petras Ancelis*

Įžanga

Yra sakoma, kad teisingumo menas, tai yra mokėjimas įrodinėti. Taip pat beveik visuotinai pripažįstama, kad įrodymai ir įrodinėjimas baudžiamajame procese yra svarbiausi pagrindai, ašis, o įtvirtinta teisės normose procesinė forma gali padėti arba trukdyti įrodinėjimo procesui. Visose valstybėse nusikaltimą tiriantys pareigūnai gali apklausinėti, atlikti akistatas, kratas, poėmius ir kitus veiksmus.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra pabrėžiamas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis¹. Teisinė valstybė, kaip visuomenės poreikiams tarnaujantis darinys, privalo tinkamai apibrėžti gyventojų ir socialinių vertybių saugios aplinkos užtikrinimo būdus, taigi ir reglamentuojant įrodymus bei įrodinėjimo procesą.

Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – galiojantis BPK, arba BPK) nebėra reikalavimo teismui, prokurorui, ar tyrėjui visapusiškai, iki galo ir objektyviai iširti bylos aplinkybes, kas yra adekvatu tiesos nustatymui (senojo BPK 18 str.). Pastarasis reikalavimas, būdamas kartu ir principine nuostata, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, nebuvo iš karto panaikintas, tačiau tolydžiai kito ir nurodyto turinio normos visiškai atsisakyta 2002 m. kovo 14 d. patvirtintu Lietuvos Respublikos baudžiamojo

* Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros profesorius.

¹ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2008.

proceso kodeksu². Šiame kodekse yra pabrėžiama baudžiamojo proceso paskirtis: ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 str.). Nusikalstamų veikų atskleidimo pareiga adresuojama vien prokurorui ir ikiteisminio tyrimo įstaigoms, kurios kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika (BPK 2 str.). Taigi, kol kas be kitų prielaidų, galime daryti išvadą, kad teismas nebėra tiesiogiai saistomas nusikalstamos veikos ir jos padariusio subjekto kaltumo įrodinėjimo pareiga. Be to, kaip jau ne kartą buvo rašyta, galiojančiame kodekse kitaip aiškinami įrodymai ir įrodinėjimo procesas ikiteisminiame etape, pakito proceso dalyvių įtaka ir santykis, atsirado daugybė rungtyniškumo elementų ir kt. Todėl pribrendo laikas ir sąlygos iš naujo konkrečiau ir kryptingiau pažvelgti į įrodinėjimo tikslo, dalyko ir proceso nesenos praeities ir dabarties teisinio reglamentavimo pokyčius ir jų pagrindimą, išnagrinėti ateities tendencijas ir atsižvelgiant kitų valstybių naujausią patirtį sumodeliuoti optimalesnį įrodymų bei įrodinėjimo priemonių reglamentavimą.

Tyrimo objektas. Lietuvos ir kitų valstybių teisės aktai ir teoriniai šaltiniai, kurie susiję su įrodymais ir įrodinėjimo procesu.

Darbo hipotezė. Nusikalstamos veikos atskleidimas ir ištyrimas – tai viena iš žmogaus pažinimo sričių, išsiskirianti valstybės įgaliotų subjektų teisės normomis apibrėžta veikla renkanti ir tikrinanti duomenis (įrodymus), kurie skirti sudaryti būtinas ir pakankamas prielaidas teisingumui vykdyti ar priimant kitokį teisėtą ir teisingą sprendimą.

Šio straipsnio apimtis, deja, neleidžia plačiau panagrinėti įrodinėjimo subjektų statuso ir sąveikos klausimus, todėl jie apžvelgiami tik paviršutiniškai.

Šiame darbe taikomi lyginamosios teisėtyros, dokumentų ir duomenų analizės, abstrakcijos, apibendrinimo, analogijos, kritinis ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

Įrodinėjimo samprata ir tikslas

Įrodinėjimas yra labai sudėtinga, svarbiausia ir reikšmingiausia baudžiamosios procesinės veiklos dalis. Tai lemia apskritai viso baudžiamojo proceso tikslas ir uždaviniai, kurie gali būti įgyvendinami ne bet kokiais būdais, o tik metodais, kurie kontinentinės teisės tradicijos valstybėse yra įtvirtinti paprastai įstatymo lygmeniu. Įrodinėjimas yra vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso elementų, nes stokojant įrodymų negalima atlikti bet kurio procesinio veiksmo ar priimti sprendimą. Įrodinėjimu siekiama dviejų pagrindinių tikslų: nustatyti, ar yra padaryta baudžiamoji (nusikalstama) veika, ir identifikuoti ją padariusį subjektą. Nusikalstama veika daugeliu atvejų palieka tam tikrus pėdsakus, pakitimus ar kitokią informaciją materialiojoje aplinkoje (daiktuose, dokumentuose), o veiką stebėję ar kitaip su tuo susiję asmenys gali įsidėmėti tam tikras detales ir apie jas papasakoti. Įrodinėjimas baudžiamajame procese visuomet susijęs su jau buvusiu įvykiu, kuris nustatomas empiriniu būdu (atliekant tam tikrus tyrimo veiksmus ir jų rezultatus fiksuojuant jutimo organais), ir racionalių loginių mąstymu. Pažintine veikla baudžiamajame procese nuo pažinimo kitose žmogaus veiklos srityse skiriasi įrodinėtinių aplinkybių konkretumu, įrodinėjimo proceso tvarka, metodais, būdais, kurie dabartiniu laikotarpiu yra apibrėžti teisės normomis. Nors įrodinėjimui baudžiamajame procese yra taikytini dauguma principų, kurie būdingi bendrojoje pažinimo teorijoje (gnoseologijoje), vis dėlto čia išsiskiria tam tikri ypatumai, susiję specifiniu pažinimo dalyku. Yra tiriami ir pažįstami ne bendrieji gamtos ar socialiniai ypatumai, bet konkretūs praeities faktai, apibūdinantys asmenis, ir kiti duomenys. Aišku, ir šioje veikloje taikomos mokslo ir technikos naujovės, bet jos nėra tikslas, o veikiau priemonė. Pažinimo procesas neatsiejamas nuo aplinkybes tiriančio individo asmeninių savybių, turimų žinių, patirties, kas turi didžiulės įtakos suvokiant tikrovę, taigi yra ir gana subjektyvus. Kaip jau minėta, įrodinėjimas yra formalizuotas, nes siekiama proceso dalyvių teisių ir pareigų tam tikro balanso (suderinamumo). Kad ir kuo baigtųsi įrodinėjimas, byloje prieinama prie tam tikrų sprendimų. Netgi jei nenustatomas asmuo (kaltininkas), vis tiek būtina priimti sprendimus: tyrimą sustabdyti ar bylą nutraukti ir pan. Įrodinėjant dažniausiai taikomi ir tam tikri

terminai. Be to, užtikrinant veiksmingą baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimą, atkreiptinas dėmesys į atsakingų už baudžiamojo proceso subjektų statusą, jų tarpusavio sąveiką, atskirų tyrimo veiksmų reglamentavimo pobūdį, kitų dalyvių teisinę padėtį ir procesines garantijas – apie tai nemažai rašyta jau anksčiau³. Visose valstybėse nusikaltimą tiriantys pareigūnai gali apklausinti, atlikti akistatas, kratas, poėmius ir kitus veiksmus. Įrodinėjant siekiama pažintinių, patvirtinamųjų ar kitokių paliudijimų, o atliekami procesiniai veiksmai neturi pažeisti nustatytos jų atlikimo procedūros, nes priešingu atveju kiltų abejonių dėl proceso dalyvių teisių užtikrinimo, taip pat ir gautų duomenų patikimumo. Įrodinėjimas baudžiamojo proceso doktrinoje anksčiau buvo aiškinamas kaip įstatymo nustatytomis formomis įgyvendinama tyrėjo, prokuroro, teisėjo ir teismo procesinė veikla, skirta įrodymams (duomenims) rinkti, patikrinti ir įvertinti, atskleidžiant, ištiriant nusikalstamas veikas ir priimant dėl jų pagrįstus bei teisėtus sprendimus. Kai kur dar būna nurodytas ir kitų proceso dalyvių dalyvavimas įrodinėjime: nukentėjusiojo, gynėjo, atstovo, eksperto ir kt.

Vis dėlto, kad būtų galima suvokti ir įvertinti esamą padėtį, pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams, būtina nors trumpai panauginėti, kaipgi mes įrodinėjimą ir įrodymus tiek teisėje, tiek ir doktrinoje aiškinome kiek anksčiau, kokie po to buvo pokyčiai ir koks buvo jų pagrindimas.

Taigi atkūrus Lietuvos valstybingumą 1990 m. kovo 11 d., mūsų šalies senojo BPK 18 straipsnio 1 dalyje buvęs reikalavimas *teismui, prokurorui bei tyrėjams visapusiškai, pilnutinai ir objektyviai* (čia ir kitur pasviruoju šriftu atkreipiamas dėmesys į formuluotes ir pan.) ištirti bylos aplinkybes nebuvo pakeistas iki 1998 m. gruodžio 10 d., kada Įstatymu Nr. VIII-956 nurodytas straipsnis buvo reformuluotas kiek kitaip: teismas, prokuroras, tardytojas ir kvotėjas privalo imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, pilnutinai, objektyviai ir *per kiek įmanoma trumpesnę laiką* ištiriamos bylos aplinkybės, *privalo išaiškinti tiek kaltinamąjį į kaltinančias, tiek ir jį teisinančias aplinkybes, taip pat jo atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes*. Kadangi tyrimo terminai baudžiamajame

³ Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 7–13.

procese priimtu įstatymu kartu nebuvo panaikinti ar sugriežtinti, tampa nevisiškai aiškus tikslas (siekis) pabrėžti reikalavimą atlikti bylos ištyrimą per kiek įmanomai trumpesnį laiką. Taigi toks teisės normos papildymas rodo labiau deklaratyvumą, nes jokiais kitais papildomais svertais tuometiniame BPK spartesnio tyrimo reikalavimas nebuvo paremtas. Vėlgį *įmanomai trumpas* laikas taip pat suvokiamas labai nevienareikšmiai. Štai kartais nekvalifikuota vaggystė ar sukčiavimas įrodomi (ar neįrodomi visiškai) per pusmetį ar dar ilgiau nei, sakykime, nužudymas sunkinančiomis aplinkybėmis. Antra vertus, ir kita naujo turinio normos dalis apie privalomumą išaiškinti tiek kaltinamąjį įkaltinančias, tiek ir jį teisinančias aplinkybes, taip pat jo atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes, iš esmės dubliavo adresuotą teismui, prokurorui, tardytojui ir kvotėjui įpareigojimą ištirti bylos aplinkybes visapusiškai, galutinai, objektyviai. Konkretesnę doktrininę paaiškinimą dėl to aptinkame, pavyzdžiui, BPK komentare⁴, kur yra nurodoma, jog BPK 18 straipsnyje įtvirtinti trys svarbūs baudžiamojo proceso principai, garantuojantys, kad baudžiamojoje byloje greitai būtų nustatyta *tiesa*, tad tyrimas turi būti: a) visapusiškas, b) galutinis, c) objektyvus, d) greitas (atliktas per įmanomai trumpiausią laiką), o „ištyrimo“ terminas reiškia tiek parengtinį tyrimą, tiek bylos nagrinėjimą įvairių instancijų teismuose. Taigi komentare pabrėžiamas visų teisėsaugos pareigūnų uždavinys – nustatyti *tiesą* byloje, o reikalavimas ištirti bylą per kiek įmanoma trumpesnį laiką grindžiamas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimais bei remiantis Europos žmogaus teisių teismo praktika, nors taip pat ir čia pritariama, kad kiekviena byla yra skirtinga ir aplinkybėms ištirti (visapusiškai, iki galo ir objektyviai) nevienodai reikia laiko, todėl kodekse neįmanoma numatyti kokių nors apibrėžtų terminų, pavyzdžiui, kiek vienos ar kitos kategorijos byloje ilgiausiai gali trukti procesas, tačiau kiekvienu atveju turi būti siekiama, kad procesas būtų vykdomas kaip įmanoma sparčiau. Įdomu tai, kad komentare visiškai nėra užsiminama, kaip šiame kontekste reikėtų paaiškinti įtvirtintus konkrečius atskirų kategorijų bylų tyrimo terminus, kurie buvo nurodomi senojo BPK 150 straipsnyje, nors suprantama, kad

⁴ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Pirmasis leidimas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001, p. 20–21.

šis aspektas nėra tiesiogiai susijęs su čia nagrinėjama problema. Taigi daugiau nei dešimtmetį po valstybės nepriklausomybės atkūrimo pas mus vyravo sovietmečio baudžiamojo proceso doktrininė nuostata, kuri įpareigojo nustatyti kiekvienoje byloje objektyvią tiesą, t. y. visus nusikaltimus atskleisti ir iširti. Tačiau ir tuomet daugelis nusikaltimų nebuvo atskleidžiami. Šitokią padėtį to meto baudžiamojo proceso mokslininkai aiškino daugiau tardytojų, teismo klaidomis, patirties, gebėjimų stoka ar darbo organizavimo netobulumais ir, žinoma, nedrįso paprieštarauti bendrai tuometinei marksistinei materialistinei filosofijai dėl apskritai žmogaus ribotų galimybių objektyviai pažinti reiškinius ir procesus, taigi ir įrodant objektyvią tiesą. Anuomet labai skausmingai buvo priimami argumentai dėl nusikaltimų pėdsakų išnykimo veikiant oro sąlygoms, dėl dokumentų praradimo, liudytojų nebuvimo ir pan. Daugeliui dar iki šiol yra žinomi pagrindiniai būdai, kaip visuomenei buvo formuojamas ir pateikiamas vos ne visų nusikaltimų atskleidimas ir kt. Teisėssaugoje vyravo bendra nuostata, kad negali būti neištirtų nusikaltimų, o yra prasti ar geri tardytojai.

Taigi po nepriklausomybės atkūrimo tolesnis žingsnis, susijęs su senojo BPK 18 straipsnio turinio kaita, padarytas 2001 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos Respublikos Seimo įstatymu Nr. IX-500⁵. Įstatymo pakeitimu straipsnio pavadinime ir pirmosios dalies tekste vietoje žodžių „visapusiškas, pilnutinis, objektyvus“ buvo įrašyta „išsamus ir nešališkas“. Tačiau pareiga įrodinėti ir toliau palikta teisėjui, pro-

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 82-2830. Be to, šiuo įstatymu Kodeksas papildytas keletu straipsnių, kurių daugelis buvo susiję su įrodinėjimu ir įrodymais, pakoreguotos užsilikusias konceptualios normos, apibrėžiančios baudžiamojo proceso uždavinius, principus ir kitos bendrosios nuostatos. Buvo padaryti ir kiti pakeitimai, suteikiantys galimybę atlikti daug tardymo veiksmų baudžiamosios bylos iškėlimo stadijoje; teisėjui suteikta teisė apklausti asmenis parengtinio tardymo stadijoje; patobulintas procesinių prievartos priemonių, summarinio proceso, laikino nuosavybės teisių apribojimo taikymas; išplėstos proceso dalyvių teisės apskundžiant pareigūnų veiksmus bei sprendimus ir kt. Po šių pakeitimų sklido kalbos, kad naujojo BPK kūrimas neberekalingas (Ekspertų, konsultantų, specialistų, piliečių, visuomeninių organizacijų, valstybės institucijų, Seimo narių pasiūlymai, pataisos, pastabos dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto (IXPp959) – Lietuvos apeliacinis teismas, Teisės institutas). Tačiau taip neįvyko, nes 2002 m. kovo 14 d. priimtu įstatymu Nr. IX-785 buvo patvirtintas naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas.

kurorui, tardytojui ir teismui. (Čia atkreiptinas dėmesys į tai, kad BPK straipsniuose tiek tuomet, tiek ir neretai dabar (pavyzdžiui, galiojančio BPK 10 str. 2 d.; 45 str.) pirmasis, nepaisant, kad reglamentuojamas ikiteisminis etapas, kažkodėl nurodomas teismas, nors suprantama, kad turėtų būti atvirkščiai – iki byla atsidurs teisme, dar turi būti tyrimas pradėtas, renkami duomenys (įrodymai) apie nusikalstamą veiką ir jos kaltininką ir t. t. Kita vertus, teismą pasiekia tik maža dalis visų bylų. Galbūt tokiu būdu siekiama pabrėžti teismo reikšmingumą, tačiau tai prieštarauja paprasčiausiai logikai).

Dėl objektyvumo, pilnutinumo ir visapusiškumo atitikties ar adekvatumo išsamiai ir nešališkai ištiriant bylos aplinkybes, minėtame komentare nieko nerašoma. Beje, komentaras išleistas pusmečiu anksčiau, nei buvo priimta senojo BPK 18 straipsnio pataisa. O kaip jau buvo minėta, komentare per visapusiškumo, pilnutinumo ir objektyvumo principus buvo pabrėžiamas teisėsaugos pareigūnų uždavinys – nustatyti kiekvienoje byloje *tiesą*. Taigi ir toliau iš esmės nustatymo objektyvios tiesos kiekvienoje byloje reikalavimas ir pas mus nepasikeitė, nors, mūsų nuomone, jau tuomet įvyko kardinalus aptariamų teisės normos, turinio pakeitimas, fiksuojantis iš esmės atsisakymą pažinti objektyvią tiesą ir priartinęs mus teorine prasme prie realesnio įrodinėjimo tikslo nustatymo vadinamosios materialios tiesos.

Kaip žinome, nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiam BPK visiškai nebeliko nuosekliai įtvirtintos įrodymų ir įrodinėjimo dalyko bei priemonių sistemos, o įrodymai ir pagrindiniai reikalavimai įrodinėjimo procesui labai glaustai išdėstyti vieninteliame kodekso straipsnyje. Čia nurodoma, kad „*Įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. Įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina arba paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmis. Teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu“ (20 str.). Taigi ir šiame, ir kituose BPK straipsniuose tiesioginio reikalavimo nustatyti tiesą nėra. Atkreiptinas dėmesys į dar vieną svarbų aspektą – galiojančiu BPK kai kurie buvę operatyviai veiksmai jau pateikiami kaip procesinės prievartos priemonės, pavyzdžiui,*

techninių priemonių panaudojimas specialia tvarka – BPK nurodomi, kaip elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas (BPK 154 straipsnis); pašto siuntų slapta kontrolė – BPK nurodomi, kaip pašto siuntų poėmis (148 straipsnis); operatyvinis sekimas – BPK nurodomas, kaip slaptas sekimas (BPK 160 straipsnis); nusikalstamos veikos imitacijos modelis – BPK nurodomas, kaip savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158–159 straipsniai). Atidžiau panagrinęję išvardytų BPK normų turinį, akivaizdžiai matome duomenų (įrodymų) aptikimo, patikrinimo ir įtvirtinimo paskirtis, taigi šios neviešo pobūdžio priemonės taip pat yra ikiteisminio tyrimo veiksmai, kurių panaudojimas baudžiamajame procese siejamas su kiek kitokiu nei Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo procesiniu režimu. Tuoj pat po BPK įsigaliojimo iškilo operatyvinių ir procesinių veikslių suderinamumo problemos ir konkrečių veikslių taikymo neaiškių klausimų. Pavyzdžiui, tapo nebeaišku, ar pradėjus ikiteisminį tyrimą gali būti tęsiami veiksmai, pradėti operatyvinės veiklos įstatymo apibrėžta tvarka, ar operatyviniai veiksmai gali vykti kartu su BPK įtvirtintais neviešo pobūdžio veiksmais ir kt. Bandymai šias problemas spręsti rekomendacijomis, didesnio aiškumo neatnešė. Atrodo, kad pribrendo būtinybė jau ir kitus vadinamosios operatyvinės veiklos metodus bei kitose valstybėse pasiteisinusius veiksmus visiškai pritaikyti mūsų BPK ir taip visiškai apriboti Operatyvinės veiklos įstatymo taikymą baudžiamajame procese.

Siekiant aiškumo, nors trumpai būtina sugrįžti į analizuojamo BPK kūrimo bei priėmimo laikotarpį ir atkreipti dėmesį, kiek teisinė visuomenė apskritai buvo pasirengusi priimti minimus pokyčius ir ar jie buvo laukiami.

Nagrinėjamu laikotarpiu ypač daug vietos įrodymams buvo skiriama profesoriaus Eugenijaus Palskio mokslo darbuose. Jis rašė, kad baudžiamajame procese yra dar daug imitacijos – fizinės ir intelektualinės, daug nereikalingo biurokratizmo. Kartais baudžiamosiose bylose atliekama dešimtys ir šimtai veikslių, kurie nė kiek nepriartina prie tiesos nustatymo. Tik tuščiai švaistomos lėšos, laikas, neretai pažeidžiami ir teisėti piliečių interesai⁶. Profesorius buvo pristatęs kodekso projekto paties parengtą 7 skyrių „Įrodymai ir įrodinėji-

⁶ Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990–1994 metais. *LPA mokslo darbai*. 1995, IV: 100.

mas“, kuriame pateiktos 13 straipsnių formuluotės: 1 str. Įrodymai; 2 str. Įrodymų liečiamumas; 3 str. Įrodymų leistinumumas; 4 str. Baudžiamojoje byloje įrodinėtinos aplinkybės; 5 str. Duomenys apie kaltinamąjį; 6 str. Duomenys apie nukentėjusį ir liudytoją; 7 str. Įrodinėjimas; 8 str. Įrodymų rinkimas; 9 str. Įrodymų įtvirtinimas; 10 str. Piliečių teisių apsauga renkant įrodymus; 11 str. Paslapties apsauga; 12 str. Įrodymų patikrinimas; 13 str. Įrodymų įvertinimas⁷.

Kaip matome, netgi panašaus turinio skyriaus galiojančiame BPK nėra, o apibrėžiančios įrodinėjimo procesą nuostatos išbarstytos per visą kodeksą.

K. Stungys kritiškai vertino suformuotą naują įrodymų, įrodinėjimo ir įrodymų įvertinimo sampratą, nes iki tol įtvirtintos įrodymų ir įrodinėjimo proceso nuostatos buvo racionalios ir patvirtintos istorine baudžiamojo proceso praktika⁸.

Lietuvos apeliacinio teismo nuomone, senasis BPK su jame padarytais pakeitimais (2001 m. rugsėjo 11 d. įst. Nr. IX-500) baudžiamąjį procesą reglamentavo tiksliau ir aiškiau⁹. Dar kelių baudžiamojo proceso mokslo žinovų nuomones pacituosime kiek vėliau.

Dabar turime grįžti prie klausimo, ar ir koku mastu galiojančio baudžiamojo proceso kodekso normos reikalauja įrodyti tiesą ir jeigu taip, tai kokios jos ribos ir kas tai įgyvendina.

Galiojančio BPK rengėjai, kurie, kaip žinome, nepraėjus nei metams nuo Kodekso įsigaliojimo išleido ir jo komentarą, o netrukus ir Baudžiamojo proceso teisės vadovėlį¹⁰, paaiškino, „kad parei-

⁷ Plačiau žr.: Teorinio seminaro „Baudžiamojo proceso įstatymų reforma Lietuvoje: įrodymai ir įrodinėjimas naujame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse“, vykusio 1997 m. sausio 30 d., programa ir dalumoji medžiaga; Burda, R. Profesorius Eugenijaus Palskio požiūris į įrodymų sampratą. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 16–22.

⁸ Stungys, K. Įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte. *Jurisprudencija*. 2000, 16 (8): 22–25.

⁹ Ekspertų, konsultantų, specialistų, piliečių, visuomeninių organizacijų, valstybės institucijų, Seimo narių pasiūlymai, pataisos, pastabos dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto (IXPp959). Lietuvos apeliacinis teismas, Teisės institutas, p. 2.

¹⁰ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [1 kn.]: I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001; Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [2 kn.]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.

ga įrodinėti baudžiamajame procese tenka valstybės pareigūnams ir institucijoms, taigi ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir teismas privalo siekti, kad būtų išaiškintos visos reikšmingos aplinkybės, o įrodinėjimo tikslas – nustatyti tiesą byloje“ (vadovėlio 174–175 psl.). Tuo tarpu Kodekso 20 straipsnio komentare nurodoma, kad apie įrodymus pagal BPK galima kalbėti tik tada, kai procesas vyksta teisme. „Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras disponuoja tik tam tikrais duomenimis, ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuri įrodymais virsta tik tada, kai įrodymais šią medžiagą pripažįsta teismas. Tokia įrodymų samprata pasirinkta todėl, kad pasakyti, ar tam tikri duomenys gali būti pripažįstami įrodymais, galinčiais nulemti sprendimo byloje priėmimą, galima tik teismo proceso metu“ (Komentaro I knygos 45–46 psl.). Lygindami šiuos teiginius lengvai pastebime nenuoseklumą ir prieštaringumą. Toliau komentare dar tikslinama, jog tik nuosprendyje gali būti neabejotinai teigiama, kad viena ar kita reikšminga byla aplinkybė yra įrodyta. Ankstesniuose proceso etapuose galima kalbėti tik apie tikimybes, prielaidas, labiau ar mažiau pagrįstus manymus, bet ne aplinkybių įrodomumą (Komentaro I knygos 46 psl.). Betgi galime pagrįstai paprieštarauti, kad labai atsakingi sprendimai priimami nuo pat proceso pradžios: sprendžiant tyrimo pradėjimo ar atsisakymo jį pradėti klausimą; kokią paskirti kardomąją priemonę; taikyti bet kurią kitokią procesinę prievartą; nutraukti procesą ir kt. Taigi iš pacituoto komentaro turinio susidaro įspūdis, kad ikiteisminiame etape įrodinėjimas tarsi prilyginamas vos ne versijų ar kitokių prielaidų kūrimo vyksmui. Kadangi nurodytame šaltinyje vis tiek yra pabrėžiamas bendras visiems pareigūnams (ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui) tikslas – nustatyti tiesą byloje, kyla klausimas: ar gali išlikti ir pareigūnams, ir teismui vienodas reikalavimas nustatyti tiesą, kai jai nustatyti įstatymu apibrėžti skirtingi metodai – prokurorui ir pareigūnams *paminėto reikšmingumo duomenys*, o teismui – *įrodymai*? Aišku, galima pagrįstai diskutuoti, koku mastu tiesai nustatyti padeda į ikiteisminį etapą įvestas ikiteisminio tyrimo teisėjas (kuris tarsi daug dirba, tačiau jokios iniciatyvos neturi), labai išplėsti gynybos ir atstovavimo institutai ir kt. Esant nemažai BPK konstrukcijos sumaiščiui, tenka diskutuoti ir apie teismo tiesioginę pareigą, ir galimybes įrodinėti tiesą. Kita vertus, galiojančio BPK 1 ir 2 straipsnių reikalavimas išsamaus ir nešališko tyrimo, mūsų nuo-

mone, tiesiogiai nėra adekvatus tiesos apibūdinimui. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad ikiteisminiame etape įrodymų sąvoką pakeitus duomenimis ir atsisakius BPK pateikti įrodinėtinių aplinkybių sąrašą, apskritai tampa nebeaišku, ką gi byloje reikia nustatyti (įrodinėti). Jeigu matytumėme būtinybę šį tikslą sieti su vadinamąja materialia tiesa, tuomet jos materialumo apibūdinimas mūsų situacijoje tampa neapibrėžtas. Žinoma, materialios tiesos turinį galime išvesti iš bendrų teorinių baudžiamosios teisės ir proceso nuostatų, tačiau įrodinėtinių aplinkybių (įrodinėjimo dalyko) sąrašas, mūsų nuomone, ir praktine, ir doktrinine prasme buvo ir kitose valstybėse išliko kaip paprasčiausia bei universaliausia nusikalstamų veikų atskleidimo ir ištyrimo programa. Dabar BPK pabrėžiamas *nusikalstamos veikos atskleidimas* tiesiogiai neorientuoja ir nenurodo uždavinių, kurie išspręstini atskleidžiant ir tiriant nusikalstamą veiką. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad apie veikos *atskleidimo* sampratą yra diskutuojama jau daugelį metų, tačiau iki šiol vienovės nėra. Įvairių autorių yra tvirtinama, kad nusikalstamos veikos atskleidimas turi būti siejamas su įtarimo asmeniui pareiškimu, asmens suėmimu, kaltinimo pareiškimu, kaltinamojo akto surašymu, nuosprendžio priėmimu ar netgi su jo įsigaliojimu.

Mūsų nuomone, negalima toliau toleruoti esamų spragų reglamentuojant įrodymus, įrodinėjimo tikslą ir procesą. Įrodymai baudžiamajame procese yra bet kurie įstatymų apibrėžta tvarka gauti ir tinkamu procesiniu būdu įtvirtinti duomenys apie faktus, kuriuos įtraukti į baudžiamąjį procesą asmenys pagal savo kompetenciją panaudoja pagrįsti tam tikrų įrodinėtinių aplinkybių buvimą ar nebuvimą. Įrodinėjimo subjektais plačiąja prasme laikytini visi į baudžiamąjį procesą įtraukti asmenys, kuriems įstatymu suteikta įrodinėjimo pareiga ar teisė. Įrodinėjimo pareigą ikiteisminiame baudžiamajame procese turi procesą vedantis asmuo, o teisme – kaltinimą palaikantys asmenys.

Išnagrinėjus Estijoje, Latvijoje, Moldovoje, Azerbaidžane, Kazachstane baudžiamąjį procesą reglamentuojančius teisės aktus, panašesnio į Lietuvoje įtvirtintą padriką, paviršutinišką ir prieštarinę įrodymų sampratą, tikslo ir proceso nerasta. Visose nurodytose valstybėse pastebimas subalansuotumas, nuoseklumas ir išsamumas reglamentuojant diskutuojamu svarbiausiu institutu, todėl ir Lietuvoje iškyla pirmaeilis uždavinys nurodytose valstybėse geriausiai

apibrėžtų teisės normų pagrindu mūsų baudžiamojo proceso teisėje atkurti įrodymų ir įrodinėjimo proceso nuoseklią sistemą ir suformuluoti tinkamiausius įrodymų rinkimo ir patikrinimo būdus.

Įrodinėjimo proceso užtikrinimas

Jau buvo minėta, jog galiojančio BPK normos nedviprasmiškai nurodo, kad įrodymai sietini tik su baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme procesu. Tačiau duomenų rinkimas procesiniais būdais bei priemonėmis ikiteisminiame etape taip pat yra ne kas kita kaip įrodinėjimas, nes antraip reikštų, kad tyrėjas, aptikdamas, rinkdamas (fiksudamas), tikrindamas faktinius bylos duomenis, jų nenagrinėja, nelygina, netikrina, nevertina, taigi visiškai nedalyvauja įrodinėjimo procese. Žinoma, teismas galutiniam etape turi išimtinę teisę ir pareigą teismui pateiktų įrodymų galią įvertinti savaip, tačiau abiejose etapuose turi būti vadovujamasi vienodais standartais, nes priešingu atveju išeitų, kad ir prokuroras, priimantis pagrindinius sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo eigos ir pabaigos bei įrodymus pristatantis teismui, taip pat nėra įrodinėjimo subjektas, taigi surinktų faktinių duomenų nevertina ir nedalyvauja įrodinėjimo procese. Betgi visi įrodinėjimo etapai yra skaidomi tik teisės teorijoje, o realioje situacijoje šis procesas, be abejonės, vyksta kompleksiskai vienkartinai. O prokuroro savarankiškumas klausiant tik įstatymo, galimybių daryti įtaką ikiteisminiam procesui ir sprendimų priėmimui taip pat, kaip ir teisėjo arba teismo, įtvirtintas didesnės nei BPK galios aktu – Konstitucijoje. Mūsų nuomone, įrodymų paieška, suradimas, fiksavimas, rinkimas, disponavimas jais ir yra įrodinėjimas, ir jis negali būti menkinamas vien dėl įrodinėjimo pareigų turinčio subjekto užimamos vietos baudžiamojo proceso pareigūnų hierarchijoje. Negalima sumenkinti faktinių duomenų rinkimo, patikrinimo ir įvertinimo reikšmingumo ikiteisminiame etape, pernelyg sureikšminant daugiausia loginį įrodymų pažinimą (gautų žinių ar nustatytų faktų visumos patikrinimą ir įvertinimą) tik teisme vien jau dėl to, kad tik nedidelė dalis pradėtų ikiteisminių tyrimų pasiekia teismus, pvz., 2009 metais Respublikoje buvo pradėti 86 973 ikiteisminiai tyrimai; dėl 56 198 atvejų atsisakyta pradėti ikiteisminius tyrimus; 73 307 atvejais ikiteisminiai tyrimai nutraukti ir tik 11 188 bylų perduota teismams su

kaltinamuoju aktu arba taikyti priverčiamąsias medicinos priemones; 2 863 atvejais perduotos bylos teismui dėl baudžiamojo įsakymo taikymo ir 2 107 bylos perduotos teismui pagreitinato proceso tvarka¹¹. Jau buvo minėta, kad dabartiniame ikiteisminiame etape yra nemažai įtvirtintų rungtyniškumo elementų: aktyviai veikia gynyba, įstatymo numatyti ir įgaliotieji atstovai, veikia apskundimo ir nušalinimo institutai, ikiteisminio tyrimo teisėjas ir kt. Taigi jau ir ikiteisminiame etape procesas persmelktas aktyviu šalių įrodinėjimu. Kiek tai yra prasminga, tai jau ne šio straipsnio objektas. Įrodinėjimas (duomenų rinkimas) ikiteisminiame etape *skiriasi* nuo įrodymų tyrimo teisme visų pirma procesinių funkcijų atskyrimu, nes būtina atskirti bylos tyrimo etapą nuo teismo bylos išnagrinėjimo – bylą tiriantis pareiḡūnas negali jos nagrinėti teisme. Ikiteisminio tyrimo ir teismo įrodymų tyrimo formas galime skirstyti dar ir pagal tokius kriterijus: pagal atitinkamose stadijose sprendžiamus uždavinius – teisminis įrodymų tyrimas lemia teisingumo įvykdymo prielaidas; subjektų įgaliojimais – teismo įgaliojimai kur kas didesni nei tyrėjų ikiteisminiame etape; priimamais sprendimais – niekas kitas, išskyrus teismą, negali priimti nuosprendžio; procesine forma.

Dar Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime pabrėžė, kad asmuo negali būti pripaḡzintas kaltu nusikaltimo padarymu ir kriminalinė baudmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teisminės procedūros, leidžiančios kaltinamajam žinoti viską, kas jam inkriminuojama ir kuo pagrįsti reiškiami kaltinimai, taip pat parengti ir pateikti įrodymus gynybai. Bylos turi būti nagrinėjamos laikantis rungimosi principo. Gynyba turi turėti galimybę ginčyti poreikį išlaptinti liudytojo duomenis, jo patikimumą ir jo parodymų kilmę¹².

Kita vertus, negalima manyti, kad teisėjai Lietuvoje visiškai nedalyvauja įrodinėjimo procese, nes teismo procesinis aktyvumas yra įtvirtintas BPK 241-242 straipsniuose ir kitur. Nesant prisiekusiųjų

¹¹ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2010-02-26 informacija Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui, registruota 2010-03-01, Nr. G-2010-3441.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1181, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.

ar kitokių nešališkų įrodymų vertintojų, teismo aktyvumas įrodinėjimo procese yra pateisinamas. Mes taip pat manome, kad ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ir prokuroras turi būti nešališki ir privalo nustatinėti tiek asmenį kaltinančius, tiek jį teisinančius įrodymus (duomenis)¹³. Tačiau negalime nepastebėti ir esamų skirtumų tarp nurodytų subjektų dalyvavimo lygmenų įrodinėjimo procese. Visa prokuroro ir ikiteisminio tyrimo įstaigų veikla skirta atskleisti nusikalstamas veikas ir įkaltinti įtariamuosius (žinoma, išsamaus ir nešališko proceso aplinkoje ir užtikrinant proceso dalyvių teisėtus interesus), tuo tarpu teismo veiklos paskirtis teisingumo vykdymas. Teismas neprivalo įrodinėti kaltinamojo kaltumo ar nekaltumo, nes antraip pažeistų nustatytus rungtyniškumo proceso principus. Antra vertus, baudžiamosios bylos nagrinėjimas, taip pat yra teismo pažintinė veikla, kuriai įgyvendinti teismas turi didelius įrodymų rinkimo ir jų patikrinimo įgaliojimus. Vis dėlto ši veikla tiesiogiai nelaikytina įrodinėjimu, nes nagrinėdamas baudžiamąją bylą teismas negali nei kaltinti, nei teisinti. Teismas nieko neprivalo įrodinėti ir įtikinėti, tačiau pats turi būti įsitikinęs priimamų sprendimų pagrįstumu ir teisingumu, nors ir kaip proceso šalys besistengtų teismą paveikti savo interesais. Svarbiausia teismo užduotis – užtikrinti šalims vienodas galimybes įrodinėjant savo teiginius, pateikiant papildomus įrodymus ir savo ruožtu išnaudoti teismo turimas galimybes tikrinant pateikiamų įrodymų tikrumą, leistinumą ir kt.¹⁴

Gerai yra tai, kad dėl įtvirtintos įrodymų vertinimo struktūros teisminėse stadijose jau yra keletas publikacijų, kuriose, be to, pateiktos racionalios išvados dėl modernaus teismo nagrinėjimo proceso teismo nagrinėjimo proceso struktūros¹⁵. Su daugeliu išvadų yra sutiktina, tačiau, atrodo, pirmiausia reikėtų sumodeliuoti bendrą įrodymų ir įrodinėjimo proceso struktūrą, kuri pakeistų dabar įtvirtintą prastą procesinę situaciją, o jau paskui projektuoti teisminių sąžiningą ir nešališką procesą.

Įrodinėjime dalyvaujančiais asmenimis gali būti laikomi taip pat įtariamasis ir kaltinamasis, tačiau tai negali būti laikoma jų parei-

¹³ Goda, G., et. al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius, 2005, p. 174–175.

¹⁴ Лазарева, В. А. Доказывание в уголовном процессе. Москва, 2010, p. 48–52.

¹⁵ Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 135.

ga, o subjektyvi teisė pasirinkti atitinkamą poziciją baudžiamajame procese, tačiau dėl vienokio ar kitokio savo pasirinkimo šie proceso dalyviai negali patirti jokių neigiamų pasekmių. Antra vertus, baudžiamuosiuose įstatymuose yra įtvirtinta keletas pagrindų ir aplinkybių, kai įtariamajam ir kaltinamajam prisipažinus padarius nusikaltimą, atlyginus žalą ar dėl aktyvumo padedant atskleisti atitinkamas nusikalstamas veikas ir kt., jam gali būti taikoma švelnesnė bausmė, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir pan. (Lietuvos BK VI skyrius, 59 str., Lietuvos BPK 212 str. ir kt.).

Kai kuriose bendrosios teisės sistemos šalyse įprasta tradicija įrodinėjimą sieti tik su teisminiu procesu iš tikro yra pateisinama ir suprantama, nes ten su rašytiniais procesiniais dokumentais teisėjai iki bylos teismo nagrinėjimo paprastai nesusipažįsta. Vis dėlto Lietuvoje vyraujančio baudžiamąjo proceso praktikoje atlikus ikiteisminį tyrimą dažniau esminį sprendimą dėl bylos tolesnės eigos, sureguliuojant teisinį konfliktą priima būtent prokuroras (tam tikrais atvejais sutinkant ikiteisminio tyrimo teisėjui). Taigi, mūsų nuomone, įrodinėjimo procesas prasideda tik iškilus pagrindui pradėti ikiteisminį tyrimą, ieškant, aptinkant, renkant, fiksuojant, tikrinant ir vertinant įrodymus, ir tęsiasi visuose tolesniuose etapuose priimant sprendimus dėl bylos eigos ir teisingumo vykdymo. Įrodymais baudžiamajame procese laikytini duomenys apie faktus įtvirtinti tyrimo veiksmų protokoluose arba užfiksuoti įstatymo apibrėžtu kitu pavidalu (forma).

Tokia nuostata atsispindi ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus apžvalgoje dėl BPK normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje. Čia nurodoma, kad „[...] *įrodinėjimas baudžiamajame procese yra įstatymo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstaigų ir jų pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (įtariamąjo, kaltinamojo, gynėjo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo ir jų atstovų) veikla, kuria renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi tiriamo įvykio aplinkybių, nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo, kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, nustatymui*“. Dar daugiau, apžvalgoje tikslinama, kad įrodymais pripažįstami duomenys, gauti įrodinėjimo subjektų veiklą reglamentuojančių įstatymų – Baudžiamąjo proceso kodekso, Operatyvinės veiklos, Policijos veiklos, Valstybės saugumo departa-

mento, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Prokuratūros, Advokatūros ir kitų teisėsaugos institucijų organizaciją ir veiklą reglamentuojančių įstatymų nustatyta tvarka. Įrodymais taip pat pripažįstami duomenys, gauti Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotų tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka. Be to, pabrėžiama, kad duomenys laikomi gautais nustatyta tvarka ir tais atvejais, kai jų gavimo tvarką tiesiogiai nustato žemesnės teisinės galios norminiai aktai, kurie priimti vadovaujantis įstatymu ar vykdant atitinkamas įstatymo nuostatas, pvz., Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintos Transporto priemonės vairuojančių ir kitų asmenų neblaivumo (girtumo) ar apsvaigimo nustatymo taisyklės ir pan. Svarbu akcentuoti ir apžvalgoje nurodytą nuostatą, kad „[...] pradėjus ikiteisminį tyrimą (BPK 166 str.), duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti renkami tik BPK nustatyta tvarka. Kitų įstatymų nustatyta tvarka duomenys paprastai renkami prieš pradedant ikiteisminį tyrimą, o atliekant ikiteisminį tyrimą šių įstatymų (pvz., Operatyvinės veiklos įstatymo) nustatyta tvarka tik ieškoma duomenų šaltinių, kuriuos nustačius atliekami proceso veiksmai“¹⁶.

Atkreiptinas dėmesys, kad įrodymų ir įrodinėjimo proceso, esant chaotiškai aplinkai, procesinė praktinė veikla pateikia visiškai netoleruotinus, neteisėtus ir todėl visuomenę ypač jaudinančius sprendimus baudžiamajame procese, kai nemažai rezonansinių bylų (plačiai pagarsėjusių žiniasklaidoje vadinamųjų Kedžio, Rubikono, išžaginimo fakto Alytuje ir daugelio kitų bylų) buvo nutrauktos prokurorų ir teismo net nepasiekė. Jau ir Lietuvos generalinės prokuratūros ataskaitoje yra teigiama, kad „[...] prokuratūroje iki 2010 m. buvo susiklosčiusi ydinga praktika, kai prokurorai, esant bent mažiausiai tikimybei, kad kaltinamasis gali būti išteisintas teisme, vengdavo perduoti teismui bylas, nors jose buvo pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamą kaltę. Tokiai situacijai susidaryti turėjo įtakos ganėtinais griežta išteisintų asmenų apskaitos tvarka. Prokurorai prisiimdavo jiems nenumatytą įstatymo teisingumo vykdymo funkciją, nes realiai asmens kaltės klausimas būdavo sprendžiamas prokuratūroje. Ši praktika prieštaravo Konstitucijos 109 straipsnio nuostatai, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Prokuroras, įsitikinęs, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakan-

¹⁶ *Teismų praktika*. 2007, 27: 320–388.

kamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, turi surašyti kaltinamąjį aktą ir bylą perduoti teismui. Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. Pagal galiojantį proceso įstatymą (skirtingai nei Baudžiamojo proceso kodekse, galiojusiam iki 2003 m.) prokuroras tik vertina ikiteisminio tyrimo duomenis, o kurie iš jų laikytini įrodymais – sprendžia teismas. Lietuvoje išteisintų asmenų skaičius nesiekia 1 procento visų perduotų teismui asmenų skaičiaus. ES šalyse šis rodiklis yra 3–5 proc. ar net daugiau, bet teisminis procesas, užsibaigęs išteisinamuoju nuosprendžiu, ten vertinamas kaip normali teisingumo vykdymo procedūra, nesukelianti neigiamų pasekmių valstybinį kaltinimą palaikiusiam prokurorui¹⁷. Pacituota ataskaitos dalis patvirtina, kad ikiteisminiame etape šeiminkauja prokuroras, kuris, tarsi neturėdamas jau aptartų įrodymų vertinimo įgaliojimų, dėl to ne tik nenusiskundžia, bet netgi pagrindžia lemiančių sprendimų priėmimo teisėtumą remdamasis surinktais duomenimis, kurie teisme mechaniškai pavirstų įrodymais. Ir čia taip pat turėtume iš naujo diskutuoti ir vertinti ikiteisminio tyrimo teisėjo vaidmenį procesinėje praktinėje veikloje, nes tik šis pareigūnas patvirtina prokuroro sprendimus nutraukti procesą. Ar laikomas proceso teisėtumo ir sąžiningumo garantu ikiteisminio tyrimo teisėjas iš tikro įgyvendina visuomenės ir proceso dalyvių lūkesčius, ar, kaip sakoma, „plaukia pasroviui“ neapsunkindamas prokuroro veiklos ir užkirsdamas kelią panašioms byloms patekti į teismą. Šiame kontekste būtina kur kas plačiau panagrinėti, ar minimose (akivaizdu, kad jų šalyje daug daugiau) situacijose tikrai kodekse pakanka saugiklių ir procesinių garantijų, užtikrinant nukentėjusių asmenų ir kitų proceso dalyvių teisėtus interesus.

Nemažas įrodinėjimo problemiškumas taip pat pastebimas reglamentuojant specialių žinių panaudojimą baudžiamajame procese. 1967 metų spalio mėnesį Lietuvoje pasirodžiusi specialisto figūra dabar neretai nulemia visumą procesinių sprendimų, nors galima pateikti daug argumentų, kad specialisto atliekami tyrimai negali būti prilyginti ekspertizėms. Profesorius Pijus Pošiūnas, ypač daug tyrinėjęs ekspertizę ir specialių žinių taikymo baudžiamajame pro-

¹⁷ Prokuratūros veiklos 2010 metais ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-04-18]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Ataskaitos/tabid/413/Default.aspx>>.

cese klausimus, naujame BPK vietoje buvusių dviejų analogiškų procesinių figūrų – specialisto ir eksperto, kurie gali duoti išvadas, besiskiriančias tik pavadinimu ir forma, siūlė numatyti ir įtvirtinti tik vieną procesinę figūrą – ekspertą, ir rekomendavo suteikti jam platesnes funkcijas, o kad neliktų nereikalingo darbo dubliavimo bei nepagrįsto proceso vilkinimo, vietoje specialisto įtvirtinti tyrėjo (kvotėjo ar tardytojo) padėjėją techniką, kuris teiktų techninę pagalbą, kaip, pvz., esamas vertėjas. Padėjėjas fotografuotų, darytų vaizdo ir garso įrašus, paimtų pėdsakus ir atliktų kitus techninius pavedimus¹⁸. Tačiau ir šiuo klausimu galiojančiame BPK pasielgta priešingai. Kodeksas specialistą faktiškai prilygino ekspertui, o ekspertizės baudžiamajame procese tapo daugiau išimtimi nei taisykle. Reorganizuojant teisėsaugą, pagrindinės specialistų pajėgos buvo inkorporuotos į kriminalinės policijos padalinius tiek šalies centre, tiek ir regionuose, todėl vien dėl to atsiranda pagrindas susirūpinanti dėl specialistų pateikiamų išvadų patikimumo ir nešališkumo ar dėl galimo poveikio tokiems pareigūnams iš struktūros vadovybės pusės. Nagrinėjant šias problemas, kyla klausimų dėl įtvirtintos sudėtingos ekspertizės skyrimo procedūros ikiteisminiame etape.

Doc. J. Rinkevičius įstatymo leidėjui siūlė apibrėžti: „ar gauta informacija laikytina įrodymu, kiekvienu atveju sprendžia tardytojas, teisėjas arba teismas, kurio žinioje yra baudžiamoji byla¹⁹. Taip pat jis pabrėžė specialių žinių sampratos turinį ir ekspertizės kompetenciją, kuriai nepriskirtini ją viršijantys klausimai²⁰.

Dabartiniame etape atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas vis plačiau panaudojamos specialios žinios, technikos ir technologijos. Ateityje prognozuotina dar aktyvesnė sekimo kibernetinėje erdvėje (internete) plėtra, stebėjimas vaizdo kameromis, asmens buvimo vietos nustatymo technologijos, kontrolė ir stebėjimas pagal asmens paliktus pėdsakus elektroninėje erdvėje ir kt. Mokslų rezultatai genetikoje ir kitose žmogaus pažinimo srityse neilgai trukus turbūt suteiks geresnių galimybių nustatyti asmenį pagal platesnio spektro jo paliktus pėdsakus ir apskritai pėdsakus aptinkant ir ren-

¹⁸ Pošiūnas, P. *Teismo ekspertizės pagrindai*. Vilnius, 1994, p. 9–10.

¹⁹ Rinkevičius, J. Įrodymų samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*. 1992, 26: 195.

²⁰ Rinkevičius, J. Specialių žinių samprata ir tesimo ekspertų kompetencija. *Teisė*. 2000, 37: 97–102.

kant. Taigi turi būti tobulinamos ir jau tapusios klasikinėmis esamos įrodinėjimo proceso priemonės bei būdai.

Vis aktualesnis ir dažnesnis tampa baudžiamojo proceso dalyvių parodymų fiksavimas elektroninėmis priemonėmis ir jų demonstravimas teismo posėdžiuose vaizdo konferencijų būdu.

Stokojant Lietuvoje prisiekusiųjų instituto įteisinimo pagrindimo, vietoje prisiekusiųjų sunkių nusikaltimų atvejais turbūt galimas atitinkamai sukonstruotas elektroninis teismo proceso parinktų asmenų stebėjimas ir balsavimas atitinkamais baudžiamojo proceso klausimais.

Žinoma, dėl įrodymų ir įrodinėjimo būtų galima diskutuoti kur kas plačiau, tačiau tai daryti neleidžia straipsnio apimtis. Kita vertus, jau buvo pateikta nemažai argumentų, kad dabartinis įrodymų ir įrodinėjimo teisinis reglamentavimas nėra optimalus, yra padrikas, nepritaikytas nusikalstamoms veikoms atskleisti, įrodymams rinkti, pasinaudojant naujomis technologijomis ir naujaisiais įvairių mokslų pasiekimais, todėl toliau pateiksime diskusijoms, mūsų nuomone, veiksmingesnę įrodymų ir įrodinėjimo procesinę formą.

Išvados ir siūlymai

1. Įrodinėjimas yra įtrauktų į baudžiamąjį procesą asmenų veikla, kurios metu panaudojant įrodymus yra grindžiamas įrodinėjimo dalyko faktų buvimas ar nebuvimas.

2. Veikiant globalizacijos procesams, tarp jų ir nusikalstamumo srityje, iškyla akstinas vis plačiau panaudoti elektronikos priemonės, sistemos, vaizdo ir garso technologijas, kitą techniką. Žinoma, turi būti tobulinamos ir jau tapusios klasikinėmis esamos įrodinėjimo proceso priemonės bei būdai. Netolimoje ateityje numatoma, kad bus dar aktyvesnė sekimo kibernetinėje erdvėje (internete) plėtra, stebėjimas vaizdo kameromis, asmens buvimo vietos nustatymo technologijos, kontrolė ir stebėjimas pagal asmens paliktus pėdsakus elektroninėje erdvėje (atsiskaitymai, registracijos, diskusijos ir pan.).

3. Vis aktualesnis ir dažnesnis tampa baudžiamojo proceso dalyvių parodymų fiksavimas pasitelkus elektronines priemones ir jų demonstravimas teismo posėdžiuose vaizdo konferencijose. Tai jau seniai siūlyta Jungtinių Tautų IX (1995 m. Kaire) ir XI (2005 m. Bankoke) kongresuose, skirtuose nusikalstamumo prevencijai ir baudžiamajam

procesui, ir nemažai yra įtvirtinta ES rekomendacijose dėl liudytojų, nukentėjusiųjų apklausų, nes vaizdo ir garso įrašas leidžia išvengti pakartotinių apklausų, labiau įtikina, priartina prie įvykio. Kita vertus, apklausų pakartotinumą papildymai sukuria nepasitikėjimo asmeniu ar pareigūnų nepasirengimo tyrimo veiksams įvaizdį ir pan.

4. Labai svarbu pabrėžti, jog taikomų elektroninių priemonių ir kitokių technologijų parametrai turi būti visiškai kontroliuojami, galėtų būti tikrinami ir pertikrinami, kad būtų išvengta montažo, šantažo ir kitokių klaidų.

5. Autoriaus nuomone, vis dėlto pirmiausia reikia siekti, kad baudžiamojo proceso teisėje būtų atkurta įrodymų ir įrodinėjimo proceso nuosekli sistema ir įtvirtinti tinkamiausi įrodymų rinkimo bei patikrinimo būdai. Toliau yra pateikiamas galimas įrodymų ir įrodinėjimo proceso modelio projektas:

3. Įrodymų ir įrodinėjimo proceso modelio projektas

X skyrius. Įrodymai ir tyrimo veiksmai

? skirsnis. Įrodinėjimas ir įrodymai

• straipsnis. Įrodinėjimas

Įrodinėjimas yra įtrauktų į baudžiamąjį procesą asmenų veikla, kurios metu panaudojant įrodymus yra grindžiamas įrodinėjimo dalyko faktų buvimas ar nebuvimas.

• straipsnis. Įrodinėjimo dalykas

- (1) Įrodinėjimo dalykas yra visuma baudžiamojo proceso metu įrodinėjamų aplinkybių ir su tuo susiję kiti faktai.
- (2) Baudžiamajame procese būtina įrodyti nusikalstamos veikos sudėties buvimą ar nebuvimą, taip pat kitas šiuo Kodeksu numatytas aplinkybes, kurios yra reikšmingos teisingai sureguliuojant konkrečius baudžiamuosius teisinius santykius.
- (3) Susiję faktai nėra įrodinėtinos baudžiamajame procese aplinkybės, tačiau su tomis aplinkybėmis jie turi ryšį, nes pagrindžia išvada dėl įrodinėtinų aplinkybių.
- (4) Įrodinėtinos aplinkybės laikomos įrodytomis, jeigu įrodinėjimo metu panaikintos bet kurios protingos abejonės dėl jų buvimo ar nebuvimo.

• straipsnis. Legalaus fakto prezumpcija

- (1) Neatliekant papildomų procesinių veiksmų, įrodytomis laikomos šios aplinkybės, jeigu tik baudžiamojo proceso metu nebuvo nustatyta kitaip:
 - 1) visiems žinomi faktai;
 - 2) faktai, nustatyti įsigaliojusiu nuosprendžiu kitame baudžiamajame procese;
 - 3) nustatyta įstatymo tvarka užfiksuotas administracinės teisės pažeidimo faktas, jeigu asmeniui apie tai buvo žinoma;
 - 4) faktas apie tai, kad asmeniui žinoma ar turėjo būti žinomos numatytos norminiai aktais jo pareigos;
 - 5) faktas apie tai, kad asmeniui yra žinomos arba turėjo būti žinomos jo profesinės ar pareigūno pareigos;
 - 6) visiems prieinamų tyrimo metodikų teisingumas šiuolaikiniame moksle, technikoje, mene ar amate.
- (2) Įrodytu laikomas faktas, kad asmuo pažeidė autorines, gretutines teises ar teisėto savininko teisę į prekybinį ženklą, jeigu tik jis negali tikroviškai paaiškinti ar pagrįsti šių teisių įgijimo ar prigimties.

• straipsnis. Įrodinėjimo subjektai ir įrodinėjimo pareiga

- (1) Įrodinėjimo subjektais laikomi visi įtraukti į baudžiamąjį procesą asmenys, kuriems šiuo Kodeksu suteikta įrodinėjimo pareiga ar teisė.
- (2) Įrodinėjimo pareigą ikiteisminiame baudžiamajame procese turi procesą vedantis asmuo, o teisme – palaikantis kaltinimą asmuo.
- (3) Jeigu įtrauktas į baudžiamąjį procesą asmuo mano, kad kuris nors iš nurodytų preziumuojamų faktų nėra tikras, pareigą įtikrovės neatitikimo aplinkybes turi nurodyti įtrauktas į procesą asmuo, kuris taip tvirtina.
- (4) Nurodyti aplinkybes, kurios panaikina baudžiamąją atsakomybę, taip pat į alibi, turi nurodyti asmuo, turintis teisę gintis dėl atliekamo veikos tyrimo, jeigu tik šie duomenys dar nėra gauti vykstant tyrimui. Jeigu asmuo nenurodo tokių aplinkybių arba į alibi, kaltinimas neprivalo įrodinėti jų nebuvimo, teismas negali duoti jų įvertinimo nuosprendyje, o asmuo praranda galimybę gauti patirtų nuostolių, kurie atsirado dėl neteisėto įtarimo, atlyginimą, jeigu baudžiamojo proceso nutraukimas arba asmens išteisinimas susijęs su tokių aplinkybių nustatymu.

• **straipsnis. Įrodymai**

- (1) Įrodymai baudžiamajame procese yra bet kurie įstatymų apibrėžta tvarka gauti ir tinkamu procesiniu būdu įtvirtinti duomenys apie faktus, kuriuos įtraukti į baudžiamąjį procesą asmenys pagal savo kompetenciją panaudoja pagrįsti tam tikrų įrodinėtinių aplinkybių buvimą ar nebuvimą.
- (2) Įtraukti į baudžiamąjį procesą asmenys kaip įrodymus gali panaudoti tik tikrus, sąsajus ir leistinus duomenis apie faktus.
- (3) Operatyviais metodais gauti duomenys apie faktus, tarp jų ir užfiksuoti techninėmis priemonėmis, gali būti panaudoti kaip įrodymai tik tuomet, kai jie bus patikrinti šiuo Kodeksu nustatyta tvarka.

• **straipsnis. Įrodymų tikrumas**

- (1) Įrodymų tikrumas yra kurių nors nustatomų duomenų tikrumo laipsnis.
- (2) Tai, kokių mastu yra tikri (patikimi) naudojami įrodinėjant duomenys apie faktus, įvertinami nagrinėjant visus gautus baudžiamojo proceso metu faktus arba duomenis apie faktus iš viso ir tarpusavyje.
- (3) Nė vienas iš įrodymų negali būti tikresnis, palyginti su likusiais įrodymais.

• **straipsnis. Įrodymų liečiamumas (sąsajumas)**

Įrodymais, turinčiais ryšį su konkrečiu baudžiamuoju procesu, laikomi duomenys apie faktus, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai patvirtina įrodinėtinių aplinkybių baudžiamajame procese buvimą ar nebuvimą, jų tikrumą ar netikrumą, kitų įrodymų esamumą ar nesamumą.

• **straipsnis. Įrodymų leistinumas**

- (1) Baudžiamojo proceso metu gauti duomenys apie faktus leistini kaip įrodymai, jeigu jie gauti ir procesiškai įtvirtinti šiuo Kodeksu nustatyta tvarka.
- (2) Neleistinai ir įrodinėjant nenaudotinai laikomi tokie duomenys apie faktus, kurie yra gauti:
 - 1) panaudojant smurtą, gąsdinimus, šantažuojant, apgaulinėjant ar kitaip priverčiant;

- 2) atlikus procesinį veiksmȧ asmeniui, kuris, remiantis šiuo Kodeksu, atlikti veiksmȧ neturėjo teisės;
 - 3) įvykdant nurodytus šiame Kodekse ypatingus pažeidimus, kurie uždraudžia konkretaus įrodymo panaudojimą;
 - 4) pažeidžiant baudžiamojo proceso pagrindinius principus.
- (3) Duomenys apie faktus, kurie gauti dėl kitokių procesinių pažeidimų, gali būti panaudojami su tam tikrais apribojimais ir įrodinėjant panaudotini tik tuomet, kai padaryti procesiniai pažeidimai nėra esminiai ir gali būti panaikinti; jie negali paveikti gautų duomenų tikrumo arba kai tikrumas pasitvirtina kitais gautais duomenimis.
 - (4) Esant interesų konfliktui gauti įrodymai leistini tik tuomet, jeigu kaltinimą palaikantis asmuo įstengia įrodyti, kad interesų konfliktas neturėjo įtakos objektyviai baudžiamojo proceso eigai.

• straipsnis. Parodymai

- (1) Įrodymais baudžiamajame procese gali būti duomenys apie faktus, kuriuos savo parodymuose ar paaiškinimuose pateikia asmuo, kuris įstatyme nurodytu būdu yra iškviestas duoti parodymus apie įrodinėtinas baudžiamajame procese aplinkybes.
- (2) Parodymai yra ir asmens savarankiškai užrašytas ir pasirašytas bei ikiteisminio tyrimo įstaigai ar teismui adresuotas paaiškinimas apie konkrečius faktus ir aplinkybes.
- (3) Jeigu asmuo šiuo Kodeksu nustatytais atvejais galėjo atsisakyti duoti parodymus ir apie tai buvo informuotas, tačiau parodymus vis tiek pateikė, šie parodymai gali būti vertinami kaip įrodymai.

• straipsnis. Eksperto išvada

- (1) Įrodymu baudžiamajame procese gali būti eksperto išvada apie faktus ir aplinkybes, kurią raštu pateikia į baudžiamąjį procesą įtrauktas asmuo.
- (2) Eksperto pateiktas paaiškinimas dėl duotos išvados apie faktus ir aplinkybes yra eksperto parodymai.

• straipsnis. Kompetentingos institucijos išvada

- (1) Įrodymu baudžiamajame procese gali būti rašytinė institucijos išvada apie kokio nors įvykio faktus ir aplinkybes, kuriuos kontroliuoja ir prižiūri ši institucija vadovaudamasi norminiais aktais įtvirtinta jos kompetencija (įgaliojimais).

- (2) Kompetentingos institucijos išvada baudžiamajame procese laikoma taip pat inventorizacijos arba revizijos aktas, surašytas tam įgaliotų kompetentingų komisijos narių.
- (3) Kompetentingos institucijos išvada laikoma jos išduota pažyma apie faktus ir aplinkybes, kurie susiję su atitinkamos institucijos kompetencija ir jos veiklos kryptimis.

• **straipsnis. Daiktinis įrodymas**

- (1) Daiktiniu įrodymu baudžiamajame procese gali būti bet kuris daiktas, kuris buvo nusikalstamos veikos įrankis ar ant kurio išliko nusikalstamos veikos pėdsakų arba bet kuriuo kitu būdu suteikia duomenų apie faktus ir panaudojamas įrodinėjant.
- (2) Jeigu įrodinėjant daiktas panaudojamas dėl jame esančios informacijos turiningumo, jis laikomas ne daiktiniu įrodymu, o dokumentu.

• **straipsnis. Dokumentas**

- (1) Įrodymu baudžiamajame procese gali būti laikomas dokumentas, jeigu jis įrodinėjant panaudojamas tik dėl jame esančios informacijos turiningumo.
- (2) Dokumentas gali turėti duomenų apie faktus tiek rašytine forma, tiek ir kitu pavidalu. Dokumentu reikšmę baudžiamajame procese turi ir kompiuterinės laikmenos su esama informacija, techninėmis priemonėmis padaryti vaizdo, garso ar kitokie įrašai, kuriuose esanti turininga informacija gali būti panaudota kaip įrodymas.

• **straipsnis. Elektroniniai įrodymai**

Baudžiamajame procese įrodymais gali būti duomenys apie faktus elektroniniu pavidalu: automatizuotomis sistemomis ir įrangą apdorotos, išsaugotos ar perduotos informacijos duomenys.

• **straipsnis. Duomenys gauti atliekant tyrimo veiksmus**

Įrodymais baudžiamajame procese gali būti duomenys apie faktus, įtvirtinti tyrimo veiksmų protokoluose arba užfiksuoti šiuo Kodeksu numatytu kitu pavidalu (forma).

? skirsnis. Tyrimo veiksmai

• straipsnis. Tyrimo veiksmai

- (1) Tyrimo veiksmai yra procesiniai veiksmai, skirti duomenims gauti ar juos patikrinti konkrečiame baudžiamajame procese.
- (2) Asmuo, įgaliotas vesti baudžiamąjį procesą, pagal savo kompetenciją turi teisę atlikti tyrimo veiksmus, kurie numatyti šiame Kodekse.

• straipsnis. Tyrimo veiksmų atlikimo bendrosios sąlygos

- (1) Iš anksto planuojami tyrimo veiksmai paprastai atliekami nuo 8.00 iki 22.00 valandos. Tuomet, kai tyrimo veiksmų atlikimo atidėti negalima dėl esminio įrodymų praradimo pavojaus ir grėsmės nepasiekti apibrėžtų baudžiamojo proceso tikslų, jie atliekami nedelsiant.
- (2) Ikiteisminio tyrimo veiksmo pradžioje jį atliekantis asmuo informuoja įtrauktą į baudžiamąjį procesą asmenį apie jo teises ir pareigas, taip pat išpėja dėl atsakomybės už jo pareigų nevykdymą. Nėra apie tai informuojamas ir išpėjamas asmuo, kurio procesinės pareigos kartu yra ir profesinio darbo pareigos.
- (3) Tyrimo veiksmo atlikimo metu dalyvaujančio asmens atžvilgiu draudžiama smurtauti, jį gąsdinti, jam meluoti, taip pat taikyti neteisėtus ir neatitinkančius moralės normas ar kitus veiksmus, kurie kelia grėsmę jo gyvybei, sveikatai ar užgauna jo orumą. Draudžiama atlikti su žmogaus kūno apnuoginimu susijusius veiksmus ar juose dalyvauti kitos lyties asmeniui, išskyrus medicinos darbuotoją.
- (4) Draudžiama paviešinti duomenis apie asmens, dalyvaujančio tyrimo veiksmė, privatų gyvenimą, taip pat duomenis, susijusius su profesine ar komercine paslaptimi, išskyrus atvejus, kai tai yra būtina įrodinėjimo tikslais.
- (5) Tyrimo veiksmas gali būti atliekamas panaudojant technines priemones nustatyta šiuo Kodeksu tvarka.
- (6) Tyrimo veiksmų, kurie atliekami teismo nagrinėjimo metu, ypatumus nustato teismines stadijas apibrėžiančios Kodekso normos.

- **straipsnis. Procesinio veiksmo atlikimas panaudojant technines priemones**
- (1) Procesą vedantis asmuo gali procesinį veiksma atlikti panaudodamas technines priemones (telekonferencija, vaizdo konferencija), jeigu to reikia baudziamojo proceso interesais.
 - (2) Procesinio veiksmo panaudojant technines priemones metu turi buti uztikrinta, kad skirtingose patalpose ar statiniuose esantys procesa vedantis asmuo ir asmenys, kurie siame veiksmo dalyvauja, telekonferencijos metu galetu vienas kita girdeti, o vaizdo konferencijoje – matyti.
 - (3) Pradedamas procesini veiksma procesa vedantis asmuo pranesa:
 - 1) apie vietas, data ir procesinio veiksmo atlikimo laika;
 - 2) procesa vedancio asmens pareigas, varda ir pavarde;
 - 3) pareigas, varda ir pavarde proceso vedancio asmens ipareigoto pareiguno, kuris yra kitoje veiksmo atlikimo vietoje;
 - 4) apie procesinio veiksmo turini ir panaudojamas technines priemones.
 - (4) Pakviesti procesinio veiksmo dalyviai pranesa savo varda, pavarde ir procesini statusa.
 - (5) Asmenu, dalyvaujanciu procesiniame veiksmo, taiciau esanciu ne vienoje su proceso vadovu patalpoje, tapatybe patikrina ir patvirtina vedancio procesa asmens ipareigotas pareigas.
 - (6) Procesa vedantis asmuo informuoja visus dalyvaujancius procesiniame veiksmo asmenis apie ju teises ir pareigas, o istatymo apibreztais atvejais ispeja apie atsakomybe nevykdant pareigu ir pradeda procesini veiksma.
 - (7) Asmuo, kuris ipareigotas procesa vedancio pareiguno, suraso patvirtinima, kuriame nurodo vieta, data ir veiksmo atlikimo laika, savo pareigu, vardo, pavardes, taip pat kiekvieno toje vietoje dalyvaujancio vardus, pavardes, asmens kodus ir adresus, be to, ispejima del pareigu nevykdymo, jeigu tai yra numatyta. Patvirtinime taip pat nurodomos pertraukos atliekant procesini veiksma ir veiksmo atlikimo pabaiga. Patvirtinimas pasirasomas visu asmenu, kurie dalyvauja toje vietoje, ir pateikiamas procesa vedanciam asmeniui prideti prie procesinio veiksmo protokolo.
 - (8) Ikteisminiame procese tyrimo veiksmai, atlikti panaudojant technines priemones, fiksuojami sio Kodekso nustatyta tvarka.

Procesiniai veiksmai, kurie panaudojant technines priemones atliekami teisme, yra fiksuojami teismo posėdžio protokole.

• **straipsnis. Tyrimo veiksmo fiksavimas**

- (1) Tyrimo veiksmas dažniausiai įtvirtinamas (fiksuojamas) protokole.
- (2) Tyrimo veiksmo eiga ir rezultatai gali būti užfiksuoti garso juostoje ar įrašant vaizdus.
- (3) Šio Kodekso nustatytais atvejais tyrimo veiksmo eiga ir rezultatai gali būti užfiksuoti tik išvadoje, pranešime ar ataskaitoje.

• **straipsnis. Tyrimo veiksmo protokolas**

- (1) Tyrimo veiksmo protokolas surašomas atliekant tyrimo veiksmą arba tuoj pat jį atlikus pareigūno, kuris veiksmą atlieka, arba jam pavedus – kito dalyvaujančio asmens.
- (2) Tyrimo veiksmo protokolas surašomas vadovaujantis šio Kodekso reikalavimais.
- (3) Jeigu saugumo sumetimais įtraukto į baudžiamąjį procesą asmens duomenų pavišinti netikslinga, protokole jis nurodomas adresu ir telefono numeriu tos įstaigos, per kurią su atitinkamu asmeniu galima susisiekti.
- (4) Atliekantis tyrimo veiksmą asmuo supažindina dalyvaujančius atliekant veiksmą asmenis su protokolo turiniu ir jie visi protokolą pasirašo. Jeigu pasirašyti protokolą asmuo atsisako, apie tai protokole pažymima.
- (5) Kiekvienas asmuo prieš pasirašydamas gali pareikalauti į protokolą įrašyti pataisymus ir papildymus ar pats įrašyti papildymus.

• **straipsnis. Panaudojimas vaizdo ir garso įrašų**

- (1) Tyrimo veiksmą atliekantis asmuo gali tyrimo veiksmo eigą fiksuoti panaudojant vaizdo ir garso įrašą, apie tai pranešęs dalyvaujantiems veiksmo asmenims, kurie jame dalyvauja.
- (2) Įrašė yra fiksuojama visa tyrimo veiksmo eiga. Neleidžiama daryti dalinio įrašo. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą būtina pertraukti, prieš tai padaromas įrašas apie jos pradžią ir veiksmo tęsimą laiką po pertraukos.
- (3) Užfiksuota vaizdo ar garso įrašė informacija laikoma tikslesne ir išsamesne, palyginti su įtvirtinta raštu.

- (4) Surašant tyrimo veiksmo protokolą yra laikomasi šio Kodekso nustatytų reikalavimų, tačiau iš tyrimo veiksmo eigos ir nustatytų faktų protokole pažymimi tik esminiai faktai.
- (5) Tyrimo veiksmo vaizdo ir garso įrašai laikomi kartu su baudžiamąja byla.

• **straipsnis. Mokslo techninių priemonių panaudojimas atliekant tyrimo veiksmus**

- (1) Atliekant tyrimo veiksmus gali būti naudojamos mokslo techninės priemonės.
- (2) Mokslo technines priemones naudoti atliekant tyrimo veiksmus draudžiama, jeigu tai kelia pavojų dalyvaujančių asmenų gyvybei ar sveikatai.

• **straipsnis. Apklausa**

Apklausa yra tyrimo veiksmas, kurio metu iš apklausiamojo asmens gaunama informacijos.

• **straipsnis. Šaukimas į apklausą**

- (1) Asmuo iškviečiamas į apklausą šaukimu arba kitu būdu, informuojant, kas, kada ir kokioje byloje yra šaukiamas, kokia bus jo procesinė padėtis, kur ir pas ką atvykti, atvykimo data ir valanda, taip pat neatvykimo pasekmės.
- (2) Asmuo, kuris yra suimtas, apklausai iškviečiamas per įstaigą, kurioje jis laikomas. Suimtas asmuo gali būti apklaustas ir įstaigoje, kurioje jis laikomas.
- (3) Nepilnametis apklausai paprastai iškviečiamas per įstatymo numatytus jo atstovus, mokymo įstaigą ar rūpintojus. Esant aplinkybėms, kurios pagrįstai neleidžia ar apsunkina nepilnamečio iškvietimą tokiu būdu, jis iškviečiamas nenaudojant nurodyto tarpininkavimo.
- (4) Asmuo, kurio atžvilgiu taikoma speciali apsauga, apklausai iškviečiamas tarpininkaujant įstaigai, kuri užtikrina specialią apsaugą.

• **straipsnis. Apklaustos tvarka**

- (1) Apklausa pradedama nustatant apklausiamojo asmenį patvirtinančius duomenis ir vartotiną apklausoje kalbą. Nustatoma, ar apklausiamasis moka valstybinę kalbą ir kuria kalba pageidautų būti apklausiamas.

- (2) Atliekantis tyrimo veiksmą asmuo apklausiamajam išaiškina numatytas jo teises ir pareigas.
- (3) Sudedamoji apklausos dalys yra apklausiamojo asmens duomenys – vardas, pavardė ir asmens kodas.
- (4) Jeigu parodymai susieti su skaičiais, datomis ir kita informacija, kurią atsiminti yra sunku, apklausiamasis turi teisę pasinaudoti savo dokumentais ir užrašais, taip pat juos perskaityti. Šie užrašai gali būti pridėti prie bylos.
- (5) Apklausos metu apklausiamajam gali būti pateikiami pridėti prie bylos daiktai, dokumentai, vaizdo ir garso įrašai, taip pat perskaityti dokumentai ar paviėšinti įrašai, apie tai pažymint protokole. Medžiaga pateikiama tik po to, kai bus užrašyti protokole apklausiamojo parodymai dėl atitinkamo klausimo.
- (6) Anksčiau duotus asmens parodymus perskaityti leidžiama, jeigu:
 - 1) yra esminių prieštaravimų tarp ankstesnių ir šiuo metu duodamų parodymų;
 - 2) apklausiamasis atsisako duoti parodymus;
 - 3) byla nagrinėjama teisme nesant apklausto asmens.
- (7) Jeigu asmens atžvilgiu yra taikoma speciali procesinė apsauga, jį apklausiant laikomasi šio Kodekso reikalavimų.

• **straipsnis. Apklauskos trukmė**

- (1) Pilnamečio asmens apklausos trukmė be jo sutikimo apie tai gali užtrukti ne daugiau kaip aštuonias valandas per vieną parą, įskaitant ir pertrauką.
- (2) Nepilnamečio apklausa atliekama vadovaujantis šiuo Kodeksu.

• **straipsnis. Apklauskos įtvirtinimas (fiksavimas)**

Parodymų duomenys fiksuojami apklausos protokole, užrašant pirmuoju asmeniu. Apklausiamojo prašymu savo parodymus jis gali protokole užrašyti savarankiškai.

• **straipsnis. Apklausa sulaikytojo, įtariamojo ar kaltinamojo**

- (1) Apklausiant sulaikytąjį, įtariamąjį ar kaltinamąjį pirmą kartą:
 - 1) nustatomi biografiniai asmens duomenys – gimimo vieta ir data, pilietybė, išsilavinimas, šeiminė padėtis, darbo, mokymosi vieta, veiklos pobūdis ar pareigos, gyvenamoji vieta, teistumas;
 - 2) asmeniui išaiškinama jo procesinė padėtis ir išduodama kopija dokumento, nustatančio jo procesinę padėtį;

- 3) asmeniui išduodamas išrašas iš įstatymo, kuriame nurodyta jo procesinės teisės ir pareigos, jeigu konkrečiame baudžiamajame procese šiam asmeniui išrašas dar nebuvo išduotas;
- 4) asmeniui išaiškinama teisė atsisakyti duoti parodymus ir jis įspėjamas apie tai, kad viskas, ką jis pasakys, gali būti panaudota prieš jo asmenį.

• **straipsnis. Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa**

- (1) Prieš apklausą liudytojui ar nukentėjusiajam išaiškinamos teisės ir pareigos ir jie įspėjami dėl atsakomybės už atsisakymą duoti parodymus ar žinomai melagingų parodymų davimą.
- (2) Liudytojas ir nukentėjusysis gali būti apklausti apie visas, kurias jie žino ar gali turėti reikšmės bylai, aplinkybes, tarp jų ir apie įtariamojo ar kaltinamojo bei kitų įtrauktų į baudžiamąjį procesą asmenybes.

• **straipsnis. Nepilnamečio apklausos ypatumai**

- (1) Nepilnamečio apklausos trukmė be jo sutikimo negali būti ilgesnė nei šešios valandos per vieną parą, įskaitant ir pertrauką.
- (2) Nesulaukęs 14 metų nepilnametis, o tyrimo veiksmo asmens nuožiūra bet kuris kitas nepilnametis, apklausiamas dalyvaujant pedagogui arba specialistui, pasirengusiam dirbti su nepilnamečiu psichologui. Vienas iš nepilnamečio atstovų pagal įstatymą, pilnametis artimas giminaitis ar jo patikėtinis gali dalyvauti apklausoje, jeigu tik jis pats nėra asmuo, prieš kurį pradėtas baudžiamasis procesas, sulaukytasis, įtariamasis arba kaltinamasis ir dėl kurio dalyvavimo nepilnametis neprieštarauja. Nurodytas asmuo, leidžiant tyrimo veiksmą atliekančiam pareigūnui, gali užduoti apklausiamajam klausimus.
- (3) Nesulaukęs 14 metų nepilnametis nėra įspėjamas dėl vengimo duoti parodymus ar jų žinomą melagingumą.
- (4) Jeigu psichologas procesą vedančiam asmeniui nurodo, kad nepilnamečiui, nesulaukusiam 14 metų amžiaus ar kitam nepilnamečiui, pripažintam nukentėjusiuoju nuo smurto, padaryto asmens, nuo kurio nepilnametis yra materialiai ar kitaip priklausomas ar išnaudojamas seksualiai, gali būti žalinga pakartotinė tiesioginė apklausa, ji gali būti atliekama tik leidus ikiteisminio tyrimo teisėjui, o teisme – teismo nutartimi.

• straipsnis. Nepilnamečio apklausa dalyvaujant psichologui

- (1) Jeigu psichologas mano, kad nepilnamečio, nesulaukusio 14 metų amžiaus, psichikai ar psichikai kito nepilnamečio, pripažinto nukentėjusiuoju nuo smurto, padaryto asmens, nuo kurio nepilnametis yra materialiai ar kitaip priklausomas ar išnaudojamas seksualiai, gali būti žalinga tiesioginė apklausa, ji gali būti atliekama panaudojant technines priemones arba padedant psichologui. Jeigu tardytojas ar prokuroras dėl to nesutinka, tiesioginė apklausa atliekama tik leidus ikiteisminio tyrimo teisėjui, o teisme – teismo nutartimi.
- (2) Procesą vedantis asmuo ir kiti pakviesti asmenys būna kitoje patalpoje, kurioje techninėmis priemonėmis yra užtikrinama galimybė matyti ir girdėti apklausiamąjį asmenį ir psichologą. Apklausiamasis ir psichologas būna jų pokalbiui tinkamoje patalpoje, kuri techniškai įrengta taip, kad procesą vedančiojo pateikiami klausimai būtų girdimi tik psichologo.
- (3) Jeigu apklausiamasis asmuo neturi 14 metų amžiaus, psichologas, įvertinęs konkrečias aplinkybes, išaiškina nepilnamečiui atliekamų veiksmų būtinumą ir jo pateiktos informacijos reikšmingumą, nustato apklausiamo asmens duomenis, pateikiamus procesui vadovaujančio asmens klausimus nepilnamečiui perteikia atitinkančiu šio psichiką būdu, prireikus informuoja apie pertrauką atliekant tyrimo veiksmą ir jo tęsimą.
- (4) Jeigu apklausiamas asmuo jau sulaukęs keturiolikos metų, procesą vedantis asmuo, tarpininkaujant psichologui, informuoja nepilnametį apie atliekamo veiksmo esmę, nustato asmens duomenis, išaiškina teises ir pareigas, taip pat įspėja dėl atsakomybės už pareigų nevykdymą. Psichologas pateikiamus procesą vedančio asmens klausimus nepilnamečiui perteikia atitinkančiu šio psichiką būdu, jei būtina, informuoja apie pertrauką atliekant tyrimo veiksmą ir jo tęsimą.
- (5) Apklausa fiksuojama šio Kodekso nustatyta tvarka. Nepilnametis protokolo nepasirašo.

• straipsnis. Pareiga nurodyti informacijos šaltinį

- (1) Teismas gali žurnalistui ar žiniasklaidos priemonės redaktoriui nurodyti paskelbtos informacijos šaltinį.

- (2) Tardytojo ar prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjas sprendimą priima išklauses prašymą pateikusįjį, žurnalistą ar žiniasklaidos priemonės redaktorių ir susipažinęs su medžiaga.
- (3) Sprendimą dėl informacijos šaltinio nurodymo ikiteisminio tyrimo teisėjas priima įvertinęs asmens teisių ir visuomenės intereso santykio proporcingumą.
- (4) Ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas nurodytų asmenų gali būti apskųstas aukštesnei teismo instancijai.

• straipsnis. Eksperto apklausa

- (1) Procesą vedantis asmuo gali pakviesti ekspertą duoti parodymus, siekiant:
 - 1) išaiškinti susijusius su išvada esminius klausimus, dėl kurių nereikia atlikti papildomų tyrimų;
 - 2) patikslinti duomenis apie taikytą atliekant ekspertizę metodiką ar vartojamus išvadoje terminus;
 - 3) gauti informaciją apie kitus faktus ir aplinkybes, nesančias sudėtine išvados dalimi, tačiau susijusią su eksperto dalyvavimu baudžiamajame procese;
 - 4) nustatyti eksperto kvalifikaciją.
- (2) Eksperto apklausa atliekama laikantis liudytojo apklausos taisyklių.

• straipsnis. Akistata

- (1) Akistata yra dviejų anksčiau apklaustų asmenų apklausa vienu metu dėl esminių prieštaravimų tarp jų duotų parodymų.
- (2) Akistata gali būti atliekama tarp bet kurių anksčiau apklaustų asmenų, neatsižvelgiant į jų procesinę padėtį.

• straipsnis. Akistatos tvarka

- (1) Akistata yra atliekama laikantis apklausos taisyklių su išimtimis, numatytomis šiame straipsnyje.
- (2) Suvestų į akistatą asmenų apklausos pradžioje paklausiama, ar jie pažįsta vienas kitą ir kokie jų tarpusavio santykiai.
- (3) Akistatoje asmenims iš eilės pasiūloma duoti parodymus apie tas aplinkybes, dėl kurių yra prieštaravimų anksčiau duotuose parodymuose ir apie šių prieštaravimų priežastis.

- (4) Dalyvaujantys akistatoje asmenys procesą vedančio asmens leidimu gali užduoti vienas kitam klausimų. Atliekantis akistatą asmuo turi teisę atmesti neesminius ar neturinčius ryšio su byla klausimus. Visi pateikti klausimai ir atsakymai yra fiksuojami protokole.
- (5) Asmenų, suvestų į akistatą, ankstesni parodymai gali būti perskaityti tik po to, kai bus užfiksuoti akistatoje duoti parodymai.
- (6) Kiekvienas dalyvaujantis akistatoje asmuo pasirašo savus parodymus.
- (7) Jeigu akistatoje dalyvauja asmuo, kuriam yra taikoma speciali procesinė apsauga, akistata atliekama laikantis tam atvejui numatytų šio Kodekso nuostatų.

• **straipsnis. Apžiūra**

- (1) Apžiūra yra tyrimo veiksmas, kurio metu ją atliekantis asmuo tiesiogiai suvokia, nustato ir fiksuoja kurio nors objekto požymius, jeigu yra tikimybė, kad toks objektas susijęs su tirama nusikalstama veika.
- (2) Turint tikslą aptikti nusikalstamos veikos pėdsakus ir nustatant kitas esmines aplinkybes, gali būti vizualiai apžiūrima vietovė, aplinkinė teritorija, patalpos, transporto priemonė, daiktas, dokumentas, lavonas, gyvūnas ar kitas objektas.

• **straipsnis. Bendrosios apžiūros taisyklės**

- (1) Atliekantis tyrimo veiksmą asmuo gali pakviesti joje dalyvauti bet kurį asmenį, kuris yra ištrauktas į konkretų baudžiamąjį procesą.
- (2) Užtikrinant apžiūrimo objekto saugumą, gali būti organizuojama jo apsauga.
- (3) Jeigu atliekant apžiūrą kyla kratos, parodymo atpažinti ar kito tyrimo veiksmo būtinumas, tai atliekama laikantis taisyklių, numatytų konkrečiam veiksmui atlikti.
- (4) Jeigu atliekant kitą tyrimo veiksmą yra aptinkamas objektas, jo apžiūra gali būti padaryta atliekamo veiksmo metu, užfiksuojant apžiūros rezultatus atitinkamo tyrimo veiksmo protokole.
- (5) Kelių patalpų ar aplinkinių teritorijų apžiūra gali būti atliekama vienu metu kelių pareigūnų, įpareigotų vesti baudžiamąjį procesą.

są. Kiekvienas iš jų atskirai fiksuoja apžiūrą ir jos rezultatus nusta-tytoje apžiūrėti teritorijoje.

• **straipsnis. Eksperto dalyvavimas apžiūroje**

- (1) Jeigu atliekant apžiūrą, kurioje dalyvauja ekspertas, aptinkama ir paimama nusikalstamos veikos pėdsakų arba objektų, dėl kurių numatoma ateityje skirti ekspertizę, apžiūros protokole nurodo-ma jų radimo vieta, požymiai, paėmimo faktas, taip pat kuriam atsakingam asmeniui jie perduoti. Šiuo atveju paimtų pėdsakų ir daiktų apžiūra atliekama ekspertizės metu.
- (2) Procesą vedantis asmuo ekspertui gali pavesti nuodugnai atlik-ti apžiūrą, jeigu apžiūrimas objektas pateiktinas tolesnei eksper-tizei atlikti.

• **straipsnis. Įvykio vietos apžiūra**

- (1) Įvykio vietos apžiūra yra konkrečios vietos ir ten esančių daik-tų apžiūra, jeigu atliekama gavus informaciją apie nusikalstamą veiką ir yra pagrindas manyti, kad šioje vietoje veikia įvykdyta ar tęsiama.
- (2) Jeigu įvykio vietos apžiūra atlikta nenuodugnai ar iškilo neaiš-kumų ir papildomų klausimų, gali būti atliekama papildoma ap-žiūra.
- (3) Atliekant įvykio vietos apžiūrą, ją atliekantis asmuo gali paim-ti daiktus, ant kurių yra nusikalstamos veikos pėdsakų, ir doku-mentus.

• **straipsnis. Aplinkinės teritorijos, patalpų, transporto priemonės ar daikto apžiūra**

- (1) Jeigu manoma, kad aplinkinė teritorija, patalpos, transporto priemonė ar daiktas yra susiję su nusikalstama veika, galima at-likti jų apžiūrą.
- (2) Apžiūrėti viešai neprieinamą teritoriją, patalpas ir juose esančius daiktus, taip pat transporto priemones ar kompiuterį galima tik tuomet, jei sutinka jų naudotojas, arba ikiteisminio tyrimo teisė-jo nutartimi.
- (3) Priklausantys nuosavybės teise, valdomi ar naudojami fizinių ar juridinių asmenų teritorijos, patalpos arba transporto priemo-

nės kiek galima yra apžiūrimi dalyvaujant šiems asmenims ar jų atstovams.

- (4) Jei yra neatidėliotinių apžiūros aplinkybių, tam, kad būtų galima patekti į vietą, nebūtinai kieno nors sutikimas.

• **straipsnis. Lavono apžiūra**

- (1) Jeigu išorinė lavono apžiūra nėra pavesta teismo medicinos ekspertui, apžiūra atliekama dalyvaujant gydytojui.
- (2) Lavoną kremuoti leidžiama tik atlikus teismo medicinos ekspertizę, ikiteisminiame procese, kai yra gautas prokuroro sutikimas, o teisminiame nagrinėjime – teismo sprendimu.

• **straipsnis. Lavono ekshumavimas**

Iškasti palaidotą lavoną, kad būtų galima apžiūrėti vietą, atpažinti parodymą, paimti pavyzdžius arba atlikti ekspertizę (ekshumuoti), leidžiama sutikus mirusiojo artimam giminaičiui arba ikiteisminiame procese – ikiteisminio tyrimo teisėjui, teisminiame nagrinėjime – teismui.

• **straipsnis. Ekshumavimo tvarka**

- (1) Lavono ekshumavimas prieš tai suderinus su kompetentinga medicinos struktūra ir procesą vedančiojo asmens pavedimu atliekama teismo medicinos eksperto, dalyvaujant kapinių administracijos atstovui.
- (2) Ekshumavimo procesas yra fotografuojamas ar atliekamas jo vaizdo įrašas.
- (3) Pakartotinai lavonas palaidojamas po ekshumavimo, leidus pareigūnui, kurio nutarimu buvo atliktas ekshumavimas.

• **straipsnis. Gyvūno apžiūra**

Apžiūrint gyvūną, prirėikus taip pat fiksuojama jo reakciją į tam tikrą komandą ar vardą.

• **straipsnis. Asmens apžiūra**

- (1) Jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, kad ant žmogaus kūno yra nusikalstamos veikos pėdsakų, ypatingų žymių, svarbių tyrimui, arba pats asmuo yra ypatingos fiziologinės būsenos, taip pat

nustatant asmens fizinį išsivystimą gali būti atlikta asmens apžiūra.

- (2) Jeigu procesą vedantis asmuo paveda apžiūrą atlikti kitam asmeniui, dėl to jis priima sprendimą, nurodydamas, koks asmuo ir kokių tikslu turi būti apžiūrimas ir kas tai turi atlikti.

• **straipsnis. Asmens apžiūros tvarka**

- (1) Asmens apžiūra yra atliekama laikantis apžiūros taisyklių, išskyrus šiame straipsnyje nurodytas išimtis.
- (2) Jeigu asmens apžiūra susijusi su kūno apnuoginimu, o veiksmą atliekantis yra kitos nei apžiūrimasis lyties, šį veiksmą atlikti pareigūnas paveda medicinos srities specialistui. Protokolą surašo pareigūnas dalyvaujant apžiūrą atlikusiam medicinos srities specialistui.

• **straipsnis. Priverstinė asmens apžiūra**

- (1) Jeigu asmuo nesutinka būti apžiūrimas, asmuo apžiūrimas priverstinai.
- (2) Jeigu konkrečiame baudžiamajame procese asmuo nėra sulaikytasis, įtariamasis ar kaltinamasis, asmens priverstinė apžiūra galima ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.
- (3) Jeigu asmens apžiūra negali būti atidėta dėl grėsmės prarasti įrodymus ar kyla pavojus siekiant baudžiamojo proceso tikslų, asmens priverstinė apžiūra atliekama prokuroro sutikimu pranešant ikiteisminio tyrimo teisėjui apie padarytą apžiūrą ne vėliau kaip kitą dieną, pateikiant apžiūros protokolą ir medžiagą, pagrindžiančią tyrimo veiksmo neatidėliotinumą. Ikiteisminio tyrimo teisėjas patikrina apžiūros pagrįstumą ir teisėtumą. Jeigu tyrimo veiksmas nebuvo pagrįstas ar atliktas neteisėtai, ikiteisminio tyrimo teisėjas priima sprendimą dėl įrodymų leistinumą.

• **straipsnis. Tyrimo eksperimentas**

Eksperimentas yra tyrimo veiksmas, kurio metu atliekami specialūs bandomieji veiksmai turint tikslą nustatyti, ar galėjo įvykti koks nors įvykis arba veiksmas žinomomis aplinkybėmis ar būdu, taip pat gauti naujų arba patikrinti anksčiau gautus duomenis apie aplinkybes, kurios byloje gali būti reikšmingos.

• straipsnis. Tyrimo eksperimento atlikimo tvarka

- (1) Tyrimo veiksmą atliekantis asmuo prirėikus dalyvauti eksperimente pakviečia asmenis, kurie atlieka numatytus veiksmus.
- (2) Eksperimentas atliekamas kiek įmanoma panašesnėmis sąlygomis į tas, kurios buvo tikrinamo įvykio ar veiksmo metu. Siekiant išvengti atsitiktinio rezultato, numatyti eksperimentui veiksmai gali būti daugkartiniai.

• straipsnis. Parodymų patikrinimas vietoje

Parodymų patikrinimas vietoje yra tyrimo veiksmas, kurio metu asmuo pakartotinai vietoje apklausiamas apie ankstesnėje apklausoje nurodytus faktus, taip pat papildomi ir detalizuojami parodymai.

• straipsnis. Parodymų patikrinimo vietoje atlikimo tvarka

- (1) Parodymų patikrinimas vietoje atliekamas dalyvaujant anksčiau apklaustam asmeniui.
- (2) Atliekant parodymų patikrinimą vietoje, asmuo nuosekliai duoda parodymus apie kuri nors faktą, apibūdintą ankstesniuose parodymuose, ir tai tikrinama vietoje, kartu ją apžiūrint.
- (3) Jeigu nustatoma prieštaravimų tarp parodymų ir konkrečių aplinkybių vietoje, asmeniui pasiūloma prieštaravimus paaiškinti.

• straipsnis. Parodymas atpažinti

- (1) Parodymas atpažinti yra tyrimo veiksmas, kurio metu liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam ar kaltinamajam parodomas koks nors objektas, siekiant jį identifikuoti su objektu, kuris asmeniui buvo žinomas anksčiau.
- (2) Siekiant atpažinti, gali būti parodomas žmogus (pagal jo išorės bruožus, dinaminis požymius ar balsą), lavonas, daiktas, dokumentas, gyvūnas ar kitas objektas.

• straipsnis. Apklausa, atliekama prieš parodant atpažinti

Atpažįstantis asmuo pirmiau turi būti apklaustas apie aplinkybes, kuriomis jis matė ar kitaip įsidėmėjo atpažintiną asmenį, daiktą ar kitokį objektą, taip pat apie žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti tą asmenį, daiktą ar kitokį objektą. apklausiamojo nesugebėjimas detalai apibūdinti objekto ypatumų ir požymių nėra kliūtis atsisakyti atlikti parodymą atpažinti.

• straipsnis. Parodymo atpažinti tvarka

- (1) Parodomas atpažinti objektas pateikiamas kartu su dar ne mažiau kaip dviem objektais. Visi objektai turi būti tarpusavyje vienu ar keliu būdais be ryškių skirtumų.
- (2) Aplinkybės, kuriomis vyksta tyrimo veiksmas, turi būti kiek įmanoma panašesnės į tas, kuriomis atpažįstantysis suvokė atpažintiną objektą, susijusį su tiriamu įvykiu, o atpažintinas objektas kiek galima turi būti tokios padėties ir pavidalo, kaip ir anksčiau suvoktasis.
- (3) Pateikiami objektai, jų išdėstymas ar pateikimo nuoseklumas turi būti tokie, kad atpažįstantysis negalėtų iš anksto žinoti atpažintino objekto buvimo vietos ir kad jis pajęgtų suvokti tuos ypatumus ir žymes, pagal kuriuos galėtų objektą atpažinti. Asmenį šiame straipsnyje nustatyta tvarka taip pat gali būti pasiūloma atpažinti ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius. Parodymo atpažinti pradžioje atpažintinam asmeniui pasiūloma užimti bet kokią vietą tarp parodomų asmenų. Tai pažymima protokole.
- (4) Parodomi atpažinti objektai kiek leidžia galimybės yra nufotografuojami arba daromas garso ir vaizdo įrašas.
- (5) Jeigu paties atpažintino objekto pateikti negalima, gali būti parodomas jo atvaizdas, kuris užfiksuotas fotografija, vaizdu ar kitomis techninėmis priemonėmis ir ant kurio atsispindi tokie požymiai ir žymės, pagal kurias objektas gali būti atpažintas.
- (6) Šio straipsnio penktoje dalyje nurodyta taisyklė taikoma ir tais atvejais, kai atpažintinas daiktas retai matomas ir sunku surasti dar du tarpusavyje vienu ar keliu būdais objektus.
- (7) Jeigu atpažįstantis asmuo nurodo vieną iš parodytų asmenų, daiktų ar kitų objektų, jam pasiūloma paaiškinti, pagal kokias žymes ar ypatybes jis tą asmenį, daiktą ar kitą objektą pažino. Atpažintam asmeniui pasiūloma pasakyti savo vardą ir pavardę. Jeigu atpažįstantis asmuo pareiškia, kad pateiktoje atpažinti grupėje nėra to asmens, daikto ar kito objekto, apie kurį jis davė parodymus, jam pasiūloma paaiškinti, kuo skiriasi jo parodymuose minėtas asmuo, daiktas ar kitas objektas nuo parodytųjų atpažinti.
- (8) Tais atvejais, kai atpažįstančiajam yra taikoma speciali procesinė apsauga, kuri būtina užtikrinant jo saugumą, parodymas atpažinti yra atliekamas vadovaujantis šio Kodekso nuostatomis.

- (9) Nurodytos šio straipsnio aštuntoje dalyje taisyklės yra taikomos ir tuomet, kai dėl etinių ar psichologinių sumetimų reikia, kad atpažintinas nematytų atpažįstančiojo.

• **straipsnis. Lavono parodymas atpažinti**

- (1) Parodomas atpažinti vienas lavonas, jeigu būtina – atitinkamai sutvarkytas.
- (2) Lavono apranga pateikiama atpažinti atskirai, pagal taisyklės taikoma objektų parodymui atpažinti.

• **straipsnis. Krata**

- (1) Krata yra tyrimo veiksmas, kuris apibūdinamas kaip prievartinė apžiūra patalpų, aplinkinės teritorijos, transporto priemonės ar atskirų asmenų, siekiant surasti ir paimiti ieškomus objektus, kai yra pagrindas manyti, kad ieškomas objektas yra kratos darymo vietoje.
- (2) Krata atliekama, siekiant surasti turinčius reikšmės baudžiamajame procese daiktus, dokumentus, lavonus ar ieškomus asmenis.

• **straipsnis. Nutarimas daryti kratą**

- (1) Krata daroma ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi ar teismo sprendimu. Ikiteisminio tyrimo teisėjas priima sprendimą pateikto procesą vedančio asmens pareiškimo ir prie jo pridėtos medžiagos pagrindu.
- (2) Nutarime daryti kratą nurodoma, kas, pas ką, kokioje byloje atlieka kratą ir kokie daiktai bus ieškomi ir paimiti.
- (3) Neatidėliotinais atvejais, kai delsiant ieškomi daiktai ar dokumentai gali būti sunaikinti, paslėpti arba sugadinti, o ieškomas asmuo gali pasislėpti, procesą vedantis asmuo gali atlikti kratą, jei sutinka prokuroras.
- (4) Nutarimo kratai nereikia, atliekant asmens sulaikymą, taip pat... (tolesnio str. 5 dalies atveju).
- (5) Apie nurodytą šio straipsnio trečioje dalyje kratą procesą vedantis asmuo ne vėliau kaip kitą dieną praneša ikiteisminio tyrimo teisėjui ir pateikia kratos protokolą bei medžiagą, pagrindžiančią kratos neatidėliotumą. Ikiteisminio tyrimo teisėjas patikrina kratos pagrįstumą ir teisėtumą. Jeigu tyrimo veiksmas nebuvo pagrįstas ar atliktas neteisėtai, ikiteisminio tyrimo teisėjas pri-

ima sprendimą apie gautų įrodymų neleistinumą ir sprendžia, kokių veiksmų imtasi dėl paimtų daiktų.

• **straipsnis. Kratoje dalyvaujantys asmenys**

- (1) Darant kratą, turi dalyvauti buto, namo ar kitų patalpų, kuriose daroma krata, savininkas, nuomotojas, valdytojas, pilnametis jų šeimos narys ar artimas giminaitis. Jeigu atitinkamas asmuo negali dalyvauti ar toks asmuo dalyvauti vengia, krata atliekama esant vietos savivaldos atstovui.
- (2) Krata juridinio asmens patalpose atliekama dalyvaujant juridinio asmens atstovui. Jeigu atitinkamas asmuo negali dalyvauti ar toks asmuo dalyvauti vengia, krata daroma kviestinio ar vietos savivaldos atstovo akivaizdoje. Prireikus kviestiniai gali būti kviečiami dalyvauti atliekant kratą ir kitais atvejais.
- (3) Krata gali būti atliekama dalyvaujant įtariamajam ar kaltinamajam, jeigu ji atliekama nurodytų asmenų deklaruotoje gyvenamojoje ar darbo vietoje, išskyrus atvejus, kai tai dėl objektyvių priežasčių neįmanoma.
- (4) Ieškant objektų ir tikslų juos atpažinti, dalyvauti kratoje gali būti pakviestas nukentėjęsysis ar liudytojas.
- (5) Asmenims, kurie yra kratos atlikimo vietoje, išaiškinama teisė dalyvauti, stebėti atliekamus veiksmus ir pareikšti pastabas dėl veiksmų.

• **straipsnis. Kratos atlikimo tvarka**

- (1) Atliekantis tyrimo veiksmą asmuo kartu su esančiais asmenimis turi teisę patekti į nurodytas nutartyje patalpas, teritorijas, siekiant surasti ieškomus daiktus, dokumentus, lavoną ar asmenį. Prireikus gali būti organizuojama kratos vietos apsauga.
- (2) Prieš pradėdamas kratą, atliekantis tyrimo veiksmą asmuo supažindina asmenį, pas kurį krata atliekama, turint nutarimą kratai. Asmuo apie tai pasirašo nutarime. Paskui kratą atliekantis pareigūnas pasiūlo asmeniui geranoriškai išduoti ieškomus objektus.
- (3) Jeigu asmuo, pas kurį krata atliekama, atsisako atidaryti užrakinatas patalpas ir talpyklas, pareigūnas turi teisę jas atidaryti, vengiant be reikalo gadinti užraktus, duris ir kitus daiktus.
- (4) Kratos metu esantiems asmenims gali būti uždrausta išeiti iš patalpos, vaikščioti, susižinoti tarpusavyje iki kratos pabaigos. Jei-

gu savo veiksmais arba dėl asmenų gausos trukdoma atlikti kratą, asmenys gali būti perkelti į kitas patalpas.

- (5) Atliekant kratą patalpose ir aplinkinėse teritorijose, gali būti padaryta krata ir ten esančiose transporto priemonėse bei pas asmenis. Prireikus krata pas asmenis gali būti atlikta ir jos pradžioje, ir baigiant ją patalpose ar aplinkinėse teritorijose.
- (6) Kratos metu paimami nurodyti nutarime daiktai ir dokumentai, taip pat kiti daiktai ir dokumentai, kurie gali turėti reikšmės byloje. Aptikti draudžiami laikyti daiktai yra paimami nurodant protokole paėmimo priežastį.
- (7) Jeigu esantys kratoje nukentėjusysis ar liudytojas atpažįsta kurį objektą, apie tai nurodoma protokole.
- (8) Visi paimtieji daiktai ir dokumentai parodomi dalyvaujantiems asmenims ir išvardijami kratos protokole arba prie protokolo pridedamame apraše (nurodoma jų kiekis, svoris, individualios žymės, susidėvėjimas). Paimti daiktai ir dokumentai kratos vietoje turi būti kaip įmanoma supakuojami ir užantspauduojami.
- (9) Jeigu procesą vedantis asmuo davė pavedimą dalyvaujančiam kratoje ekspertui paimti aptiktus kratos metu objektus ekspertizei atlikti, kratos protokole apie tai yra užfiksuojama, nurodant objekto radimo vietą, identifikuojančius požymius, paėmimo faktą ir ekspertinę įstaigą, kurios atsakomybėn objektas perduotas.
- (10) Pabaigus kratą, jos vieta kiek leidžia galimybės sutvarkoma, kad atrodytų kaip prieš kratą.

• **straipsnis. Asmens krata**

- (1) Kai yra pakankamas pagrindas manyti, kad baudžiamajam procesui turintys reikšmės daiktai ar dokumentai gali būti kurio nors asmens drabužiuose, prie jo esančiuose daiktuose arba ant jo kūno ar atviruose kūno įdubimuose, gali būti atlikta asmens krata.
- (2) Asmens kratą gali daryti tik tos pačios lyties asmuo, jei būtina, pakvietus gydytoją, kuris gali būti ir kitos lyties.

• **straipsnis. Krata diplomatinės ar konsulinės atstovybės patalpose**

- (1) Daryti kratas diplomatinėse ar konsulinėse atstovybėse ar patalpoje, kuri panaudojama užsienio parlamentų ar vyriausybių oficialių delegacijų ir misijų poreikiams, galima tik atstovybės vadovo, delegacijos ar misijos prašymu ar sutikimu.

- (2) Daryti kratą patalpose, kuriose gyvena užsienio valstybių diplomatinii atstovybių darbuotojai, taip pat užsienio parlamentų ar vyriausybii oficialii delegacijų ir misijii nariai, kurie vadovaujantis Lietuvos tarptautiniii sutarčių išipareigojimais turi diplomatinii imunitetą, taip pat jų šeimii nariai, kaip ir jų asmens krata galima tik jų prašymu ar sutikimu.
- (3) Nurodytą sutikimą atlikti kratą procesą vedantis asmuo gauna tarpininkaujant Lietuvos Respublikos užsienio reikalii ministerijai.
- (4) Darant kratą diplomatinii ar konsuliniii atstovybiii patalpose būtinas Užsienio reikalii ministerijos atstovo dalyvavimas.

• **straipsnis. Išdavimas kratos protokolo kopijos**

Kratos protokolo kopija išduodama asmeniui, pas kuri buvo atlikta krata, arba kitiems nurodytiems asmenims, kurie dalyvavo kratoje.

• **straipsnis. Poėmis**

Poėmis yra tyrimo veiksmas, kurio metu paunami daiktai ar dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti, ir yra žinoma, kur jie yra ar kas juos turi, ir nėra būtinybės jų ieškoti, arba jie yra viešai prieinamoje vietoje.

• **straipsnis. Nutarimas atlikti poėmį**

- (1) Poėmis yra atliekamas procesą vedančio asmens nutarimu.
- (2) Nutarime yra nurodoma, kas, kur, pas ką, kokioje byloje ir kokie dokumentai ar daiktai bus paunami.

• **straipsnis. Poėmio tvarka**

- (1) Prieš atliekant poėmį, jį atliekantis asmuo supažindina su nutarimu atlikti poėmį asmenį, pas kurį daromas šis tyrimo veiksmas. Šis asmuo nutarimą pasirašo. Paskui tyrimo veiksmą atliekantis pareigūnas pasiūlo nedelsiant išduoti paimtinus objektus.
- (2) Paimti daiktai ir dokumentai aprašomi poėmio protokole.
- (3) Poėmio protokolo kopija pabaigus tyrimo veiksmą yra išduodama asmeniui, pas kurį atliktas poėmis.
- (4) Jeigu asmuo atsisako išduoti paimtinus daiktus ar jų nėra nurodytoje vietoje, tačiau yra pagrindas manyti, kad jie – kitoje vie-

toje, nustatyta tvarka gali būti priimtas nutarimas atlikti kratą ir siekiant surasti objektus padaryta krata.

• **straipsnis. Daiktų ir dokumentų išdavimas sava iniciatyva**

- (1) Asmenys turi teisę procesą vedančiam asmeniui išduoti daiktus ir dokumentus, kurie, jų manymu, gali turėti reikšmės baudžiamajame procese.
- (2) Išdavimo faktas fiksuojamas protokole, kuriame nurodomi daiktus ir dokumentus identifikuojantys požymiai, taip pat juos išdavusio asmens paaiškinimai apie objektų atsiradimo ar gavimo aplinkybes.
- (3) Jeigu asmuo išduoda daiktus ar dokumentus kito tyrimo veiksmo metu, tai nurodoma atitinkamo veiksmo protokole.
- (4) Jeigu paaiškėja, kad išduotas daiktas ar dokumentas nėra reikšmingas baudžiamajame procese, jis grąžinamas objektą išdavusiam asmeniui.

• **straipsnis. Procesą vedančio asmens reikalaujamų daiktų ir dokumentų išdavimas**

- (1) Procesą vedantis asmuo vietoje poėmio gali raštu iš fizinio ar juridinio asmens pareikalauti išduoti reikšmingus baudžiamajame procese daiktus ar dokumentus.
- (2) Jeigu fizinis ar juridinis asmuo reikalaujamų dokumentų nurodytu terminu neišduoda, procesą vedantis asmuo atlieka numatytus šiame Kodekse poėmį arba kratą.
- (3) Juridinių asmenų vadovai procesą vedančio asmens reikalavimu privalo pagal savo kompetenciją atlikti dokumentinę reviziją, inventorizaciją, žinybinį ar tarnybinį patikrinimą ir nustatytu laiku pateikti dokumentus kartu su atitinkamais priedais apie reikalavimų įvykdymą.

• **straipsnis. Išsaugojimas duomenų, esančių elektroninėse informacinėse sistemose**

- (1) Procesą vedantis asmuo savo nutarimu gali pavesti elektroninės informacinės sistemos savininkui ar teisėtam valdytojui (t. y. asmeniui, kuris užtikrina tarp asmenų ryšį pasitelkus informacines sistemas ar kuris, neperžengdamas šios paslaugos ribų, apdoroja ar kaupia duomenis) nedelsiant be būklės pakitimų užtikrinti,

kad būtų visiškai išsaugoti jo valdomi ar kontroliuojami tam tikri duomenys, kurie būtini tyrimo poreikiams, ir užkertama prieš jų prieigą kitiems asmenims.

- (2) Duomenims išsaugoti gali būti nustatytas iki 30 dienų laikotarpis, o prireikus jis ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu gali būti pratęstas dar iki 30 dienų.

• **straipsnis. Atskleidimas esančių elektroninėse informacinėse sistemose išsaugotų duomenų.**

Procesą vedantis asmuo ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarimu ar gavęs elektroninės informacinės sistemos duomenų subjekto arba teisėto valdytojo sutikimą gali pareikalauti atskleisti duomenis, kurie buvo išsaugoti informacinėse sistemose.

• **straipsnis. Ekspertizė**

Ekspertize vadinamas procesą vedančio asmens pavedimu vieno ar kelių ekspertų atliekamas tyrimo veiksmas, turint tikslą nustatyti baudžiamajam procesui reikšmingus faktus ir aplinkybes, yra analizuojami pateikti ekspertizei objektai, ir apie tai pateikiamos eksperto išvados.

• **straipsnis. Pagrindas skirti ekspertizę**

Ekspertizė skiriama tais atvejais, kai, nustatant baudžiamajam procesui reikšmingas aplinkybes, būtina atlikti tyrimą, kuriame panaudojamos specialios tam tikros srities mokslo, technikos meno ar amato žinios.

• **straipsnis. Būtina ekspertizė**

Ekspertizė yra būtina nustatant:

- 1) mirties priežastį arba kūno sužalojimų būdą ir sunkumą;
- 2) nėštumą ar dirbtinį jo nutraukimo faktą;
- 3) lytinio nusikaltimo požymius;
- 4) asmens amžių, kai tai yra reikšminga baudžiamajame procese, o atitinkamų dokumentų nėra;
- 5) įtariamojo, kaltinamojo ar asmens, kurio atžvilgiu vyksta priverstinių medicinos priemonių taikymo procesas, psichinę būklę, kai procesą vedančiam asmeniui kyla pagrįstų abejonų dėl atitinkamų asmenų pakaltinamumo;

- 6) asmens galimybę adekvačiai suvokti ir įsiminti reikšmingus byloje faktus ir duoti apie juos parodymus, taip pat jo gebėjimą savarankiškai įgyvendinti savo teises bei teisėtus interesus baudžiamajame procese, jeigu dėl to kyla pagrįstų abejonų;
- 7) pinigų ir vertybinių popierių tikrumą;
- 8) narkotines, psichotropines priemones ir prekursorius;
- 9) identifikuojant mirusį asmenį, jeigu lavonas yra ekshumuo-
tas;
- 10) ginklą, šaudmenis arba sprogstamąsias medžiagas.

• **straipsnis. Papildoma ekspertizė**

- (1) Papildoma ekspertizė skiriama, jeigu procesą vedantis asmuo sutinka dėl ekspertizės išvadų, tačiau esama neaiškumo ar nepakankamumo arba iškilo naujų klausimų;
- (2) Papildoma ekspertizė gali būti pavedama tam pačiam ekspertui.

• **straipsnis. Pakartotinė ekspertizė**

- (1) Pakartotinė ekspertizė skiriama, jeigu procesą vedančiam asmeniui kyla abejonų dėl viso ekspertizės akto nepagrįstumo, esminio nepakankamumo arba esamų metodinio pobūdžio klaidų, taip pat tais atvejais, kai yra nepakankama kvalifikacija ar eksperto kompetencijos stoka, arba, jeigu atliekant ekspertizę, buvo padaryta esminių procesinės teisės pažeidimų;
- (2) Pakartotinės ekspertizės atlikimas yra pavedamas kitam ekspertui ar ekspertų komisijai perduodant tuos pačius tyrimo objektus ir anksčiau atliktos ekspertizės aktą. Pirmesnę ekspertizę atlikęs ekspertas gali dalyvauti atliekamoje pakartotinėje ekspertizėje, tačiau nedalyvaujantis darant tyrimus.

• **straipsnis. Ekspertizė atliekama ekspertų komisijoje**

- (1) Ekspertizės atlikimas ekspertų komisijoje paprastai yra pavedamas:
 - 1) jeigu vykstant ekspertizei gali būti prarastas ar iš esmės pakisti tyrimo objektas, prarandant pakartotinės ekspertizės galimybę;
 - 2) dėl asmens identifikavimo;
 - 3) dėl medicinos darbuotojo klaidų atliekant gydymą.
- (2) Ekspertinės institucijos vadovas gali bet kurią ekspertizę pavesti atlikti ekspertų komisijai.

- (3) Dirbančių ne vienoje ekspertinėje įstaigoje ekspertų komisija sudaroma procesą vedančio asmens nutarimu.
- (4) Ekspertų komisijos išvada yra pasirašoma visų jos narių, o jeigu nėra vienos nuomonės, kiekvienas iš ekspertų pateikia savo išvadą.

• **straipsnis. Kompleksinė ekspertizė**

- (1) Kompleksinė ekspertizė yra skiriama, kai baudžiamajame procese reikšmingiems klausimams išspręsti vienas ar keli objektai turi būti ištirti skirtingų sričių ekspertų.
- (2) Kompleksinę ekspertizę atlikę ekspertai pateikia bendrą išvadą.
- (3) Atskira išvada gali būti pateikta eksperto, kuris nesutinka su bendra išvada.

• **straipsnis. Nutarimas skirti ekspertizę**

- (1) Nutarimą skirti ekspertizę priima procesą vedantis asmuo arba tardymo grupės narys.
- (2) Nutarime skirti ekspertizę yra nurodoma:
 - 1) ekspertizės skyrimo priežastis ir pagrindas;
 - 2) susijusios su tiriamuoju objektu aplinkybės;
 - 3) pavedamos atlikti ekspertizės įstaiga ar eksperto vardas ir pavardė;
 - 4) ekspertui keliamas uždavinys ir sprendžiami klausimai;
 - 5) perduodama ekspertui medžiaga.
- (3) Atliekant asmens ekspertizę, nurodomi jo asmeniniai duomenys.
- (4) Jeigu procesą vedančiojo asmens pavedimu tyrimo veiksmą atlieka ar jame dalyvauja ekspertinės įstaigos ekspertas, kuris ekspertizės tikslu paima objektus, procesą vedantis asmuo gali pavesti atlikti ekspertizę tam pačiam ekspertui arba tai pačiai ekspertinei įstaigai, tyrimo veiksmo protokole nurodydamas tokį pavedimą ir sprendžinius klausimus. Prireikrus procesą vedantis asmuo gali ekspertizei iškelti papildomų klausimų ir pateikti papildomą medžiagą.

• **straipsnis. Ekspertizės atlikimas ekspertinėje įstaigoje**

- (1) Skiriant atlikti ekspertizę ekspertinei įstaigai, nutarimas dėl ekspertizės, tiriamieji objektai ir bylos būtina medžiaga pateikiami ekspertinės įstaigos vadovui.

- (2) Jeigu nutarime nėra nurodomas konkretus ekspertas, kuriam pavedama ekspertizė, arba kai procesą vedančio asmens ekspertizės atlikimas pavedamas ekspertinei įstaigai, kurios ekspertas dalyvavo tyrimo veiksmė ar pats jį atliko, ekspertą paskiria įstaiigos vadovas ir apie tai praneša procesą vedančiam asmeniui.
- (3) Ekspertinės įstaiigos vadovas neturi teisės duoti ekspertui prievolių vykdyti nurodymų, kurie gali daryti įtaką tyrimo rezultatams ir išvadų esmei, taip pat nederinant su procesą vedančiu asmeniu savarankiškai reikalauti tyrimui papildomos medžiagos, išskyrus medicininius dokumentus.

• **straipsnis. Ekspertizę atliekantis asmuo – pakviestasis ekspertas**

- (1) Pavedant ekspertizės atlikimą ekspertui, nedirbančiam ekspertinėje įstaigoje, procesą vedantis asmuo specialistą pasirenka ir:
 - 1) nustato jo asmenybę bei kompetenciją;
 - 2) aiškinasi, ar nėra kliūčių, dėl kurių jis negalėtų atlikti ekspertizės;
 - 3) ekspertui pasiūnia nutarimą skirti ekspertizę, tiriamuosius objektus ir kitą būtiną medžiagą;
 - 4) išaiškina eksperto pareigas ir teises;
 - 5) įspėja jį apie atsakomybę dėl atsisakymo atlikti ekspertizę ar davimo melagingos išvados;
 - 6) prireikus paaiškina ekspertizės akto surašymo tvarką.
- (2) Eksperto susipažinimas su nutarimu patvirtinamas jo parašu. Ten pat pažymimas eksperto pareiškimas ar pranešimas, kuriuos procesą vedantis asmuo savo nutarimu gali atmesti.
- (3) Procesą vedantis asmuo užtikrina perdavimą ekspertui visų objektų, prireikus ir tiriamo asmens dalyvavimą atliekant ekspertizę.
- (4) Pavesdamas ekspertizę, procesą vedantis asmuo kartu įpareigoja eksperto darbdavį netrukdyti atliekant ekspertizę.

• **straipsnis. Ekspertizės aktas**

- (1) Ekspertas pateikia rašytinį ekspertizės aktą, jį patvirtindamas pasirašo.
- (2) Ekspertizės akte ekspertas nurodo:
 - 1) savo vardą ir pavardę;
 - 2) užimamas pareigas;

- 3) savo kvalifikacijos duomenis;
 - 4) nutarimą ar pavedimą, kuriuo paskirta ekspertizė;
 - 5) ekspertizės atlikimo datą;
 - 6) dalyvavusius asmenis;
 - 7) panaudotą medžiagą ir tirtų objektų įvadinius duomenis;
 - 8) tyrime panaudotus metodiką ir gautus rezultatus;
 - 9) argumentuotus atsakymus į užduotus klausimus arba priežastis, dėl kurių pateikti atsakymą negalima;
 - 10) kitas aplinkybes, kurios turi reikšmės baudžiamajame procese, nustatytas eksperto savo iniciatyva.
- (3) Jeigu į pateiktą klausimą ekspertas negali tvirtai ir konkrečiai atsakyti, yra aiškinamas fakto tikėtinumas. Jeigu tai įmanoma moksliskai pagrįsti, ekspertas nurodo tikėtinumo patikimumo laipsnį.
 - (4) Prie ekspertizės akto pridedami atvaizdai ir kiti objektai bei medžiaga.

• **straipsnis. Prievartos panaudojimas atliekant ekspertizę**

- (1) Užtikrinant teismo psichiatrinės ar psichologinės ekspertizės atlikimą sulaikytajam, įtariamajam ar kaltinamajam arba kai reikia atlikti ekspertizę, susijusią su kūno ištyrimu, prireikus gali būti panaudota procesinė prievarta.
- (2) Prievartinė teismo psichiatrinė ar psichologinė ekspertizė liudytojui, nukentėjusiajam ar asmeniui, kurio atžvilgiu yra pradėtas baudžiamasis procesas, arba ekspertizė, susijusi su asmens kūno tyrimu, gali būti atlikta tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi ir tik tuo atveju, kada įrodinėtinos aplinkybės baudžiamajame procese negali būti nustatytos neatlikus tokios ekspertizės.

• **straipsnis. Pranešimas apie negalėjimą pateikti eksperto išvados**

Jeigu iki tyrimo pradžios ekspertas įsitikina, kad negalės atsakyti į nutarime pateiktus klausimus dėl to, jog neturi atitinkamų specialių žinių ar atitinkamos tyrimo metodikos arba nepakanka tiriamųjų objektų ar jie nekokybiški, taip pat dėl kitų esminių priežasčių, ekspertas apie tai surašo motyvuotą pranešimą, kurį nusiunčia procesą vedančiam asmeniui.

• **straipsnis. Pavyzdžiai, būtini lyginamajam tyrimui**

Siekiant užtikrinti eksperto galimybę atsakyti į pateiktus klausimus, procesą vedantis asmuo gali paimti ar pavesti ekspertui paim-

ti lyginamajam tyrimui būtinus pavyzdžius, atspindinčius tiriamo objekto požymius ir ypatumus.

• **straipsnis. Asmenys, iš kurių yra imami pavyzdžiai lyginamajam tyrimui**

- (1) Pavyzdžiai lyginamajam tyrimui gali būti paimti iš sulaikytojo, įtariamojo, kaltinamojo arba asmens, kurio atžvilgiu vedamas baudžiamasis procesas dėl priverčiamųjų medicinos pobūdžio priemonių skyrimo.
- (2) Siekiant nustatyti, ar pėdsakai atsirado ant daiktų (objektų) arba iškilo kokios nors reikšmingos baudžiamajam procesui aplinkybės dėl kitų asmenų poveikio, pavyzdžiai gali būti paimti iš nurodytų asmenų ir po nukentėjusiojo ar liudytojo apklausos.

• **straipsnis. Pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimo tvarka**

- (1) Reikalingus lyginamajam tyrimui pavyzdžius gali paimti procesą vedantis asmuo arba jo pavedimu ekspertas.
- (2) Jeigu pavyzdžiai lyginamajam tyrimui paimami iš asmens šiam sutinkant, tai įforminama protokolu nustatyta tvarka.
- (3) Jeigu pavyzdžiai lyginamajam tyrimui paimami ne iš asmens, tai įforminama atskiru tyrimo veiksmu. Tai gali būti padaryta atliekant kitą tyrimo veiksmą, tačiau pavyzdžių paėmimą būtina užfiksuoti atitinkamo tyrimo veiksmo protokole.

• **straipsnis. Pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimo tvarka panaudojant procesinę prievartą**

- (1) Sulaikytasis, įtariamasis ir kaltinamasis privalo paklusti paimant iš jų pavyzdžius lyginamajam tyrimui, o iš asmens, kurio atžvilgiu pradėtas priverstinių medicininių pobūdžio taikymo baudžiamasis procesas, taip pat iš nukentėjusiojo ar liudytojo pavyzdžiai gali būti paimti per prievartą ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarimu.
- (2) Neatidėliotinais atvejais, kai delsiant pavyzdžiai lyginamajam tyrimui gali būti sunaikinti arba sugadinti, procesą vedantis asmuo sutinkant prokurorui gali juos paimti panaudojant procesinę prievartą. Apie tai procesą vedantis asmuo ne vėliau kaip kitą darbo dieną praneša ikiteisminio tyrimo teisėjui, pateikdamas tyrimo veiksmo protokolą ir medžiagą, pagrindžiančią veiksmo

būtinumą ir neatidėliotinumą. Ikiteisminio tyrimo teisėjas patikrina atlikto veiksmo pagrįstumą ir teisėtumą.

? skirsnis. Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmai

• straipsnis. Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo atlikimo tvarka

- (1) Nurodyti šiame skyriuje neviešo pobūdžio veiksmai yra atliekami, nustatant įrodinėtinas aplinkybes baudžiamajame procese, kai faktiniai duomenys renkami neinformuojant į baudžiamąjį procesą įtrauktų asmenų ar asmenų, kurie tokius duomenis galėtų pateikti.
- (2) Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarimo pagrindu neviešo pobūdžio veiksmai atliekami procesą vedančio asmens arba jo pavedimu įstaigų ir institucijų. Jeigu, atliekant tokius veiksmus būtina taikyti operatyvinės veiklos metodus, veiksmų atlikimas yra pavedamas tik specializuotoms įstatymu įgaliotoms valstybinėms įstaigoms.
- (3) Neviešo pobūdžio veiksmus galima atlikti tik tiriant labai sunkius, sunkius ir apysunkius nusikaltimus.

• straipsnis. Gauta atliekant neviešo pobūdžio veiksmus informacija

- (1) Atliekant neviešo pobūdžio tyrimo veiksmus, fiksuojama tik gaunama informacija dėl labai sunkių, sunkių ir apysunkių nusikaltimų, kuri:
 - 1) būtina nustatant įrodinėtinas baudžiamajame procese aplinkybes;
 - 2) nurodo esant kitą nusikaltimą ar jo padarymo aplinkybes;
 - 3) būtina siekiant nedelsiant užkirsti kelią iškilusiam pavojui visuomenės saugumui.
- (2) Procesą vedantis asmuo, jo įtraukti asmenys, taip pat prokuro-ras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, vykdamas neviešo pobūdžio veiksmų kontrolę, turi imtis visų priemonių, kad nebūtų renka-ma ir panaudojama informacija kitais tikslais, nei šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodyta.

• straipsnis. Leidimas atlikti neviešo pobūdžio veiksmus

- (1) Neviešo pobūdžio veiksmai gali būti atliekami tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties pagrindu.

- (2) Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties nereikia, kai neviešo pobūdžio tyrimo veiksmas yra atliekamas sutinkant visiems asmenims, kurie veiksmo atlikimo momentu dirba ar gyvena viešai neprieinamoje vietoje.
- (3) Šio skyriaus samprata viešai neprieinama vieta laikoma vieta, į kurią neįmanoma patekti arba joje būti be savininko, valdytojo ar vartotojo sutikimo.
- (4) Neatidėliotinais atvejais procesą vedantis asmuo gali pradėti neviešo pobūdžio veiksmą sutinkant prokurorui ir ne vėliau kaip kitą darbo dieną gauti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį.

• **straipsnis. Nutartis atlikti neviešo pobūdžio tyrimo veiksmą**

- (1) Ikiteisminio tyrimo teisėjas priima nutartį atlikti neviešo pobūdžio tyrimo veiksmą išnagrinėjęs procesą vedančio asmens motyvuotą pareiškimą ir baudžiamosios bylos medžiagą.
- (2) Nutartyje yra nurodomas neviešo pobūdžio tyrimo veiksmas, institucija ar asmenys, kuriems pavedama atlikti tą veiksmą, nurodomi tikslai ir veiksmo atlikimo trukmė, taip pat visos kitos aplinkybės, turinčios reikšmės užtikrinant veiksmo atlikimą.
- (3) Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo atlikimas viešai neprieinamoje vietoje negali tęstis daugiau nei 30 dienų. Ikiteisminio tyrimo teisėjas gali šį terminą prailginti, jeigu tam yra pagrindas.

• **straipsnis. Pažeidimo gaunant leidimą pasekmės**

- (1) Jeigu procesą vedantis asmuo nesilaiko šiame skyriuje nustatytos leidimo gavimo tvarkos, gauti neviešo pobūdžio veiksmo būdu įrodymai negali būti panaudoti įrodinėjimo procese.
- (2) Jeigu neviešo pobūdžio veiksmas buvo pradėtas pasinaudojant viešai neprieinamos vietos procedūra, ikiteisminio tyrimo teisėjas priima sprendimą dėl veiksmo pradėjimo pagrįstumo, taip pat dėl būtinumo veiksmą tęsti. Jeigu veiksmo atlikimas buvo nepagrįstas ir neteisėtas, teisėjas nusprendžia apie gautų įrodymų leistinumą ir ką daryti su paimitais daiktais.

• **straipsnis. Neviešo pobūdžio veiksmų rūšys**

- (1) Vadovaujantis šio skyriaus nuostatomis yra atliekami neviešo pobūdžio veiksmai:
 - 1) legalios korespondencijos kontrolė;

- 2) ryšio priemonių kontrolė;
 - 3) kontrolė duomenų, esančių elektroninėse informacinėse sistemose;
 - 4) transliuojamų duomenų turinio kontrolė;
 - 5) vietovės ar asmens garso kontrolė;
 - 6) vietovės vaizdo kontrolė;
 - 7) asmens stebėjimas ir sekimas;
 - 8) objekto stebėjimas;
 - 9) specialus tyrimo eksperimentas;
 - 10) būtinų lyginamajam tyrimui pavyzdžių paėmimas specialiu būdu;
 - 11) nusikalstamos veiklos kontrolė;
- (2) Atliekant pirmoje straipsnio dalyje nurodytus veiksmus ar siekiant padėti jiems atlikti būtinas technines priemones, yra leidžiamas slaptai pateikti į viešai neprieinamą vietą, jeigu tam yra gautas ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimas.

• **straipsnis. Neviešo pobūdžio veiksmų fiksavimas**

- (1) Procesą vedantis asmuo, savarankiškai atlikdamas neviešo pobūdžio veiksmą, pats surašo protokolą.
- (2) Jeigu neviešo pobūdžio veiksmas yra atliekamas specializuotos valstybinės institucijos, jos atstovas surašo ataskaitą ir kartu su gauta veiksmo atlikimo metu medžiaga pateikia procesą vedančiam asmeniui.
- (3) Jeigu neviešo pobūdžio veiksmą procesą vedančio asmens pavedimu atlieka kitas asmuo, jis pateikia raštišką ataskaitą ir kartu su gauta šiuo veiksmu medžiaga pateikia procesą vedančiam asmeniui.
- (4) Atliekantis neviešą tyrimo veiksmą asmuo, pasitelkęs technines priemones, stengiasi, kad būtų užfiksuoti visi dominantys tyrimą faktai.
- (5) Apie duomenis, kurie nurodo esant kitą nusikalstamą veiką ar jo padarymo aplinkybes, procesą vedantis asmuo informuoja instituciją, kuriai priklauso tokios veikos žinybingumas.
- (6) Apie duomenis, informuojančius apie būtiną nedelsiant užkirsti kelią iškilusiam esminiam pavojui visuomenės saugumui, procesą vedantis asmuo tučtuojau praneša valstybės saugumo institucijai.

• straipsnis. Korespondencijos kontrolė

- (1) Pašto įstaigos arba siuntų pristatymo paslaugą teikiantys asmenys perduotų jų atsakomybėn siuntų kontrolę atlieka nežinant siuntėjui ir gavėjui ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties pagrindu, jeigu yra duomenų manyti, kad siuntos turi ar gali turėti faktinių duomenų, kurie yra privalomi įrodinėjant tam tikras aplinkybes, ir be šio veiksmo gauti būtinus duomenis neįmanoma ar sunku.
- (2) Pašto įstaigos arba teikiantys siuntų pristatymo paslaugą asmenys informuoja nutartyje nurodytą asmenį apie jų žinioje esančią kontroliuojamą siuntą. Pareigūnas nedelsdamas, tačiau ne vėliau kaip per 48 valandas nuo informacijos gavimo momento, susipažįsta su siuntos turiniu ir priima sprendimą dėl siuntos paėmimo ar išsiuntimo nurodytu adresu padarius kopiją, nufotografavus arba kitaip užfiksavus siuntos turinį ar to nedarant. Visais atvejais pareigūnas, dalyvaujant siuntų pristatymo atstovui, surašo siuntos apžiūros protokolą.
- (3) Siunta paimama tik tuo atveju, jeigu yra pagrindas manyti, kad įrodinėjimo procese originalas bus reikšmingesnis nei kopija ar vizualus fiksavimas.
- (4) Jeigu siunta paimama arba ji perduodama adresatui iš esmės vėluojant, jis informuojamas apie vėlavimo priežastis ir kontrolės pagrindą, kiek įmanoma nepakenkiant baudžiamojo proceso interesams.

• straipsnis. Ryšio priemonių kontrolė

- (1) Telefono ar kitų ryšio priemonių kontrolė, nežinant pokalbio dalyviams ar informacijos siuntėjui ir gavėjui, vykdoma priėmus ikiteisminio tyrimo teisėjui nutartį, jeigu yra pagrindas manyti, kad pokalbis ar perduota informacija gali būti susiję su duomenimis apie faktus, kurie įeina į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą, ir neatlikus šio veiksmo negalima gauti būtinų duomenų.
- (2) Kontrolė telefono ar kitų ryšio priemonių, raštu sutinkant pokalbio dalyviui, siuntėjui ar informacijos gavėjui, gali būti vykdoma, jeigu yra pagrindas manyti, kad prieš šį asmenį ar jo artimuosius gali būti nukreipta nusikalstama veika ar šis asmuo yra ar gali būti įtrauktas į nusikalstamos veikos padarymą.

- **straipsnis. Kontroliavimas duomenų, kurie yra elektroninėse informacinėse sistemose**

- (1) Informacinės sistemos (ar jos dalies) kontrolė, joje sukauptų duomenų aplinkos paieška ir prieiga prie jos, taip pat jos gavimas (toliau informacinės sistemos duomenų kontrolė), nežinant šios sistemos ar duomenų savininkui, valdytojui ar laikytojui, atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad esanti sistemoje konkreti informacija gali turėti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą.
- (2) Jeigu esama pagrindo manyti, kad ieškomi duomenys (informacija) yra saugomi kitoje Lietuvos teritorijoje esančioje sistemoje, prie kurios gali būti autorizuota prieiga panaudojant sistemą, paminėtą ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje, nauja nutartis nereikalinga.
- (3) Iki tyrimo veiksmo pradžios procesą vedantis asmuo iš asmens, išmanančio sistemos darbą ar atliekančio pareigas, susijusias su perduodamų duomenų apdorojimu, išsaugojimu ar užtikrinančiu duomenų perdavimą (toliau sistemos atsakingas darbuotojas), gali pareikalauti pateikti būtiną informaciją, taip pat šį asmenį įspėja dėl tyrimo paslapties nepaviešinimo.
- (4) Atliekant informacinės sistemos duomenų kontrolę, procesą vedančio asmens pavedimu atsakingas sistemos darbuotojas privalo perimti ar kitaip užtikrinti sistemą (jos dalį, sukauptų duomenų aplinką), parengti duomenų kopijas, išsaugoti nepakeistus duomenis, užtikrinti esamų sistemoje išteklių visumą, užtikrinti kontroliuojamų duomenų neprieinamumą kitiems vartotojams arba uždrausti jiems atlikti kitus veiksmus.

- **straipsnis. Transliuojamų duomenų turinio kontrolė**

Transliuojamos informacinėmis techninėmis sistemomis, panaudojant Lietuvoje esančias ryšio priemones (toliau transliuojamų duomenų kontrolė) duomenų perėmimas, rinkimas ar įrašymas, nežinant šios sistemos duomenų savininkui, valdytojui ar laikytojui, atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad esanti sistemoje konkreti informacija gali turėti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą.

- **straipsnis. Vietovės garso ar vaizdo kontrolė**

Viešai neprieinamos vietovės garso ar vaizdo kontrolė nežinant savininkui, valdytojui ar lankytojui, atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad toje vietoje vykstantys pokalbiai, kiti garsai ar įvykiai gali turėti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą. Viešai neprieinamos vietovės garso ar vaizdo kontrolė atliekama tik tokiais atvejais, kai neatliekant šito veiksmo kitaip negalima gauti būtinų duomenų.

- **straipsnis. Asmens pokalbių kontrolė**

- (1) Nežinant asmeniui, jo pokalbių kontrolė atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad vykstantys pokalbiai ar kiti garsai gali turėti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą, ir neatliekant šito veiksmo kitaip negalima gauti būtinų duomenų.
- (2) Asmens pokalbių kontrolė jo paties raštišku sutikimu atliekama procesą vedančio asmens nutarimu, jeigu yra pagrindas manyti, kad prieš šį asmenį ar jo artimuosius gali būti nukreipta nusikalstama veika ar šis asmuo yra ar gali būti įtrauktas į nusikalstamos veikos padarymą.

- **straipsnis. Asmens stebėjimas ir sekimas**

- (2) Nežinant asmeniui, jo stebėjimas ir sekimas atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad asmens elgesys arba jo kontaktai su kitais asmenimis gali turėti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą.
- (3) Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje nurodoma, ar suteikiama teisė stebėti ir sekti kitus asmenis, bendraujančius su stebimu asmeniu iki 48 val. terminu.

- **straipsnis. Daikto ar vietovės stebėjimas**

Daikto ar vietovės stebėjimas atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad stebint gali būti gauta duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą.

- **straipsnis. Specialus tyrimo eksperimentas**

- (1) Specialus tyrimo eksperimentas atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, jeigu yra pagrindas manyti, kad:

- 1) anksčiau padaręs nusikalstamą veiką asmuo rengiasi padaryti ar jau pradėjo atlikti nusikalstamus veiksmus;
 - 2) konkreti nusikalstama veika gali būti užkardyta pradėto baudžiamojo proceso pagrindu;
 - 3) atliekant eksperimentą gali būti duomenų apie faktus, įeinančius į įrodinėtinių aplinkybių sąrašą, tik kai neatliekant šio veiksmo nėra kitų galimybių gauti būtinus duomenis nėra arba tai padaryti itin sunku.
- (2) Atliekant specialų eksperimentą, sukuriama asmeniui įprasta kasdieninė situacija ar aplinkybės, kurios padeda nustatyti nusikalstamos sumanymą ir šiomis aplinkybėmis yra fiksuojami asmens veiksmai.
 - (3) Draudžiama provokuoti asmens veiksmus, taip pat jį paveikti prievarta, baugini, šantažuoti arba pasinaudoti jo bejėgiška būkle.
 - (4) Jeigu specialus tyrimo eksperimentas pasibaigia akivaizdžiu nusikalstamos veikos fiksavimu, apie tai, dalyvaujant tikrinamam asmeniui, yra surašomas protokolas.

• **straipsnis. Palyginamųjų pavyzdžių gavimas specialiu būdu**

- (1) Jeigu proceso interesai reikalauja neatskleisti asmeniui įtarimų dėl jo dalyvavimo padarant nusikalstamą veiką, palyginamieji pavyzdžiai gaunami specialiu būdu remiantis ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, apie tai asmens neinformuojant.
- (2) Pavyzdžiai, kurie gali būti gauti pakartotinai ir turėti įrodymo reikšmės, paaimami viešai, kai išnyksta poreikis slėpti tyrimo faktą.

• **straipsnis. Nusikalstamos veikos kontrolė**

- (1) Jeigu yra nustatytas atskiras vienos nusikalstamos veikos epizodas arba tarpusavyje susietos nusikalstamos veikos, tačiau staigiai užkardant veiką būtų prarasta galimybė užkirsti kelią kitai nusikalstamai veikai arba nustatyti visus į ją įtrauktus asmenis, ypač jos organizatorius ar užsakovus, arba visą veikos sumanymą, ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties pagrindu gali būti vykdoma nusikalstamos veikos kontrolė.
- (2) Atidėti nusikalstamos veikos užkardymą veikos kontrolės tikslu neleistina, jeigu negalima išvengti:
 - 1) pavojaus žmonių sveikatai ar gyvybei;

- 2) galimybės išplisti daugelio žmonių gyvybei pavojingoms medžiagoms;
 - 3) pabėgti pavojingiems nusikaltėliams;
 - 4) ekologinės katastrofos ar negrįžtamai prarasti turta.
- (3) Jeigu siekiant kontroliuoti nusikalstamą veiką būtina atlikti kitus neviešo pobūdžio veiksmus, leidimas jiems yra gaunamas bendra nustatyta tvarka.
 - (4) Kontrolę vykdančias asmenys procesą vedančiam asmeniui pateikia ataskaitas apie specialaus veiksmo atlikimą ne rečiau, nei tai nustatyta nutartyje.

• **straipsnis. Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų užtikrinimo priemonės**

- (1) Užtikrinant specialių tyrimo veiksmų atlikimą, įtraukti į procesą pareigūnai ir asmenys gali panaudoti iš anksto parengtus duomenis ir dokumentus, anksčiau specialiai įsteigtas įstaigas ir įmones, daiktų ir medžiagų imitacijas, specialiai parengtas technines priemones, taip pat imituoti dalyvavimą nusikalstamoje veikoje ar padėjimą bendrininkavimo forma.
- (2) Imituojant nusikalstamą veiką draudžiama kelti pavojų gyvybei, padaryti kokius nors nuostolius, jeigu tai nėra absoliučiai būtina atskleidžiant sunkesnę ar pavojingesnę nusikaltimą.
- (3) Už šio straipsnio pirmoje dalyje nurodytų priemonių panaudojimą jų neribojant asmeniui atsakomybė taikoma bendra tvarka.

• **straipsnis. Neviešo pobūdžio veiksmų rezultatų panaudojimas įrodinėjant**

- (1) Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų protokolai, ataskaitos, garso ar vaizdo įrašai, fotografijos, kiti užfiksuoti pasitelkus technines priemones paimiti daiktai ir dokumentai, jų kopijos panaudojami įrodinėjimo procese tokiu pat būdu kaip ir kitų tyrimo veiksmų rezultatai.
- (2) Jeigu įrodinėjant panaudojami slapčiai užfiksuoti pasisakymai ar kurio nors asmens veiksmai, šis asmuo būtinai turi būti apie tai apklaustas.
- (3) Jeigu neviešo pobūdžio veiksmas atliktas nesilaikant leidimo gavimo taisyklių, gauti duomenys negali būti panaudojami įrodinėjimo procese.

• **straipsnis. Neviešo pobūdžio veiksmų rezultatų panaudojimas kitais tikslais**

- (1) Įrodymai, gauti panaudojant neviešo pobūdžio tyrimo veiksmus, yra panaudojami išimtinai tik tame baudžiamajame procese, kuriame jie buvo atliekami. Jeigu gauti duomenys apie faktus nurodo esant padarytą kitą nusikalstamą veiką ar kitoje byloje įrodinėtinas aplinkybes, jie gali būti panaudoti kitame procese tik sutinkant prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuris užtikrino neviešo pobūdžio veiksmo priežiūrą. Šis apribojimas netaikomas, kai jie panaudojami kaip išteisinantys įrodymai kitame baudžiamajame procese.
- (2) Ikiteisminio tyrimo teisėjo arba prokuroro sprendimo nereikia, kai neviešo pobūdžio veiksmis gauti duomenys yra panaudojami užkertant kelią esminiam pavojui visuomenės saugumui.

• **straipsnis. Susipažinimas su neprisidėta prie baudžiamosios bylos medžiaga**

- (1) Ataskaitos apie neviešo pobūdžio tyrimo veiksmus, taip pat pasitelkus technines priemones užfiksuota medžiaga, kuriuos procesą vedantis asmuo pripažino kaip neturinčius įrodomosios reikšmės baudžiamajame procese, nėra pridedami prie baudžiamosios bylos ir yra saugomi įstaigoje, kurioje užbaigtas ikiteisminis procesas.
- (2) Įtrauktas į baudžiamąjį procesą asmuo, kuris turi susipažinimo su byla teisę, pasibaigus ikiteisminiam tyrimui gali paduoti prokurorui pareiškimą arba ikiteisminio tyrimo teisėjui prašymą apie supažindinimą su neprisidėta medžiaga.
- (3) Prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas įvertina prašymą, įskaitant galimą medžiagos baudžiamajame procese reikšmę ir padarytus žmogaus teisių apribojimus, ir gali neleisti susipažinti su neprisidėta medžiaga, kai kyla pavojus kurio nors įtraukto į baudžiamąjį procesą asmens gyvybei, sveikatai ar saugomiems įstatymo jo interesams, arba jeigu tai susiję su trečiųjų asmenų asmeninio gyvenimo paslaptimi.
- (4) Įtrauktas į baudžiamąjį procesą asmuo, kurį prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas supažindino su neprisidėta prie baudžiamosios bylos medžiaga, gali procesą vedančiam asmeniui pareikšti prašymą pridėti medžiagą prie bylos. Šis prašymas yra na-

grinėjamas tokia pat tvarka kaip ir kiti prašymai, pareikšti po to, kai pabaigtas tyrimas.

- (5) Jeigu prašymas leisti susipažinti su ne pridėta prie bylos neviešo pobūdžio veikslių medžiaga, pareiškiamas teisminio bylos nagrinėjimo metu, sprendimą priima tos pačios sudėties teismas po to, kai susipažįsta su prašymu ir bylos medžiaga, prirėikus paklausdami pareiškėjo ir prokuroro paaiškinti.

• **straipsnis. Veiksmai dėl neviešo pobūdžio veiksmais gautų rezultatų, neturinčių baudžiamajame įrodomosios reikšmės**

- (1) Sprendimą dėl veikslių su ataskaitomis, garso ir vaizdo įrašais, fotografijomis, kita medžiaga, užfiksuota panaudojant technikos priemonės, paimtais daiktais ir dokumentais, jų kopijomis, jeigu procesą vedantis asmuo pripažino, kad jie baudžiamajame procese neturi įrodomosios reikšmės, priima prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas, prižiūrintis neviešo pobūdžio tyrimo veikslių panaudojimą baudžiamajame procese, taip, kad kiek įmanoma sumažintų žmogaus teisių pažeidimo pasekmes.
- (2) Paimti dokumentai ir daiktai, jeigu tik galima, grąžinami jų savininkams ir jie informuojami apie neviešo pobūdžio veikslus tiek, kiek tai susiję su šiais asmenimis.
- (3) Ataskaitos, kopijos, medžiaga, užfiksuoti panaudojant technikos priemonės, sunaikinama jeigu yra nustatyta, kad jie baudžiamajame procese neturi įrodomosios reikšmės.
- (4) Baudžiamuosiuose procesuose, kuriuose nenustatyti trauktini baudžiamojon atsakomybėn asmenys, sprendimas dėl veikslių su nurodyta šiame straipsnyje medžiaga turi būti priimtas ne anksčiau kaip po šešių mėnesių pabaigus neviešo pobūdžio tyrimo veikslus.
- (5) Sprendimas apie veikslus su tokia medžiaga nutrauktuose baudžiamuosiuose procesuose gali būti priimtas pasibaigus nutarimo apskundimo terminui.
- (6) Baudžiamuosiuose procesuose, pasiūstuose teisminiam nagrinėjimui, sprendimas dėl veikslių su paminėta medžiaga yra priimamas po to, kai įsigalioja teismo nutarimas.

- **straipsnis. Priemonės apsaugant baudžiamajame procese informaciją**

- (1) Duomenys apie neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo panaudojimą iki jo pabaigos yra nepaviešinami tyrimo duomenys, už kurių paviešinimą pareigūnai ir asmenys, įtraukti į jų atlikimą, atsako pagal įstatymą. Gynėjas, turintis teisę nuo kaltinimo pareiškimo momento susipažinti su visos baudžiamosios bylos medžiaga, nesusipažįsta su dokumentais, kurie susiję neviešo pobūdžio tyrimo veiksmu iki jo pabaigos.
- (2) Procesą vedantis asmuo panaudoja visas įstatymo numatytas priemones, kad būtų apribota paviešinimo grėsmė duomenims, gautiems neviešo tyrimo veiksmo metodu ir kurie turi įrodomąją reikšmę baudžiamajame procese, jeigu jie yra susiję su privataus asmens gyvenimo paslaptimi arba su įstatymu saugoma riboto naudojimo informacija.
- (3) Kopijuoti medžiagą, kuri gauta panaudojant neviešo pobūdžio tyrimo veiksmus, galima tik išimtiniais įstatymu numatytais atvejais, įrašant apie tai atitinkamo veiksmo protokole.

- **straipsnis. Priemonės apsaugant informaciją, kuri neprisidėta prie baudžiamosios bylos**

- (1) Neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo metodai, būdai ir priemonės, taip pat veiksmo pagrindų gauti duomenys, kurie neturi įrodomosios reikšmės baudžiamajame procese, kuriame toks veiksmas atliktas, arba kurių kitame baudžiamajame procese neleidžiama, arba kurie nėra būtini nedelsiant užkertant kelią dėl esminio pavojaus visuomenės saugumui, yra valstybės ar tyrimo paslaptis, ir už jos paviešinimą asmenys atsako pagal įstatymą.
- (2) Procesą vedantis asmuo išpėja asmenis, įtrauktus į neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų atlikimą, apie pirmoje šio straipsnio dalyje paminėtą atsakomybę. Jeigu neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo atlikimas yra asmens profesinė pareiga, išpėjimas užtikrinamas jo darbdavio.
- (3) Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas apie atsakomybę išpėja asmenis, kurie supažindinti su neprisidėta prie baudžiamosios bylos medžiaga.
- (4) Priimdami sprendimą apie veiksmus su neprisidėta prie baudžiamosios bylos medžiaga, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisė-

jas patikrina, ar visi asmenys yra išpėti ir ar atliktos visos priemonės užkertant kelią nepateisnamam informacijos paviešini-
mui, ir nurodo dėl trūkumų pašalinimo.

? skirsnis. Veiksmai su daiktiniais įrodymais ir dokumentais

• straipsnis. Prijungimas prie bylos daiktinių įrodymų ir dokumentų

- (1) Tyrimo veiksmų metu gauti daiktai ir dokumentai, jeigu yra pagrindas manyti, kad tolesniame baudžiamajame procese jie gali turėti įrodomąją reikšmę, procesą vedančio asmens yra registruojami esančiame baudžiamojoje byloje daiktinių įrodymų ir daiktų sąrašė.
- (2) Daiktai ir dokumentai, gauti atliekant tyrimo veiksmus, tačiau tolesniame procese nustačius, kad jie įrodomosios reikšmės baudžiamajame procese neturi, nedelsiant ir pasirašytinai grąžinami savininkui ar teisėtam valdytojui arba priimamas sprendimas apie įstatymu numatytą kitą veiksmą, tai pažymint daiktinių įrodymų ir daiktų sąrašė.
- (3) Dokumentų originalai, saugomi Valstybinio archyvo fonduose, tyrimo veiksmis paimami tik tuomet, kai reikia atlikti dokumentų technines ar rašysenos ekspertizes, o kitais atvejais pridedamos patvirtintos kopijos.

• straipsnis. Daiktinių įrodymų ir dokumentų sąrašas

Daiktinių įrodymų ir dokumentų sąrašė procesą vedantis asmuo nurodo:

- 1) daiktinio įrodymo ar dokumento pavadinimą;
- 2) jo gavimo datą ir tyrimo veiksmo, kuri atliekant jis gautas;
- 3) laikymo vietą;
- 4) datą ir galutinio su daiktiniu įrodymu ar dokumentu veiksmą.

• straipsnis. Daiktinių įrodymu laikymas

- (1) Daiktiniai įrodymai, kurie negali būti laikomi su kita bylos medžiaga, saugomi specialiai tam skirtoje patalpoje. Jeigu tokios sąlygos nėra, jie gali būti laikomi Vyriausybės nutarimais apibrėžtomis sąlygomis ir vietose iki galutinio sprendimo dėl konkrečių daiktų.

- (2) Jeigu daiktai yra būtini savininkui ar teisėtam valdytojui siekiant teisėtų tikslų, jie gali būti perduoti visam laikui arba laikinai, jeigu tai nebus žalinga tolesniam baudžiamajam procesui.
- (3) Pinigai, vertybiniai popieriai, juvelyriniai dirbiniai, brangūs metalai ir brangakmeniai, nuodingos, narkotinės ir psichotropinės medžiagos, prekursoriai, radioaktyvios ir kitos strateginės paskirties medžiagos, taip pat ginklai, šaudmenys ir sprogstamosios medžiagos, jeigu šie daiktai turi įrodymų reikšmę, perduodami saugoti Vyriausybės nustatytoje specialioje įstaigoje.
- (4) Perduodant bylos medžiagą kitam procesą vedančiam asmeniui, daiktiniai įrodymai gali būti palikti saugoti toje pačioje vietoje, kurioje buvo laikomi procesą vedusio asmens nurodymu.

• **straipsnis. Dokumentų saugojimas**

- (1) Dokumentų originalai, atlikus su jais būtinus tyrimo veiksmus, nedelsiant turi būti sugrąžinti savininkui ar teisėtam valdytojui, o prie bylos yra pridedamos jų kopijos.
- (2) Jeigu dokumentų originalų sugrąžinimas jų savininkui ar teisėtam valdytojui gali sukelti neigiamas pasekmes tolesniam baudžiamajam procesui, kai esama pagrįsto įtarimo apie tai, kad po sugrąžinimo jie gali būti panaudoti neteisėtiems veiksams atlikti, dokumentų savininkui ar teisėtam valdytojui yra atiduodamos dokumentų kopijos, o dokumentų originalai pridedami prie bylos ir saugomi kartu su byla per visą saugojimo laikotarpį.

• **straipsnis. Daiktinių įrodymų ir dokumentų saugojimo terminai**

- (1) Daiktiniai įrodymai ir dokumentai yra laikomi, iki įsigalioja teismo nuosprendis arba pasibaigia nutarimo nutraukti baudžiamąjį procesą apskundimo terminas.
- (2) Jeigu dėl paimto daikto teisės vyksta ginčas civiline procesine tvarka, daiktai ir dokumentai saugomi, iki įsigalios sprendimas dėl to arba iki ieškinio senaties termino sukakties.
- (3) Daiktiniai įrodymai, kuriuos ilgą laiką saugoti negalima ir kurie negali būti sugrąžinti savininkui ar teisėtam valdytojui arba ilgalaikis saugojimas gali būti valstybei nuostolingas, procesą vedančio asmens nutarimu perduodami, kad būtų realizuoti ar sunaikinti Vyriausybės nustatyta tvarka.

- (4) Šio straipsnio trečioje dalyje nurodytas procesą vedančio asmens nutarimas ikiteisminiame procese gali būti apskūstas nustatyta tvarka ikiteisminio tyrimo teisėjui.

• **straipsnis. Galutiniai veiksmai atliekami su daiktiniais įrodymais ir dokumentais**

- (1) Nuosprendyje arba nutarime nutraukti baudžiamąjį procesą yra nurodoma, kokie veiksmai yra atliekami dėl daiktinių įrodymų ar dokumentų, būtent:
- 1) daiktai, dokumentai ir vertybės gražinami savininkui ar teisėtam valdytojui;
 - 2) nusikalstamos veikos įrankiai, priklausantys įtariamajam ar kaltinamajam, yra sunaikinami;
 - 3) vertybės, daiktai ir dokumentai, įgyti nusikalstamu būdu, konfiskuojami;
 - 4) apyvartoje uždrausti daiktai perduodami į atitinkamas įstaigas arba sunaikinami;
 - 5) neturintys vertės daiktai suinteresuotų asmenų prašymu perduodami jiems arba sunaikinami.
- (2) Jeigu daiktinis įrodymas turi būti gražintas savininkui ar teisėtam valdytojui, tačiau tai padaryti neįmanoma, savininkui atlyginama atiduodant tos pačios rūšies ir kokybės daiktą, arba apmokama jo vertė, kuri buvo gražinimo momentu.

Literatūra

1. Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89).
2. Burda, R. Profesoriaus Eugenijaus Palskio požiūris į įrodymų sampratą. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67).
3. Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [1 kn.]: I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.
4. Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [2 kn.]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
5. Goda, G., et. al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius, 2005.
6. Ekspertų, konsultantų, specialistų, piliečių, visuomeninių organizacijų, valstybės institucijų, Seimo narių pasiūlymai, pataisos, pastabos dėl Lie-

- tuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekto (IXPp959). Lietuvos apeliacinis teismas, Teisės institutas.
7. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2008.
 8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1181, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
 9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
 10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 82-2830.
 11. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2010-02-26 informacija Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui, registruota 2010-03-01 Nr. G-2010-3441.
 12. *Teismų praktika*. 2007, Nr. 27.
 13. Merkevičius, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009.
 14. Palskys, E. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1990–1994 metais. *LPA mokslo darbai*. 1995, IV tomas.
 15. Pošiūnas, P. *Teismo ekspertizės pagrindai*. Vilnius, 1994.
 16. Prokuratūros veiklos 2010 metais ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-04-18]. <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Ataskaitos/tabid/413/Default.aspx>>.
 17. Rinkevičius, J. Įrodymų samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*. 1992, 26.
 18. Rinkevičius, J. Specialių žinių samprata ir tesimo ekspertų kompetencija. *Teisė*. 2000, 37.
 19. Stungys, K. Įrodymų samprata baudžiamojo proceso kodekso projekte. *Jurisprudencija*. 2000, 16 (8).
 20. Teorinio seminaro „Baudžiamojo proceso įstatymų reforma Lietuvoje: įrodymai ir įrodinėjimas naujame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse“, vykusio 1997 m. sausio 30 d., programa ir dalioji medžiaga.
 21. Лазарева, В. А. *Доказывание в уголовном процессе*. Москва, 2010.

Santrauka

Visuotinai pripažįstama, kad įrodymai ir įrodinėjimas baudžiamajame procese yra svarbiausi pagrindai, o įtvirtinta teisės normose procesinė įrodinėjimo forma gali padėti arba trukdyti atskleidžiant ir ištiriant nusikalstamas veikas. Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nebėra teismo, prokuroro ar tyrėjo pareigos visapusiškai, iki galo ir objektyviai iširti bylos aplinkybes, ko buvo reikalaujama daugelį dešimtmečių anksčiau. Dabar nusikalstamų veikų atskleidimo pareiga adresuojama vien prokurorui ir ikiteisminio tyrimo įstaigoms, o teismas tiesiogiai nebesaistomas nusikalstamos veikos ir jos padariusio subjekto kaltumo įrodinėjimo pareiga. Be to, galiojančiame kodekse kitaip nei anksčiau traktuojami įrodymai ir įrodinėjimo procesas ikiteisminiame etape, pakito proceso dalyvių įtaka ir santykis, atsirado daugybė rungtyniškumo elementų jau ir ikiteisminiame tyrime ir kt. Todėl straipsnyje konkrečiau ir kryptingiau pažvelgta į įrodinėjimo tikslą, dalyką ir įrodinėjimo proceso nesenos praeities ir dabarties teisinio reglamentavimo pokyčius, jų pagrindimą, taip pat atkreipiamas dėmesys į teisinio reguliavimo baudžiamajame procese pokyčiais sukeltus kai kuriuos neigiamus praktinės veiklos rezultatus. Be to, aptariamos ir kai kurios įrodymų bei įrodinėjimo proceso tendencijos ateityje. Pasinaudojant kaimyninių ir kitų valstybių naujausia patirtimi reglamentuojant įrodymus ir įrodinėjimo procesą, darbe pateikiamas, autoriaus nuomone, tinkamesnis ir veiksmingesnis įrodymų bei įrodinėjimo priemonių reglamentavimo modelis.

ĮRODINĖJIMO DALYKAS TAIKANT PRIEVARTOS PRIEMONES

Egidijus Losis*

Įvadas

Prievartos priemonių taikymas baudžiamajame procese – itin jautri žmogaus teisių ir laisvių varžymo sritis, kurioje netinkamas prievartos priemonės reglamentuojančių procesinių nuostatų aiškinimas ir taikymas gali lemti netinkamą įrodinėjimo dalyko suvokimą, kartu ir žmogaus teisių pažeidimus nepagrįstai pritaikius prievartos priemonę.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusioje Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso¹ redakcijoje įstatymų leidėjas kaip prievartos priemonių taikymo metodologinį pagrindą *de jure* įtvirtino proporcingumo principą (BPK 11 str.). Proporcingumo principo reikalavimų ir prievartos priemonių taikymo pagrindų visuma sudaro įrodinėjimo dalyką parenkant ir taikant prievartos priemones. Nagrinėjant prievartos priemonių taikymo praktiką pastebima, kad proporcingumo principo kriterijai dažniausiai ignoruojami, nurodant tik prievartos priemonių taikymo pagrindus. Šią aplinkybę lemia tai, kad LR baudžiamojo proceso kodekse iš esmės neapibrėžtas proporcingumo principo turinys ir taikymo tvarka bei kriterijai, dėl ko šis principas prievartos priemones taikančių Lietuvos baudžiamojo proceso subjektų praktikoje *de facto* nėra įgyvendinamas.

Siekiant nustatyti proporcingumo principo turinį taikant prievartos priemones ir įvardyti konkrečius kriterijus, sudarančius įro-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros lektorius.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37. (Su pakeitimais ir papildymais). Toliau tekste – Baudžiamojo proceso kodeksas arba BPK.

dinėjimo dalyką taikant prievartos priemonės, nagrinėjama Europos Žmogaus Teisių Teismo², Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo³ jurisprudencija, kurioje šis principas vertinamas kaip vienas pagrindinių saugiklių, saugančių žmogaus teises nuo nepagrįstų valstybės prievartinių veiksmų, yra labiausiai išplėtotas.

Proporcingumo principą, kaip vieną pagrindinių Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje išplėtotų žmogaus teisių apsaugą garantuojančių principų, šio principo kilmę, evoliuciją, sampratą teisės doktrinoje nagrinėjo užsienio valstybių autoriai J. Christoffersenas, S. Trechselas, Y. Arai-Takahashi, T. Pedersenas, K. Stern, N. Emiliou, A. Bogdandy, M. Reimann, J. Zekoll, A. Arnulf, R. Thomas, E. Ellis, H. Maurer, G. Jacobs, J. A. Usher, J. Schwarze, E. Schmidt-Assman, M. Eissen, B. Emmerson, A. Ashworth, J. J. Cremona ir kiti bei Lietuvos autoriai G. Goda, R. Merkevičius, I. Danelienė, E. Švilpaitė.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos temos naujumas yra tas, kad nors prievartos priemonių institutui teisės mokslininkai skiria daug dėmesio, Lietuvos teisės moksle nėra kompleksiško įrodinėjimo dalyko taikant prievartos priemones tyrimo, apimančio tarptautinių teisės aktų ir tarptautinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo institucijų jurisprudencijos bei Lietuvos Respublikos teisės aktų analizę, siekiant nustatyti proporcingumo principo reikalavimus (kriterijus) prievartos priemonių taikymo procesui, griežčiausių prievartos priemonių taikymo pagrindų analizę.

Tinkamas įrodinėjimo dalyko nustatymas, apimantis tiek proporcingumo principo kriterijus, tiek prievartos priemonių taikymo pagrindus, prisidės prie žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo baudžiamojo proceso subjektams taikant prievartos priemones.

Pagrindinis straipsnio tikslas – atskleisti įrodinėjimo dalyką taikant prievartos priemones baudžiamajame procese: 1) proporcingumo principo kriterijus; 2) prievartos priemonių taikymo pagrindus.

Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- 1) išnagrinėti proporcingumo principo taikant prievartos priemones teorinius pagrindus;
- 2) nustatyti proporcingumo principo nustatymo metodus, proporcingumo principą sudarančių kriterijų turinį;

² Toliau tekste – EŽTT.

³ Toliau tekste – Konstitucinis Teismas.

- 3) išnagrinėti prievartos priemonių taikymo pagrindus;
- 4) nustatyti baudžiamojo proceso prievartą reglamentuojančių normų bei taikymo rekomendacijų tobulinimo poreikį ir galimybes prirėikus pateikti konkrečius teisės aktų pasiūlymus, suformuluoti metodines rekomendacijas.

Šio straipsnio tyrimo objektas – įrodinėjimo dalyką taikant prievartos priemones sudarantys proporcingumo principo kriterijai, prievartos priemonių taikymo pagrindai.

Šiame straipsnyje tikrinama hipotezė: prievartos priemonių taikymo procese įrodinėjimo dalykas suvokiamas neišsamiai, t. y. Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese įtvirtinto proporcingumo principo kriterijai – netaikomi.

Straipsnyje proporcingumo principo kriterijams išnagrinėti, atskleisti autorius taikė įvairius teorinius ir empirinius mokslinio tyrimo metodus, kurių pagrindiniai – loginis, sisteminės analizės, bylų ir dokumentų analizės, lyginamasis. Be to, darbe taikyti šie pagalbiniai – lingvistinis, teleologinis tyrimo – metodai.

1. Proporcingumo principo turinys

Prievartos priemonių taikymo procese įrodinėjimo dalyką sudarančio proporcingumo principo kriterijai bus nustatomi nagrinėjant EŽTT jurisprudenciją.

EŽTT jurisprudencijoje nuo 1970 metų proporcingumo principas tapo bendrai taikomu principu dėl visų EŽTK nustatytų teisių ir laisvių varžymo. Teisinėje doktrinoje vyrauja nuomonė, kad proporcingumo principas yra tiesiogiai priklausomas nuo suvaržymų ir EŽTK saugomų žmogaus teisių ir laisvių apribojimo konteksto⁴, t. y. nuo proporcingumo testą sudarančių elementų – žmogaus teisių ir būtinumo jas varžyti taikant prievartos priemones. Būtent proporcingumo principo taikymas leidžia teisingai išspręsti tarp šių dviejų

⁴ Yourow, H. C. *The Margin of Appreciation Doctrine*. The Hague, Boston, London: Kluwer Law International, 1996, p. 92; Schokkenbroek, J. G. C. in van Dijk and van Hoof. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. 1998, p. 80; McBride, J. *Proportionality and the European Convention on Human Rights, The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*. Oxford, Portland Oregon: Hart Publisher, 1999, p. 24.

teisinių gėrių kylančius konfliktus, kurie įvyksta tik tuomet, kai pri-
taikomi konkretūs apribojimai ar suvaržymai.

EŽTT jurisprudencijos pagrindu žmogaus teisių ir visuomeni-
nio intereso konfliktus nagrinėjęs LR Konstitucinis Teismas nurodė:
*„tarp asmens teisių ir laisvių iš vienos pusės ir visuomenės interesų – iš
kitos neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. De-
mokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant
skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš
interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas. <...>
Pagal <...> susiformavusių Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką
tokie apribojimai galimi, t. y. laikomi pagrįstais, jeigu atitinka dvi są-
lygas: 1) yra teisėti ir 2) būtina reikalingi demokratinėje visuomenėje.
Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi
tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluoja-
mos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo
ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei
prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąly-
gas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtina
reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti
ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemo-
nės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui. Galimi atvejai, kai
atitinkamo ribojimo prasingumas slypi konkrečios teisės (ar laisvės)
prigimtyje arba kai atitinkamais apribojimais siekiama išvengti koli-
zijos su kitomis pagrindinėmis teisėmis. Minėtais atvejais pagrindinių
teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir
akivaizdžios būtinybės kriterijais. Svarbu ir tai, kad dažnai konflik-
tas kyla iš esmės tarp lygiaverčių konstitucinių teisinių vertybių, todėl
tokiais atvejais atitinkamais apribojimais neturėtų būti smarkiai pa-
žeidžiama buvusi jų pusiausvyra.“⁵*

Pirmiausia bus nagrinėjami proporcingumo principo elementai
(1.1. skyrius), proporcingumo nustatymo metodai (testai), jų struk-
tūra ir konkretūs elementai (2 skyrius).

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas
„Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietu-
vos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos
Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio
reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės ži-
nios*. 1997, Nr. 15-314.

1.1. Proporcingumo principo elementai: žmogaus teisės ir visuomeninis interesas jas riboti

EŽTT ir LR Konstitucinio Teismo doktrinos analizė leidžia teigti, kad proporcingumas taikant prievartos priemones baudžiamajame procese turi būti nustatomas vertinant šiuos elementus: 1) žmogaus teises ir laisves; 2) jų ribas nustatantį visuomeninį interesą, t. y. būtinybę varžyti žmogaus teises ir laisves; 3) santykį tarp žmogaus teisių ir visuomeninio intereso jas riboti. Žmogaus teisės ir laisvės bei visuomeninis interesas jas varžyti yra du priedais taikyti prievartos priemonės sudarantys elementai, kurie vertintini kaip du skirtingi poliai, tarp kurių balansą (pusiausvyrą) nustato proporcingumo principas.

Pirmųjų proporcingumo principo elementų – žmogaus teisių ir jų varžymo ribų tyrimas reikšmingas, siekiant nustatyti leistinumą baudžiamąjo proceso prievartos priemonėmis varžyti atitinkamas žmogaus teises bei laisves ir nustatyti valstybės institucijų veikimo ribas taikant prievartos priemones.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, pagrindinio nacionalinės teisės akto – Konstitucijos, šių aktų aiškinančių subjektų (Konstitucinio Teismo, Europos Teisingumo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo) jurisprudencijos analizė rodo, kad visuomeninį interesą, kitaip tariant, būtinybę varžyti kito visuomenės nario teisę, lemia tokios aplinkybės kaip būtinybė demokratinėje visuomenėje užtikrinti valstybės saugumą, visuomenės apsaugą ar šalies ekonominės gerovės interesus, siekis užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtinybė žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti (analogiški pagrindai išdėstyti Konvencijos 8–11 str., Konstitucijos 23, 25–26, 32, 36 str.). Baudžiamajam procesui itin aktualios Konvencijos 2 straipsnio 2 dalyje teisės į gyvybę išlyga, Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje, Konstitucijos 20 str. esančios teisės į laisvę išlygos, Konvencijos 1 protokolo 1 straipsnyje, Konstitucijos 23 str. esančios teisės į nuosavybę išlygos bei Konvencijos 8–11 straipsnyje garantuotų teisių išlygos.

Išvardyti tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai garantuoja asmenims netrukdomą naudojimąsi nustatytais teisėmis bei laisvėmis ir nustato šių teisių suvaržymo sąlygas. Tik nustačius vals-

tybės galimybių kištis į asmens naudojimąsi teisėmis ir laisvėmis ribas, sudaromos prielaidos vertinti prievartos priemonių taikymo baudžiamajame procese proporcingumą. Jei šių ribų nežinoma, bet koks proporcingumo tyrimas netenka jokių atskaitos taškų, t. y. yra nepagrįstas.

Proporcingumo principas yra netaikomas nustatyti naudojimosi absoliučiomis teisėmis ribas. Absoliučios teisės tinkamiausiu pavyzdžiu yra laikoma EŽTK 3 straipsnyje esanti teisė, sauganti asmenį nuo kankinimų ir kitokio nežmoniško elgesio. Draudžiamo elgesio riba yra paprastai neginčijama⁶, kai tai susiję su kankinimais⁷, o veiksmas gali būti laikomas draudžiamu, net nevertinant jo pagal proporcingumo principą⁸. *Soering v. the United Kingdom* byloje EŽTT nurodė, kad EŽTK 3 straipsnyje nustatyta teisė yra absoliuti, nes „nėra jokių nuostatų, nustatančių jos išimtis“.

Pažymėtina, kad BPK 11 straipsnyje įtvirtintas proporcingumo principas taip pat griežtai draudžia žmogaus kankinimą ar bet kokius žmogaus orumą žeminančius veiksmus. Tačiau pažymėtina, kad EŽTT pasisakė, jog tokiems veiksmams proporcingumo tyrimas nėra būtinas, nes jie tiesiog yra neleistini. Analogiškos pozicijos laikosi ir R. Jurgaitis nurodydamas: „Nevertėtų plačiau kalbėti apie absoliučias, t. y. neribojamas teises ir laisves: teisė į gyvybę, draudimą žmogų kankinti ir pan., kurių negalima varžyti jokiais būdais. Labiau reikėtų atkreipti dėmesį į tas teises ir laisves, kurios pagal Konstituciją nėra absoliučios ir gali būti ribojamos, pavyzdžiui, teisė į žmogaus laisvės neliečiamumą, teisė į žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą, teisė į asmens neliečiamumą, teisė į nuosavybės neliečiamumą, teisė į žmogaus būsto neliečiamumą ir pan.“⁹

Tuo tarpu žmogaus teisių suvaržymus pateisinančios išlygos (pagrindai) teisės doktrinoje dalijamos į tris stambias kategorijas: suvaržymai, susiję su teisėtumo apsauga; suvaržymai, susiję su vi-

⁶ *Ribitsch v. Austria*, 1 December 1995, §37, Series no. 336.

⁷ *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, § 94, § 96–105, ECHR 1999-V; *Dikme v. Turkey*, no. 20869/92, § 88, § 92–96, ECHR 2000-VIII.

⁸ *Tekin v. Turkey*, no. 22496/93, § 53, ECHR 1998-IV; *Asenov and Others v. Bulgaria*, 28 October 1998, § 95.

⁹ Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 22–23.

suomenės intereso apsauga, ir suvaržymai, susiję su individo interesų apsauga.

Teisinės tvarkos apsauga reikšminga baudžiamajam procesui ir konkrečiai prievartos priemonių taikymui, apima taikytinų priemonių teisėtumą „įvykdant teisėtą suėmimą“ „sulaikant teisėtai suimtą asmenį nuo pabėgimo“, užkertant kelią asmeniui „pabėgti“, „užtikrinant teisės nustatytų įpareigojimų vykdymą“. Nacionalinės baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės atliekamas gana svarbus vaidmuo ribojant žmogaus teises kildinamas iš EŽTK įtvirtintų nuorodų į „pagrįstą įtarimą įvykdžius nusikaltimą“, „nusikaltimo prevenciją“, „kompetentingo teismo taikomą suėmimą“, „nepaklusimą teismo teisėtam nurodymui“¹⁰.

Būtent siekis užtikrinti visuomenės saugumą, užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams, nusikaltimams, apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves nustato žmogaus teisių varžymo ribas baudžiamajame procese ir yra prielaida (kriterijai) varžyti žmogaus teises bei laisves prievartos priemonėmis.

Tačiau tiriant prievartos priemonių taikymą vien prielaidos nepakanka, bet būtina kiekvieną žmogaus teisių varžymą vertinti pagal proporcingumo testus (1.2 skyrius), t. y. nustatyti tinkamą balansą tarp varžomos teisės ir siekiamo tikslo.

Apibendrinant pažymėtina, kad tiek žmogaus teisės, tiek jų varžymo ribos kaip proporcingumo elementai daugiausia įtvirtinti teisės aktuose. Tuo tarpu 3 kriterijaus, t. y. santykio (proporcingumo, adekvatumo) tarp žmogaus teisių ir jų suvaržymo nustatymas kelia daugiau sunkumų, nes jokie jo nustatymo kriterijai teisės aktuose nėra apibrėžti ir praktikoje šis elementas priklausomas nuo subjektyvaus prievartos priemonės taikančio subjekto vertinimo.

Nėra universalaus ir vienareikšmiškai tinkamo mechanizmo proporcingumui nustatyti tarp prievartos priemonės, varžančios žmogaus teises, ir siekiamo tikslo (visuomeninio intereso), tačiau tarpautiniai teismai formuoja bent minimalius kriterijus, kuriuos turi atitikti priemonė, kad ją būtų galima vertinti kaip proporcingą siekiamam tikslui.

¹⁰ Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009, p. 75.

1.2. Horizontalusis ir vertikalusis proporcingumo nustatymo būdai

Proporcingumo nustatymo būdai reikšmingi tuo, kad nustato minimalius standartus (kriterijus), kurias prievartos priemonės taikantis subjektas privalo įvertinti ir įrodyti prieš taikydamas konkrečias žmogaus teises varžančias prievartos priemones.

Kaip jau nagrinėta anksčiau, proporcingumo principo esmė ta, kad taikoma priemonė turi būti proporcinga ir būtina tikslui pasiekti. Pagal Europos Teisingumo Teismo vartojamą standartinę formulę, siekiant nustatyti, ar Bendrijos teisė atitinka proporcingumo principą, reikia nustatyti, kokias priemones ji pasitelkia tikslui pasiekti, ar šios priemonės atitinka tikslo svarbą ir yra būtinos šiam tikslui pasiekti. Tai reiškia, kad proporcingumo principas apima tinkamumo ir būtinumo testus¹¹.

Vertikalųjį proporcingumo idėjos patikrinimo testą savo praktikoje dažnai taiko Europos Teisingumo Teismas, nors pradinių šio testo idėjų ištakų reikėtų ieškoti ne Europos Sąjungos teisėje, bet Vokietijos konstitucinėje bei administracinėje teisėje. Atlikta teisės literatūros bei praktikos analizė leidžia daryti prielaidą, jog vertikaliojo testo esmę sudaro tai, jog jo metu nuosekliai vienas po kito tikrinami trys kriterijai:

a) taikytinos ar ketinamos taikyti priemonės „tinkamumas“. Tikrinant šį kriterijų, sprendžiama, ar pasirinkta priemonė, galinti vienaip ar kitaip daryti įtaką asmens teisėms, yra tinkama tam, kad būtų pasiektas norimas testas ar palengvintas jo pasiekimas;

b) taikytinos ar ketinamos taikyti priemonės „būtinumas“. Tikrinant šį kriterijų, sprendžiama, ar pasirinkta priemonė tikrai yra reikalinga konkrečiomis aplinkybėmis ir ar nėra taikomai ar ketinamai taikyti priemonei alternatyvos;

c) taikytinos ar ketinamos taikyti priemonės „adekvatumas“, t. y. (proporcingumas siaurąja prasme). Tikrinant šį kriterijų, sprendžiama, ar pasirinkta priemonė, jei ji yra „tinkama“ ir „būtina“, ne-

¹¹ Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006, p. 139.

suardo teisingo balanso tarp varžomos teisės ir siekiamų tikslų ir (ar) nesunaikina varžomos teisės esmės¹².

Šis testas, grindžiamas palaipsniu nurodytų elementų (kriterijų) vertinimu, teisės doktrinoje vadinamas vertikaliuoju ir apibūdinamas kaip tikslusis proporcingumo principas¹³. J. Christoffersenas, nagrinėdamas vertikalųjų proporcingumo testą tarptautinės teisės analizės pagrindu, pateikia panašias, o kartu skirtingas proporcingumo principą sudarančias aplinkybes:

- a) pirma, tikslas turi būti pakankamai reikšmingas tam, kad pateisintų saugomos teisės ar laisvės suvaržymą. Tikslas bent jau minimaliai turi būti nulemtas svarbaus visuomeninio susirūpinimo ar primygtinio spaudimo laisvoje ir demokratinėje visuomenėje;
- b) antra, priemonė turi kaip galima mažiau suvaržyti teisę ar laisvę;
- c) trečia, turi būti proporcingumo santykis tarp taikytinos priemonės rezultato ir pakankamos svarbos tikslų; kuo žalingesnis varžančios priemonės rezultatas, tuo svarbesnis tikslas turi būti tam, kad priemonė būtų pagrįsta ir aiškiai pateisinama laisvoje ir demokratinėje visuomenėje.

Trečiasis kriterijus, proporcingumas siaurąja prasme, susideda iš dviejų skirtingų dalių, priklausančių nuo priemonių, kuriomis nustatomos teisių esmės varžymo ribos. Tradicinis trijų dalių proporcingumo testas yra bendresnio laipsniško aiškinimo tęsinys:

1. Nustatoma teisės apimtis ir įsikišimo į naudojimąsi teisėmis buvimas;
2. Įvertinamas priemonės teisėtumas;
3. Nustatomas siekiamo tikslo teisėtumas ir
4. Nagrinėjamas proporcingumas, atsižvelgiant į tris aukščiau išvardytus elementus.

¹² Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 70; Schwarze, J. *European Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006, p. 687; Emiliou, N. *The principle of Proportionality in European Law- A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International, 1996, p. 24–26; Reimann, M., Zekoll, J. *Introduction to German Law. 2nd edition*. Netherlands: Kluwer Law International, 2005, p. 24–26; Jacobs, F. G. Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law. *Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing*. 1999, p. 1.

¹³ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 71.

Palaiapsnis požiūris yra įtvirtintas kai kuriose EŽTT sprendimuose ir pripažįstamas (ar bent jau neatmetamas) įvairių teisės mokslininkų¹⁴.

Tuo tarpu J. Christoffersenas nurodo ir lankstesnį – horizontalųjį proporcingumo nustatymo metodą (testą)¹⁵. Horizontaliojo testo esmę sudaro tai, jog jo metu, skirtingai nuo vertikaliojo testo, visi mūsų anksčiau išvardyti kriterijai tikrinami ne nuosekliai, bet įvertinamas toks kriterijų kiekis (visuma), kuris leistų formuoti išvadą pagal pasirinkto prievartinio veiksmo atitiktį siekiamiems tikslams.

J. Christoffersenas, atlikdamas EŽTT praktikos analizę, nustatė, kad EŽTT, nustatydamas proporcingumo principą, pradeda taikyti būtent horizontalųjį metodą. J. Christoffersenas daro išvadą, kad vertikaliojo proporcingumo principo nustatymo testas, kai teisės priešpriešinamos apribojimams, yra tik iliuzija, nes praktikoje balanso paieška – neišvengiamai daugialypis uždavinys, verčiantis apsvarstyti daugybę variantų, kurie sprendimą priimančią subjektą stumia skirtingomis kryptimis. J. Christoffersenas laikosi nuomonės, kad galimas tik horizontalusis tinkamo balanso nustatymo testas, kuris taikytinas plačiau nei apribojimus nustatančios normos¹⁶.

Taigi vertinant taikomų priemonių proporcingumą (kriterijų visumą) iš esmės galima naudotis abiem metodais: įvairūs proporcingumo kriterijai gali būti pateikti vertikalieji ir ištirti nuosekliai, vienas paskui kitą, ar pateikti horizontalieji ir nagrinėjami kaip bendro balanso nustatymo testo dalis.

Pažymėtina, kad Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje G. Goda formuoja vertikaliojo proporcingumo nustatymo metodą, atitinkantį Vokietijos konstitucinės teisės ir Europos Teisingumo

¹⁴ Corten, O. *L'utilisation du „raisonnable“ par le juge international – Discours juridique, raison et contradictions*. Bruxelles: Bruylant, 1997, p. 571; Dijk, P.; Hoof, F. *Theory and Practise of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, 1998, p. 771–772; Fordham, M.; Mare, T., p. 53, 60; Cameron, A. National Security and the European Convention on Human Rights. *Uppsala: Iustus Förlag AB*. 2000, p. 33; Viljanen, J. *The European Court of Human Rights as a Developer of the General Doctrines of Human Rights Law – A Study of the Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights*. Tampere: University of Tampere, 2003, p. 29–30.

¹⁵ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 71.

¹⁶ *Ibid.*, p. 76.

Teismo tradicijas. G. Goda nurodo, kad proporcingumo principo laikymasis baudžiamajame procese taikant prievartos priemones reiškia pareigą, priemonę taikančiam subjektui prieš priimant kiekvieną sprendimą, susijusį su žmogaus teisių suvaržymu, kruopščiai tikrinti, ar toks suvaržymas nebus per griežtas. Toks tikrinimas turi būti atliekamas atsakant į klausimus:

1. Ar taikant konkrečią prievartinio pobūdžio priemonę gali būti pasiekti tikslai, kuriuos įgyvendinant buvo nuspręsta taikyti tą priemonę;
2. Ar tie patys tikslai negali būti pasiekti taikant švelnesnes priemones;
3. Ar rezultatas, kuris bus pasiektas pritaikius priemonę, bus pakankamai reikšmingas, palyginti su suvaržymais, patiriamais asmens, kuriam ta priemonė bus pritaikyta.

Į bent vieną iš čia pateiktų klausimų atsakius neigiamai, žmogaus teises varžančios priemonės taikyti negalima¹⁷.

Pažymėtina, kad ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje¹⁸ proporcingumo principo klausimais pastebimi vertikaliojo principo elementai.

Vertinant prievartos priemonių taikymą, atlikus beveik 80 Lietuvos įvairių grandžių teismų nutarčių, susijusių su prievartos priemonių taikymo skyrimu (pratęsimu), pastebima, kad prievartos priemonės taikantys subjektai nesinaudoja jokių proporcingumo principo nustatymo metodu arba matomas padrikas naudojimas tam tikrais proporcingumo principo nustatymo metodų kriterijais.

Pavyzdžiui, ikiteisminiame tyrime Nr. 07-1-108-08 įtariamasis (jo gynėjas), skųsdami ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį dėl prievartos priemonės – laikino nušalinimo nuo pareigų taikymo įtariamojo Z. G. atžvilgiu, dalyje skundų (pavyzdžiui, 2008 m. gruodžio 18 d., 2008 m. lapkričio 4 d. skunde ir kituose) nurodė, kad priear-

¹⁷ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 54–55.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.

tos priemonės taikymas yra neproporcingas, nes neatitinka EŽTT suformuotų bendrųjų proporcingumo principo kriterijų. Susidaro įspūdis, jog Kauno apygardos teismas išnaudojo tai, kad priimamas sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas ir išnagrinėjęs gynėjo skundus 2008 m. lapkričio 28 d. nutartyje (baudžiamojoje byloje Nr. 1PP-34/08), 2009 m. sausio 5 d. nutartyje (baudžiamojoje byloje Nr. 1PP-6/09), 2009 m. vasario 19 d. nutartyje (baudžiamojoje byloje Nr. 1PP-9/09), 2009 m. balandžio 15 d. nutartyje (baudžiamojoje byloje Nr. 1PP-17/09) išdėstytų argumentų dėl proporcingumo principo pažeidimo apskritai nenagrinėjo. Kauno apygardos teismas, atmesdamas argumentus dėl proporcingumo principo pažeidimo, tiesiog nagrinėjo tik prievartos priemonės skyrimo pagrindų klausimą („pagal teisę“ ir „būtinumo“ kriterijus):

„<...> laikinas nušalinimas nuo pareigų yra priskiriamas kitų procesinės prievartos priemonių kategorijai ir kardomąja priemone, nelaikomas ir taikomas jos gali būti kartu su kardomąja priemone. Kitų procesinės prievartos priemonių taikymu siekiami tikslai skiriasi nuo tikslų, siekiamų taikant kardomasias priemones. Laikinu nušalinimu nuo pareigų baudžiamajame procese gali būti siekiama dviejų tikslų, t. y. greičiau ir nešališkiau ištirti nusikalstamas veikas, arba užkirsti įtariamajam bei kaltinamajam galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, kliudyti bylos tyrimui ir nagrinėjimui. O ir taikoma ši prievartos priemonė gali būti tik valstybės tarnautojams ir jiems prilygintiems asmenims. Pažymėtina, kad, tenkindamas prokuroro prašymą teismas, nors ir nemotyvavo, tačiau šios kitos procesinės prievartos priemonės, laikino nušalinimo nuo pareigų, skyrimo reikalavimų nepažeidė, tad ir pagrindo naikinti nutartį nėra.“ Akivaizdu, kad proporcingumo principas ir jį sudarantys kriterijai teismo nebuvo tiriami.

Proporcingumo principas varžant žmogaus teises ir laisves turi būti taikytinas itin kruopščiai, nes kaip seka iš subsidiarumo principo būtent nacionalinei valdžiai suteikiama veikimo laisvė, t. y. prerogatyva rinktis priemones atitinkamiems tikslams pasiekti. Tuo tarpu pasinaudojimas tiek vertikaliuoju, tiek horizontaliuoju proporcingumo principo nustatymo metodais sustiprintų žmogaus teisių ir laisvių apsaugą prievartos priemonių taikymo procese baudžiamajame procese, nes nustatytų skiriant prievartos priemonės privalomus įvertinti kriterijus. Baudžiamajame procese proporcin-

gumo laikymasis tarp prievartos priemonių ir siekiamo teisėto tikslo užtikrina griežtą nacionalinės valdžios institucijoms suteiktos diskrecijos įgyvendinimą.

2. Vertikalojo proporcingumo principo nustatymo būdo kriterijai

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ir baudžiamojo proceso teisės doktrinoje stebint vertikalojo proporcingumo principo nustatymo požymius, darbe bus vadovaujama vertikalojo proporcingumo principo nustatymo procedūra ir tiriama ją sudarantys kriterijai. Pažymėtina, kad šiame skyriuje nagrinėjami kriterijai yra aktualūs ir horizontaliajam proporcingumo principo nustatymo metodui, tačiau skiriasi jų vertinimo procedūra. Tolesnių skyrių tyrimo objektai yra proporcingumo principo nustatyti kriterijai (elementai), vertinami per prievartos priemonių taikymo prizmę: prievartos priemonės tinkamumo kriterijus (2.1. poskyris), būtinumo kriterijus (2.2. poskyris), proporcingumo kriterijus tiesiogine (siaurąja – *stricto sensu*) prasme (2.3. poskyris).

2.1 Prievartos priemonės tinkamumo kriterijus

Prievartos priemonės tinkamumo kriterijus apima prievartos priemonės teisėtumą ir tinkamumą pasiekti nustatytą tikslą.

2.1.1. Prievartos priemonės teisėtumas

Tiesiogiai prievartos priemonių teisėtumo reikalavimas įtvirtintas Konstitucijos II skyriaus straipsniuose bei EŽTK 2, 5, 8, 9, 10, 11 straipsniuose, Pirmojo protokolo 1 straipsnyje, kuriame nurodoma, kad žmogaus teises varžyti leidžiama tik teisės aktų pagrindu: „kai nustato įstatymas“ (EŽTK 2 str.), „įstatymo nustatyta tvarka“ (5 str.), „įstatymų nustatytus atvejus“ (EŽTK 8 str.) ir etc.

LR Konstitucinis Teismas, remdamasis EŽTT jurisprudencija, yra nurodęs, jog „Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant

teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas.¹⁹

Konstitucinio Teismo nutarimo ir EŽTT jurisprudencijos analizė nagrinėjant teisėtumo kriterijų pasitelkus prievartos priemones rodo, kad kiekviena prievartos priemonė turi atitikti šias nustatytas sąlygas:

1. Prievartos priemonės taikymas turi būti nustatytas teisės normų;
2. Teisės norma, nustatanti suvaržymą (prievartos priemonės taikymo galimybę), turi būti viešai prieinama;
3. Teisės norma, nustatanti prievartos priemonės taikymo sąlygas ir tvarką, turi būti aiški, jos turinys turi būti numatomas (prognozuojamas).

Šios EŽTT ir Konstitucinio Teismo nustatytos teisėtumo principo sąlygos vienareikšmiai pripažįstamos ir teisės doktrinoje²⁰.

Prievartos priemonių taikymo procese teisėtumo kriterijus didesnių problemų nekelia, todėl šiame straipsnyje nebus plačiau nagrinėjamas.

2.1.2. Prievartos priemonės tinkamumas tikslui pasiekti (tinkamumas siaurąja prasme)

Įvertinus, ar prievartos priemonė atitinka teisėtumo reikalavimą, vertinant prievartos priemonės proporcingumą, taikymo teisėtumą, reikia įvertinti, ar pati priemonė pagal savo esmę ir pobūdį įprastomis aplinkybėmis gali pasiekti prievartos priemonę parenkančio ir taikančio subjekto užsibrėžtą tikslą ar bent padėti prie jo priartėti.

Proporcingumui įvertinti tiek ETT, tiek EŽTT nustato patikrinimo procedūrą, kurios metu nustatoma, ar taikytina priemonė apskritai yra tinkama konkrečioms visuomeniniams interesams

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

²⁰ Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice*. Second edition. London, 2007, p. 100–107.

tenkinti. Nustatant priemonės tinkamumą turi būti įvertinta, kokią teisę ir kiek taikoma prievartos priemone siekiama suvaržyti. Kita vertus, turi būti įvertintas siekiamo visuomeninio intereso vertingumas, reikšmingumas visuomenei.

Kaip jau minėta, dalis teisių (pavyzdžiui, teisė į gyvybę, teisė į sveikatą) baudžiamajame procese yra vertinamos kaip absoliučios, tai reiškia, kad draudžiamas bet koks jų suvaržymas, o bet kuri prievartos priemonė, nukreipta į šių teisių suvaržymą, pripažįstama netinkama priemone, pažeidžiančia tarptautinių sutarčių nuostatas: *„Konstitucija pateisina tik tokį pagrindinių žmogaus teisių ribojimą, kuriuo siekiama legitimųjų konstitucinių tikslų bei kuris yra tinkamas ir būtinas, siekiant užsibrėžto konstitucinio tikslo, taip pat adekvatus (proporcingas siaurąja prasme) ribojamos žmogaus teisės vertei. Legitimaus konstitucinio tikslo reikalavimas reiškia, jog Konstitucija pateisina tik tokius norminius ir faktinius valstybės valdžios veiksmus, kuriais siekiami tikslai ir priemonės jiems pasiekti neprieštarauja ne tik expressis verbis formuluojamiems konstituciniams draudimams (pvz., Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalies draudimui žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis <...>), bet ir Konstitucijos dvasiai (visų pirma Konstitucijos preambulėje įtvirtintam atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiui).“*²¹ Teisėtos valstybės siekis bet koki žmogaus teisių suvaržymą įpareigoja griežtai reglamentuoti teisės aktais, kad būtų išvengta savavališko ir nepagrįsto asmens teisių ir laisvių pažeidimo.

Prievartos priemonės tinkamumas užsibrėžtam tikslui pasiekti vertinamas nustatant tiesioginį ryšį tarp priemonės ir jos pritaikymo rezultato. Teisės doktrinoje šio ryšio nustatymas dar vertinamas kaip norminio ir faktinio proporcingumo principo elementų sąveika. Norminis elementas susijęs su priešingų teisių (interesų) reikšmės įvertinimu, tuo tarpu faktinis – su įvairiomis alternatyviomis priemonėmis nagrinėjamu klausimu. Nagrinėjant faktinį elementą, svarbu nustatyti juridinį faktą teisiniam sprendimui priimti. Kaip

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

nurodo J. Christoffersenas, tai dar kitaip vadinamas „priežasčių ir rezultatų“ testas, kuris gali būti vertintinas kaip informacijos, reikalingos pagrįsti prielaidai, kad tam tikras veiksmas ar neveikimas lems atitinkamą rezultatą, tikimybės nustatymo testas²².

Proporcingumo nustatymas kaip procesas yra subjektyvus priemonės taikančios asmens konkrečios bylos aplinkybių ir prievartos priemonių įvertinimo projektavimas į rezultatą (siekiamus tikslus), grindžiamas loginiu mąstymu, vadovaujantis prievartos priemonę parenkančio ir taikančio subjekto turima patirtimi.

Minimalaus prievartos priemonės efektyvumo laipsnio tikslui pasiekti reikalavimas yra svarbus užtikrinant, kad saugoma teisė nėra reikšmingesnė nei priešingas jai siekiamas tikslas, kurio pasiekimui įtakos neturės taikytina priemonė²³. Apribojimas niekam nebūtų naudingas, o neveiksminga teisėto tikslo apsauga gali lemti prievartos priemonės neproporcingumą varžant žmogaus teises ir laisves.

EŽTK 18 straipsnis teigia, kad Konvencijoje skelbiamų teisių ir laisvių apribojimai negali būti taikomi jokiais kitais tikslais, išskyrus nustatytuosius. EŽTT byloje *Brogan and Others v. the United Kingdom* nurodė, kad „tikslo egzistavimas <...> turi būti vertintinas, neatsižvelgiant į tai, ar jis pasiektas“²⁴. Nepaisant to, pirmenybės teikimas tikslams, o ne faktiniam rezultatui nepašalina būtinybės įvertinti taikytinos priemonės veiksmingumą.

J. Christoffersenas nurodo, kad nagrinėjant faktinę proporcingumo dalį išryškėja, jog proporcingumo principą sudaro ne tik teisėto tikslo kriterijus, bet ir iškeliami dar du klausimai: kokia yra problema (konflikto tarp žmogaus teisių pobūdis, žmogaus teisių reikšmingumas, visuomeninio intereso, reikalaujančio suvaržyti žmogaus teises, pobūdis, reikšmingumas ir kitos aplinkybės) ir kiekie gali būti iškilusios problemos sprendimo būdai?

Problemos įvertinimas apima mažiausiai dviejų hipotetinių situacijų įvertinimą:

1. Kokia ateitis susiklostys rūpimu klausimu, jei nebus taikoma jokių papildomų ar alternatyvių priemonių;

²² Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 165.

²³ *Van der Mussel v. Belgium* [PL], 23 November 1983, § 37, Series A no. 70.

²⁴ *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 53, Series A no 145-B.

2. Kokia ateitis rūpimu klausimu bus pritaikius papildomas ar alternatyvias priemones.

Be to, problemos nustatymas ir įvertinimas, kaip ir galimų sprendimų įvertinimas, apima tris glaudžiai susijusius elementus:

1. Kiek taikytinos priemonės padės jas taikančiam subjektui priartėti prie siekiamo tikslo ((ne) patenkinimo laipsnis);
2. Kiek svarbu yra pasiekti siekiamą tikslą (tikslas svarba);
3. Kokia yra įvairių prielaidų scenarijų tikimybė (pasiekiamumas)?

Faktiniai priemonės ir rezultato santykio elementai yra svarbūs įvertinti rezultatą, jei nebus imtasi jokių priemonių; rezultatui įvertinti, jei kokios nors priemonės bus taikytos; kokia priemonė gali palengvinti tikslo pasiekimą ar jį pasiekti; kiek ir kokia priemonė padės pasiekti tikslą; kokia tikimybė, kad priemonė pasieks tikslą ir pan. Proporcingumo įvertinimas taip pat apima norminį elementą, kuris skirtas atskirti teisėtą tikslą nuo neteisėto; pageidaujama įvykių eiga, pritaikius priemonę, nuo nepageidaujamos; naudingas priemonės – nuo duodančių nepageidaujamus rezultatus; leistinas priemonės – nuo neleistinų; svarbias teises, tikslus ir interesus – nuo nesvarbių²⁵.

Tiek minėta EŽTT jurisprudencija, tiek nagrinėta teisės doktrina rodo, kad, norint tinkamai atlikti priemonės ir rezultato proporcingumo testą, būtina nustatyti teisiškai svarbias įrodymais pagrįstas faktines aplinkybes. Tarp norminio ir faktinio proporcingumo elementų vyksta nuolatinė sąveika. Kuo stipriau teisė varžoma, tuo turi būti aukštesnis įrodymų lygis; kuo reikšmingesnė teisė suvaržoma, tuo reikalaujama aukštesnio faktinių duomenų (įrodymų) lygio; kuo svarbesnis tikslas, tuo reikalaujama mažiau faktinių duomenų (įrodymų) pateisinti priemonės taikymą, t. y. nustatomas mažesnis įrodymų lygis²⁶.

Būtinybė įvertinti kiekvienos konkrečios prievartos priemonės taikymo aplinkybes lemia proporcingumo principo dinamiškumą. Kaip teigia R. Jurka, R. Ažubalytė, A. Panomariovas, M. Gušauskienė, vertindami proporcingumo principą *stricto sensu* prasme: „Šio principo kriterijai yra ribos, nurodančios, kiek išsamiai turi būti nagrinėjamas proporcingumo principas. Baudžiamajame procese

²⁵ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 166–167.

²⁶ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 187.

vertinant, ar proceso veiksmai buvo atliekami laikantis šio principo reikalavimų, priklausomai nuo bylos aplinkybių visumos, būtina atsižvelgti į tai, kiek ir kokie konkretūs veiksmai buvo taikomi ar atlikti, kiek laiko reikėjo jiems atlikti ar kiek laiko kokiu metu (kada) jie buvo taikomi, kokiam proceso dalyviui (liudytojui, nukentėjusiajam, įtariamajam, kaltinamajam ir kt.) buvo taikomas ar atliekamas proceso veiksmas, kokio amžiaus, sveikatos būklės, lyties ir pan. asmeniui tai buvo daroma ir taip toliau. Nuo viso to priklauso proporcingumo principo turinys, nes priešingu atveju vertinti, ar reikiamam tikslui buvo pasirinktos adekvačios (proporcingos) priemonės, būtų ypač sunku.²⁷

Visa tai rodo, kad proporcingumą siaurąja prasme įmanoma įvertinti tik išsamiai išnagrinėjus visas bylos aplinkybes ir įvertinus konkrečios prievartos priemones pobūdį.

2.2. Prievartos priemonių būtinumo kriterijus

Antroji prievartos priemonių taikymo proporcingumo sąlyga – būtinumo kriterijaus laikymasis.

Nagrinėdami būtinumo subprincipą, pirmiausia nustatysime būtinumo sampratą, funkciją (2.3.2.1 skyrius), vėliau nagrinėsime „būtinumo“ nustatymo metodą – mažiau varžančios priemonės metodą (2.3.2.2 skyrius).

2.2.1. Būtinumo kriterijaus samprata

Tiesiogiai „būtinumo demokratinėje visuomenėje“ kriterijus yra įtvirtintas EŽTK 8–11 straipsnių 2 dalyse, siekiant vieno ar daugiau šiose dalyse nustatytų teisėtų tikslų. Šie tikslai skiriasi pagal saugomą teisę, bet dažniausiai apima nacionalinio saugumo interesus, visuomenės saugumą, valstybės ekonomikos gerovę, viešosios tvarkos pažeidimų ar nusikaltimų prevenciją, sveikatos ir moralės apsaugą, kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugą.

Kaip nurodoma Lietuvos teisės doktrinoje, „Būtinumą apibūdina manymas, kad neatlikus kai kurių proceso veiksmų, baudžia-

²⁷ Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas A., *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eurgrimas, 2009, p. 157.

mosios bylos tyrimas būtų labai komplikuoatas.²⁸ Siejant šį būtinumo kriterijaus išaiškinimą su prievartos priemonėmis, galima daryti išvadą, kad net baudžiamojo proceso subjektui įvykdžius procesinį pažeidimą, procesinė prievartos priemonė gali būti taikoma tik tais atvejais, jei ji reikalinga, t. y. jos nepritaikius, būtų sunkiau pasiekti baudžiamojo proceso tikslus.

Būtinumo kriterijus suteikia imperatyvioms teisės normoms, kurių pagrindu taikoma procesinė prievarta, lankstumo konkrečioje situacijoje. Būtinumo kriterijaus sampratos apibrėžimo Konvencija nepateikia, jis yra išgrynintas EŽTT precedentinėje praktikoje.

S. Trechselas, nagrinėdamas EŽTT jurisprudenciją prievartos priemonių taikymo teisėtumo klausimu²⁹, teisėtumą sieja su žmogaus apsauga nuo savavališkų valstybės institucijų veiksmų: „bet koks laisvės atėmimas turi atitikti 5 straipsnio tikslus, būtent – apsaugoti asmenis nuo savavališkumo“³⁰. Teisėtumas siejamas su faktiniu prievartos priemonių taikymo aspektu, t. y. konkrečių aplinkybių, rodančių būtinumą varžyti žmogaus teises, buvimu. Tačiau *Bouamar v. Belgium* byloje „teisėtumas“ susietas su papildomu elementu, nurodant: „kad laisvės atėmimas turi derintis su suvaržymų, leistinų pagal Konvencijos 5 straipsnio 1 dalį, tikslu“³¹. Ši formuluotė, pirmiausia pasirodžiusi *Winterwerp v. Netherlands* byloje³², vėliau vartota ir *Thynne, Wilson and Gunnell v. United Kingdom* byloje³³, vėlesnėje EŽTT jurisprudencijoje buvo pakeista paprasta nuoroda į „savavališkumą“, nors šių bylų esmė buvo panaši³⁴. Aiškindamas

²⁸ *Ibid.*, p. 157.

²⁹ Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 420–421.

³⁰ *Wassink v. Netherlands*, 27 September 1990, § 24, Series A no. 198-A; *Van der Leer v. Netherlands*, 21 January 1990, § 22, Series A no. 170-A; *Bouamar v. Belgium*, 29 February 1988, § 47, Series A no. 129; *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, § 42, Series A no. 114; *Bozano v. France*, 2 December 1987, § 54, Series A no. 124-F; *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 44, Series A no. 93; *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39 and 45, Series A no. 33.

³¹ *Bouamar v. Belgium*, 29 February 1988, § 50, Series A no. 129.

³² *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39, Series A no. 33.

³³ *Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom*, 25 October 1990, § 70, Series A no. 190-A.

³⁴ *Van Droogenbroeck v. Belgium*, 24 June 1982, § 40, Series A no. 50; *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, § 49, Series A no. 117.

savavališkumo kriterijų, EŽTT teisingai nurodė, kad savavališkas laisvės atėmimas niekada nebus „teisėtas“³⁵.

EŽTT, siekdamas nustatyti, kada teisių suvaržymas buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“ ta prasme, kuri nustatyta Konvencijos 8–11 straipsniuose, byloje *Suday Times v. United Kingdom* nurodė, jog:

„Nepaisant, kad būdvardis „būtinai“ nėra žodžio „privalomas“ atitikmuo ir nepasižymi tokiu lankstumu kaip „priimtinas“, „įprastas“, „naudingas“, „pagrįstas“ ar „pageidaujamas“, tačiau jis turi labiau „primygtinio visuomenės spaudimo“ prasmę.“³⁶

Taikydamas „primygtinio visuomenės spaudimo“ kriterijų, EŽTT vertina, ar žmogaus teisių suvaržymas buvo būtinai, ar šis suvaržymas buvo „proporcingas siekiamam teisėtam tikslui“, ar nacionalinės valdžios institucijos nurodytos, suvaržymą lėmusios priežastys „svarbios ir pakankamos“³⁷.

Vadovaudamasis subsidiarumo principu, EŽTK valstybėms narėms suteikia plačias „diskrecijos ribas“³⁸. Kadangi elgesio normų samprata EŽTK pasirašiusiose šalyse narėse skiriasi, sąvoka „būtinai demokratinėje visuomenėje“ turi būti aiškinama įvertinant tarp valstybių esančius skirtumus. *Handyside v. United Kingdom* byloje Teismas pabrėžė, kad nacionalinės institucijos dėl tiesioginio ir nenutraukiamo ryšio su savo valstybių vidaus gyvenimu turi geresnes galimybes nei tarptautinis teisėjas įvertinti konkretų „taikomų apribojimų“, „būtinumo“ ar „juos atitinkančių „bausmių“ reikalavimų turinį“³⁹.

Nustačius, kad nebuvo būtinybės varžyti žmogaus teises ir laisves, tolesnis proporcingumo kriterijų nagrinėjimas netenka prasmės, nes tuo konstatuojama, jog suvaržymas yra neproporcingas, pažeidžiantis esmines žmogaus teisių ir laisvių varžymo sąlygas.

³⁵ *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, § 39, Series A no. 33; *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 44, Series A no. 93.

³⁶ *Sunday times v. the United Kingdom*, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38; *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.

³⁷ *Barthold v. Germany*, 25 March 1985, § 55, Series A no. 90; *Sunday times v. the United Kingdom*, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38.

³⁸ Jacobs, F. G.; White, R. C. A. *The European Convention on Human Rights*, 2nd ed. Oxford: Clarendon Press 1996 p. 307;

³⁹ *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.

Galimybė riboti žmogaus teisę (varžyti privačią laisvę ar iniciatyvą) visuomet yra lemiama konkrečių faktinių aplinkybių. Tiesa, vertindamas galimybę riboti ypač Konvencijos 7–11 straipsniuose įtvirtintas žmogaus teises, Europos Žmogaus Teisių Teismas laikosi, sąlyginai pavadinkime, „abstrakčios“ pozicijos, pagal kurią šių teisių apribojimas pateisinamas visuomet, jei tik tai *būtinai reikalinga demokratinėje visuomenėje*⁴⁰.

EŽTT ima apribojimų sąlygas, nustatytas „antrosiose dalyse“, o tiksliau frazę „būtina demokratinėje visuomenėje“ kaip tekstinį pagrindą proporcingumo reikalavimui. Dalyje sprendimų⁴¹ EŽTT nurodė: „*Būtinumo sąvoka reiškia socialinio primygtinumo buvimą; būtent taikoma priemonė turi būti proporcinga siekiamam teisėtam tikslui.*“⁴²

EŽTT jurisprudencijoje Komisija pripažino, kad „sąvoka „būtina visuomenėje“ apima tik „aiškaus ir realaus pavojaus“ visuomeniniams interesams patikrinimą“⁴³. Visa tai rodo, kad prievartos priemonių taikymas „profilaktiniais“ tikslais draudžiamas turi būti grindžiamas konkrečiu pavojumi visuomeniniams interesams. Jei nėra pavojaus visuomeniniam interesui (dažniausiai formuojamam pagal žmogaus teisių išlygas), žmogaus teisių varžymas vertintinas kaip neteisėtas, savavališkas. LR Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalis taip pat draudžia savavališkumą: „*Niekas negali būti savavališkai su laikytas arba laikomas suimtas.*“

S. Trechselas, nagrinėdamas suėmimo teisėtumą, iškėlė aktualų prievartos priemonių taikymo būtinumui klausimą: „*ar sulaikymas, kuris atitinka procesinę bei materialinę nacionalinę teisę ir juo siekiama vieno iš 5 straipsnio 1 dalyje numatytų tikslų, gali būti savavališkas?*“ Į šį klausimą autorius atsako teigiamai: „*taip gali atsitikti*“

⁴⁰ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 87.

⁴¹ *Gillow v. The United Kingdom*, 24 November 1986, § 55, Series A no. 109; taip pat žiūrėti: *Leander v. Sweeden*, 26 March 1987, § 58, Series A no. 116; *Olsson v. Sweden (no 1)*, 24 March 1988, § 67, Series A no. 130; *Schönenberger and Drumaz v. Switzerland*, 20 June 1988, § 27, Series A no. 137; *Beldjoudi v. France*, 26 March 1992, § 73, Series A no. 234A.

⁴² Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers, 2002, p. 205.

⁴³ *Arrowsmith v. the United Kingdom*, 12 October 1978, § 95.

tik tuo atveju, jei laisvės atėmimas neatitinka būtinumo kriterijaus, kuris yra tikslesnis nei „savavališkumo“ kriterijus“⁴⁴.

Byloje *N. C. v. Italy* EŽTT aiškiai nurodė, jog „*Nepakanka, kad laisvės atėmimas yra vykdomas pagal nacionalinę teisę; jis turi būti būtinas tomis aplinkybėmis.*“⁴⁵ Tai parodo, kad EŽTT išsikelia ir yra pasiryžęs taikyti „būtinumo“ reikalavimą atitinkamose bylose vertindamas žmogaus teisių suvaržymo teisėtumą ir pagrįstumą⁴⁶.

Vadinasi, net ir pateikti žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių suvaržymo pagrindai ne visuomet pateisina prievartos priemonės taikymą. Todėl kiekvienu atveju turi būti kruopščiai tiriami, ar yra žmogaus teisių varžymo būtinybė.

EŽTT sprendimo byloje *Bozano v. France* § 59 buvo nagrinėjamas savavališkumo suimant asmenį klausimas, analizė rodo, kad Teismas „didelę reikšmę suteikia aplinkybėms“⁴⁷, kuriomis buvo taikyta procesinė prievartos priemonė – suėmimas: pareiškėjas buvo suimtas naktį, be išankstinio perspėjimo, surakintas antrankiais ir skubiai nuvežtas prie Šveicarijos sienos.

Visa tai rodo, kad net ir tuo atveju, jei procesinės prievartos priemonės taikymas atitinka procesinę ir materialinę nacionalinę teisę, jis gali būti pripažintas „neteisėtu“, jei pasirinktas, kai tam nėra būtinumo. Todėl itin didelė reikšmė taikant procesines prievartos priemones turi būti skiriama bylos aplinkybių analizei, rodančiai būtinybę taikyti procesines prievartos priemones.

Faktiškai bet koks laisvės atėmimas, kuris nėra nulemtas „primygtinio visuomeninio poreikio“ ir kuris neproporcingas keliamam tikslui, negali būti vertinamas kaip „būtinus“. Suvaržymas turi būti vertinamas kaip savavališkas ir todėl pažeidžiantis Konvenciją. Žinoma, „būtinumas“ visuomet turi būti įvertintas atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes. Todėl klausimas turi būti plėtojamas skirtingų žmogaus teisių išimčių (išlygų) ir bylos aplinkybių kontekstuose.

⁴⁴ Trechsel, S., *supra* note 29, p. 436.

⁴⁵ *N.C. v. Italy* [GC], no. 24952/94, § 41, ECHR 2002-X.

⁴⁶ Trechsel, S. *op. cit.*, p. 437.

⁴⁷ *Bozano v. France*, 2 December 1987, § 59, Series A no. 124-F. Teismas nurodo aplinkybę, kad pareiškėjas buvos suimtas naktį, be išankstinio perspėjimo, surakintas antrankiais ir skubiai nuvežtas prie Šveicarijos sienos.

Nagrinėjant būtinumo kriterijų būtina paminėti *Kemmache v. France* bylą, kurios esmė ta, kad būdamas laisvėje pareiškėjas pasidavė, tačiau vis tiek buvo įkalintas. Nors bylos teisminis nagrinėjimas buvo atidėtas, pareiškėjas ir toliau buvo laikomas kalėjime. Tai buvo aiškinama tuo, kad jis gali pabėgti ar daryti spaudimą liudytojams. EŽTT atsisakė kritiškai įvertinti šiuos paaiškinimus, apeliuodamas į „ketvirtosios instancijos taisyklę“⁴⁸. Pažymėtina, kad Europos Žmogaus Teisių Komisija prie bylos nagrinėjimą EŽTT pažeidimą buvo nustačiusi, tai rodo, kad bet koks būtinumo patikrinimas EŽTT šioje byloje būtų nepavykęs. Būtų visiškai nelogiška kaip priešastį nurodyti pabėgimo grėsmę ar įrodymų klastojimą tuomet, kai asmuo po tyrimo buvo paleidžiamas į laisvę ir paskui savo laisva valia pasidavoda teisme. M. Trichetas, nagrinėdamas šį atvejį, apskritai suabejojo, ar pati Prancūzijos teisė, kuri reikalauja tokio pasidavimo, vargu ar gali būti vertinama kaip būtina, t. y. spaudžiama visuomeninio poreikio⁴⁹.

Tinkamai spręsdamas prievartos priemonių proporcingumo klausimą, būtinumo sampratą pritaikė Lietuvos apeliacinis teismas baudžiamojoje byloje Nr. 1 N-26/2007 priimtoje nutartyje, nuroydamas:

„Neginčytina, kad taikant kardomąsias priemones visais atvejais yra suvaržomos žmogaus konstitucinės teisės, tačiau toks sprendimas yra priimamas siekiant visuomenės požiūriu labai svarbių tikslų. Šiuo atveju privalu išspręsti klausimą, ar V. K. patiriami suvaržymai, t. y. tarnybinių funkcijų atlikimų apsunkinimas yra būtinas, norint pasiekti BPK 119 str. numatytų tikslų.<...> Įvertinus kardomąją priemonę – užstatu siekiamus tikslus, taip pat laikantis proporcingumo principo, darytina pagrįsta išvada, jog BPK 119 str. numatytomis kardomosiomis priemonėmis siekiami tikslai yra pilnai įgyvendinami kaltinamajam paskirta kardomąją priemonę – užstatu. 2005-03-01 nutarimu V. K. paskyrus 200 000 Lt dydžio užstatą jam buvo išaiškinta pareiga atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą, nekliudyti proceso eigos, nedaryti naujų nusikalstamų veikų. Susipažinęs su šiomis pareigomis V. K. patvirtino jas savo parašu [...], o vėliau jų sąžiningai laikėsi. Taigi ši kardomoji priemonė laikytina pakankamu garantu užtikrinant BPK 119 str. numatytų tikslų įgy-

⁴⁸ *Kemmache v. France* (No. 3), 24 Novenmer 1994, § 44-5, Series A no. 270-B.

⁴⁹ Trechsel, S., *supra* note 29, p. 434–436.

*vėdinimą, tuo tarpu papildoma kardomoji priemonė – dokumentų paėmimas ir ja sukeliama kaltinamojo teisų suvaržymai nėra būtini siekiant aukščiau nurodytų tikslų.*⁵⁰

Tačiau kai kuriose bylose Lietuvos teismai, spręsdami prievartos priemonės būtinumo klausimą, nelinkę vertinti prievartos priemonės būtinumo. Pavyzdžiui, Kauno miesto apylinkės teismas, baudžiamajoje byloje Nr. 07-1-108-08 spręsdamas prievartos priemonės – laikino nušalinimo nuo pareigų taikymo klausimą ir keletą kartų pratęsimo klausimą, realiai nevertino prievartos priemonės skyrimo būtinumo, neatliko jokio savarankiško prievartos priemonės skyrimo vertinimo, mechaniškai perrašydavo prokuroro prašymą taikyti laikiną nušalinimą nuo pareigų (perrašymas nutartyje akivaizdus, nes teismo nutarties ir prokuroro prašymo turinys analogiškas, su tomis pačiomis gramatinėmis klaidomis). Kauno apygardos teisėjai, kelis kartus nagrinėję prievartos priemonių skyrimo ir taikymo klausimus, proporcingumo principo netaikė ir nevertino, o skundus atmesdavo, motyvuodami įtarimu, kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką pagrįstumo pagrindu.

Tiriamąo darbo autorius atliko apie aštuoniasdešimt archyvinų bylų, susijusių su prievartos priemonių skyrimu (pratėsimu), tyrimą. Šiose bylose dalyje skundų pareiškėjai skundžiasi dėl prievartos priemonių taikymo nepagrįstumo nurodydami, kad teisės ir laisvės varžomos, nors nėra tam būtinybės, pažeidžiant proporcingumo principo reikalavimus. Autoriaus nuomone, tinkamai neįsigilinus į konkrečios bylos aplinkybes, vertinant nutartis jų pagrįstumo klausimu 46 iš esmės perrašomi prievartos priemonių skyrimo pagrindai ar nurodoma, kad pakankamu pagrindu skirti suėmimą laikytinas vien tik įvykdytos nusikalstamos veikos sunkumas.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų teisėjų kolegija baudžiamajoje byloje, nagrinėdama atvejį, kai asmenys buvo sulaikyti nesant būtinumui, konstatavo, „*kad BPK 140 str. numatyti asmens sulaikymo pagrindai yra išsamūs ir jų aiškinti plečiamai neleistina – gali būti 48 valandoms sulaikomi asmenys, užklupti darant nusikaltimą arba tuoj po to, kai jie nusikaltimą padarė, tačiau šiuo pagrindu sulaikant asmenis turi būti dar bent vie-*

⁵⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 1N-26/2007).

na iš trijų papildomų sąlygų: yra pakankamas pagrindas manyti, kad asmuo gali pabėgti; tuoj pat neįmanoma nustatyti jo asmenybės; Kai yra kardomajam kalinimui taikyti būtinos sąlygos⁵¹.

Šioje byloje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kolegija nurodė, kad „Pasitaiko atvejų, kai laikinas sulaikymas taikomas neatsižvelgiant į laikino sulaikymo tikslus ir nesant duomenų, patvirtinančių BPK 140 str. numatytų būtinų sulaikymo sąlygų buvimą. Ši procesinė prievartos priemonė kartais panaudojama tik tam, kad paprasčiau būtų galima atlikti reikiamus procesinius veiksmus. Jau minėtoje kasacinio teismo nutartyje konstatuota, kad nusikaltimai, kuriuos buvo padarę įtariamieji, buvo padaryti 2001 m. kovo mėnesį, įtariamieji laikinai sulaikyti 2002 m. sausio 9 d.. Sulaikymo protokoluose dėl sulaikymo pagrindų ir motyvų yra nurodyta, kad šie asmenys trukdysią nustatyti baudžiamojoje byloje tiesą. Šie sulaikymo motyvai būtų pagrįsti, jeigu jie būtų sulaikyti darant nusikaltimą ar tuojau po jo padarymo ir per 48 valandas pristatyti teisėjui kardomajam kalinimui paskirti. Be to, J. M. ir A. S. buvo sulaikyti mokykloje pamokų metu. Kolegija konstatavo, kad sulaikant nurodytus asmenis BPK 140 str. numatytų sulaikymo pagrindų nebuvo.“

Tinkamai būtinumo kriterijus atskleistas Vilniaus miesto trečiojo apylinkės teismo 2008 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-274-576/08 bei Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-814-495-2008 nagrinėjant prievartos priemonės pakeitimo į griežtesnę klausimą. Kaltinamasis keletą kartų neatvyko į teismo posėdžius, t. y. nevykdė savo procesinių pareigų, dėl to kaip sankciją jam buvo būtina sugriežtinti prievartos priemonę pakeičiant ją iš rašytinio įpareigojimo periodiškai registruotis policijos įstaigoje (BPK 135 str.) į suėmimą (BPK 122 str.).

Nepaisant EŽTT pateikiamos būtinumo kriterijaus sampratos, teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, kuri būtinumo nustatymą sieja su mažiausiai varžančių priemonių testu, teigiant, kad esant mažiau žmogaus teises varžančiai alternatyvai, galinčiai pasiekti analogiškus tikslus, griežtesnės prievartos pritaikymas pažeistų proporcingumo principą.

⁵¹ Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995–2005. II tomas. Sudarytoja I. Randakevičienė. Vilnius, 2006, p. 131–132.

2.2.2. Mažiausiai varžančios priemonės kriterijus

Dažniausiai teisės doktrinoje manoma, kad proporcingumo principas susideda iš mažiausiai varžančių priemonių kriterijaus. Mažiausiai varžančios priemonės kriterijus yra pripažįstamas būtinu proporcingumo principo kriterijumi, todėl mažiausiai varžančios prievartos priemonės alternatyvos kriterijus bus nagrinėjamas, siejant jį su būtinumo kriterijumi. Teisės doktrinoje pažymima, kad proporcingumo principas riboja kišimąsi į EŽTK nustatytas teises taip, kad įsikišimas, siekiant teisėto tikslo, turi būti mažiausiai nepageidaujamas⁵².

Pažymėtina, kad mažiausiai varžančios priemonės testo atlikimo būtinumą varžant žmogaus teises ir laisves pabrėžia ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nurodydamas, jog mažiausiai varžančios priemonės testo esmė yra ta, kad valstybės valdžios institucijų veiksmas ar sprendimas, veikimas, ribojantis žmogaus teises laikytinas būtinu, jei veiksmo atlikimo ar sprendimo priėmimo metu objektyviai nebuvo kitos, vienodai veiksmingos, tačiau žmogaus teisių visiškai neribojančios ar mažiau ribojančios priemonės ar būdo. Kitaip tariant, priemonė ar būdas yra būtini, jei nėra švelnesnių priemonių ar būdų, kurie vienodai (itin svarbių ar itin intensyvaus žmogaus teisių ribojimo atvejais – bent jau panašiai) veiksmingai padėtų siekti norimo rezultato⁵³.

⁵² Greer, S. Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003, 23, p. 409; Svensson- Mc Carthy, A. L. *The International Law of Human Rights and States of Exception*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 133; Hutchinson, M., R. The Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*. 1999, 48, p. 646; McBride, p. 23.

⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.

J. Christoffersenas nurodo, kad jei yra įmanomos, turi būti taikytinos mažiau ribojančios priemonės, net jei jos brangiau kainuoja ar yra mažiau patogios prievartos priemonės taikantiems subjektams⁵⁴.

EŽTT, nagrinėdamas prievartos priemonių proporcingumą, gali iškelti klausimą, ar taikant prievartos priemonę buvo mažiau žmogaus teises ir laisves ribojanti alternatyva, galinti pasiekti tą patį tikslą. Tokios alternatyvos buvimas gali lemti, jog EŽTT pripažins, kad nesilaikyta proporcingumo principo. Šis griežtas proporcingumo kriterijus iš esmės atitinka vieną iš trijų pagrindinių Europos Bendrijos teisės ir Vokietijos administracinės teisės elementų⁵⁵ – būtinumo (*Erfoderlichkeit*) reikalavimą⁵⁶.

EŽTT nustatė konkrečius vertinamuosius kriterijus, skirtus proporcingumo lygiui tarp prievartos priemonių taikymo ir žmogaus teisių bei laisvių apsaugos kelti. Nors EŽTT jurisprudencijoje trijų dalių proporcingumo įvertinimo procesas dar tik vystosi pagal tokį Europos Teisingumo Teismo išplėtotą modelį⁵⁷, tačiau būdingi broožai, leidžiantys įvertinti, ar išlaikoma proporcinga pusiausvyra nors ir primityviomis formomis, EŽTT praktikoje yra nustatyti. Pirma, EŽTT kartais gali pareikalauti valstybių narių taikyti mažiau asmens teises ir laisves varžančias priemones, galinčias pasiekti tuos pačius teisėtus tikslus⁵⁸. Teisės doktrinoje šis metodas dar vadinamas ribojančių alternatyvų metodu, kuris, pasak Y. A. Takahashi, gali būti vienas reikšmingiausių proporcingumo principo įvertinimo formų⁵⁹.

Mažiausiai varžančios priemonės galimybės ar veikimo rezultatas tas, kad ginčijama taikyta prievartos priemonė gali būti pripažinta neproporcinga teisėtam tikslui ir tuo pagrindu gali būti konstatuota, jog nebuvo „būtinumo visuomenės interesams“ kriterijaus

⁵⁴ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 112.

⁵⁵ Arai – Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002, p. 190.

⁵⁶ Šis reikalavimas pagal Vokietijos teisę reiškia, kad valdžia turi naudoti mažiau ribojančią priemonę iš kelių galimų.

⁵⁷ Šiais standartiniais elementais tinkamumo principas, būtinybės (mažiau ribojančių alternatyvų doktrina) ir proporcingumas kaip *stricto sensu* (pagrįsta pusiausvyra tarp varžančių priemonių ir visuomeninės naudos).

⁵⁸ Arai – Takahashi, Y., *supra* note 55, p. 14.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 15.

taikyti prievartos priemonę. Priešingai, pripažinimas, kad valstybė pritaikė „mažiausiai ribojančią alternatyvą“, gali lemti tai, jog EŽTT pripažins ribojimą proporcingu⁶⁰.

Kai kurių tyrinėtojų nuomone, EŽTT precedentinės teisės apžvalga atskleidžia Strasbūro institucijų esminės politikos pasikeitimą, susijusį su proporcingumo principo apraiškėmis ta prasme, kad pasitebimas nuoseklus, tačiau tolygus perėjimas nuo pagarbos padėties ankstesnėje precedentinėje teisėje nusišalinant nuo mažiau ribojančios priemonės taikymo galimybės patikrinimo iki parodyto 1990-aisiais noro įtraukti mažiau ribojančios alternatyvos doktriną kaip pagrindinę proporcingumo principo apraišką <...>⁶¹. Pavyzdžiui, EŽTT, vertindamas taikytų priemonių proporcingumą, naudojosi mažiausiai suvaržančios priemonės testu, kai nagrinėja bylas, susijusias su saviraiškos teisės suvaržymais, nurodydamas, kad žurnalistai, spauda ar apskritai visuomenė neturi vengti kritikuoti viešosios valdžios dėl baudžiamojo ar civilinio proceso baimės už šmeižtą. „Vyriausybė turi parodyti, kad suvaržant saviraiškos laisvę ir taikant sankcijas buvo naudojamos mažiausiai ribojančios priemonės <...>⁶².

Byloje *Simsek and Others v. Turkey* Teismas nurodė, kad policijos pareigūno šūvis tiesiai į demonstrantų minią, siekiant ją išsklaidyti, yra nepateisinamas, nes pirmiausia „turėjo būti panaudoti mažiau gyvybei pavojingi metodai, tokie kaip dujos, vandens patrankos ar guminės kulkos“⁶³. Ši byla reikšminga, nes joje EŽTT atkreipė dėmesį į mažiau varžančių priemonių panaudojimą. Nagrinėjant jėgos panaudojimo teisėtumą aktuali byla *Rivas v. France*, kurioje EŽTT nurodė, jog policijos pareigūnas, naudojęs jėgą, kad priverstų sulaikytąjį atsisėsti, galėjo šį tikslą pasiekti kitais būdais⁶⁴. EŽTT byloje *McCann and Others v. the United Kingdom* apibrėžė žodžiu „neišvengiamai būtina“ sampratą EŽTK 2 straipsnio kontekste, nurodydamas: „jėga turi būti tiksliai proporcinga siekiamiems tikslams, nustatytiems 2 straipsnio 2 dalies (a), (b), (c) punktuose“⁶⁵.

⁶⁰ *Church of Scientology v. Sweden*, 5 May 1979, § 74.

⁶¹ Arai – Takahashi, Y., *op. cit.*, p. 125.

⁶² *Ibid.*, p. 190.

⁶³ *Simsek and Others v. Turkey*, no 35072/97, no. 37194/97, § 108, ECHR.

⁶⁴ *Rivas v. France*, no. 59584/00, § 41, ECHR.

⁶⁵ *McCann and Others v. the United Kingdom* [GC], 27 September 1995, § 149, Series A no. 324.

Nepaisant to, kad nagrinėdamas laisvės atėmimo klausimus pagal EŽTK 5 straipsnį EŽTT apsiriboja tik teisėtumo ir pagrįstumo vertinimu, tačiau byloje *Witold Litwa v. Poland* EŽTT, nagrinėdamas laisvės atėmimo teisėtumo klausimą pagal EŽTK 5 straipsnio 1 dalies „e“ punktą, pateikė bendrą teisės į laisvę atėmimo suvaržymo išaiškinimą:

„Asmens sulaikymas yra tokia rimta priemonė, kad ji yra pateisinama tik tais atvejais, kai mažiau ribojančios priemonės buvo apsaugotos ir pripažintos nepakankamos asmens ar visuomenės interesams apsaugoti, dėl kurių yra būtina sulaikyti asmenį. Tai reiškia, kad nepakanka, jog teisės į laisvę suvaržymas būtų vykdomas pagal nacionalinę teisę, tačiau jis turi būti būtinas konkrečiomis aplinkybėmis.“⁶⁶

„Mažiau varžančios priemonės“ testas, mūsų nuomone, gali būti vertintinas tik kaip EŽTT naudojamo „būtinumo“ testo dalis, nes loginė analizė rodo, jog kai yra mažiau varžančių priemonių, negalima konstatuoti, kad griežtesnės prievartos taikymas buvo būtinas tomis aplinkybėmis.

Pažymėtina, kad dalis tarptautinių sutarčių, kurių dalyvė yra ir Lietuvos Respublika, susijusių su griežčiausios prievartos priemonės – suėmimo taikymu (Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos rezoliucijos (1988 m. gruodžio 9 d. rezoliucija Nr. 43/173 patvirtinti Visų asmenų, kurie bet kokiomis formomis suimti ir įkalinti, apsaugos principai, 1990 m. gruodžio 14 d. rezoliucija 45/113 patvirtintos Nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės, 1985 m. lapkričio 29 d. rezoliucija 40/33 patvirtintos Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės), Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms (Nr. R (2006) 16 „Dėl suėmimo taikymo, vykdymo sąlygų ir saugumo priemonių, siekiant išvengti piktnaudžiavimų“, Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“, Nr. R (80) 11 „Dėl ikiteisminio kalinimo“, Nr. R (2003) 20 „Dėl naujų priemonių dėl kovos su nepilnamečių nusikalstamumu ir nepilnamečių baudžiamojo teisingumo vaidmens“, Nr. Rec (2008) 11 „Dėl Europos taisyklių taikant bausmes ir priemones nepilnamečiams teisės pažeidėjams“, Europos Parlamento rezoliucijos (2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl žmo-

⁶⁶ *Witold Litwa v. Poland*, no. 26629/95, § 78, ECHR 2000-III.

gaus teisių situacijos Europos Sąjungoje“ (2001)/P5_TA(2003)0012, 2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl pagrindinių teisių situacijos Europos Sąjungoje (2002)/P5_TA(2003)0376)) iš esmės įtvirtina mažiau varžančios priemonės reikalavimus, nustatydamos, kad suėmimas turi būti kraštutinė priemonė, taikoma tik tais atvejais, kai kitomis priemonėmis negalima pasiekti tų pačių tikslų.

Nors Jungtinių Tautų Generalinė asamblėjos rezoliucijos yra bendro politinio rekomendacinio pobūdžio, tačiau dauguma jų pirmiausia pabrėžia kuo labiau riboti suėmimo taikymą, rinktis jį tik kaip *ultima ratio* priemonę (2003 m. patvirtinta rezoliucija „Dėl žmogaus teisių situacijos Europos Sąjungoje“ (2001)/P5_TA(2003)0012) ir griežtai akcentuojama būtinybė kuo plačiau taikyti alternatyvias kardomąsias priemones (suėmimą taikyti tik tada, kai alternatyvių priemonių taikymas yra nepakankamas, siekiant baudžiamojo teisingumo tikslų: *Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms Nr. R (2006) 13 „Dėl suėmimo taikymo, vykdymo sąlygų, bei saugumo priemonių, siekiant išvengti piktnaudžiavimų“* ir *Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“*).

Vertinant Lietuvos baudžiamojo proceso prievartos priemonių institutą mažiausiai varžančios priemonės testo kontekste, pažymėtina, kad yra sudarytos visos sąlygos įgyvendinti šiam tarptautinių institucijų išplėtotą testą užtikrinant žmogaus teises ir laisves.

Esant toms pačioms aplinkybėms, BPK numato platų katalogą procesinių prievartos priemonių, kurias galima taikyti tiriant ar nagrinėjant bylas (BPK III dalis, 389 straipsnis). Be to, numatytos galimybės taikyti kelias švelnesnes nei suėmimas procesines prievartos priemones (BPK 121 str. 3 d.). Alternatyvų buvimas yra vienas iš proporcingumo principo elementų. Tokiais atvejais, kai prievartos priemonės taikantis subjektas neturi galimybių pasirinkti jokių alternatyvų, tikėtina, kad bet koks suvaržymas gali būti pripažintas neproporcingu.

Kaip nurodo G. Goda, tikrinimas, ar tų pačių tikslų negalima pasiekti taikant švelnesnes priemones, reiškia, kad, nusprendus siekti tam tikro procesinio tikslo naudojant prievartos priemones, turi būti nagrinėjama švelniausių priemonių taikymo galimybė, ir tik šitinkinus, jog tam tikram rezultatui pasiekti reikia griežtesnių priemonių, priimti sprendimą dėl pastarųjų taikymo. Mažiausiai varžančios priemonės kriterijaus apraiškų aptinkame LR BPK 122 straipsnio 7 dalyje: „suėmimas gali būti skiriamas tik tuomet, kai švelnesnėmis

karomosiomis priemonėmis negalima pasiekti reikiamų tikslų“. Tačiau proporcingumo principas reikalauja, kad toks tikrinimas būtų atliekamas ne tik skiriant kardomąją priemonę – suėmimą – bet ir taikant kitas kardomasias ar kitas priemones⁶⁷.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje šis testas yra taikomas parenkant prievartos priemonę. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas baudžiamajoje byloje Nr. 1S-854-190/2009 sprendė stacionarios teismo psichiatrijos ekspertizės taikymo M. J. teisėtumo ir pagrįstumo klausimą. Išnagrinėjęs ir tenkindamas M. J. gynėjo skundą dėl Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarties skirti įtariamajam M. J. teismo psichiatrijos ekspertizę panaikinimo 2009 m. lapkričio 12 d. nutartyje nurodė:

„BPK 11 str. reglamentuojama, kad procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nutrauktas, kai tampa nereikalingas. Proporcingumo principas yra bendrasis teisinis principas, tačiau jo svarba baudžiamajam procesui yra išskirtinė. Šio principo laikymasis baudžiamajame procese reiškia pareigą priimant kiekvieną sprendimą, susijusį su žmogaus teisių suvaržymu, kruopščiai tikrinti, ar toks suvaržymas nebus per griežtas. Negalima taikyti prievartos vadovaujantis mintimi, kad jeigu kokia nors priemonė neduos rezultatų, bet kuriuo atveju ir nepakenks bylos tyrimui ar nagrinėjimui. Nusprendus siekti tikslo panaudojant prievartos priemones pirmiausia turi būti tikrinama švelniausių priemonių panaudojimo galimybė ir tik įsitikinus, kad tam tikram rezultatui pasiekti reikia taikyti griežtesnes priemones, priimti sprendimą dėl pastarųjų taikymo.

Iš ikiteisminio tyrimo medžiagos matyti, kad M. J. dirba, mokosi, charakterizuojamas teigiamai. Todėl jam paskyrus stacionarią teismo psichiatrijos ekspertizę, būtų akivaizdžiai suvaržytos jo teisės.

Atsižvelgiant į paminėtus argumentus šiuo atveju M. J. tikslinga skirti ambulatorinę, o ne stacionarią teismo psichiatrijos ekspertizę, kurios išvadą galima būtų gauti remiantis vienkartiniais tyrimais, tokiu būdu neatitraukiant M. J. nuo mokslų, darbo, visuomeninės veiklos, iš esmės nesukeliant didelio streso ir psichologinės traumos dėl atidavimo į sveikatos priežiūros įstaigą <...>“

⁶⁷ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P., *supra* note 17, p. 55.

EŽTT praktikoje proporcingumo principas turi didelę reikšmę sprendžiant, ar prievartos priemonių taikymas nepažeidė asmens teisių ir laisvių. Didelė laisvė taikant prievartos priemones vadovaujantis valstybių veikimo laisvės principu paliekama valstybės narėms, dėl ko mažiausiai varžančios priemonės testas yra valstybių narių kompetencija. Tačiau pateikta analizė parodė, kad teismas vienareikšmiai nustatė, jog prievartos taikymo alternatyvų buvimas yra viena iš sąlygų užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą.

Lietuvos Respublikos teismų praktikos analizė parodė, jog skirdami griežčiausias prievartos priemones, teismai (ikiteisminio tyrimo teisėjai) tiesiog „formaliai“ nurodo, kad „Švelnesnėmis prievartos priemonėmis pasiekti procesinių tikslų negalima“⁶⁸, neatlikdami realaus patikrinimo.

2.3. Konkrečios priemonės konkrečiomis aplinkybėmis proporcingumas (proporcingumas siaurąja prasme)

EŽTT jurisprudencijoje aptinkama įvairių nesistematizuotų kriterijų, kuriais remiantis EŽTT konstatuoja taikytinų prievartos priemonių proporcingumą. Nors šių kriterijų taikymas yra pavienis ir nesistematizuotas, tačiau verta panagrinėti jų praktinę reikšmę. Šie kriterijai ypač reikšmingi, nustatant proporcingumą siaurąja prasme, t. y. pagrįsto ryšio tarp taikomų priemonių, apimant jų griežtumą ir trukmę bei siekiamą visuomeninį tikslą buvimą (nebuvimą). EŽTT precedentinėje teisėje pastebimas noras išsamiai įvertinti asmeniui taikomais suvaržymais sukeltus padarinius. Šie kriterijai turėtų būti esminiai įvertinant proporcingumo principą siaurąja prasme, t. y. anksčiau aptartą Europos Bendrijos ir Vokietij-

⁶⁸ Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-783-51-2008); Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-787-51-2008); Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-788-51-2008); Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-789-51-2008); Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-776-86-2008).

jos administracinės teisės išplėtotą trečią proporcingumo elementą – taikytinos priemonės adekvatumas konkrečioje situacijoje⁶⁹.

Prievartos priemonės taikantis subjektas privalo įvertinti EŽTT jurisprudencijos analizės pagrindu išryškėjusius proporcingumo nustatymo kriterijus. Be to, pažymėtina, kad pareiga įrodyti nagrinėjamų kriterijų, rodančių esamą proporcingumą, turi priklausyti valstybei⁷⁰.

Pritartina J. Christofferseno išsakytai minčiai, kad proporcingumo principas siaurąja prasme, t. y. konkrečios priemonės siekiamo tikslo adekvatumas, skirtas apsaugoti varžomos teisės esmę⁷¹.

Tradicinė proporcingumo principo samprata apima EŽTK numatytų teisių esmės apsaugą. *Belgian Linguistic* byloje EŽTT nurodė, o vėliau atkartojo *Golder v. the United Kingdom*, *Winterwerp v. the Netherlands*, *Campbell and Cosans v. the United Kingdom* bylose, kad valstybės nustatytas reguliavimas neturi pažeisti jokios EŽTK saugomos teisės esmės⁷².

J. Christoffersenas, N. Emiliou, R. Alexy ir D. P. Currie, nagrinėdami teisės esmę įvardija santykinės ir absoliučios teisės teorijas ir nurodo, kad pagal santykinę teoriją teisės esmė yra tai, kas lieka atlikus balansavimo testą. Suvaržymai, kurie atitinka proporcingumo principą, nepažeidžia teisės esmės, net jei iš konstitucinės teisės konkrečiu atveju nieko nelieka. Tuo tarpu autoriai nurodo, kad pagal absoliučią teoriją visuomet yra atitinkamas esmės „branduolys“, kuris jokiais būdais negali būti ribojamas⁷³.

Siekiant nustatyti teisės esmę, reikia nustatyti atitinkamos teisės „branduolį“, kuris negali būti ribojamas jokiais aplinkybėmis. EŽTT teisės esmės sampratą vartoja tam, kad: 1) apibrėžtų saugomų

⁶⁹ Arai – Takahashi, Y., *supra* note 55, p. 189.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 189.

⁷¹ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 135–163.

⁷² *Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits)* [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6; *Golder v. the United Kingdom*, 21 February 1975, § 38, Series A no 18; *Winterwerp v. the Netherlands*, 24 October 1979, § 60, Series A no 33; *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, 25 February 1982, § 41, Series A no. 48.

⁷³ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 138–139; Alexy, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 76–77, 192–196; Emiliou, N., p. 23–66; Currie, D. P. *The Constitution of the Federal Republic of Germany*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994, p. 18–20, 307–314.

teisių suvaržymus⁷⁴; 2) pabrėžtų žmogaus teisių svarbą⁷⁵; 3) pabrėžtų žmogaus orumą svarbą.

J. Christoffersenas, nagrinėdamas EŽTT sprendimus, nurodo, kad absoliučios ir sąlyginės teisės sąveikauja kaip *lex generalis ir lex specialis*⁷⁶. Ši sąveika pasireiškia tuo, kad absoliuti teisė, draudžianti žmogaus teisių varžymą (pavyzdžiui, EŽTK 3 str.), sąveikauja su sąlyginėmis teisėmis (pavyzdžiui, EŽTK 5, 8 straipsniais) tokiu būdu, kad draudžia šių teisių suvaržymus, jei naudojamos priemonės sudaro absoliučioje teisėje nustatytus apribojimus. Kaip jau rašyta anksčiau, laisvės atėmimas bus visuomet draudžiamas, jei asmuo bus kankinamas ar atimant asmeniui laisvę su juo bus nežmoniškai elgiamasi.

„Prievartos priemonės proporcingumas (siaurąja prasme) tikslui pasiekti skirtos priemonės (būdo) *adekvatumas* (*proporcingumas* siaurąja prasme) nustatomas dviem sąlyginai savarankiškais etapais. Visų pirma nurodomi ir nuodugnai išanalizuojami visi (tiek tolimesni, tiek artimesni) šia priemone (būdu) sukeliama negatyvūs ir pozityvūs padariniai, t. y. nustatoma, pavyzdžiui, kokias ir kokių žmonių teises ši priemonė pažeis; kokia vieta pažeidžiamai teisei pripažįstama konstitucinių vertybių skalėje; kiek stipriai bus ribojama (varžoma) žmogaus laisvė; kokių tikslų norima pasiekti šia priemone ir kokią vietą jie užima konstitucinių tikslų sistemoje etc. Paskui išsamiai nustatyti negatyvūs ir pozityvūs padariniai yra lyginami tarpusavyje, įvertinant kiekvieno jų reikšmingumą ir svarbą konstitucinei tvarkai. Žmogaus teises ribojanti priemonė ar būdas nebus *adekvatus* (*proporcingas* siaurąja prasme), jei tam tikra priemone ar būdu siekiamas rezultatas yra aiškiai menkesnis (akivaizdžiai ne toks svarbus) nei panaudojant šią priemonę (būdą) sukelti konkretaus žmogaus pradadimai ar nepatogumai.“⁷⁷

⁷⁴ *Young, James and Webster v. the United Kingdom*, [PL], 13 August 1981, § 55–67, Series A no. 44; *Sigurður Sigurjónsson v. Iceland*, 30 June 1993, § 36–41, Series A no. 264; *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* [PL], 23 September 1982, § 60–74, Series A no. 52.

⁷⁵ *Lingens v. Austria* [PL], 8 July 1986, § 42, Series A no 103; *Oberschlick v. Austria* [PL], 23 May 1991, § 58, Series A no. 204; *Castells v. Spain*, 23 april 1992, § 43, Series A no. 236; *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey* [GC], 30 January 1998, § 51, *Reports 1998-I*; *Zdanoka v. Latvia*, no. 58278/00, § 98, ECHR.

⁷⁶ Christoffersen, J., *supra* note 10, p. 146–163.

⁷⁷ Merkevičius, R., *supra* note 40, p. 88–90.

Siaurąją prasme proporcingumo principas vertinamas konkrečios bylos aplinkybių analizės pagrindu. Kai kuriuos baudžiamajame procese esančio proporcingumo įvertinimo kriterijus netiesiogiai yra nustatęs Europos Žmogaus Teisių Teismas. Sąrašas negali būti baigtinis, nes konkrečioje byloje gali būti aplinkybių, kurios parodys taikomos priemonės neproporcingumą. Tačiau EŽTK ir EŽTT praktikoje yra pateikę kriterijus, kaip minimalią prievartos priemonių taikymo kartelę, kurių nesant konstatuojamas proporcingumo pažeidimas: pavyzdžiui, įtarimo įvykdžius nusikalstamą veiką pagrįstumas, būtinumas užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms, būtinumas užtikrinti netrukdomą procesą ir būtinumas įvertinti įvairias kitas su suvaržymo taikymu susijusias aplinkybes (nusikaltimo sunkumas, suvaržymo laipsnis ir kitos).

Pažymėtina, kad proporcingumo principo kriterijai siaurąją prasme bus nagrinėjami daugiausia nagrinėjant EŽTT bylas, susijusias su prievartos priemonių, varžančių vieną esminių žmogaus teisių – teisę į laisvę, taikymu, apimančiu tokias prievartos priemones kaip suėmimas, laikinas sulaikymas, namų areštas. Nagrinėjant šio pobūdžio prievartos priemones, preziumuojama, kad dauguma kriterijų baudžiamajame procese turi būti įvertinami ir taikant kitas prievartos priemones (laikiną nuosavybės teisių apribojimą, laikiną nušalinimą nuo pareigų ir kitas).

2.3.1. Pagrįstas įtarimas įvykdžius nusikalstamą veiką kaip prielaida prievartos priemonėms taikyti

Konstitucijos 20 straipsnis, garantuojantis asmenims teisę į laisvę, yra blanketinė norma, nurodanti į kitus laisvės suvaržymą reglamentuojančius įstatymus: „Niekas negali būti savavališkai sulaikytas ar suimtas. Niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas.“ Tuo tarpu BPK 121 str. „*Kardomųjų priemonių skyrimo bendrosios nuostatos*“ 2 d. apskritai gali būti taikomos įtariamąjį, kaltinamojo ar nuteistojo atžvilgiu tik tuomet, kai asmuo pagrįstai įtariamas įvykdęs nusikalstamą veiką: „*Kardomosios priemonės gali būti skiriamos tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis padarė nusikalstamą veiką.*“ Pažymėtina, kad kai kurios LR BPK prievartos priemonės, tokios kaip atvedinimas (BPK 142 str.)

bei bauda ir areštas (BPK 163 str.), gali būti taikytinos ir kitiems proceso dalyviams, nevykdantiems baudžiamojo proceso teisės normų. Tokiu atveju būtina nustatyti procesinio pažeidimo sudėtį.

Pačios griežčiausios prievartos priemonės – kardomosios bei kitos prievartos priemonės (laikinas nušalinimas nuo pareigų, teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas ir t. t.), taikytinos tik nusikaltamos veikos padarymu įtariamo (kaltinamo) asmens atžvilgiu.

Pagrindinė sąlyga, pateisinanti šių procesinių prievartos priemonių taikymą žmogaus atžvilgiu, yra pagrįstas įtarimas, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką. Bet koks šių procesinių prievartos taikymas nesant pagrįsto įtarimo bus vertinamas kaip neproporcingas žmogaus teisių varžymas.

EŽTK 5 straipsnio „c“ punkto nuostatos kaip esminės pagrindinių procesinių prievartos priemonių taikymo sąlygas, leidžiančias taikyti griežčiausias procesines prievartos priemones, nurodo „pagrįstą įtarimą“, kad asmuo galėjo padaryti nusikaltimą, „ar kai pagrįstai manoma, jog būtina neleisti padaryti nusikaltimo, arba manoma, jog jis, padaręs tokį nusikaltimą, gali pabėgti“.

Reikia pažymėti, kad įtarimo pagrįstumas yra subjektyvus kriterijus, nes kiekvienas asmuo pagrįstumą gali vertinti skirtingai. Tačiau būtina nustatyti, kokie yra esminiai kriterijai, leidžiantys pagrįstai manyti esant šią aplinkybę.

Įtarimo pagrįstumo sąvoką EŽTT išaiškino *Fox, Campbell ir Hartley v. United Kingdom* byloje, kurioje pareiškėjai buvo suimti pagal Šiaurės Airijos (Nepaprastosios atsargumo priemonės) 1978 metų įstatymo 11(1) punktą, pagal kurį „bet kuris policijos pareigūnas galėjo suimti asmenį, kurį įtarė esant teroristu“. Vadovaujantis šia nuostata, taikyti suėmimą pagal Didžiosios Britanijos teisę užteko to, kad įtarimas būtų „sąžiningas“, nors ir buvo „subjektyvus“. Tačiau EŽTT nusprendė, kad 5 straipsnio 1 dalis buvo pažeista, nes 1 dalies „c“ punkte esanti teisė į laisvę išlyga reikalauja „pagrįsto“, o ne *bona fide* ar, kitaip tariant, „geros valios“ įtarimo. EŽTT nurodė, kad skiriant prievartos priemones, ypač pačias griežčiausias, Vyriausybė turėtų „pateikti bent keletą faktų ar informacijos, įtikinančios Teismą, kad suimtas asmuo buvo pagrįstai įtariamas įvykdęs tariamą nusikaltimą“⁷⁸.

⁷⁸ *Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom*, 27 March 1991, § 34, Series A no. 190-B.

Šis EŽTT išaiškinimas sudaro sąlygas įtarimo pagrįstumą apibūdinti kaip tam tikrų aplinkybių ir duomenų visumą, leidžiančią manyti, kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką ir yra būtinybė taikyti procesines prievartos priemones. Tokiu atveju taikymas bus proporcingas tiek esamai situacijai, tiek siekiamam tikslui, o ne tik pagrįstas subjektyviu vertinimu.

Dėl įtarimo pagrįstumo vertinimo subjektyvumo, pritartina S. Trechselo iškelta klausimo aktualumui – koks duomenų ar informacijos kiekis laikytinas pakankamu? Siekdamas nustatyti bent minimalų apibrėžtumą sąvokai „įtarimo pagrįstumas“, kurios pagrindu būtų galima taikyti prievartos priemones, EŽTT sprendimuose rėmėsi duomenų pakankamumo sąvoka nurodydamas: „<...> kad įtarimas būtų „tikėtinas“: duomenys pateikti kaltinančiosios valdžios institucijos turi būti pakankami, kad įtikintų objektyvų stebėtoją, jog asmuo galėjo įvykdyti teisės pažeidimą – ir faktai turi būti pateikti Vyriausybės“⁷⁹.

EŽTT byloje *N.C. v. Italy, Gusinskiy v. Russia* pažymėjo, kad:

„Kita vertus, pačiame termine „įtarimas“ yra netikrumo elementas. Asmens kaltė neturi būti nustatyta, nes tyrimo tikslas yra patikrinti, ar tokia kaltė pakankamai tikėtina, kaltinamajam aktui parengti⁸⁰. Policijai ne visuomet net reikia įrodymų, kurie būtų pakankami, kaltinimams pareikšti.“⁸¹

Lietuvos teismų praktika „įtarimo įvykdžius nusikaltimą“ kaip pagrindo prievartos priemonių – suėmimo ir namų arešto taikymo klausimu, dažniausiai pasitaikančios teismų klaidos, išsamiai išnagrinėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus apžvalgoje⁸².

Kaip pavyzdį Lietuvos Aukščiausiasis Teismas apžvalgoje nagrinėja Panevėžio apylinkės teismo nutartį dėl suėmimo skyrimo:

⁷⁹ *Murray v. the United Kingdom* [GC], 28 October 1994, § 60, Series A no. 300-A; *K.-F. v. Germany*, 27 November 1997, § 57, Reports 1997-VII; *Wloch v. Poland*, no. 27785/95, § 108, ECHR 2000-XI; *Berktaş v. Turkey*, no. 22493/93, § 199, ECHR; *O'Hara v. the United Kingdom*, no. 37555/97, § 34, ECHR 2001-X; *N.C. v. Italy* [GC], no. 24952/94, § 40, ECHR 2002-X; *Labita v. Italy* [GC], no. 26772/95, § 155, 2000-IV; *Gusinskiy v. Russia*, no. 70276/01, § 53, ECHR 2004-IV.

⁸⁰ *N.C. v. Italy* [GC], no. 24952/94, § 45, ECHR 2002-X.

⁸¹ *Gusinskiy v. Russia*, no. 70276/01, § 53, ECHR 2004-IV.

⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“. *Teismų praktika*. 2004, Nr. 22.

„Panevėžio miesto apylinkės teismo teisėjas 2004 m. liepos 27 d. nutartimi R. M., įtariamam padarius nusikaltimą, numatyta BK 22 straipsnio 1 dalyje, 178 straipsnio 2 dalyje, paskyrė suėmimą vienam mėnesiui konstatavęs, kad nors įtariamasis neigia kaltę, tačiau ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenys (nukentėjusiosios ir liudytojų parodymai, įvykio vietos apžiūros protokolas) leidžia manyti, kad įtariamasis kėsinosi padaryti šį nusikaltimą. Suėmimo pagrindas – įtariamasis gali daryti naujus nusikaltimus.

Nutartį įtariamasis apskundė aukštesniajam teismui.

Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjas, išnagrinėjęs įtariamojo skundą, 2004 m. rugpjūčio 23 d. nutartimi panaikino žemesniojo teismo 2004 m. liepos 27 d. nutartį, kuria buvo paskirtas suėmimas. Teisėjas konstatavo, kad ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenys – nukentėjusiosios ir liudytojų parodymai, įvykio vietos apžiūros protokolas (rasta nuplėšta nukentėjusiosios garažo spyna, netoli garažo rasti įsilaužimui pritaikyti įrankiai) patvirtina tik patį faktą, kad vagystę buvo kėsintasi padaryti, tačiau šių duomenų nepakanka įtarti konkretų asmenį šio nusikaltimo padarymu.

Teisėjas pirmiausia turi patikrinti, ar asmeniui pagrįstai inkriminuojamas prokuroro pareiškime nurodytas nusikaltimas ir ar tai patvirtina bylos duomenys, nes, kai nėra pakankamai duomenų apie tai, kad asmuo pagrįstai įtariamasis padaręs jam inkriminuojamą nusikaltimą, negali būti taikoma jokia kardomoji priemonė. Teisėjui konstatavus, kad pateiktoje medžiagoje nėra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką, nebėra prasmės aptarti prokuroro pareiškime nurodyto suėmimo skyrimo pagrindo.

Teisėjas, tik konstatavęs, kad ikiteisminio tyrimo medžiagoje yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad būtent įtariamasis padarė nusikalstamą veiką, toliau svarsto, ar yra suėmimo skyrimo pagrindas.“

Pažymėtina, kad EŽTT byloje *Jėčius v. Lithuania* nurodė, jog jei suėmimas tęsiamas ilgesnį laiką, teisėjas privalo patikrinti, ar byloje prieš asmenį surinkti tikrai svarūs jo kaltės įrodymai.

Atliktos analizės pagrindu „įtarimas įvykdžius nusikaltimą“ vertintinas kaip bendra privaloma sąlyga visoms įtariamajam (kaltinamajam) taikytinoms prievartos priemonėms. Vertinant tiek prievartos priemonės teisėtumą, tiek proporcingumą siaurąja prasme,

būtina nustatyti, ar yra pakankamai duomenų, rodančių asmeniui pareikšto įtarimo (kaltinimo) pagrįstumą. Kai nėra duomenų, kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką ar ketina ją įvykdyti, bet koks priemonės taikymas bus vertintinas kaip neproporcingas.

2.3.2 Trukdymas procesui kaip prielaida prievartos priemonėms taikyti

Pagrįstas įtarimas yra kaip bendra sąlyga (prielaida) prievartos priemonėms taikyti, kai yra nacionalinės teisės aktuose nurodyti pagrindai, dažniausiai susiję su trukdymu procesui.

Nors Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies „c“ punktas įtarimą mini ryšium su trimis galimomis situacijomis „*būtų pristatytas kompetentingai teismo institucijai, pagrįstai įtariant jį padarius nusikaltimą ar kai pagrįstai manoma, jog būtina neleisti padaryti nusikaltimo, arba manoma, jog jis, padaręs tokį nusikaltimą, gali pabėgti*“, tačiau pagrįstas įtarimas vertintinas tik kaip prielaida prievartos priemonei taikyti.

S. Trechselas pažymi, kad nors Konvencijoje nėra jokios nuorodos apie pavojų, jog bus trukdoma procesui (pavyzdžiui, sunaikinami įrodymai, daromas poveikis liudytojams ir pan.), tai nereiškia, kad Konvencija panaikina jį kaip pagrindą skirti prievartos priemones, tarp jų ir kardomąjį kalinimą. Kaip nurodo S. Trechselas, tai būtų nesuderinama su paprasčiausiomis aiškinimo taisyklėmis, aiškinti sutartį priešingai jos tekstui, net jei tai skatintų imtis apribojimų išimčių srityje.

S. Trechselo tvirtinimu, sprendžiant priemonės proporcingumą, reikia įvertinti papildomus reikalavimus, kuriuos nustato nacionalinė teisė (vadinamasis dvigubas prievartos priemonės taikymo patikrinimo testas), t. y. reikalaujama ne tik „pagrįsto įtarimo“, bet jis turi būti susijęs su ypatinga priežastimi, pateisinančia taikomą prievartos priemonę, rodančią jos proporcingumą siekiamiems tikslams.

Yra ribotas EŽTT pripažįstamų pagrindų skaičius, kurių tipiniai bus:

1. Siekis užkirsti kelią įtariamajam pabėgti;
2. Siekis užkirsti kelią trukdyti procesui;
3. Siekis užkirsti kelią vykdyti naujus teisės pažeidimus⁸³.

⁸³ Trechsel, S., *supra* note 29, p. 425–426.

Tačiau šių pagrindų egzistavimas turi būti patvirtintas konkrečiais bylos duomenimis, o ne prievartos priemonės taikančių subjektų nepagrįstomis prielaidomis.

Ši problema, susijusi su prievartos priemonės taikančių subjektų pareiga pagrįsti konkrečių pagrindų prievartos priemonių taikymo buvimą EŽTT, nagrinėta byloje *Bykov v. Russia*:

„Šiuo atveju besitęsiantis suėmimas gali būti pateisinamas tik jei yra specialūs sąžiningo visuomeninio intereso požymiai, kurie, nepaisant nekaltumo prezumpcijos, persveria Konvencijos 5 straipsnyje nustatytą taisyklę gerbti asmens laisvę (taip pat žiūrėti Kudla v. Poland [GC], no. 30210/96, §§ 110 ir kiti, ECHR 2000-XI).

Pagrįstas įtarimas, kad suimtas asmuo įvykdė nusikaltimą, yra sine qua non (būtina) sąlyga teisėtam suėmimo pratęsimui, tačiau laikui bėgant to neužtenka ir Teismas privalo nustatyti, ar kiti teisminės valdžios nurodyti pagrindai pateisino laisvės atėmimą. Tais atvejais, kai tokie pagrindai yra „tinkami“ ir „pakankami“, Teismas turi konstatuoti, kad nacionalinė valdžia parodė „ypatingą stropumą“ vadovaujant procesui (tarp kitų žiūrėti Latellier v. France, 1991 m. birželio 26 d., § 35, Series A no. 207, ir Yagci and Sargin v. Turkey, 1995 m. birželio 8 d., §50, Series A no. 319-A). Dėl to Teismas primena, kad įrodinėjimo našta šiais atvejais neturi būti perkelta sulaikytam asmeniui, jis neprivalo įrodinėti, jog egzistuoja pagrindai jį paleisti (žiūrėti Ilijkov v. Bulgaria, no. 33977/96, §85, 2001 m. birželio 26 d.).

Grįždamas prie šios bylos, Teismas konstatuoja, kad asmens suėmimas ikiteisminio ir teismo tyrimo metu truko vienus metus, aštuonis mėnesius ir 15 dienų. Per šį laikotarpį teismai mažiausiai dešimt kartų nagrinėjo asmens pareiškimus paleisti jį į laisvę, kiekvieną kartą atsisakydami tuo pagrindu, kad asmuo įtariamas sunkaus nusikaltimo įvykdymu, kad yra tikimybė, jog asmuo pabėgs, trukdys vykdyti teisingumą ir stengsis paveikti liudytojus. Tačiau teismų sprendimuose buvo tik išvardyti pagrindai, nepagrindžiant jų tinkamomis ir pakankamomis priežastimis. Teismas taip pat pažymi, kad laikui bėgant teismų argumentacija neapėmė kintančios situacijos įvertinimo ar šie pagrindai išliko konkrečioje proceso stadijoje. Be to, nuo 2001 metų rugsėjo 7 d. sprendimai dėl asmens suėmimo daugiau nenumatė jokių laiko ribų, o tai reiškė, kad jis bus suimtas iki teismo pabaigos.

Teismas, vertindamas Vyriausybės argumentus, kad pareiškėjo asmenybė savaime buvo akivaizdus pagrindas pateisinant jo suėmi-

mą, nurodo, jog ši aplinkybė savaime neatleido teismų nuo pareigos nustatyti priežastis šiai išvadai padaryti, ypač vėlesnėse stadijose priimtus sprendimus. Teismas pažymi, kad galbūt ir buvo aplinkybių, lemiančių būtinybę taikyti suėmimą, tačiau jos nebuvo paminėtos nacionaliniuose sprendimuose taikyti suėmimą, o tai nėra Teismo užduotis juos nustatyti ir atlikti nacionalinės valdžios, taikiusios pareiškėjo atžvilgiu suėmimą, funkcijas (žiūrėti *Panchenko v. Russia*, no. 45100/98, §§ 99 ir 105, 2005 m. vasario 8 d., ir *Ilijkov*, cituota aukščiau, § 86).⁸⁴

Pažymėtina, kad šios EŽTT nurodytos sąlygos suimti egzistuoja ir jos iš esmės yra įtvirtintos BPK 119 str.: „Kardomosios priemonės gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamąjį kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.“ Plačiau šios prievartos priemonių taikymo sąlygos buvo nagrinėtos tiriamojo darbo 1.2. poskyryje, nagrinėjančiame prievartos priemonių tikslus ir funkciją.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalgoje⁸⁵ atlikus Lietuvos teismų praktikos analizę, nagrinėjant priemonių skyrimo pagrįstumo klausimą, nustatyta:

„Gana dažnai pasitaiko atvejų, kai teisėjai šį suėmimo pagrindą motyvuoja deklaratyviai.

Kauno miesto apylinkės teismo teisėjas 2004 m. vasario 12 d. nutartimi R. P., įtariamam padarius nusikaltimą, numatytą BK 178 straipsnio 2 dalyje, paskyrė suėmimą tuo pagrindu, kad jis trukdys nustatyti tiesą, motyvuodamas, jog jis gali paveikti kitus įtariamuosius, sunaikinti ar paslėpti daiktus, turinčius reikšmės bylai.

Atkreiptinas teisėjų dėmesys į tai, kad naujajame BPK nustatyta, kad suėmimo pagrindas yra pagrįstas manymas, jog įtariamasis trukdys procesui (o ne trukdys nustatyti tiesą), tačiau šiuo atveju teisėjas savo išvados nepagrindė duomenimis, kurie ją patvirtintų, todėl ji deklaratyvi ir neatitinka BPK 122 straipsnio 3 dalies nuostatų.⁸⁶

⁸⁴ *Bykov v. Russia*, 10 March 2009, § 64–66.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“, *supra* note 82.

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“, *supra* note.

Autoriui nagrinėjant su prievartos priemonių skyrimo ir taikymo praktika susijusias archyvinės bylas pastebimos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarime nurodytos teismų daromos klaidos, t. y. išvardijant ir neanalizuojant bylos duomenis nurodoma, kad yra pakankamai duomenų, jog asmuo įvykdė nusikalstamą veiką, ir perrašant vien prievartos priemonių skyrimo pagrindus (trukdys tyrimui ir pan.), jų neanalizuojant, – skiriama (pratęsiama) taikyti prievartos priemonės⁸⁷.

Atlikta analizė rodo, kad prievartos priemonių skyrimo pagrįstumo klausimas galbūt yra sisteminė problema, nes masiškai pasitaiko teisėjų nutarčių, kuriose nesigilinama į bylos medžiagą ir nepateikiami pakankami prievartos priemonių skyrimo motyvai. Tačiau pažymėtina, kad tai yra daugiau praktinė, o ne teisės aktų tinkamumo problema, kurią lemia sprendimą priimančių subjektų kvalifikacija, dėl to prievartos priemonių skyrimą reglamentuojantys teisės aktai netinkamai aiškinami ir taikomi, netinkamai suvokiamas įrodinėjimo dalykas prievartos priemonių taikymo procese.

2.3.3. Pagrįstas manymas, kad būtina užkirsti kelią asmeniui padaryti naują nusikaltimą

Lawless v. Ireland byloje EŽTT yra nurodęs, kad EŽTK neleidžia taikyti prievartos priemonių (šiuo atveju suėmimo) bendrosios nusikaltimų prevencijos tikslu, t. y. apskritai sulaikant asmenis nuo nusikaltimų darymų⁸⁸. Vėliau šis požiūris buvo dar kartą pakartotas

⁸⁷ Kauno apygardos teismo 2008 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-34/08); Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-6/09); Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-9/09); Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-17/09); Kauno miesto apylinkės teismo 2008 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-108-08); Kauno miesto apylinkės teismo 2008 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-108-08); Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08); Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08); Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08).

⁸⁸ *Lawless v. Ireland*, 1 July 1961, § 14, Series A no. 3.

byloje *Guzzardi v. Italy*, nagrinėjant programoje kovai su organizuotu nusikalstamumu nustatytas „saugumo priemonės“. EŽTK 5 straipsnio 1 dalies „c“ punktas, pasak Teismo, „nėra skirtas politikai prieš bendrą prevenciją atskirų asmenų ar jų grupių, tokių kaip „*mariosi*“ atžvilgiu, keliančių grėsmę dėl jų nuolatinio polinkio nusikalsti; valstybei leidžiama ne daugiau kaip tik užkardyti konkretų ir aiškų nusikaltimą“⁸⁹. Be to, EŽTT yra nurodęs, kad bet kuris asmuo, sulaukytas pagal 1 dalies „c“ punktą, galiausiai privalo būti atiduotas teismui⁹⁰.

Galiausiai byloje *Jėčius v. Lithuania* visos ilgai trukusios dvejo- nės dėl prevencinio sulaikymo atitikties Konvencijai buvo išsklaidy- tos: „Asmuo, pagal 5 straipsnio 1 dalies „c“ punktą gali būti sulaiky- tas tik baudžiamajame procese, siekiant pristatyti jį kompetentingai teisinei valdžiai, jei yra įtarimas, kad jis padarė nusikaltimą“⁹¹, o ne vykdant bendrą nusikaltimų prevenciją.

Pagal Lietuvos BPK 119 straipsnyje nustatyta, kad asmeniui tai- kyti prievartos priemonės leidžiama, kai pagrįstai manoma, jog jis darys naujus nusikaltimus⁹². Tuo tarpu suėmimas kaip griežčiausia prievartos priemonė gali būti taikomas tik tais atvejais, kai:

1. Yra duomenų, jog asmuo, kuris yra įtariamas padaręs vie- ną ar kelis labai sunkius ar sunkius nusikaltimus arba BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytus apysunkius nusikaltimus⁹³, iki nuosprendžio priėmimo gali padaryti naujų labai sunkių, sunkių ar BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytų apysunkių nusikaltimų;
2. Yra duomenų, kad būdamas laisvėje asmuo, įtariamas grasi- nimu ar pasikėsinimu padaryti nusikaltimą, gali tą nusikalti- mą padaryti (BPK 122 straipsnio 4 dalis)⁹⁴.

⁸⁹ *Guzzardi v. Italy*, 06 November 1980, § 102, Series A no. 39; *Ciulla v. Italy* [PL], 22 February 1989, § 40, Series A no. 148.

⁹⁰ *Lawless v. Ireland*, 1 July 1961, § 14, Series A no. 3.

⁹¹ *Jecius v. Lithuania*, no. 34578/97, § 50, ECHR; *Wloch v. Poland*, no. 27785/95, § 108, ECHR 2000-XI.

⁹² Naujų baudžiamųjų nusižengimų darymo grėsmė jokiu atveju negali būti pa- grindas skirti suėmimą.

⁹³ BPK 122 straipsnio 4 dalyje minėti apysunkiai nusikaltimai numatyti BK 178 straipsnio 2 dalyje, 180 straipsnio 1 dalyje, 181 straipsnio 1 dalyje, 187 straips- nio 2 dalyje.

⁹⁴ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P., *supra* note 17. p. 232.

Kaip minėta, proporcingumo principas (BPK 11 str.) reikalauja, kad prievartos priemonėmis būtų siekiama tik procesinių tikslų. Tačiau asmens sulaikymo nuo nusikalstamų veikų įvykdymo atveju akivaizdžiai siekiama baudžiamajai teisei būdingų tikslų. Pažymėtinas ir nuostatos nelogiškumas, nes jei yra pakankamai duomenų, kad asmuo padarys naują nusikaltimą, tai turėtų būti vertinama kaip pasikėsinimas įvykdyti nusikalstamą veiką. Be to, baudžiamosios teisės doktrinoje nurodoma, kad grasinimas, jeigu nėra imtasi jokių veiksmų, nelaikomas nusikaltimu⁹⁵.

BPK 122 str. 4 d. esanti tikimybė „gali padaryti naujų labai sunkių nusikaltimų <...>“ yra neišsamiai apibrėžta, nes neaišku, kas turima omenyje sakant „gali padaryti“, kokie duomenys ir koks jų kiekis turi tai patvirtinti. Pažymėtina, kad kiekvienas asmuo gali padaryti nusikaltimą. Tiksliau būtų šią sąvoką keisti į „darys naujus nusikaltimus“. Priešingu atveju tai siejasi su prevencinio sulaikymo įstatymu, dėl kurio prieštaravimo EŽTK yra aiškiai pasisakęs Europos Žmogaus Teisių Teismas minėtose bylose prie Lietuvą.

2.3.4. Nusikalstamos veikos sunkumo kriterijus

Teismas išaiškino, kad taikant prievartos priemonę nepakanka vien tik nurodyti, jog asmuo įtariamas įvykdęs nusikaltimą. Įtarimo pagrįstumas reikalauja nurodyti konkretų nusikaltimą. EŽTT bylose *Guzzardi v. Italy*, *Ciulla v. Italy*, *Brogan and Others v. United Kingdom* yra nurodęs, kad EŽTK vartojama sąvoka „nusikaltimas“ reiškia tikslų ir konkretų nusikaltimą⁹⁶.

Terminas „nusikaltimas“ turi savarankišką apibrėžimą. Netgi tais atvejais, kai veiksmas nėra vertinamas kaip baudžiamasis nusikaltimas pagal nacionalinę teisę, tai gali būti vertinama kaip „nusikaltimas“ Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies „c“ punkto prasme, kaip ir atsitiko su „viešosios tvarkos pažeidimu“ Anglijoje⁹⁷. Tai reiškia,

⁹⁵ Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 202.

⁹⁶ *Guzzardi v. Italy*, 06 November 1980, § 102, Series A no. 39; *Ciulla v. Italy* [PL], 22 February 1989, § 40, Series A no. 148. *Brogan and Others v. the United Kingdom*, 29 November 1988, § 51, Series A no. 145-B.

⁹⁷ *Steel and Others v. United Kingdom*, 27 March 1996, § 46, § 48, § 49, *Reports* 1996-II.

kad lemiamą reikšmę kvalifikuoti tam tikrą veiką kaip nusikaltimą turi konkrečios veikos esmė, o ne jos forma, t. y. tai, kaip ji vadinama nacionalinėje teisėje.

Pažymėtina, kad taikant prievartos priemones, siekiant jų proporcingumo padarytai veikai, reikia atidžiai įvertinti nacionalinę teisę, kurioje nustatomi tam tikri prievartos priemonių taikymo apribojimai.

Vadovaujamosi bendra nuostata, kad kuo sunkesnis nusikaltimas, tuo griežtesnes prievartos priemones galima taikyti.

Nusikaltimo sunkumo kriterijus Lietuvos baudžiamajame procese tiesiogiai įtvirtintas tik BPK 122 str. 8 dalyje dėl griežčiausios prievartos priemonės – suėmimo taikymo: „Suėmimas gali būti skiriamas tik tiriant ir nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos baudžiamasis įstatymas numato griežtesnę nei vienerių metų laisvės atėmimo bausmę.“ Tačiau toks reglamentavimas, autoriaus požiūriu, nepakankamas, nes leidžia taikyti griežtų prievartos priemonių – likusių kardomųjų prievartos priemonių, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumą.

Netiesiogiai nusikalstamos veikos sunkumo kriterijus taikant prievartos priemones, įtvirtintas BPK, nustatant, kad prievartos priemonių taikymas galimas tik už nusikaltimus, neapimant veikų, priskiriamų prie baudžiamųjų nusižengimų.

2004 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimo Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“⁹⁸ 8 punkte nurodyta, kad „nusikaltimo sunkumas ir įstatymo sankcijoje numatyta griežta laisvės atėmimo bausmė priskiriama prie BPK 122 str. 2 dalyje vartojamos „kitų aplinkybių“ sąvokos. Neteisingas „nusikaltimo sunkumo“ kriterijaus aiškinimas nacionalinėje teisėje lėmė tai, kad teismai, taikydami šią aplinkybę, vertina kaip pagrindą skirti suėmimą.

Atlikus šešiasdešimties Vilniaus apygardos teismo baudžiamųjų bylų skyriaus archyvinių bylų⁹⁹, susijusių su prievartos priemonių taikymo teisėtumo klausimų nagrinėjimu, analizę, pastebima ten-

⁹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“, *supra* note 82.

⁹⁹ Vilniaus apygardos teismas. 2008 m. baudžiamosios bylos serija 1S bylų Nr. nuo 740 iki 800.

dencija, kad nurodydami nusikaltimo sunkumo kriterijų nacionaliniai teismai skiria griežčiausias prievartos priemones neįvertinę kitų proporcingumo principo kriterijų, tokių kaip būtinumas ir pan., arba nors ir įvertinę juos, tačiau pirmenybę skyrę nusikaltimo sunkumo kriterijui.

Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas nutartyse priimtose bylose Nr. 2008-1S-776, Nr. 2008-1S-777, Nr. 2008-1S-783 ir kai kuriose kitose dėl prievartos priemonės suėmimo taikymo, vienodai remdamasis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimo Nr. 50 aštuntuoju punktu ir motyvuodamas tuo, kad įtariamieji asmenys įvykdė sunkias nusikalstamas veikas, atmeta įtariamųjų skundus dėl prievartos priemonių neteisėtumo bei nepagrįstumo ir palieka galioti apylinkės teismų nutartis.

Tokia Lietuvos teismų praktika prieštarauja EŽTT jurisprudencijai, kurioje nagrinėtas nusikalstamos veikos sunkumas kaip priežinis prievartos priemonei taikyti.

Analogiška situacija buvo byloje *Bykov v. Russia*, kurioje pareiškėjas A. P. Bykovas buvo kaltinamas ir nuteistas už tai, kad organizavo savo verslo partnerio nužudymą. Nužudymas nebuvo įgyvendintas, nes nužudymą A. P. Bykovo paliepimu turėjęs įvykdyti asmuo apie rengiamą nusikaltimą pranešė teisėsaugos institucijoms. Šioje byloje Rusijos teisėsaugos institucijos (prokuratūra ir teismai) prievartos priemonę suėmimą ikiteisminio ir teismo tyrimo metu taikė motyvuodami A. Bykovo reiškiamų kaltinimų sunkumu. Tačiau EŽTT pripažino Konvencijos 5 straipsnio pažeidimą, nes pripažino, jog prievartos priemonės taikyti remiantis vien reiškiamų kaltinių sunkumu, atsižvelgiant į nekaltumo prezumpcijos principą, negalima¹⁰⁰.

Visa tai rodo, jog netinkamas teismo praktikos aiškinimas lėmė tai, kad nusikaltimo sunkumas *de facto* tapo savarankiškas griežčiausių prievartos priemonių skyrimo pagrindas, pažeidžiantis proporcingumo principą, nes kiti proporcingumo principo kriterijai – būtinumas, priemonės proporcingumas – siaurąja prasme nacionalinių teismų iš esmės nevertinami.

¹⁰⁰ *Bykov v. Russia*, 10 March 2009, § 60–68.

Išvados ir pasiūlymai

1. Straipsnyje atlikta analizė atskleidė, kad įrodinėjimo dalyką taikant prievartos priemonės sudaro proporcingumo principo (jį sudarančių kriterijų) ir pagrindų prievartos priemonėms taikyti visuma.

2. Proporcingumo principas yra esminis metodologinis procesinės prievartos instituto reglamentavimo ir taikymo pagrindas, t. y. įrodinėjimo dalykas taikant prievartos priemonės. Nors Lietuvoje proporcingumas *de jure* įtvirtintas Lietuvos BPK 11 straipsnyje, *de facto* šis principas nacionalinių institucijų, taikančių prievartos priemonės, netaikomas dėl proporcingumo principo turinio, proporcingumo nustatymo būdų ir kriterijų neaiškumo.

3. Nagrinėjant Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Teisingumo Teismo jurisprudenciją bei mokslinę doktriną, tyrime atkelti šie proporcingumo principo (kriterijų) nustatymo būdai: vertikalusis ir horizontalusis.

3.1. Vertikaliojo (tikslaus) būdo esmė yra ta, kad paeiliui atskirai įvertinamas kiekvienas nustatymo būdą sudarantis kriterijus (subprincipas):

a) taikytinos priemonės tinkamumo kriterijus, reiškiantis, jog asmens teises ribojanti priemonė turi būti teisėta ir tinkama tam, kad būtų pasiektas siekiamas tikslas ar prie jo priartėta.

b) būtinumo kriterijus, reiškiantis, jog tinkama priemonė turi būti būtina ta prasme, kad nėra jokios kitos vienodai tinkamos priemonės, tačiau kuri būtų mažiau varžanti saugomą asmens teisę.

c) proporcingumo kriterijus tiesiogine ar siaurąja prasme (adekvatumo principas) reiškiantis, kad tinkama ir būtina priemonė neturi sutrikdyti tinkamo balanso ir (ar) sunaikinti varžomos teisės esmės.

Prievartos priemonės taikančiam subjektui nepavykus įrodyti nors vieno iš kriterijų egzistavimo, laikytina, kad prievartos priemonės taikymas yra neproporcingas, nepagrįstas.

3.2. Horizontaliojo proporcingumo nustatymo būdo esmė ir skirtumas nuo vertikaliojo yra tas, kad šiuo būdu neatliekamas palaipsnis kriterijų vertinimas, o išsamiai įvertinama konkrečios teisės suvaržymo aplinkybių visuma.

4. Atlikus tyrimą nustatyti šie įrodinėjimo dalyką sudarantys proporcingumo principo kriterijai: prievartos priemonės tinkamumo; prievartos būtinumo; mažiausiai varžančios priemonės; konkrečios priemonės, konkrečiomis aplinkybėmis proporcingumo (proporcingumo siaurąja prasme).

5. Proporcingumo siaurąja prasme kriterijų sudarantys subkriterijai gali būti įvardijami kaip prievartos priemonių taikymo pagrindai: pagrįsto įtarimo įvykdžius nusikalstamą veiką kriterijus; trukdymo procesui kriterijus; būtinumo užkirsti kelią naujiems nusikaltimams kriterijus; nusikalstamos veikos sunkumo kriterijus.

6. Atliktų proporcingumo principo nustatymo būdų analizė rodo, kad Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje formuojasi vertikalusis proporcingumo principo nustatymo būdas (modelis). Tačiau vertinant prievartos priemonių taikymą, matoma, kad prievartos priemonės taikantys subjektai iš esmės nuodugnai nesinaudoja jokių proporcingumo principo nustatymo metodu, tinkamai nesuvokia įrodinėjimo dalyko prievartos priemonių taikymo procese. Baudžiamojo proceso subjektų veikloje retai ir padrikai taikomi atskiri proporcingumo principo nustatymo kriterijai.

Vadovaujantis tuo, kas aukščiau išdėstyta, siūlytina:

a) keisti proporcingumo principo sampratą taikant prievartos priemonės nustatančio BPK 11 straipsnio 1 dalį tokiu būdu:

„Procesinės prievartos priemonė gali būti taikoma tik tais atvejais, kai ji tinkama, būtina ir proporcinga siekiamam baudžiamojo proceso tikslui pasiekti.“

b) formuoti vertikaliuoju proporcingumo principo nustatymo būdu pagrįstą prievartos priemonių taikymo praktiką, teismo nutartyse apibrėžiant proporcingumo principo nustatymo būdą, proporcingumą sudarančius kriterijus ir jų turinį.

c) parengti rekomendacijas ikiteisminio tyrimo subjektams dėl prievartos priemonių taikymo, kuriose:

1) būtų nustatytas proporcingumo principo taikant prievartos priemonės nustatymo metodas ir kriterijai, jų turinys;

2) nustatyta pareiga taikant prievartos priemonės, procesiniuose dokumentuose įrodyti proporcingumo principo kriterijų ir prievartos priemonių taikymo pagrindų egzistavimą.

Literatūra

1. Abramavičius, A.; Čepas, A.; Drakšienė, A. *Baudžiamoji teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
2. Alexy, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
3. Arai – Takahashi, Y. *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. New York: Intersentia, 2002;
4. *Arrowsmith v. the United Kingdom*, 12 October 1978.
5. *Asenov and Others v. Bulgaria*, 28 October 1998.
6. *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, Series A no. 93.
7. *Barthold v. Germany*, 25 March 1985, Series A no. 90.
8. *Beldjoudi v. France*, 26 March 1992, Series A no. 234A.
9. *Bykov v. Russia*, 10 March 2009.
10. Bogdandy, A. *European integration and international co-ordination: Studies in Transnational Law in Honour of Claus Dieter Ehlermann*. Kluwer academic publishers, 2002.
11. *Bouamar v. Belgium*, 29 February 1988, Series A no. 129.
12. *Bozano v. France*, 2 December 1987, Series A no. 124-F.
13. *Brogan and Others v. the United Kingdom* [PL], 29 November 1988, § 53, Series A no 145-B.
14. Cameron, A. *National Security and the European Convention on Human Rights*. Uppsala: Iustus Förlag AB. 2000.
15. *Castells v. Spain*, 23 april 1992, Series A no. 236.
16. Christoffersen, J. *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*. Boston: Martinus Nijhoff publishers, 2009;
17. *Ciulla v. Italy* [PL], 22 February 1989, Series A no. 148.
18. Corten, O. *L'utilisation du „raisonnable“ par le juge international – Discours juridique, raison et contradictions*. Bruxelles: Bruylant, 1997.
19. Currie, D. P. *The Constitution of the Federal Republic of Germany*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994.
20. Dijk, P.; Hoof, F. *Theory and Practise of the European Convention on Human Rights*. Intersentia, 1998.
21. *Dikme v. Turkey*, no. 20869/92, ECHR 2000-VIII.
22. Emiliou, N. *The principle of Proportionality in European Law- A Comparative Study*. London, The Hague, Boston: Kluwer Law International, 1996.
23. Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice. Second edition*. London, 2007.
24. *Gillow v. The United Kingdom*, 24 November 1986, Series A no. 109.
25. Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

26. Greer, S. Constitutionalizing Adjudication under the European Convention on Human Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003.
27. Gusinskiy v. Russia, no. 70276/01, § 53, ECHR 2004-IV.
28. Guzzardi v. Italy, 06 November 1980, Series A no. 39.
29. *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, Series A no. 24.
30. Hutchinson, M., R. The Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly*. 1999.
31. Young, James and Webster v. the United Kingdom, [PL], 13 August 1981, Series A no. 44.
32. Yourow, H. C. *The Margin of Appreciation Doctrine*. The Hague, Boston, London: Kluwer Law International, 1996.
33. Jacobs, F. G. Recent developments in the Principle of Proportionality in European Community Law. *Oxford, Portland Oregon: Hart Publishing*. 1999.
34. Jacobs, F. G.; White, R. C. A. *The European Convention on Human Rights, 2nd ed.* Oxford: Clarendon Press 1996.
35. Jecius v. Lithuania, no. 34578/97, ECHR.
36. Jurgaitis, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: INDUSTRIUS, 2009.
37. Jurka, R.; Ažubalytė, R.; Gušauskienė, M.; Panomariovas A., *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eurgrimas, 2009.
38. *Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995–2005*. II tomas. Sudarytoja I. Randakevičienė. Vilnius, 2006.
39. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-34/08).
40. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. balandžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-17/09).
41. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-6/09).
42. Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1PP-9/09).
43. Kauno miesto apylinkės teismo 2008 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-108-08).
44. Kauno miesto apylinkės teismo 2008 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-108-08).
45. Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08).
46. Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08).
47. Kauno miesto apylinkės teismo 2009 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 07-1-00108-08).

48. *Kemmache v. France* (No. 3), 24 Novemmer 1994, Series A no. 270-B;
49. *Leander v. Sweeden*, 26 March 1987, Series A no. 116.
50. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2007 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1N-26/2007).
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo „Teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą apibendrinimo apžvalga“. *Teismų praktika*. 2004, Nr. 22.
52. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37. (Su pakeitimais ir papildymais).
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
56. *Lingens v. Austria* [PL], 8 July 1986, Series A no 103.
57. McBride, J. *Proportionality and the European Convention on Human Rights, The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*. Oxford, Poretland Oregon: Hart Publisher, 1999.
58. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008.
59. *N.C. v. Italy* [GC], no. 24952/94, ECHR 2002-X.
60. *Oberschlick v. Austria* [PL], 23 May 1991, Series A no. 204.
61. *Olsson v. Sweden (no 1)*, 24 March 1988, Series A no. 130.
62. Reimann, M., Zekoll, J. *Introduction to German Law. 2nd edition*. Netherlands: Kluwer Law International, 2005.

63. Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium (merits) [PL], 23 July 1968, § 5, Series A no. 6.
64. *Ribitsch v. Austria*, 1 December 1995, Series no. 336.
65. Schokkenbroek, J. G. C. in van Dijk and van Hoof. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. 1998.
66. *Schönenberger and Drumaz v. Switzerland*, 20 June 1988, Series A no. 137.
67. Schwarze, J. *European Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006.
68. *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, ECHR 1999-V.
69. Sigurður Sigurjónsson v. Iceland, 30 June 1993, Series A no. 264.
70. Sporrang and Lönnroth v. Sweden [PL], 23 September 1982, Series A no. 52.
71. *Sunday times v. the United Kingdom*, 06 November 1980, § 59, Series A no. 38. *Handyside v. The United Kingdom*, 7 February 1976, § 48, Series A no. 24.
72. Svensson- Mc Carthy, A. L. *The International Law of Human Rights and States of Exception*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1998.
73. *Tekin v. Turkey*, no. 22496/93, ECHR 1998-IV.
74. *Thynne, Wilson and Gunnell v. the United Kingdom*, 25 October 1990, § 70, Series A no. 190-A.
75. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
76. Tridimas, T. *The General Principles of EU Law*. Norfolk: Oxford University Press, 2006.
77. United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey [GC], 30 January 1998,, Reports 1998-I.
78. *Van der Leer v. Netherlands*, 21 January 1990, Series A no. 170-A.
79. *Van der Musselle v. Belgium* [PL], 23 November 1983, § 37, Series A no. 70.
80. *Van Droogenbroeck v. Belgium*, 24 June 1982, Series A no. 50.
81. Viljanen, J. *The European Court of Human Rights as a Developer of the General Doctrines of Human Rights Law – A Study of the Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights*. Tampere: University of Tampere, 2003.
82. Vilniaus apygardos teismas. 2008 m. baudžiamosios bylos serija 1S bylų Nr. nuo 740 iki 800.
83. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-783-51-2008).
84. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-787-51-2008).
85. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-788-51-2008).

86. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-789-51-2008).
87. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2008 m. rugsėjo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-776-86-2008).
88. *Wassink v. Netherlands*, 27 September 1990, Series A no. 198-A.
89. *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, Series A no. 114.
90. *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, Series A no. 117.
91. *Winterwerp v. Netherlands*, 24 October 1979, Series A no. 33.
92. *Wloch v. Poland*, no. 27785/95, ECHR 2000-XI.
93. *Zdanoka v. Latvia*, no. 58278/00, ECHR.

Santrauka

Straipsnyje tiriami prievartos priemonių taikymo procese baudžiamojo proceso metu įrodinėjimo dalyką sudarantys proporcingumo principo kriterijai, prievartos priemonių taikymo pagrindai. Įrodinėtini proporcingumo principo kriterijai prievartos priemonių taikymo procese nustatomi nagrinėjant nacionalinės teisės aktus ir teisminę praktiką, tarptautinius teisės aktus, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją.

Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje įtvirtintas proporcingumo principas yra vienas pagrindinių saugiklių, saugančių žmogaus teises nuo nepagrįstų valstybės prievartinių veiksmų. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusioje naujoje BPK redakcijoje įstatymų leidėjas *de jure* įtvirtino proporcingumo principą (BPK 11 str.). Tačiau dėl šio principo turinio ir taikymo tvarkos bei kriterijų neapibrėžtumo šis principas *de facto* prievartos priemones taikančių Lietuvos baudžiamojo proceso subjektų praktikoje nėra tinkamai įgyvendinamas. Proporcingumo principą sudarančių kriterijų neišmanymas ar nepakankamas išmanymas sudaro prielaidas baudžiamojo proceso subjektams taikant prievartos priemones neproporcingai varžyti žmogaus teises, nes taikomų prievartos priemonių proporcingumas nemotyvuojamas ar apskritai nevertinamas, apsiribojant tik prievartos priemonių taikymo tikslų konstatavimu. Kai nėra aiškios prievartos priemonių proporcingumo principo nustatymo tvarkos ir kriterijų, susidaro žmogaus teisių pažeidimo prielaidos.

Sprendžiant šį aktualų klausimą, siekiant nustatyti vieno iš būtinų prievartos priemonių taikymo procese įrodinėjimo dalyką sudarančių elementų – proporcingumo principo turinį, straipsnyje nagrinėjami Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje nustatyti proporcingumo principą sudarantys kriterijai (priemonės tinkamumas, būtinumas, proporcingumas siaurąja prasme) bei įvairūs šiuos kriterijus sudarantys subkriterijai (pavyzdžiui, prievartos priemonės reglamentuojančių teisės aktų prieinamumas, aiškumo kriterijai; mažiausiai varžančios priemonės kriterijus ir kiti), kurių turinys Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese yra neatskleistas.

PROCESINIŲ PRIEVARTOS PRIEMONIŲ TEISĖTUMO IR JŲ TAIKYMO METU GAUTŲ ĮRODYMŲ LEISTINUMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Linas Belevičius*

Įvadas

Darbe, remiantis moksline literatūra, baudžiamojo proceso įstatymų, tarptautinių teisės aktų, Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei Lietuvos Aukščiausio Teismo jurisprudencijos analize, aptariami probleminiai klausimai, susiję su tam tikrų įrodinėjimo priemonių, turinčių prievartos elementų, naudojimu baudžiamajame procese ir gautų rezultatų įvertinimu, kurie iki šio laiko Lietuvos baudžiamojo proceso mokslinėje literatūroje bei teismų praktikoje nebuvo plačiau nagrinėjami.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) 2006 m. sausio 16 d. nutarime pabrėžiama, jog *„valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves, garantuoti viešąjį interesą, todėl vykdydama savo funkcijas ir veikdama visos visuomenės interesais valstybės turi priedermę užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių, kitų Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, kiekvieno asmens ir visos visuomenės veiksmingą apsaugą inter alia nuo nusikalstamų kėsinių [...] Būtina siekti, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga, taip pat, kad nebūtų nepagrįstai suvaržytos asmenų, padariusių nusikalstamas veikas,*

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas.

teisės.“¹ Baudžiamojo proceso paskirtis – priimtas materialiu požiūriu teisingas nuosprendis, – gali būti pasiekta tik teisingai nustatčius faktines tiriamų įvykių aplinkybes, todėl baudžiamojo proceso įstatymas įtvirtina proceso veiksmus, skirtus rinkti bylai reikšmingą informaciją, t. y. pažinti reikšmingas faktines aplinkybes. Dalis proceso veiksmų, skirtų reikšmingai informacijai rinkti, gali būti vykdomi taikant proceso dalyvių atžvilgiu įstatyme įtvirtintą procesinę prievartą ir taip ribojant saugojamas asmenų teises bei laisves. Tokie proceso veiksmai yra dvilyčiai – viena vertus, tai yra tyrimo veiksmai, kuriais siekiama gauti bylai reikšmingus duomenis, kita vertus, tai yra procesinės prievartos priemonės, kuriomis ribojamos asmenų teisės bei laisvės. Todėl tokio pobūdžio proceso veiksmams renkant duomenis (potencialius įrodymus), būtina užtikrinti ne tik įrodymams keliamų reikalavimų (leistinumo, sąsajumo, tikrumo, pakankamumo) laikymąsi, bet ir nepažeisti reikalavimų, keliamų procesinių prievartos priemonių taikymo teisėtumui, proporcingumui. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) yra konstatavęs, kad gauti duomenys dėl leistinumo reikalavimo pažeidimo negali būti laikomi įrodymais, jei, atliekant proceso veiksmus, buvo nepagrįstai suvaržytos žmogaus teisės, pažeisti proceso principai ar proceso veiksmas atliktas nepakankamai tiksliai laikantis tam veiksmui atlikti nustatytų pagrindinių taisyklių². Todėl yra aktualu nustatyti ir nagrinėti reikalavimus, kurių būtina laikytis atliekant įrodymų rinkimo veiksmus, turinčius procesinės prievartos elementų.

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

² Baudžiamojo proceso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, Nr. 27: 333.

Straipsnyje, kalbėdami apie duomenis ir įrodymus, nesigilinsime į BPK kūrėjų nurodomus šių terminų skirtumus, kurių pagrįstumu yra abejojama³, ir laikysime, jog tiek duomenims, tiek įrodymams, jų vertinimo ir patikrinimo procesui keliami tie patys reikalavimai. Todėl aiškumo dėlei toliau darbe, kalbėdami apie duomenis arba įrodymus, vartosime vieną terminą „įrodymai“, neatsižvelgiant į baudžiamojo proceso stadiją.

Įrodymų (duomenų) rinkimo veiksmai su procesinės prievartos elementais

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) XIV skyriaus pavadinimas „Ikiteisminio tyrimo veiksmai“ kelia mintį, jog būtent šiame skyriuje turėtų būti reglamentuoti visi proceso veiksmai, kuriais siekiama gauti bylai reikšmingą informaciją. Tačiau dalis proceso veiksmų, kuriais yra renkami įrodomąją reikšmę galintys turėti duomenys, galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme yra priskirti ne prie „ikiteisminio tyrimo veiksmų“, o prie „kitų procesinių prievartos priemonių“ (BPK XII skyrius). BPK XII skyriuje greta „tradicinių“ prievartos priemonių (laikinas sulaikymas, atvedsinimas, laikinasis nuosavybės teisių apribojimas ir kt.), yra reglamentuojami ir tokie proceso veiksmai kaip asmens apžiūra, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, krata, poėmis, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai, nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, slaptas sekimas. Šių BPK 143–150, 154, 156, 158–160 straipsniuose numatytų proceso veiksmų pagrindinis tikslas yra naujos, įrodomąją reikšmę galinčios turėti informacijos rinkimas, todėl dalis autorių šiuos veiksmus atskiria nuo „tradicinių“ prievartos priemonių ir vadina „prievarstinio pobūdžio tyrimo veiksmais“ ar „tyrimo veiksmais su procesinės prievartos elementais“. Šie autoriai minėtus veiksmus vertina ne kaip prievartos priemones, o kaip proceso veiksmus, kurių atlikimas užtikrinamas procesine prievarta, t. y. prievarta naudojama tik tais atvejais ir tiek,

³ Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 7–13.

kiek reikia tinkamai proceso veiksmui įvykdyti⁴. Tačiau Vakarų Europoje vyrauja platesnė procesinių prievartos priemonių samprata, pagal kurią prievartos priemonėmis laikomi visi proceso veiksmai, varžantys asmens naudojimąsi teisėmis ir laisvėmis⁵. Proceso veiksmų priskyrimo prie „įrodymų rinkimo veiksmų“ ar „procesinių prievartos priemonių“ pagrindiniu kriterijumi tampa ne tiesioginė atitinkamo veiksmo procesinė paskirtis, o asmens teisių ir laisvių apribojimo mastas atliekant tą veiksmą. Šia koncepcija buvo vadovaujama ir kuriant naująjį Lietuvos BPK, šio požiūrio nuoseklumo dėlei laikysimės ir šiame darbe. Laikantis šio požiūrio greta „tradicinių“ procesinių prievartos priemonių tikslų – siekio sudaryti tinkamas sąlygas baudžiamojo proceso eigai ir pašalinti baudžiamojo proceso tikslus pasiekti trukdančias kliūtis, susijusias su neteisėtu atskirų asmenų elgesiu ir jų bandymu išvengti baudžiamosios atsakomybės ar pasislėpti nuo ikiteisminio tyrimo arba teismo, ar vengti tam tikrų procesinių veiksmų⁶, – yra formuluojamas ir tikslas gauti bylai reikšmingus duomenis suvaržant žmogaus teises ir laisves⁷. Šis tikslas iš esmės siejamas tik su jau minėtais įrodymų rinkimo veiksmais – procesinėmis prievartos priemonėmis, – įtrauktas į BPK XII skyrių, šio tikslo paprastai nėra tiesiogiai siekiama kitomis, „tikrosiomis“, prievartos priemonėmis, tai vėlgi parodo minėtų proceso veiksmų priskyrimo prie procesinių prievartos priemonių sąlyginumą.

Nepaisant to, kuriam BPK skyriui bus priskirti ir kaip įstatyme bus pavadinti minėti įrodymų rinkimo veiksmai su prievartos elementais, šių veiksmų metu gautiems duomenims yra keliami tie patys reikalavimai kaip ir duomenims, gautiems kitų įrodymų rinkimo veiksmų metu. Tačiau įrodymų rinkimo veiksmų su prievartos elementais atlikimo metu gauti duomenys gali būti nepripažinti įrodymais ne tik dėl pačių įrodomąją reikšmę turinčių duomenų turinio,

⁴ Токарева, М. Е.; Буланова, Н. В.; Букова Е. В. и др. *Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам*. Москва: Юрлитинформ, 2005, p. 10–11; Waltoś S. *Zarys systemu*. Wydanie piąte zmieniione. Wydawnictwa Prawnicze, p. 401–438.

⁵ Losis, E. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108): 78.

⁶ Токарева, М. Е.; Буланова, Н. В.; Букова Е. В. и др. *op. cit.*, p. 183.

⁷ Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010, p. 33.

formos ar kitų trūkumų, bet ir dėl tos priežasties, jog renkant šiuos duomenis buvo pažeistos įstatyme įtvirtintos procesinės prievartos taikymo taisyklės, t. y. buvo nepagrįstai suvaržytos įstatymo saugomos asmenų teisės bei teisėti interesai. Įrodymų rinkimo veiksmai su prievartos elementais yra dvilyčiai proceso veiksmai, turintys tiek „įrodymų rinkimo veiksmų“, tiek „procesinių prievartos priemonių“ bruožų, todėl siekiant užtikrinti šiais veiksmais gautų duomenų panaudojimo įrodinėjimo procese leistinumą turi būti laikomasi ne tik „paprastiems“ įrodymų rinkimo veiksams keliamų reikalavimų, bet ir reikalavimų, keliamų procesinėms prievartos priemonėms.

Įrodymų (duomenų) leistinumą kriterijus

Priklausomai nuo teisinės sistemos, skirtingo reglamentavimo, teismų praktikos, yra įvardijamos nevienodos, nors tam tikrais aspektais ir sutampančios, J. Rinkevičiaus žodžiais tariant, „būtiniosios įrodymų savybės“ (reikalavimai, kriterijai). Dažniausiai tiek literatūroje, tiek teismų praktikoje nurodomi šie įrodymams keliami reikalavimai: liečiamumas (sąsajumas), leistinumumas, tikrumas ir pakankamumas. Šiame darbe nagrinėsime vieną iš įrodymams keliamų reikalavimų – įrodymų leistinumą, nes būtent iš šio kriterijaus kildinami reikalavimai yra aktualiausi ir kelia daugiausia problemų įrodymus renkant proceso veiksmais su prievartos elementais.

Pabrėžiant įrodymų leistinumą kriterijaus reikšmingumą, teisi-
 nėje literatūroje teigiama, jog įrodymų tikrinimas leistinumą požiū-
 riu ir įrodymų, gautų pažeidus įstatymus, atmetimas laikomi viena
 svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija baudžiamajame
 procese, teisėto ir teisingo bylos išsprendimo garantija⁸. Įrody-
 mų leistinumą reikalavimas draudžia siekti nustatyti tiesą procese
 bet kokia kaina⁹. Įrodymų leistinumą reikalavimo svarbą baudžia-
 mojoje teisenoje parodo ir atlikto empirinio tyrimo duomenys. Ty-
 rimo metu buvo nagrinėtos 2006–2008 m. priimtose LAT nutartys
 (iki 2006 m. priimtose nutartys jau buvo apžvelgtos LAT apžvalgo-

⁸ Золотых, В. В. *Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе*. Ростов-на-дону: Феникс, 1999, p. 6.

⁹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 170.

je¹⁰), kuriose pasisakyta įvairiais įrodymams keliamų reikalavimų klausimais. Iš viso nurodytu laikotarpiu buvo priimtos 75 nutartys, kuriose buvo nagrinėjami įrodymams keliami reikalavimai. Iš jų net 30-yje nutarčių buvo nagrinėti kasatorių ginčijami įrodymų leistinum reikalavimo pažeidimai.

Įrodymų leistinum, kaip ir apskritai teorinius įrodinėjimo, klausimus plačiausiai nagrinėjo buvusiai Sovietų Sąjungai priklausiusių valstybių mokslininkai, tuo laikotarpiu suformuluota įrodymų leistinum samprata turėjo ir turi esminę įtaką Lietuvos baudžiamojo proceso mokslui ir praktinei procesinei veiklai tiek galiojant 1961 m. BPK, tiek ir įsigaliojus 2002 m. baudžiamojo proceso įstatymui. Mokslininkai paprastai be didesnių diskusijų pripažįsta, jog įrodymų leistinum yra susijęs ne su įrodymų turiniu, o su jų procesine forma, tai įrodymų tinkamumas formos atžvilgiu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad „įrodinėjimo priemonių leistinum – tai įrodymų procesinės formos, o ne jų turinio klausimas“¹¹. Taigi įrodymų leistinum atžvilgiu svarbu ne tai, kokio turinio informaciją įrodymai teikia, o tai, kaip, kur, koku būdu, iš kokių šaltinių ta informacija yra gauta ir užfiksuota, ar ją galima patikrinti.

Įrodymų leistinum kriterijus reikalauja, jog renkant ir vertinant įrodymus būtų laikomasi visų formalių reikalavimų, kurie paprastai yra numatyti įstatyme¹². Tradiciškai pripažįstama, jog įrodymai yra leistini, jeigu atitinka šiuos reikalavimus: a) įrodymais gali būti pripažinti tik tokie duomenys, kurie yra gauti įstatymo nustatyta tvarka ir kurie yra užfiksuoti atitinkamuose šaltiniuose; b) turi būti žinoma informacijos kilmė ir turi būti galimybė ją patikrinti; c) turi būti laikomasi specialių įrodymų rinkimo ir fiksavimo taisyklių, įrodymus turi rinkti tam įgaliojotas subjektas; d) yra būtina laikytis visų

¹⁰ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Supra* note 2.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio 1 dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio 1 bei 2 dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio 2 bei 3 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915.

¹² Орлов, Ю. К. *Основы теории доказательств в уголовном процессе. Научнопрактическое пособие*. Москва: Проспект, 2000, p. 42–43; Орлов, Ю. К. *Проблемы теории доказательств в уголовном процессе*. Москва: Юрист, 2009, p. 67–68.

procesinės formos reikalavimų, kurie garantuoja informacijos tikrumą ir išsamumą¹³. Kai kurie mokslininkai reikalavimų sąrašą papildė ir kitomis taisyklėmis, pvz. „užnuodyto medžio vaisiaus“ taisykle (įrodymai pripažįstami neleistiniais, jei jie gauti kitų įrodymų, gautų pažeidus įstatymus, pagrindus), ar neteisingo išankstinio įsitikinimo taisykle (paprastai taikoma valstybėse, kuriose veikia prisiekusiųjų teismai, ji skirta apsaugoti prisiekusiųjų teismo dalyvius nuo įrodymų, kurie galėtų neigiamai paveikti jų objektyvumą, apsaugotų nuo sprendimų, kurie gali būti priimami ne vadovaujantis teisiniais principais, bet emocijų ar neteisingo išankstinio įsitikinimo pagrindu)¹⁴. Literatūroje taip pat kartais teigiama, jog leistinumą aspektas būdingas ne patiems įrodymams, bet veiklai juos renkant, pvz., tam tikri įrodymai gali būti pripažįstami neleistini kaltinimui, tačiau leistini gynybai; įrodymai leistini vienoje proceso stadijoje, gali būti laikomi neleistiniais ir kitose stadijose ir kt.¹⁵

Pastaruosiu metu kai kurie Lietuvos teisininkai kritikuoja tradicinę įrodymų leistinumą doktriną. A. Juozapavičius teigia, jog aukščiau minėti įrodymų leistinumą kriterijai, apibrėžiantys atvejus, kai įrodymai laikytini nepriimtinais, yra suformuluoti neturint bendro metodinio pagrindo, nėra pagrįsti moksliskai, jie aprėpia keturias skirtingas reikalavimų grupes¹⁶:

- reikalavimas, jog įrodymai turi būti pripažįstami neleistiniais, jeigu yra gaunami ne iš įstatyme numatyto įrodymų šaltinių sąrašo, buvo kildinamas iš 1961 m. BPK 74 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto baigtinio įrodymų šaltinio sąrašo;
- reikalavimas, jog įrodymai turi būti pripažįstami neleistiniais, jeigu nėra žinoma informacijos kilmė ir nėra galimybės informacijos patikrinti, minėto autoriaus nuomone, turėtų būti siejamas ne su įrodymų forma, bet su jų turinio trūkumais, nes tokia informacija nėra patikima;

¹³ Орлов, Ю. К., *ibid*, p. 42–43; Власова Н. А. *Досудебное производство в уголовном процессе*. Москва: Юрмис, 2000, p. 44–45; Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Vilnius: VU, 1990, p. 37.

¹⁴ Золотых, В. В., *supra* note 8.

¹⁵ Пашин, С. *Теоретические основы допустимости материалов в качестве доказательств*. Москва, 1998, p. 44–45.

¹⁶ Juozapavičius, A. Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*. 2010, 77: 82–86.

- reikalavimas, kad tam tikros aplinkybės būtų įrodinėjamos tik tam tikros formos įrodymais, sietinas su formaliu įrodinėjimo ribojimu;
- reikalavimas laikytis visų procesinės formos reikalavimų, cituojamo autoriaus nuomone, kildinamas ne iš įrodymų leistinumą, bet iš teisėtumo principo.

A. Juozapavičiaus nuomone, įsigaliojus naujamam BPK ir jame atsisakius ankstesniojo įrodymų apibrėžimo bei baigtinio įrodymų šaltinių sąrašo, įtvirtinus sąlygas, kad įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais, jog duomenis įrodymais gali pripažinti tik teismas, taip pat įtvirtinus tam tikrus draudimus naudoti duomenis, „mokymas apie įrodymų leistinumą ne tik neteko savo metodinio pagrindo (įrodymų kaip turinio ir formos vienovės idėjos), bet ir apskritai prarado procesinę prasmę¹⁷.

Su minėtais teiginiais galima sutikti tik iš dalies. Naujajame baudžiamojo proceso įstatyme įrodymų, įrodinėjimo proceso reglamentavimas buvo esmingai pakeistas, tačiau dalis naujosios koncepcijos autorių akcentuotų naujovių procesinei veiklai realios įtakos neturėjo ir liko daugiau teorinio lygmens naujovėmis. Pavyzdžiui, kaip vienas iš esminių naujosios įrodymų sampratos elementų buvo pristatomas¹⁸ ir A. Juozapavičiaus pabrėžtas atsisakymas įtvirtinti baigtinį įrodymų šaltinių sąrašą, koks buvo numatytas senojo BPK 74 straipsnio 2 dalyje. Tačiau iš tikrųjų nuo 2003 m. jokių naujų įrodymų šaltinių taip ir neatsirado, o naujojo BPK normų sisteminė analizė leidžia išskirti tuos pačius įrodymų šaltinius kaip ir senajame įstatyme, tik išvardytus atskirose įstatymo normose: asmenų (įtariamųjų, kaltinamųjų, liudytojų, nukentėjusiųjų) parodymus, ekspertizės aktus, specialisto išvadas, dokumentus ir daiktus. 2002 m. BPK 20 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad įrodymais gali būti tik įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys, tačiau naujojo BPK galiojimo metu įstatymuose bei įstatymo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose jokių naujų duomenų (įrodymų) šaltinių įtvirtinta nebuvo, naujų šaltinių neatsirado ir

¹⁷ Juozapavičius, A., *ibid*, p. 86–92.

¹⁸ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *supra* note 9, p. 169; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 45; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. Nauja įrodymų samprata Baudžiamojo proceso kodekse. *Justitia*. 1998, 5: 8.

praktinėje veikloje. Vykdamas procesinę veiklą nėra esminio skirtumo, ar įrodymų šaltinių sąrašas yra įtvirtintas viename straipsnyje, ar atskiruose BPK straipsniuose arba kituose įstatymuose. Taigi ši įrodinėjimo laisvę neva praplečianti idėja taip ir liko reikšminga tik teoriniu lygmeniu. Įrodymais gali būti pripažinta bylai išspręsti reikšmę turinti informacija (duomenys), gauta teisės aktų nustatyta tvarka iš teisės aktų reikalavimams neprieštaraujančių šaltinių. Įrodymais negali būti pripažinta informacija, kuri nebuvo gauta iš tinkamo šaltinio, ar iš šaltinio, kuriame nėra jokios bylai reikšmingos (sąsajos) informacijos. Todėl įrodymų turinio ir formos vienovės supratimas išlieka reikšmingas. Tačiau iš tikrųjų galima sutikti su teiginiais, jog mokslinėje literatūroje vardinami įrodymų leistinumą reikalavimai yra kildinami iš skirtingų pagrindų, juos sunku metodologiškai sujungti į vieną sistemą. Tai galima paaiškinti ir tuo, jog sovietiniu laikotarpiu baudžiamojo proceso mokslas įrodinėjimo klausimus pernelyg teoretizavo, kai kada nesant bendro metodologinio pagrindo buvo bandoma sukurti visa apimančias koncepcijas. Tačiau įrodinėjimo, įrodymų leistinumą klausimai ir dabartiniu laikotarpiu praktinei baudžiamojo proceso veiklai turi ne mažesnę reikšmę nei kad anksčiau.

Įrodymų leistinumą reikalavimas yra tiesiogiai įtvirtintas ir Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme. BPK 20 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmams. Taigi įstatymas nurodo tris duomenų leistinumą vertinimo aspektus: duomenys privalo būti gauti teisėtais būdais; duomenis turi būti galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmams; net ir atitinkantys pirmas dvi sąlygas duomenys gali, tačiau neprivalo būti pripažįstami įrodymais.

Aptariant pirmąjį kriterijų nurodomos dvi sąlygos, kurioms esant duomenys laikomi gauti teisėtais būdais. Teisėtais būdais gautais duomenimis laikomi duomenys, surinkti atliekant BPK ar kituose teisės aktuose numatytus veiksmus, vadinasi, duomenys turi būti gauti įstatymų nustatyta tvarka. Pagrindiniu kriterijumi vertinant įrodymų kokybę, jų leistinumą, turi būti ne jų forma, o gavimo priemonės. Vienas iš reikalavimų, keliamų įrodymų gavimo priemonėms, yra tas, kad jos būtų formaliai įtvirtintos įstatymo. Lietuvos Aukščiausiais Teismas ne vienoje nutartyje yra konstatavęs, kad baudžiamasis procesas Lietuvoje vyksta BPK nustatyta tvarka, t. y.

BPK yra pagrindinis teisės aktas, kuriuo remiantis turi būti gaunami įrodymai. Tačiau BPK yra nors pagrindinis, bet ne vienintelis teisės aktas, kurio nustatyta tvarka gali būti gaunami įrodymai, BPK neišvardija įstatymų, kuriais remiantis gauti duomenys gali būti pripažįstami įrodymais¹⁹. LAT, aiškindamas BPK 20 straipsnio 4 dalyje vartojamą terminą „įstatymas“, jį vartoja plačiąja prasme ir pripažįsta, jog įrodymai gali būti gaunami ne tik įstatymų, bet ir žemesnės teisės aktų nustatyta tvarka²⁰. Vertinant įrodymus, gautus kitų įstatymų ir panašių teisės aktų nustatyta tvarka, svarbu paminėti ne kartą išsakytą LAT poziciją, jog kitais įstatymais bei teisės aktais turėtų būti remiamasi tik tada, jei duomenys yra gaunami iki baudžiamojo proceso pradžios arba už vykstančio baudžiamojo proceso ribų.

„Teisėtu būdu“ reiškia ir tai, kaip tie duomenys yra gauti konkrečiu atveju. Todėl duomenys negali būti laikomi įrodymais, jei juos gaunant pažeidžiami proceso principai. Šias nuostatas galima įvardyti kaip draudimus ir apribojimus, į kuriuos privaloma atsižvelgti vertinant, ar surinkti duomenys laikytini įrodymais. Gauti duomenys negali būti laikomi įrodymu, jei atliekant įstatyme numatytus veiksmus: a) būtų nepagrįstai suvaržytos asmens teisės, pažeisti proceso principai, pavyzdžiui, proporcingumo ar pan.; b) būtų panaudotas smurtas, grasinimai ar kitokia neleistina prievarta; c) proceso veiksmas būtų atliktas nepakankamai tiksliai laikantis tam veiksmui atlikti nustatytų pagrindinių taisyklių, pavyzdžiui, veiksmą atliko nekompetentingas asmuo, neturintis reikiamos tam veiksmui atlikti sankcijos, arba atliekant veiksmą buvo iš esmės varžomos įtariamojo/kaltinamojo teisės; d) proceso veiksmo eiga ir rezultatai būtų netinkamai užfiksuoti²¹.

Aptariant antrąjį kriterijų, kad duomenis turi būti galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais, svarbu pažymėti, jog BPK 20 straipsnio 4 dalyje, įtvirtinant įrodymų patikrinimo kriterijų, vartojama sąvoka „galima“ rodo, kad duomenų nėra privaloma tikrinti ir tik esant abejonėms dėl jų tinkamumo jie gali būti tikrinami. Pagal BPK nereikia visų duomenų tikrinti, būtina įvertinti pačią tokio patikrinimo galimybę. Galimybė patikrinti duomenis turi būti reali

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-564/2009).

²⁰ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Supra* note 2.

²¹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P., *supra* note 9, p. 171.

ir konkrečiai nusakoma, o ne spėjama²². Šiuo aspektu paminėtina LAT nutartis, kurioje konstatuota, jog fiziškai neišsaugojus daiktinių įrodymų teismas neteko galimybės jų ištirti įrodymų tyrimo metu, todėl nebuvo galimybės įrodymus patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais – „*atliekant įrodymų tyrimą negalėjo būti atlikta daiktinių įrodymų apžiūra, numatyta BPK 289 straipsnio 1 dalyje, [...] toks BPK 20 straipsnio 4 dalies reikalavimo pažeidimas sukliudė apeliacinės instancijos teismui priimti teisingą nuosprendį*“²³.

Įrodymais negali būti laikomi duomenys, kurių patikimumas BPK numatytomis priemonėmis teismo proceso metu negali būti patikrintas. Taigi nagrinėjamas įrodymų leistinumą kriterijus reiškia tai, kad įrodymais negali būti anoniminiai pranešimai, gandai, kitokie teiginiai, kurių informacijos šaltinis nėra žinomas, taip pat įvairūs kiti pranešimai, raštai, nuomonės, spėjimai ar panašiai, kai jų autorius nors ir yra žinomas, tačiau patikrinti tos informacijos nėra jokios galimybės²⁴.

Probleminiai įrodymų leistinumą aspektai renkant įrodymus proceso veiksmais su prievartos elementais

Įrodymų leistinumą požiūriu sudėtingiausi yra neviešo pobūdžio („slaptieji“) įrodymų rinkimo veiksmai su procesinės prievartos elementais – elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai, nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, slaptas sekimas. Tam, kad minėtais neviešo pobūdžio įrodymų rinkimo veiksmais gauti duomenys galėtų būti pripažinti leistiniais įrodymais, šių veiksmų teisinė reglamentacija bei jų praktinis atlikimas turi atitikti tam tikrus reikalavimus.

Pastaraisiais metais tiek teismų praktikoje, tiek ir teisinėje literatūroje yra plačiai nagrinėjami klausimai, susiję su nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų (NVIV) atlikimu. Europos Žmogaus

²² Sabonis, D. Vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų ir duomenų vertinimo kriterijus. *Teisės problemos*. 2006, (52): 49.

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-74/2009).

²⁴ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *op. cit.*, p. 172.

Teisių Teismas (toliau – EŽTT) priėmė kelis itin reikšmingus sprendimus byloje prieš Lietuvą, susijusius su šių veiksmų atlikimu²⁵, EŽTT bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo²⁶ anksčiau išsakytas nuostatas savo nutartyse plėtojo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (teismų praktika šiais klausimais buvo formuojama ir išplėstinių septynių teisėjų kolegijų bei Plenarinių sesijų nutartimis)²⁷, šie klausimai buvo nagrinėjami ir mokslinėje literatūroje²⁸. Kadangi NVIV atlikimo probleminiai klausimai buvo pakankamai giliai nagrinėti, šiame darbe bus analizuojamas kitas neviešo pobūdžio tyrimo veiksmas – savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158 straipsnis). Šis proceso veiksmas ne-

²⁵ Case of Malininas v Lithuania, (no. 10071/04, judgement of 1 July 2008) [prisiungta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania%20|%20Malininas%20|%20v&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Milinienė v Lithuania (No 74355/01, judgement of 24 June 2008) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania%20|%20Milinienė%20v&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Ramanauskas v Lithuania, (no 74420/01, judgement of 5 February 2008) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania%20|%20Ramanauskas%20|%20v&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198¹ straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-52/2001); Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 7 d. nutartis byloje (bylos Nr. 1A-70/2008); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. nutartis byloje (bylos Nr. 2K-7-141/2008); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis byloje (bylos Nr. 2A-P-6/2008); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis byloje (bylos Nr. 2A-P-2/2009); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartis byloje (bylos Nr. 2K-7-86/2011).

²⁸ Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teiseto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009, Nr. 72: 7–23; Štarienė, L. The limits of use of undercover agents and right to a fair trial under article 6(1) of the European Convention of Human Rights. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117): 263–284.

buvo plačiau nagrinėtas nei Lietuvos baudžiamojo proceso mokslininkų, nei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse, nors, autoriaus nuomone, šio veiksmo teisėtumo ir gautų rezultatų (įrodymų) leistinumą klausimai yra gana sudėtingi.

Autoriaus nuomone, daugiausia abejonių dėl savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų atlikimo teisėtumo ir gautų duomenų leistinumą kelia pasirinktas šio veiksmo procesinio reglamentavimo modelis. BPK 158 straipsnyje įtvirtinta, jog tirdami labai sunkius ir sunkius nusikaltimus, taip pat tam tikrus apysunkius bei nesunkius nusikaltimus, *ikiteisminio tyrimo pareigūnai tyrimą gali atlikti, neatskleisdami savo tapatybės*. Šie veiksmai leidžiami tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi ir tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų apie asmens, dėl kurio atliekamas tyrimas, nusikalstamą veiką. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartį dėl slaptos veiklos priima gavęs prokuroro prašymą. Nurodytame straipsnyje taip pat apibrėžtas teisėjo nutarties turinys – nutartyje turi būti nurodyti asmenys, atliksiantys slaptus veiksmus, asmuo, prieš kurį veiksmai turi būti atlikti, duomenys apie asmens nusikalstamą veiką, *konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti*, siekiamas rezultatas, slapčių veiksmų trukmė. BPK 158 straipsnio 5 dalyje taip pat nurodyta, jog šiame straipsnyje apibrėžti veiksmai neapima kitų procesinių prievartos priemonių. Veiksnius neatskleidžiant savo tapatybės ypatingais atvejais, kai nėra kitų galimybių nustatyti nusikaltimus darančius asmenis, gali būti leista atlikti ir asmenims, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai.

Taigi baudžiamojo proceso įstatymas nepateikia bent kiek aiškesnio supratimo, ką reiškia „*ikiteisminio tyrimo pareigūnai tyrimą gali atlikti neatskleisdami savo tapatybės*“ ir kokius konkrečius proceso veiksmus leidžia atlikti ši įstatymo norma. Itin lakoniškai šio proceso veiksmo turinys bei apimtis aiškinami ir bendro pobūdžio baudžiamojo proceso literatūroje. Nurodoma, jog BPK 158 straipsnio pagrindu pareigūnas, apsimetantis su teisėsaugos institucijomis nesusijusiu asmeniu, gali bandyti sužinoti tyrimui reikšmingą informaciją, tai jis gali daryti atlikdamas ikiteisminio tyrimo pareigūno kompetencijai priskirtus tyrimo veiksmus, pvz., apžiūrą, arba tiesiogiai stebint aplinką ir asmenis²⁹. BPK komentare teigiama, jog šio straipsnio pagrindu galima: 1) slapta patekti į gyvenamąsias patal-

²⁹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P., *supra* note 9, p. 278.

pas, transporto priemones ir apžiūrėti šiuos objektus, laikinai paimti ir apžiūrėti dokumentus, paimti tyrimui medžiagas, žaliavas ir produkcijos pavyzdžius bei kitus objektus, neskelbiant apie jų paėmimą, atlikti kontrolinį gabenimą, užmegzti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais, 2) atlikti NVIV, jei tai leista ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi³⁰.

Dar plačiau BPK 158 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės turinys aiškinamas „Rekomendacijose dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo“, patvirtintose Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. I-134 su 2008-05-28 įsakymu Nr. I-79 padarytais pakeitimais. Šių rekomendacijų 25 punkte įtvirtinta, jog BPK 158 straipsnio pagrindu galima atlikti šiuos proceso veiksmus: slapta kontroliuoti pašto ir dokumentų siuntas, pašto perlaidas ir jų dokumentus; slapta atlikti kratą patalpoje ar kitoje vietoje, asmens kratą, asmens apžiūrą, pašto siuntų, daiktų ir dokumentų poėmį; slapta paimti objektų pavyzdžius lyginamajam tyrimui; slapta patekti į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, transporto priemones ir jas arba jose esančius daiktus ir dokumentus apžiūrėti ar paimti, ar (ir) šiose patalpose, transporto priemonėse įrengti, eksploatuoti ar išmontuoti technines priemones, ar atlikti kitus su tuo susijusius teisėtus veiksmus; užmegzti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais ir šių kontaktų metu slapta daryti asmenų pokalbių, kitokio susižinojimo ar veiksmų vaizdo ar (ir) garso įrašus; slapta naudoti technines priemones, kontroliuojant ar fiksuojant asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus, kai nėra vienam pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma (išskyrus elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę); atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, numatytus BPK 159 straipsnio 1 dalyje, atlikti kontroliuojamą gabenimą.

Palyginus minėtose rekomendacijose išvardytus veiksmus, kuriuos, prokuratūros aiškinimu, turėtų apimti BPK 158 straipsnyje įtvirtinta norma, matyti, jog rekomendacijose yra išvardyti beveik visi Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme numatyti operatyviniai veiksmai – operatyvinės veiklos įstatymo 10 straipsnyje

³⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, *supra* note 18, p. 401.

yra reglamentuotas pašto siuntų, dokumentų siuntų, pašto perlaidų bei jų dokumentų slapta kontrolė, techninių priemonių naudojimas specialia tvarka (t. y. teismo sankcionuotas techninių priemonių naudojimas kontroliuojant ar fiksuojant asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus, kai nėra vienam pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma) ir informacijos gavimas iš telekomunikacijų operatorių bei telekomunikacijų paslaugų teikėjų, 11 straipsnyje – slaptas patekimas į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, transporto priemones bei jų apžiūra, laikinas dokumentų paėmimas ir apžiūra, medžiagų, žaliavų ir produkcijos pavyzdžių bei kitų objektų paėmimas tirti neskelbiant apie jų paėmimą, 13 straipsnyje – kontroliuojamasis gabenimas, 3 straipsnio 12–18 dalyse išvardyti operatyvinės veiklos metodai: operatyvinė apklausa, operatyvinė apžiūra, operatyvinis patikrinimas, operatyvinis sekimas, agentūrinis metodas, elektroninė žvalgyba.

Baudžiamojo proceso kodekse esant įtvirtintam tokiam neapibrėžtam aptariamo proceso veiksmo reglamentavimui, yra aktualu nustatyti, kaip BPK 158 straipsnyje įtvirtinta norma aiškinama teismų praktikoje. LAT nuo 2003 m. iki 2011 m. iš viso 21 nutartyje vienu ar kitu aspektu nagrinėjo klausimus, susijusius su BPK 158 straipsnyje numatyto proceso veiksmo atlikimu, tačiau tik keliose nutartyse pasisakė dėl savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų supratimo, dėl konkrečių veiksmų, kuriuos galima atlikti taikant šią procesinės prievartos priemonę. LAT, aiškindamas BPK 158 straipsnyje numatyto proceso veiksmo esmę, nurodė, jog „savo tapatybės neatskleidimas sietinas su tuo, kad asmuo neatskleidžia savo ryšio su ikiteisminiu tyrimu, savo veiklos, kuri sankcionuota teismo“³¹. Apibrėždamas konkrečius veiksmus, kuriuos galima atlikti BPK 158 straipsnio pagrindu, LAT rėmėsi generalinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis ir nurodė, jog BPK 158 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės taikymo metu galima atlikti dviejų rūšių veiksmus: slapta patekti į gyvenamąsias patalpas, transporto priemones ir jas apžiūrėti, laikinai paimiti ir apžiūrėti dokumentus, paimiti tyrimui medžiagas, žaliavas, produkcijos pavyzdžius bei kitus objek-

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-357/2009); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis byloje (bylos Nr. 2K-544/2010).

tus, neskelbiant apie jų paėmimą, atlikti kontrolinį gabenimą, užmegzti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais ir pan.; atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus³²; panaudoti technines priemones kontroliuojant ir fiksuojant asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus, užmegzti ryšius su jais ir šių kontaktų metu slapta daryti vaizdo ir garso įrašus³³. Tačiau nuodugnesnė šio proceso veiksmo reglamentavimo teisėtumo ir gautų duomenų leistinumo analizė LAT nutartyse nebuvo atlikta. Atkreiptinas dėmesys ir į tam tikrą nenuoseklumą LAT praktikoje. Aprobutoje 2006 m. kovo 28 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006 LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija nepripažino įrodymais protokolų, surašytų remiantis Operatyvinės veiklos įstatymo 17 straipsnio 1 dalimi, nes protokolų grafoje, skirtoje operatyviniams veiksams nurodyti, buvo įrašyta, kad buvo daromas „slaptas garso įrašymas“, o kolegija nurodė, jog Operatyvinės veiklos įstatyme yra įtvirtintas baigtinis operatyvinių veiksmų sąrašas (techninių priemonių naudojimas, operatyvinė įskaityta, nusikalstamos veikos imitacijos modelis, kontroliuojamas gabenimas, operatyvinė apklausa, operatyvinė apžiūra, operatyvinis patikrinimas, operatyvinis sekimas, agentūrinis metodas, elektroninė žvalgyba), ir toks veiksmas kaip „slaptas garso įrašymas“ nėra numatytas. Tuo remdamasis LAT konstatavo, jog neaišku, kokiomis Operatyvinės veiklos įstatymo normomis vadovaujantis buvo daromi pokalbių įrašai, o nežinant, kokios normos buvo taikytos, neįmanoma patikrinti, ar šie įrašai yra teisėti³⁴. Taigi šioje byloje LAT išsakė kategorišką poziciją, jog taikant procesines prievartos priemones yra būtina itin preciziškai laikytis konkrečių įstatymo normų, tačiau nagrinėdamas BPK 158 straipsnyje įtvirtintos prievartos priemonės taikymo teisėtumo ir leistinumo klausimus teismas nieko nepasisakė dėl akivaizdžiai specifinio reglamentavimo būdo tinkamumo.

Baudžiamojo proceso kodekso 158 straipsnio formuluotės laconiškumas ir neapibrėžtumas bei šią įstatymo normą aiškinančiose generalinio prokuroro rekomendacijoje pasirinktas plečiamasis aiš-

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-544/2010).

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-563/2007).

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-332/2006).

kinimo būdas, itin išplečiantis įstatymo normos turinį ir leidžiantis procesinę prievartą taikyti kur kas plačiau, nei *expressis verbis* įtvirtinta įstatymo tekste, kelia abejonių dėl tokio įrodymų rinkimo veiksmo, turinčio procesinės prievartos elementų, reglamentavimo būdo tinkamumo, teisėtumo ir veiksmų atlikimo metu gautų duomenų atitikties įrodymų leistinumą kriterijams.

Įstatyme³⁵, reglamentuojančiame naujojo BK ir BPK įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarką, buvo numatyti pasiūlymai generaliniam prokurorui dėl rekomendacijų ir kitų teisės aktų, kurie turėtų būti patvirtinti iki įsigaliojant naujam BPK. Šiame sąrašė nėra nurodyta patvirtinti rekomendaciją dėl BPK 158 straipsnyje numatyto veiksmo bei kitų neviešo pobūdžio tyrimo veiksmų – procesinių prievartos priemonių – atlikimo. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 16 straipsnyje įtvirtinta, jog prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos ir kiti teisės norminiai aktai, formuojantys ikiteisminio tyrimo, valstybinio kaltinimo ir nuosprendžių vykdymo kontrolės praktiką, yra privalomi. Generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos yra įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai, baudžiamojo proceso teisės šaltiniai, tačiau ar jomis galima labiau išplėsti BPK numatytos procesinės prievartos ribas, nei tai daryti leidžia proceso įstatymas? Abejonių dėl procesinių klausimų reglamentavimo generalinio prokuroro rekomendacijomis tinkamumo, dėl pačių rekomendacijų turinio ir jų atitikties įstatymo normoms teisinėje literatūroje buvo išsakoma ir anksčiau. Dar 2007 m. P. Ancelis atkreipė dėmesį, jog generalinio prokuroro „Rekomendacijose dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo“ išplėstinis neviešų veiksmų traktavimas peržengia įstatymo įgyvendinamojo teisės akto ribas, nes sukuria BPK normomis nenumatytą iš esmės naują žmogaus teisių ir laisvių ribojimo tvarką³⁶. Literatūroje buvo nurodoma, jog įsigali neteisinga prak-

³⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4970, 2003, Nr. 38-1736, 2003, Nr. 68-3071.

³⁶ Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulelė, 2007, p. 67, 180-182; Ancelis, P. *Procesinių funkcijų esmė ir suderinamumo problemos ikiteisminiame baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 106.

tika tapatinant operatyvinės veiklos ir baudžiamojo proceso sąvokas, slaptuosius tyrimo metodus reglamentuojant ne įstatymais, o įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais – rekomendacijomis, kuriomis nustatomas reglamentavimas, neatitinkantis įstatymų normų³⁷.

Teisėtumo principo reikalavimai taikant procesinę prievartą

Šiame darbe nagrinėjama esminę reikšmę turi iš teisėtumo principo kildinami reikalavimai taikant procesinės prievartos priemones. Teisėtumas yra konstitucinis principas, įtvirtintas Konstitucijos 28 straipsnyje ir reiškiantis, jog kiekvienas žmogus, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių³⁸. Šio principo tikslas – užtikrinti teisės paliepiamų vykdymą, teisėtumas – tai veikiantis įstatymas, įgyvendinta teisinė tvarka³⁹. Baudžiamajame procese teisėtumo principas aiškintinas kaip valstybės institucijų, pareigūnų ir kitų asmenų, dalyvaujančių procese, pareiga tiksliai ir nenukrypstamai laikytis baudžiamojo proceso teisės normų⁴⁰.

Teisėtumo principo reikalavimų besąlygiškas laikymasis itin svarbus taikant procesines prievartos priemones, nustatant žmogaus teises ir laisves varžančių prievartos priemonių taikymo pagrįstumą, leistinumą. Teisėtumo principas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos II skyriuje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2, 5, 8, 9, 10, 11 straipsniuose, Pirmojo protokolo 1 straipsnyje. Vadovaujantis šių normų nuostatomis,

³⁷ Tarasevičius, P. Esminės operatyvinės veiklos ir ikiteisminio tyrimo reglamentavimo poįstatyminiais teisės aktais problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 76–81.

³⁸ Vaitiekienė, E.; Vidrinskaitė, S. *Lietuvos konstitucinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 29.

³⁹ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 127.

⁴⁰ Palskys, E. Procesiniai teisiniai principai, taikant mokslines-technines teisminių įrodymų fiksavimo priemones ir metodus. *Teisė*. 1980, t. XV, 2 sąsiuvinis, p. 82; Danisevičius, P.; Kazlauskas, M.; Palskys, E. *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 55; *Уголовный процесс* / Под ред. Гуценко, К.Ф.- Москва: Зерцало, 1998, p. 58; *Уголовный процесс* / Под ред. Петрухина, И.И.- Москва: Проспект, 2001, p. 69.

žmogaus teises varžyti leidžiama tik teisės aktų pagrindu (Konvencijoje vartojami terminai „*kai nustato įstatymas*“, „*įstatymo nustatyta tvarka*“, „*įstatymų nustatytus atvejus*“). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog „*teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas.*“⁴¹

Mokslinėje literatūroje yra bandoma suformuluoti konkrečius kriterijus, kurie leistų spręsti, ar slaptųjų tyrimo metodų teisinė reglamentacija atitinka teisėtumo reikalavimą. Autoriai, atlikę aktualių EŽTT sprendimų⁴² analizę, nurodė šiuos kriterijus⁴³:

- „*prieinamumo*“, t. y. žmogus turi turėti galimybę įsitikinti, jog slaptųjų įrodinėjimo priemonių, kurios buvo konkrečiu atveju

⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

⁴² Case of Doerga v. the Netherlands (No. 50210/99) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Netherlands%20|%20Doerga%20|%20v.%20|%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Kopp v. Switzerland (No. 23224/94) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Switzerland%20|%20Kopp%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Amann v. Switzerland (No. 27798/95) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Switzerland%20|%20Amann%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Klass and Others v. Germany (No. 5029/71) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Germany%20|%20Klass%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Kruslin v. France (No. 11801/85) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=France%20|%20Kruslin%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Huvig v. France (No. 11105/84) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=France%20|%20Huvig%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

⁴³ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 53–54.

panaudotos prieš jį, taikymo sąlygos ir tvarka atitiko teisės aktų reikalavimus;

- „nuspėjamumo“ – žmogus turi galėti numatyti kokios nors savo veikos neigiamus materialinius bei procesinius padarinius, kurie gali kilti, jei jis nesilaikys teisės normų reikalavimų;

- „kokybiškumo“ – įstatyme turi būti numatytos adekvačios, efektyvios, aiškios ir pakankamos priemonės, užkertančios kelią galimiems vykdomųjų institucijų piktnaudžiavimams ir drauge garantuojančios individui adekvačią apsaugą nuo savivalės, nekenkiančios gynybos teisėtiems interesams, t. y. įstatyme turi būti:

1) sąrašas nusikalstamų veikų, kurių padarymas ar kėsinimasis jas padaryti lemtų slaptų įrodinėjimo priemonių taikymo galimybę, arba sąrašas aplinkybių, kurioms esant tokia duomenų rinkimo forma būtų pateisinama;

2) reglamentuota, jog šios priemonės turi būti taikomos tik išimtiniais atvejais, kai tai yra tikrai neišvengiama, t. y. tada, kai kitais būdais buvo surinkta duomenų, leidžiančių manyti (įtarti), jog asmuo daro, padarė ar rengiasi padaryti sunkų nusikaltimą arba kai šių duomenų yra neįmanoma surinkti kitais būdais ir tik tada ir tokiu apimtimi, kuri yra būtina siekiant apsaugoti valstybės demokratinius institutus, valstybės ar atskirų individų interesus;

3) reglamentuota, jog leidimas (sankcija) taikyti slaptąsias įrodinėjimo priemones, yra išduodamas tik motyvuoto, rašytinio aukštas pareigas užimančio pareigūno prašymo pagrindu ir kad tokį leidimą (sankciją) turi teisę išduoti pareigūnas, nepriklausantis vykdomajai valdžiai;

4) įtvirtinti apribojimai slaptoms įrodinėjimo priemonėms taikyti, t. y. turi būti nustatytas šių priemonių taikymo periodas;

5) nustatytos taisyklės, kurios reglamentuotų ataskaitų, susijusių su slaptų įrodinėjimo priemonių taikymu, surašymą;

6) aprašytos atsargumo priemonės, kurios yra taikomos keičiantis informacija, gauta taikant slaptąsias įrodinėjimo priemones;

7) išvardytos aplinkybės, kurioms esant tokiomis priemonėmis gauta informacija privalo būti arba gali būti sunaikinama.

Teisėtumo arba teisės viršenybės principas reikalauja, kad bet koks asmens teisių ir laisvių varžymas būtų vykdomas pagal „teisę“. Mokslinėje literatūroje nurodomos šios sąlygos, kurias turi atitikti kiekviena procesinė prievartos priemonė:

1. prievartos priemonės taikymas turi būti nustatytas teisės normų;
2. teisės norma, nustatanti suvaržymą (prievartos priemonės taikymo galimybę), turi būti viešai prieinama;
3. teisės norma, nustatanti prievartos priemonės taikymo sąlygas ir tvarką, turi būti aiški, jos turinys turi būti numatomas (prognozuotinas)⁴⁴.

Aukščiau nurodytų kriterijų analizė rodo, kad siekiama pažaboti valstybių piktnaudžiavimą teisinės sistemos galimybėmis varžant žmogaus teises ir laisves manipuliuojant „įstatymo“ samprata, teisės aktams keliamų kokybės kriterijų nepaisymu. Šiame darbe nagrinėjamu klausimu svarbu nustatyti, kokie reikalavimai keliami asmenų teisės ir laisves ribojimus įtvirtinantiems teisės aktams ir ar generalinio prokuroro patvirtintos rekomendacijos gali būti vertinamos kaip tinkamas teisės aktas.

Remiantis žmogaus teisių apsaugos standartais reikalaujama, kad žmogaus teises varžančių priemonių taikymo sąlygos būtų labai aiškiai įstatyme apibrėžtos⁴⁵. „Nustatytas teisės normų“ kriterijus reiškia, kad kiekviena valstybės taikoma prievartos priemonė turi turėti tvirtą teisinį pagrindą nacionalinėje teisėje, nesvarbu, kokia teisės normos forma tai bus padaryta⁴⁶. Akcentuodamas termino „pagal teisę“ reikšmę EŽTT nurodė būtinybę tiksliai apibrėžti prievartos priemonių, susijusių su slapto sekimu, ar kitų slaptų priemonių taikymą nacionaliniuose aktuose. Byloje *Malone v. United Kingdom* EŽTT nurodė, kad nacionalinė teisė turi numatyti „pagrįstai aiškiai“ aplinkybes ir sąlygas, kuriomis galima taikyti slapto sekimo priemones⁴⁷. Nacionalinis procesas, leidžiantis nepageidaujamą sekimą, turi būti grindžiamas teisės galią turinčių pozityvių teisės nor-

⁴⁴ Losis, E., *supra* note 7, p. 50

⁴⁵ Goda, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*. 2000, 35: 17.

⁴⁶ Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice*. Second edition. London, 2007, p. 100–101.

⁴⁷ Case of *Malone v. the United Kingdom* (No 8691/79) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=United%20%20Kingdom%20%20Malone%20%20v.%20%20he&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

mų sistema, siekiant sureguliuoti jos veikimą⁴⁸ ir apimti adekvačias bei veiksmingas priemones, apsaugančias nuo piktnaudžiavimo⁴⁹. Tačiau EŽTT, nagrinėdamas „teisės“ sampratą, vertina atitinkamos normos esmę, o ne jos formą (pavadinimą), tinkama norma, numatanti prievartos taikymą, gali būti pripažintas ir teisinis paprotys. EŽTT praktikoje aiškinama, jog sąlyga „nustatytas įstatymo“ turi būti suprantama plačiau, ši sąlyga apima ne tik įstatymus, bet ir nerašytą teisę. Konvencijoje nustatytas terminas „įstatymas“, turi būti suprantamas kaip nuoroda į nacionalinę teisę⁵⁰. EŽTT tinkamais teisės aktais, nustatančiais apribojimus, pripažįsta ir įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais nustatytus apribojimus⁵¹.

Kitas aukščiau paminėtas prievartos priemonių taikymo kriterijus „teisės aiškumas“ reiškia, jog prievartos priemonė turi būti taikoma ne tik pagal „teisę“, kuri yra „viešai prieinama“, bet ir pačioje teisės normoje išdėstytos taisyklės turi būti pakankamai tikslios, kad asmuo pagal jas galėtų reguliuoti savo elgesį. Teisinio saugumo (tikrumo) principas įtvirtina valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo aiškumą ir stabilumą⁵².

⁴⁸ Case of Malone v. the United Kingdom (No 8691/79) [žūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=United%20%20Kingdom%20%20Malone%20%20v.%20%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

⁴⁹ Case of Klass and Others v. Germany (No. 5029/71) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Germany%20%20Klass%20%20v.%20%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

⁵⁰ Case of Malone v. the United Kingdom (No 8691/79) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=United%20%20Kingdom%20%20Malone%20%20v.%20%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>; Case of Spacek, s.r.o. v. the Czech Republic (no 26449/95) [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Czech%20%20Republic%20%20Spacek%20%20s.r.o.%20%20v.%20%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

⁵¹ Švilpaitė, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Dakto disertacija. Vilnius, 2005, p. 140–141.

⁵² Ši nuostata nuosekliai atskleidžiama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d., 1997 m. lapkričio 13 d., 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. balandžio 5 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2002 m. rugsėjo 19 d. ir kituose nutarimuose.

Tačiau atsižvelgiant į veiksmams, kuriuos, remiantis generacinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis, apima BPK 158 straipsnyje įtvirtinta prievartos priemonė, taikomų žmogaus teisių apribojimų apimtį, išsiskverbimo į asmenų privataus gyvenimo lygmenį, yra abejotina, ar tokius apribojimus gali nustatyti įstatymų įgyvendinamasis teisės aktas. Pagrindinių žmogaus teisių ir fundamentalųjų procesinių garantijų ribojimai Konstitucija pateisinami (legitimuojami) tik tuomet ir tiek, kiek valstybinė valdžia laikėsi formalųjų ir materialių tokio ribojimo sąlygų. Teisinėje literatūroje teigiama, jog „vienas svarbiausių formalųjų žmogaus teisių ribojimo konstitucingumo reikalavimų yra tai, kad nė viena pagrindinė žmogaus teisė negali būti apribota kitaip, kaip tik aukščiausios juridinės galios aktu – įstatymu, kuris negali prieštarauti Konstitucijai (Konstitucijos 7 str. 1 d.), turi būti priimtas ir paskelbtas griežtai laikantis Konstitucijoje ir ją detalizuojančiuose įstatymuose nustatytos tvarkos⁵³. Be to, pagal vadinamąją *esmingumo teoriją* konkrečios žmogaus teisės ribojimo (varžymo, siaurinimo) tikslas, pagrindai, sąlygos ir apimtis įstatyme turi būti apibrėžti tiek aiškiai ir konkrečiai, kad nekiltų abejonių, jog žmogaus teisių ribojimo funkcija nėra perkeliama vykdomajai ar teisminei valdžioms⁵⁴. Konstitucinis Teismas yra nurodęs: „*kiekvienas žmogus negali patirti jokių kitokių apribojimų, kaip tik įstatymo numatytųjų. Visuotinai pripažinta, kad žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos esant būtinybei ir tik įstatymu nustatčius tvarką bei ribas. Demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.*“⁵⁵ Konstitucinis įpareigojimas bet kokį privačiai žmogaus erdvei turintį įtakos valstybinį elgesį grįsti aukščiausios juridinės galios aktais – įstatymais, aiškinamas kaip vienas iš teisinės valstybės principo

⁵³ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 86, 109, 110.

⁵⁴ Merkevičius, R., *ibid.*, p. 87.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d., 1995 m. spalio 26 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. gruodžio 6 d., 2003 m. kovo 24 d. nutarimai.

reikalavimų⁵⁶. Teisinio saugumo imperatyvas numato privalomus reikalavimus pačiam teisiniam reguliavimui – jis privalo būti aiškus ir darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai. Žemesnio lygmens teisės aktai neturi prieštarauti aukštesnio lygmens teisės aktams, ir joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai⁵⁷.

Išvados

1. Aukščiau aptarti konstituciniai imperatyvai, apibrėžiantys reikalavimus procesinės prievartos reglamentavimui, baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinant daugumą prievartos priemonių yra įgyvendinami gana tiksliai. Pavyzdžiui, BPK 145–150 straipsniuose smulkmeniškai reglamentuojami kratos ir poėmio atlikimo pagrindai, sąlygos, tvarka, reikalavimai šių tyrimo veiksmų protokolų surašymui, 154, 159, 160 straipsniuose detalai aprašomi atitinkamai elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas, NVIV ir slaptas sekimas. Taip pat detalai ir išsamiai reglamentuojamos ir kardomosios priemonės (119–139 straipsniai) bei kitos „tikrosios“ procesinės prievartos priemonės. Visais minėtais atvejais iš konkrečios BPK normos, įtvirtinančios vieną ar kitą prievartos priemonę, turinio akivaizdu, koks konkretus proceso veiksmas šia norma leidžiamas atlikti, kokie jo tikslai, atlikimo bei sankcionavimo tvarka ir kt. Įstatymų leidėjas daug dėmesio reglamentavimo detalumui ir išsamumui skyrė aprašydamas ne tik procesines prievartos priemones, bet ir įrodymų rin-

⁵⁶ Merkevičius R., *op. cit.*, p. 101.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

kimo veiksmus be prievartos elementų, pvz., BPK 191–195 straipsniuose yra išsamiai aprašyta ikiteisminio tyrimo veiksmo parodymo atpažinti atlikimo tvarka, nuoseklumas, dalyvaujantys asmenys ir kt. Teismų praktikoje pripažįstama, jog tikslus įstatyme nustatytos proceso veiksmo atlikimo tvarkos laikymasis yra būtinoji gautų rezultatų leistinumą sąlyga, pvz., parodymo atpažinti metu parodymus atpažinti ne tris, o du asmenis, arba atlikus akistatą tarp asmenų, kurie prieš tai nebuvo apklausti, tokie duomenys nebus pripažinti įrodymais dėl procesinių reikalavimų nesilaikymo.

2. Tokie proceso veiksmai kaip pašto ir dokumentų siuntų slapta kontrolė, slapti krata, poėmis, apžiūra, pavyzdžių paėmimas, patekimas į patalpas, transporto priemonės, techninių priemonių įrengimas ir eksploatavimas, ryšių su asmenimis užmezgimas ir susižinojimo kontrolė bei vaizdo ir garso įrašų darymas, kontroliuojamas gabenimas savo esme, pobūdžiu, paskirtimi, atlikimo metodais yra iš esmės skirtingi. Bene vienintelis visus šiuos veiksmus siejantis bendras bruožas yra jų slaptumas, t. y. baudžiamojo proceso dalyvis, kurio atžvilgiu tokie veiksmai atliekami, apie tai nėra informuojamas. Tačiau BPK yra ir daugiau įrodymų rinkimo veiksmų, pasižyminčių šiuo bruožu, – tai ir elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, ir NVIV, ir slaptas sekimas, bet pastarieji veiksmai yra atskirti ir aiškiai apibrėžti įstatymo normose. Proceso veiksmų, kuriuos, vadovaujantis generalinio prokuroro rekomendacijomis, turėtų apimti BPK 158 straipsnyje įtvirtinti savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai, skirtingumą įstatymų leidėjas pabrėžė ir Operatyvinės veiklos įstatyme šiuos veiksmus nurodydamas kaip atskirus, juos atkirai reglamentuodamas, numatydamas skirtingą sankcionavimo bei atlikimo tvarką. Baudžiamojo proceso įstatymas kaip atskirus įvardija ikiteisminio tyrimo veiksmus ar procesines prievartos priemones ir atskirai reglamentuoja apžiūrą, krata, poėmį, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą ir pan., tuo tarpu visi šie ir kiti veiksmai, jeigu jie atliekami slaptai, įstatymų įgyvendinamuoju teisės aktu yra sujungiami į vieną, nors šių veiksmų slaptumas kaip tik didina įsiskverbimą į saugojamą privataus gyvenimo sritį, didina saugojamų asmenų teisių pažeidimo tikimybę, todėl jų reglamentavimo tikslumui turėtų būti keliami kur kas aukštesni reikalavimai. Aukščiau nurodytų keleto neviešo pobūdžio veiksmų su prievartos elemen-

tais sujungimas į vieną neapibrėžto turinio veiksma nėra įprastas ir užsienio valstybių įstatymuose. Pavyzdžiui, Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 100c paragrafe įtvirtintas proceso veiksmas leidžia techninėmis priemonėmis fiksuoti privačius asmenų pokalbius privačiose patalpose, 100f paragrafas reglamentuoja privačių pokalbių, vykstančių ne privačiose patalpose, fiksavimą techninėmis priemonėmis, 100h – fotografavimą ir kitokį techninį fiksavimą vykdant sekimą, 110a paragrafas įtvirtina leidimą panaudoti slaptuosius tyrėjus (tai policijos pareigūnai, kurie veikia naudodamiesi legenda, gali naudoti atitinkamus dokumentus ir dalyvauti teisėtuose sandoriuose), 110c paragrafas įtvirtina atvejus, kai slaptiesiems agentams yra leidžiama patekti į privačias patalpas⁵⁸. Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 76–1 straipsnyje kaip atskiras veiksmas nurodyta krata, patalpų apžiūra bei objektų paėmimas, atliekami be asmens, kurio atžvilgiu šis veiksmas taikomas, žinios⁵⁹.

3. Šiuo aspektu dar kartą paminėtina ir BPK 4 straipsnio 1 dalies nuostata „*proceso tvarką nustato BPK, galiojantis proceso veiksmų atlikimo metu*“, kuria daugelį savo sprendimų grindžia ir LAT. BPK normos nenumato tokių veiksmų kaip slapta krata, slaptas patekimas į patalpas, transporto priemonės, techninių priemonių įrengimas ir eksploatavimas, kontroliuojamas gabenimas ir kt. Įstatymų leidėjas nedelegavo dėl aukščiau aptartų konstitucinių reikalavimų procesinės prievartos reglamentavimui ir negali deleguoti teisės generaliniam prokurorui tokius veiksmus įtvirtinti įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais. BPK 158 straipsniu yra leidžiama „tyrimą atlikti neatskleidžiant savo tapatybės“, tačiau ši įstatymo formuluo­ tė nesudaro jokio pagrindo manyti, kad tuo yra leidžiama atlikti visus veiksmus, kurie nurodyti minėtose generalinio prokuroro rekomendacijose, tokio lygio įstatymų įgyvendinamuoju teisės aktu negalima leisti taikyti procesinę prievartą, kuria apribojamos Konvencijos, Konstitucijos bei kitų aukščiausiosios galios aktais saugojamos asmenų teisės.

⁵⁸ The German Code of Criminal Procedure. [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.

⁵⁹ Criminal Procedure Code of French Republic. [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.

4. BPK 158 straipsnio 3 dalies 4 punkte yra įtvirtinta, jog ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodyti konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti, tačiau ikiteisminio tyrimo teisėjas, sankcionuodamas bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymą, turi tik tiek galių, kiek jam tiesiogiai suteikia baudžiamojo proceso įstatymas, ir negali leisti atlikti veiksmų, kurie įstatyme nėra numatyti, negali savo sprendimais apibrėžti prievartos priemonių turinio ir ribų, jeigu jo sprendimai nėra grindžiami konkrečia ir aiškia įstatymo norma.

5. Apibendrinant aukščiau išdėstytas mintis darytina išvada, jog slaptų veiksmų reglamentavimo būdas galiojančio baudžiamojo proceso įstatymo 158 straipsnyje yra pasirinktas netinkamai, šiame straipsnyje įtvirtinta norma yra pernelyg neapibrėžta, neatitinka teisinio aiškumo reikalavimų. Šios normos plečiamasis aiškinimas įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais, BPK komentarais bei teismų nutartimis taip pat negali būti pripažintas tinkamu taikant tokios plačios apimties ir taip ženkliai asmenų teises ribojančias procesines prievartos priemones; manytina, jog toks reglamentavimas neatitinka ir reikalavimo prievartos priemonių taikymo teisėtumui „įtvirtinta įstatyme“. Kaip jau minėta anksčiau, įrodymų rinkimo veiksmų su prievartos elementais atlikimo metu gauti duomenys turi atitikti tiek įrodymams keliamus reikalavimus, tiek procesinės prievartos taikymo teisėtumo reikalavimus, o pripažinus, jog prievarta buvo panaudota neteisėtai, gauti duomenys taip pat neatitiks leistinumą reikalavimo ir negalės būti pripažinti įrodymais.

6. Autoriaus nuomone, galiojantis reglamentavimas turėtų būti keičiamas ir įstatymų leidėjas turėtų aiškiai išreikšti savo valią dėl konkrečių procesinių prievartos priemonių, kurios yra leistos baudžiamajame procese, sąrašo, jų taikymo pagrindų, apimties, ribų, tvarkos.

Literatūra

1. Ancelis, P. *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. Vilnius: Saulelė, 2007.
2. Ancelis, P. Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame etape. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89).
3. Ancelis, P. *Procesinių funkcijų esmė ir suderinamumo problemos ikiteisminiame baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009.
4. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2007, Nr. 27.
5. Case of Amann v. Switzerland (No. 27798/95). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Switzerland%20|%20Amann%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
6. Case of Doerga v. the Netherlands (No. 50210/99). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Netherlands%20|%20Doerga%20|%20v.%20|%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
7. Case of Huvig v. France (No 11105/84). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=France%20|%20Huvig%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
8. Case of Klass and Others v. Germany (No. 5029/71). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Germany%20|%20Klass%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
9. Case of Kopp v. Switzerland (No. 23224/94). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Switzerland%20|%20Kopp%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
10. Case of Kruslin v. France (No 11801/85). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=France%20|%20Kruslin%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
11. Case of Malininas v Lithuania, (no. 10071/04, judgement of 1 July 2008). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania%20|%20Malininas%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
12. Case of Malone v. the United Kingdom (No 8691/79). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=United%20|%20Kingdom%20|%20Malone%20|%20v.%20|%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
13. Case of Milinienė v Lithuania (No 74355/01, judgement of 24 June 2008). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Lithuania%20|%20Milinienė%20|%20v.&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.

- tion=html&highlight=lithuania%20%7C%20Milinien%u0117%20%7C%20v&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>.
14. Case of Ramanauskas v Lithuania, (no 74420/01, judgement of 5 February 2008). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania%20%20Ramanauskas%20%20v&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
 15. Case of Spacek, s.r.o. v. the Czech Republic (no 26449/95). <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Czech%20%20Republic%20%20Spacek%2C%20%20s.r.o.%20%20v.%20%20the&sessionid=69298131&skin=hudoc-en>>.
 16. Criminal Procedure Code of French Republic. [žiūrėta 2011-03-18]. <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.
 17. Danisevičius, P.; Kazlauskas, M.; Palskys, E. *Lietuvos TSR baudžiamasis procesas*. Vilnius: Mintis, 1978.
 18. Emmerson, B.; Ashworth, A.; Macdonald, A. *Human Rights and Criminal Justice*. Second edition. London, 2007.
 19. Goda, G. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio kaip teisėto tyrimo veiksmo atskyrimas nuo draudžiamo provokavimo daryti nusikalstamą veiką. *Teisė*. 2009, 72.
 20. Goda, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*. 2000, 35.
 21. Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
 22. Juozapavičius, A. Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*. 2010, 77.
 23. Kazlauskas, M.; Kuconis P. Nauja įrodymų samprata Baudžiamojo proceso kodekse. *Justitia*. 1998, 5.
 24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-52/2001).
 25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-332/2006).
 26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-563/2007).
 27. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 07 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-70/2008).
 28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-141/2008. <<http://www.lat.lt/default.aspx?item=tpbiul&lang=1>>.

29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2A-P-6/2008).
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-564/2009).
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 05 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2A-P-2/2009).
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. kovo 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-74/2009).
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-357/2009).
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-544/2010).
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-544/2010).
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-7-86/2011).
37. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4970, 2003, Nr. 38-1736, 2003, Nr. 68-3071.
38. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
39. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
40. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 7-116.
42. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 straipsnio septyniosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriaus-

- sybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2. punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1,2 bei 3 papunkčių“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-2007.
43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio 1 dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio 1 bei 2 dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio 2 bei 3 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915.
 44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo 5 ir 10 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6 d. nutarimų Nr. 309 ir Nr. 310 atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normoms“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 126-2962.
 45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644.
 46. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. rugsėjo 30 d. nutarimu Nr. 731-19 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų „Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų“ 4.7 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 7 straipsnio 3 dalies 7 punktui“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 30-840.
 47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
 48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 105-3318.

49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 17-419.
51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 5-143.
52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 95-4000.
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnio 2 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 29-1196.
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų iširti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo

- 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.
55. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2633.
 56. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 42-1919.
 57. Losis, E. Baudžiamąjo proceso prievartos priemonių samprata. *Jurisprudencija*. 2008, 6 (108).
 58. Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010.
 59. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008.
 60. Palskys, E. Procesiniai teisiniai principai, taikant mokslines-technines teisminių įrodymų fiksavimo priemones ir metodus. *Teisė*. 1980, t. XV, 2 sąsiuvinis.
 61. Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67).
 62. Rekomendacijos dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamąjo proceso kodekso normų taikymo, patvirtintos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. I-134 su 2008-05-28 įsakymu Nr. I-79 padarytais pakeitimais <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/Rekomendacijos2007m/tabid/489/Default.aspx>>.
 63. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamąjoje byloje pagrindai*. Vilnius: VU, 1990.
 64. Sabonis, D. Vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų ir duomenų vertinimo kriterijus. *Teisės problemos*. 2006, 2 (52).
 65. Štarienė, L. The limits of use of undercover agents and right to a fair trial under article 6(1) of the European Convention of Human Rights. *Jurisprudencija*. 2009, 3 (117).
 66. Švilpaitė, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.
 67. Tarasevičius, P. Esminės operatyvinės veiklos ir ikiteisminio tyrimo reglamentavimo poįstatyminiais teisės aktais problemos. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67).
 68. The German Code of Criminal Procedure. [prisijungta 2011-03-18]. <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.
 69. Токарева, М. Е.; Буланова, Н. В.; Букова, Е. В. и др. *Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам*. Москва: Юрлитинформ, 2005.
 70. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.

71. Vaitiekienė, E.; Vidrinskaitė, S. *Lietuvos konstitucinės teisės įvadas*. Vilnius: Justitia, 2001.
72. Wałtoś, S. *Zarys systemu. Wydanie piąte zmienione* / Wydawnictwa Prawnicze.
73. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
74. Власова, Н. А. *Досудебное производство в уголовном процессе*. Москва: Юрмис, 2000.
75. Золотых, В. В. *Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе*. Ростов-на-дону: Феникс, 1999.
76. Орлов, Ю. К. *Основы теории доказательств в уголовном процессе*. Научнопрактическое пособие. Москва: Проспект, 2000.
77. Орлов, Ю. К. *Проблемы теории доказательств в уголовном процессе*. Москва: Юрист, 2009.
78. Пашин, С. *Теоретические основы допустимости материалов в качестве доказательств*. Москва, 1998.
79. *Уголовный процесс* / Под. ред. Гуценко, К. Ф. Москва: Зерцало, 1998.
80. *Уголовный процесс* / Под. ред. Петрухина, И. Л. Москва: Проспект, 2001.

Santrauka

Šiame darbe nagrinėjami teismų praktikai ir baudžiamojo proceso mokslui aktualūs tyrimo veiksmai su procesinės prievartos elementais teisėtumo bei šių veiksmai metu gautų duomenų (įrodymų) leistinumo aspektai. Dalis baudžiamojo proceso veiksmai, skirtų reikšmingai informacijai rinkti, gali būti atliekami taikant proceso dalyvių atžvilgiu procesinę prievartą. Tokie proceso veiksmai yra dvi-lypiai – viena vertus, tai yra tyrimo veiksmai, kuriais siekiama gauti bylai reikšmingų duomenų, kita vertus, tai yra procesinės prievartos priemonės, kuriomis ribojamos asmenų teisės bei laisvės. Todėl tokio pobūdžio proceso veiksmams renkantis duomenis (potencialius įrodymus) būtina užtikrinti ne tik įrodymams keliamų reikalavimų (leistinumo, sąsajumo, tikrumo, pakankamumo) laikymąsi, bet ir nepažeisti reikalavimų, keliamų procesinių prievartos priemonių taikymo teisėtumui, proporcingumui. Tokie įrodymų rinkimo veiksmai su procesinės prievartos elementais Lietuvos Respublikos BPK priskiriami prie „kitų procesinių prievartos priemonių“. Neviešo pobūdžio („slaptieji“) įrodymų rinkimo veiksmai su procesinės prievartos elementais (elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kont-

rolė, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai, nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, slaptas sekimas) yra sudėtingiausi ir įrodymų leistinumą požiūriu.

Šiame darbe plačiai nagrinėjamas neviešo pobūdžio tyrimo veiksmas – savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158 straipsnis). Daugiausia abejonių dėl šio veiksmo atlikimo teisėtumo ir gautų duomenų leistinumą kelia jo teisinis reglamentavimas, nes įstatymas neapibrėžia, kokius konkrečius prievartinius proceso veiksmus leidžiama atlikti, o įstatymo norma plečiamai aiškinama įstatymų įgyvendinamuoju teisės aktu – Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis.

Darbe, atlikus iš teisėtumo principo kildinamų reikalavimų procesinės prievartos reglamentavimui analizę, daromos išvados, jog slaptų veiksmų reglamentavimo būdas BPK 158 straipsnyje yra pasirinktas netinkamai, šiame straipsnyje įtvirtinta norma neatitinka teisinio aiškumo reikalavimų, o normos plečiamasis aiškinimas įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais negali būti pripažintas tinkamu. Procesinę prievartą panaudojus neteisėtai, gauti duomenys taip pat neatitiks leistinumą reikalavimo ir negalės būti pripažinti įrodymais. Autorius siūlo galiojantį reglamentavimą keisti ir įstatyme aiškiai apibrėžti konkrečias procesines prievartos priemones, kurios yra leistos baudžiamajame procese, jų taikymo pagrindus, apimtį, ribas, tvarką.

GYNYBOS ŠALIES TEISĖ DALYVAUTI ĮRODINĖJIMO PROCESĖ

Idem est non probári et non esse – tai, kas neįrodyta, ir tai, kas neegzistuoja, – vienas ir tas pats. Negalima asmens kaltumo klausimo spręsti remiantis vien tik nuojauta ar vidiniu įsitikinimu. Būtina pateikti „šviesesnius už šviesą įrodymus“ – čia glūdi nekaltumo prezumpcijos paskirtis.

Marina Gušauskienė*

Įvadas

Valstybės priedermė rūpintis savo piliečiais, apsaugoti juos nuo nusikalstamo kėsینimosi, užtikrinti tinkamas sąlygas plėtoti ekonomiką, demokratiją, kurti socialinę gerovę. Šių ir daugybės kitų tikslų valstybė siekia įgyvendindama atitinkamą socialinę politiką konkrečioje srityje. Ne išimtis ir baudžiamasis procesas, kurio paskirtis užtikrinant (plačiąja prasme) procese dalyvaujančių asmenų teises bei laisves, greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, siekiant įgyvendinti teisingo proceso principą.

Galima teigti, jog iš esmės visų dalyvaujančių baudžiamajame procese asmenų tikslas sutampa – nustatyti materialią tiesą. Tačiau šio tikslo kiekvienas siekia savaip, pasirinkdamas atitinkamą instrumentarijų įstatymo leidėjo apibrėžtu procesinės veiklos pagrindu. Taigi, atlikdami savo procesines funkcijas, proceso dalyviai vienu ar kitokia forma dalyvauja įrodinėjimo procese. Vienų vaidmuo yra pagalbinis (pvz., jie pateikia išvadas tyrimą atliekantį pareigūną

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

dominančiais klausimais), kiti patys tiesiogiai renka įrodymus (duomenis), atlikdami įvairius tyrimo veiksmus.

Pastaruoju metu vis dažniau diskutuojama, ar gynybos institutas atitinka savo paskirtį, ar teisingumas, kurio užduotis – tinkamai iširti ir įvertinti bylos aplinkybes, atsižvelgiant į kaltinimo ir gynybos pozicijas, kad esant lygioms galimybėms teismui būtų pateikti tiek kaltinamąjį teisinantys, tiek jį kaltinantys duomenys, jo atsakomybę sunkinančios ar lengvinančios aplinkybės, įmanomas baudžiamajame procese. Atsakymas į šiuos klausimus slypi įrodinėjimo proceso, kaip procesinės veiklos, analizėje. Šiuo atveju procesinę veiklą siūlyčiau suprasti kaip nuolat besiplėtojančių (besitęsiančių) veiksmų ir jų pagrindu susiklostančių teisinių santykių sistema, grindžiama konkrečiomis teisės normomis. Per procesinės veiklos kaitą nustatomi, patvirtinami, tiriami konkretūs faktai ar aplinkybės, atsiskleidžia teisiškai svarbūs faktai (t. y. turintys reikšmės tyrimui), formuojamos kaltinimo ar gynybos šalių pozicijos. Taigi procesinė veikla susideda iš dviejų komponentų: konkrečių faktų pažinimo ir teisės normų taikymo jų pagrindu. Turint mintyje, kad gynyba laikytina procesinės veiklos atmaina, būtent per šią prizmę (galimybę pažinti konkretų faktą ir atitinkamai pritaikyti teisės normą) šiame straipsnyje bus nagrinėjamos gynybos šalies (įtariamojo, kaltinamojo ir jo gynėjo) galimybės ikiteisminio tyrimo metu dalyvauti įrodinėjimo procese, galimybės praktiškai įgyvendinti procesiniame įstatyme suteiktas teises. Taip pat norėčiau pažymėti, kad baudžiamajam procesui tapus humaniškesniam, gynybos šalies teisių įgyvendinimas bei laisvių apsauga tapo vienu svarbiausių ir opių baudžiamąjo proceso problemų, kurių sprendimo ieško ne tik baudžiamąjo proceso doktrina, bet ir praktika.

Gynybos šalis kaip įrodinėjimo proceso subjektas

Įrodinėjimas – tai viso baudžiamąjo proceso kertinis akmuo. Nuo įrodinėjimo priklauso tiek įtariamojo (kaltinamojo), tiek kitų proceso dalyvių, tiek paties tyrimo likimas. Būtent įrodinėjimo procesas leidžia tiksliai atskleisti (įgyvendinti) baudžiamąjo proceso paskirtį. Tačiau kalbant apie įrodinėjimą baudžiamajame procese, reikėtų nurodyti keletą aspektų. Tiksliau sakant, įrodinėjimas

baudžiamajame procese gali būti nagrinėjamas keliais aspektais: atskleidžiant įrodinėjimo, tiesos nustatymo ir baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimą; analizuojant jo santykį su rungimosi ir šalių procesinio lygiateisiškumo principais (tiek teismo, tiek ikiteisminio tyrimo stadijose) bei aptariant tam tikrus procedūrinius aspektus. Bet pastaruoju metu mokslinėje literatūroje ir teismų jurisprudencijoje vis dažniau keliamos diskusijos (pabrėžiama) dėl įrodinėjimo ir rungimosi bei šalių procesinio lygiateisiškumo principų santykio, gynybos šalies vaidmens įrodinėjimo procese bei jos surinktų duomenų atitikties įrodymams keliamų reikalavimų. Postkomunistinėse valstybėse netgi siūloma išskirti ir plėtoti kriminalistikos mokslo posistemę – advokatologiją¹ – visumą teisės normų, reglamentuojančių advokatų veiklą renkant duomenis (įrodymus) baudžiamajame procese. Žinoma, kad kriminalistikos taktikos aspektų advokato (gynybos šalies) ir nusikalstamos veikos tyrimą atliekančio pareigūno veiksmai bei būdai renkant duomenis (įrodymus) skiriasi, tačiau baudžiamąją procesinę prasmę tokios diferenciacijos būti negali. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau vadinama – BPK) nustato visiems proceso dalyvių surinktiems duomenims vienodas vertinimo taisykles. Todėl ši teorija baudžiamajame procese neturėtų praktinio pagrindimo.

Vertinant gynybos šalį kaip įrodinėjimo proceso dalyvę, dažniausiai susiduriama su „įrodinėjimo“ sąvokos siauriamojo aiškinimo problema, nors mokslinėje literatūroje yra pabrėžiama, kad „įrodinėjimas“ suprantamas plačiaja ir siaurąja prasmėmis. Įrodinėjimas plačiaja prasme suprantamas kaip nusikalstamos veikos tyrimą atliekančių pareigūnų ir teismo pažintinės veiklos vykdymas nuo įrodymų rinkimo iki jų įvertinimo. Įrodinėjimas siaurai aiškinamas kaip loginės minties tąsa, vykdoma siekiant konkretaus tikslo, atskleidžiant nusikalstamą veiką². Tačiau abiem atvejais pabrėžiamas tik teismo ir nusikalstamos veikos tyrimą atliekančių pareigūnų vaidmuo įrodinėjimo procese. Gynybos šalis įrodinėjime tarsi nedalyvauja. Savotiškas gynybos šalies nepriskyrimas prie įrodinėjimo

¹ Баев, О. Я. *Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики*. Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. Екатеринбург, 2002, p. 5–6.

² Arlauskaitė-Rimkevičienė, U. Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 2006, 11(89): 73.

proceso subjektų iš dalies yra suprantamas. Ilgą laiką vyravusios įrodymų ir įrodinėjimo teorijos, siaurinamasis nekaltumo prezumpcijos ir jos sekmenų (ypač dėl *onus probandi*) aiškinimas suformavo suvokimą, jog gynybos šaliai neturint įrodinėjimo pareigos, ji negali dalyvauti įrodinėjimo procese. Tarsi gynybos šalies surinkti duomenys neturi jokios procesinės reikšmės.

Teisinėje literatūroje netgi teigiama, kad gynybos šalis negali būti visateise įrodymo rinkimo proceso šalimi, nes gynybos šalis renka tik faktus, juos pateikiančio asmens manymu, turinčius reikšmės tyrimui ir bylos išsprendimui. Ši informacija nėra privaloma tyrėjui. Gynėjas ir įtariamasis neformuoja įrodymų tikrąja to žodžio prasme³. Šiai pozicijai pritarčiau su išlyga, kad gynybos šalis laikytina įrodinėjimo proceso dalyve, tačiau jos procesinės galimybės nėra lygios kaltintojo procesinėms galimybėms. Tokia mano pozicija grindžiama keliais aspektais.

Kaip žinia, Lietuvos teisės sistemoje pripažįstama absoliuti nekaltumo prezumpcija, priešingai nei, pvz., anglosaksų teisinėje sistemoje⁴, suteikianti įtariamajam (kaltinamajam) galimybę nieko neįrodinėjant kelti abejones dėl kaltintojo išsakytos pozicijos, taip „darant poveikį“ galimam teismo sprendimui. Nekvestionuojant nekaltumo prezumpcijos svarbos įtariamojo (kaltinamojo) procesinių teisių ir garantijų užtikrinimui, teisybės dėlei reikia pripažinti visų baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų teisių ir teisėtų interesų svarbą bei lygybę. Žinoma, negalima išmatuoti skirtingą procesinę padėtį turinčių asmenų teisių lygybės, tačiau siekiant

³ Владимиров, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула, 2000, p. 60–61.

⁴ Pavyzdžiui, Anglijoje nekaltumo prezumpcijos principas nėra toks absoliutus kaip Lietuvoje ar kitose šalyse. Anglijos baudžiamojo proceso teisė numato keltą šio principo išimčių: 1) kaltinimo šalis privalo įrodinėti įtariamojo kaltumą tik jei pastarasis neigia savo kaltumą; 2) remdamasi Wilmingtono taisykle (1935) kaltinimo šalis turi įrodyti *actus reus* (nusikalstamo veikos buvimo faktą) ir asmens kaltę, tačiau tam tikrose kategorijų bylose (pvz., korupcijos bylose) užtenka įrodyti tik *actus reus*. Jeigu tyrimo metu gynybos šalis nurodo faktus, šalinančius baudžiamąją atsakomybę (pvz., nepakaltinamumą), tai ji ir privalo juos įrodyti [Гуценко, К. Ф.; Головки, Л. В.; Филимонов, Б. А. *Уголовный процесс западных государств*. Москва: Зерцало-М., 2002, p. 4]. Prancūzijos teisinėje literatūroje nurodoma, jog nekaltumo prezumpcija – tai tik principas, bet ne dogma, todėl tam tikrais atvejais įrodinėjimo pareiga perkeliama gynybos šaliai [Pradel, J. *Droit pénal*. T. II. Procédure pénale. 10 éd. Paris, 2000.].

jos, pastariesiems turi būti suteiktos lygios (ar iki maksimumo) prilygintos galimybės įgyvendinti savo teises (jomis pasinaudoti) ir teisinėmis priemonėmis užkirsti galimybę piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis⁵. Todėl manyčiau, kad gynybos šalis turi ne tik dalyvauti įrodinėjimo procese, bet ir tam tikrais atvejais turėti pareigą įrodinėti jos pateiktus faktus⁶. Tai taptų viena iš ikiteisminio tyrimo spartinimo galimybių (kai, pvz., įtariamasis negalėtų vilkinti proceso simuliuodamas psichikos ligą ir verčiantis nusikalstamos veikos tyrimą atliekantį pareigūną šį faktą patvirtinti ar paneigti), būtų išvengta nereikalingo popierizmo, kai užsakoma daugybė įvairiausių pažymų ir pan. Greitesnis procesas užtikrina efektyvią visų proceso dalyvių teisių apsaugą.

Kitas aspektas, leidžiantis gynybos šalį priskirti prie įrodinėjimo proceso subjektų, tai BPK ir baudžiamojo proceso doktrinoje suformuluota nauja įrodymų koncepcija, pagal kurią „pagrindinis“ įrodinėjimo procesas tarsi perkeliamas į teismo nagrinėjimo stadiją. Nors įrodinėjimas viena ar kita forma vykdomas visose baudžiamojo proceso stadijose, tačiau ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys įrodymais tampa tik teisme: teismui juos patikrinus, įvertinus ir pripažinus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalgoje, pabrėžė, kad *įrodinėjimo baudžiamajame procese samprata – tai įstatymo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstaigų ir jų pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (įtariamojo, kaltinamojo, gynėjo, nukentė-*

⁵ Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo galimybės*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (01S), teisė. 2005.

⁶ Nors teisinėje literatūroje nėra vienos nuomonės dėl gynybos šalies galėjimo dalyvauti įrodinėjimo procese, ypač daug kritikos tokios teisės suteikimas sulaukia, kai kalbama apie įtariamųjų (kaltinamųjų), turinčių psichinę negalią, dalyvavimą įrodinėjimo procese. Kai kurie autoriai mano, kad tai nehumaniška ir prieštarauja sąžiningo proceso tikslams [Roger, J.R. Levensque *The Psychology and Law in Criminal Justice Processes*. New York, 2006, p. 457]. Sutiktina, kad asmenų, turinčių psichinę negalią, dalyvavimas baudžiamajame procese yra specifinis, jie ne visuomet gali patys įgyvendinti įstatymo leidėjo suteiktas teises. Bet tokie asmenys nepaliekami likimo valiai. Daugelio valstybių (taip pat ir Lietuvos) proceso įstatymai numato būtiną gynėjo dalyvavimą. Be to, nereikia suabsoliutinti gynybos šalies pareigos įrodinėti tam tikrus jos pateiktus faktus. Užtektų, jei įstatyme būtų išvardyti tokios pareigos atvejai (apraškos).

*jusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, taip pat įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovo) veikla, kuria renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi nustatant tiriamo įvykio aplinkybes, nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo faktus, kitas aplinkybes, turinčias reikšmės, kad byla būtų išspręsta teisingai*⁷

Tokia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija formuojama ne tik atsižvelgiant į išnagrinėtas baudžiamąsias bylas, bet ir atitinkamai interpretuojant BPK nuostatas.

Antai BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punkte įtvirtinta taisyklė, įpareigojanti gynėją panaudoti visas įstatymuose numatytas gynybės priemonės ir būdus, siekiant nustatyti aplinkybes, lengvinančias ginamojo teisinę padėtį ar švelninančias jo baudžiamąją atsakomybę, bet neįpareigojanti įrodinėti kitas aplinkybes, turinčias reikšmės, kad byla būtų teisingai išspręsta. BPK 22 straipsnio 3 dalyje išvardytos kaltinamojo teisės: viena jų – teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant. Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas tiesiogiai pripažįsta kaltinamąjį įrodinėjimo proceso subjektu. Kiek sudėtingesnis įtariamojo priskyrimas prie įrodinėjimo subjektų.

BPK 21 straipsnio 4 dalyje išvardytos įtariamojo teisės. Tarp daugybės jam suteiktų teisių, jis gali pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus. Lingvistinis (pažodinis) šios teisės aiškinimas tarsi numatytų nuostatą, kad įtariamasis gali (bet neprivalo) pateikti jo žinioje esančius daiktus, dokumentus ar kitą disponuojamą informaciją, siekdamas padėti ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui nustatyti materialią tiesą baudžiamajame procese. Kitaip tariant, įtariamasis tik pateikia tam tikrą informaciją, atsiribodamas nuo tos informacijos tolesnio vertinimo, tikrinimo ir pan. Tačiau manyčiau, kad paties baudžiamojo proceso specifika neleidžia šios įtariamojo teisės aiškinti taip siaurai. Ji turi būti aiškinama kompleksiskai, kitų įtariamojo teisių kontekste. Taigi, jei įtariamasis pasirenka aktyvios gynybės poziciją ir pats dalyvauja procese (arba savo teises įgyvendina gynėjo padedamas), jis tam tikra forma dalyvauja įrodinėjimo procese. Dalyvavimo forma gali būti įvardyta kaip netiesioginė, kuri įgyvendinama pasinaudojus kita įtariamojo teise – teise pateikti prašymus.

⁷ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*, 2007, Nr. 27.

Rinkdamas įrodymus įtariamasis gali kreiptis į tyrėją su prašymu atlikti tam tikrą tyrimo veiksmą. Įstatymų leidėjas nereglamentuoja klausimų, dėl kurių pareiškiami prašymai. Įtariamasis (ar jo gynėjas) gali pareikšti prašymus įvairiais klausimais, kurie iškyla įrodinėjimo procese ir nuo kurių teisingo išsprendimo priklauso tiesos nustatymas byloje. Bet tiek praktiniame darbe, tiek baudžiamojo proceso teorijoje susiduriama su įtariamojo dalyvavimo įrodinėjimo procese ribų nustatymo problema. Šiuo atveju reikėtų paminėti du atvejus: kai įtariamasis savo teises įgyvendina gynėjo padedamas ir kai kalbama apie įtariamojo bei jo gynėjo pateiktų prašymų išnagrinėjimą.

Teisinėje literatūroje kartais išsakoma nuomonė, kad gynėjas neturi teisės pareikšti prašymo, jei nesutinka ginamasis, net ir tuo atveju, jei jis (gynėjas) teisingas⁸. Taip pat teigiama, jog gynėjo ginamojo interesų gynimas panašus į atstovavimo institutą civilinėje teisėje, bet nuo jo skiriasi gynėjo nepriklausomumu nuo ginamojo norų⁹. Manoma, jog išsakyta pozicija yra kritikuotina. Žinoma, gynėjas nėra savarankiškas dalyvis baudžiamajame procese, procese dalyvauja įtariamojo prašymu, bet nėra ginamojo norų vykdytojas. Nes pagrindinė gynėjo užduotis – teikti kvalifikuotą teisinę pagalbą, o tai įpareigoja derinti pasirinktą gynybos strategiją, taip pat ir dėl dalyvavimo įrodinėjimo procese su ginamuoju. Bet įmanomi atvejai, kai ginamojo noro apskritai gali būti nepaisoma – kai įtariamasis dėl fizinų ar psichinių sutrikimų negali pats savarankiškai vykdyti gynybos ir todėl gynėjas **privalo** veikti prieš ginamojo valią, bet jo interesais.

Įgyvendinant teisę teikti prašymus, svarbu aptarti ir jos įgyvendinimo garantiją – prašymų išsprendimą. Gynybos šalies prašymų išsprendimas priklauso nuo tyrėjo valios, kuri nėra veikiamą procesinio įstatymo. Tad praktiniame darbe galimi tyrėjų savo valia piktnaudžiavimo atvejai, ypač kai prašoma pakartotinai atlikti tyrimo veiksmą. Todėl iki šių dienų nepraranda aktualumo Bulgarijos prof. Pavlovo išsakyta nuomonė, kuriai aš pritariu, jog, „jei papildomi tyrimo veiksmai buvo atlikti gynėjo prašymu ir būtini <...> tiesiai

⁸ Макаров, Л. В. *Участие обвиняемого и его защитника в уголовно-процессуальном доказывании: диссертация кандидата юридических наук*. Саратов, 2002, p. 165.

⁹ Торяников, А. Г. *Адвокат в уголовном процессе (деятельность адвоката по оказанию юридической помощи обвиняемому в реализации прав на заявление ходатайств и принесения жалоб)*. Москва, 1987.

nustatyti, <...> negalima skųstis, jog toks gynėjas vilkina procesą. Kaltės našta krenta ne gynėjui, bet tyrėjui, kuris *ex officio* nenustatė visų būtinų aplinkybių <...>¹⁰. Tad gynybos šalies prašymai negali būti vertinami kaip galimybė vilkinti baudžiamąjį procesą. Taip pat procesiniame įstatyme būtina numatyti draudimą atmesti pagrįstus gynybos šalies prašymus.

Savo teisę dalyvauti įrodinėjimo procese įtariamasis įgyvendina pateikdamas pažymą, pažymėjimus, charakteristikas ir kitus dokumentus, kuriuos išduoda jo prašymu įmonės, įstaigos, organizacijos ar šeimos nariai, jo giminaičiai. Tais atvejais, kai įtariamasis neturi reikalingų dokumentų, daiktų ir negalima asmeniškai jų gauti, įtariamasis turi teisę pareikšti prašymus išreikalauti tokius duomenis ir pridėti juos prie bylos.

Galiojantis BPK nereglamentuoja dokumentų ir daiktų pateikimo tvarkos. Šio klausimo sprendimas paliekamas tyrėjo nuožiūrai. Tačiau praktikoje dėl daiktų ir dokumentų pateikimo yra surašomas protokolas, nors kodeksas to konkrečiai nereglamentuoja. Manychiau, kad dėl pateiktų daiktų ir dokumentų protokolo surašymas, kuriame būtų nurodytos pateikimo priežastys ir kitos svarbios aplinkybės (pvz., daikto radimo vieta ir sąlygos), atitinka procesinės formos reikalavimus ir gali užtikrinti šios teisės tinkamą įgyvendinimą. Tačiau būtina, kad medžiagoje taip pat atsispindėtų ir tyrėjo priimtas procesinis sprendimas – nutarimas – įtariamojo pateiktus duomenis pridėti prie tyrimo medžiagos arba motyvuotai nutarimu atsisako patenkinti įtariamojo prašymą. Procesinis įstatymas numato ir kitas įtariamojo teisės pateikti tyrimui svarbius duomenis įgyvendinimo galimybes, pvz., pateikiant tyrimo veiksmo metu. Tokiu atveju apie tai įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą.

Kartais įtariamojo teisė savo nuožiūra pateikti ar nepateikti duomenis tyrėjams vertinama kaip procesinė lengvata, kuri siejama su nekaltumo prezumpcija. Tai laikoma savotiška apsaugos nuo galimos procesinės pareigūnų savivalės garantija. Pvz., italų doktrina aiškiai nurodo, kad „teisė pateikti įrodymus yra antroji medalio pusė *onus probandi*, tenkanti kaltintojams: kaltumo įrodymas panaikina nekaltumo prezumpciją tik tada, kai kaltinamasis turėjo galimybę gintis“¹¹.

¹⁰ Павлов, С. *Правна мысль*. 1958, №. 5: 7.

¹¹ Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 364.

Šiuo atveju teisė pateikti duomenis tampa teisės į gynybą įgyvendinimo garantu.

Beje, teisinėje literatūroje išsakoma nuomonė, kad įtariamasis turi **pareigą** (paryškinta autorės) pateikti save teisinančius duomenis¹². Ši pozicija kritikuotina jau vien dėl gynybos šalies ir kaltintojo procesinės padėties nelygybės. Įtariamojo (kaltinamojo), palyginti su prokuroru, padėtis yra silpnesnė (procesinių galimybių įgyvendinti savo teises aspektu), ir vertimas rinkti ir pateikti prokuroro kaltinimus neigiančias aplinkybes dar labiau pablogintų įtariamojo procesinę padėtį, pažeistų nekaltumo prezumpcijos reikalavimus, taip pat principą, kad įtariamasis turi teisę į gynybą, sąžiningo proceso principus ir kt. Vertinant šiuo aspektu, nekaltumo prezumpcija tampa „jėgų“ pusiausvyros (lygiateisiškumo), proceso stabilumo garantu¹³.

Tyrėjai privalo užtikrinti tinkamą šios įtariamojo teisės įgyvendinimą. Kitaip tariant, jie privalo, įvertinus pagal keliamus leistinumo ir sąsajumo reikalavimus, prijungti prie ikiteisminio tyrimo medžiagos įtariamojo ar jo gynėjo pateiktus daiktus, dokumentus, kurie gali daryti įtaką tyrimo eigai, patvirtinti ar paneigti reikšmingas tyrimui aplinkybes.

Taigi, apibendrinant viską, galima teigti, jog gynybos šalis (nepaisant tam tikrų niuansų) laikytina įrodinėjimo subjektu.

Gynybos šalies teisinės procesinės galimybės dalyvauti įrodinėjimo procese

Dažniausiai įrodinėjimas įgyvendinamas per ikiteisminio tyrimo veiksmus. Mokslinėje doktrinoje paplitusi nuomonė, jog tyrimo veiksmus atlieka tik tyrimą atliekantys pareigūnai. Ši nuomonė grindžiama ikiteisminio tyrimo veiksmų požymiais: griežtas teisinis atlikimo reglamentavimas; nedidelė subjektų, turinčių įgaliojimus

¹² Владимиров, Л. Е., *supra* note 3, p. 186.

¹³ Vokietijos baudžiamajame procese taip pat neigiama šalių koncepcija grindžiant, jog prokuroras, turintis valstybės įgaliojimus, niekada nebus lygus su kaltinamuoju. Ši tezė grindžiama teismo nagrinėjimo taisyklėmis: pats teisminis nagrinėjimas vyksta ne pagal rungimosi procedūras (t. y. „šalims“ rungtiniaujanant), o teismas pats, neatsižvelgiant į pateiktus įrodymus, turi nustatyti tiesą ar juridinę tikimybę [Roxin, C. Strafverfahrensrecht. [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-05-10]. <www.eub.tu-darmstadt.de/ulb/fach/recht/lbs_lx.html>].

atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, grupė; prievartinis pobūdis bei reglamentuotas procesinis įtvirtinimas (fiksavimas).

Tradiciškai terminas „tyrimo veiksmai“ suprantamas plačiaja prasme apibūdinant visus ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliekamus veiksmus, ir siaurąja prasme – priskiriant pažintinio pobūdžio veiksmus (pvz., apklauso, apžiūros, asmens apžiūros ir pan.)¹⁴. Šiame straipsnyje terminas „tyrimo veiksmas“ bus vartojamas siaurąja prasme ir labiau siejant su žodžiu „tyrimas“, kuris suprantamas kaip pažintinė veikla, nukreipta į įrodomosios reikšmės duomenų rinkimą.

Kalbant apie pažintinę veiklą, nukreiptą į įrodomosios reikšmės duomenų rinkimą, reikėtų pripažinti ir tą faktą, kad tam tikrus veiksmus, kuriems nebūdingas prievartinis pobūdis, gali atlikti ir gynybos šalis (gynėjas), pvz., atlikti apklausą. Tačiau šie veiksmai nelaikomi tyrimo veiksmais.

Gynybos šalis duomenis (informaciją) gali rinkti pati (įgyvendindama lygiagretaus tyrimo galimybes arba pasirinkdama elgesio variantą BPK normų pagrindu), kreiptis į tyrėją su prašymu atlikti arba pakartoti tyrimo veiksmą.

Pritartina teisinėje literatūroje ir praktikų išsakytoms nuomonėms, jog procesinis įstatymas gynybos šaliai suteikia gana daug teisių renkant duomenis, turinčius reikšmės bylai. 85,90 % apklaustų tyrėjų, teisėjų ir advokatų mano, jog teisės į gynybą įstatymų numatytas reglamentavimas yra pakankamas, kad būtų apsaugotos įtariamąjo teisės ir teisėti interesai. 10,26 % mano priešingai. Taip pat mano ir 12,14 % apklaustų nuteistųjų. 87,18 % apklaustų teisėsaukos pareigūnų teigia, jog galiojantis procesinis įstatymas užtikrina veiksmingą teisės į gynybą įgyvendinimą. 10,25 % pareiškė priešingą nuomonę; 2,57 % – neturi nuomonės. 82,05 % apklaustųjų respondentų teigia, kad nebūtina plėsti įtariamajam suteiktų teisių spektro. Šiai nuomonei pritaria ir autorė. Tačiau pagrindinė problema yra ne teisių spektro plėtimas, bet procesinių galimybių įgyvendinti įstatymo suteiktas teises neturėjimas arba negalėjimas tinkamai jomis pasinaudoti. Nes visas gynybos įrodomosios reikšmės duomenų rinkimo procesas (priešingai nei kaltinimo šalies) grindžiamas kitų

¹⁴ Шейфер, С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва: Юрлитинформ, 2001, р. 5.

asmenų gera valia: priklauso nuo liudytojo valios suteikti gynėjui jam žinomus faktus; nuo tyrėjo valios patenkinti gynėjo prašymą dėl tyrimo veiksmo atlikimo ir pan.

Gynybos šalis negali naudoti procesinės prievartos priemonių – tokia teisė suteikta tik kaltintojui. Šiuo atveju kalbama, pvz., apie informacijos gavimą iš liudytojo ar nukentėjusiojo, kai pastarieji atsisako bendrauti su gynėju. Kreipdamasi dėl informacijos į privačius asmenis, gynybos šalis nuolat atsiduria ties teisėtumo pažeidimo riba (ypač jei pats įtariamasis pabandys susisiekti su nukentėjusiuoju ar liudytoju). Manychiau, kad kiekvienu atveju gynybos šaliai tenka laviruoti ties poveikio liudytojams ar kitiems asmenims darymu. „Poveikio darymas“ – labai subjektyvi kategorija, nes priklauso nuo konkretaus asmens suvokimo ir vertinimo.

Įstatymai nepateikia aiškaus „teisėtų priemonių“ naudojimo apibrėžimo. BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodoma, kad <...> gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus <...>. Būtų galima daryti prielaidą, kad įstatyme nenumatytos priemonės ir būdai automatiškai tampa neteisėtais. Tačiau siekiant suteikti veiksmingesnę pagalbą ginamajam, gynėjui kartais tenka taikyti priemones, nenumatytas įstatymuose, bet neprieštaraujančias galiojančiai teisei. Todėl manau, kad būtų tikslinga:

1. *Suteikti gynėjams laisvę veikti ginamojo asmens interesais neprieštaraujant galiojantiems įstatymams.*

2. *Įtraukti į BPK nepiktnaudžiavimo procesinėmis garantijomis principą¹⁵, kuris vienodai būtų taikomas visiems proceso dalyviams, atsižvelgus į jų procesines teises: baudžiamajame procese draudžiama sąmoningi (tyčiniai) juridinių ar fizinių asmenų – baudžiamojo proceso dalyvių – veiksmai, kurie vykdomi viršijant, nesilaikant teisės normų, piktnaudžiaujant ar kitaip pažeidžiant įstatymo jiems suteiktas procesines garantijas (subjektines teises), siekiant pakenkti kitų proceso dalyvių ar valstybės teisėtiems interesams, taip pat tada, kai atsiranda tokios žalos tikimybė.*

Šio principo įvedimas užkirstų piktnaudžiavimo procesinėmis subjektinėmis teisėmis galimybes ir užtikrintų sąžiningo proceso įgyvendinimą – *id tantum pòssumus, quod de iure pòssumus* – galime tik tai, ką galime daryti teisėtai. Žinoma, nepiktnaudžiavimo

¹⁵ Autorės nuomone, šis principas yra išvestinis iš teisėtumo principo.

procesinėmis garantijomis principo įgyvendinimo mechanizmo kūrimas yra sudėtingas ir ilgas procesas, reikalaujantis atskiro tyrimo, todėl šiame straipsnyje nebus nagrinėjamas.

Be to, kalbant apie gynybos šalies galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese, reikėtų atkreipti dėmesį į egzistuojantį procesinį disbalansą tarp įtariamojo ir jo gynėjo teisių. Palyginę BPK 48 (Gynėjo teisės ir pareigos) bei 21 (Įtariamasis) straipsnius, pastebėsime, jog pagrindinis gynybos funkcijos vykdytojas – įtariamasis – procesiškai silpnesnis nei jo proceso padėjėjas – gynėjas ir nepajėgus vienuodomis sąlygomis rungtyniauti su kaltintoju. Pvz., gynėjas turi teisę atlikti įvykio vietos apžiūrą, o įtariamasis – ne; gynėjas turi teisę gauti iš įmonių <...> bei asmenų gynybai reikalingus dokumentus, o įtariamasis – ne; gynėjas turi teisę ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu dalyvauti bet kokiuose kituose įrodymų rinkimo veiksmuose, o įtariamasis – ne. Ir nors BPK 21 straipsnyje numatytų įtariamojo teisių sąrašas nėra baigtas, bet BPK nerasime normos, leidžiančios įtariamajam pačiam, pvz., fotografuoti įvykio vietą ar dalyvauti kitame „įrodymų rinkimo veiksmė“. Todėl pagrįstai būtų galima abejoti teisės į gynybą bei dalyvavimo įrodymų rinkimo procese efektyvumu, kai asmuo nusprendžia gintis pats. Be to, kelia abejonių, kad įtariamojo prašymai (pvz., dalyvauti bet kuriuose kituose tyrimo veiksmuose) bus toleruojami tyrėjų, nes baudžiamajam procesui dėl jo specifikos būdingesnis imperatyvus metodas, reikalaujantis iš asmens tam tikro elgesio ar susilaikymo nuo jo. Todėl manau, kad proceso dalyvis (taip pat ir įtariamasis), dalyvaudamas procese, gali pasirinkti tik tokį elgesio variantą, kuris numatytas procesiniame įstatyme.

Tad siekiant veiksmingo teisės į gynybą įgyvendinimo ir užtikrinant pačiam įtariamajam (kaltinamajam) galimybę dalyvauti įrodinėjimo procese, būtina, kad *bendrosios įtariamojo ir jo gynėjo dalyvavimo įrodinėjimo procese teisės būtų lygios*.

Ne pirmus metus teisinėje literatūroje keliamas klausimas apie gynėjo galėjimą dalyvauti tyrimo veiksmuose (tokiu būdu renkant gynybai reikalingus duomenis), kurie atliekami su ginamuoju. <...> Gynėjo dalyvavimas tyrimo veiksmuose priklauso ne tik nuo gynėjo noro, bet ir nuo tyrėjo, tyrimo veiksmo organizavimo ir atlikimo. <...> Tais atvejais, kai gynėjas pareiškia norą dalyvauti tyrimo veiksmuose, tyrėjas turėtų jį iš anksto informuoti apie tyrimo veiksmo

atlikimo datą ir vietą <...>¹⁶. Palaikant šią nuomonę, reikia turėti omenyje tą faktą, jog procesinis įstatymas neįpareigoja tyrėjo informuoti gynybos šalį apie atliekamo veiksmo datą (išimtis BPK 184 straipsnis). Be to, ne mažiau svarbų vaidmenį atlieka netikėtumo principas, svarbus kriminalistikos taktikos požiūriu tiek atliekant konkretų tyrimo veiksmą, tiek patį nusikalstamos veikos tyrimą iš esmės. Pastebima prieštaringa padėtis procese – tyrimo taktikos reikalavimai ne visuomet suderinami su asmens interesais. Manychiau, jog šiuo atveju negalima teikti prioriteto, tačiau būtina ieškoti kompromiso, apeliuoti į tyrėjo sąmoningumą ir vadovautis proporcingumo bei sveiko proto principais. Kiekvienu atveju turi būti „pasiveiktas“ viešasis interesas ir galimos privataus intereso ignoravimo pasekmės. Žinoma, ne visais atvejais pateisinamas įtariamą informavimas apie atliekamo veiksmo datą (pvz., krata), tačiau tai ne pagrindas slėpti iš prigimties viešo veiksmo atlikimo datą nuo gynėjo, kuris garantuotų veiksmo atlikimo objektyvumą.

Kalbant apie gynėjo dalyvavimą tyrimo veiksmuose, reikėtų nepamiršti ir jo „procesinės paskirties“. Teisės į gynybą veiksmingas įgyvendinimas priklauso nuo laiku ir efektyviai teikiamos teisinės pagalbos. Tad atlikimas laiku ir efektyvumas yra glaudžiai susijusios kategorijos. Pagalba yra efektyvi, jei ji suteikta laiku. Kartais būtina, jog gynėjas konsultuotų ar kitaip padėtų ginamajam tyrimo veiksmo metu, todėl siūlome *įtvirtinti BPK gynėjo teisę prašyti, kad tyrimo veiksmas būtų pristabdytas tam, kad jis galėtų konsultuoti ginamąjį.*

Kebli situacija susiklostė ir ekspertinio tyrimo srityje. Gynyba praktiškai išstumama iš ekspertinio tyrimo, iš jos atimtos ekspertinio tyrimo galimybės. Dėl neaiškumų galiojančiame baudžiamojo proceso įstatyme praktiniame darbe ekspertizė ir specialisto atliekamas objektų tyrimas kaip veiksmai yra painiojami: nėra aišku, kuriais atvejais turi būti skiriama ekspertizė, o kuriais – objektų tyrimas; neatskirta eksperto bei specialisto kompetencija, neapibrėžta jų procesinė padėtis. Susiklosčius tokiai padėčiai (laikydamosis proceso ekonomijos principo bei taktikos sumetimais, prokuroras dažniau pasinaudoja specialisto pagalba), įtariamasis praktiškai pašalinamas iš įrodinėjimo proceso ir jam neleidžiama pasinaudoti specialio-

¹⁶ Трунов, И.Л. *Защита прав личности в уголовном процессе*. Москва: Юриспруденция, 2005, p. 180–181.

mis žiniomis: nepranešama apie užduoties specialistui paskyrimą, nesuteikiama galimybė užduoti klausimų. Kadangi specialistui nepateikiami klausimai, o surašoma užduotis, jis pats pasirenka tyrimo kryptį. Kyla abejonių, ar ikiteisminio tyrimo teisėjas skirtų ekspertizę, jei prokuroras pareikštų, kad šiuo klausimu yra specialisto išvada? Tikriausiai ne, nebent įtariamasis, norėdamas pasinaudoti jam suteiktomis ekspertinio tyrimo galimybėmis, įrodytų specialisto išvados šališkumą, neišsamumą ir pan. Kaip visiškai teisingai pastebėjo K. Stungys, „<...> tokia padėtis sudaro sąlygas šališkam specialiųjų žinių panaudojimui ir bylos tyrimui <...>“¹⁷. Manychiau, kad šiuo atveju būtų tikslinga numatyti įtariamąjį *teisę kviesti specialistą, kaip liudytoją, į teismą*. Pastarasis galėtų plačiau paaiškinti apie pasirinktą tyrimo kryptį, metodus ir pan., taip pat laikantis rungimosi procedūrų būtų patikrinamas specialisto išvados objektyvumas, tikrumas ir pan. Žinoma, įtariamasis ir jo gynėjas gali kreiptis į nepriklausomus ekspertus (privačius), kad būtų atlikta ekspertizė (tai viena iš galimybių įrodyti, pvz., jau atliktos ekspertizės neišsamumą). Privatūs teismo ekspertai sutartiniais pagrindais gali konsultuoti proceso šalis. Tačiau ir šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, nepripažįstami teismo ekspertizės aktu. Kyla atlikto ekspertinio tyrimo išvadų patikimumo vertinimo problema. Visų pirma teismo ekspertizė nuo nepriklausomų ekspertų atliekamos ekspertizės skiriasi pateiktų išvadų įvertinimu: teismo ekspertizės eksperto išvada automatiškai tampa įrodymu; ne teismo ekspertizės išvada suteikia tik orientacinio pobūdžio informaciją. Tokia pat nuomonė įsitvirtino teismų jurisprudencijoje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad „<...> *nepaisant to, kaip pavadintas privatus eksperto ar kito asmens, turinčio specialiųjų žinių, surašytas dokumentas (dažniausiai vadinamas „specialisto išvada“), proceso dalyvio prašymu atliktas tyrimas nėra objektų tyrimas BPK 205 straipsnio prasme, o jų surašytas dokumentas pagal BPK 88 straipsnį nėra nei ekspertizės aktas, nei pagal BPK 90 straipsnį specialisto išvada. Šio dokumento esmė atskleista Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnio 2 dalyje, kurioje nurodyta, kad sutartiniais pagrindais atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti ra-*

¹⁷ Stungys, K. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. *Jurisprudencija* 2004, 52 (44).

šytiniame dokumente, neturi teismo ekspertizės akto statuso. Taigi dokumentas turėtų būti vadinamas konsultacine išvada. Pridėta prie bylos konsultacinė išvada tirama ir vertinama kaip ir kiti dokumentai, o jeigu teismui kyla abejonių dėl asmens, davusio konsultacinę išvadą, specialių žinių, tirtos medžiagos išsamumo, taikytų tyrimo metodų ar kitais klausimais, asmuo, davęs tokią išvadą, kviečiamas į teismo posėdį ir apklausiamas kaip specialistas (BPK 284 straipsnis).

Proceso dalyvio teismui pateikta konsultacinė išvada paprastai prieštarauja byloje esančiai specialisto išvadai ar ekspertizės akto išvadoms. Tokiais atvejais teismai turi imtis priemonių prieštaravimų tarp konsultacinės išvados ir specialisto išvados ar ekspertizės akto priežastims išsiaiškinti ir šiems prieštaravimams pašalinti. Šiuo atveju teismai neturėtų skubėti skirti ekspertizės, o iš pradžių panaudoti kitus BPK numatytus būdus nurodytiems prieštaravimams pašalinti – į teismo posėdį kviesti konsultacinę išvadą davusį asmenį ir specialistą ar ekspertizę atlikusį ekspertą ir juos apklausti BPK 284 ar atitinkamai 285 straipsniuose nustatyta tvarka <...>“ Be to, į privačius ekspertus teismas kreipiasi tik tuomet, kai ekspertizės įstaigoje nėra reikiamos specialybės ekspertų, galinčių atlikti ekspertizę, o jeigu reikiamos specialybės privačių ekspertų nėra, – asmeniui, neįtrauktam į ekspertų sąrašą, bet turinčiam reikiamų specialių žinių. Nepaisant to, privatūs ekspertai užtikrina šiokią tokią galimybę dalyvauti gynybos šaliai įrodinėjimo procese. Tačiau norėčiau pažymėti, kad privatūs ekspertai „prieinami“ ne visiems piliečiams, todėl ne kiekvienas įtariamasis galės visiškai įgyvendinti savo teisę į gynybą ekspertinio tyrimo galimybių požiūriu. Kreipimasi į privačius ekspertus, be finansinių kliūčių, gali būti apsunkinti tiriamojo objekto gavimo problemos. Manau, kad nesuklysiu teigdama, jog nė vienas tyrėjas neatiduos gynybos šaliai savo žinioje turimo daikto, įrankio ir pan. net ekspertiniais tikslais. Žinoma, tokia tyrėjų pozicija grindžiama svarbaus įrodomosios reikšmės turimo daikto praradimu, sugadinimo baime ar pan. Todėl įstatyme reikėtų aiškiai nurodyti specialisto ir eksperto veiklos sritis, jų statusą. Manychiau, specialistas procese turėtų dalyvauti siekdamas šių tikslų: a) padėti tyrėjui surasti ir tinkamai paimti pėdsakus, daiktus, dokumentus ir pan., turinčius reikšmės tyrimui; b) padėti tyrėjui taikyti technines priemones atliekant objektų apžiūrą; c) padėti tyrėjui suformuluoti klausimus ekspertui; d) teikti konsultacijai tyrėjui ir proceso

dalyviams pagal savo kompetenciją. Ekspertas turėtų atlikti objektų tyrimą, remdamasis mokslo žiniomis, ir pateikti išvadą. Taip pat manyčiau, kad eksperto ir specialisto išvados neturėtų būti vertinamos kaip lygiavertės: specialisto išvada – tai specialisto nuomonės išreiškimas, pagrįstas jo įgūdžiais bei specialiomis žiniomis. Eksperto išvada, priešingai nei specialisto, grindžiama mokslo dėsniniais. Tai nėra pamąstymai, eksperto išvada – mokslu pagrįsto tyrimo rezultatas.

Gynybos šalies prašymu kaltintojas gali pakartotinai patikrinti tam tikrą informaciją, tačiau gynybos šalis savarankiškai šio veiksmo atlikti negali. Su tyrimo versijomis ji susipažįsta tik priimant tam tikrus proceso sprendimus. Savaime aišku, kad jei gynybos šaliai bus suteikta teisė neigti kaltinimo argumentus tik teismo nagrinėjimo metu, tikimybė ištaisyti tyrimo klaidas būtų labai menka.

Be to, gynybos šalis tarsi privalo įtikinti tyrėją dėl būtinybės atlikti prašomą veiksmą ir savo prašymą argumentuoti galimos surastos informacijos svarba, – kitaip tariant, laukti tyrėjo malonės. Laukti malonės tektų ir prašant atlikti tam tikrą proceso veiksmą pakartotinai. Tyrėjas gali atmesti gynybos šalies prašymą atlikti pakartotinai proceso veiksmą, motyvuodamas jau atlikto veiksmo objektyvumu ir išsamumu.

Prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno atlikto proceso (tyrimo) veiksmo objektyvumo ir išsamumo kategorijos yra diskutuotinas ir ginčytinas klausimas. Norint įrodyti, jog konkretus tyrimo veiksmas atliktas neišsamiai, reikia surinkti duomenų, faktų, kurie šią prielaidą patvirtintų. Kitaip tariant, atkreipti tyrėjo dėmesį, jog jis praleido kažkokį įkaltį ar faktą. Norint gauti panašios informacijos, įtariamajam ar gynėjui reikia pačiam atlikti konkretų veiksmą.

Duomenis, turinčius reikšmės bylai, gynybos šalis gali rinkti ir įgyvendindama teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Manau, kad susipažinimas su ikiteisminio tyrimo duomenimis galėtų būti priskiriamas prie duomenų rinkimo būdų. Šiuo atveju gynybos šalis susipažįsta su jau įtvirtintais, bet jai nežinomais faktais. Tai galėtų nulemti gynybos atliekamo tyrimo kryptį dėl gynybos pasirinktos versijos.

Procesinis įstatymas suteikia gynybos šalies teisę bet koku tyrimo metu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (181 straipsnis). Gynybos šalies susipažinimas nėra saistomas jokiais terminais, tačiau taikomas procesinėmis teisėmis nepiktnaudžiavimo principas.

Tai reiškia, kad susipažindamas su ikiteisminio tyrimo medžiaga įtariamasis ir jo gynėjas negali trukdyti normalios tyrimo eigos.

Pagal BPK (177 straipsnis) prokuroras turi teisę neleisti gynybos šaliai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. BPK 181 straipsnyje pasakyta, jog „<...> Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei.“ Šiuo atveju įstatymo leidėjo pozicija aiški ir suprantama: viena vertus, siekiama apsaugoti procese dalyvaujančių asmenų (tarp jų ir įtariamųjų) teisėtus interesus, kita vertus, ikiteisminis tyrimas, kaip parengiamojo teismo nagrinėjimo stadija, turi būti atliekamas efektyviai. Norint pasiekti šį tikslą, dažnai gali prireikti išlaikyti visos ar tam tikros dalies tyrimo metu surinktos informacijos slaptumą, siekiant išvengti trikdymų, pasipriešinimų ir kitokio tyrimo vilkinimo ar sužlugdymo (pvz., neleisti įtariamiesiems paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės tolesnio ikiteisminio tyrimo sėkmei, ir pan.).

Tam tikrais atvejais teisėjas gali įspėti įtariamąjį ar gynėją, kad be prokuroro leidimo draudžiama skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis ir pan. – taip būtų užtikrinti ir tyrimo interesai.

Procesinis įstatymas numato bendruosius tyrimo veiksmų atlikimo, jų metu gautų duomenų fiksavimo reikalavimus, tačiau nenumato galimybės apskusti tyrimo veiksmo rezultatų, jei jie gauti pažeidus procesinę rinkimo ar fiksavimo formą (kalbama apie surinktos informacijos leistinumą ir liečiamumą), taip pat ir teisę į gynybą. Tyrimo veiksmė dalyvavęs įtariamasis ar jo gynėjas veiksmo protokole gali pareikšti pastabas dėl veiksmo atlikimo, duomenų fiksavimo ir pan. Tačiau ar į tai bus atsižvelgta ikiteisminio tyrimo metu formuojant įtarimą? Galbūt teismo nagrinėjimo metu faktiniai duomenys, neatitinkantys liečiamumo, leistinum reikalavimų, nebus pripažinti įrodymais. Bet kaip vertinti įrodymus, gautus tų neteisėtų (įrodymų) pagrindu, nors ir idealiai atitinkančius liečiamumo, leistinum reikalavimus? Ar jie gali įrodyti įtariamojo kaltę? Gal visą ikiteisminį tyrimą pripažinti neteisėtu ir jį nutraukti, nors ir būtų akivaizdžiu įtariamojo kaltės įrodymų, tačiau jie būtų gauti neteisėtu būdu?

Pvz., Anglijoje, kurios baudžiamasis procesas laikomas rungtinosis ir lygiateisiškumo etalonu, panašaus pobūdžio problemų įro-

dinėjimo procese nekyla¹⁸. Įrodymų teisės (angl. – *law of evidence*) specifika nulėmė tai, kad pagrindiniu įrodymo leistinumą kriterijumi laikomas ne įstatymų nustatytas rinkimo reglamentavimas, o vidinė paties įrodymo kokybė – jo (įrodymo) gebėjimas įrodyti teisminio nagrinėjimo metu nustatytinas aplinkybes.

Istoriškai įrodymų teisė Anglijoje niekada nebuvo suvokiama kaip asmens teisių užtikrinimo garantas. Pagrindiniu tikslu buvo laikomas sukūrimas tokių taisyklių, kurios neleistų procese operuoti abejotinais įrodymais. Kitaip tariant, pagrindinės įrodymų savybės yra ne leistinumas (ta prasme, kuria suvokiam mes), o *tikrumas* ir liečiamumas, kurie tikrinami teismo nagrinėjimo metu. Išsamiau minėto reiškinio paaiškinimu galima laikyti XIX amžiuje suformuluotus Anglijos teisėjų pasisakymus: „<...>Nesvarbu, koku būdu gautas įrodymas, net jei ir pavogtas, – jis gali būti pripažintas leistinu <...>. Jei mes nuspręstumėme, kad įtariamąjį kaltinantis įrodymas negali būti panaudotas prieš jį tik todėl, kad gautas neteisėtu būdu, tai būtų rimta teisingumo vykdymo kliūtis <...>“¹⁹ Toks pasisakymas šokiruoja šiuolaikinį teisininką, ypač jei jis (pasisakymas) vertinamas lygiateisiškumo požiūriu. Tačiau Anglijoje toks įrodymų vertinimas yra vyraujantis, nors pastebimos tam tikros keitimo tendencijos: 1914 m. Lordų Rūmai suformulavo taisyklę: įrodymas neleistas, jei jis daugiau padaro žalos nei įrodo (angl. – *more prejudicial than probative*). 1955 m. Lordų Rūmų pozicija šiek tiek keičiasi – teisėjas gali nepripažinti įrodymo, jei mano, kad tai būtų nesąžininga gynybos požiūriu, nes teisės normų, nustatančių įrodymų rinkimą, pažeidimas – tai visų pirma „teisybės“ (angl. – *equity*), kaip fundamentalaus anglosaksų baudžiamąjo proceso principo, pažeidimas²⁰. Tačiau, kaip matyti, kiekvienu atveju svarbiausiu įrodymo kriterijumi laikomas jo (įrodymo) gebėjimas padėti teisingumui, o vertinimas paliekamas teisėjo nuožiūrai. Kitas svarbus faktas, pagrįsiantis minėtus įrodymų kriterijus Anglijos baudžiamajame procese, panašumas į civilinį procesą: Anglijos teisinėje literatūroje teigiama, kad baudžiamasis procesas – tai kaltinimo ir gynybos ginčas, prasidėjęs

¹⁸ Mirfield, P. Regulation of Investigatory Powers Acts 2000 (2): evidential aspects. *The Criminal Law Review*, 2001, no. 2.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, p. 87–89.

ikiteisminio tyrimo stadijoje ir pasibaigiantis teismo nagrinėjimo metu²¹. Civilinis procesas įrodymams nekelia griežtų leistinumų reikalavimų, todėl įrodymu gali būti pripažinti faktiniai duomenys, gauti nesilaikant formalių įrodymų gavimo būdų. Pvz., įrodymu gali būti dokumentas, atsitiktinai patekęs ieškovui.

Lietuvos baudžiamajame procese keliami griežtesni reikalavimai įrodymų liečiamumui ir leistinumui. Mano manymu, toks sugriežtinimas labiau pasiteisina žmogaus teisių apsaugos požiūriu, nes įrodymu galėtų tapti tik ta informacija, kurios gavimo šaltinis yra žinomas ir kurios gavimo būdai neprieštaruja pagrindiniams principams.

Taip pat norėčiau pabrėžti ir kitą problemą – dokumentų ar daiktų išreikalavimą gynybos prašymu. Įstatymų leidėjas suteikė teisę gynybai (tiksliau – gynėjui) kreiptis į fizinius ar juridinius asmenis su prašymu pateikti gynybai būtinus dokumentus ar daiktus, tačiau „užmiršo“ numatyti šios fizinių ar juridinių asmenų pareigos įvykdymo terminus bei atsakomybę dėl neįvykdymo. Kaip vaizdžiai pastebėjo V. Falkauskas, „gynėjas be realių ir lygių teisių baudžiamajame procese gali būti prilygintas šluotai be ražų kieme, nes jo galimybės jei yra ne nulinės, tai minimalios“²².

Kaip jau buvo minėta, gynybos šalis įrodinėjimo procese dalyvauja pateikdama tam tikrus daiktus, dokumentus ar kitokią informaciją, turinčią reikšmės tyrimui. Tačiau ši iš pirmo žvilgsnio neprobleminė nuostata sukelia daug keblumų įgyvendinant ją praktiškai. Pvz., jei gynybos šalis pateiktų dokumento kopiją, kurio pagrindu prašytų atlikti konkretų veiksmą. Atsakymą į šį klausimą pateikė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas jau minėtoje apžvalgoje: „<...> Pateiktos dokumentų kopijos negali būti laikomos įrodymais byloje, nes jų atitiktis originaliems dokumentams nėra patvirtinta teisės aktų nustatyta tvarka (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 6 d. nutartis Nr. 2K-20/2004).

Kiek plačiau BPK 96 straipsnio 1 dalies 3 punkte įtvirtintos normos turinys aiškinamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 14 d. nutartyje

²¹ Charles, H. Whitebread, Slobogin, Chr. *Criminal Procedure. An analysis of Cases and Concepts*. New York: Foundation Press, 2000.

²² Falkauskas, V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos. *Justitia*, 2004, . 50: 37–45.

Nr. 2K-113/2006, kurioje išaiškinta, kad BPK 96 straipsnio 1 dalies 3 punkte nurodyti dokumentai reiškia jų originalus arba nustatyta tvarka patvirtintas kopijas. Tuo tarpu, jeigu byloje yra ne dokumento originalas ar nustatyta tvarka patvirtinta jo kopija, būtina atlikti papildomus patikrinimo veiksmus ir įsitikinti, ar kopija atitinka originalą <...>“. Kitaip tariant, gynios šalis net turėdama kažkokios informacijos (išsaugotos atitinkamoje laikmenoje) negali ja pasinaudoti dėl jau minėtos priežasties. Suprantama teismo pozicija, tačiau tam tikrais atvejais dėl objektyvių priežasčių dokumento originalas nėra išlikęs arba neįmanoma notariškai patvirtinti, todėl ši pozicija, mano manymu, riboja galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese pateikiant dokumentus.

Išvados

1. Įrodinėjimas baudžiamajame procese yra įstatymo reglamentuota ikiteisminio tyrimo įstaigų ir jų pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo ir proceso dalyvių (įtariamojo, kaltinamojo, gynėjo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, taip pat įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovo) veikla, kuria renkami, pateikiami, tikrinami ir vertinami duomenys, reikšmingi tiriamo įvykio aplinkybėms, nusikalstamos veikos buvimo ar nebuvimo, kitoms aplinkybėms, turinčioms reikšmės bylai išspręsti teisingai, nustatyti.

2. Įstatyme numatytas skirtingas baudžiamojo proceso subjektų vaidmuo įrodinėjimo procese: ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras privalo rinkti, tikrinti ir vertinti reikšmingus bylai duomenis; teismas privalo juos tikrinti, prireikus – rinkti papildomus duomenis, spręsti, ar jie yra įrodymai, ir vertinti; gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir neprivalo įrodinėti kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai; kiti įrodinėjimo procese dalyvaujantys subjektai turi teisę, bet ne pareigą dalyvauti šiame procese.

3. Ikiteisminio tyrimo metu renkant duomenis (įrodymus) pastebimas akivaizdus disbalansas tarp gynybos ir kaltinimo šalių duomenų (įrodymų) rinkimo galimybių. Visas gynybos šalies duo-

menų (įrodymų) rinkimo procesas grindžiamas kitų asmenų noru bendradarbiauti.

4. Faktiniai duomenys, susiję su tyrimo dalyku, renkami ikiteisminio tyrimo metu atliekant tyrimo veiksmus. Kaltinimo šaliai, įpareigotai atlikti ikiteisminį tyrimą, įstatymų leidėjas suteikia pakankamas galias bei galimybes dalyvauti įrodinėjimo procese. Reikia pripažinti, kad gynybos subjektų teisė bei galimybės įrodinėjimo procese yra menkesnės. Jeigu per teisminį nagrinėjimą šalys disponuoja lygiomis galimybėmis renkanti ir tirianti įrodymus, tai ikiteisminio tyrimo stadijoje tik kaltintojas gali garantuoti visų įrodymų surinkimą.

Literatūra

1. Arlauskaitė-Rimkevičienė, U. Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89).
2. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2007, Nr. 27.
3. Charles, H. Whitebread, Slobogin, Chr. *Criminal Procedure. An analysis of Cases and Concepts*. New York: Foundation Press, 2000.
4. Falkauskas, V. Teisės į gynybą įgyvendinimo problemos. *Justitia*. 2004, 50.
5. Gušauskienė, M. *Teisė į gynybą tiriant ir atskleidžiant nusikalstamas veikas: teisinės teorinės prielaidos ir praktinio taikymo galimybės*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (01S), teisė. 2005.
6. Mirfield, P. Regulation of Investigatory Powers Acts 2000 (2): evidential aspects. *The Criminal Law Review*, 2001, no. 2.
7. Pradel, J. *Droit pénal*. T. II. Procédure pénale. 10 éd. Paris, 2000.
8. Pradel, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
9. Roger, J. R. Levensque *The Psychology and Law in Criminal Justice Processes*. New York, 2006.
10. Roxin, C. Strafverfahrensrecht. [interaktyvus]. [žiūrėta 2007-05-10]. <www.eub.tu-darmstadt.de/ulb/fach/recht/lbs_lx.html>.
11. Stungys, K. Specialiųjų žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. *Jurisprudencija*, 2004, 52 (44).
12. Баев, О. Я. *Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики*. Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования. Екатеринбург, 2002.
13. Владимирова, Л. Е. *Учение об уголовных доказательствах*. Тула, 2000.
14. Гущенко, К. Ф.; Головкин, Л. В.; Филимонов, Б. А. *Уголовный процесс западных государств*. Москва: Зерцало-М., 2002.

15. Макаров, Л. В. *Участие обвиняемого и его защитника в уголовно-процессуальном доказывании: диссертация кандидата юридических наук*. Саратов, 2002.
16. Павлов, С. *Правна мысль*. 1958, №. 5: 7.
17. Торянников, А. Г. *Адвокат в уголовном процессе (деятельность адвоката по оказанию юридической помощи обвиняемому в реализации прав на заявление ходатайств и принесения жалоб)*. Москва, 1987.
18. Трунов, И. Л. *Защита прав личности в уголовном процессе*. Москва: Юриспруденция, 2005.
19. Шейфер, С. А. *Следственные действия. Система и процессуальная форма*. Москва: Юрлитинформ, 2001.

Santrauka

Šiame straipsnyje kalbama apie gynybos šalies galimybes ikitėisminio tyrimo metu dalyvauti įrodinėjimo procese. Įrodinėjimo procesas ir gynybos šalies galimybės vertinamos per procesinės veiklos ir teisės į gynybą įgyvendinimo prizmę, atskleidžiant tik pačius probleminius niuansus.

Straipsnyje pažymima, kad procesinis įstatymas suteikia pakankamai daug teisių gynybos šaliai, tačiau jų įgyvendinimo mechanizmas, deja, nėra efektyvus. Taip pat pastebimas įtariamojo ir jo gynėjo teisių disbalansas, kuris smarkiai riboja įtariamojo galimybes įrodinėjimo procese, jei jis pasirenka gintis pats.

SPECIALIŲ ŽINIŲ PANAUDOJIMO TEISMINIAME PROCESU TEISINIS VERTINIMAS IR DISKUSINIAI ASPEKTAI

*„Įstatymai nenustato įrodymų galios...
Ekspertyza yra vienas svarbiausių įrodymų, bet nėra
nesugriaunama...“*

M. Kavolis

Eglė Latauskienė*

Įvadas

Specialių žinių panaudojimo reforma, startavusi kartu su 2003 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu¹, Teismo ekspertizės įstatymu² ir kitais įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais, įnešė ne tik teisinio reguliavimo naujovių, susijusių su šiuo tiek baudžiamojo proceso, tiek kriminalistikos institutu, bet ir teisinio vertinimo dviprasmiškumo ir neapibrėžtumo, kurie sukelia nusikalstamos veikos įrodinėjimo problemų.

Specialių žinių taikymas baudžiamajame procese iš esmės pasižymi klasikiniu nusikalstamų veikų įrodinėjimo modeliu, tačiau įrodinėjimo proceso pokyčiai, kuriuos nulėmė Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos „įrodymo“ sąvokos ir įrodinėjimo kaip baudžiamojo proceso teisės instituto vystymasis sudaro teisinės galimybes nevienaprasmiam specialiųjų žinių panaudojimo interpretavimui, ypač teisminėse baudžiamojo proceso stadijose.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

² Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.

Apie specialias žinias, jų sampratą, formas ir panaudojimo svarbą tiek kriminalistikoje, tiek baudžiamajame procese yra atlikta daug mokslinių darbų, tačiau šiame straipsnyje siekiama apibendrinti nacionalinę teismų praktiką, įvardyti specialių žinių³ panaudojimo įtaką tiek proceso dalyvių teisių apsaugos, tiek baudžiamojo proceso principų užtikrinimo atžvilgiu, tiek nusikalstamos veikos įrodinėjimo teisme dėsningumus ir diskusinius aspektus kartu įvertinant Europos Žmogaus Teisių teismo jurisprudenciją.

Specialių žinių formos ir jų rezultatų vertinimas įrodinėjimo procese

Teismas, vykdydamas teisingumą baudžiamosiose bylose, negalėtų įgyvendinti šio konstitucinio principo be tinkamos nusikalstamų veikų tyrimo institucijų ir jose dirbančių pareigūnų veiklos, nes būtent nuo laiku atlikto ir efektyvaus ikiteisminio tyrimo priklauso teisminių institucijų veikla ir konstitucinių principų užtikrinimas. Visų faktinių aplinkybių, turinčių reikšmės teisingam baudžiamosios bylos išsprendimui, nustatymas – tai ne kas kita, kaip tiesos byloje nustatymas, kuriai nustatyti vieną iš esminių vaidmenų vaidina specialių žinių taikymas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 20 str. yra pateikiami reikalavimai, kuriuos turi atitikti įrodymai: *įrodymų liečiamumas (sąsajumas) ir įrodymų leistinumas*⁴. Specialių žinių ir jų atskirų formų santykį su *įrodomųjų duomenų sąsajumo (liečiamumo)* reikalavimu atspindi tokia formuojama teisminė praktika, kai specialisto išvados ar ekspertizės akto rezultatai tiesiogiai ar netiesiogiai patvirtintina vieną ar kitą nagrinėjamo nusikaltimo aplinkybę. Tiek prokuroras, palaikydamas valstybinį kaltinimą, tiek gynėjas, atstovaudamas ginamajam, gali specialių žinių panaudojimo rezultatus są-

³ Apie specialias žinias, jų sampratą, formas ir jų panaudojimo teisinius aspektus yra daug mokslinių tyrimų, publikacijų, todėl šiame darbe nesiekiami nagrinėti jų metodologinių pagrindų.

⁴ Straipsnio autorė nesiekia atskleisti šių įrodymų reikalavimų metodologinių nuostatų įrodymų teorijos prasme. Apie tai išsamiau: Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamajame procese pagrindai*. Vilnius, 1990; Juozapavičius, A. *Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Teisė*. 2010, 77: 81–97.

sajumo (liečiamumo) požiūriu interpretuoti skirtingai, tai suprantama nes abi proceso šalys įgyvendindamos baudžiamojo proceso principus laikosi ne tik teisės aktų nustatytos proceso tvarkos, bet ir pasirinktos proceso strategijos, ypač ginamosios taktikos.

Įrodymu gali būti ne tik duomenys, tiesiogiai patvirtinantys ar paneigiantys reikšmingą aplinkybę, bet taip pat duomenys, padedantys nustatyti tarpinius faktus, surasti ar patikrinti kitus įrodymus, patvirtinti arba paneigti tiriamas versijas. Tokie duomenys – tai netiesioginiai įrodymai, susiję su reikšmingomis aplinkybėmis baudžiamojoje byloje. Būtent čia ir pasireiškia duomenų sąsajumo (liečiamumo) principas įrodinėjant aplinkybes netiesioginiais įrodymais.

Atlikta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos analizė parodė tokias specialių žinių panaudojimo įrodinėjimo procese tendencijas *įrodomųjų duomenų sąsajumo (liečiamumo) požiūriu*, kurias galima skirstyti į tokias grupes:

- 1) specialių žinių rezultatų įtaka nusikalstamos veikos kvalifikavimui;
- 2) specialių žinių formų „konkuravimo“ įrodinėjimo aspektai (specialisto išvada ar ekspertizės aktas);
- 3) specialių žinių įtaka vertinant tiesioginius ir netiesioginius įrodymus.

Specialių žinių rezultatų įtaka nusikalstamos veikos kvalifikavimui: nuteistieji, teikdami kasacinius skundus, neretai apeliuoja į neteisingą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) nuostatų taikymą, kai yra prašoma perkvalifikuoti vieną ar kitą nusikaltimą jų atžvilgiu. Pvz., „<...> kasaciniu skundu nuteistasis D. M. prašė Kauno apygardos teismo nuosprendį ir Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartį pakeisti, perkvalifikuoti jo nusikalstamą veiką iš BK 129 straipsnio 1 dalies į BK 130 straipsnį ir skirti švelnesnę bausmę. Teismas, atmesdamas nuteistojo skundą teigė, kad „<...> Pagal BK 130 straipsnį kaltininko veika kvalifikuojama tada, kai nukentėjusiam asmeniui gyvybė atimama kaltininkui esant fiziologinio afekto būsenos, kurią sukėlė neteisėtas ar itin įžeidžiantis jį ar jo artimą asmenį nukentėjusio asmens poelgis. Didelio susijaudinimo būsena nustatoma pagal faktines bylos aplinkybes, o prirėkus gaunama specialisto išvada arba skiriama teismo psichologinė, teismo psichologinė-psichiatrinė ar kitokia ekspertizė. Pažymėtina, kad byloje yra 2008 m. sausio 24 d. specia-

listo (teismo psichiatro eksperto) išvada Nr. 7, kurioje nustatyta, kad netikslinga byloje skirti teismo psichiatrijos ekspertizę; išanalizavus ikiteisminio tyrimo medžiagą, nėra duomenų, kad D. M. jam inkriminuojamos nusikalstamos veikos padarymo metu buvo laikino psichikos sutrikimo būsenos. Tad reiškiant įtarimus ir formuluojant kaltinimą pagal BK 129 straipsnio 1 dalį ikiteisminio tyrimo stadijoje nekilo klausimo dėl D. M. veikos kvalifikavimo pagal privilegijuotą neteisėto gyvybės atėmimo sudėtį (BK 130 straipsnis).“⁵

Specialių žinių panaudojimo rezultatai nulemia *in dubio pro reo* principo, reiškiančio įpareigojimą teismams nepašalintas abejones vertinti traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens naudai ir draudžiančio esant nepašalintoms abejonėms dėl reikšmingų bylai aplinkybių priimti apkaltinamąjį nuosprendį, jį grįsti prielaidomis, taikymą. Pvz., „<...> Kasatoriaus skunde nurodoma, kad apeliacinės instancijos teismo išvados (p.s. panaikintas išteisintasis nuosprendis) yra pagrįstos prielaidomis, teismo išvadų nepatvirtina įrodymai, išnagrinėti teisiamajame posėdyje; prieštaravimai, esantys teismo procesiniame sprendime, yra esminiai. Teismas, anot kasatoriaus, remdamasis tais pačiais duomenimis dėl atskirų eismo įvykio aplinkybių, padarė viena kitą paneigiančias išvadas.“ Kasacinis teismas, tenkindamas nuteistojo skundą, motyvavo, kad „<...>Nagrinėjamoje byloje kaip įrodymai vertinti kaltinamojo ir liudytojų parodymai, tyrimo veiksmų protokolai bei panaudojant specialias žinias gauti duomenys. Proceso metu apklausti liudytojai susidūrimo momento nematė, todėl tiesai byloje nustatyti itin svarbus buvo specialiuųjų žinių panaudojimas. Byloje vadovaujantis įrodymais, gautais panaudojus specialias žinias, neabejotinai nustatyti du KET pažeidimai <...>. Apeliacinės instancijos teismas, vertindamas vien tik V. Z. parodymus kaip siekimą išvengti atsakomybės, neištyręs jokių naujų duomenų, neturėjo pakankamų teisinių argumentų paneigti šio principo taikymą nagrinėjamoje byloje ir prielaidą, kad dviratinkas važiavo nekeisdamas važiavimo krypties, laikyti nustatytu faktu. Tokia išvada galėtų būti daromos pirmiausia remiantis specialistų ar ekspertų išvadomis, ta-

⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-294/2009). Analogiška situacija Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-271/2008).

čiau nei panaudojant specialias žinias gautuose, nei kituose bylos įrodymuose nėra duomenų, pagal kuriuos būtų galima patikimai konstatuoti nepalankių V. Z. aplinkybių buvimą. Dėl šių priežasčių byloje negali būti daroma ir išvada dėl vieno iš BK 281 straipsnio 5 dalyje numatyto nusikaltimo sudėties būtinųjų požymių <...> nustatymo.“⁶

Specialių žinių formų „konkuravimo“ įrodinėjimo aspektai (specialisto išvada ar ekspertizės aktas): BPK 89, 205, 206 straipsniuose nurodyta, kad objektų, tarp jų ir žmogaus kūno, tyrimą gali atlikti *specialistai*, turintys reikiamų specialių žinių bei įgūdžių. Specialisto išvada, kaip ir ekspertizės aktas, BPK 20 straipsnio prasme gali būti priskirta prie įrodymų, nustatinėjant kaltę asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką. Teismų praktikoje gan dažnai susiklosto tokios nusikalstamos veikos įrodinėjimo situacijos, kada proceso dalyviai, siekdami užtikrinti savo asmenines teises ir teisėtus interesus, teikiamuose prašymuose arba apeliaciniuose skunduose išdėsto nuogastavimus dėl atlikto objekto tyrimo ar neskirtos teismo ekspertizės, kuri, pasak jų, yra „patikimesnė, išsamesnė, prioritetinė ir pan.“. Tas faktas, kad byloje yra specialisto išvada, o ne ekspertizės aktas, nėra pagrindas abejoti specialisto išvados pagrįstumu ir vien dėlto skirti ekspertizę. „<...> Nuteistasis A. K. kasaciniame skunde nurodo, kad teismas rėmėsi neišsamia medicinos specialisto išvada ir atsisakė patenkinti nuteistojo bei jo gynėjo prašymus paskirti medicinos ekspertizę.“ Teismas nustatė, kad „<...> „Būtinumo skirti ekspertizę nebuvo, nes byloje surinkta pakankamai įrodymų, leidusių nustatyti esmines bylos aplinkybes. Teismas, be kitų bylos įrodymų, savo nuosprendį grindė teismo medicinos specialisto išvada Nr. 6-1447/04/02. Šis procesinis dokumentas atitiko BPK 90 straipsnio reikalavimus. Specialisto išvadą pateikė J. I., turintis specialių medicininių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą. A. K. prašymas skirti teismo medicinos ekspertizę teismo posėdyje buvo apsvarstytas ir atmetas nutartimi, motyvuotai paaiškinant, kodėl teismas nemato būtinybės atlikti šio procesinio veiksmo.“⁷ „<...> Kasatorius nesutiko su specialisto išvada dėl nustatytos nukentėjusiojo J. K. mirties priežasties ir nurodė, kad tikslesniems duomenims gauti reikėjo skirti teismo medicinos ekspertizę, kurią atliktų teismo medi-

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-177/2009).

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-504/2005).

cinos ekspertas, o ne specialistas.“ Teismas nustatė, kad <...> „pagal BPK 89 straipsnį specialistas yra reikiamų specialių žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. <...> Skirtingai nei anksčiau galiojusiam BPK, kuriame buvo nustatyta, kad mirties priežastims nustatyti būtina ekspertizė, šiame kodekse nurodyta, kad teismo medikas, padaręs lavono skrodimą mirties priežastčiai nustatyti, yra specialistas ir lavono tyrimo rezultatus įformina teismo medicinos išvadoje. Bylos duomenimis, J. K. lavono tyrimą atliko ir mirties priežastį nustatė ekspertas N. R., turintis aukštąjį išsilavinimą ir teismo medicinos eksperto kvalifikaciją. Kasatorius klysta manydamas, kad specialisto išvada, kaip įrodymų šaltinis, yra menkesnė už ekspertizės aktą. Procesiškai specialisto paskyrimas yra paprastesnis nei ekspertizės skyrimas, todėl paspartėja bylos tyrimas.“⁸

Ekspertizės akto ir specialisto išvados, kaip įrodymų šaltinio, specifiką lemia tai, kad aplinkybės, turinčias reikšmės bylai išspręsti, nustato asmuo, turintis specialių žinių. Teisėjai, vertinantys ekspertizės akte ar specialisto išvadoje pateiktus duomenis, tokių žinių neturi, nes priešingu atveju nereikėtų skirti ekspertizės ar kviesti specialisto. Tačiau tai visiškai nereikia, kad esant priešingoms ekspertų ar specialistų išvadoms teismas privalo skirti dar vieną ekspertizę. Įrodymų teorijoje ir kriminalistikoje jau seniai suformuluotos ekspertizės akto ir specialisto išvados vertinimo taisyklės, kurios, atsižvelgiant į šių įrodymų šaltinių specifiką, turi tam tikrų ypatumų, palyginti su kitų įrodymų vertinimo taisyklėmis. Vertinant specialisto išvadą ar ekspertizės aktą, turi būti patikrintas ir įvertintas ne tik jų sąsajumas (liečiamumas) ir leistinumas, bet ir kai kurios kitos aplinkybės, tokios kaip: pateiktos ekspertui ar specialistui medžiagos išsamumas, pakankamumas ir kokybiškumas; ekspertui ar specialistui pateiktų pradinių duomenų teisingumas; ekspertui ar specialistui pateiktos medžiagos ištyrimo visapusiškumas; taikytų metodų mokslinis pagrįstumas ir tinkamumas, ar ekspertas ir specialistas neviršijo savo specialių žinių ribų ir ar nesprenė klausimų, kurie viršija jo kompetencijos ribas. Pvz., „<...> kasaciniame skunde nuteistasis teigė, kad buvo pažeistas BPK 7 straipsnyje įtvirtintas rungimosi principas, nes apeliacinės ins-

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-606/2005).

tancijos teismas A. G. ir V. P. duotas išvadas atmetė tuo pagrindu, kad į bylą šie asmenys įstojo nuteistojo iniciatyva ir gali būti suinteresuoti bylos baigtimi.“ Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą, nurodė, kad „<...> įrodymų samprata yra pateikta BPK 20 straipsnio 1 dalyje, pagal kurią įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Absoliuti dauguma įrodymų gaunama taikant Baudžiamąjį proceso kodekso normas. Įrodomąją funkciją atlieka ir BPK 90 straipsnyje nurodyta specialisto išvada ir BPK 88 straipsnyje nurodytas ekspertizės aktas. Nurodytuose straipsniuose numatyti bendri specialisto išvados ir ekspertizės akto turiniui keliami reikalavimai. Nagrinėjamoje byloje procesiškai įforminta yra 2003 m. spalio 16 d. teismo medicinos specialisto J. G. išvada ir 2004 m. rugsėjo 29 d. ekspertizės aktas Nr. EKG 2(139)/05(01), kurie atitinka BPK 88 ir 90 straipsnių reikalavimus. Byloje yra ir sutartiniais pagrindais pagal nuteistojo gynėjo užsakymą atlikta teismo medicinos specialisto A. G. 2004 m. kovo 17 d. konsultacinė išvada bei 2005 m. balandžio 8 d. A. G. ir V. P. konsultacinė išvada. Pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnio 2 punktą sutartiniais pagrindais proceso šalis gali kviestis privatų teismo ekspertą konsultantu, tačiau šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, neturi teismo ekspertizės akto statuso.“⁹ Vertinant kai kurių specifinių ekspertizių rūšių aktus ar specialisto išvadas, turi būti tikrinamos ir vertinamos ir kai kurios kitos ekspertizės. Pvz., vertinant ekspertizių, kurių tyrimo objektu yra tam tikrais specialiais teisės aktais reglamentuota žmogaus veikla, būtina patikrinti, ar ekspertas neviršijo savo specialių žinių ribų ir ar nesprendė teisinių klausimų, kurie nepriklauso jo kompetencijai. Suprantama, tikrindamas ekspertizės aktą ar specialisto išvadą, teismas turi teisę skirti pakartotinę ekspertizę, tačiau ją reikėtų skirti tik tuo atveju, kai byloje esantys ekspertizės aktai ar specialisto išvados kelia abejonių dėl jų nepagrįstumo. Pagaliau net ir gavus pakartotinės ekspertizės aktą, jį reikėtų vertinti pagal tas pačias įrodymų vertinimo taisykles.

Susiklosčiusi teismų praktika parodė, kad specialistai, pateikę specialisto išvadas ikiteisminiame tyrime, iš esmės dalyvauja ir teisminiame bylų nagrinėjime. Jų dalyvavimas teisminiame bylų nagri-

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-156/2006).

nėjime yra tikslingas ir tais atvejais, kai nėra pateiktos jų išvados, tačiau juos kviečia proceso dalyviai teikdami prašymus arba teismo iniciatyva (BPK 284 straipsnis). Tokių proceso dalyvių apklausos metu duoti paaiškinimai, įvertinimai ir atsakymai į teisėjų ar į kitų proceso dalyvių klausimus paprastai fiksuojami teismo posėdžių protokoluose (BPK 261 straipsnis). Pvz. „<...> Kasatorius skunde nurodo, kad bylą nagrinėjant pirmosios ir apeliacinės instancijų teismuose specialistams jokių pavedimų ir užduočių nebuvo duota, specialistai-ekspertai J. S. ir K. G. davė parodymus teisme pažeidžiant BPK 90 straipsnio 2 dalies reikalavimus, nes jokia išvada nebuvo suformuluota ir po ja teismo posėdžio protokole nepasirašyta. Be to, tiek J. S. ir K. G. apskritai negalėjo būti apklausiami, nes ikiteisminio tyrimo metu jie jokių objektų netyrė ir išvadų nedavė.“ Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą, nurodė, kad „<...> pagal BPK 284 straipsnio 3 dalį į teismo posėdį gali būti šaukiami ir specialistai, nepateikę išvados ikiteisminio tyrimo metu. <...> specialistai-ekspertai J. S. ir K. G. davė paaiškinimus parodymų forma (BPK 284 straipsnio 4 dalis).“¹⁰

Vertinant teismo ekspertizės išvadas yra svarbus tiek teismo ekspertizės išvados turinys, tiek jos išraiškos būdas.

Specialių žinių įtaka vertinant tiesioginius ir netiesioginius įrodymus: didelius mokslinius, teisinius ir diskusinius įrodinėjimo procese ginčus kelia odorologiniai tyrimai ir jų nevienareikšmiai interpretuojami rezultatai¹¹.

Teismų praktikoje daug diskusijų kelia odorologinio tyrimo rezultatų patikimumas ir vertinimas įrodymų požiūriu. Odorologinio kvapų tyrimo išvada tirama ir vertinama kaip ir kiti duomenų šaltiniai ir negali būti atmesta vien tik tuo pagrindu, kad tyrimui buvo naudoti biodetektoriai.

Odorologinio tyrimo išvada kaip įrodymas yra specifinis tuo, kad tyrimas atliekamas panaudojant šunis – biodetektorius, kurie signalinėmis pozomis pažymi (parodo), kad lyginami kvapai sutampa arba nesutampa. Tokios išvados patikimumo patikrinimas

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-383/2006).

¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose: (bylos Nr. 2K-252/2005; Nr. 2K-511/2005; Nr. 2K-160/2006; Nr. 2K-180/2006; Nr. 2K-798/2006; Nr. 2K-279/2008; Nr. 2K-101/2009).

yra komplikuotas. Bet kokį kitokį tyrimą atlikusį specialistą galima proceso metu apklausti apie jo atliktą tyrimą, užduoti klausimus dėl pateiktų išvadų ir taip tikrinti išvados patikimumą. Specialistai, pasirašę odorologinio tyrimo išvadas, gali paaiškinti, kaip tokie tyrimai atliekami, tačiau toks išvados patikrinimas nėra visavertis, nes patikimai išsiaiškinti, kodėl šunys tam tikrus kvapus laikė tapačiais, nėra galimybių. Dėl šių aplinkybių bet koks reikšmingas bylai faktas gali būti laikomas nustatytu tik tada, kai, be odorologinio tyrimo išvados, tas faktas patvirtinamas ir kitais būdais gautais duomenimis.

Vienais atvejais odorologinių tyrimų rezultatai tiesiogine prasme įrodinėjimo procese laikomi asmens padarytos nusikalstamos veikos įrodymais, kitais atvejais – netiesiogine. Pvz., „kasatorius skunde tvirtina, kad jo kaltė nustatyta specialisto išvada, kurios rezultatai yra tik tikimybiniai ir kategoriškai nepatvirtina tų aplinkybių, kurias inkriminavo žemesnysis teismas“. Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą, paaiškino taip: „<...> kolegija sutinka su kasatoriaus argumentu, kad 2004 m. gruodžio 28 d. specialisto išvada pateikia tik tikėtiną išvadą, jog „kvapų pėdsake, paimtame iš automobilio „MB 609“ <...> nuo vairuotojo sėdynės yra įtariamojo A. L. kvapas“. Kita vertus, teismai tinkamai įvertino šios išvados įrodomąją reikšmę. Apeliacinės instancijos teismas padarė pagrįstą išvadą, kad nors minėtoje specialisto išvadoje nėra neginčijamai nurodyta, jog būtent kvapų pėdsake yra A. L. kvapas, tačiau, vertinant ją drauge su kitais bylos duomenimis, ji yra svarbi darant išvadą dėl A. L. kaltės“¹².

Šių tyrimų panaudojimas teisiniame procese yra nekvestionuojamai svarbus, tačiau juos vertinti reikia tik kompleksine (visumine) prasme, o ne kaip pavienį įrodomąjį faktą, liudijančią vieną ar kitą nagrinėjamo teisme nusikaltimo įvykdymo aplinkybę. Odorologinio tyrimo rezultatai, nesant kitų tas pačias aplinkybes patvirtinančių duomenų, neabejotinų išvadų apie asmens kaltumą neleidžia daryti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia pažymėtina, kad tokie rezultatai gali būti tik netiesioginis įrodymas, nes remiantis specialisto išvada, surašyta atlikus odorologinį tyrimą, gali būti nustatinėjama ne baudžiamojoje byloje įrodinėtina aplinkybė – asmens kaltumas, o tik tarpinis faktas, kad asmuo yra buvęs tam tikroje vietoje (patalpoje, automobilyje ir

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2005).

pan.). Šis tarpinis faktas gali būti laikomas nustatytu tik tuo atveju, kai nerealia galima laikyti tikimybę, jog asmens kvapo pavyzdys nusikalstamos veikos padarymo vietoje atsirado ne dėl to, kad tas asmuo toje vietoje buvo, o kitais būdais, pavyzdžiui, į nusikalstamos veikos padarymo vietą kitiems asmenims atsinešus traukiamo atsakomybės asmens kvapo turinčius objektus ar pan. Vertinant odorologinio tyrimo išvadą byloje, kurioje nėra jokių kitų duomenų apie asmens kaltumą, neįmanoma nustatyti, ką konkrečiai būdamas tam tikroje vietoje tas asmuo veikė ir kada toje vietoje jis buvo. Nesurinkus kitų duomenų apie asmens dalyvavimą darant nusikalstamą veiką, neįmanoma paneigti tikimybės, kad asmuo tam tikroje vietoje galėjo būti jau po to, kai nusikalstamą veiką baigė atlikti kiti asmenys, ar toje vietoje buvo dar iki nusikalstamos veikos padarymo. Antra vertus, net ir konstatuojant, kad asmuo su nusikalstama veika susijusioje vietoje buvo nusikalstamos veikos darymo metu, tačiau neturint kitų šiai aplinkybei nustatyti reikšmingų duomenų, neįmanoma visiškai patikimai nuspręsti, kad tas asmuo tyčia ar dėl neatsargumo tuo metu atliko nusikalstamą veiką. Pvz., *„kasaciniame skunde nuteistasis teigia, <...> kad teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, <...> jį pagrindė vieninteliu įrodymu – specialisto išvada, kurioje konstatuota, kad kvapų pėdsake, paimtame 2006 m. sausio 31 d. įvykio vietos apžiūros metu iš automobilio „VW Transporter“ nuo vairuotojo sėdynės, rastas kasatoriaus kvapas. <...> Šuns, kaip biodetektoriaus panaudojimas, anot kasatoriaus, remiantis mokslinėje literatūroje pateiktais samprotavimais, nėra patikimas.“* Teismas, tenkindamas kasatoriaus skundą, pasisakė, jog *„<...> Esant situacijai, kai pagrindas manyti, kad asmuo galėjo dalyvauti darant nusikalstamą veiką, yra vien tik odorologinio tyrimo rezultatai, negali būti konstatuota, kad asmens dalyvavimas padarant nusikalstamą veiką yra patikimai nustatytas. Apkaltinamajam nuosprendyje daromos išvados gali būti grindžiamos ir netiesioginiais įrodymais, tačiau įrodinėtina byloje aplinkybė pripažinta įrodyta gali būti tik tais atvejais, kai ji nustatyta ištyrus įrodymų visumą, o ne vieną netiesioginį įrodymą.“¹³*

Kalbant apie odorologinių tyrimų rezultatus, ypač svarbus šių rezultatų pagrįstumas ir patikimumas, kurie nulemia proceso dalyvių

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-279/2008).

vertinimo ribas ir galimas šių specialių žinių panaudojimo teisinės pasekmės. Pvz., „Kauno apygardos prokuratūros prokuroras pateikė kasacinį skundą dėl Kauno apygardos teismo nuosprendžio, kuriuo pil. R. V. buvo išteisintas pagal BK 178 straipsnio 3 dalį. Kaip vieną iš kasacinio skundo argumentų prokuroras nurodė apeliacinės instancijos sprendimą nepripažinti odorologinės ekspertizės rezultaty, nes neva buvo grubiai pažeistos žmogaus kvapų pėdsakų surinkimo įvykio vietoje bei žmogaus kvapo lyginamųjų pavyzdžių taisyklės.“ Teismas, tenkindamas šį prokuroro skundą, akcentavo tai, jog „apeliacinės instancijos teismas atmetė odorologų išvadą dėl kvapų identifikavimo tuo pagrindu, kad buvo grubiai pažeista žmogaus kvapų pėdsakų surinkimo įvykio vietoje bei žmogaus kvapo lyginamųjų pavyzdžių tvarka, tačiau jis nepasisakė kodėl reikėjo atmesti rezultaty, jeigu jis ir gautas neprisilaikant kvapų fiksavimo metodikos.“¹⁴ Kitas pavyzdys.: Nagrinėtinoje byloje abejonių kelia ir kvapo pavyzdžių paėmimo bei saugojimo aplinkybės. Visi tyrimo proceso veiksmų atlikimo metu paaimami objektai turi būti tinkamai nurodomi to veiksmo atlikimo protokole ir, jei galima, užfiksuojami protokolo prieduose (nuotraukose, įrašuose, laikmenose ir kt.). Tai turi būti padaroma taip, kad bet kuriame proceso etape būtų aišku, jog įrodinėjimo procese naudojami tie patys objektai. Iš nagrinėjamoje byloje esančių dokumentų negalima nustatyti, kaip įvykio vietos apžiūros metu paaimti kvapai buvo užantspauduoti ir aprašyti. Baudžiamojoje byloje, be įrašo įvykio vietos apžiūros protokole apie kvapų paėmimą, daugiau nėra jokios kitos informacijos apie šio tyrimui paaimto objekto įpakavimą, aprašymą, antspaudavimą ir kt. Dėl šios priežasties negalima kategoriškai paneigti kasatoriaus abejonių, kad 2006 m. spalio 17 d. tyrimui buvo pateikti 2006 m. sausio 31 d. įvykio vietoje paaimti kvapai.

Teismai, vertindami odorologinių tyrimų/ekspertizių rezultatus, paprastai į teisminius nagrinėjimus (savo iniciatyva ar pagal proceso dalyvių prašymus) kviečiasi šiuos tyrimus/ekspertizes atlikusius specialistus bei ekspertus ir tiesiogiai (betarpiškai) išsiaiškina atliktų tyrimų/ekspertizių atlikimo tvarką, metodiką ir jos pagrįstumą, patikslina ir pasiaiškina vieną ar kitą su šiais tyrimais susijusį klausimą, tokiu būdu jie vadovaudamiesi BPK 320, 324 straipsnių reikalavi-

¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-180/2006).

mais užtikrina priimamų sprendimų visapusiškumą ir pagrįstumą¹⁵. Pvz., „kasatoriaus nuomone, <...> tokio pobūdžio tyrimo rezultatai gali būti priemonė įrodymams rinkti operatyviniame darbe, bet teisme patys savaime jie negali būti patikimi įrodymų šaltiniai, nes tikėtino pobūdžio tyrimo išvada pasitikėjimo nekelia, ir teismas negali grįsti apkaltinamojo nuosprendžio tokia specialistų išvada ne tik dėl neobjektyviais metodais pagrįsto tyrimo pobūdžio, bet ir dėl specialistų-odorologų nekategoriško tyrimo rezultato“. Teismas, atmesdamas jo skundą dėl odorologinio tyrimo ir su tuo susijusių diskutuotinių klausimų, pasisakė, kad „<...> apeliacinės instancijos teismas, nustatydamas kasatoriaus buvimo įvykio vietoje faktą, vadovavosi tikimybine odorologinio tyrimo išvada (tikėtina, kad ant automobilio sėdynės rasta E. J. kvapo), konstatavęs šios, kaip įrodymo, tinkamumą tiek leistinumo, tiek ir patikimumo aspektu. Metodologiniai tyrimo klausimai nagrinėti apklaušiant teisme tyrimą atlikusių specialistę. Odorologinio tyrimo rezultatai nebuvo vienintelis pagrindas manyti, kad E. J. dalyvavo jam inkriminuotos nusikalstamos veikos padaryme. <...> tikimybė odorologinio tyrimo išvada nėra vienintelis ar lemiamą reikšmę turintis įrodymas, kuriuo grindžiamas apkaltinamasis nuosprendis.“¹⁶

Ne mažiau svarbesnis įrodymų duomenų leistinumo reikalavimas, kuris suprantamas kad įrodymais gali būti 1) tik teisėtais būdais gauti duomenys; 2) ir tik tokie duomenys, kurių patikimumas gali būti patikrintas BPK nustatytais veiksmais ir priemonėmis.

Tiek baudžiamojo proceso teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje vienodai nurodoma, kad galimybė patikrinti duomenis reiškia galimybę patikrinti jų patikimumą.

Įpareigojimas įsitikinti duomenų patikimumu taikytinas visiems be išimties duomenims (įrodymams), kuriais potencialiai gali būti grindžiamas nuosprendis. Šis įpareigojimas, kaip ir reikalavimas grįsti nuosprendį tik patikimais duomenimis (įrodymais), kyla iš paties įrodinėjimo tikslo, kurį lemia vienas iš baudžiamojo proceso paskirties aspektų – materialiu požiūriu teisingo nuosprendžio priėmimas. Nuostata, kad duomenys, kurių šaltinis nežinomas arba žinomas, tačiau nėra galimybės įsitikinti jo patikimumu, negali būti įrodymai,

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-511/2005).

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-101/2009).

gali būti reikšminga tik proceso ekonomijos aspektu ir teismui nagrinėjant proceso dalyvių prašymus dėl įrodymų pateikimo¹⁷.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje daugiausia diskusijų kyla dėl *specialių žinių subjektų teisinės padėties ir jų veiklos įrodinėjimas rungtyniškumo principo kontekste*.

Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas nustato privataus teismo eksperto teisinę padėtį. Šio įstatymo 17 straipsnyje pasakyta, kad „privatus teismo ekspertai yra asmenys, turintys teismo eksperto kvalifikaciją, įrašyti į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą, bet nedirbantys teismo ekspertizės įstaigoje“. Tokių ekspertų veiklos formos turi dvi kryptis, kurios sukelia daug problemų įrodinėjimo procese: 1) teismo arba teisėjo pavedimu objekto tyrimas surašant specialisto išvadą (kuri yra arba atskiras teisinis dokumentas, arba ji įrašoma į teismo posėdžio protokolą), eksperto apklausa teisminiame posėdyje, ekspertizės atlikimas surašant ekspertizės aktą; 2) sutartiniais pagrindais gali būti tik konsultantu surašydamas konsultacinę išvadą, eksperto apklausa teisminiame posėdyje.

Šiandieninėje susiklosčiusioje teismų praktikoje vyrauja tokios tendencijos:

1) daiktų ar dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ar nagrinėti, tyrimas, kurį *įtariamojo, kaltinamojo, gynėjo ar kito proceso dalyvio* (sutartiniais pagrindais) prašymu atliko privatus ekspertas ar kitas asmuo, turintis specialių žinių, nėra objektų tyrimas pagal BPK 205 straipsnį, todėl šių asmenų surašytas dokumentas nėra nei ekspertizės aktas pagal BPK 88 straipsnį, nei specialisto išvada pagal BPK 90 straipsnį. Toks dokumentas yra proceso dalyviui duota privataus eksperto ar kito asmens, turinčio specialių žinių, konsultacinė išvada pagal LR teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnio 2 dalį. Pridėta prie bylos konsultacinė išvada tiriama ir vertinama kaip ir kiti dokumentai pagal BPK 290 straipsnį. Jei gu teismui kyla abejonių dėl asmens, davusio konsultacinę išvadą, specialių žinių, tirtos medžiagos išsamumo, taikytų tyrimo metodų ar kitais klausimais, asmuo, davęs tokią išvadą, kviečiamas į teismo posėdį ir apklausiamas kaip specialistas pagal BPK 284 straipsnį;

2) jeigu konsultacinė išvada prieštarauja byloje esančiai specialisto išvadai ar ekspertizės aktui, prieštaravimams pašalinti į teismo

¹⁷ Juozapavičius, A., *supra* note 4.

posėdį kviečiamas specialisto išvadą ar ekspertizės aktą pateikęs ekspertas. Jeigu specialisto ar eksperto apklausos teisme metu pasitvirtina ar atsiranda abejonių pateiktos specialisto išvados ar ekspertizės akto išsamumu ir pagrįstumu, pagal BPK 286 straipsnį skiriama teismo ekspertizė. Kai paaiškėja, kad priminę išvadą davusiam specialistui ar ekspertui buvo pateikta neišsami, nepakankama ar neko-kybiška medžiaga, ekspertizė paskiriama tam pačiam ekspertui. Jei-
gu specialisto ar eksperto apklausa nepadedą išsiaiškinti, kuri išvada yra nepagrįsta, turi būti skiriama nauja ekspertizė. Tokiais atvejais ekspertizės darymas negali būti pavedamas asmenims, jau atlikusiems byloje specialių žinių reikalaujančius tyrimus, tarp jų ir konsultacinę išvadą davusiam asmeniui, priešingu atveju yra tikimybė, kad teismas gaus ekspertizės aktą su tomis pačiomis ankstesniuose dokumentuose išdėstytomis priešingomis išvadomis¹⁸. Ekspertizė paprastai pavedama atlikti teismo ekspertizės įstaigai. Tokia susiklosčiusi teismų praktika yra teisinga ir pagrįsta, nes tai patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje¹⁹;

3) nepakankamas prieštaravimų tarp konsultacinės išvados ir specialisto išvados ar ekspertizės akto priešasčių išsiaiškinimas, nepakankamas pagrįstumas, kurioje iš išvadų duomenys yra patikimesni, ir nepakankamas motyvavimas nuosprendyje ar nutartyje, kuria iš byloje esančių išvadų grindžiamos teismo išvados, pripažįstamas esminiu baudžiamąjo proceso įstatymo pažeidimu²⁰.

Nagrinėjant tokią privačių teismo ekspertų teisinę padėtį, galima pastebėti, iš pirmo žvilgsnio procesinio šalių lygiateisiškumo principo neatitikimą ir diskriminacinius privačių teismo ekspertų aspektus²¹. Tačiau tokie įstatymo nuostatų apribojimai yra susiję su teismo ekspertizės rezultatų patikimumu ir pagrįstumu. Šio įstatymo

¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamąjo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Teismų praktika. 2007, Nr. 27, p. 320–388.

¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų 2006 m. sausio 24 d. nutartys baudžiamosiose bylose (bylos Nr. 2K-76/2006, Nr. 2K-78/2006).

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 2K-641/2006).

²¹ Stungys, K. Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai baudžiamajame procese. *Lietuvos advokatūra*. 2006, 1(19): 13.

20 straipsnyje yra nustatytos teismo ekspertizės įstaigos funkcijos, viena iš jų susijusi su įrodomųjų šaltinių (vėliau teisme – įrodymų) pagrįstumu ir patikimumu, t. y. teismo ekspertizės įstaiga atlieka savo srities mokslinius tyrimus, rengia ir aprobuoja ekspertinio tyrimo (kartu objektų tyrimų) metodikas ir pan. Kalbant apie privačių teismo ekspertų teikiamų tyrimų rezultatus, pats įstatymų leidėjas sudaro teisinę prielaidą (Teismo ekspertizės įstatymo aiškinimas ir vertinimas) dviprasmiškiems teiginiams: šio įstatymo 18 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad „privačių teismo ekspertų, atliekančių teismo ekspertizę teismo ar teisėjo pavedimu, veiklą reglamentuoja proceso įstatymai ir šio Įstatymo nuostatos, nustatančios teismo ekspertų veiklą“, tai darome prielaidą, kad kai kuriais atvejais, privatus teismo ekspertas ir jo darbinė (objekto tyrimo proceso) aplinka nebus siejami su būsimų rezultatų pagrįstumu ir patikimumu, nes šiame įstatyme yra formaliai įtvirtintos nuostatos, jog teismo ar teisėjo kvietimu jam visiškai galios proceso įstatymai, vadinasi, *jo rezultatai bus užfiksuoti ekspertizės akte pagal baudžiamojo proceso teisinę nuostatą*. Šio įstatymo 18 straipsnio 2 dalyje, esant išimtinai aplinkybei „*sutartiniais pagrindais*“ to paties privataus teismo eksperto atliktas analogiško objekto tyrimas (toks buvo teismo ar teisėjo pavedimu) niekaip nebus siejamas su teismo ekspertizės statusu pagal baudžiamojo proceso nuostatas, reglamentuojančias teismo ekspertizės akto vertinimą.

Tokius teismo ekspertizės teisinio reguliavimo neatitikimus, susijusius su privačių teismo ekspertų teisiniu statusu ir jų veikla ir galbūt prieštarausiančius teisės į gynybą, rungtyniškumo ir lygiateisiškumo principams, galima panaikinti kompleksiskai (*retrospektyvine ir perspektyvine prasme*) vertinant baudžiamojo proceso teisės įrodymų instituto nuostatas. Retrospektyvine prasme – kai teismas ir teisėjas, prieš tenkindami proceso dalyvių prašymus dėl vieno ar kito teismo eksperto įtraukimo į procesą, ar tai nusprendžia savo iniciatyva, visada įvertina įrodinėjimo proceso ir atskirų galimų įrodymų kriterijus; perspektyvine – nustatomos ir įvertinamos teismo eksperto / specialisto kompetencijos ribos iš faktinių ir pagrįstų duomenų ir tikėtinas tokių tyrimų rezultatas (pvz., išankstinė teismo eksperto apklausa fiksuojama kaip specialisto išvada dėl būtinybės atlikti išsamius ir moksliskai pagrįstus tyrimus).

Specialių žinių formų rezultatų vertinimas baudžiamojo proceso principų kontekste

Baudžiamojo proceso principų fundamentalumas iš esmės nulemia teismo proceso kokybę ir įrodinėjimo apimtis (ribas), proceso dalyvių elgesio modelius ir jų santykį su žmogaus teisių apsauga, svarbiausia – teismo priimto sprendimo baudžiamojoje byloje teisingumą ir teisėtumą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos analizė atskleidė baudžiamojo proceso principų užtikrinimo/pažeidimo aspektus, kuriems įtaką gali daryti specialių žinių taikymo tiek teisinis reguliavimas, tiek teisės normų interpretacija žmogaus teisių apsaugos kontekste.

Teisingumą vykdo tik teismas

Siekdamas nustatyti tiesą, teismas ir teisėjas baudžiamajame procese turi aktyviai dalyvauti – apibrėžti baudžiamosios bylos nagrinėjimo ribas, atlikti tam tikrus proceso veiksmus, asmenims, dalyvaujantiems teisminiame nagrinėjime, neleisti piktnaudžiauti savo teisėmis ir įgaliojimais, spręsti kitus su baudžiamosios bylos nagrinėjimu teisme susijusius klausimus. Teismas privalo būti ir lygiai teisingas visiems baudžiamajame procese dalyvaujantiems asmenims. BPK įpareigoja teismą neapsiriboti vien tik proceso dalyvių pateikiamais duomenimis, bet ir pačiam siekti nustatyti byloje tiesą. Tai matyti iš BPK 270 straipsnio 3 dalies nuostatos, kurioje teigiama, kad „<...> teismas turi teisę savo iniciatyva nutarti iškviesti <...> ekspertus, specialistus, taip pat išreikalauti kitus įrodymus“²². „Pvz., <...> kasatorius teigia, kad savo apeliaciniame skunde buvo nurodęs, jog pirmosios instancijos teismas nepagrįstai neapklausė teismo medicinos ekspertų dėl tiek jo kūno sužalojimų padarymo būdo ir lokalizacijos, tiek ir nukentėjusiojo kūno sužalojimų padarymo būdo ir lokalizacijos, tačiau šio trūkumo nepašalino ir to priežasčių neaptarė“. Teismas, atmesdamas skundą, nurodė, kad „<...> pirmosios instancijos teisme nė vienam iš proceso dalyvių nekilo klausimas dėl specialisto išvados paaiškinimo ar papildymo poreikio. Pažymėtina, kad pagal

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2005).

BPK 284 straipsnio 1 dalį, jei specialisto išvada yra pakankamai aiški ir išsami, ji teismo posėdyje paskelbiama specialistui nedalyvaujant, o specialistas į teismo posėdį šaukiamas apklausai tik tuo atveju, kai teismas nusprendžia, kad jo parodymai būtini specialisto išvadai paaiškinti ar papildyti (BPK 284 straipsnio 2 dalis). Specialisto apklausa taip pat nebuvo nurodyta kaip pagrindas vadovaujantis BPK 324 straipsnio 6 dalimi atlikti įrodymų tyrimą apeliacinės instancijos teisme.²³ Teismo aktyvumas procese sietinas ne tik su įstatymo leidėjo teismui suteikta plačia diskrecija atliekant tam tikrus veiksmus, bet ir su tinkamu teisiniu reguliavimu. Ši pozicija grindžiama tuo, kad įstatymų leidėjas negali kiekvienu konkrečiu atveju sukurti taisyklės ar pasiūlyti sprendimo variantą iš susiklosčiusios padėties.

Teismo (teisėjų) nešališkumas

Tai, kad teismas nesurenka ar neištiria proceso šalies prašomų faktinės informacijos šaltinių (pvz., neiškviečia į teismą ir kaip *specialisto/eksperto* neapklausia tam tikro asmens, nepaskiria *ekspertizės*), nerodo nei teismo šališkumo, nei teismo nešališkumo. Teismas negali būti laikomas šališku, jei laikomasi visumos šių sąlygų: prašomo iškviesti ir apklausti *eksperto/specialisto* parodymai buvo paskelbti teismo posėdyje nepažeidžiant BPK 276 straipsnio reikalavimų, tokio *specialisto/eksperto* parodymai nėra vieninteliai ar esminiai priimant galutinį sprendimą, priimdamas sprendimą teismas su visais kviestiniais *ekspertais/specialistais* elgėsi vienodai, neišskirdamas kurio nors vieno, jeigu *ekspertas/specialistas* negalėjo atvykti į posėdį ir apie tai laiku buvo pranešta teismui ir teismui paskelbus neatvykimo priežastis tiek kaltinamasis, tiek jo gynėjas bei kiti proceso dalyviai sutiko tęsti bylos nagrinėjimą.

Vien tai, kad teismo šališkumas apeliančių, ar kasatorių skunduose siejamas tik su pirmosios ar apeliacinės instancijos teismų veikla vertinant įrodymus bei padarytomis nepalankiomis apeliančiams ar kasatoriams išvadomis, tokie apeliančių ar kasatorių argumentai nėra pakankamas pagrindas konstatuoti teismo šališkumą. Kartu, kad teismas atmeta gynėjų prašymus surinkti naujus įrodymus, nėra pagrindas manyti, jog teismas buvo šališkas, pvz., „V. M.

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-560/2007).

kasaciniame skunde (p.s. dėl baudžiamosios bylos panaikinimo suėjus senaties terminui) nurodo, kad Panevėžio apygardos teismas, nagrinėdamas jo baudžiamąją bylą iš naujo buvo šališkas, neatsižvelgė į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje Nr. 2K-147/2009 išsakytus privalomus nurodymus bylą nagrinėjant iš naujo, tik formaliai apklausė liudytoją S. Č., nutylėjo V. M. teisinančius bylos duomenis, nepagrįstai paneigė mokslinei veiklai talkinusių specialistų išvadas byloje.“ Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą, pažymėjo, kad „<...> Teisėjų kolegija neturi pagrindo daryti išvadą, kad apeliacinės instancijos teismas buvo šališkas. Teismo šališkumas kasaciniame skunde siejamas vien tik su apeliacinės instancijos teismo, vertinant įrodymus, padarytomis nepalankiomis kasatoriui išvadomis. Teisėjų kolegija pažymi, kad tokie argumentai nėra pakankamas pagrindas konstatuoti teismo šališkumą.“²⁴ Tačiau tai, kad atmesdamas motyvuotus ir pagrįstus gynėjų prašymus nenurodė pagrįstų motyvų ar iš esmės neatsakė į gynėjo prašyme (skunde) nurodytus argumentus ir kitus klausimus, teismas gali būti laikomas šališku.

Proceso išsamumo principas

Pakankamumo ir kokybiškumo kriterijai teismų praktikoje siejami su teismui pateiktų duomenų vertinimu (pvz., siekiant įvertinti specialisto/eksperto pateiktą išvadą) ir vieno ar kito sprendimo priėmimu, kaip antai „<...> *specialisto išvadoje ar ekspertizės akte esantys duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnyje nustatytus reikalavimus, yra įrodymai ir vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis, kaip ir kiti įrodymai – pagal teisėjo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu. Tačiau ekspertizės akto ir specialisto išvados, kaip įrodymų šaltinio, vertinimas turi specifiką, kurią lemia tai, kad aplinkybės, turinčias reikšmės bylai išspręsti, nustato asmuo, turintis specialių žinių. Teisėjai, vertinantys ekspertizės akte ar specialisto išvadoje pateiktus duomenis, tokių žinių neturi, nes priešingu atveju nereikėtų skirti ekspertizės ar kviesti specialisto. Vertinant ekspertizės aktą ar specialisto išvadą, turi būti patikrintas ir įvertintas ne tik jų sąsajumas (liečiamumas) ir leistinumas, bet ir kai kurios kitos aplinkybės, būtent: ekspertui ar specia-*

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-29/2010).

listui pateiktos medžiagos išsamumas, pakankamumas ir kokybiškumas; ekspertui ar specialistui pateiktų pradinių duomenų teisingumas; ekspertui ar specialistui pateiktos medžiagos ištyrimo visapusiškumas; taikytų metodų mokslinis pagrįstumas ir tinkamumas; ar ekspertas ar specialistas neviršijo savo specialių žinių ribų ir ar nesprendė klausimų, kurie viršija jo kompetencijos ribas, ir pan.²⁵

Tiesioginio (betarpiško) nagrinėjimo principas

Įrodymų tyrimui, kuris užtikrina tiesioginio nagrinėjimo teis-
me principą, būdinga tai, kad teismas, siekdamas tiesiogiai ištirti
bylas BPK nustatyta tvarka, turi apklausti proceso dalyvius, apžiū-
rėti daiktinius įrodymus, balsu perskaityti protokolus ir kitus do-
kumentus. Teismų praktika parodė, kad dauguma įrodymų tyrimo,
susijusio su specialių žinių panaudojimu, apima proceso dalyvių tie-
siogines apklausas ir įvairių protokolų bei dokumentų turinių pers-
kaitymą teismo posėdžių metu. Pvz., „<...> nagrinėjamoje byloje [...] nustatyta, jog pirmosios instancijos teismas suvaržė nuteistojo A. P. teisę teikti įrodymus bei dalyvauti juos tiriant (BPK 22 straipsnio 3 dalis), kartu pažeisdamas BPK 242 straipsnio 1 dalies reikalavimą tiesiogiai ištirti byloje esančius įrodymus – išklausti į teismo posėdį pašauktų specialistų išvadas bei paaiškinimus. Teismas nurodė, kad teisminio nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu buvo paten-
kintas A. P. gynėjo prašymas pridėti prie bylos kaip įrodymą specia-
listės O. L. išvadą ir apklausti ją kaip specialistę, todėl šis įrodymas turėjo būti tiesiogiai ištirtas ir nuosprendyje teismas privalėjo dėl šios išvados pasisakyti; nors minėta specialisto išvada teisme perskaityta, tačiau nuosprendyje ji nebuvo vertinama.“²⁶

Proceso greitumo principas

Tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas turi būti imtasi visu
įmanomų priemonių, kad tai būtų atlikta be jokio delsimo. Visoms
proceso stadijoms taikomi bendrieji principai, tačiau kurios nors
stadijos ypatumas gali turėti reikšmės vertinant šios stadijos truk-
mės laiką.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-2/2005).

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-185/2008).

Teismų praktikos pavyzdžiai įvairiose bylose rodo, kad vertinant vienus ar kitus faktinius bei teisinius bylos aspektus, konstatuojami atitinkamo turinio proceso greitumo principo pažeidimai, pavyzdžiui, dėl valdžios institucijų elgesio, t. y. delsimo priimti atitinkamus procesinius sprendimus. Pvz., „prokuroras Kauno apygardos teismui pateiktame pareiškimė dėl kardomosios priemonės – suėmimo pratęsimo įtariamajam M. K. bylos sudėtingumą ir didelę apimtį motyvavo tuo, kad byloje paskirta daug specialių objektų tyrimų ir iki šiol neatlikta lavono teismo medicinos tyrimo išvada“ (p.s. I-os instancijos teismas prašymą tenkino). Lietuvos apeliacinis teismas, tenkindamas gynėjo skundą ir atsižvelgdamas į pakankamai ilgą suėmimo terminą ir neproporcingą ikiteisminio tyrimo veiksmų kiekį, konstatavo, kad suėmimo terminas M. K. neturėjo būti pratęsimas, bei nutartyje nurodė, kad <...> byla yra sudėtinga ir didelės apimties, dėl didelio kiekio objektų, kuriems reikia atlikti specialius tyrimus, būtina gauti lavono teismo medicinos tyrimo išvadą, po kurios bus galima atlikti papildomą įvykio vietos apžiūrą ir pateikti galutines išvadas apie nusikaltimo padarymo mechanizmą. Iš ikiteisminio tyrimo medžiagos matyti, kad ikiteisminis tyrimas vykdomas vangiai, t. y. 2009 m. rugpjūčio 11 d. paskirta užduotis atlikti medicininių kriminalistinių tyrimų, 2009 m. rugsėjo 8 d. paskirta užduotis atlikti balistinių tyrimų. Teismas mano, kad šie veiksmai galėjo būti atlikti ir anksčiau.“ Lietuvos apeliacinis teismas pažymėjo, „jog ypatingą bylos sudėtingumą nulemia ne bet kokios ekspertizės ar tyrimo atlikimas, o tik sudėtingų, didelės apimties, daug laiko reikalaujančių ekspertizių ar tyrimų atlikimas. Lavono teismo medicinos ekspertizės tyrimas nėra kuo nors ypatingas ar sudėtingas tyrimas. Pažymėtina, jog šio tyrimo išvada yra svarbus dokumentas baudžiamojoje byloje, tačiau byloje nėra jokių duomenų, leidžiančių daryti išvadą, kad pagrįstai tokį ilgą laiko tarpą buvo atliekamas įprastinis lavono teismo medicinos ekspertizės tyrimas, taip pat nematyti, kad šis tyrimas būtų kuo nors ypatingai sudėtingas. Todėl vien ta aplinkybė, kad byloje ilgai nebuvo gauta lavono teismo medicinos ekspertizės tyrimo išvada, nėra pagrindas laikyti bylą ypatingai sudėtinga ir didelės apimties. Teismas atkreipia dėmesį į tai, kad pateiktoje baudžiamosios bylos medžiagoje yra tik vienintelis 2009 m. spalio 9 d. Kauno apskrities vyriausiojo policijos komisariato Nusikaltimų tyrimo valdybos Smurtinių nusikaltimų tyrimo skyriaus raštas Nr. 20-8-S-9577 dėl 2009 m.

*balandžio 17 d. MRU TMI Kauno skyriui paskirtos užduoties atlikti K. K. lavono tyrimą, nėra duomenų, kad byloje būtų atliekamos kokios nors kitos sudėtingos, didelės apimties, daug laiko reikalaujančios ekspertizės ar tyrimai.*²⁷

Iš esmės toks sprendimas kaip teisminis precedentas buvo nustatytas 2003 m. *Girdauskas prieš Lietuvą* byla²⁸, kai šio teismo sprendime buvo nustatyta, kad proceso delsimu gali būti apibūdinamas toks proceso laikotarpis, kuriuo neatliekami jokie procesiniai veiksmai arba tam tikrų veiksmų atlikimo trukmė laikytina per ilgą, pavyzdžiui, kai per ilgai vykdomos ekspertizės.

Teisė į gynybą ir rungimosi (lygiateisiškumo) principai

Viena iš priemonių, kurias naudodamas įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis ginasi nuo įtarimo ir kaltinimo, yra naudojimas gynėjo paslaugomis. Teikdamas teisinę pagalbą baudžiamajame procese, gynėjas turi teises ir pareigas, numatytas BPK 48 straipsnyje. Be kitų teisių, gynėjas turi ir teisę savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis, kuriuos gynėjas gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis, pavyzdžiui, gauti iš įmonių, įstaigų ir organizacijų bei asmenų gynybai reikalingus dokumentus ir daiktus, kalbėtis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes ir kt. (BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punktas).

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija atskleidė gynėjų teisės „<...> savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis <...>“ tokius jos įgyvendinimo aspektus, susijusius su privačių ekspertų įtraukimu į baudžiamąjį procesą²⁹.

Eksperto paskyrimas byloje gali lemti procesinio šalių lygiateisiškumo principo pažeidimą, jei tas ekspertas yra susijęs su viena bylos šalimi, ir todėl galima abejoti jo neutralumu. „*Bönisch v. Austria*

²⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojame byloje (bylos Nr. 1S-155/2009).

²⁸ Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Girdauskas v. Lithuania, Appl. No. 70661/01, judgment of the 11th of December, 2003.

²⁹ Šiame straipsnyje kompleksiskai yra pateikiami privačių ekspertų veiklos ir jų rezultatų vertinimo teisiniai ypatumai nagrinėjant specialių žinių panaudojimą ir jų rezultatų vertinimą tiek įrodinėjimo procese, tiek proceso dalyvių teisių užtikrinimo aspektais, todėl čia konstatuojami apibendrinimai vertinant teismų praktikos tendencijas, susijusias su „Teisė į gynybą“ principu.

byloje Teismas konstatavo procesinio šalių lygiateisiškumo principo pažeidimą, atsižvelgdamas į teismo skirto eksperto vaidmenį byloje ir jo įtaką priimant sprendimą. Pabrėžtina, kad teismo ekspertas prieš pradėdamas baudžiamąjį persekiojimą buvo pateikęs eksperto nuomonę, kuri tapo pagrindu pradėti baudžiamąjį persekiojimą prieš pareiškėją. Vėliau teismas paskyrė jį ekspertu byloje, ir jo dalyvavimas turėjo didelę įtaką priimant sprendimą bei gynybos kviesto eksperto. Be to, šio teismo eksperto padėtis buvo skirtinga nei eksperto, nes jis galėjo dalyvauti teismo nagrinėjimo metu, užduoti kaltinamajam ir liudytojams klausimus, komentuoti pateiktus byloje įrodymus. Toks teismo ekspertas galėjo tiesiogiai apklausti ir kaltinamąjį. Tuo tarpu gynybos ekspertas negalėjo dalyvauti teismo nagrinėjimo metu ir buvo iškvieštas į posėdį tik duoti parodymus, o jam galėjo užduoti klausimus tiek teisėjas, tiek teismo ekspertas. Visos minėtos aplinkybės lėmė nevienodą šių dviejų ekspertų padėtį byloje, todėl pripažintas procesinio šalių lygiateisiškumo principo pažeidimas, atskirai nebeanalizuojuojant Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkto.³⁰

Šio teismo kiti sprendimai rodo šio teismo tokios praktikos tendencingumą: „*Sara Lind Eggertsdóttir v. Iceland*, šioje byloje pareiškėjos mama Nacionalinėje universitetinėje ligoninėje pagimdė vaiką, kuriam buvo konstatuotas fizinis ir psichinis sutrikimas, siekiantis 100 procentų. Pareiškėjos tėvai pateikė ieškinį prieš Islandijos valstybę dėl galimo medikų aplaidumo. Pirmosios instancijos teismas paskyrė kompensaciją ir pripažino valstybę kalta. Vėliau procesui vykstant Aukščiausioje teisme, keturi ligoninės darbuotojai buvo prašomi pateikti savo nuomonę dėl bylos, kuri turėjo didelę įtaką Aukščiausiojam teismui panaikinant pirmos instancijos teismo sprendimą. Teismas, vertindamas šių keturių asmenų kaip ekspertų dalyvavimą byloje, atsižvelgė į tai, kad toks jų dalyvavimas galėjo pagrįstai kelti pareiškėjų abejonę dėl jų nešališkumo, tuo labiau kad gydytojai buvo valstybės medicininės teisinės tarybos, kuri nuolat teikdavo Aukščiausiojam teismui išvadas, nariai. Pagrįstai buvo abejojama ir viso Aukščiausiojo teismo nešališkumu byloje. Atsižvelgiant į minėtų gydytojų atliekamų pareigų pobūdį, manytina, kad

³⁰ Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją*. Vilnius: 2010, p. 265.

jų nuomonė turėjo kur kas didesnę reikšmę sprendimo priėmimui nei gynybos eksperto nuomonė, tuo labiau kad teisinis reguliavimas leido Aukščiausiajam teismui prašyti valstybės medicininės tarybos nuomonės, nepriklausomai nuo pareiškėjų pozicijos. Šios institucijos pateikiama nuomonė neapsiribojo vien tik atsakymų į klausimus dėl bylos pateikimu; ekspertai turėjo šioje byloje įvertinti savo kolegų darbą, siekiant Aukščiausiajam teismui nuspręsti dėl jų atsakomybės byloje. Teismas konstatavo procesinio šalių lygiateisiškumo principo ir teisės į nešališką teismą pažeidimą, nežiūrint į tai, kad šie teismo ekspertai nedirbo kartu su tais gydytojais tame pačiame ligoninės skyriuje“, ir „*Shulepova v. Russia* byloje Teismas patvirtino procesinio šalių lygiateisiškumo principo pažeidimą atsižvelgdamas į tai, kad byloje kaip ekspertai dalyvavo ir pateikė savo nuomonę psichiatrinės ligoninės darbuotojai, kurie turėjo įvertinti savo kolegų darbą, t. y. ar buvo teisėtas pareiškėjos priverstinis paguldymas į psichiatrinę ligoninę. Teismas šioje byloje pabrėžė ir tai, kad sprendimo priėmimui sprendžiant dėl ligoninės personalo atsakomybės tokia išvada turėjo ypatingą įtaką, nes teisėjai, neturėdami medicininių žinių, iš esmės pasikliovė ekspertų (psichiatrinės ligoninės darbuotojų) išvada, tuo labiau, kad ji buvo vienintelis įrodymas, patvirtinantis pareikštos diagnozę. Teismo nuomone, kad nacionalinis teismas galėjo šioje byloje paprašyti nebūtinai šios ligoninės darbuotojų kaip ekspertų nuomonės ir pasirinkti medicinos ekspertus, dirbančius kituose Rusijos regionuose. Todėl nepriklausomai nuo to, kad pareiškėjas galėjo kviesti gynybos ekspertą, jo procesinė padėtis vis tiek būtų buvusi nevienoda. Nacionalinis teismas, skirdamas pareiškėjo byloje ekspertus iš tos pačios ligoninės, kurioje pareiškėjas buvo priverstinai paguldytas, nulėmė procesinio šalių lygiateisiškumo principo pažeidimą.“³¹

Lietuvos nacionalinėje teismų praktikoje vyrauja tokios tendencijos, susijusios su šio principo įgyvendinimu panaudojant specialiąsias žinias:

1) kasatoriai ginčija vienoje byloje esančias skirtingų specialistų/ekspertų išvadas, išvelgdami rungtyniškumo principo pažeidimus. Pvz., „<...> *kasaciniame skunde nuteistasis teigė, kad buvo pažeistas BPK 7 straipsnyje įtvirtintas rungtimosi principas, nes apeliacinės ins-*

³¹ Štarienė, L., *supra* note 30, p. 266.

tancijos teismas A. G. ir V. P. duotas išvadas atmetė tuo pagrindu, kad į bylą šie asmenys įstojo nuteistojo iniciatyva ir gali būti suinteresuoti bylos baigtimi“. Teismas atmesdamas kasatoriaus skundą nurodė, kad <...> įrodymų samprata yra pateikta BPK 20 straipsnio 1 dalyje, pagal kurią įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Absoliuti dauguma įrodymų gaunama taikant Baudžiamąjį proceso kodekso normas. Įrodomąją funkciją atlieka ir BPK 90 straipsnyje nurodyta specialisto išvada ir BPK 88 straipsnyje nurodytas ekspertizės aktas. Nurodytuose straipsniuose numatyti bendri specialisto išvados ir ekspertizės akto turiniui keliami reikalavimai. Nagrinėjamoje byloje procesiškai įforminta yra 2003 m. spalio 16 d. teismo medicinos specialisto J. G. išvada ir 2004 m. rugsėjo 29 d. ekspertizės aktas Nr. EKG 2(139)/05(01), kurie atitinka BPK 88 ir 90 straipsnių reikalavimus. Byloje yra ir sutartiniais pagrindais pagal nuteistojo gynėjo užsakymą atlikta teismo medicinos specialisto A. G. 2004 m. kovo 17 d. konsultacinė išvada bei 2005 m. balandžio 8 d. A. G. ir V. P. konsultacinė išvada. Pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnio 2 punktą sutartiniais pagrindais proceso šalis gali kviestis privatų teismo ekspertą konsultantu, tačiau šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, neturi teismo ekspertizės akto statuso³²;

2) nepagrįsti teiginiai dėl privačių ekspertų išvadų panaudojimo ir jų rezultatų vertinimo pažeidžiant įrodymų vertinimo taisykles. Pvz. „<...> kasatorius skunde teigė, kad apylinkės teismas, atsisakydamas tirti ir vertinti specialisto išvadą, o apygardos teismas, atsisakydamas skirti pakartotinę komisijinę eismo įvykio ekspertizę, pažeidė <...> baudžiamąjį proceso įstatymo nuostatas, suvaržydami teisę į gynybą, atimdami nuteistajam galimybę naudotis lygiomis procesinėmis teisėmis bei ignoruodami abejonių vertinimo kaltinamojo naudai principą ir pareigą imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų išsamiai ir nešališkai ištirtos visos bylos aplinkybės, o teismo išvados būtų pagrįstos išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu“. Teismas, atmesdamas skundą, pažymėjo, kad „pirmosios instancijos teismo 2004 m. kovo 16 d. nutartimi kaltinamojo D. N. gynėjo prašymu prie bylos buvo prijungta

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-156/2006).

ekspertės O. L. surašyta specialisto išvada. Teisiamajame posėdyje ši specialisto išvada išnagrinėta ir jos turinys išdėstytas nuosprendyje. Nuosprendyje teismas konstatavo, jog įvertinęs O. L. surašytą specialisto išvadą, vadovautis ja neturi pagrindo, nes neturi duomenų, kad O. L. turėjo visą baudžiamosios bylos medžiagą, neaišku, kokiais dokumentais remiantis ji padarė savo išvadas, dalis jos pateiktų autotįvykio aplinkybių akivaizdžiai prieštarauja bylos metu nustatytoms įvykio aplinkybėms. Taigi pirmosios instancijos teismas ir išnagrinėjo, ir įvertino ekspertės O. L. specialisto išvadą, todėl nei rungimosi principas (BPK 7 straipsnis), nei kaltinamojo teisė teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant (BPK 22 straipsnio 3 dalis), nei gynėjo teisė savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis (BPK 48 straipsnio 6 dalis) nebuvo pažeistos. Kitas klausimas – ar teismo nurodyti motyvai yra pagrįsti, t. y. ar teismas teisingai vertino šią specialisto išvadą kaip duomenų šaltinį. Ta aplinkybė, jog ekspertės O. L. surašyta specialisto išvada buvo įvertinta neteisingai, atmesta dirbtinai išgalvotais argumentais buvo nurodyta nuteistojo gynėjo apeliaciniame skunde. <...> Apeliacinės instancijos teismo nuosprendyje ekspertės O. L. duota specialisto išvada yra įvertinta ir nurodyti motyvai, paaiškinantys, kodėl ja nesivadovaujama. Apeliacinės instancijos teismas nurodė visiškai kitokius tokio sprendimo motyvus, nei buvo nurodęs pirmosios instancijos teismas. Taigi ir šiuo atveju BPK 7 straipsnyje, 22 straipsnio 3 dalyje, 48 straipsnio 6 dalyje numatyti reikalavimai nebuvo pažeisti. Ekspertės O. L. duota specialisto išvada teismai nesivadovavo ne todėl, kad ji buvo gauta gynybos iniciatyva, o nurodant konkrečius motyvus, todėl nuteistojo kasacinio skundo užuominos į Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą „priemonių lygybės principą“ bei Europos žmogaus teisių teismo sprendimą byloje Bönisch prieš Austriją neturi jokio pagrindo.“³³

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-2/2005 [interaktyvus]. <http://www.lat.lt/Default.aspx?item=tn_liteko&lang=1>. [žiūrėta 2011-02-02].

Specialių žinių panaudojimas baudžiamojo proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo kontekste

Tokie baudžiamojo proceso principai kaip *rungtyniškumo, lygia-teisiškumo, teisės į gynybą, nekaltumo prezumpcijos bei nešališkumo* yra tiesiogiai susiję su įtariamojo, kaltinamojo ir nuteistojo gynybos teisių užtikrinimu, pvz., teisė apklausti ekspertus ir specialistus, teisė prašyti skirti teismo ekspertizę, teikti skundus dėl jų parodymų išsamumo bei pagrįstumo priimant teismo sprendimą. Teisė būti išklausytam – tai ne tik galimybė pateikti įrodymus savo naudai ir žinoti visus įrodymus tiek asmens naudai, tiek jo nenaudai, tačiau ir teisė užduoti klausimus gynybos ir kaltinimo specialistams bei ekspertams. Atsižvelgiant į tai, kad įrodymų priimtinumą ir vertinimą klausimas yra nacionalinių teismų diskrecija, teisė įvertinti, ar tam tikri specialistai arba ekspertai turi būti pakviesti ir apklausti, taip pat priklauso teismams, vadinasi, ši kaltinamojo ir nuteistojo teisė nėra absoliuti. Kai kaltinamasis ar nuteistasis skundžiasi, kad negali pateikti klausimų specialistams ir ekspertams, jis turi įrodyti, kodėl vieno ar kito eksperto specialisto iškvietimas ir apklausimas bei jo duoti parodymai gali būti svarbūs siekiant byloje nustatyti tiesą. Kartu pažymėtina ir tai, kad pagal baudžiamojo proceso įstatymą teismas, vertindamas bei sprenddamas bylos nagrinėjimo teisme gynėjų, kaltinamųjų ir nuteistųjų prašymus, vadovaujasi tuo, ar pateiktas prašymas turi reikšmės išsamiai ir nešališkai ištiriant bylos aplinkybes.

Kaltinamojo teisės yra numatytos BPK 22 straipsnyje, tarp kurių kaltinamasis turi teisę: <...> susipažinti teisme su byla (taip pat ir su specialiu atliktų objektų tyrimų ar ekspertizės aktų rezultatais); pateikti prašymus (dėl specialių žinių panaudojimo tikslingumo ir būtinumo); pareikšti nušalinimus (ekspertui ar specialistui); teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant (kurie susiję su specialių žinių panaudojimu); nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus (ekspertams ir specialistams); duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes, susijusias su specialių žinių formų panaudojimu ir jų rezultatais. Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos analizė parodė, kad kaltinamasis, siekdamas užtikrinti savo teises, susijusias su specialių žinių panaudojimu tiriant nusikalstamas veikas, dėl kurių jis

kaltinamas, pažymėdavo galimus baudžiamojo proceso dėl jo teisių į gynybą, rungtyniškumo, proceso šalių lygiateisiškumo, išsamumo principų ir pan. pažeidimus.

Prašymai dėl kaltinamojo teisių į gynybą: pvz., „<...> kasatorius teigia, kad byloje pažeistos jo teisės, numatytos BPK bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies „d“ punkte, kadangi į teismo posėdžius nebuvo iškviestas atitinkamos srities specialistas“. Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą, teigė, kad „<...> šis teiginys nepagrįstas. BPK 44 straipsnio 7 dalyje nėra numatyta nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens teisė iškviesti į teismo posėdį specialistą. Tokios teisės nėra ir minėtos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies „d“ punkte, suteikiančiame kaltinamajam teisę iškviesti ir apklausti gynybos liudytojus. Specialistą, kaip numato BPK 270 straipsnio 3 dalis, turi teisę savo iniciatyva iškviesti teismas. Specialisto šaukimą į teismo posėdį reglamentuoja BPK 284 straipsnis. Bylos dokumentų turinys rodo, kad nei BPK, nei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos atitinkamos nuostatos dėl kaltinamojo teisių į gynybą nėra pažeistos.“³⁴

Prašymai dėl kaltinamojo teisių į teisingą procesą, laisvo įrodymų vertinimo, lygiateisiškumo, nekaltumo prezumpcijos ir rungtyniškumo principų užtikrinimo: pvz., „<...> kasatorius teigia, kad teismų sprendimai nepagrįsti ir neteisėti. Apeliacinės instancijos teismas pažeidė teisę išreikalauti įrodymus ir juos vertino neatsižvelgdamas į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimo Nr. 40, 3.1.8 punkto išaiškinimus, kad apkaltinamasis nuosprendis negali būti grindžiamas prielaidomis, o abejonės aiškinaamos kaltinamojo naudai [atmetė jo prašymą atlikti 20 Lt nominalo kupiūros (kurią savo rankose turėjo pareigūnas R. D.) daktiloskopinę ekspertizę].“ Teismas, atmesdamas kasatoriaus skundą dėl šio argumento, pasisakė taip: „<...>BPK 286 straipsnio 1 dalis numato, kad teismas turi teisę paskirti ekspertizę bylos nagrinėjimo teisme dalyvių prašymu arba savo iniciatyva. Ekspertizės skyrimas yra teismo teisė, bet ne pareiga, baudžiamojo proceso įstatymas palieka teismui spręsti, ar reikia ir kada skirti ekspertizę. Apeliacinės instancijos teisme nuteistasis R. A. prašė atlikti daktiloskopinę 20 Lt nominalo kupiūros

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-488/2004).

ekspertizę. Teismas išsamiai išnagrinėjo klausimą dėl daktiloskopinės ekspertizės atlikimo ir motyvuotai atsisakė ją paskirti, gavęs kriminalinio tyrimo skyriaus pateiktą informaciją (2008 m. spalio 15 d.) dėl rankų pėdsakų išlikimo laiko ir, tai, kad šiuo atveju rasti pėdsakų nebus galimybės (T. 2, b. l. 28, 33). Teisėjų kolegija, konstatuoja, kad teismas nutartyje motyvuotai atmetė kasatoriaus prašymą paskirti ekspertizę dar ir todėl, kad kasatoriaus veikos kvalifikavimui nebūtų turėjusi įtakos aplinkybė, kad prie piniginės kupiūros buvo prisilietęs liudytojas R.D. Taigi apeliacinės instancijos teismas, nepaskirdamas daktiloskopinės 20 Lt nominalo kupiūros ekspertizės, BPK 286 straipsnio 1 dalies reikalavimų nepažeidė.³⁵

Pagal BPK 286 straipsnio 1 dalį teismas pats sprendžia, ar tokios žinios yra reikalingos tiriant įrodymus, nustatant bylos aplinkybes, ir turi teisę paskirti ekspertizę savo iniciatyva arba bylos nagrinėjimo dalyvių prašymu. Teismas privalo patenkinti prašymus, jeigu išaiškintinos aplinkybės turi reikšmės bylai, tačiau teismas turi teisę atmesti tuos prašymus, kuriais prašoma išaiškinti aplinkybes, jau nustatytas surinkta bylos medžiaga, arba nustatyti faktus, neturinčius esminės reikšmės arba ryšio su byla. Tai, ar bylos nagrinėjimo dalyvių prašymus tenkinti, ar juos atmesti, yra teismo prerogatyva (BPK 270 straipsnio 2 dalis). Pvz., „<...> nuteistasis A. J. K. tvirtino, kad apeliacinės instancijos teismas, atmesdamas jo (turėtų būti – gynėjo) prašymą atlikti įrodymų tyrimą ir paskirti kompleksinę teismo medicinos bei teismo balistikos ekspertizę, suvaržė jo teises, numatytas BPK 10 straipsnio 2 dalyje, 22 straipsnio 3 dalyje. Kasatoriaus teigimu, apeliacinės instancijos teisme apklaustas teismo medicinos specialistas negalėjo išsamiai atsakyti į jo pateiktus klausimus ir tik išdėstė prielaidas, nes teismo medicinos specialistas nėra balistas, todėl jis negalėjo atsakyti dėl šūvio krypties ar buvusio atstumo. Teismas atmesdamas nuteistojo skundą nurodė, kad „<...> Iš baudžiamosios bylos medžiagos matyti, kad apeliacinės instancijos teismo 2008 m. lapkričio 27 d. posėdyje nuteistojo A. J. K. gynėjas pareiškė prašymą atlikti įrodymų tyrimą ir paskirti kompleksinę teismo medicinos bei teismo balistikos ekspertizę tam, jog būtų išiaiškinta, kokia sužalojimo metu buvo nukentėjusiojo ir nuteistojo padėtis, koks atstumas

³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-234/2009).

šūvio metu buvo tarp nuteistojo ir nukentėjusiojo, kokia buvo šūvio kryptis. Apeliacinės instancijos teismas, išklausęs procesų dalyvių nuomonės dėl šio nuteistojo gynėjo prašymo, vadovaudamasis BPK 324 straipsnio 6 dalies nuostatomis, nutarė atlikti įrodymų tyrimą ir apklausti nukentėjusįjį bei nuteistąjį, į teismo posėdį iškviesti ekspertą, surašiusį specialisto 2007 m. spalio 26 d. išvadą Nr. G 2534/07 (03), pareikalauti nukentėjusiojo L. S. asmens ligos istorijas, o dėl pareikšto gynėjo prašymo spręsti vėliau. Apeliacinės instancijos teismo 2008 m. gruodžio 18 d. posėdyje ekspertas D. V., susipažinęs su jam pateiktais L. S. medicinos dokumentais, apžiūrėjęs nukentėjusįjį L. S., parodė, kad <...>. Vadinasi, apeliacinės instancijos teisme paaiškinimus davęs ekspertas atsakė į visus nuteistojo gynėjo prašyme ekspertui pateiktus klausimus. Todėl apeliacinės instancijos teismas, nutartyje nurodęs, kad „posėdžio metu ekspertas paaiškino tam tikras aplinkybes, pakanka duomenų priimti procesinį sprendimą“, nuteistojo gynėjo prašymą paskirti kompleksinę teismo medicinos ir teismo balistikos ekspertizę motyvuotai atmetė.³⁶

Šiuo klausimu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose įtvirtintas nuostatas. Šis teismas, nebūdamas ketvirtosios instancijos teismu, nėra linkęs vertinti nacionalinių teismų darbo, t. y. ar nacionaliniai teismai tinkamai nusprendė nekviesti tam tikrų gynybos ar kaltinamojo specialistų, ekspertų ir tik labai retais atvejais patvirtina šiuo pagrindu esant Europos žmogaus teisių konvencijos pažeidimą. Pvz., „Doorson v. Netherlands byloje nacionalinio teismo atsisakymas pakviesti gynybos nurodytą ekspertą, kuris duotų parodymus dėl liudytojų nepatikimumo, nebuvo pripažintas Konvencijos pažeidimu remiantis tuo, kad tokio eksperto parodymai nebūtų buvę svarbūs bylai, nes panašią išvadą jau buvo pateikęs kitas ekspertas.“³⁷ Tačiau visai priešingos nuomonės „Teismas buvo *Elsholz v. Germany* byloje, kurioje nebuvo psichologinės vaiko požiūrio ekspertizės, sprendžiant itin jautrų klausimą dėl tėvo galimybės matytis su vaiku, pažeidė teisę į teisingą teismą ir jos trūkumas neleido tinkamai išspręsti bylos. Tačiau vaikų teisių ir teisėtų interesų apsaugos po-

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-299/2009).

³⁷ Štarienė, L., *supra* note 30, p. 274.

žiūriu Teismas suformavo tokią praktiką, kad nacionaliniai teismai, turėdami teisę spręsti dėl konkrečių ekspertų ar ekspertizių reikalavimų, gali patys nuspręsti ir bylą išnagrinėti teisingai nesant tokių ekspertizių, ypač atsižvelgdami į vaiko amžių.³⁸ Teismas, vertindamas rungtyniškumo proceso principo klausimą, vertina tiek asmens, tiek valstybės Europos žmogaus teisių konvencijos dalyvės atliekamus veiksmus. Asmuo negali skųsti dėl negalėjimo užduoti specialistams ir ekspertams klausimų, jei nei jis, nei jo atstovas neparodė jokios iniciatyvos juos iškviešti, nors tų specialistų ar ekspertų parodymai turėtų didelę įtaką priimant sprendimą.

Nuteistojo teisė paduoti apeliacinį skundą su prašymais numatyta BPK 312 straipsnio 1 dalyje, 324 straipsnio 2 dalyje. Ši teisė sudaro teisinę galimybę nuteistiesiems retrospektyviu būdu dar kartą vertinti nusikalstamos veikos aplinkybes ir jas įrodinėti pasitelkiant specialių žinių subjektus³⁹. Pvz., „<...> kasatorė tvirtina, kad teismas nepagrįstai atsisakė tenkinti nuteistosios prašymą atlikti įrodymų tyrimą ir apklausti nukentėjusįjį bei specialistus. Iš apeliacinės instancijos teismo posėdžio protokolo matyti, kad nuteistosios gynėjas teismo posėdžio metu pateikė prašymą atlikti įrodymų tyrimą, iškviešti nukentėjusįjį įvykio vietoje rastų akinių priklausomumui nustatyti bei ekspertus, atlikusius autotechnines ekspertizes, ir specialistą V. M., išklausęs kitų proceso dalyvių nuomonių, nutarė neatlikti įrodymų tyrimo, nes teisme jau buvo išsiaiškinta, kam priklauso akiniai, bei prašomi apklausti asmenys buvo apklausti.“ Teismas, atmesdamas nuteistosios kasacinį skundą, teigė, kad „nepagrįstas kasacinio skundo argumentas, kad byloje esančia specialisto V. M. išvada apeliacinės instancijos teismas nesirėmė tik todėl, kad joje nustatytos aplinkybės buvo palankios nuteistajai ir šis dokumentas neatitinka BPK 90 straipsnio reikalavimų, bei vertino šį dokumentą nesiėmęs priemonių prieštaravimams pašalinti. Iš apeliacinio teismo nutarties motyvų matyti, kad teismas vertino specialisto V. M. atlikto eismo įvykio ir transporto trasologinio tyrimo rezultatus lygindamas juos su kitais bylos duomenimis apie pėsčiojo galimą partrenkimo vietą, nuteistosios vairuojamo automobilio galimą greitį, techniniu požiū-

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis, *supra* note 36.

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-297/2009).

riu įvertintus eismo dalyvių veiksmus.<...> Iš bylos medžiagos matyti, kad konsultacinėje išvadoje esantys duomenys pirmosios instancijos teisme buvo tikrinami apklausiant specialistą V. M. ir prieštaravimai bandomi šalinti paskyrus naują eismo įvykio ekspertizę bei apklausus ekspertą I. G. Nepavykus pašalinti visų prieštaravimų apylinkės teismo nuosprendyje nurodyta, kodėl teismas rėmėsi Lietuvos teismo ekspertizės centro ekspertų išvadomis.⁴⁰

Visiškai pagrįstai nuteistieji įgyvendina savo teises ir siekia teisėto lūkesčio dėl teisingą bylos išnagrinėjimo, nes teismai, priimdami sprendimus dėl neįsisteisėjusių nuosprendžių pagrįstumo, nesilaiko BPK 320 straipsnio 3 dalies reikalavimų nustatytų dėl bylos patikrinimo tiek, kiek to prašoma apeliaciniuose skunduose, ir tik dėl tų asmenų, kurie padavė apeliacinius skundus ar dėl kurių tokie skundai buvo paduoti, taip pat neįvertina ir neatsižvelgia į tai, kad, priimdami procesinius sprendimus, nepanaikina prieštaravimų, esančių jų nagrinėjamosiose bylose, tokiu būdu daro esminius baudžiamojo proceso pažeidimus, kurie sukliudo teismui priimti teisingą sprendimą. Pvz., „<...> Skunde kasatorius nurodo, kad priimti teismų sprendimai yra nepagrįsti – veikos kvalifikavimas pagal BK 129 straipsnio 1 dalį neatitinka byloje nustatytų faktinių aplinkybių. Bylos duomenys nepatvirtina, kad kasatorius bendrininkavo su E. Č. Byloje nenustatytas bendrininkavimo su E. Č. laipsnis ir pobūdis. Eksperto parodymai yra nekonkretūs ir prieštarauja nuosekliems liudytojo R. R., nuteistojo E. Č. parodymams, todėl teismas negalėjo jais remtis“. Teismas tenkindamas nuteistojo kasacinį skundą teigė, kad „<...>nuteistojo E. Č. ir liudytojo R. R. parodymai patvirtino tik vieną aplinkybę – kad, kilus konfliktui tarp S. L. ir K. L., pastarasis stovinčiam S. L. sudavė ne mažiau kaip du smūgius kumščiu į veidą. Priežastinį ryšį tarp šių smūgių ir S. L. mirties galėtų patvirtinti arba paneigti teismo medicininių tyrimų išvados. Tačiau to paties teismo medicinos eksperto išvados ir paaiškinimai visiškai priešaringi. <...> eksperto išvados neinformatyvios, priešaringos ir nei patvirtina, nei paneigia K. L. suduotų smūgių priežastinio ryšio su S. L. mirtimi. Teismai niekaip nevertino eksperto išvados, kad nuo smūgio į veidą kaukolės skliautas nelūžta. Jeigu tikėti tokia išvada, tai pagal

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-202/2009).

*nuosprendžio ir nutarties logiką tektų pripažinti, kad S.L. kraujas po kietaisiais smegenų dangalais išsiliejo nuo K. L. smūgio į veidą, dar nesudavus smūgių, nuo kurių lūžo kaukolės skliautas. Ar tokia smūgio kumščiu į veidą pasekmė įmanoma, kolegija negali pasakyti, nes tam būtinos specialiosios žinios ir kompetencija. Apeliacinės instancijos teismas nepatikrino bylos tiek, kiek to buvo prašoma nuteistojo K. L. apeliaciniame skunde, ir taip padarė esminius BPK reikalavimų pažeidimus, kurie sukliudė teismui priimti teisingą sprendimą.*⁴¹

Kaltinamojo teisių užtikrinimas – nušalinimas: nušalinimas gali būti pareikštas <...> ekspertui ar specialistui (BPK 57 straipsnio 2 dalis). Įstatyme numatyta galimybė pareikšti nušalinimą ekspertui ar specialistui aiškintina tuo, jog pastarieji iš esmės yra atsakingi už baudžiamosios bylos ištyrimą ir išnagrinėjimą ar pagalbą tai darant, ir nors jie nėra valstybės įgalioti atlikti ikiteisminio tyrimo, baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo vykdymo funkcijų, tačiau jų veikla baudžiamajoje byloje yra svarbi – jie viena ar kita forma padeda procesą vykdantiems subjektams išspręsti procesinius klausimus. Antra vertus, kaip ir tie subjektai, kurie atsakingi už baudžiamojo proceso atlikimą, taip ir pastarieji baudžiamajoje byloje, kurioje jie atlieka savo funkcijas, negali būti suinteresuoti bylos baigtimi. Dėl šios priežasties visų šių subjektų nušalinimo pagrindai išdėstyti BPK 58 straipsnyje: dalyvavimas toje pačioje byloje atliekant skirtingas funkcijas (ekspertas toje pačioje byloje jau yra dalyvavęs kaip nukentėjusiojo atstovas); specialisto ar eksperto nekompetentingumas (paaiškėja, kad objekto tyrimą atliekantis specialistas neturi reikiamų specialių žinių ar praktinių įgūdžių atlikti tam tikrus tyrimus ir pan.). Pvz., „<...> Nuteistasis A. K. kasaciniame skunde nurodo, kad teismas rėmėsi neišsamia medicinos specialisto išvada ir atsisakė patenkinti nuteistojo bei jo gynėjo prašymus paskirti medicinos ekspertizę. Be to, kasatorius mano, kad apeliacinės instancijos teismas, posėdyje kaip ekspertą apklausdamas specialistą J. I., padarė baudžiamojo proceso pažeidimą (BPK 285 straipsnis). J. I. ikiteisminio tyrimo metu procese dalyvavo kaip specialistas, todėl negalėjo būti posėdžio metu apklaustas kaip ekspertas. Jo parodymai gauti pažeidžiant BPK 20 straipsnio 4 dalį, todėl nevertintini kaip įrodymai.“

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamajoje byloje (bylos Nr. 2K-402/2006).

Teismas nustatė, kad <...> „Būtinumo skirti ekspertizę nebuvo, nes byloje surinkta pakankamai įrodymų, leidusių nustatyti esmines bylos aplinkybes. Teismas, be kitų bylos įrodymų, savo nuosprendį grindė teismo medicinos specialisto išvada Nr. 6-1447/04/02. Šis procesinis dokumentas atitiko BPK 90 straipsnio reikalavimus. Specialisto išvadą pateikė J. I., turintis specialių medicininių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą. A. K. prašymas skirti teismo medicinos ekspertizę teismo posėdyje buvo apsvarstytas ir atmestas nutartimi, motyvuotai paaiškinant, kodėl teismas nemato būtinybės atlikti šio procesinio veiksmo. Pažymėtina, kad apeliacinės instancijos teismas posėdyje apklausė J. I. apie jo pateiktą išvadą dėl nukenėjusiojo sužalojimo. BPK 284 straipsnio 2 dalyje leidžiama į teismo posėdį šaukti specialistą, kai jo parodymai būtini išvadai paaiškinti ar papildyti. Nei A. K., nei jo gynėjas neprieštaravo, kad J. I. būtų apklaustas, nušalinimas jam nebuvo pareikštas, nagrinėjimo teisme dalyviams buvo suteikta galimybė užduoti klausimus. Aplinkybė, kad specialisto išvadą pateikęs J. I. buvo įvardytas kaip ekspertas, esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu nelaikytina, nes tuo kasatoriaus teisės nebuvo pažeistos.“⁴²

Tiek kaltinamieji, tiek nuteistieji iš esmės savo teises siekia užtikrinti pakankamai aktyviai išreikšdami ir pasisakydami vienu ar kitu nusikalstamos veikos įrodinėjimo klausimu, taip pat ir dėl specialių žinių panaudojimo tikslingumo bei pagrįstumo jų pretenzijos gali būti visiškai nelogiškos ir nepagrįstos tik todėl, kad pastarieji nustatytu teismo nagrinėjimo metu ir laiku savo teisėmis nepasinaudojo. Pvz., „<...> Kasatoriai N. Š. ir Ž. Š. teigia, kad apygardos teismas nepagrįstai rėmėsi telefoninių pokalbių įrašais, nes jie nekonkretūs bei abstraktūs, nepašalintos abejonės, jog jie buvo sumontuoti, ir kad nėra neabejotinai nustatyta, jog šiuose pokalbiuose įrašyti jų balsai.“ Teismas, atmesdamas kasatorių skundus dėl šio jų teiginio, pasisakė taip: „<...> šiuo aspektu pažymėtina ta aplinkybė, kad nagrinėjant bylą apylinkės teisme buvo sprendžiamas klausimas dėl fonoskopinės ekspertizės, tačiau Ž. Š. nesutiko su tokios ekspertizės paskyrimu, N. Š. paliko tai nuspręsti teismui. Apylinkės teismas nusprendė tokios ekspertizės neskirti (T. 3 b. l. 108). Todėl kasatorių argumentas, kad teismas ne-

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-504/2005).

*pagrįstai nepaskyrė fonoskopinės ekspertizės, nors patys suinteresuoti proceso dalyviai, kaip minėta, to neprašė, yra nelogiškas.*⁴³

Nukentėjusysis savo iniciatyva pagal BPK 98 straipsnį gali pateikti dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Pateikti dokumentai turi būti patikrinti ir įvertinti vadovaujantis bendraisiais įrodymų vertinimo kriterijais. Nukentėjusiojo pateikti duomenys nepripažįstami įrodymais, jeigu jie gauti įstatyme tiesiogiai draudžiamu būdu. Teismo medicinos eksperto duota specialisto išvada yra oficialus dokumentas, kuris, neatsižvelgiant į tai, kada jis gautas, teismo turi būti tiriamas ir vertinamas. *Specialisto išvada, gauta nukentėjusiosios prašymu, surašyta teismo ekspertizės įstaigoje dirbančio eksperto, yra oficialus dokumentas, kurį teismas, nepažeisdamas baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų ištyrė ir įvertino*⁴⁴.

Išvados

1. Specialių žinių panaudojimo rezultatai nusikalstamos veikos įrodinėjimo procese gali būti vertinami dvejopai – tai nulemia teismo eksperto ir privataus eksperto teisinio reguliavimo ypatumai.

2. Atlikta teismų praktikos analizė parodė, kad nepagrįsti baudžiamojo proceso nuostatų, susijusių su specialisto išvados ir teismo ekspertizės akto panaudojimu, teiginiai dėl jų „konkuravimo“ įrodinėjimo procese. Šių specialių žinių panaudojimo rezultatai vertinami pagal pagrįstumo ir patikimumo kriterijus, kuriuos galima objektyviai (tiesioginis įrodymų tyrimas) teisminėse proceso stadijose patikrinti ir patikslinti.

3. Specialių žinių panaudojimo reikšmė ir jų įvairiapusiškas (kompleksinis) įrodymų vertinimo procese statusas užtikrina proceso dalyvių teises įgyvendinant teisės į gynybą, nešališkumo, rungtyniškumo, bylos išsamumo bei kitus principus.

4. Specialių žinių panaudojimas ir jų įtaka įrodinėjimo procesui neginčijama, tačiau proceso dalyviai, siekdami pasinaudoti savo tei-

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų 2009 m. birželio 2 ir 30 d. nutartys baudžiamosiose bylose (bylos Nr. 2K-152/2009 ir Nr. 2K-190/2009).

⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-3/2008).

sėmis, iš esmės turi būti aktyvesni dėl specialių žinių panaudojimo, susižinojimo apie atliekamus objektų tyrimus, jų galimybes, priešpriešinių prašymų dėl pakartotinių tyrimų atlikimo, ekspertinių įsitaigų sistemos ir pan.

Literatūra

1. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Girdauskas v. Lithuania, Appl. No. 70661/01, judgment of the 11th of December, 2003.
2. Juozapavičius, A. Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*. 2010, 77.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-294/2009).
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-271/2008).
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-177/2009).
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-504/2005).
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-606/2005).
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-156/2006).
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-383/2006).
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2005).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-511/2005).
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-160/2006).

15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-180/2006).
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-798/2006).
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-279/2008).
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-101/2009).
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2005).
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-279/2008).
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-180/2006).
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-511/2005).
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-101/2009).
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Teismų praktika. 2007, Nr. 27, p. 320-388.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-76/2006).
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-78/2006).
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 28 d. d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-641/2006).
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-252/2005).
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-560/2007).
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-29/2010).

31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-2/2005).
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-185/2008).
33. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2009 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1S-155/2009).
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-156/2006).
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-2/2005).
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-488/2004).
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-234/2009).
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-299/2009).
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-297/2009).
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-202/2009).
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-402/2006).
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-504/2005).
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-152/2009).
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-190/2009).
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-3/2008).

46. Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamajame procese pagrindai*. Vilnius, 1990.
47. Stungys, K. Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai baudžiamajame procese. *Lietuvos advokatūra*. 2006, 1 (19).
48. Štarienė, L. *Teisė į teisingą teismą pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją*. Vilnius, 2010.

Santrauka

Apie specialias žinias, jų sampratą, formas ir panaudojimo svarbą tiek kriminalistikoje, tiek baudžiamajame procese yra atlikta daug mokslinių darbų, tačiau šiame straipsnyje siekiama apibendrinti nacionalinę teismų praktiką, įvardyti specialių žinių panaudojimo įtaką tiek proceso dalyvių teisių apsaugos, tiek baudžiamojo proceso principų užtikrinimo atžvilgiu, tiek nusikalstamos veikos įrodinėjimo teisme dėsningumus ir diskusinius aspektus, kartu įvertinant Europos Žmogaus Teisių teismo jurisprudenciją.

Atlikta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos analizė parodė tokias specialių žinių panaudojimo įrodinėjimo procese tendencijas *įrodomųjų duomenų sąsajumo (liečiamumo) požiūriu*, kurias galima suskirstyti į tokias grupes:

- 1) specialių žinių rezultatų įtaka nusikalstamos veikos kvalifikavimui;
- 2) specialių žinių formų „konkuravimo“ įrodinėjimo aspektai (specialisto išvada ar ekspertizės aktas);
- 3) specialių žinių įtaka vertinant tiesioginius ir netiesioginius įrodymus.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos analizė atskleidė baudžiamojo proceso principų užtikrinimo/pažeidimo aspektus, kuriems įtaką gali daryti specialių žinių taikymo tiek teisinis reguliavimas, tiek teisės normų, susijusių su specialių žinių panaudojimu baudžiamajame procese, interpretacija žmogaus teisių apsaugos kontekste.

Kasatoriai dažnai atkreipia dėmesį į teisės į gynybą, rungtyniškumo, nekaltumo prezumpcijos, nešališkumo ir išsamumo principų galimus pažeidimus, tačiau suformuota teismų praktika parodė, kad pačių kasatorių neaktyvumas įgyvendinant savo teisės ir teisėtų interesus, nulemia nepagrįstas pretenzijas dėl objektų tyrimo ir

ekspertizės paskyrimo. Pvz., teisė apklausti ekspertus ir specialistus, teisė prašyti skirti teismo ekspertizę, teikti skundus dėl jų parodymų išsamumo bei pagrįstumo priimant teismo sprendimą. Teisė būti išklausytam – tai ne tik galimybė pateikti įrodymus savo naudai ir žinoti visus įrodymus tiek asmens naudai, tiek jo nenaudai, tačiau ir teisė užduoti klausimus gynybos ir kaltinimo specialistams bei ekspertams. Atsižvelgiant į tai, kad įrodymų priimtinumą ir vertinimą klausimas yra nacionalinių teismų diskrecija, teisė įvertinti, ar tam tikri specialistai arba ekspertai turi būti pakviesti ir apklausti, taip pat priklauso teismams, vadinasi, ši kaltinamojo ir nuteistojo teisė nėra absoliuti.

Nemažai diskusijų sukelia privatus eksperto teisinis reguliavimas ir jo darbo rezultatų nepripažinimas kaip specialisto išvada ar atliktos ekspertizės aktu, o jo pateiktos konsultacinės išvados vertinimas yra teismo prerogatyva – įtraukti kaip įrodymų šaltinį ir vertinti įrodymų viseto kontekste. Privatus eksperto vaidmuo baudžiamajame procese yra aiškiai nustatytas Teismo ekspertizės įstatymu, tačiau šalių lygiateisiškumo ir rungtyniškumo principų atžvilgiu būtina tobulinti teisinės nuostatas, siekiant pašalinti įmanomai realius šių principų pažeidimus.

SVARBESNI ĮRODINĖJIMO PRIVERČIAMŪJŲ MEDICINOS PRIEMONIŲ TAIKYMO PROCESE KLAUSIMAI TEORIOJE IR TEISMŲ PRAKTIKOJE

Jolanta Zajančkauskienė*

Įvadas

Baudžiamojo proceso diferenciaciją, kaip ir visą baudžiamąjį procesą, visų pirma lemia Konstitucija. Konstitucinio Teismo doktrina¹ pagrindžia specifinės baudžiamojo proceso rūšis (formas). Diferencijuotu baudžiamojo proceso teisinių santykių reguliavimu negali būti paneigtos ir iš Konstitucijos kylančios baudžiamojo proceso dalyvių teisės arba jų įgyvendinimas pasunkintas taip, kad taptų neįmanomas. Baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo bei kitų valstybės institucijų

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentė.

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.

(pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais².

Konstitucinė doktrina dėl asmenų lygiateisiškumo principo leidžia pagrįsti, kodėl baudžiamojo proceso įstatyme asmenims, kurių atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, įtvirtinamas ir taikomas specifinis teisinis reguliavimas³.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) atskiroje struktūrinėje dalyje (XXIX skyrius) įtvirtinama specifinė baudžiamojo proceso forma – priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas – baudžiamojo proceso institutas, apimantis keletą tarpusavyje glaudžiai susijusių teisės normų, nustatančių tam tikrus nusikalstamos veikos tyrimo ir bylos nagrinėjimo teisinius ypatumus. Specifinis teisinis reguliavimas sudaro sąlygas ir tam tikram įrodinėjimui šios kategorijos baudžiamosiose bylose.

Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese įrodinėjimas vyksta keliomis kryptimis: nustatoma, ar padaryta veika turi tam tikrą nusikalstamos veikos požymių, t. y. įvykdyta tam tikru laiku, tam tikroje vietoje, tam tikru būdu, ir nustatomos kitos aplinkybės; įrodinėjama, kad būtent šis asmuo padarė šią nusikalstamą veiką; renkami, tikrinami ir vertinami duomenys, apibūdinantys asmenį, kuris įvykdė nusikalstamą veiką (duomenys apie asmens psichikos būklę, jo elgesį tiek prieš veikos padarymą, tiek ir po to), nustatomas nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis, siekiant užtikrinti galimą jos atlyginimą.

Tokias esmines įrodinėjimo kryptis lemia įrodinėtinos aplinkybės, kurios, skirtingai nei su aplinkybėmis, įrodinėtinomis baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų, padarytų pakaltinamų asmenų, yra apibrėžtos BPK 395 straipsnyje.

Šiame darbe nagrinėjami įrodinėjimo klausimai, susiję su pakaltinamumu, kalte, asmens psichikos būklės nustatymu, proceso duomenų gavimu atliekant apklausą su asmeniu, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas,

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118-1, 156-1 straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317-1 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.

³ Zajackauskienė, J. Der Strafprozess mit Teilhabe von Menschen mit Behinderungen. *Jurisprudencija*. 2010, 1 (119): 331–349.

bei žalos atlyginimu. Siekiama apžvelgti, kaip minėti klausimai sprendžiami Lietuvos teismų praktikoje. Darbe tiek įstatymo nuostatos, tiek moksliniai teiginiai iliustruojami atsitiktinės atrankos būdu parinktais teismų praktikos pavyzdžiais.

Pakaltinamumas, kaltė

Kaip ir bendra tvarka tiriamų nusikalstamų veikų ir nagrinėjamų baudžiamųjų bylų metu, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese turi būti įrodinėjami objektyvieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai: baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės, pavojinga veika, nusikalstamos veikos dalykas, nusikalstamos veikos padarymo būdas, jos padarymo laikas, vieta ir priemonės, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, veikos padariniai, priežastinis padarytos veikos ir kilusių pavojingų padarinių ryšys ir kt.

Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese ypatingą svarbą įgauna požymių, apibūdinančių nematomą nusikalstamos veikos pusę, priskiriamų prie subjektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių, įrodinėjimas. Išskirtinas pakaltinamumas ir kaltė.

Teisinėje doktrinoje įvardijamos kelios „kaltės sampratų“ teorijos. *Psichologinėje kaltės sampratoje* kaltės esmė nustatoma pagal subjektyvų psichikos kaltininko santykį su veika. Kaltės sąvoką ši samprata identifikuoja su psichikos aplinkybėmis, ir todėl tyčių ir neatsargumą traktuoja kaip kaltės rūšis. *Franko* pagrįsta „norminė kaltės teorija“ psichikos aplinkybių norminiame vertinime kaltės esmę mato per valios formavimosi ir jos pasireiškimo pasmerkimą. Norminė kaltės sąvoka yra visuotinai pripažinta, tačiau nesutariama dėl klausimo, iš kokių elementų susideda kaltė. Kompleksinė kaltės sąvoka baudžiamojoje teisėje apima pakaltinamumą, tam tikrais atvejais – specialius kaltės požymius, kaltės formą, neteisėtumo suvokimą ir (negatyviai) kaltę šalinančių pagrindų nebuvimą⁴.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 2 straipsnio 3 dalyje pasakyta, kad „asmuo atsako pagal baudžiamąją įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalau-

⁴ Wessels, J. *Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 130.

ti įstatymus atitinkančio elgesio“. BK neapibrėžia „kaltės sąvokos“. Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje kaltė apibrėžiama kaip asmens, padariusio pavojingą veiką, vidinis (psichikos) santykis su objektyviaisiais nusikalstamos veikos sudėties požymiais⁵, o būtina kaltės sąlyga laikomas pakaltinamumas⁶.

Pakaltinamumas yra preziumuojamas, kol neatsiranda pagrindo manyti priešingai. Tačiau reikia įrodinėti asmens nepakaltinamumą, t. y. kad darydamas pavojingą veiką asmuo dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti daromos veikos pavojingumo arba valdyti savo poelgio. Jei asmuo pripažįstamas nepakaltinamu, jis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, t. y. laikomas nekaltu. **Todėl kaltės ir jos formos klausimai nesprendžiami, kai asmuo yra nepakaltinamas**⁷ (BK 17 str.). Antai pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų nutartyse buvo nustatyta, kad N. R. viešoje vietoje – autobuse, kuriame, be nukentėjusiojo V. L., buvo kitų asmenų, jų akivaizdoje ginčo su V. L. metu pasielgė įžūliai – iš dujinio pistoleto iššovė jam į veidą ir taip pademonstravo nepagarbą aplinkiniams bei aplinkai; dėl to V. L. buvo padarytas nežymus sveikatos sutrikdymas bei sutrikdyta visuomenės rimtis ir tvarka: autobuse buvę keleiviai – vaikai, pabūgę išsilakstė, o autobusas laiku neišvyko numatytu maršrutu. Įrodytos nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės visiškai atitinka visus būtinus BK 284 straipsnio 1 dalyje numatytos veikos

⁵ Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2009, p. 352.

⁶ Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006, p. 326.

⁷ „Skirtingai nuo Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje priimto socialine psichologine kaltės teorija paremto mokymo, kad asmens pakaltinamumas yra tyčios ar neatsargumo sąlyga, norminės kaltės teorijos požiūriu tam tikrais atvejais nepakaltinamas asmuo arba nesuvokiantis daromos veikos socialinės teisinės reikšmės gali elgtis tyčia (bet nekaltai). Be abejoj, tai visų pirma susiję su kiek kitokia tyčios samprata. Laikoma, kad tyčiai konstatuoti pakanka, kad asmuo suvoktų savo elgesio aplinkybes ir siektų jas realizuoti. Savo poelgio socialinės reikšmės suvokimas nesiejamas su tyčia. Pvz., gali būti laikoma, kad seksualinis maniakas išžagina auką tyčia, jei jo suvokime atsispindi realios elgesio aplinkybės ir jis nori (siekia) prievarta patenkinti savo aistrą su auka. Kitas dalykas, jei jis, taip elgdamasis, dėl psichikos sutrikimo nesugeba suvokti savo elgesio socialinės prasmės (žalingumo) arba pasirinkti teisėto elgesio varianto (pvz., atsispirti lytiniam potraukiui), jis gali būti pripažintas nepakaltinimu, tuo pačiu nekaltu dėl tyčinio poelgio“. Bikelis, S. *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė 01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 47.

sudėties objektyviusius požymius. Aukščiausiojo Teismo Teisėjų kolegija konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismas, patikrinęs pirmosios instancijos teismo nutarties teisingumą, padarė pagrįstas ir motyvuotas išvadas apie tai, jog *N. R.* įvykdė BK 284 straipsnio 1 dalyje numatytą baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką.

Šioje byloje buvo nenustatytas nusikalstamos veikos subjektyvusis požymis – tyčia pažeisti viešąją tvarką. Tačiau tai nereiškia, kad taip buvo netinkamai taikytas baudžiamasis įstatymas. Tik pakaltinamas asmuo gali būti pripažįstamas kaltu tyčia ar dėl neatsargumo padaręs nusikalstamą veiką. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese, kaip minėta, įrodinėtinos aplinkybės yra numatytos BPK 395 straipsnyje. Be to, bylą išnagrinėjęs teismas, priimdamas nutartį, turi išspręsti šiuos klausimus: ar padaryta baudžiamojo įstatymo uždrausta veika; ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padarė asmuo, kurio byla nagrinėjama; ar baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką tas asmuo padarė būdamas nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas; ar po nusikalstamos veikos padarymo tam asmeniui sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti ir ar tai nėra laikinas psichikos sutrikimas, dėl kurio reikia tik atidėti bylos nagrinėjimą; ar taikytina priverčiamoji medicinos priemonė ir būtent kokia (BPK 401 str. 2 d.). Kaip tik šias aplinkybes nustatinėjo ir šiuos klausimus sprendė aptariamoje byloje pirmosios instancijos teismas bei jo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą pagal apeliacinius skundus patikrinęs apeliacinės instancijos teismas. Tai gi nustatyta, kad *N. R.*, darydama baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, buvo nepakaltinama. Dėl to BK 98 straipsnio pagrindu *N. R.* paskirta priverčiamoji medicinos priemonė⁸.

Jei priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas skirtas **asmeniui, kurio psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo ir dėl jų asmuo nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti, kaltės klausimas** bus svarstomas atnaujinus procesą asmeniui, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė (406 str. 1 d.). Pavyzdžiui, vienoje iš bylų buvo nustatyta, kad *S. K.* nusikaltimo padarymo metu suvokė savo veiksmų esmę ir galėjo juos valdyti. Bylą nagrinėjant teisme buvo pateiktas teismo psichiatrijos ekspertizės aktas,

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-456/2009).

kuriame konstatuota, kad S. K. dėl savo psichikos sutrikimų nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti (proceso metu). Paašikėjus šiai aplinkybei, teismas perėjo į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Ištyręs byloje surinktus duomenis, teismas konstatavo, kad S. K. padarė nusikaltimą, numatytą BK 183 straipsnio 2 dalyje, tačiau jai po šios veikos padarymo sutriko psichika, dėl to ji negali suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti, todėl, vadovaujantis BPK 403 straipsnio 1 dalies 3 punktu, bylos nagrinėjimą sustabdė ir taikė BK 98 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatytą priverčiamąją medicinos priemonę – ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis. *Šioje proceso stadijoje nebuvo sprendžiamas S. K. kaltės klausimas, nes ji negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, tačiau tik konstatavęs, kad padaryta nusikalstama veika, teismas gali paskirti priverčiamąją medicinos priemonę.*

Nagrinėjamoje byloje sprendimas dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo nereiškė proceso užbaigimo galutiniu sprendimu. BPK 406 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „jeigu asmenį, kuriam po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to buvo taikyta priverčiamoji medicinos priemonė, gydytojų komisija pripažįsta pasveikusiu, teismas šio Kodekso 405 straipsnyje nustatyta tvarka priima nutartį panaikinti taikytą priverčiamąją medicinos priemonę ir nusprendžia, ar bylą perduoti ikiteisminiam tyrimui atlikti ar perduoti į teismą bendra tvarka, ar pasiūsti asmenį toliau atlikti bausmę“. S. K. bausmė nebuvo paskirta, tačiau byla su kaltinamuoju aktu buvo perduota teismui ir jame nagrinėjama, todėl, pripažinus, kad S. K. yra pasveikusi, byla vėl turės būti nagrinėjama teisme. Tuomet ir bus sprendžiamas S. K. kaltės klausimas ir bausmės paskyrimas⁹.

Priešingai, asmuo, būdamas **riboto pakaltinamumo būsenos**, nors ir nevisiškai, bet suvokia daromos veikos pavojingumą, todėl atsako už padarytą nusikalstamą veiką pagal baudžiamąjį įstatymą (BK 18 str.). Ribotas pakaltinamumas (BK 18 str. 1 d.), kaip ir nepakaltinamumas, remiasi dviem kriterijais: juridiniu ir medicininio¹⁰. Juridinis kriterijus išreikštas žodžiais: „negalėjo visiškai suvokti pa-

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-439/2010).

¹⁰ Apie medicininį riboto pakaltinamumo kriterijų žiūrėkite Dembinskas, A. *Psichiatrija*. Vilnius: Vaistų žinios, 2003, p. 672.

vojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“, o medicininis – „dėl psichikos sutrikimo“. Juridinis kriterijus nurodo, kad asmuo, darydamas nusikalstamą veiką, suvokia daromos veikos pavojingumą, tačiau suvokimas yra ne toks kaip kitų asmenų, neturinčių psichikos sutrikimų. „Daroma išvada, kad apskritai asmuo suvokė daromos veikos pavojingumą ir turi atsakyti už padarytą veiką.“¹¹ Asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis BK 59 straipsniu, arba jis gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir jam taikomos BK 67 straipsnyje numatytos baudžiamojo poveikio priemonės arba BK 98 straipsnyje numatytos priverčiamosios medicinos priemonės (BK 18 str. 2 d.). Asmuo, padaręs sunkų arba labai sunkų nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis BK 59 straipsniu (BK 18 str. 3 d.). Todėl, ribotai pakaltinamą asmenį atleidus nuo baudžiamosios atsakomybės ir jam pritaikius priverčiamąją medicinos priemonę, teismo nutartyje turi būti nurodyta įrodytomis pripažintos nusikalstamos veikos aplinkybės, įrodymai, kuriais grindžiama tokia teismo išvada, konstatuotas nusikalstamos veikos padarymo faktas (BK 18 str. 2 d., BPK 401 str., 403 str. 1 d. 2 p.).

Nusikalstamą veiką padariusio asmens psichikos būklė

Nusikalstamą veiką padariusio asmens psichikos būklė priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese patikrinama, nustatoma ir įvertinama tik paskyrus teismo psichiatrijos ekspertizę, gavus ekspertizės aktą ir išklausus eksperto išvados teisiamaajame posėdyje.

Antai vienoje baudžiamojoje byloje buvo gautas psichiatrijos ligoninės GKK aktas. Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija atkreipė dėmesį, kad *psichiatrijos ligoninės GKK aktas nėra ekspertizės aktas baudžiamojo proceso (BPK 88 str.) prasme*. Jis buvo surašytas kaip dokumentas, M. B. gydantiems gydytojams nusprendus, kad M. B. iš psichiatrijos ligoninės turi būti perkeltas į ekspertinį skyrių

¹¹ Piesliakas, V., *supra* note 5, p. 346–347.

tyrimui užbaigti. Ekspertizę atlikti nagrinėjamoje byloje buvo skirta VTPT Utenos ekspertinio skyriaus ekspertams. Psichiatrijos ligoninės gydytojų komisijai proceso metu nebuvo pavesta atsakyti į ekspertams pateiktus klausimus. Ekspertų surašytame ekspertizės akte, be kitų duomenų, buvo analizuota ir *M. B.* gydymo psichiatrijos ligoninėje istorija. Žemesnės instancijos teismai rėmėsi Utenos ekspertinio skyriaus ekspertų pateiktomis išvadomis, kuriose *M. B.* sveikatos būklė iš dalies buvo vertinta kitaip nei psichiatrijos ligoninės GKK akte. Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija konstatavo, kad tai nėra esminis BPK pažeidimas. BPK tokioje situacijoje neįpareigoja bylą nagrinėjantį teismą privalomai skirti naują ekspertizę. Jei teismas nusprendžia, kad ekspertizės aktas neturi jokių esminių trūkumų, tokiu aktu yra vadovaujama kaip įrodymu, jo patikimumas neprivalo būti tikrinamas skiriant naujas, pakartotines ekspertizes¹².

Pasiūsti asmenį teismo psichiatrijos ekspertizei leidžiama tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, rodančių, kad kaip tik šis asmuo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, dėl kurios atliekamas tyrimas (396 str. 1 d.). Tai reiškia, kad turi būti nustatytas nusikalstamos veikos objektas, objektyvioji pusė, subjektas.

Asmuo atiduodamas į ekspertizės įstaigą, vadovaujantis BPK 141 (*Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą*) straipsnio nuostatomis. Šis straipsnis nustato skirtingą atidavimo į ekspertizės įstaigą tvarką, atsižvelgiant į tai, ar asmuo yra suimtas, ar ne. Suimtas asmuo į ekspertizės įstaigą ikiteisminio tyrimo metu atiduodamas prokuroro nutarimu, bet laikantis paskirto suėmimo termino. Asmuo, kuris nėra suimtas, atiduodamas ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Asmuo gali būti laikomas ekspertizės įstaigoje iki ekspertizės akto pateikimo prokurorui ar teismui. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų Senato 2004 m. gruodžio 30 d. nutarimas Nr. 50 „*Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą*“ patikslina, kad atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą nėra kardomoji priemonė suėmimas, todėl asmeniui turi būti nustatomas konkretus laikymo ekspertizės įstaigoje terminas.

Be BPK 141 straipsnio taikymo, sprendžiant nesuimto asmens atidavimo į stacionarią psichikos sveikatos priežiūros įstaigos klau-

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-315/2008).

simą, turi būti taikytinas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnio 1 dalies e punktas, kuris leidžia apriboti fizinio asmens judėjimo laisvę, kai „*teisėtai sulaikomas psichiškai nesveikas asmuo*“. Šio straipsnio e punkto turinį atskleidžia Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kurioje pabrėžiama, kad norint izoliuoti asmenį nuo visuomenės dėl esamo ar tariamo psichikos pažeidimo, „*psichikos sutrikimas turi būti tokios rūšies ar laipsnio, kuris užtikrina priverstinio izoliavimo būtinybę*“, ir kurią konstatuoti gali tik „*objektyvi medicininė ekspertizė*“¹³. Remiantis BPK, nesuimtas asmuo atiduodamas į ekspertizės įstaigą stacionariai ekspertizei atlikti, priėmus du sprendimus:

- teisėjo nutartimi skirti stacionarią teismo psichiatrijos ekspertizę;
- paskyrus minėtą ekspertizę, teisėjas priima nutartį atiduoti asmenį į psichikos sveikatos priežiūros įstaigą teismo psichiatrijos ekspertizei atlikti.

Spręsdamas stacionarios teismo psichiatrijos ekspertizės skyrimo klausimą, teisėjas (teismas) privalo atlikti mažiausiai šiuos veiksmus: išnagrinėti medicinos dokumentus, kuriuose pateikiama informacija apie asmens psichikos sveikatą nusikalstamos veikos padarymo momentu bei proceso metu; jei nėra išskirtinių aplinkybių, iš pradžių paskirti ambulatorinę teismo psichiatrijos ekspertizę, jei ji nebuvo atlikta¹⁴.

Nagrinėjamu aspektu teisinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys ir į ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikiamų duomenų (įrodymų) leistinumą. Konstitucijos 22 straipsnyje nustatyta: „*Žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas. Asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susižinojimas neliečiami. Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninę ir šeimyninį gyvenimą, kėsinosi į jo garbę ar orumą.*“ Privatus žmogaus gyvenimas – tai individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeiminei padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais as-

¹³ *Winterwerp v. the Netherlands* Judgment of 24 October 1979, no. 6301/73.

¹⁴ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 435.

menimis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, *jo fizinė bei psichikos būklė, sveikata, (pabraukta aut.)* garbė, orumas ir kt. Konstitucijoje yra įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas, iš kurio kyla asmens teisė į privatumą¹⁵. Taigi informacija, susijusi su asmens fizine ar psichikos būkle, sveikata yra privataus gyvenimo ir teisės į privatumą dalis. Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalies nuostata „informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“, taip pat 4 dalies nuostata „įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinimosi į jo garbę ir orumą“ yra vienos svarbiausių asmens privataus gyvenimo neliečiamybės garantijų.

Pritariama literatūroje išreikštam apgailestavimui, kad Lietuvoje baudžiamojo persekiojimo institucijos dokumentus, kuriuose pateikiama informacija apie asmens psichikos sveikatą, į baudžiamąjį procesą įprastai įtraukia BPK 97 straipsnio tvarka¹⁶. Šis straipsnis išdėstytas I dalyje „Bendrosios nuostatos“, ir jame bendriausia prasme yra nustatytas procesinis duomenų, reikalingų nusikalstamoms veiksoms tirti ir baudžiamajai bylai nagrinėti, rinkimo būdas. Pažymėtina, kad pagal Konstituciją įstatymų leidėjas turi pareigą įstatymu nustatyti tokius duomenų (įrodymų) rinkimo būdus ir jų rinkimo tvarką, kad daiktų ir dokumentų, turinčių informacijos apie privatų asmens gyvenimą, būtų reikalaujama tik esant motyvuotam teismo sprendimui¹⁷. Remiantis Konstitucinio teismo doktrina, darytina išvada, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras neturi teisės

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.

¹⁶ Merkevičius, R., *supra* note 14, p. 436, 822.

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *op. cit.*

reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius informacijos apie privatų asmens gyvenimą (jo fizinę bei psichikos būklę, sveikatą), be motyvuoto teismo sprendimo.

Apibendrinant teisinėje literatūroje išdėstytas nuostatas, konstatuojama kad pagal sukeliamus padarinius asmens likimui, daug reikšmingesnis yra teismo psichiatrinės ekspertizės skyrimo procesas nei jo atidavimas į ekspertizės įstaigą. Tai patvirtina ir ikiteisminio tyrimo teisėjų praktika, kuri atidavimą į ekspertizės įstaigą laiko „mechaniniu veiksmu“. Kita vertus, teismo posėdyje, spręsdamas asmens atidavimą į sveikatos priežiūros įstaigą klausimą, teisėjas dar kartą privalo patikrinti sprendimo skirti teismo psichiatrijos ekspertizės pagrįstumą ir teisingumą. Neabejojama, kad nesant pagrįstumo ir teisingumo, teisėjas turi teisę nuspręsti nevykdyti šios nutarties¹⁸.

Teismo psichiatrijos ekspertizės, kaip ir kitų rūšių teismo ekspertizių, atlikimas reglamentuojamas **Teismo ekspertizės įstatyme**¹⁹. Taip pat atlikimo tvarka reguliuojama pagal **Psichikos sveikatos priežiūros įstatymą**²⁰ ir **Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatus**²¹. Pati šių ekspertizių darymo tvarka nustatyta **Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatuose**²².

*Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie SAM 2010 m. ataskaitos duomenimis iš viso baudžiamosiose bylose atliktos 1028 teismo psichiatrijos, psichologijos ekspertizės. Iš jų 794 įtariamiesiems, kaltinamiesiems, nuteistiesiems. Be to, atliktos 2620 psichiatrijos bei 323 psichologijos specialistų išvados, konsultacijos (įtariamiesiems, kaltinamiesiems, nuteistiesiems)*²³.

Teismo psichiatrijos ekspertizė – tai teismo ar teisėjo paskirtas proceso veiksmas, kai, siekiant atsakyti į specialius teismo psichiatrinė žinių reikalaujančius klausimus, teismo psichiatras ekspertas

¹⁸ Merkevičius, R., *supra* note 14, p. 437–439.

¹⁹ *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 112-4969.

²⁰ *Valstybės žinios*. 1995. Nr. 53-1290 (su pakeitimais ir papildymais).

²¹ *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 71-3252.

²² *Valstybės žinios*. 2003. Nr. 82-3767.

²³ Lietuvos Respublikos valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie SAM 2010 m. statistinės ataskaitos forma Nr. 46-sveikata metinė.

atlieka turinčius teisinės reikšmės asmenų psichikos būklės tyrimus ir jų rezultatus fiksuoja ekspertizės akte (Nuostatų 2 p.)²⁴.

Teismo psichiatrijos uždaviniai, svarbiausi priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesui yra: įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos būseną, nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti (3.1. p.); įvertinti asmenų, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika, psichikos būklę (3.2. p.); nustatyti, ar įtariamasis, kaltinamasis arba kitas su byla susijęs asmuo dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas sau ar kitiems asmenims (3.3. p.); rekomenduoti, taikyti atitinkamą priverčiamųjų medicinos priemonių rūšį asmenims, pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais (3.4. p.).

Juridinį nepakaltinamumo, riboto pakaltinamumo kriterijų, kaip žinoma, sudaro intelektinis ir valinis požymiai, tai yra, norint nustatyti bent vieną iš jų, reikia išsiaiškinti, ar žmogus, darydamas nusikalstamą veiką, suprato savo veiksmų pobūdį bei reikšmę, ar galėjo juos valdyti. Teismas turi ne tik nustatyti patį teisės pažeidimo faktą, bet ir suprasti, kodėl ir kaip buvo įvykdyta nusikalstama veika, t. y. suprasti vidinius veikos padarymo aspektus: nusikaltėlio motyvus, paskatinusius padaryti nusikalstamą veiką, jo emocinius išgyvenimus, savo nusikalstamų veikų vertinimą ir pan.²⁵ Siekiant išsiaiškinti šiuos dalykus dažnai vien psichiatrijos ekspertizės nepakanka, todėl, be psichiatrijos, dar skiriama ir psichologijos ekspertizė.

Lietuvoje teismo psichologijos, kaip ir psichiatrijos, ekspertizę atlieka Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos (Nuostatų 1 p.). Ją atlieka teismo psichologas ekspertas, kuris ištiria turinčius teisinės reikšmės asmenų psichikos procesų ypatumus, dėsningumus ir struktūrą. Psichologijos ekspertizė yra skiriama asmenims, kurių psichikos sveikata nekelia abejonių. Tais atvejais, kai kyla įtarimų dėl asmens psichikos sveikatos sutrikimų, skiriama kompleksinė teismo psichiatrijos-psichologijos ekspertizė (Nuostatų 2 p.).

Remiantis nurodytais Ekspertizių darymo nuostatais, paminėtini šie teismo psichologijos ekspertizės uždaviniai, svarbiausi pri-

²⁴ Plačiau žr.: Radavičius, L.E. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 70–99.

²⁵ Valickas, J. Psichologinės ekspertizės funkcijos. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35):30.

verčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesui: nustatyti įtariamųjų (kaltinamųjų) gebėjimą, atsižvelgiant į jų protinio išsivystymo lygį, emocinę būseną suvokimo metu bei situacijos ypatumus, teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti apie tai parodymus (4.1. p.); nustatyti individualius psichologinius tiriamojo ypatumus, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui nusikaltimo metu (4.4. p.); nustatyti, kokioje emocinėje būsenoje buvo subjektas nusikaltimo metu ir tos būklės įtaką jo elgesiui (4.5. p.).

Pažymėtina, kad istoriškai teismo psichologijos ekspertizė atsirado kaip sudedamoji psichiatrijos ekspertizės dalis, o psichologas atėjo į teismo procesą kaip kuklus psichiatro pagalbininkas, kurio daromo psichologinio tyrimo tikslas buvo patvirtinti psichiatro išvadai. Šiais laikais psichologijos ir psichiatrijos santykis sprendžiant asmens pakaltinamumo problemą pasikeitė iš esmės, nes psichikos sutrikimas yra tik vienas iš daugelio galimų priežasčių, dėl kurių žmogus gali nesuprasti (arba neteisingai suprasti) situacijos ar nesugebėti valdyti savo veiksmų. Tai gali vykti ir dėl situacijos pobūdžio (pavyzdžiui, sudėtingumo), asmenybės psichikos procesų ypatumų. Tačiau pirmiausia reikia nustatyti patį faktą, kad asmuo nesugebėjo suprasti situacijos ar valdyti savo veiksmų. Šį faktą kaip tik geriau gali nustatyti psichologas, turintis tam būtiną kompetenciją ir taikantis specialius psichologinio įvertinimo metodus. Nustačius, kad asmuo negalėjo pasielgti taip, kaip reikalauja įstatymas, psichologui tenka atsakyti į kitą klausimą – kas lėmė tuos asmens psichologinius ypatumus, dėl kurių jis negalėjo įvykdyti įstatymo reikalavimų²⁶.

Įdomu pažymėti, kad Vokietijoje nepakaltinamumo (BK § 20), riboto pakaltinamumo (BK § 21) ekspertinius tyrimus atlieka psichiatras, turintis papildomą teismo mediko išsilavinimą. Atliekant kompleksinius vertinimus, pirma nustatoma, ar įtariamasis (kaltinamasis) nusikalstamos veikos momentu turėjo psichikos sutrikimų, nulemtų biologinių priežasčių, kurias būtų galima priskirti prie vieno iš BK § 20 išvardytų kategorijų (medicininis kriterijus). Antra, ieškoma atsakymo į klausimą, ar egzistuoja sutrikimo ir padarytos nusikalstamos veikos esminiai priežastiniai ryšiai. Nustatoma, ar sutrikimas panaikino (nepakaltinamumas) ar bent jau smarkiai sutrik-

²⁶ Plačiau žr.: Valickas, G.; Justickis V.; Česnienė, I. Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. *Psichologija*. 2006, 33: 89–100.

dė (ribotas pakaltinamumas) gebėjimą suvokti ir veikti. Atliekant kompleksinį tyrimą, įtariamasis pagal BPK § 81 gali būti ilgiausiai paguldytas šešioms savaitėms į psichiatrijos kliniką stebėti ir pakaltinamumo klausimams įvertinti²⁷.

JAV, kitaip nei daugelyje Europos valstybių, ekspertai dalyvauja baudžiamajame procese šalių iniciatyva. Kaltinimas remiasi savais ekspertais, o gynyba – savaisiais. Įdomių žinių apie ekspertų vaidmenį baudžiamajame procese atrandame JAV Advokatų asociacijos Baudžiamosios justicijos psichikos sveikatos standartuose (*ABA, Criminal Justice Mental Health Standards*). 7 – 1.1. standartas taip ir pavadintas „Psichikos sveikatos bei protinio atsilikimo (silpnaprotystės) specialistų vaidmuo baudžiamajame procese“. Bendriausia prasme šie specialistai apibūdinami kaip asmenys, įgiję atitinkamą visa apimančią, formalizuotą išsilavinimą ir specializuojasi tirdami žmogaus elgesį (*human behavior*). Prie psichikos sveikatos specialistų priskiriami psichiatrai, psichologai, psichiatrijos srities medicinos seserys ir kiti, turintys leidimą (sertifikatą, licenciją) dirbti tokį darbą. Protinio atsilikimo (silpnaprotystės) specialistai – tai žmonių, turinčių protinį atsilikimą, žinovai. Jais gali būti specialaus išsilavinimo pedagogai, kalbėjimo patologijos pedagogai, fiziooterapeutai ir psichikos sveikatos specialistai. Šalys specialistus kviečia dalyvauti teismo procese, kai reikia išspręsti kaltinamojo pakaltinamumo, riboto pakaltinamumo (bausmės sumažinimo), gebėjimo gintis pačiam ir kitus klausimus. Tačiau jų vaidmuo gali skirtis. Išskiriami specialistai – vertintojai, privalantys pateikti objektyvias, nepriklausančias nuo proceso šalių pozicijos, išvadas. Kad vertintojas pateiktų tokią išvadą, jam suteikiama galimybė asmeniškai bendrauti su kaltinamuoju (asmeninis interviu), kadangi trauktinas baudžiamajon atsakomybėn asmuo ir yra pagrindinis psichikos vertinimo šaltinis (7. – 3. 11. standartas). Tuo tarpu 7. – 3. 8. standartas reikalauja, kad visa informacija, kuri bus gauta tokio vertinimo proceso metu, nebūtų pateikta kaltintojo šaliai, iki patys gynybos atstovai oficialiai neinformuos kitos šalies ketinimo „iškelti kaltinamojo psichikos būklės klausimą“. Taip pat įvardijamas ir specialistas – konsultantas, kuris gali padėti kaltinamojo apklausų metu įvertinti kaltinamojo

²⁷ Madea, B., Dettmeyer, B. *Teisės medicinos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 72–73.

sugebėjimą dalyvauti kryžminėje apklausoje, pasiūlyti apklausos strategiją bei taktiką ir kt.²⁸

Be to, Lietuvos priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese neapsiribojama vien tik pačiu teismo psichiatrijos ekspertizės akto pateikimu. Teismo procese **privalo dalyvauti ekspertas (BPK 400 str. 2 d.)**. Jo išvada yra būtinas įrodymas baudžiamojoje byloje. Eksperto nedalyvavimas priverčiamųjų medicinos pobūdžio priemonių skyrimo procese laikytinas esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu. Eksperto dalyvavimas teisme būtinas nepriklausomai, ar ikiteisminio tyrimo metu jis pateikė išvadą.

„(...) *BPK 359 str. 2 d. (pagal 1961 m. LR BPK – patikslinta aut.) nustatyta, kad teisiamajame posėdyje nagrinėjant priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių skyrimą asmeniui, padariusiam pavojingą visuomenei veiką, turi būti išklausoma eksperto išvados apie psichinę kaltinamojo būseną. Nagrinėjant priverčiamųjų medicininio pobūdžio priemonių skyrimą D. G., 1999 m. kovo 2 d. teisiamajame posėdyje ekspertas psichiatras nedalyvavo. Šis BPK 359 str. 2 d. pažeidimas yra laikytinas esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu, sukludžiusiu teismui visapusiškai išnagrinėti bylą. (...)*“²⁹

Galimybė rinkti duomenis (įrodymus), apklausiant asmenį, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas

BPK neįtvirtintas griežtas draudimas atlikti proceso veiksmus su asmenimis, kurių atžvilgiu pradėtas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Kodekso 396 straipsnis skelbia: „Jeigu dėl baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusio asmens psichikos būklės negalima atlikti proceso veiksmų, kuriuose jis dalyvautų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas dėl to surašo protokolą.“ Išplaukia logiška išvada, kad jei psichikos būklė leidžia, galima atlikti bet kokius proceso veiksmus. Įstatymo komentare norma, kurioje įtvirtinta galimybė atlikti proceso veiksmus, aiškinama taip: „*Nepakaltinamas asmuo negali dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kurių atlikimas ir*

²⁸ ABA Criminal Justice Mental Health Standards. Wash., DC. 1989, s. 6–13.

²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. birželio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-358/1999).

rezultatas priklauso nuo psichointelektualių tokio asmens savybių: jis negali būti apklausiamas, suvedamas akistatoj, jam negali būti rodomi asmenys, daiktai ar nuotraukos atpažinimui ir pan.“ Pasak komentaro autorių, galima atlikti tik tokius proceso veiksmus, kurių metu asmens vaidmuo būtų pasyvus, pavyzdžiui, toks asmuo gali būti parodomas nukentėjusiajam, liudytojui, kitam asmeniui atpažinti, iš tokio asmens gali būti paaimami pavyzdžiai lyginamajam tyrimui ir pan.³⁰ Tokie pat argumentai pateikiami komentuojuant 399 straipsnio 2 dalį: „Teisėjas gali nuspręsti pristatyti į teisiamąjį posėdį asmenį, kurio byla nagrinėjama, jeigu pagal eksperto išvadą tam nekliudo šio asmens ligos pobūdis. Šis asmuo gali būti reikalingas teisiamajame posėdyje tais atvejais, kai, pavyzdžiui, būtina parodyti šį asmenį nukentėjusiajam ar liudytojams atpažinti, kai tokio asmens dalyvavimas gali padėti teismui tiksliau įvertinti eksperto išvadą ir t. t. Negalima su tokiu asmeniu atlikti procesinių veiksmų, kurių rezultatas priklauso nuo jo intelektualių, psichologinių ir valinių savybių.“³¹

Vienas iš kriterijų, kuriuo turi būti remiamasi sprendžiant klausimą, ar galima su asmeniu atlikti proceso veiksmus, – jo psichinės-intelektinės savybės. Tačiau reikėtų prisiminti ir dar vieną veiksnį – nepakaltinamumas, ribotas pakaltinamumas yra teisinės kategorijos, siejamos su nusikalstamos veikos padarymo momentu. Psichikos sutrikimo eiga gali būti įvairi. Asmens psichikos būklė gali pagerėti, jis gali net pasveikti. Tokiu atveju negalime atmesti galimybės atlikti proceso veiksmų, kuriuose pastarojo asmens vaidmuo būtų aktyvus, pavyzdžiui, – apklausos.

Sutrikusios psichikos asmenų parodymų leistinumas istorijoje buvo vertinamas įvairiai. Viduramžių Europos „raganų procesuose“ kaltinimą liudyti galėjo būti bet kokie, „dažnai net karščiuojančio asmens parodymai“³², kuriais remiantis buvo nuteisiami ir sudeginami nekalti žmonės. Ir šiais laikais Prancūzijos baudžiamojo proceso

³⁰ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [2 kn.]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 433.

³¹ *Ibid.*

³² Горленко, Е. Е. Вопрос возможности проведения следственных действий с участием лиц с психическими недостатками и о допустимости доказательств, полученных в результате таких следственных действий. *Следователь*. 2001, 6: 29–30.

teisė leidžia psichikos (dvasios) ligonius apklausti kaip liudytojus, vadovaudamasi tuo, kad bet kuriuo atveju galima remtis įrodymų vertinimo principu pagal vidinį įsitikinimą³³.

Kai kurie baudžiamojo proceso mokslo plėtotojai psichikos ligonių parodymus pripažįsta nepatikimais, neleistiniais įrodymais. Kitų nuomone, nepakaltinamo asmens parodymai gali būti naudojami kaip įrodymų šaltinis, jei tokio asmens psichikos būklė pagerėjo, toks asmuo pasveiko ar jo būklė perėjo į nuolatinę remisiją. Nepakaltinamo asmens parodymai vertinami kartu su kitais surinktais įrodymais ir pripažįstami patikimais, jei kiti įrodymai juos patvirtina³⁴.

Įrodymų leistinumą apibrėžiamas BPK 20 straipsnio 4 dalyje: „Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmais.“ Teisėtais duomenų – įrodymų gavimo būdais laikomi ne tik tie, kurie įtvirtinti Baudžiamojo proceso kodekse, bet kituose teisės aktuose. Be to, svarbu, kad renkant įrodymus būtų laikomasi baudžiamojo proceso formos reikalavimų ir nebūtų pažeisti baudžiamojo proceso principai. Kita sudedamoji įrodymų leistinumą dalis – galimybė juos patikrinti tik BPK įtvirtintais teisiniais būdais – proceso veiksmais. Turima omeny įrodymų šaltiniai (formos). Įrodymų šaltinio teisėtumas patvirtinamas vertinant ne tik jo atitiktį procesinės formos reikalavimams, bet ir duomenų (gautos informacijos) šaltinį, t. y. subjektą ar materialų objektą, pateikusį duomenis, informaciją. Juo gali būti bet kuris baudžiamojo proceso dalyvis, tarp jų ir asmuo, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Nagrinėjamu aspektu toks įrodymų šaltinio teisėtumo pagrindimas labiausiai priimtinas. Šaltinis laikomas neteisėtu ne tik tuomet, kai pažeisti procedūriniai reikalavimai, bet ir tuomet, kai duomenys gaunami iš netinkamo subjekto.

Be to, kai kurie autoriai nurodo, kad šią problemą derėtų išspręsti taikant analogiją, t. y. remiantis baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis, įvirtinančiomis draudimą apklausti psichiškai

³³ Горленко, Е. Е., *supra* note 32, p. 30.

³⁴ Plačiau žr.: Kanapekaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 106.

nesveiką liudytoją³⁵. Tačiau baudžiamojo proceso įstatyme nėra tiesioginio draudimo apklausti tokį asmenį. Nurodomas tik nesugebėjimas teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus (BPK 79 str.)³⁶. Neabejotina, kad asmens, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, parodymai, esant jo nesugebėjimui dėl psichikos sutrikimo teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes, negali būti įrodymų šaltinis.

Kita vertus, asmens, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, parodymai – yra ne tik įrodymų šaltinis, bet ir jo gynybos priemonė. Todėl net ir esant tokioms aplinkybėms jis turi teisę teikti paaiškinimus, pateikti savo įvykių versiją. Kaip jau ne kartą buvo teigta, apklausti psichiškai nevisavertį proceso dalyvį leidžiama, jei tam „neprieštarauja“ jo psichikos būklė. Apklausiamasis turi suvokti ir kontroliuoti savo žodžių prasmę, priešingu atveju bus pažeista viena iš parodymų, kaip leistinų įrodymų sąlygų, – laisva valia duoti parodymus – teisės į gynybą įgyvendinimo teisinė garantija. Nesugebantis suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti, jis apklausos metu gali prisipažinti įvykdęs nusikalstamą veiką, išdėstyti visas reikšmingas bylai aplinkybes, tačiau tokie duomenys nebus leistini. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teismas ar teisėjas privalo pasitelkti pagalbom psichiatrus, psichologus kaip specialistus ar ekspertus, kad apklausos metu išsiaiškintų asmens psichikos būklę.

Antai, ikiteisminio tyrimo metu buvo apklaustas V. P. prisipažino įvykdęs tėvo žmogžudystę, išniekindamas kūną, ir parodė, kad jis savo tėvui P. P. apie keturis kartus peiliu dūrė į kaklą, ir po kelių minučių tėvas mirė. Tada nusipirko tris pjūklus ir jais supjaustė tėvo kūną, kūno dalis, pjūklus, peilius bei kitus daiktus automobiliu išvežė į mišką ir ten užkasęs paslėpė. Tokius savo parodymus V. P. patvirtino parodymų patikrinimo įvykio vietoje metu. Procese dalyvaujanti ekspertė psichiatrė patvirtino teismo psichiatrijos, psichologijos ekspertizių išvadas ir nurodė, kad V. P. pavojingos visuomenei

³⁵ Победкин, А. В.; Гавриков, В. А. Допустимость показаний лица, страдающего психическим заболеванием, в уголовном процессе. *Государство и право*. 1999, 8: 73.

³⁶ Apie BPK 79 straipsnio taikymą teismų praktikoje žr.: Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 85–86.

veikos padarymo metu sirgo ir šiuo metu serga lėtiniu psichikos sutrikimu – kliedesiniu sutrikimu, dėl kurio negalėjo ir negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Ekspertė taip pat paaiškino, kad *V. P. intelektas nepažeistas, jis gali papasakoti faktinius įvykius bei savo veiksmus įvykio metu* (pabraukta aut.). *V. P.* nurodytas įvykio aplinkybes patvirtino ir kiti byloje surinkti įrodymai: nukentėjusiosios, liudytojų parodymai, įvykio vietos apžiūros protokoluose, daiktų apžiūros protokoluose užfiksuoti duomenys, specialistų bei ekspertų išvados. Teisiamajame posėdyje ištirtų įrodymų visuma buvo patvirtina, kad *V. P.* įvykdė nusikalstamas veikas, kurios atitinka BK 129 str. 2 d. 3 p. ir BK 311 str. 1 d., būdamas nepakaltinamas³⁷.

Asmuo, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, gali pateikti svarbių duomenų apie savo ligą, psichikos būklę praeityje, santykius su nukentėjusiuoju ir kt. Tokiu atveju asmuo gali būti iškvieštas ir į teisiamąjį posėdį, kuriame nagrinėjama byla dėl priverčiamųjų medicinos priemonių jam taikymo³⁸. Tačiau teismas, kiekvienu atveju priimdamas sprendimą, minėtus parodymus privalo įvertinti pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu (BPK 20 str. 5 d.):

„(...) pirmosios instancijos teismas, vadovaudamasis BPK 392, 400, 401, 403, 404 straipsniais, išnagrinėjęs bylą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, nustatė, kad *L. P.* padarė visuomenei pavojingą veiką, atitinkančią nusikaltimo, numatyto BK 294 straipsnio 1 dalyje, požymius. Tokią išvadą teismas priėmė, remdamasis nukentėjusiojo *J. D., L. P.*, paaiškinimais, rašytine bylos medžiaga – *L. P.* rašytais pakvitavimais dėl pinigų gavimo iš nukentėjusiojo už buto nuomą bei komunalines paslaugas, teismo psichiatrijos ekspertizės aktu, teismo psichiatro paaiškinimu.

Apeliacinės instancijos teismas, bylą išnagrinėjęs pagal asmens, kuriam pritaikytos priverčiamosios medicinos priemonės – *L. P.* – apeliacinį skundą, padarė kitokią išvadą, nustatydamas, kad nepadarė veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių (BPK 3 straipsnio 1 dalies 1 punktą). Kaip matyti iš apeliacinės

³⁷ Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-51-282/2010).

³⁸ Goda, G., *et. al.*, *supra* note 30, p. 440.

instancijos teismo nutarties turinio, teismas tokį savo sprendimą argumentavo tuo, kad nukentėjusiojo J. D. parodymai buvo nenuoseklūs, o L. P. – nuoseklūs. Daugiau tokio sprendimo argumentų nutartyje nepateikta. (...)

BPK 332 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad apeliacinės instancijos teismo nutartyje išdėstomos motyvuotos išvados dėl apeliacinio skundo. Apeliacinės instancijos teismas šių reikalavimų nesilaikė, teismo išvada, kad neįrodyta, jog L. P. padarė nusikaltimą, numatytą BK 294 straipsnio 1 dalyje, yra nepagrįsta byloje surinktais, išsamiai ir nešališkai ištirtais, nutartyje išdėstytais įrodymais ir jų analize. Nors apeliacinės instancijos teismas teigia, kad nukentėjusiojo parodymai nenuoseklūs, tačiau nutartyje nukentėjusiojo parodymus, duotus ikitiesminio tyrimo metu ir teismo posėdyje, išdėstė labai trumpai, jų analizė taip pat labai lakoniška, neišryškinant, kokie juose yra esminiai skirtumai ir prieštaravimai, nes pagal teismo išdėstytas nukentėjusiojo J. D. parodymų detales nėra akivaizdu, kad nukentėjusiojo parodymai yra nenuoseklūs. Visiškai neišdėstęs L. P. parodymų ir jų analizės, nevertindamas teismo psichiatrijos ekspertizės akto išvadų apie tai, kad L. P. gali teisme duoti parodymus, tačiau jos parodymus reikia vertinti kritiškai, atsižvelgiant į tai, kiek jie atitinka kitą byloje surinktą objektyvią medžiagą ir liudytojų parodymus, apeliacinės instancijos teismas neargumentuotai nurodė, kad L. P. tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisme nuosekliai parodė, kad ji J. D. pinigų nepavogė, o iš anksto už buto nuomą jis nebuvo mokėjęs (pabraukta aut.). Be to, visiškai netyręs ir neanalizavęs kitos byloje surinktos rašytinės medžiagos, apygardos teismas padarė nepagrįstą išvadą, kad nesant kitų įrodymų, neginčijamai patvirtinančių L. P. kaltę, vien tik nenuosekliams J. D. parodymams pripažinti, kad L. P. įvykdė nusikaltimą, numatytą BK 294 straipsnio 1 dalyje, nebuvo pagrindo(...).³⁹

Apklaustos procesiniai – psichologiniai-taktiniai aspektai

Teisė būti išklausytam – tai svarbi įtariamojo (kaltinamojo) galimybė gintis nuo pareikšto įtarimo (kaltinimo) *nemo inauditus*

³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-302/2006).

condemnari debet (liet. – niekas negali būti nubaustas, kol nebuvo išklaustas). Lietuvos baudžiamajame procese įtariamojo (kaltinamojo) teisė būti išklaustas siejama su įtariamojo (kaltinamojo) teise duoti parodymus, o ji įgyvendinama per apklausą⁴⁰. Neabejotina, kad tokia teisė turi būti užtikrinta ir asmeniui, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Suprantama, tik nustačius jo „gebėjimą duoti parodymus“.

Tokios apklausos pagalba įmanoma: patikrinti duomenis, pagrindžiančius nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkybes; įvertinti išvadas apie tai, kad būtent šis asmuo padarė tiriamą ar nagrinėjamą nusikalstamą veiką; ištirti asmenybę charakterizuojančius duomenis ir pan.

Asmenys, turintys psichikos sutrikimų, apklausiami remiantis bendromis BPK normomis. Nėra įtvirtintos specialios normos ar specialių papildomų nurodymų, kurių reikėtų laikytis apklausiant tokį asmenį. Akivaizdu, kad šių asmenų dažniausiai neįmanoma apklausti be specialaus pasirengimo. Paminėkime kai kuriuos minėtų asmenų apklausos ypatumus ikiteisminio tyrimo metu.

Parodymų davimas, kaip jau buvo minėta, yra svarbi gynybos priemonė. Asmeniui turi būti sudaromos palankios sąlygos duoti parodymus, skiriamas laikas pasirengti. Juo labiau jei toks asmuo turi psichikos sutrikimų. Nurodyti sutrikimai riboja, o kartais gali ir visiškai panaikinti gebėjimą aktyviai dalyvauti procesinėje veikloje. Pasirenkant asmens apklausos momentą, reikėtų atsižvelgti į konkrečią tyrimo situaciją, asmenybę, jo nuostatus dėl parodymų bei kitų tyrimui reikšmingų aplinkybių.

BPK nenustato jokie griežto reikalavimo apklausti įtariamąjį iš karto po pranešimo apie įtarimą įteikimo⁴¹. Žinoma, įvykus „staigiai apklausai“, asmuo iš karto pasinaudoja teise į gynybą; taip pat įtariamasis turi mažiau galimybių nuslėpti kaltinančius arba sukurti jį teisinančius duomenis. Kita vertus, toks netikėtumas, staigumas įgauna visai kitokį atspalvį, kai kalbame apie asmenis, turinčius psichikos sutrikimų. Pavyzdžiui, asmenys, turintys intelekto sutrikimų,

⁴⁰ *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 146–147.

⁴¹ Laikinai sulaukytas asmuo po jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas turi būti apklaustas kaip įtariamasis, prieš tai atlikus Kodekso 187 straipsnyje (Pranešimas apie įtarimą) numatytus veiksmus (LR BPK 140 str. 6 d.).

tokioje situacijoje gali būti „emociškai sužlugdyti“. Jiems reikia daugiau laiko susikaupti, didesnių pastangų prisiminti, nagrinėti. Nežinomybės jausmas, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras jų nesupras, tokius asmenis sukausto, baimė, kuri sumenkina kritinio mąstymo sugebėjimus, atsiradusi nuostata, jog „neįrodysiu savo teisybės“, skatina duoti iškreiptus, melagingus parodymus, taip pat gali pasireikšti neigimas ar savęs kaltinimas. Emocinė stimuliacija ypač neigiamai veikia asmenis, kurių asmenybė emociškai nestabili, impulsyvi. Teisės psichiatrai-psichologai, atlikdami tokių asmenų ekspertinį tyrimą, ekspertizės aktuose pabrėžia žalingas emocinio stimuliavimo (vienas iš jų – netikėtumo veiksnys) pasekmes: „*sutrikdo normalų asociacijų procesą, mažina veiklos efektyvumą, mąstymo produktyvumą*“⁴². Būtina pažymėti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo išnaudoti netikėtumo veiksnį, prisimindamas, kad asmeniui, turinčiam psichikos sutrikimų, reikia laiko susikaupti, prisiminti nusikalstamos veikos aplinkybes, apgalvoti ir susisteminti parodymus.

Įtariamasis turėtų būti apklausiamas dienos metu. Ar leistina apklausti įtariamąjį naktį, t. y. nuo 22 iki 6 valandos (BPK 27 str.)? Baudžiamojo proceso įstatyme nėra įtvirtinto tiesioginio draudimo apklausti įtariamąjį naktį. Toks draudimas BPK numatytas tiesiogiai tik reglamentuojant kratą ir poėmį (149 str. 5 d.⁴³). Draudimas atlikti kitus tyrimo veiksmus nakties metu netiesiogiai nurodomas bendroje baudžiamojo proceso teisės normoje (BPK 11 str. 2 d.⁴⁴). Procesiniu – taktiniu požiūriu, apklausiant asmenis su psichikos sutrikimais, netinkama gali būti ne tik naktis, bet ir vėlyvas vakaras. Pavyzdžiui, psichologai, psichiatrai nurodo, kad psichiškai neįgalūs asmenys greičiau pavargsta nei asmenys, neturintys minėtų sutrikimų. Toks asmuo, atsidūręs svetimoje aplinkoje, jaučiasi įsitempęs, todėl, pasirenkant jo apklausos laiką, reikia atsižvelgti ne tik į tyrimo efektyvumui svarbius veiksnius – greitumą, neatidėliojimą, bet ir į asmens sveikatos būklę.

⁴² Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo baudžiamoji byla (bylos Nr. 1(1)–382/2001).

⁴³ „Daryti kratas ar poėmius nakties metu, išskyrus neatidėliotinus atvejus, draudžiama.“

⁴⁴ „(...) ... atliekant šiame Kodekse numatytus tyrimo veiksmus, draudžiama (...) atlikti sveikatai kenkiančius veiksmus. (...)“.

Be to, svarbu parinkti tinkamą apklausos vietą. Tai gali būti ne tik ikiteisminio tyrimo vieta. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras apklausos vietą pasirenka atsižvelgdami ne tik į konkrečią tyrimo situaciją, bet ir į apklausiamojo sveikatos būklę. Apklausa taktiniais sumetimais galima atlikti asmens buvimo vietoje (pavyzdžiui, asmens gyvenamojoje vietoje, medicinos įstaigoje, jei asmuo gydos ir kt.), įvykio, kratos vietoje ir kt.

Žinoma, nekyla jokių abejonių, kad asmens, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, apklausos metu privalo dalyvauti gynėjas. Jau buvo minėta, kokią svarbą turi privalomas gynėjo dalyvavimas šios kategorijos baudžiamosiose bylose⁴⁵. Čia norėtusi atkreipti dėmesį į kai kuriuos procesinius – taktinius aspektus.

Gynėjas – aktyvus proceso dalyvis, ir niekas negali riboti jo teisės dalyvauti apklausoje (BPK 48 str. 1 d. 2 p.). Įstatymas suteikia teisę gynėjui apklausos metu pateikti klausimus ginamajam. Gynėjas turi teisę padėti asmeniui suvokti proceso, kuris vykdomas jo atžvilgiu, esmę, paaiškinti apklausos tikslą, parodymų davimo svarbą. Gynėjas privalo nedelsdamas reaguoti į apklausos metu taikomus neteisėtus taktinius būdus bei priemones (pavyzdžiui, jei toks asmuo verčiamas duoti parodymus). Tokie veiksmai turi būti apskūsti įstatymo nustatyta tvarka. Be to, gynėjas privalo iš karto imtis aktyvių veiksmų apklausos metu ar iš karto po jos, t. y. pateikti prašymus, pavyzdžiui, dėl atitinkamų dokumentų, charakterizuojančių asmenį, pateikimo. Jei akivaizdu, kad dėl psichikos būklės asmuo negali dalyvauti apklausoje, gynėjas turi teisę reikalauti tokią apklausą nutraukti. Gynėjas privalo patikrinti, ar asmens parodymai protokole buvo užfiksuoti teisingai, be to, bet kuriuo atveju gynėjo dalyvavimas apklausoje turi būti patvirtintas jo parašu protokole.

Pasirinkdamas apklausos taktinius būdus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras visų pirma privalo atsižvelgti į apklausiamojo intelekto lygį ir gebėjimus.

Apklausiant asmenį, kuriam būdingas abstraktus mąstymo skurdumas, būtina pabandyti mobilizuoti jo intelektines galias: sukurti tokias sąlygas, kurios padėtų apklausiamajam duoti parody-

⁴⁵ Žiūrėti Kanapeckaitė, J. Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija. *Jurisprudencija*. 2003, 47(39): 70–77.

mus: galima apklausti jo gyvenamojoje vietoje; nerekomenduotina „forsuoti apklausos tempo“, naudoti „netikėtumo veiksnį“⁴⁶. Jei asmuo turi atminties sutrikimų, galima pasiūlyti jam papasakoti viską chronologine tvarka, taikyti asociatyvių ryšių taktiką: klausti ne tik apie aplinkybes, faktus (apie įrodinėjimo dalyką), bet ir apie įvykius, buvusius iki bei po nusikalstamos veikos. Atminčiai atkurti asmenims, turintiems psichikos sutrikimų, apklausos metu galima pateikti dokumentų, nuotraukų ir kitų materialių objektų, turinčių reikšmės bylai.

Apklausiant sutrikusio intelekto asmenis, rekomenduojama atkreipti dėmesį į šias aplinkybes:

„galimus suvokimo ir kalbėjimo sutrikimus;

sutrikusio intelekto asmuo koncentruojasi ties tokiais klausimo aspektais, kurie kitiems žmonėms gali atrodyti santykinai nereikšmingi;

sutrikusio intelekto asmenims gali būti būdingas siekimas įtikti, kartu jie gali duoti tokius atsakymus, kurių, jų manymu, iš jų laukiama. Be to, jie gali vengti bet kokių atsakymų, kurie, jų nuomone, gali sukelti konfliktą;

sutrikusio intelekto asmenys gali būti nepasiruošę viešai su svetimais žmonėmis kalbėti apie intymius dalykus;

*šie asmenys dažnai atsako pažodžiui ir neatsako į užduotą klausimą*⁴⁷.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, žinoma, privalo suteikti asmeniui galimybę papasakoti viską, ką jis žino apie nusikalstamos veikos aplinkybes, smulkmeniškai išdėstyti savo poziciją, tačiau neprivalo kantriai išklausti visko, kas nesusiję su bylos tyrimu. Pavyzdžiui, ligoniai, sergantys šizofrenija ar pradinės stadijos šizofrenija, dažniau patologiškai fantazuoja. Tokie ligoniai yra visiškai atitrūkę nuo realybės, jie pasižymi keistumu, jų elgesys gali būti absurdiškas⁴⁸. Apklausiant reikia nukreipti jų dėmesį nuo antra-

⁴⁶ Щерба, С. П. *Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками*. Дисс. докт. юрид. наук. Москва, 1990, с. 336.

⁴⁷ Ward Adrian, D. *Naujas požiūris: Sutrikusio intelekto asmenys: teisinis reguliavimas Rytų Europos šalims*. Šiauliai: Saulės delta, 1999, p. 106.

⁴⁸ Radavičius, L. E. *Įvadas į teisės psichiatriją*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. p. 22, 35.

eilių, nereikšmingų nusikalstamą veiką tiriant, dalykų. Galimas būdas – netikėtų klausimų pateikimas. Kadangi toks apklausiamasis nesugeba greitai „sugrįžti“ prie antraeilių dalykų, jis būna priverstas atsakyti į pateiktą klausimą.

Netinkama apklausos asmens, kuriam būdingi emocinės – valinės srities sutrikimai, taktika gali sukelti agresijos ir įniršio priepuolius. Pavyzdžiui, asmenys, kuriems diagnozuojama psichopatija, išsiskiria nuolatine emocine įtampa, dirglumu, kartais net agresijos priepuoliais. Paprastai tokia reakcija neproporcinga dirgiklio stiprumui⁴⁹. Apklausiamasis, psichologų nuomone, gali aktyviai priešintis, ginčyti bet kurį prieš jį pateikiamą faktą, pateikinti smulkmeniškias pastabas. Kuo dažniau asmeniui bus pateikiami klausimai, tuo labiau jis užsisklęs arba taps isteriškas. Dažnai isterijos priepuolio apimti asmenys reikalauja jų parodymus užfiksuoti protokole pažodžiui, t. y. surašyti visus, net ir necenzūrinius, posakius. Taip pat jie paprastai stengiasi išsiskirti, tapti dėmesio centru arba ima visus įtartinėti ir kaltinti piktnaudžiavimu; pradeda save vertinti kaip vienintelius kovotojus už teisybę. Tokia apklausa gali baigtis tuo, kad apklaustasis atsisako pasirašyti apklausos protokolą arba net suplėšo jį. Konfliktinių situacijų gali išvengti tik profesionalūs ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokurorai, įgiję teisės psichiatrijos bei teisės psichologijos žinių ir gebantys jas pritaikyti konkrečioje tyrimo situacijoje.

Tinkamai pasirinkti apklausos taktinį būdą galima tik po kruopštaus pasirengimo, t. y. reikia išnagrinėti turimą bylos medžiagą, nustatyti apklausos ribas, užtikrinti gynėjo, specialisto ir kitų reikalingų asmenų dalyvavimą apklausoje, tam tikrais atvejais iki apklausos pradžios pasikonsultuoti su specialistu ar ekspertu, išanalizuoti psichologinę – buitinę asmens charakteristiką, sudaryti apklausos planą. Toks pasirengimas apklausai padės užmegzti tinkamą ryšį su apklausiamuoju.

Žalos atlyginimo klausimai

BPK 403 straipsnio, reglamentuojančio nutarčių dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo surašymo tvarką, 4 dalyje teis-

⁴⁹ Георгадзе, З. О.; Царгасов, Э. Б. *Судебная психиатрия*. Москва: Юнити – Дана, Закон и право, 2002, p. 158.

mas įpareigojamas išspręsti baudžiamojo įstatymo uždrausta veika padarytos **žalos atlyginimo klausimą**.

BPK 44 straipsnio 10 dalyje nustatyta, jog kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą. Remiantis BPK 109 straipsniu, asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs žalą, turi teisę baudžiamojoje byloje pareikšti civilinį ieškinį tik įtariamajam ar kaltinamajam arba už jų veikas materialiai atsakingiems asmenims. Pagal BPK 110 straipsnio 1 dalies nuostatas asmuo, pripažintas civiliniu ieškovu baudžiamojoje byloje, reikalauja atlyginti dėl įtariamojo arba kaltinamojo nusikalstamos veikos patirtą turtinę ar neturtinę žalą. BPK 115 straipsnio 1 ir 2 dalyse nustatyta, kad, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, teismas gali baudžiamojoje byloje pareikštą civilinį ieškinį visiškai ar iš dalies patenkinti arba atmesti, remdamasis įrodymais dėl civilinio ieškinio pagrįstumo ir dydžio, taip pat tam tikrais atvejais pripažinti civiliniam ieškovui teisę į ieškinio patenkinimą. Priimdamas išteisinamąjį nuosprendį, teismas gali arba civilinį ieškinį atmesti (jei neįrodyta, kad kaltinamasis dalyvavo darant nusikalstamą veiką), arba jį palikti nenagrinėtą (jei kaltinamasis išteisinamas, nes nėra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių turinčios veikos). Palikus ieškinį nenagrinėtą, civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka. Taigi pagal minėtas BPK nuostatas baudžiamojoje byloje reiškiamo civilinio ieškinio pagrindas yra būtent nusikalstamos veikos padarymas, o reikalavimas atlyginti žalą numatytas tik nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui arba už šio asmens veiką materialiai atsakingiems asmenims.

Pagal BPK 109 straipsnį atlyginama turtinė ar neturtinė žala, padaryta nusikalstama veika. Baudžiamojo įstatymo uždrausta veika, **padaryta ribotai pakaltinamo asmens**, t. y. jeigu darydamas BK uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų, turi nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių. Asmuo, būdamas riboto pakaltinamumo būsenos, nors ir nevisiškai, bet suvokia daromos veikos pavojingumą, todėl atsako už padarytą nusikalstamą veiką pagal baudžiamąjį įstatymą (BK 18 straipsnis). Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, jog jeigu byloje nustatoma,

kad ribotai pakaltinamas asmuo padarė nusikalstamą veiką, kad tarp veikos ir jos teisinių padarinių – turtinės ir (ar) neturtinės žalos atsiradimo – yra priežastinis ryšys, nukentėjusiojo (civilinio ieškovo) ieškinys dėl žalos atlyginimo gali būti išspręstas iš esmės, žalą priteisiant iš ribotai pakaltinamo asmens. Tokios pozicijos pagrįstai laikomasi teismų praktikoje. Pavyzdžiui, Anykščių rajono apylinkės teismas, 2008 m. balandžio 21 d. nutartimi *V. K.* padarytą nusikalstamą kvalifikavęs pagal BK 132 straipsnio 1 dalį, atleido jį nuo baudžiamosios atsakomybės, pritaikydamas priverčiamąją medicinos priemonę. Teismas iš *V. K.* priteisė civilinei ieškovei *E. G.* 8575 Lt turtinės žalos ir 3000 Lt neturtinės žalos atlyginimo (baudžiamoji byla Nr. 1-21-754/2008)⁵⁰.

Nepakaltinamo asmens, kuriam taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, padaryta veika nelaikoma nusikalstama. Pagal BK 17 straipsnio 2 dalį nepakaltinamas asmuo pagal BK už padarytą pavojingą veiką neatsako. Tačiau sprendimas, konstatuojantis nusikalstamos veikos nebuvimą, ne visada pašalina civilinę atsakomybę už padarytą žalą.

Teismų praktikoje tokiais atvejais, kai nepakaltinamas asmuo padarė baudžiamąjį įstatymo uždraustą veiką, civilinis ieškinys paliekamas nenagrinėtas, o civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka. Antai Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija konstatavo, kad nutartis dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, pripažinus asmenį nepakaltinamu, nėra prilyginama išteisinamajam nuosprendžiui, kai kaltinamasis išteisinamas nesant nusikaltimo ar baudžiamąjį nusižengimo požymių turinčios veikos, tačiau BPK nereglamentuojant klausimo dėl įstatymo uždrausta (bet ne nusikalstama) veika padarytos žalos atlyginimo, šiuo klausimu taikytina artimiausia teisės norma, t. y. BPK 115 straipsnio 3 dalies 2 punktą ir civiliniai ieškiniai paliekami nenagrinėti. Tai neužkertama kelio civiliniams ieškovams ateityje pareikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo⁵¹.

⁵⁰ Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. Nr. 29.

⁵¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 28 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 1A-251/2010); Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamąjoje byloje (bylos Nr. 1A-401/2008).

Atsakomybė už teismo nepripažinto neveiksniu ir savo veiksnių reikšmės suprasti negalinčio pilnamečio fizinio asmens padarytą žalą reglamentuota CK 6.268 straipsnyje. Šio straipsnio 4 dalyje įtvirtinta specialioji norma, reglamentuojanti žalos atlyginimą, padarytą asmens, kuris savo veiksnių reikšmės negali suprasti ar jų valdyti dėl psichinės ligos ar kitokio psichikos sutrikimo. Žalos atlyginimas tokiomis atvejais gali būti priteistas iš asmenų, kurie gyveno kartu su žalą padariusiu asmeniu ir, žinodami apie žalą padariusio asmens psichikos būklę, nesiėmė priemonių, kad šis būtų pripažintas neveiksniu:

(...) Kasaciniame skunde pagrįstai nurodyta, kad apeliacinės instancijos teismas neatsižvelgė į BPK nuostatas, reglamentuojančias žalos atlyginimą, kai civilinis ieškinys pareiškiamas baudžiamojoje byloje ir, nustatydamas už nepakaltinamo asmens pavojingais veiksmais padarytą žalą materialiai atsakingą asmenį, netinkamai aiškino ir taikė CK normas.

(...) Apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas nukentėjusiojo atstovės pagal įstatymą apeliacinį skundą, neišdėstęs aiškių ir nuoseklių motyvų, paneigiančių pirmosios instancijos išvadą dėl ieškinio išsprendimo galimybės civilinio proceso tvarka, pats ėmėsi spręsti I. T. tėvams ir (duomenys neskelbtini) vidurinei mokyklai pareikštą civilinį ieškinį dėl turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo. Tačiau, nustatydamas už I. T. padarytą žalą materialiai atsakingą asmenį, šis teismas neteisingai taikė CK normas. Teismas padarė bylos medžiaga nepagrįstą išvadą, jog I. T. žalos padarymo metu buvo nepilnametis. Kritikuodamas nuosprendyje padarytas išvadas dėl galimybės taikyti atitinkamas CK normas, reglamentuojančias specialaus subjekto – dėl psichikos sutrikimo nepakaltinamo asmens – deliktinę civilinę atsakomybę, teismas tik atkartojė I. T. psichiatrinės ekspertizės išvadas ir neatkreipė dėmesio į teisiškai reikšmingą aplinkybę, kad žalos padarymo metu I. T. buvo sulaukęs pilnametystės ir teismo nebuvo pripažintas neveiksniu. Teismas nenurodė jokių bylos duomenų, pagrindžiančių išvadą, kad žalos padarymo metu vienintelė I. T. turėjusi prižiūrėti institucija buvo mokykla ir jai buvo žinoma apie I. T. psichikos būklę, jam rekomenduojamą priverstinį ambulatorinį gydymą. (...)⁵²

⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-77/2011).

Teisėjų kolegija pažymėjo, kad atsakomybė už teismo nepripažinto neveiksniu ir savo veiksmų reikšmės suprasti negalinčio pilnamėčio fizinio asmens padarytą žalą reglamentuota CK 6.268 straipsnyje.

Išvados

Darbe pateikta teisinės reglamentacijos, mokslinių teiginių, idėjų bei teismų praktikos pavyzdžių analizė leido pagrįsti šiuos pagrindinius teiginius – nuostatas:

kaltės ir jos formos klausimai nesprenžiami, kai asmuo yra nepakaltinamas;

asmens, kurio psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo ir dėl šių sutrikimų asmuo nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti, kaltės klausimas bus svarstomas atnaujinus procesą asmeniui, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė;

asmuo, būdamas riboto pakaltinamumo būsenos, nors ir nevisiškai, bet suvokia daromos veikos pavojingumą, todėl atsako už padarytą nusikalstamą veiką pagal baudžiamąjį įstatymą (BK 18 str.);

asmens, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, psichikos būklė patikrinama, nustatoma ir įvertinama tik paskyrus teismo psichiatrijos ekspertizę, gavus ekspertizės aktą ir išklausus eksperto išvados teisiamejame posėdyje;

remiantis Konstitucinio Teismo jurisprudencija, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras neturi teisės reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius informacijos apie privatų asmens gyvenimą (jo fizinę bei psichikos būklę, sveikatą), be motyvuoto teismo sprendimo (šiuo atveju pritariama teisinėje literatūroje⁵³ išdėstytoms nuostatomis);

asmeniui, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, turi būti garantuota teisė duoti parodymus, atsižvelgiant į jo psichikos sveikatos būklę.

pasirinktas asmens, turinčio psichikos sutrikimų, apklausos taktinis būdas turi būti garantuoti, kad nebus pažeistos asmens procesinės teisės bei interesai ir tai nesukels grėsmės apklausiamojo sveikatai, nežemins jo orumo;

⁵³ Merkevičius, R., *supra* note 14, p. 437–439.

jeigu baudžiamojoje byloje nustatoma, kad ribotai pakaltinamas asmuo padarė nusikalstamą veiką, kad tarp veikos ir jos teisinių padarinių yra priežastinis ryšys, nukentėjusiojo (civilinio ieškovo) ieškinys dėl žalos atlyginimo gali būti išspręstas iš esmės, žalą priteisiant iš ribotai pakaltinamo asmens;

tokiais atvejais, kai nepakaltinamas asmuo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, pareikštas civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje paliekamas nenagrinėtas, o civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka (atsakomybė už teismo nepripažinto neveiksniu ir savo veiksmų reikšmės suprasti negalinčio pilnamečio fizinio asmens padarytą žalą reglamentuota CK 6.268 straipsnyje. Šio straipsnio 4 dalyje įtvirtinta specialioji norma, reglamentuojanti žalos atlyginimą, padarytą asmens, kuris savo veiksmų reikšmės negali suprasti ar jų valdyti dėl psichinės ligos ar kitokio psichikos sutrikimo. Žalos atlyginimas tokiais atvejais gali būti priteistas iš asmenų, kurie gyveno kartu su žalą padariusiu asmeniu ir, žinodami apie žalą padariusio asmens psichikos būklę, nesiėmė priemonių, kad šis būtų pripažintas neveiksniu).

Literatūra

1. *ABA Criminal Justice Mental Health Standards*. Wash., DC. 1989.
2. *Baudžiamojo proceso principai*. Vilnius: Eugrimas, 2009.
3. Bikelis, S. *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė 01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
4. Dembinskas, A. *Psichiatrija*. Vilnius: Vaistų žinios, 2003.
5. Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [2 kn.]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
6. Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
7. Kanapeckaitė, J. *Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
8. Kanapeckaitė, J. Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinį ar psichikos trūkumą (sutrikimą), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija. *Jurisprudencija*. 2003, 47 (39).

9. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. gegužės 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-251/2010).
10. Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-401/2008).
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. birželio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-358).
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-302/2006).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-315/2008).
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-456/2009).
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-439/2010).
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-77/2011).
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118-1, 156-1 straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 80-2423.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 93-4000.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso

- 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254.
20. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 53-1290 (su pakeitimais ir papildymais).
 21. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003-08-18 įsakymas Nr. V-499 „Dėl teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 82-3767.
 22. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 112-4969.
 23. Lietuvos Respublikos valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos prie SAM 2010 m. statistinės ataskaitos forma Nr. 46-sveikata metinė.
 24. Madea, B.; Dettmeyer, B. *Teisės medicinos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
 25. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: VĮ Registro Teisinės informacijos departamentas, 2008.
 26. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2009.
 27. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006.
 28. Radavičius, L. E. *Įvadas į teisės psichiatriją*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
 29. Radavičius, L. E. *Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
 30. Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1-51-282/2010).
 31. Teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*. Nr. 29.
 32. Valickas, G.; Justickis V.; Česnienė, I. Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinė padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. *Psichologija*. 2006, 33.

33. Valickas, J. Psichologinės ekspertizės funkcijos. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35).
34. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo baudžiamoji byla (bylos Nr. 1(1)–382/2001).
35. Ward Adrian, D. *Naujas požiūris: Sutrikusio intelekto asmenys: teisinis reguliavimas Rytų Europos šalims*. Šiauliai: Saulės delta, 1999.
36. Wessels, J. *Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius: Eugrimas, 2003.
37. *Winterwerp v. the Netherlands* Judgment of 24 October 1979, no. 6301/73.
38. Горленко, Е. Е. Вопрос возможности проведения следственных действий с участием лиц с психическими недостатками и о допустимости доказательств, полученных в результате таких следственных действий. *Следователь*, 2001, 6.
39. Георгадзе, З. О.; Царгасов, Э. Б. *Судебная психиатрия*. Москва: Юнити – Дана, Закон и право, 2002.
40. Победкин, А. В.; Гавриков, В. А. Допустимость показаний лица, страдающего психическим заболеванием, в уголовном процессе. *Государство и право*, 1999, 8.
41. Щерба, С. П. *Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками*. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 1990.

Santrauka

Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese įrodinėjimas vyksta keliomis kryptimis: nustatoma, ar padaryta veika turi tam tikrą nusikalstamos veikos požymių, t. y. įvykdyta tam tikru laiku, tam tikroje vietoje, tam tikru būdu ir nustatomos kitos aplinkybės; įrodinėjama, kad būtent šis asmuo padarė šią nusikalstamą veiką; renkami, tikrinami ir vertinami duomenys, apibūdinantys asmenį, kuris įvykdė nusikalstamą veiką (duomenys apie asmens psichikos būklę, jo elgesį tiek prieš veikos padarymą, tiek ir po to), nustatomas nusikalstama veika padarytos žalos pobūdis ir dydis, siekiant užtikrinti galimą jos atlyginimą. Tokias esmines įrodinėjimo kryptis lemia įrodinėtinos aplinkybės, kurios, skirtingai nei su aplinkybėmis, įrodinėtinomis baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų, padarytų pakaltinamų asmenų, yra apibrėžtos Baudžiamosio proceso kodekso 395 straipsnyje.

Šiame darbe nagrinėjami įrodinėjimo klausimai, susiję su pakaltinamumu, kalte, asmens psichikos būklės nustatymu, proceso duomenų gavimu atliekant apklausą su asmeniu, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, bei žalos atlyginimu. Siekiama apžvelgti, kaip minėti klausimai sprendžiami Lietuvos teismų praktikoje.

Nagrinėjant teisinę reglamentaciją, mokslinius teiginius, idėjas bei teismų praktikos pavyzdžius, darbe pagrindžiami šie pagrindiniai teiginiai: kaltės ir jos formos klausimai nesprenžiami, kai asmuo yra nepakaltinamas; asmens, kurio psichika sutriko po nusikalstamos veikos padarymo ir dėl jų asmuo nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti, kaltės klausimas bus svarstomas atnaujinus procesą asmeniui, kuriam pritaikyta priverčiamoji medicinos priemonė; asmuo, būdamas riboto pakaltinamumo būsenos, atsako už padarytą nusikalstamą veiką pagal baudžiamąjį įstatymą; asmens, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, psichikos būklė patikrinama, nustatoma ir įvertinama tik paskyrus teismo psichiatrijos ekspertizę, gavus ekspertizės aktą ir išklausius eksperto išvados teisiama jame posėdyje; asmeniui, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas, turi būti garantuota teisė duoti parodymus, atsižvelgiant į jo psichikos sveikatos būklę; pasirinktas asmens, turinčio psichikos sutrikimų, apklausos taktinis būdas turi garantuoti, kad nebus pažeistos asmens procesinės teisės ir interesai ir tai nesukels grėsmės apklausiamojo sveikatai, nežemins jo orumo; jeigu baudžiamojoje byloje nustatoma, kad ribotai pakaltinamas asmuo padarė nusikalstamą veiką, kad tarp veikos ir jos teisinių padarinių yra priežastinis ryšys, nukentėjusiojo (civilinio ieškovo) ieškinys dėl žalos atlyginimo gali būti išspręstas iš esmės, žalą priteisiant iš ribotai pakaltinamo asmens; tokiais atvejais, kai nepakaltinamas asmuo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, pareikštas civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje paliekamas nenagrinėtas, o civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka (atsakomybė už teismo nepripažinto neveiksniu ir savo veiksmų reikšmės suprasti negalinčio pilnamečio fizinio asmens padarytą žalą reglamentuota LR CK 6.268 straipsnyje; šio straipsnio 4 dalyje įtvirtinta specialioji norma, reglamentuojanti žalos atlyginimą, padarytą asmens, kuris savo veiksmų reikšmės negali suprasti ar jų valdyti dėl psichinės ligos

arba kitokio psichikos sutrikimo. Žalos atlyginimas tokiais atvejais gali būti priteistas iš asmenų, kurie gyveno kartu su žalą padariusiu asmeniu ir, žinodami apie žalą padariusio asmens psichikos būklę, nesiėmė priemonių, kad šis būtų pripažintas neveiksniu).

**Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė,
Artūras Panomariovas, Raimundas Jurka, Alvydas Barkauskas,
Rima Ažubalytė, Petras Ancelis, Egidijus Losis, Linas Belevičius,
Marina Gušauskienė, Eglė Latauskienė, Jolanta Zajančauskienė**

Ba581 BAUDŽIAMASIS PROCESAS: NUO TEORIJS IKI ĮRODINĖJIMO (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Mokslo studija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011. 458 p.

Bibliogr. 46 p., 83 p., 125 p., 156 p., 197 p., 267 p., 319 p., 352 p., 381 p., 417 p., 452 p.

ISBN 978-9955-19-321-0

Šioje mokslo studijoje nagrinėjamas vieno iš baudžiamojo proceso institutų – įrodymų teisės teorinis pagrindimas, įrodymai ir įrodinėjimas teisinėje praktikoje. Studija skirta prof. dr. Eugenijui Palskiui atminti, mat šio profesoriaus mokslinės veiklos palikimu galima įvardyti ne vieną dešimtį įvairių mokslo publikacijų, pranešimų, vadovėlių ar tezių įrodymų ir įrodinėjimo proceso baudžiamajame procese tema.

Tai kūrinys, kuriame pasitelkiant įvairius tyrimo metodus nagrinėjami įrodymų teisės klausimai: pradedant nuo bendrųjų įrodymų teisės metodologinių pagrindų bei įžvalgų ir baigiant konkrečiais baudžiamojo proceso teisės klausimais, tiesiogiai susijusiais su įrodymų sampratos ar įrodinėjimo proceso aspektais. Šios studijos autoriai nagrinėja įvairias su įrodymų teise susijusias kategorijas, tokias kaip įrodymų samprata ir įrodinėjimas teisinės idėjos, teisės normų bei teisinių santykių plotmėmis.

Studija skirta baudžiamosios justicijos mokslininkams, praktikuojantiems teisi-
ninkams, taip pat teisės studentams, ypač tiems, kurie pasirinko studijuoti baudžia-
mosios justicijos dalykus.

UDK 343.1

Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė, Artūras Panomariovas,
Raimundas Jurka, Alvydas Barkauskas, Rima Ažubalytė, Petras Ancelis,
Egidijus Losis, Linas Belevičius, Marina Gušauskienė,
Eglė Latauskienė, Jolanta Zajančauskienė

BAUDŽIAMASIS PROCESAS: NUO TEORIJS IKI ĮRODINĖJIMO
(PROF. DR. EUGENIJAUS PALSKIO ATMINIMUI)

Mokslo studija

Redaktorė *Ramutė Pinkevičienė*
Viršelio dailininkė *Jūratė Dusevičiūtė*
Maketavo *Daiva Šepetauskaitė*

SL 585. 2011 09 06. 26,04 leidyb. apsk. l.

Tiražas 120 egz. Užsakymas 13 744

Mykolo Romerio universiteto užsakymu išleido UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vita Litera“
Kurpių g. 5-3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt